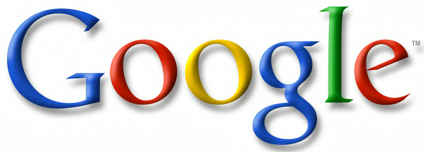
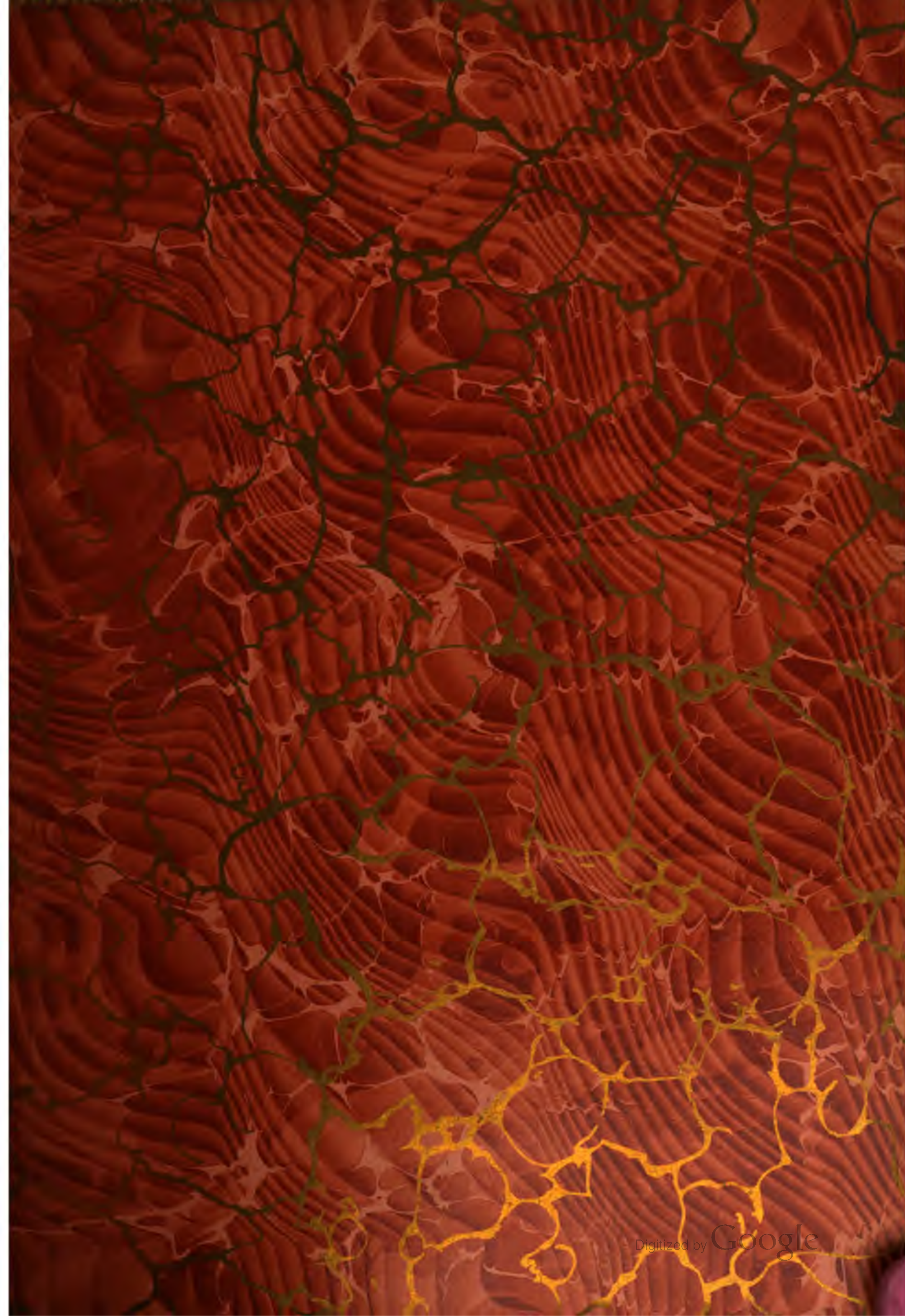
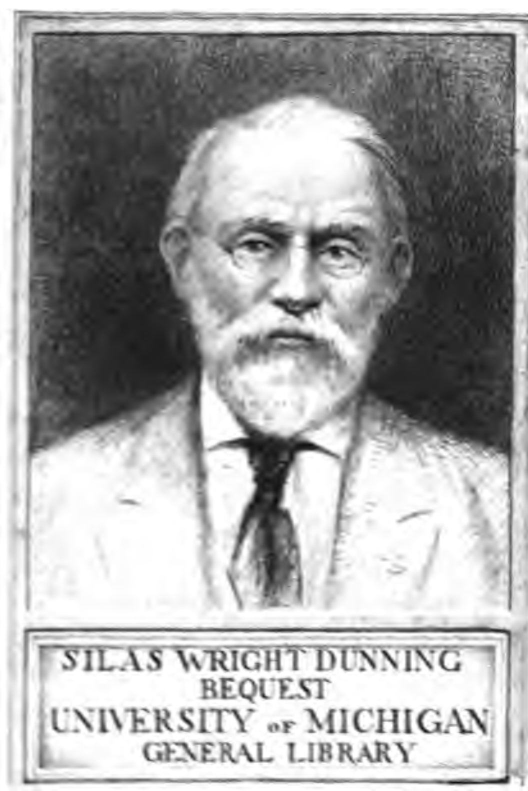

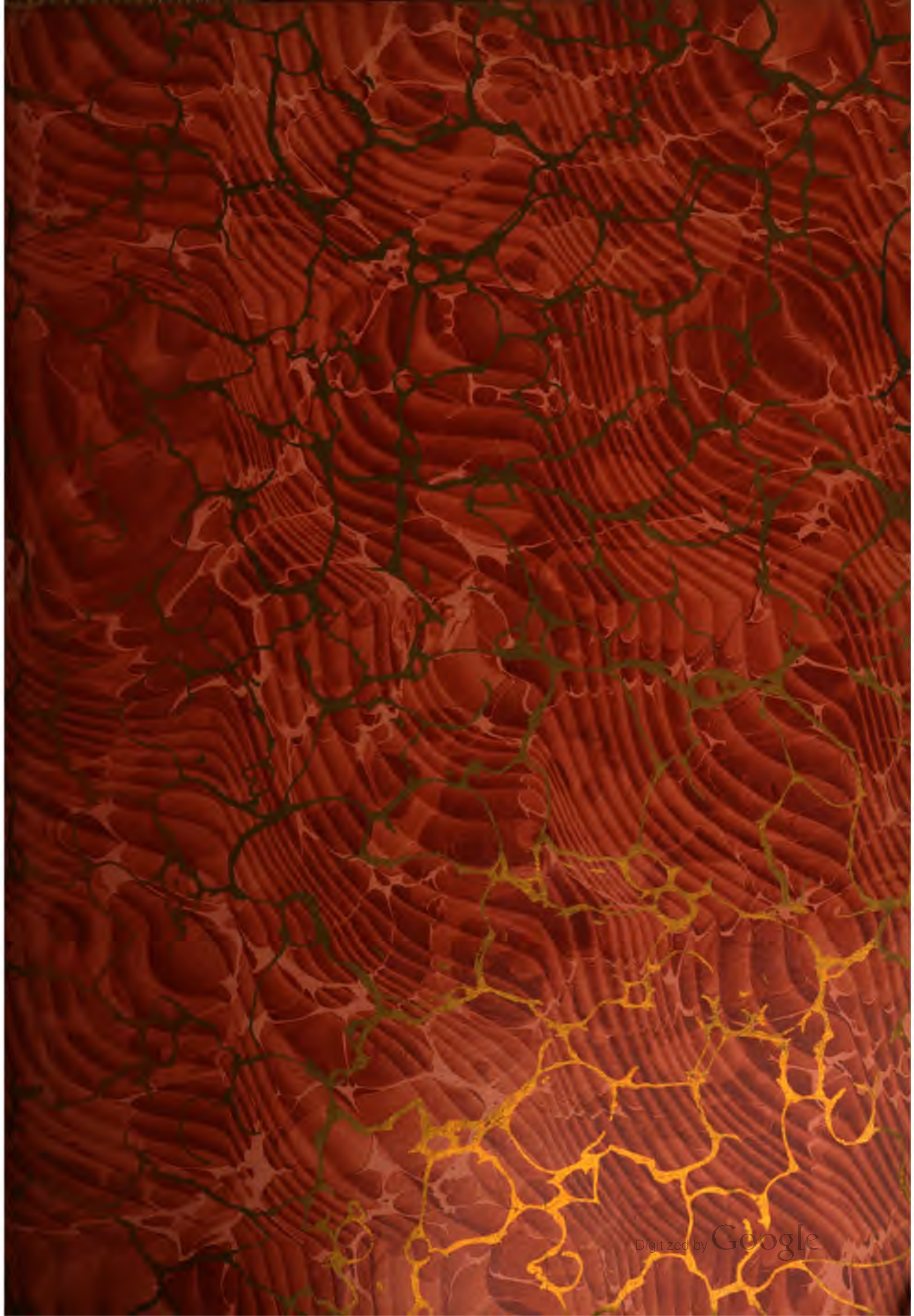

EX LIBRIS
C·J·A·O· JENSEN

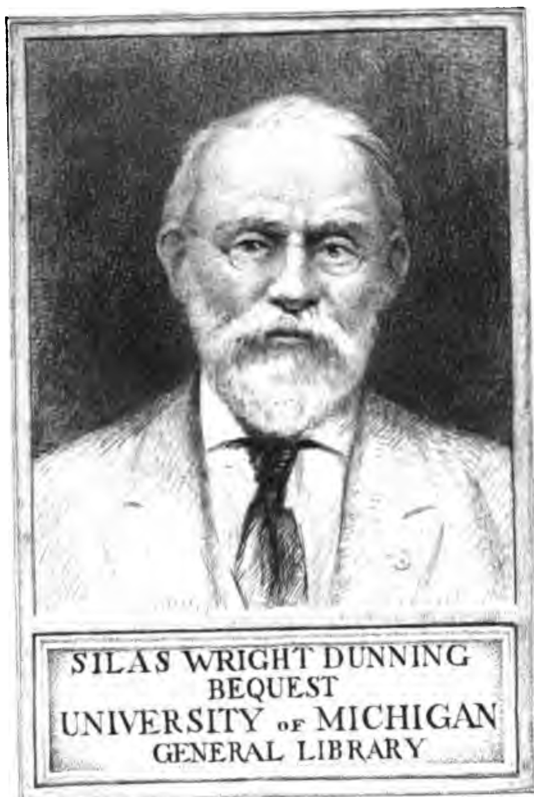

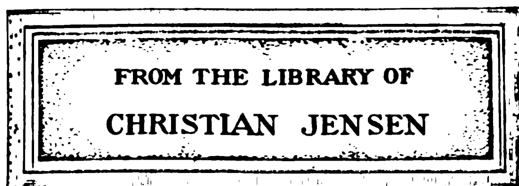

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

EX LIBRIS
C·J·A·O· JENSEN

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

LYS OVER LAND

LYS OVER LAND

VIDENSKAB FOR ALLE I FORTÆLLINGER OG SKILDRINGER

UDGIVET VED

DR. N. H. BANG, DR. FRIDTJUV BERG,
FOLKESKOLEINSPEKTØR INGVOR BONDESEN
OG NORDAHL ROLFSEN

REDAKTIONSRAAD:

DR. GUNNAR ANDERSSON, CAND. MAG. OG THEOL. VILHELM BALSLEV, LÄROVÄRKSRÅD DR. B. J. BERGQVIST, PROF. DR. W. C. BRÖGGER, PROF. DR. ALEXANDER BUGGE, FOLKESKOLEINSPEKTØR J. FRANZÉN, PROF. DR. G. J. DE GEER, PROF. DR. HANS LARSSON, FOLKESKOLELÆRER NILS LUNDAHL, PROF. MOLTKE MOE, PROF. DR. OSCAR MONTELIUS, OVERLÆRER H. RAABE, OVERLÆRER FRANTS RASMUSSEN, PROF. FOLKESKOLEINSPEKTØR FRANS VON SCHÉELE, PROF. DR. H. SCHÜCK, DR. J. VAHL, DR. VALDEMAR VEDEL, PROF. DR. J. N. WILLE

HOVEDREDAKTØR:

NORDAHL ROLFSEN

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK FORLAG
MCMX

LANDE OG FOLK

GEOGRAFIEN

I

SKILDRINGER OG LIVSBILLEDER

ILLUSTRERET

—◆—

FØRSTE BIND

UNDER MEDVIRKNING AF:

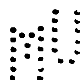
FRIHERRE ERIK ÅKERHJELM, JEPPE AAKJÆR, DR. GUNNAR ANDERSSON, JOHAN BOJER, MAG. BØVING-PETERSEN, MAG. H. V. CLAUSEN, JONAS DAHL, LEKTOR ISAK FEHR, GUSTAF AF GEIJERSTAM, ADJUNKT EINAR HAFFNER, PROFESSOR AMUND HELLAND, DIREKTØR JOH. L. HIRSCH, DR. JAKOB JAKOBSEN, VILHELM KRAG, PROFESSOR ARNOLD KROG, DR. VICTOR MADSEN, PROFESSOR DR. YNGVAR NIELSEN, REDAKTØR CARL RAMBERG, KNUD RASMUSSEN, DR. PAUL ROSENIUS, PROFESSOR DR. TH. THORODDSEN, RAADHUSARKIVAR DR. VILLADS CHRISTENSEN, FISKERIINSPEKTØR F. M. WALLEM, PROFESSOR DR. H. B. WIKLUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK FORLAG

MCMX

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR)

SVERRIGS ØSTKYST.

AF GUSTAF AF GEIJERSTAM.

SVERRIGS Østkyst er lang. Egentlig naar den lige fra Skaane til Haparanda. Jeg har rejst langs det meste af denne Strækning, det er sandt. Men egentlig betyder Sverrigs Østkyst for mig Strækningen fra Ølands Sydspids til den nordligste Del af Stockholms Skærgaard. For den Vej kender jeg, vel ikke fra Barneaarene, men i det mindste fra den Tid, jeg bar den hvide Hue.

En smuk Rejse er det ogsaa i Sommervejr, naar man drager fra Øland til Stockholm. Standser man her for at se sig om, faar man Minder for Livet.

Er der nogen af eder, som har været paa Øland? Før i Verden hørte det til Sjældenhederne, at nogen kendte denne Ø. Men nu er der skrevet om den; Malere har malet Billeder derfra. Uden for Borgholm ligger Dronning Victorias Sommervilla. Ogsaa det har bidraget til at gøre Øen bekendt. Der er ogsaa meget andet, som er blevet anderledes. Før kunde det hænde, naar man talte med nogen om Øland, at man fik til Svar: Ja, Borgholm er smuk, og Ottenby. Men alt det andet! Paa lange Strækninger vokser jo kun kort, magert Græs, og intet Træ kan ses, saa langt Øjet kan naa.

Paa en stor Del af Øland passer nemlig denne Beskrivelse. Og det er Ølands »Allvar«, som svarer til den. Der ser man virkelig sjældent et Træ.

Der vokser Græsset kort og afsvedet af Solen. Der er Sletten vidtstrakt og ganske flad. I Timevis kan man gaa der og ikke se andet end de lave Landsbyer eller de ensomme Gaarde, som er omgivet af Kornmarker, nogle sprængt ind i »Allvarens« ufrugtbare Mark, andre saa ganske uden Spor af dyrket Jord, at man forbavset maa spørge sig selv, hvad Menneskene her lever af.

Mod Horisonten tegner sig Rækken af Vindmøller, og fra Træklynger skyder her og der en Kirkes Tagspir op. Her lever altsaa Mennesker. Og Korn maa de have, hvorfra de saa faar det, ellers vilde Vindmøllerne ikke

Fig. 2. Fra Øland I: Landevej. Efter Fotografi af J. E. Thorén.

forekomme saa ofte. Vindmøllerne er det, som giver dette Billede Liv. Dem ser man overalt, undertiden flere i Rad. De staar der og svinger med deres lange Vinger, som uafbrudt gaar rundt. Og da Sletten er saa stor, og ingen Træer skygger, ser man ofte ikke blot eet Kirketaarn, men flere, som giver Billedet Liv. Men mest lægger man dog Mærke til denne ejendommelige Slette. Den er ulig alle andre Sletter, jeg har set, og undertiden tror jeg, det ganske naturligt kommer deraf, at den er saa fattig. Den giver Indtryk af streng, trist Fattigdom. Og dog er den ikke grim. Se ud over denne Slette. Gennemskaaret af Stengærdernes krydsende Linier strækker den sig Mil efter Mil. Blomsterne i det korte Græs er smaa. Men de

lyser i sjældne Farver. Græsset er kort, men det er usædvanlig kraftigt. Kunde Faar og Køer tale, vilde de berette om, hvor sjælden nærende dette Græs er. Gæssene, som i store Flokke græsser paa »Allvaren«, kunde ogsaa have et og andet at fortælle derom. Grunden, som dette Græs vokser i, er nemlig kalkholdig. Støder man en Stok ned igennem Jordskorpen, kommer man ikke videre dybt. Tværtimod støder man straks paa den haarde Sten. Derfor vokser her intet, som behøver dybe Rødder, derfor er her ingen Træer; derfor bliver Blomsterne lavstammede. Og selve Græsset bliver kort og brunet af Solen. Men Blomsterne bliver rigere i Farve end andre Steder, og Græsset bliver kraftigere. Det kommer, som allerede nævnt, af Kalkstenen, der danner Jordsmonnet.

Naar man staar og ser ud over denne Slette, faar man en underlig Følelse af, hvor tynd Jordskorpen er, og hvor stærk Vækstrigdommen er. Man synes, Jorden er saa god, at man bliver ganske vemodig, fordi den ikke er dybere. Man ser Faarene og de tamme Gæs, her og der en Ko eller en Hest. Solen lyser over det hele. Og staar man paa Østkysten, glider Sletten næsten umærkeligt over i det blaa Vand. Saa flad er den; og naar man ser ud over den samme Slette, da tager det sig ud, som højnede Østersøens Vand sig derude i en rund Kreds op imod Horisonten. Og jo længer man ser, desto mere fængsles man af Billedet. Strengt, ensartet, vidunderlig lyst er det. Noget mere straaleglitrende end Sollyset over denne Slette, som bliver eet med de blaa Bølger, har jeg aldrig set.

Da lærer man at forstaa, at dette, som regnes for Ølands mindst lokkende Del, er det smukkeste paa hele Øland. De store Liniers Poesi taler sit mægtige, vidunderlige Sprog, som trænger til Hjertet og giver Fantasien Vinger.

Det er med Natur som med saa meget andet. Der er Natur, som er saa let at fatte, at ethvert Menneske straks fængles af den. Nu ved vi, at der er store Mænd, som hele deres Liv har været uforstaaede, og som det har været en sen Efterverden forbeholdt at opdage og skatte. Det samme er Tilfældet med Bøger og Kunstværker ligesom med videnskabelige Opfindelser. Man behøver Tid til at fatte dem. Og der trænges ogsaa til, at

der kommer et eller andet Menneske, som indser, hvad Værd saadanne Ting har, og bibringer Samtiden deres Opfattelse. Da faar Menneskene Øjnene op og undrer sig over, at de saa længe har været blinde. Naar noget saadant kan ske med Menneskenes Værk, skulde det da ikke ogsaa kunde ske med Naturens? I Virkeligheden er dette i de sidste Tiaar hændt netop med Ølands »Allvar«. Det er, som om paa een Gang den Opfattelse

Fig. 2. Øland II. Interiør. Efter Fotografi af J. E. Thorén.

fra flere Sider er kommet til Orde, at denne Slette, som før kaldtes øde og fattig, ja stumdom endogsaa grim, pludselig er blevet noget af det smukkeste, Sverrig ejer. Mange Aarsager har som sagt været medvirkende hertil. Men en af Aarsagerne er nok den, at Øland i Slutningen af 1870-erne fik sin Maler. Han hedder Per Ekström, og han er født paa den fattige Østkyst. Det kan man næsten se paa hans Billeder. For ingen elsker Øland som han. Man kan næsten se paa hans Billeder, at fra den

Tid, han var en lille Dreng, har han kigget ud over Havet og Sletten, og da han trængte til Skønheden for at kunne leve, søgte han den frem, hvor den fandtes, og gengav den med en Kærlighed og Glæde uden Lige. Han forstod sig paa den fattige Slette. Han forstod sig paa de indbyggede Gaarde og de lave Byer, som de laa der mod en vid Horisont. Han holdt netop af denne Lavlandsstrand, hvor man kan vade langt, langt ud, og Vandet endda ikke stiger længere end til Knæet. Han forstod sig paa Solskinnet, som laa i lange Strimer over »Allvarens« Græs. Han kunde have Følelse for en

Fig. 3. Motiv fra »Allvaren« ved Sæby. Østkysten af Øland. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

ensom Pil, som tog mod Blæsten paa den vide Slette. Ja, han var tilfreds med Sletten selv uden Træer. Selv naar den laa der dækket af kold, tør Sne, og Vandet var islagt langt ud, var han fornøjet med den, saa dens Skønhed og malede den.

Per Ekström blev Ølands Maler, fordi han var Barn af Landet og hørte til dem, som gaar deres egne Veje. Efter ham kom de, som saa, hvad han havde lært dem. Se, saadan gaar det altid. Og jeg kan gerne lægge til: Alt, hvad vi kalder Naturskønhed, er engang blevet opdaget af et skønhedselskende Øje, som har lært os andre at se.

Men hvordan det nu end gik, sikkert er det, at man nu i Sverrig ved, at Ølands »Allvar« er smuk. Tænker man imidlertid paa Øland i sin Hel-

hed, saa tager man fejl, naar man tror, at der intet andet er end »Allvar«. Der findes Mennesker, som mere end andre er udsatte for, at man digter Fabler om dem. Saadan er det ogsaa med Øland som Landskab eller Ø. En af de mange Historier, som gaar om Øland, er den, at Ølands Natur skulde være ensformig. Det tror man, naar man gaar et Par Mil til den ene eller anden Kant. Men Øland er 18 svenske Mil lang. Jeg har ikke opmaalt Landet; men saaledes har man sagt mig. Paa Kortet ser Øland ud som en Larve; og det kan vel hænde, at af den Larve udvikler sig lidt efter lidt en Sommerfugl. Jeg tror ikke netop, at Øland flyver sin Vej, men den har mange forskellig Slags Skønhed, og de skinner smukkest i Sommersolen.

I Syd og Nord ligger paa hvert af de yderste Odder et vældigt Stenfyr med Gustaf III's Navn som Tegn paa dets Alder. Begge to ser de ud, som laa de skudt helt ud i Havet, og begge er de Kolosser af den gamle Stentype. Ejendommeligt nok er Øland baade i Nærheden af den sydlige og den nordlige Odde rigest bevokset med Skov. Mod Syd er der Løvskov. Ottenby Statspark er vidt berømt. Det er en vældig Egeskov, hvor Daadyrene springer paa lette Hove aldeles som ved Kullen i Skaane. Men mod Nord er Naaleskoven bleven dominerende. Denne Skov, som strækker sig to Mil lang, er en af Sverrigs allersmukkeste, og stateligere Graner finder man ikke mange Steder. Usædvanlig tæt og jævn er denne Skov. Paa Østkysten har den ogsaa sin særegne Historie. Denne Historie er et Sandsagn saa godt som noget andet. Den er et Led i Menneskenes Kamp mod Naturen og giver Fantasien meget at sysle med.

I fordums Tid stod der nemlig en haard Kamp mellem Skoven og Flyvesandet. For Flyvesandet har hærget en lang Strækning af Ølands Nordøstkyst, og man kan endnu se, hvor den har grasseret. Naar Nordosten kom, samlede det sig som Driver i Snestorm og lagde sig tungt over Græsset og de mindre Træer. Det truede med helt at skulle faa Herredømmet og til sidst helt begrave den smukke Skov.

Menneskene kæmpede imidlertid med Flyvesandet. For det er een Gang for alle Menneskenes Opgave at bekæmpe Døden og holde Livet ved Magt.

Og Menneskene vilde beholde Skoven og værne den mod Flyvesandet. For at opnaa det, tilsaaede man det løse Sand med Marehalm og andre passende Græsarter. Passende Græsarter var saadanne, som voksede hurtigt og havde grenede, stærke Rødder. Disse Rødder bandt Sandet og dannede en Græsvold over det. Da man vel havde faaet Sandet bundet, plantede man Skov i det. De smaa Træer blev store; nærmere og nærmere Strandlinien trængte de frem. Og saa hændte det mærkelige, at Flyvesandet, som engang var ved at begrave Skoven, nu paa sin Side ligger bundet af Granerne og giver Næring til deres Rødder.

Her har altsaa Livet med Menneskets Bistand vundet en smuk Sejr. Gaar man fremad Vejen, som fører gennem Skoven til Nordspidsen, faar man baade Skovinspektørens Bolig og Planteskolen at se, som dette sejrrige Arbejde er udgaaet fra.

Om denne Skov er der ogsaa udkæmpet en Strid af helt anden Art. Skoven tilhører nemlig Staten; og i gamle Dage tog man det ikke saa nøje med Ejendomsretten. Bønderne, som boede her, havde vænnet sig til at betragte Skoven som deres. Og endnu i Midten af forrige Aarhundrede vægrede de sig ved at efterkomme Fogdens Forbud. De havde Savbukke ude i Skoven og huserede, som om de havde været Herrer over alt, hvad der voksede og fandtes. Tømmer fældedes, og udenfor laa Skuder, som fragtede Tømmeret bort til Salg.

Fogeden maatte rekvirere Militær fra Kalmar for at faa sat en Stopper for Misbruget. De værste Voldsmænd blev sat under Tiltale og idømt Straf. Mange flygtede til Amerika. Fra den Dag er Statens Ejendomsret til Skoven sikret. Men dybt inde i Almuens hemmeligste Følelser sidder den indgroede Overbevisning, at hvad Gud lader vokse, hører alle til. Og den, som bor i Skoven, har Ret til at tage af den, hvad han behøver, men ikke mere.

Men nu tyndes Skoven, og over Træernes Toppe hæver sig Ølands Nord-Fyr. Fyret ser ikke blot ud, som det var skilt fra det faste Land. Det er det virkelig ogsaa. Et lille smalt Sund skiller det fra selve Øland. Derfor maa man staa stille, hvor Vejen ender og energisk raabe

efter Baad, om man vil over paa selve Fyret. Øde og ensomt ligger det paa sin Ø, og naar Nordenvinden staar paa, slaar Brændingerne over den grove Stenfod.

Saa ensomt som paa et Fyr lever ikke mange Mennesker. Paa et stort Fyr som dette finder man i Almindelighed tre Funktionærer. Det er Fyrforvalteren, Fyrvogteren og hans Assistent. Fyrforvalteren er i Almindelighed gift og bor i en hyggelig Lejlighed. — Ensformigt bliver dette Liv. Og disse tre er det, som skiftes til at vaage, og som sammen passer Fyret. Aar gaar efter Aar. Minderne bliver ikke afvekslende. I Steden for præger sig saa meget mere levende og fast i disse Menneskers Minde det, de har oplevet og set. Naar de vil, kan de fortælle. Helst fortæller de om Ulykker paa Havet eller om vidunderlige Redninger i Havsnød. Gerne fortæller de ogsaa om, hvad de har oplevet i lange ensomme Vinternætter. Meget mener de at have set, som Nutidens Mennesker ikke vil tro. Deres Liv hænger sammen med Havet og de lange mørke Nætter, naar Fyrets vældige Lampe kaster Lysbølger ud over Vandet for at lede de søfarende. Ansvarsfuld er deres Opgave, og aldrig maa Lampens Lys slukkes. Paa dem og deres Paapasselighed beror Tusinders Liv og Ejendom. Alvorligt og vigtigt er deres Hverv, som sidder ene en Stormnat og vogter et Fyr. Drager man gennem de blinkende Lysbølger og tænker paa det, sender man en taknemmelig Tanke til den usynlige Vogter, som derinde vaager over Jættelampen, der lyser over de søfarendes Vej.

Øland har mange saadanne Fyr. Sverrig endnu flere. Alle gemmer de en Saga om tavst og trofast Arbejde, uden hvilket de store Rejser paa oprørt Hav vilde koste utallige Menneskeliv.

Saadan ser da Øland ud i Nord og Syd. Saadan har vi ogsaa set, at »Allvaren« er. Men Vestkanten af Øen er frugtbar og lys. Der ligger Gaardene tæt. Der er ogsaa mange Landsbyer. Over den saakaldte Landborg rejser sig Ruinerne af Borgholms gamle Slot, som Karl X Gustav engang opførte, men som siden brændte ned, og som takket være først og fremmest Kronefoged Enemans Anstrængelser er en godt vedligeholdt Ruin, som bevarer Mindet om gamle Dages Glans og Pragt. Neden for Ruinen ligger Øens

eneste By, Borgholm, som er et af Sverrigs mest besøgte Badesteder. Idyllisk glæder den Øjet med sine Haver. I Vest breder sig Kalmarsundets Blaa, og op imod den gamle Ruin slaar Nattergalene deres Triller i Hvidtjørnshækkene. Mildere Klima og herligere Sommer findes ikke i Sverrig.

Hvor mangen Aften i de Aar, som er gaaet, er jeg ikke steget om Bord i Lybækkerdamperen, som anløber Kalmar, og siden set Ølandskysten

Fig. 4. Landevejsbro ved Hulterstad. Ølands Østkyst. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

forsvinde ved Midnatstid. Paa langt Hold hæver sig »Jungfruen«, den ubebeode fortryllede Ø, som snart synes at ligge jævnhøjt med Bølgerne og snart stiger mod Horisonten om Kap med Mørket. Til venstre glider Smaaland forbi, og naar Østergøtland passeres, ligger Passagererne allerede i deres Kahytter, paa Dækket eller paa Mellemdækket, som det falder sig, og sover trygt. En smuk Del af Sverrig er det, som i Skumringen drager forbi. Nu og da blinker et Fyr frem af Mørket. Næsten sort fortoner sig Kystens Linie. Som Prikker glimter Lysene i Stuernes Vinduer, og bagved stiger

Skovkanten sort mod Himmelen. Landskabet veksler. Høje og Bjærge brydes mod Sletten. Sletterne forsvinder, og Klynger af Løvtræer skifter med mørke Skove. Alt dette lyser frem i Halvmørket, anes mere end ses, bliver som et Panorama over Sverrig, det, som er, og det, som engang har været, Sverrig, om hvilket saa mange lyse og mørke Drømme er svævet ud i Nattens tankefulde Tavshed.

En saadan natlig Rejse giver mange Billeder; og Folkets Liv er det, den rejsende drømmer om fra Damperens Dæk, Folkets Liv, som han har lært at kende under mange Aars vaagne Medfølelse, Iagttagelse og — hvorfor ikke — ogsaa en Smule Sværmeri. De tunge Tider skifter i Fortiden med Mindet om de lyse. Man kan komme til at tænke paa, hvordan den store Bygmester, Gustav Vasa, med fast Haand byggede Riget, hvor Riget voksede i Mandskraft og overflyttede sin Stordaad paa fremmed Grund, til Solen gik ned over Poltava, og Generationer fik Arbejde med at bygge op, hvad Storhedsdrømmene havde slaaet i Stykker. Glansen fra denne Tid ligger endnu over Landet og giver Skumringsdrømmene Farve.

Saa kommer Morgenen med sit Lys. Da blegner Drømmene, og man ved, at Hverdagen omgiver os, Hverdagen, som er alt, fordi det er om Hverdagene, det gælder at bygge videre paa Nutidens Sverrig, som endnu ikke paa langt nær er færdigt.

Men naar Morgensolen kommer, da møder Øjet atter et Fyr. Paa den graa Klippe rejser det sig og viser Vej indover. En Vrimmel af Søfugle flyver omkring. Solen er oppe. Paa Klippen staar Fyrvogteren og retter sin Kikkert mod Kommandobroen, hvor Kaptajnen hilser med Fingrene mod Kasketten. Lidt senere glider Damperen ind i smult Vand og lægger Fyret bag sig. Lodsen er allerede taget om Bord.

Men skal vi lære Stockholms Skærgaard at kende, da er det lige saa godt, at vi straks gaar fra Borde. For Skærgaarden lærer man ikke at kende fra et Dampskibsdæk. Da gaar det bedste tabt.

Men hvor skal jeg kunne skildre Stockholms Skærgaard. Jeg mindes første Gang, da jeg drog herhen for at skaffe mig et Hus at bo i en Sommer. Det var længe, før jeg satte eget Bo. Ensom var jeg og ukyndig

— ikke om Landlivet, men om Skærgaardsfolkenes Liv. Det gik mig, som det altid er gaaet mig. Da jeg kom om Bord paa den lille Dampbaad, følte jeg mig ganske lykkelig og glad. Vinden legede om mig, hver Krog paa Stranden gav mig noget nyt at se paa. Men rigtig fornøjet var jeg først, da Stockholm laa en god Time bag mig. Da begyndte Villaerne at ligge mindre tæt, da blev Fjordene videre, og alt blev større. Da blev det lysere Vand som Dampbaaden skar igennem, — og renere. Da blev Luften skarp og lettere at indaande paa samme Tid. Fjern fra Byens Larm, og Gøgen kukkede i Vaarsolen.

For Skærgaarden og Skærgaarden, det er to Ting. Skærgaarden er Stockholms Sommerhjem, — jeg mener da for alle dem, som har Lejlighed eller Raad til i de tre Sommermaaneder at komme uden for Byens Enemærker. Derfor ligger Villaerne tæt uden for Hovedstaden, og her og der har de trængt sig sammen til hele smaa Byer med Haver mellem Bygningerne. Nu kan man drage til Vaxholm eller til Skurusund og tro, at Byen er flyttet helt derud. Festligt ser der ud om Sommeren. Flag vajer fra Villaer og Havnen, Sejl- og Robaade farer imellem hverandre. Paa Græsplænerne spiller Ungdommen Tennis, og paa Vejene langs Strandbredden skimtes elegante Toiletter, Parasoller og lyse Hatte. Overalt lægger de smaa Dampere til, og Broerne ligger saa tæt, at Sommergæsterne hvor som helst kan hilse fra Bro til Bro. Overalt leger sorgløse Børn, og overalt ser det ud, som om hele Byen er flyttet paa Landet. Det er den ogsaa. I har vel hørt den lille Historie om Drengen, som boede i Skærgaarden? Der var en venlig Herre, som mødte ham og spurgte: »Bor du her, min Dreng?« — »Ja,« svarede Drengen, »Mor og jeg og Smaasøstrene bor her hele Sommeren«. — »Naa, men Fa'r da?« spurgte den venlige Herre. — »Han er i Byen og arbejder,« svarede den lille Dreng. Ja, saaledes er det. Fa'r bliver i Byen og arbejder. Bor Familien nær ved Stockholm, saa rejser han ud og hviler hos sine hver Aften. Bor Familien længere borte, da hænder det, at Fa'r maa nøjes med at komme ud hver Lørdag og blive Søndagen over. Dette er Friluftsliv sammenlignet med at bo i Byen.

Men det er dog som sagt, som om Byen havde bredt sig ud og erobret en Del af Skærgaarden. Hvad Skærgaarden virkelig er, det ved man først, naar man er kommet længere ud. Den indre Skærgaard er ubetydelig, men den ydre Skærgaard, som nærmer sig Havet, giver de store Linier baade i Naturen og i Menneskenes Liv.

Her bor nok ogsaa Sommergæster, ja, nu kan man vel sige, at der næppe findes en Ø i hele Stockholms vidtstrakte Skærgaard, hvor ikke Byfolk har opslaaet deres Bopæl for Sommeren. Men i den ydre Skærgaard er det dog Folket selv, som behersker Landskabet, ikke Sommergæsterne, som giver Naturen dens Karakter. Vi har de tre store Badesteder, Dalarø i Syd, Sandhamn omtrent lige Øst for Stockholm og Furusund mod Nord. Uden for, mellem og omkring disse Steder er det, Stockholms Skærgaard breder sig i sin Herlighed. Her hersker ogsaa den egentlige Befolkning, som spiller en saa stor Rolle i ældre og yngre Romaner, Fortællinger og Teaterstykker.

Der er en meget stor Forskel paa den nordlige og den sydlige Skærgaard. I den nordlige hersker den alvorlige Naaleskov i den Grad, at denne Skærgaard ikke sjældent minder om den mørke finske paa den anden Side af den botniske Bugt. Men i den sydlige Del hersker Løvskoven. Vegetationen er utrolig. Det er, som var Østergøtlands rigeste Lunde flyttet ud paa Øer, og lige op til disse Øer ligger de nøgne Skær, som Bølgerne skyller over. Ja, der er Øer helt ude i Havbrynet, hvor den fornemme Eg kappes med Hasselbusken om at erobre Jorden. Men en Lighed findes. Overalt føler man Havbrynets Nærhed. Renere end andetsteds er Vandet, glitrende, skiftende grønt. Rolig, stor og ren virker Naturen. Den er befolket med Mennesker, som endnu staar Naturen nær. Alle andre er Gæster, som kommer og gaar. Og naar Sommergæsterne er flyttet, begynder Vildmarklivet paa ny. Bønder og Fiskere bliver atter Herrer paa egen Mark. Ploven gaar over Ageren for Høstsæden, og det store Sildefiskeri begynder med Langfarter, Byrejser og Pengebekymringer.

Paa en milelang Ø Syd i Skærgaarden bor Eriksson. Hans lille Hus ligger et Stykke oppe paa Land, vel beskyttet mod Nordenvinden. Der har han Lo

og Stald, Svinehus og Redskabshus. Huset er rødmalet, og engang var Listerne hvide. Nu har Blæsten, Regnen og Sneen hjulpet hverandre med at farve dem om igen. Et godt Stykke Vej herfra har han Baadehavnen. Den ligger ogsaa i Læ. Men til Trods for det maa Eriksson passe godt paa Baadene, naar Stormen kommer. For er Havet i Oprør, slaar Bølgekammene overalt ind mod Land. Der ligger Garnbaaden, og paa den

Fig. 5. I Skyggen. Motiv fra den sydlige »Allvar«. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

anden Side af den graa, krogede Bro har »Roddsumpen« sin Plads. Garnbaaden er et langt, smalt Fartøj med baade Sejl og Aarer. Den bruges til de store Fiskefærder, naar »Strømmingen« kommer. »Roddsumpen« ligner en almindelig Robaad, men har agterude et Opbevaringssted for fanget Fisk. Ved Siden af Broen ligger Garnskuret. Det er bygget paa Stolper ud i Vandet, saa at en Baad kan ro ind under det lave Tag. Derinde hænger Redskaberne: Voddet og de mindre Garn og det ganske særlige Slags Net, som kaldes for »Skötar«. De sænkes paa meget store Dyb, og de anvendes til at fange »Strømming« (Østersøsild).

Alt dette arbejder Eriksson med. Han er altsaa baade Landbruger og Fisker, Bonde og Sømand paa een Gang. Han pløjer sin Jord, høster sin Rug og slaar Græsset til Kreaturerne. I Mellemtiden fisker han til Husbehov, og de bedste Fisk, Gedder, Aborrer og Aal, dem fejer han i det store Hyttefad ved Siden af Garnskuret. Der lader han Fisken gaa, til Opkøberen kommer. Opkøberen er en Købmand, som bor i Stockholm, og saa længe der er aabent Vand, sejler han omkring i Skærgaarden. Det Fartøj, han benytter, ser ud som en stor Skude. Det har Storsejl, Fok, Klyver, Topsejl og et lille Anker med, om det kniber. Men den sejler tungt. For den ligger dybt, som det hedder, og dette kommer af, at hele Agterskibet er gennemboret med grove Huller, saa at Vandet rinder ud og ind. Paa Dækket er der en Luge, og gennem den slippes Fisken ned i det store Hyttefad. Den har Plads til mange Fisk, og med den sejler Opkøberen videre. Han kender alle Fangststeder, som er der. Han opkøber Fisken hos alle Mænd i Skærgaarden, og naar han kommer til Eriksson, bliver han budt ind i Stuen. Der kommer Kaffekedlen paa, og det kan nok hænde, at der bliver Raad til en Taar Brændevin til Kaffen. Saa følges de to Mænd ned til Broen og Garnskuret. Uden for ligger det store Hyttefad for Anker, og saa bliver der set efter, hvad Eriksson har i sit Hyttefad. Det bliver en langvarig Overlægning. Eriksson ved, hvad han vil have for Fisken, og Opkøberen ved, hvad han vil give. Og der er jo lidt Forskel. Men naar man saa kommer overens, da plukkes Fisken over fra Erikssons til Fiskehandlerens store Hyttefad. Eriksson faar sin Betaling, og Opkøberen hejser Sejl. Langsomt og tungt sejler det store Hyttefad bort og forsvinder bag Næsset.

Eriksson gaar hjem med Pengene, og dem trænger han til, for Penge vanker der ikke altfor ofte, og Penge behøves der, skal man kunne holde det gaaende. Ellers sælger Eriksson nu og da en Kalv eller en Høne eller undertiden en Hest. Men af Korn og Kartofler faar han ikke mere, end han trænger til. Og hvordan han klarer sig, er ikke godt at vide. Rigtigt klart ved Eriksson det ikke selv. Men en dygtig Karl er han. Han kan tømre Hus og bygge Baad, Jordbrug forstaar han til Husbehov. Sø-

mand er han med Liv og Sjæl. Sejle kan han og lodse mellem Skærene forstaar han sig ogsaa paa. Han er heller ingen daarlig Skytte, og han skyder baade Odder og Sæl, mange Gange flere, end Folk behøver at vide noget om.

Eriksson kom hertil engang og slog sig ned i det lille Hus med den Hustru, han nylig havde faaet. Da var han ung. Og naar han nu ser sig om, saa maa han indrømme, at baade Bakken og Huset ser anderledes ud nu end dengang. Huset har han bygget til, og Loen byggede han ny. Det tog ham tre Vintre, inden han blev færdig. For det er ofte svært at faa Bygningshjælp i den ydre Skærgaard, og smaat med Penge er det ogsaa. Og har man ingen Penge, maa man hjælpe sig selv. Haven er ogsaa kommet til med Stikkelsbærbuske, Hindbærhæk og Blomsterrabatter. Rundt omkring paa de smaa Jorder ligger nybrudte Agre. Eriksson kan godt huske, naar hver af dem blev færdig. Han ved præcist, hvor lang Tid Sydstykket tog, og hvor længe han maatte blive ved, før Øststykket var færdigt. Han ved, hvor mange Gange han maatte bygge Broen om, inden den blev tilpas, at ikke Isen tog den bort om Foraaret. Og han kan sige paa Prikken, naar Garnskuret blev færdigt, saadan som den nu ligger der. — Eriksson er gammel nu, og Børnene er for længe siden voksne. En Datter tjener i Byen, en anden er gift med en Bondesøn i Landsbyen, en tredie drog til Amerika og lod aldrig siden høre fra sig. To Sønner gaar hjemme og hjælper den gamle med Gaarden.

Den ældste af dem vil gaa til Søs og drive Fragtfart. Han paastaar, at Jorden intet giver. Han og Faderen strides ofte om det. For Eriksson kan ikke fatte, at alt, hvad han har arbejdet i sit Liv, skulde være forgæves. Han havde ønsket, at Sønnen skulde fortsætte hans egen gamle Kamp med Skoven, rydde nye Agerstykker og gøre Pladsen større. Nu vil Sønnen i Steden for til Søs, og han ringeagter, hvad han kan vinde ved at gaa i Faderens Fodspor. Han ringeagter det, fordi han vil have, at Fortjenesten skal komme hurtigt. Penge, intet andet end Penge. Det er, hvad Ungdommen attraar. Derved forsømmes Jorden, og intet bliver tilbage til dem, som kommer efter. Hvad der kommer let, det gaar let.

Saaledes tænker Eriksson, og naar han ser ud over sit endnu en Gang, kan han ikke fatte, at alt, hvad han ser omkring sig og kalder sit, skulde være ringe. Han ved, at Jorden giver, om man bruger den med Taalmodighed og lader sig nøje.

Eriksson sidder paa Bænken under Æbletræet, og som han sidder der, kommer hans Kone. Hun er lille og hurtig, har let ved at le og let ved at græde. Hjulpet Eriksson i stort og i smaat hele Livet igennem, det har hun. Men det snakker Eriksson ikke om. Det er, som det skal være. Og Konen venter heller ikke at faa noget at høre om det, det vilde blot gøre hende forlegen.

Derfor tier Eriksson med saadant. Men da Konen ser Mandens Ansigtsudtryk, bliver hun bedrøvet. Helt vel forstaar hun, hvad han tænker paa, vant som hun altid er til at gætte hans Tanker. For ikke at gøre ondt værre, gaar hun tavs forbi ham over mod Leddet, hvor Køerne, som gaar paa Græs, brøler efter at blive malket.

Saadan som vi har malet det, er Erikssons Liv forløbet. Det er gaaet med Arbejde og Slid; og mange Ligemænd har han i Skærgaarden. Mange har ogsaa haft det bedre end han, men flere har haft det værre.

Drager vi op i Nordskærgaarden, støder vi paa en Gaard. Det er Per Olssons. Anselig og velholdt lyser det store Vaaningshus ud over Fjorden mellem Fyrretræer, Birke og Elletræer. Per Olsson er en mægtig, rig Bonde, og hans ældste Søn skal have Gaarden efter ham.

Per Olsson er en hjertensgod og rar Mand, helt ulig dem, som udlaaner Penge til høje Renter og beriger sig paa de fattiges Bekostning. Den ældste Søn sejler med Træskuden, og Per Olsson passer selv Gaardbruget. Han er munter og snaksom, og bliver man kendt med ham, fortæller han gerne sin Historie. Usædvanlig er den og ligner ikke andre Menneskers. I Egnen er den kendt af alle, og det er vel derfor, Per Olsson ikke bryder sig om at gøre nogen Hemmelighed af den selv. Per Olsson sidder ved Ilden og stryger en Tændstik af for at faa Piben til at brænde.

Se, det var i min Ungdom, siger han, da jeg giftede mig første Gang,

da var alting lykkeligt og godt, og alting gik som det skulde. Saa kom der Sygdom i Huset, og min Kone blev liggende der og kom aldrig op. Det er ikke godt her, maa De vide, naar nogen bliver liggende. Naa, Hjælp fik hun naturligvis om Sommeren, da Badestedet var aabent, og der var Doktor paa nært Hold. Men værre var det om Vinteren, da Badestedet var lukket, og man ikke kunde faa Doktor paa nærmere Hold end fra Norrtelje. Det gaar vel an for mig, som kan betale ham. For

Fig. 6. Mindesmærker ved Klinta. Ølands Østkyst. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

det er jo en dyr Rejse. Men det værste er, at han ikke altid kan komme. Det hænder, at drager han ud om Morgenen, naar han ikke tilbage til Aften. En Doktor er ikke mere end et Menneske.

Per Olsson stikker Langfingeren i Piben og presser Tobakken sammen.

Hun døde jo, siger han, min Kone. Det er mange Aar siden. Og min Dumhed var det, at jeg giftede mig igen. Det var en Pokkers Kone, jeg da fik, og hun hed Katrina. Hun havde aldeles vendt Synet paa mig. Jeg kunde vende mig her eller der, altid var hun i Vejen. Ja, hun var vanskelig paa mange Maader. Det kan jeg sige ærligt. Og det var, som om ingen kunde stole paa hende. Undertiden vidste hun ikke, hvor godt hun

vilde gøre det for mig. Og undertiden var hun stik modsat. Hun var trættekær og vanskelig at styre. Og der var ikke den Ting, hun ikke skulde blande sig i. — Sikker paa hende var man aldrig.

Per Olsson falder i Tanker og ser tavs ind i Ilden. Saa fortsætter han, og et Glimt af et Smil farer over hans Ansigt.

Hun havde alligevel sine gode Sider, og det havde maaske kunnet gaa, om ikke Olof havde været. Olof er min ældste Søn. Og han har altid været min Øjesten. I Begyndelsen brød hun sig ikke om Drengen, men saa kom hendes egen. Erker kaldte vi ham. Og da blev det anderledes. Ja, der kom meget, som var slemt, og meget, som jeg skammer mig over nu bagefter. Javist maatte Drengene lide for hendes Skyld. Det er sikkert.

Per Olsson ler indvendigt og sukker.

Saa kom Olof paa Søen, og der gik mange Aar. Selv for jeg med Skuden paa Rejser. Det var, som om jeg ikke trivedes hjemme, siden Drengen kom bort.

Han gjorde en Pavse igen og saa paa Piben. — Ja, sagde han til sidst, saa kom Olof hjem, og hun kom bort. Herren har vel hørt Tale om det for Resten. Og nu ved jeg ikke, hvor Katrina er taget hen. Skilt er jeg ikke, men Kone har jeg heller ikke. Og lige meget kan det være.

Piben var udrøget, og Per Olsson lo hemmelighedsfuldt.

Jaja, jeg kendte nok Historien, og jeg vidste, at netop Per Olssons Pavser skjulte det vigtigste. Folk taler ikke gerne om deres værste, og at Per Olsson havde sagt saa meget, som han havde, var mærkeligt nok.

Han vidste jo, som sagt, at Folk kendte hans Historie. Men det vilde han alligevel ikke tale om altsammen. Saa meget vidste imidlertid alle, at da Olof var Barn, havde han maattet gaa meget igennem. Det blev sagt om Katrina, at hun havde haft i Sinde at ombringe Per Olsson, og at hun havde gjort Forsøg paa Stedsønnen ogsaa. Det kom deraf, at hun vilde redde Gaarden for sit eget Barn og faa Stedsønnen gjort arveløs. Hvordan det slog fejl, og hvorfor hun havde forladt Hjemmet, derom gik mange Slags Rygter. Men saa meget vidste Folk, at Olof nu igen var hjemme som før, naar han ikke drog paa Fragtfart med Skuden. Per

Olsson passede Gaarden, og til næste Jul skulde Olof giftes. Katrina, Konen, var forsvundet, ingen vidste hvorhen. Og Folk sagde, som Per Olsson selv: Det var maaske meget godt.

De, som fortalte Historien, lagde gerne til:

Anderledes var det, da Katrina var hjemme. Da gik Per Olsson paa Fragtfart med Skuden, saa snart Isen brød op; og tilbage kom han ikke, førend det frøs til, og han ikke længer kunde komme frem. Ikke trængte han til at sejle, han, som er en rig Mand. Men han kunde ikke være hjemme for Kællingen.

Saadan var Historien om Per Olsson. Saa aflukket, ensomt og vanskelig tilgængeligt som mange af Øerne ligger, er det ikke til at undres over, at ejendommelige Menneskeskæbner vokser frem der, baade paa ondt og godt.

Men mest fortæller de hverdagsagtige Menneskeskæbner os om Livet i Skærgaarden.

Der laa engang en gammel Kone og døde ene i sin Stue, medens hendes Mand var ude paa Vandring gennem Sneen for at skaffe Konen lidt Mælk, det eneste, hun længtes efter og kunde drikke. Det havde været en lang Snevinter. I Skoven var der ingen Vej. Ensomt og halvt tilsneet laa Huset. Folkenes eneste Ko var blevet tør, for der var ikke Hø nok, og der var intet andet Raad for Manden end at gaa fra Konen og gaa den lange Vej gennem Skoven til Bonden i Landsbyen, hvor der var Mælk at faa.

Den Vej blev lang for ham; thi Søderberg var gammel selv, og ofte maatte han standse i Sneen for at hvile sine gigtsvage Ben. Længe var han altsaa borte. Og da han kom tilbage, laa Konen død i Sengen. Han svøbte hende selv og lagde hende i en Seng ude i Baadskuret. Der maatte hun vente længe, inden Sneen smeltede bort saa vidt, at man kunde føre den døde over til Kirkegaarden, hvortil der var mere end en Mil.

Da saa Ligfærden skulde foregaa, gik den saaledes for sig, at Manden førte Kisten gennem Skoven, indtil den kunde sættes i Baaden. Derefter gik Rejsen med Kælke, som bar Baaden frem til det Sted, hvor Isranden

slap, saa at Baaden nu bar Kælken og Kisten. Derefter roede Manden, til Isen atter begyndte. Paa den Maade naaede man endelig Kirkegaarden, og den døde fik Fred. Siden levede Søderberg længe i det ensomme Hus, og da han blev rigtig gammel, glemte han undertiden, hvor meget tungt han havde oplevet. I Steden for huskede han, hvor ung og glad han var engang, hvorledes han friede en Midsommeraften, og hvor Dansen da gik paa

Fig. 7. Paa Hjemvejen. Kastlösa. Ølands Vestkyst. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

Loen, da Violinerne spillede Scottish; og sad han i Baaden og det blæste stærkt, kunde det endnu hænde, at han prøvede den gamle Leg at sejle Øsekaret ind og ud under Fokken.

Ja, kunde Skærene fortælle, da vilde de have mangen Saga at berette. Jeg fortæller kun de hverdagsagtige, som giver en Anelse om, hvorledes Menneskene her lever. Jeg kan se dem i Mindet, min Ungdoms og første Mandomsalders Vige og Sunde. Jeg kan se Birkene, som luder ud over Stenene, Sivet, som bliver højt, naar Høsten kommer, Skoven, som faar en saa særegen sort Farve herude, hvor Himlen er saa blaa og Vandet saa

rent. Overalt ser jeg Hytter, og overalt har jeg noget at mindes. I Indbildningen sejler man jo raskere frem, end naar man sidder i en Baad. Mens jeg skriver dette, har jeg derfor mange Gange faret frem og tilbage mellem Dalarø og Sandhamn, Sandhamn og Furusund. Mangen Afstikker har jeg gjort til Øerne ude i Havbrynet og de halvt ukendte Fiskerlejer, hvor sjældent en Standsperson sætter sin Fod. Mest ser jeg alt dette paa Foraars-, Sommer- eller Efteraarsdage. Vinterbesøgene bliver jo altid mere sparsomme. Og dog tænker man ofte paa Vinteren derude. For om intet

Fig. 8. Faarene samles. Skärlöf. Ølands Østkyst. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

taler Skærgaardsfolkene hellere end om Vinteren. Deraf kan man ogsaa forstaa, hvor haardt den trykker dem.

Der skimtes en Odde frem af Skovbrynet. Der ser koldt og forkomment ud. En ensom Skorsten stiger lige op af en Grushob imod Skoven. — Rundt omkring vokser intet andet end Ugræs. Og nede ved Stranden, hvor Broen burde ligge, er der kun en uformelig Stenhøj.

Der boede fordum Andreas Vik. Ung og lykkelig kom han med sin unge Kone og bosatte sig i Faderens gamle Hus. Faderen var nylig død, og Andreas havde arvet Huset. Han var lykkelig, fordi han elskede den Hustru, som netop var blevet hans, og han var fornøjet med, at han boede

saa ensomt paa Odden med Skoven bag om sig og intet Menneske, som kommanderede ham hid og did.

Se, det er Skærgaardsbeboerens Særkende. Smaat har han det, fattigt er Hjemmet, ensom og stille er Vinteren, farlige er Rejserne fra Land til Land. Men sin egen er han, og ingen befaler over hans Liv.

Saadan var det med Andreas. Der var blot én Ting, han havde glemt. Det var, at Huset vel var hans, men ikke Jorden. Den havde Faderen før ham købt for halvtreds Aar, og det glemte Andreas. Han glemte det, fordi han aldrig kunde tænke sig, at nogen vilde tage hans og hans Faders Jordplet fra ham. Saa gik Aarene, og til sidst stod han hos Godsejeren, som ejede Jorden; i Haanden holdt han et gammelt gulnet Papir, som var Faderens Kontrakt.

Af Ejeren fik Andreas den Besked, at denne ikke vilde lade Jordpletten gaa fra sig endnu en Gang. Vilde Andreas flytte Huset, saa var det hans Ret; men Jorden var Ejerens, og den som ejer noget, kan gøre med det, hvad han vil.

Dermed er det Slut med Lykken for Andreas. Og da Tiden var inde, blev han drevet bort fra Jorden, som hans Fader havde ryddet.

Da greb Vreden ham. Alt, som kunde ødelægges, blev ødelagt, Bygningen, Haven, Jordene, Træer og Buske blev rykket op med Rode, og af Bygningen blev der ikke Sten paa Sten. Selv Broen blev brudt op med Spid og væltet sammen i en Stenhøj. Intet vilde Andreas lade andre faa af det, man havde stjaalet fra ham selv. Selv maatte han med Kone og Barn søge et nyt Sted til at bygge sit Hjem.

Derfor staar altsaa Odden øde, som den gør, som et Vidnesbyrd om Menneskelykke, der er sænket i Grus, og om en fattig Mands Kamp mod Overmagten.

Længere drager jeg i Indbildningen, meget længere. Da kommer jeg ogsaa forbi Baadlandingspladsen, hvor Sammel boede. Sammel, som var Lods og havde gjort et godt Parti, men alligevel aldrig kunde føle sig hjemme paa Landjorden, fordi Længselen drog ham mod Havet, hvor han sejlede som ung. Der findes saadanne Vildfugle baade paa Øst- og Vest-

kysten, ja langt op ad Norges Kyst. Jonas Lie har forsikret mig, at han har mødt saadanne langt oppe i det nordligste Norge.

Sammel kom aldrig løs, Stakkel; og skønt han var den bedste Lods paa mange Mil, blev han alligevel aldrig fornøjet. Altid længtes han ud, ud mod Havet og de lange Rejser. Og naar Længselen blev ham altfor overmægtig, vidste han intet bedre Raad, Stakkel, end at han slog sig paa Brændevinen og drak. Naar han da var fuld, sang han og var lykkelig. Da sejlede han i Indbildningen Verden rundt, og naar han vaagnede til Ædruhed igen, følte han dobbelt, hvor elendigt stærkt han var bundet. Om ham gik mange Historier. Men hvor mange Galskaber Sammel end gjorde, holdt alligevel alle af ham. For det er i Skærgaarden som andre Steder, at Menneskene holder af dem, som ser ud til at blive Galhanse og Drenge lige til deres Dødsdag. Endnu viser man Øen, hvor Sammel byggede sit Hus, og hvor han flyttede ud, naar hans onde Aand var faret for slemt frem med ham. Huset ligger paa et øde Skær flere Mil ude i Havbrynet. Sagnet fortæller, at han der alene en hel Vinter levede af Fiskeri og Jagt, og da Folk, efter at Foraarssolen havde smeltet Isen, kom ud for at søge efter ham, blev han rasende og lo ad dem.

I troede, at jeg var død, kan jeg tænke mig, sagde Sammel. Nej, endnu lever jeg.

Sine egne Sønner behandlede Sammel paa denne Maade. Følge dem tilbage vilde han heller ikke, men svarede paastaaeligt:

Jeg drager, naar jeg vil.

Til sidst tog Havet ham, da var han ædru, men sprang over Bord for at redde en druknende.

Nu er Sammels Hus forfaldent. Men fra den Tomt, hvor det laa, er Vejen ikke lang til Arholma. Vidunderligere Ø har Skærgaarden ikke, vild, ejendommelig, bevokset med Fyrreskov. Endnu for ganske faa Aar siden var denne Ø saa godt som ukendt for alle Byfolk, der søger ud i Skærgaarden. Kun en Gang om Ugen lander en lille Dampbaad ved en af Broerne. Landingspladsen veksler efter Vind og Vejr. Ensomt, stille og dog afvekslende er Livet herude. Mest bekendt er Øen for sin Lodsstation. Denne ligger

imidlertid ikke paa selve Arholma Ø, men paa en høj Klippe et godt Stykke ud i Havet. Derved bliver Lodsens Liv et andet end paa almindelige Steder. Det er ikke her som andre Steder, at man kan sende Bud til Naboen for at faa ny Lods, naar den, som har Tur, er gaaet ud. I Steden for maa de Lodser, som er hjemme, stadig se efter Signalerne fra selve Stationen. Og lyder Signalet paa, at en ny Lods skal komme, fordi en af dem derude er gaaet neden om og hjem, da gælder det at være hurtig. Saa pakkes Rejsesækken, Klæder og andet sammen i en Hast. Baaden med den rødbrune Stribe i Sejlet stikker ud. Gennem Render og forbi de usynlige Skær, som der her er utallige af, sejler Lodsen ud for for at gøre sin Tjeneste.

I tre Døgn er Lodsen forpligtet til at vente herude, hvis ikke i Mellemtiden et Fartøj forlanger Lods. Tre Mænd maa samtidig være til Stede paa Udkig. Og Ventetiden kan ofte blive lang nok. Paa den lave Klippe ligger Lodsstationens rødmalede Bygning, og uden for gaar den aabne Østersø. Her lever Lodserne deres Liv for sig selv fra den Dag, Søfarten begynder. Ensformigt er Livet herude. Det siger sig selv. Om Sommeren har man jo Fiskeriet, og i godt Vejr kan man drive det Foraar og Efteraar. Jeg mener naturligvis den Slags Smaafiskeri, som kan drives lige i Nærheden. Thi alt for langt kan ingen være borte fra selve Stationen. Ellers er man optaget af at spejde efter Fartøjer og siden gaa ud i Baad for at følge med ind til Stockholm eller nordpaa, hvor Fartøjerne skal.

Et anstrengende Arbejde er dette, og et ansvarsfuldt. Bliver Stormen for haard, maa undertiden den store Kutter bemandes, da ingen anden Baad kan staa imod Søen. Og staar Lodsen først paa Damperens eller Sejlerens Dæk, da er det ham, som har Ansvaret, om noget skulde ske. Paa Arholma sidder gamle Mænd, som er pensionerede nu og har lodset i mange Aar. Arholma har gamle Aner og en hel lille Historie for sig. Paa det gamle Udkigsbjærg, som ligger paa selve Øen, er der et vældigt Stentaarn. Der holdtes Udkig i gamle Dage, da Stationen ude til Havs endnu ikke fandtes. Taarnet staar der nu som et Minde. Men endnu den Dag i Dag gaar Lodserne op der, naar de vil overbevise sig om, hvor vidt der er et

Fartøj i Vente eller ikke. Det staar der som et Tegn paa, at Arholma er Lodsernes Ø i Nord, vidtstrakt og frugtbar, som den dog er. Der ligger en hel Landsby, og der drives Agerbrug, der bor Bønder og Fiskere. Der bygges gode Baade, og der drives Sælfangst.

Ingen Ø er mere typisk for Livet i Stockholms ydre Skærgaard og alle de Forestillinger, man forbinder dermed, end Arholma. Længst ude

Fig. 9. Landevejsparti Syd for Gräsgaards Kirke. Østkysten af Øland. Efter Fotografi af J. E. Thorin.

i Havbrynet ligger den, og Vandet paa Ydersiden er koldt. Vil man bade, gør man klogest i at opsøge Vestsiden, som vender ind mod Skærgaarden. Let og friskt gaar Livet her, saa længe Sommeren varer; mere stille bliver det, naar Søen fryser til. Befolkningen bestaar af Lodser, Fiskere, Bønder og Skippere. Alle forstaar mere eller mindre at tage deres Næring baade af Skoven og af Søen. Sælskydning er ingen ukendt Kunst, og at skyde Edderfugle og andre Søfugle hører til de aarlige Fornøjelser.

Dog er det kun Sommeren, de fleste af os kender. For naar Vinteren

kommer, er det ikke let at vove sig ud paa de afsidesliggende Øer. Der er to Ting, som markerer Overgangen. Først kommer den Tid, da Sommergæsterne flytter ind. Hvor langt borte Øerne ligger, nogle Sommergæster er der alligevel altid. Dette er det første Tegn paa, at Vinteren er nær. Livet gaar saa atter i den gamle Gænge. Indbyggerne er igen alene Herrer paa deres Ø. De besøger hverandre mere aabent end før. Det er, som om de med eet begynder at føle sig mere hjemme. Det er da med Skærgaardsfolket som i enhver Familie, hvor man har haft Gæster længe. De fremmede er borte, Hverdagslivet begynder igen, og i Begyndelsen er det dejligt.

Det andet Vintertegn kommer den Dag, da Dampbaaden holder op med at komme, og Søen fryser til. Da begynder Ensomhedslivet og Tungsindigheden, Bønnemøder og Drikkelag, Danseballer og Afholdsfester imellem hverandre. Megen Arbejdsomhed og megen Letsindighed ogsaa, naar man skal tale sandt. Et Liv i Aflukkethed, saadan som ingen, der ikke selv har prøvet det engang, kan forestille sig. For den, som Aar efter Aar maa prøve dette, er Tiden lang, og det er karakteristisk, at der er mange, som ikke vil besvare Spørgsmaal om den Tid. Da falder Sneen, da lægger Isen sig, da slukkes de smaa Fyr, som ikke ligger lige i den store Sejlrende, der i Regelen holdes aaben paa denne Tid. Saa stærk er Ensomhedsvanens Magt over Menneskene, at der findes Egne, om hvilke man paastaar, at de netop af denne Grund har flere sindssyge end andre. Hvor der før var Søvej, maa man nu gaa, — om Isen bærer. Bærer den ikke, er man helt aflukket fra Omverdenen. Man maa vove Livet for at komme frem.

Der var engang en Flok Ungdom, som skulde gaa fra et Bal. Snestormen kom over dem, og en Tid var de i Tvivl om, hvorvidt de skulde gaa i Land eller vove sig ud paa Isen. Vejen, de skulde tilbagelægge, var ikke længere, end at man i værste Fald kunde gaa den paa mindre end et Kvarter. Til sidst gik de dog, og for at være sikre gik de efter Vinden, og Vinden havde de paa Siden. Men medens de gik, slog den forræderiske Vind om. De unge gik stadig som før, med Vinden og Sneen

piskende fra Siden. Lige stik til Havs gik de i Snestorm og Tykning, til de segnede af Træthed, og Dagen efter fandtes de døde i Sneen.

Saadanne Skæbner træffer man ogsaa ude i Skærene. Men naar Vinteren er forbi, da kommer Foraaret. Det kommer med stor Larm og Isopbrud, Storme og Regnbyger og Trækfugle, som drager imod Nord. Da letter det i Sindene, og paa Øerne begynder man at grunde paa, naar den første Dampbaad kommer.

Den første Dampbaad, — den er Befrielsen og Glæden.

Ingen Glæde kan lignes ved den, at den første Dampbaads Røg glider over det isfri Vand. Da er Skærgaarden vaagen efter Vintersøvnen. Da flokkes Mænd, Kvinder og Børn paa de graa Smaabroer rundt i Vigene. Og nu ved alle, at de ikke længere er lukket ude fra andre Mennesker.

Dette er en Sag saa stor og vigtig, at man vel maa sige som saa: At ingen er nødt til at være lukket ude fra Medmennesker og Liv, det er den store Tanke, som i de sidste Tiaar arbejder paa at omdanne Verden.

DET SYDSVENSKE HØJLAND.

AF ERIK ÅKERHJELM.

FORAN mig ligger Sverrigs Kort; det har brun og rød Farve. Alt Land, som ligger højere end 200 m. over Havet, er brunt, medens det Land, som ligger lavere, har grøn Farve. Kortet fortæller mig, at hele det nordlige Sverrig, undtagen en ganske smal Kyststrækning inden for den botniske Bugt, er Højland, og det fortæller ogsaa, at der Syd for dette Højland gaar et Lavland fra Skagerak til Østersøen med en omtrentlig Bredde af 150 km., som udvider sig mod Øst. Syd herfor igen, ligesom fasthængende ved den lange Indsø Vetterns Sydende ser jeg et brunt Land, der ligger som en Ø skilt fra Nordsverrigs Højland. Den brune Plet er dog ikke saa lille. Den dækker hele det indre af Götaland, og den har saa at sige sit Hovede lidt Øst for Vettern, ikke langt fra det store Jernbaneknudepunkt Nässjö.

Hvis jeg lidt nærmere studerer Formen paa denne lille Plet, saa ser jeg, at den danner en retvinklet og ligebenet Trekant. Den rette Vinkel er ved Indsøen Sommen paa Grænsen mellem Smaaland og Östergötland; den ene Katete gaar i sydlig Retning, omtrent paa Grænsen mellem Jönköping- og Kalmar-Len, og Trekantens Sydspids ligger paa Upvidinges Højland. Den anden Katete løber i vestlig Retning over Vetterns Sydende hen imod Alingsaas i Vestergötland, og her findes Trekantens Vestspids. Hvis jeg sammenknytter Alingsaasegnen med Upvidinge, saa har jeg Trekantens Hypotenuse. Den ovennævnte Trekant omfatter temmelig nøjagtigt

den Del af det sydsvenske Højland, som naar en Højde af 200 m. over Havet. Men til Højlandet regnes ogsaa det nærmest liggende grønne Land, som er over 100 m. højt.

Den allerstørste Del af Sydsverrigs Højland rummer Landskabet *Smaaland*. Men Højlandet gaar et godt Stykke ud over Smaalands nordlige, sydlige og vestlige Grænse og dækker mindre Dele af Østergötland, Vestergötland, Halland, Skaane og Blekinge. Men den Del af Smaaland, som grænser til Østersøen og Kalmarsund — med eet Ord Kalmar-Len — er et bakket Lavland og regnes ikke med til det sydsvenske Højland.

Hvad indeholder dette Højland inden for Götaland, hvordan ser det ud og hvad er det for Folk, som bygger og bor der?

Det er meget almindeligt at høre af Folk, som har rejst gennem dette Land med den saakaldte sydlige og østlige Hovedbane, der gaar tværs gennem Smaaland fra Syd mod Nord, at det er et ensomt og uinteressant Land. En saadan Dom viser kun, at de aldrig med aabent Blik har udforsket dette Land, og at de ikke har set noget af det, som ligger uden for den moderne Alfarvej af Jern, at de aldrig har brudt sig om at blive nærmere kendt med det haardføre, arbejdssomme og vaagne Folk, som bor mellem de tusind blaa Søer i Smaalands dybe Skove. Det viser ogsaa, at de ikke har øst af den rige Kilde af Sagn og Eventyr, som rinder levende og klar i mangen smaalandsk Landsby, og at de ikke kender de mange stemningsfulde Fortællinger eller synlige Minder fra Aarhundreders Strid med Naboerne mod Syd og Vest.

Den, som vil lære Landet at kende, maa ikke følge den store Rejsestrøm; han maa følge Kulturens gamle Pulsaarer: Landevejene. Han maa opsøge Folket i de smaa Huse lige saa vel som Storindustriens Brændpunkter, det store Moseland nede i Sunnerbro saa vel som det lovpriste smukke Värend — Oksernes kendte Hjemland omkring Vermano — og de af krigersk Daad minderige Grænseegne ved Halland og Skaane. Han maa gaa ind i de smaa Husflidsstuer i Gnosjö; han maa studere Tabergs Landsby, engang saa rig paa Bjærgværksdrift.

Begge Smaalands Len, Jönköpings og Kronobergs, ligger inden for

det sydsvenske Højland. Men denne Inddeling af Landet er kun administrativ og har kun lidet eller intet at gøre med Natur og Folk. Meget naturligere var Smaalands gamle Inddeling i Finveden, Vårend og Njudung, fremgaaet som den var af Historien og Folkets Indvandring.

Meningerne om Sverrigs første Bebyggelse, hvorfra Folket er kommet, og hvem det var, som først slog sig ned i Landet, er omstridt.

Fig. 10. Kulmile ved Nissaaaen. Efter Fotografi af Forfatteren.

Sikkert er det dog, at det sydsvenske Lavland tidlig blev bebygget, og at Folkets Indvandring er foregaaet fra Kystlandet op over Floderne. Derved er Egnene omkring Indsøerne blevet befolket, og først sent er Menneskene trængt frem over de højere liggende Skovegne, som de derefter gjorde til deres Hjem. I lang Tid er derfor denne Skovegn blevet gennemstrejfet paa Kryds og tværs af enkelte Stimænd, som fulgte Dyrenes Spor og Bækkene, mens Massen af Folket samlede sig i Flokke omkring Søerne og de større Vandløb og dannede Landsbyer eller »Smaaland«, som

ved Skovene var skilte fra hverandre. — Af den dunkle Sagnverden fremstiger Navnene paa flere Riger og Konger, ja, enkelte Forfattere opregner endog hele Kongeregistre og Fortællinger om en Mængde Hændelser fra denne længst svundne Tid. Hvor interessante end disse Sagnkonger og deres lysende Bedrifter er, bør de dog ganske henvises til det Omraade, hvor de rettelig hører hjemme: den forhistoriske Sagnverden.

Fig. 11. Skovarbejdere ved Nissaaaen. Efter Fotografi af Forfatteren.

Lidt efter lidt samles, ser det ud til, de smaa Sagnriger til større Enheder, og derigennem bliver de belyst af Historiens første svage Straaler. Inden for Smaaland kan man saaledes udskille tre eller fire mere eller mindre uafhængige Landstrækninger, nemlig de førnævnte: Finveden, Värend og Njudung.

Skønt denne Inddeling af Landet er den historiske, er jeg ikke i Tvivl om at bygge en første overskuelig Skildring af det sydsvenske Højland paa den, da man derved bedre kan forstaa dette Land og faa Oversigt over

og gruppere dets Ejendommeligheder, end om jeg vilde gaa ud fra den intetsigende, administrative Inddeling. —

Længst mod Vest, omfattende Egnen omkring Nissaaa- og Lagadalene eller de nuværende Herreder Mo, Västbro, Østbro og Sunnerbro laa det gamle *Finveden*. Det var dengang som nu Smaalands fattigste Distrikt, hvis Stengrund næsten overalt blev dækket af et geologisk Morænegrus, som ikke egnede sig til Opdyrkning.

Vidtstrakte Moser dækker store Omraader af dette Land, og ejendommeligt er det gennem hele Egnen gaaende sumpede Strøg, som i sig optager de spredte Mosestrækninger i Mo Herred, længer sydpaa den flere Mil omfattende »Store Mose« med sin Fortsættelse i Forshede og Torskinge Sogn, fremdeles den store Indsø Bolmen, samt længst mod Syd Mosestrækningen gennem Sognene Annerstad og Hinneryd, som gaar helt ned mod Jernbaneknudepunktet Markaryd.

Men Tiderne skifter, Kulturen kan forvandle Stene til Brød, og før dette Aarhundrede stiger ned i sin Grav, vil Menneskene af det vestlige Smaalands mange Moser, der hidtil har ligget som værdiløse Pletter paa Kortet, hente Lys, Varme og Kraft til Storindustrien.

Endnu dækker Skoven i Almindelighed Finvedsherrederne, selv om ogsaa her er hærget efter Evne. Den sydligste Del, Sunnerbro Herred, er opfyldt af store Lyngheder og her og der af lidt Flyvesand, som rimeligvis udgør det sidste Minde fra Krigens Aarhundreder, da Finvedens Grænser i Vest og Syd ogsaa var Sverrigs Grænser mod Danmark.

Over denne Landsdel gaar i Retning Nordvest—Sydøst Nordgrænsen for Bøgens Udbredelse; dog optræder denne Træsort i mindre Skove længere mod Nord. Det er værd at lægge Mærke til, at Væksternes Rigdom paa Arter stærkt aftager, jo længere vestpaa man kommer inden for det sydsvenske Højland og er ganske ubetydelig i Finvedens Herreder, især i Laga- og Nissaaadalene.

Finvedens Midtpunkt var i gamle Tider Egnen omkring Indsøen Bolmen, især den store Ø Bolmsø. Meget gamle Navne som f. Eks Hof, Husaby m. fl. støtter den Formodning, at et ældgammelt Høvdinge- eller

Kongesæde har ligget her. Det er ogsaa ganske naturligt, at de ældste Indvandrere, som kom fra Kysten langs Lagaelven og Bolmselven, har fundet gode Boliger ved den store Indsøs Bredder og Øer.

Hele denne Del af Smaaland, som engang i Tiden var Grænseland mod Danmark i de endeløse Krigsaarhundreder, er overordentlig rig paa Minder og Fortællinger fra Krigens Tid. En Del af disse Fortællinger er

Fig. 12. Interiør fra en smaalandsk Landsbykirke. Bolmsø. Efter Fotografi af Forfatteren.

gennem den mundtlige Tradition blevet saa omformet, at de maa henregnes til Sagnenes Omraade, medens andre indeholder Enkeltheder, som utvivlsomt afspejler historiske Hændelser.

Op over de gamle Færdselsveje, Laga- og Nissaaastierne, brød Danmarks Krigs- og Røverbander ind i Landet, og der er talrige Levninger af Skanser og Borge eller Fortællinger om de Forskansninger, hvorigennem Svenskerne søgte at sætte en Bom for de danskes Indfald.

Forfatteren af denne Skildring har under sine mange Rejser i Smaa-

land gjort den ejendommelige Iagttagelse, at næsten langs hele Smaalands Grænse mod Halland, Skaane og Blekinge, d. v. s. Danmarks tidligere Provinser, træffes et Bælte, paafaldende lidt bebygget og opdyrket, — uden Tvivl et Minde om den Tid, da ingen vovede at slaa sig ned i Grænseegnene, hvor der raadede evig Ufred.

Der ligger ingen By i det gamle Finveden, men Handel og senere Tiders Industri har dog skabt et Samfund, hvor Menneskene bor tæt sammen, og som i nær Fremtid sikkert vil vokse op til Byer. Gislaved ved Nissaaaen med sine Gummifabrikker og Spinderier og sin Uldindustri er et saadant Sted, og Vernamo, som allerede er kendt for sin Kreaturhandel, er et andet Sted, som ligger smukt ved Lagan Nord for Indsøen Vidöstern. Ljungby og Markaryd, som ligger længere mod Syd ved Lagaaaen, er større Samfund, som har den moderne Industri i Forening med Samfærdselsmidler at takke for deres Opblomstring.

Sydøst for Finveden strækker sig det for sin Skønhed, sin Rigdom og sine stolte Minder lovpriste *Värend*, som omfatter omtrent den østlige Halvdel af det nuværende Kronobergs Len. Smuk og afvekslende er denne Egn, overalt opfyldt af Vandløb og Indsøer, som danner Vige hist og her. Her finder vi mod Syd den langarmede, skærgaardlignende store Indsø Aasnen i en gammel Kulturegn, fuld af gamle Sagn. Som en naturlig Fortsættelse af Aasnens Vandsystem kommer Indsøerne Salen og Helgasøen mod Nord. Længere mod Øst ligger Indsøerne Innaren, Ørken og Madkroken som et dybtblaat Spejl omgivet af et skovklædt, smukt Bakkelandskab. Fortsætter man videre mod Øst, tager Indsøernes Mængde af; her ligger Upvidinges mere ensformige, øde Højland.

Var Finveden Mosernes og de stenede Indhegningers Hjem, saa er det gamle Värend den blide, smilende Naturs, de smukke Udsigtspunkters og de hundrede blaa Indsøers fagre Landskab. Olof Hylten-Cavallius, en ægte Värendpatriot, har i et stort Arbejde om »Värend og Virdarne« skildret og lovprist sin Hjemegn.

Hovedpunktet i denne Landsdel er Kronoberg Lens eneste By, den gamle Bispe- og Residensby Växjø, kendt for sin gamle Domkirke, om

hvilken Sagnet fortæller, at den blev grundlagt af Smaalands Apostel, den hellige Sigfrid.

Fra denne Egn stammer Smaalands stolteste Sagn, det almindelig kendte Sagn om Blenda, som med sin Hær af Kvinder reddede Landet fra de indbrydende Danskere. Dette Sagn fortjener i Korthed at nævnes. Det lyder saaledes: Medens alle vaabenføre Mænd var borte fra deres Hjemegn, Värend, for at hjælpe Kongen i Vestergötland i hans Kamp mod Norges Konge, faldt en dansk Hær ind i Värend. Da kaldte Blenda sit Lands Kvinder til Værn for Fædrenebyen. Da en stor Hær af Kvinder var blevet samlet, raadslog de om, hvorledes de skulde fordrive Fjenden, og de blev enige om, at da de ikke saa sig stærke nok til at møde Fjenden med Magt, maatte de prøve med List. — Et stort Gæstebud blev gjort i Stand, og de forbavsede Danskere blev indbudt til Festen. Den begyndte, og man forsynede sine Gæster rigeligt med Mad og stærkt Øl, saa at de blev drukne. Derefter blev, paa et givet Tegn, Fjenderne overfaldet og dræbt. Som Løn for, at Värends Kvinder havde reddet deres Land fra en overhængende Fare, fik de Ret til at arve lige med Mændene og til evig Tid at føje det saakaldte Felttegn til deres smukke Folkedragt og til at lade Trommen lyde ved Brudefølge.

Dette er Sagnet. Fra de ældste Tider har Värends Kvinder arvet lige med Mændene, og denne Ret er bekræftet og stadfæstet af flere svenske Konger, længe før den var erkendt i det øvrige Sverrig. Mange kulturhistoriske Forfattere mener af denne og andre Aarsager, at den Hændelse, som Blendasagnet afspejler, er en virkelig indtruffen historisk Begivenhed, og man har søgt at sætte den i Forbindelse med Blädinge Sogn i Värend og med Aarhundredet 1000 efter Kristus, men derom kan jo intet med Vished siges.

Nu er der intet af det, som fortjener Navn af Nationaldragt eller Folkedragt, mere i Brug i denne Del af Sverrig. Den almindelige Brug af disse Dragter i Smaaland ophørte i Slutningen af det 17. eller 18. Aarhundrede, men langt senere, ja endog lige indtil for en knap Menneskealder siden kunde man se en gammel Mand eller Kvinde bruge disse smukke Klæder,

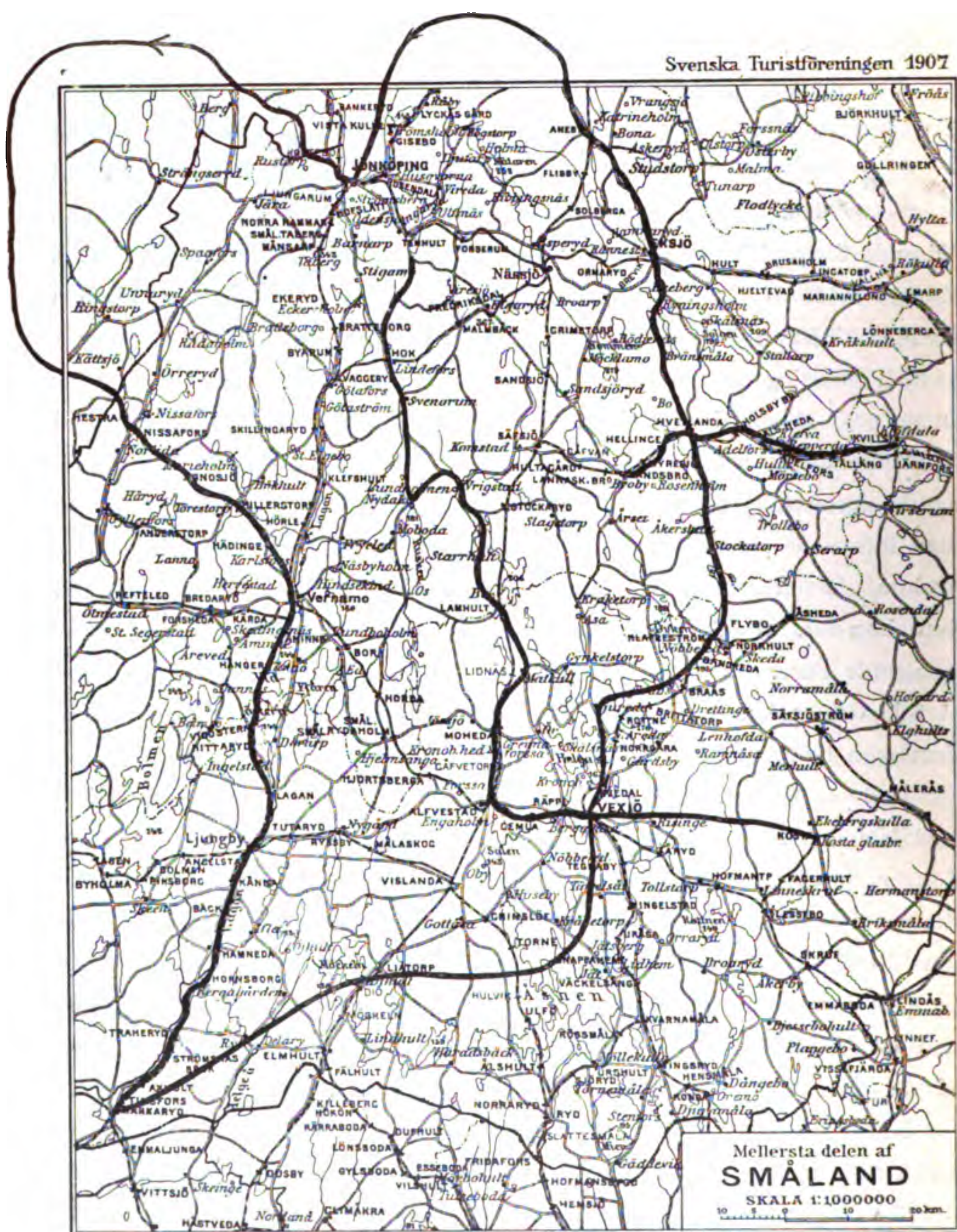

Fig. 13. Den midterste Del af Smaaland.

som giver Landsbyen Farve og Liv, og som fremmer Samfølelsen og Landsbypatriotismen. Ja, endnu den Dag i Dag kan man paa Lofter og i Fadebure finde et og andet gammelt Klædningsstykke af denne Slags.

Enkelte Dele af Smaaland har haft helt gennemførte Dragter, hvori ingen væsentlige Ændringer blev taalt; medens atter andre Egne, som det

Fig. 14. Baadeskure ved Vettern paa Visingsö. Efter Fotografi af Forfatteren.

synes, har givet større Spillerum for den enkeltes Smag og Fantasi. Mest kendt for sin Skønhed og Kostbarhed var uden Tvivl netop den Dragt, som blev baaret i Värend, og som blev navnkundig ved det ovenfor nævnte Felttegn.

Linné, den store Blomsterkonge, fremstiller Värenddragten i Bogen om sin Rejse gennem Smaaland og Skaane; men det vilde blive for vidtløftigt her nærmere at gøre Rede for denne Dragt.

Andre Folkedragter fra det sydsvenske Højland var Unnarydsdragten,

som blev brugt i søndre Unnaryd og tilgrænsende Sogn Vest for Indsøen Bolmen; Sunnerbodragten, som blev brugt i Sunnerbo Herred i det sydvestlige Smaaland; Vestbodragten fra Herredet med samme Navn i Jönköpings Len, samt Østreherredsdragten fra det gamle Distrikt Njudung.

Nord for Värend, omfattende det sydsvenske Højlands højestliggende Dele, laa *Njudung* eller Landet omkring Almesaakras Højland og Emmaaens øvre Løb. Langs denne Elv gik i gammel Tid, som den Dag i Dag, den store Landevej fra Kystlandet mod Øst op til det store Højland, men Jernveje og Landeveje fra den nyere Tid har gjort, at den gamle Færdselsvej har tabt sin Betydning. Smaalands Kystland blev ikke før og bliver heller ikke nu i den almindelige Bevidsthed regnet til det egentlige Smaaland, ligner heller ikke dette Landskab hverken i Natur eller Folkekarakter.

Njudung udmærker sig ved store Terrænformer og stærk Højlandskarakter, baade i Natur, Klima og Vækstliv. Ogsaa denne Del af det sydsvenske Højland, der kan betragtes som dets Hoved, er overordentlig smuk og rummer en Mængde Indsøer. Som Hovedpunkt i denne Landsdel kan nævnes Hvetlanda Samfund.

Af det sydsvenske Højland er Egnen omkring Vetterns Sydende samt de til dette Højland hørende Dele af Vestergötland ikke blevet omtalt. Disse Egne er i Aarhundredernes Løb blevet regnet snart til det ene, snart til det andet Landskab og har ikke udgjort selvstændige Lokaliteter. — Hvert Stykke har sin Karakter, de, som bor der, deres Kendemærker, og hver Landsby sin Lokalfarve, og det er Landsbyforskningens smukke Opgave at studere og iagttage disse forskellige Afskygninger af den menneskelige Kultur.

Det sydsvenske Højland vil jeg kalde et lille Norrland midt inde i Götaland. Smaalandsbonden ser ikke Livet paa samme Maade som Kystbeboerne i Halland; for ham, som bygger og bor mellem de skovklædte Bakker oppe i Højlandet, er Arbejdet ikke saadan som for den, der dyrker den frugtbare skaanske Jord. Dage og Aarstider veksler; Vinter følger Sommer, Søndag efter Hverdag, Hvile efter Arbejde, men Søndagen er ikke

den samme, Hvilen ikke lige for de stenbundne Agres Sønner og for Slettebeboerens Barn i Östergötland. Begge har *deres* særskilte Maade at leve paa.

Og nu forestaar Vinteren, og Kulden bider skarpt oppe i Højlandet. Det hvide Dække bygger Bro over de stenede Ødemarker, saa at Okse-

Fig. 15. Tømmerkørsel med Okser. Nord-Smaaland. Efter Fotografi af Forfatteren.

slæden kan bære Skoven ud til Vejene, hvor den i lange Læs sendes til Træmasse- eller Snedkerfabrikkerne eller som Brænde til Byen for at skabe Varme og Glæde i tusind Hjem. Nu er det derfor Oksernes Arbejdstid og en gylden Tid for dem, som hærger Skoven.

Men nu skal ogsaa Drengen rustes ud til Amerikarejsen til Foraaret. For til Amerika skal han nu lige saa vel som den ældre Broder før ham, selv om de haarde Agre raaber efter hans unge Arme, og al Verdens Brochurer siger ham, at han ikke faar det bedre derovre. Fader maa ordne

sig saa godt, han kan, med det gamle Hjem. Det er Drengens Drøm endnu engang at kunne stige ind gennem den lave Stuedør som en fin Herre med Stok og Handsker og Signetring paa Fingeren, med halvengelske Ord ind imellem det ærlige Modersmaal. Til Amerika maa Drengen, ellers var han ingen rigtig Smaalænding.

Men saa kommer de lyse Aftener. Fader har allerede set Isen blive sort paa Søen, og en smuk Dag genspejler den blanke Overflade mørke Skyer og mørkegrønne Grantræer. Bakkerne klæder sig i den fineste lysegrønne Barnedragt, og Birkeskovene rødmer blufærdigt over deres nøgne hvide Stammer. — Himlen blaaner mere og mere, og Moder, som nylig vendte tilbage fra Missionsmødet i Fagerhult, fortæller, at hun har hørt den første Lærke over Markerne. Nu begynder Foraaret og Arbejdet. Huset staar tomt hele Dagen, og hvis Folket er smittet af de nye Tiders Paafund, saa aabnes de tilspigrede Vinduer for at slippe forrige Sommer ud. Hvis det lader sig gøre, skal Hytten have en ny rød Farve i Aar og nye hvide Hushjørner. Thi røde skal nu engang alle Hytter i Smaaland være, ellers var de ikke ægte. Og smukke er de, disse farverige Smaalandshytter, som de ligger med deres fagre Solskinssmil paa Bakken med mørke Grantræer eller mosgroede Skraaninger som Baggrund.

Men Nætterne bliver lysere som det fagreste Brudelin. Det ved Ungdommen, og derfor samles den paa Dansepladsen ved Vejskellet, der hvor Kalle i Elgaryd trakterer Klaveret med Mesterhaand. Kalle frier til den smukke Lise i Högaasen. Og naar Dansen er forbi, gaar Kalle og Lise Haand i Haand hjemover paa den mosede Sti, og ingen kan vide, om ikke Kalle stjæler et Kys, der hvor Stien bugter sig frem, og Birkeskoven staar tættest. Men inden næste Foraar samler Landsbyens Drenge og Piger til Dans ved Vejskellet, er Kalle i Amerika, og den smukke Lise har faaet en anden Kæreste. — Nu begynder Skovene at fyldes med Sangfugle, og højest oppe i det tynde Blaa ser man store hvide Fugle skære i Vinkel gennem Luften og styre mod Nord.

Tidlig om Morgenen, mens Hanen sover paa sin Pind, gaar gamle Fader langsomt ned til Søen. Der tager han Baaden og ror ud til Odden for at

efterse Fiskegarnene, og da kan det hænde, at Fader, endnu før den blaa Røg fra Kaffeilden stiger op af Skorstenen, gaar hen til Stationen for at bytte Søens Gaver med klingende Mønt. Det er nu den gamles Drøm, at han med disse Fisk skal kunne skaffe et rigtigt Herskabsstakit omkring Hytten. Det skal blive hans Testamente til Sønnen, han, som saa længe

Fig. 16. Den store Sten og den runde forsirede Sten paa Inglingehøjen. Mærkelige Fortidsmindesmærker i Ingelstad Sogn. Syd-Smaaland. Efter Fotografi af Forfatteren.

har levet paa Aftægt. Lykkelige gamle; han ved ikke, at før Højsommerens Sol skinner over Haverne, og før han endnu har faaet samlet Halvdelen af Summen, bliver han baaret til Sognets Kirkegaard henad den enebærbestrøede Vej og graves ned under et sort Trækors. Den gamle ved ikke, at Foraaret skal tage ham, som det har taget saa mange andre gamle.

Saa bliver det varmere Dage; der bliver Farve og Liv i Haverne, Sang og Fuglekvidder i Skoven, og Svalerne lader deres Unger flyve. Nu gaar Bonden til Sognets Skolehus for at drøfte Kommunens Jernbanespørgsmaal.

Thi et Jernbanespørgsmaal maa man jo have i hvert Sogn i Smaaland, hvis der er noget ved det.

Oppe i Nøddeskoven staar »*Slottergubberne*« (Leverblomsterne) og nikker paa deres runde, gule Hoveder og mener, at nu er Tiden kommet til at faa Høet ind. Men da maa ingen være i Stuen, da maa alle ud; kun een er borte. Kalle *maa* være borte, han er ude at gøre Soldatertjeneste paa Kronobergs Hede. Og paa Mosen vokser »carex« og »scirpus« og vil ikke bøje sig for Sommervinden, som stryger forbi paa Vej til Blomster og Skove. Og i Granskovlunden gaar »Broka« og »Flora« under Bjældeklang mellem Bøllebær, men naar Skyggerne begynder at blive lange, gaar de ned imod Hjemmets Led for at malkes og tygge Drøv.

Men naar »Slottergubberne« bøjer deres Hoveder mod den høje Stængel, da er Kornhøsten nær. Da gulnes Rugen paa de smaa Agre, og da gælder det at faa Kornet ind, thi Skam faa den, som har Kornstakkene ude paa Marken, naar Naboens Avling ligger velbjærget og rig i Laden.

Og saa er endelig Høsten inde, Høsten med sine Farver, sin blaaklare Luft, sit faldende Løv og sin drømmende Ro. Nu lyser Hederne i Sunnerbo af Lyngens fagreste Lillafarve, og det begynder at rødme i Skovene af Tyttebærrenes højrøde Klaser. — Henne ved Gærdet i Rydningen sniger Haren sig forsigtigt frem mellem Bøllebærtuer og Stene, og Kragerne begynder at flokkes paa Agrene for at tale sammen om deres. En Dag kommer de fine Herrer fra Göteborg, og Hundegøen lyder lystigt mellem Bakkerne. I lette, luftige Spring kommer Raabukken ud af Birkeskoven, kløvende Vind og Buske, men snart mærker den, at Jagten gælder Haren, som skyder Vej gennem Tyttebærlyngen, og saa drager den sig ind igen i Birkeskovens venlige Skygger. Længe derefter ser man to milde spørgende Øjne, og et Par spændte spidse Ører staar urørlige inde i det tætteste Løvværk og spejder, om Vejen er fri. Jo, nu er den det; Hundeglammet høres som en bortdøende Sang længst oppe mod Bjærget ved den lille Plads, hvor Soldaten bor.

Men Luften, som hidtil har været gennemsigtig som det fineste Krystal, bliver mere graa, fjern og utydeligere. Skyerne bliver forrevne og vaade, og

Vinden rykker de gyldenrøde Blade af Træerne. Læssene slider sig frem i Sølet paa de dybe Veje, Fløjen paa Udhusbygningen skriger baade Nat og Dag, og Søen staar gulgraa og græmmer sig. — Saa en Dag er det Slut med Stilheden. Stormen hæver sin Røst, de hængende, tunge Skybanker udlader sig i Styrtregn. Sommeren jordes. Plaskregnen indvier alt, som

Fig. 17. Paa Vej til Kirken ved Vintertid. Flisby, Nord-Smaaland. Efter Fotografi af Forf.

var fint og smukt, til Dødens graa Hvile, og Stormen holder Ligtalen om alle Tings Forgængelighed.

Men da gaar Bonden i Elgaryd ind i Stalden, tager de unge Okser ud og driver dem til Vernamo Marked. Han skal have Penge til Tobak, Kaffe og Klæder til Vinteren.

Det maa siges, at det Landskab, som udbreder sig over Sydsverrigs smaabakkede, snart nogenlunde jævne, snart bratte Bjærgkæder, for aller-

største Delen er et smukt Land, i høj Grad afvekslende og rigt paa Motiver. Overalt fra dette Landskab blinker de blaa Søer, og mellem de tusind Søer dækkes Landet endnu af store Skove. De opdyrkede Flader er forholdsvis smaa, og de danner ingensteds store, sammenhængende Vidder af den Slags, som er saa almindelige i Slettelandskaber. Det Folk, som bygger og bor i denne Landsdel, er et godt Folk. Det er i høj Grad energisk og modtageligt for nye Idéer. Smaalændingen er en Bjærgets Søn, livlig og meddelsom, ofte humoristisk, rask i Opfattelsen og i høj Grad gæstfri. Hans Evne til at finde sig til Rette i alle Livets Omskiftelser og hans stærke økonomiske Sans er blevet til Ordsprog. Det er sandt, at det »fattige Smaalands« Sønner maaske mere end andre Svenskere holder paa Skillingen, da de godt ved, at den ikke er saa let at trække ud af den ofte magre Jord; men den Forestilling er falsk, at Gerrighed i Reglen ligger til Grund for deres Paaholdenhed. Et Udslag af Folkets Daadstrang og Higen mod det nye og uprøvede, ja, hvorfor ikke

Fig. 18. Rydaholms Kirke. Mellem-Smaaland. Efter Fotografi af Forfatteren.

sige eventyrlige, er vel netop denne stærkt fremtrædende Lyst til at emigrere.

Jordbrug og Kvægavl, Sverrigs gamle Modernæring, er her fremherskende. Paa flere Steder, især i de vestlige Dele, er dog Skovbruget stærkt fremtrædende. Med de stadig voksende Jernbaner har Industrien naaet en hidtil uanet Udvikling. Overalt, hvor der findes Samfærdselsmidler,

Fig. 19. Västanaa Herresæde ved Vettern. Nord-Smaaland. Efter Fotografi af Forf.

træffes nu industrielle Bedrifter, paa flere Steder understøttet af Landets mange Vandfald. Fremtrædende er Træforædlingsindustri, Glasindustri, Papirtilvirkning, Jernindustri og Tændstikindustri. Værd at lægge Mærke til er Trævare- og især Glasindustriens Tilbøjelighed til at sætte sig fast paa visse Omraader i dette Landskab.

Højlandets Dyreverden danner ingen Gruppe for sig og frembyder ingen særlig Ejendommelighed, sammenlignet med det øvrige Sydsverrig. Det kan være omtrent et Aarhundrede siden, Bjørnen blev fældet her, og

Ulven er i en Menneskealder kun et Minde. De ret talrige Ulvegarn og Regler for Klapjagt og Ulveskydning, som man træffer paa gamle Lofter, minder blot om det, som har været. Elsdyret strejfer nu omkring overalt i Højlandet; og Ulvens Udryddelse blev straks fulgt af Raadyrets Indflytning, og nu er dette smukke Dyr blevet almindeligt.

Med Hensyn til Floraen er det før blevet nævnt, at Væksternes Rigdom paa Arter aftager fra Øst mod Vest og er paafaldende ringe i Laga- og Nissaaaens Dale. Det sydsvenske Højlands Flora udgør et naturligt Omraade for sig og er stærkt beslægtet med Norrlands Planteverden. I geografisk Henseende er Afvekslingen stor. Man finder vegetationsrige Strøg umiddelbart stødende op til yderst golde Egne. Mosefloraen er udmærket repræsenteret.

Grundlaget i dette Højland bestaar for det meste af Urbjærg, som paa flere Steder ligger blottet. Hvis man trækker en ret Linie fra Vetterns Sydende tværs over Landet ned til Aasnesøens vestlige Del, saa forholder det sig saaledes, at mens Landskabet Vest for denne Linie er bygget paa »Gneis«,*) dannes Hovedmassen af Bjærggrundene Øst for den af Granit med dens Varianter. Indsøen Vettern er en mærkelig geologisk Formation. Dens Bund er engang i længst forsvundne Tider sunket ned i Jordoverfladen, og derved har der rundt om dens Strand dannet sig stejle Afsatser, som især er fremtrædende langs Indsøens østre Strand i Smaaland.

Landet er ganske rigt paa Fortidslevninger, som især er talrige omkring de større Søer og Floder. Stednavnene i disse Egne, sammenlignet med Navnene højere oppe mellem Vandsystemerne, bekræfter afgørende de førstnævnte Egnes høje Alder og tidlig udviklede Kultur. Der er mange Runestene, og flere af dem omtaler i rosende Ord, at den afdøde har bygget Veje eller Broer.

Og nu vil vi stifte nærmere Bekendtskab med Sydsverrigs Højland; vi vil gaa ind i det og se det paa nærmere Hold, og vi vil besøge det

*) Et krystallisk Skifer.

Folk, som der lever sit Liv. Vi gør en Rundrejse; vi lader skiftende Landskaber og Billeder af menneskelige Kaar fare forbi os i vekslende Tog, og vi standser og studerer det, som er af særlig Interesse og ejendommeligt for Landet. — Vi begynder vor Rejse i Landskabets største By og slutter ogsaa der, i Jönköping.

Faa svenske Byer — maaske ingen — ligger saa smukt som *Jönköping.*

Fig. 20. Jönköpings Tændstikfabrik. Rystemaskiner, hvori Tændstikkerne ordnes. Efter Fotografi af Forfatteren.

Den ligger paa Landstrimlerne mellem Vettern, Munksøen og Rocksøen, og er paa tre Sider omgivet af de brudte Aases grønne Højder. Navnkundigt er ogsaa Landskabet omkring Vetterns Sydende for de ejendommelige Luftfænomener, som viser sig over den nordiske Alpesøs Overflade.

Selve Byen er Sæde for Rigets anden Hofret og ellers en fremtrædende Industriby. Jönköpings Tændstikfabrikation er verdenskendt, og Huskvarna Vaabenfabrik kendt i det mindste i Norden. Ingen svensk Industri, ja ingen i Norden, har faaet saadant Verdensry som Tændstikindustrien, tak-

ket være de over hele Verden spredte Fabrikater af Jönköpings Tændstikfabrik. Det vil da ved en Stedsskildring som denne være urigtigt at forbigaa en saa mærkelig Virksomhed og dens Historie.

Det var i Aar 1845, at Johan Edvard Lundström, den geniale industrielle Foregangsmand, satte Fabrikation af Fosfortændstikker i Gang i et ganske beskedent Lokale i Jönköping. Allerede efter to Aar havde Tilvirkningen forøget sig saa stærkt, at Driften maatte udvides, og der blev opført den endnu staaende ældste Fabriksbygning ved Vetterns Strand. — Snart indførtes Tilvirkningen af saakaldt Sikkerhedstændstikker, af hvis Opfindelse Lundström har den største Fortjeneste, og efter at han til Fabrikken havde knyttet sin Broder Carl Frans, tog denne et stort Opsving. Den sidste faar Æren for at have grundlagt den store Eksport. Siden den Tid er den mægtige Fabrikation vokset jævnt, hvad der anskueliggøres ved nogle Tal. I 1853 tilvirkedes omkring 39,000 fyldte Tændstikæsker om Dagen; nu gaar Tallet op til omkring 1,500,000. Da hver Æske indeholder ca. 60 Tændstikker, betyder dette Tal, at der fremstilles 90 Millioner Tændstikker om Dagen eller omkring 32,400 Millioner om Aaret. Disse Tal siger mere end lange Beskrivelser af denne Industris uhørte Udvikling. I Aar 1858 blev Foretagendet omdannet til et Aktieselskab, og i 1903 optoges Jönköpings Tændstikfabrik tilligemed fem andre i det nydannede Jönköpings og Vulcans Aktieselskab med en Kapital af over 10 Millioner Kroner.

En Vandring gennem Tændstikfabrikkens rummelige Lokaler byder paa særdeles interessante Iagttagelser. Det maa forundre, at der til denne tilsyneladende saa enkle Fabrikation kræves en Mængde baade indviklede og meget kostbare Maskiner. Men saa drives ogsaa denne Industri, forskellig fra en anden, som er specielt smaalandsk — nemlig Glastilvirkningen —, overvejende med Maskiner og forholdsvis ringe Arbejdskraft, hvilket forklarer den store Masseproduktion.

Er vi kommet ind paa Fabrikkens Omraade, ser vi først en Mængde Espestokke, thi Tændstikkerne laves kun af denne Træsort. Stokken bringes frem til Saven, som saver dem itu i Blokke, der er afpassede efter Beho-

vet. Derefter bliver Blokkene berøvet deres Bark i særskilte Maskiner og gaar ind i Drejerværkstederne. I dette Rum udstykkes Blokkene ved Hjælp af Stikdrejerhjul i lange glatte Baand, hvis Tykkelse afpasses, efter som de skal bruges til Materiale for Tændstikker eller Æsker.

Vi følger herefter *Tændstikfabrikationen*. De glatte Baand lægges op i

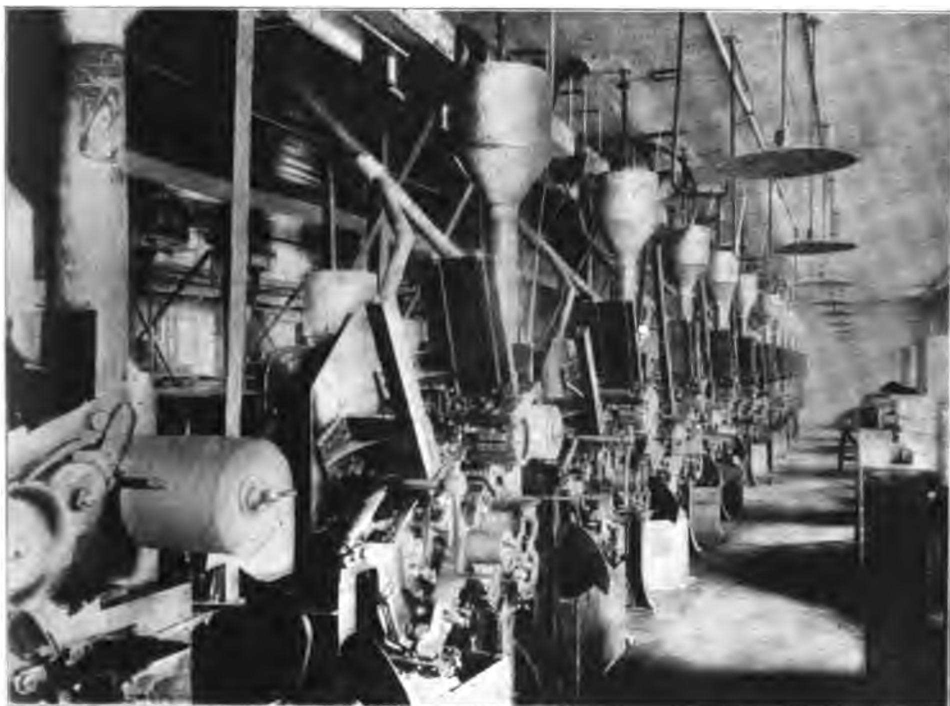

Fig. 21. Jønkøpings Tændstikfabrik. En af Æskemaskinsalene. Efter Fotografi af Forf.

Bundter, og i en Maskine bliver de sønderhugget til Tændstikmateriale, som falder ned i store Kasser. For hvert Slag, denne Huggemaskine gør, skæres omtrent 800 Tændstikker. — I det Lokale, som vi derefter kommer til, udføres Imprægneringen af Materialet for at hindre Glødningen. Nu skal Tændstikkerne tørres, og derfor bliver de transporteret til de store Tørreskabe. Naar Tændstikkerne er tørre og rene, skal de bagefter ordnes. Dette sker i saakaldte »Klaremaskiner«, hvorefter Tændstikkerne lægges i »Stabler«. Derefter gaar de til Sættemaskiner, som fordeler Tændstikkerne i parallelle

Rader i Rammer, hvor de klemmes fast. Rammerne transporteres til Afdelingerne for Parafinering. — Tændsatsen, hvis Tilberedelse er Fabrikationens Finesse, fremstilles i et særskilt Lokale og kræver megen Omhu og Nøjagtighed. — Naar Tændstikkerne er blevet »parafineret« og »satset« — og det maa gøres, mens de sidder i deres Rammer —, bliver de anbragt i store Tørreskabe, for at Tændsatsen kan tørres. — Derefter gaar de til Udtagningsmaskinerne. 4 à 5 Rammèr samles i en Stabel, som ordnes i Udtagningsmaskinen, saa at alle »Satsknopper« kommer til den samme Side. Stablerne gaar da til de Maskiner, som fylder Æskerne, og deres Tal udgør mere end 50, som paa en særdeles sindrig Maade automatisk fylder Æskerne med et passende Antal Tændstikker. En saadan Maskine kan fylde 23,000 Æsker om Dagen og passes af een Person. — Fra de Sale, hvor Æskerne fyldes, transporteres Æskerne i saakaldte »Strøgmaal« paa 200 Stykker til »Syningen« og »Plaaningen«; den sidste Operation udføres i et særskilt Lokale med sindrige Specialmaskiner.

Nu kommer Æskerne til Indpakningsmaskinerne, som udmærker sig ved stor Produktionsevne. Samtidig med at Maskinen pakker Æskerne ind i Omslag, forsynes disse med Etiketter. En saadan Maskine indpakker 300,000 Æsker pr. Dag, og det er meget interessant at følge dette Arbejde. — Herefter er Tændstikkerne færdige til at komme ud paa Markederne.

Vi gaar nu over til Æskefabrikationen. Samtidig med at Materialet drejes som før nævnt til Æsker, skæres der Rids for at angive de Pladser, hvor Fineringen skal bøjes for at fremstille de ydre og indre Æsker. Derefter afhugges Fineren, som ligger sammen i tykke Pakker, i passende Længder, og Delene, som er sat op i Stabler, føres ind i de respektive Maskinsale og bliver til Æsker, ydre og indre. — Yderæsken laves i Maskiner, som er saadan indrettet, at Spaanen for Æsken samtidig bøjes, omklistres med forud tilskaaret Papir og forsynes med Etiketter. — Ikke mindre interessante er de Maskiner, som laver de indre Æsker; de udfører paa een Gang alle Operationer for Sammenfoldning og Sammenklistring med Papir.

De færdige Produkter af disse Maskiner tørres for siden at »passes« i de

saakaldte »Passemaskiner«, som er kombineret med de Maskiner, der laver Yderæskerne. Nu er Æskerne færdige til at føres til de Maskiner, som fylder dem.

Tilbage staar de saakaldte »Kompletmaskiner«, ligesaa interessante at se paa under dette Arbejde som genialt konstrueret. De er i Lighed med de fleste af Fabrikkens Maskiner opfundet af den fremragende Ingeniør Alexander Lagerman. Hver saadan Maskine udgør i og for sig nærmest en selvstændig Tændstikfabrik og udfører alene alle de andre Apparaters Arbejde fra det Punkt i Fabrikationen, da Tændstikmaterialet er færdigt. Maskinen sorterer saaledes Tændstikkerne, opvarmer dem, dypper dem i Tændsatsen og tørrer dem, hvorefter Tændstikkerne kommer ud, færdig pakket i Æsker. Denne Enhedsmaskine frembringer ikke mindre end 42,000 fyldte Tændstikæsker paa 10 Timer. Fabrikken ejer 4 saadanne Maskiner, som er de eneste af den Slags i Verden.

Til Jönköpings Tændstikfabrik slutter sig ogsaa et stort mekanisk Værksted for Tilvirkning og Reparation af Maskinerne; elektrisk Kraftstation for Drift og Lys; Snedkerfabrik, Accidens- og litografisk Trykkeri til Trykning af forskellige Slags Etiketter, samt Pakkassefabrik. — Desuden findes der fuldstændigt Brandkorps og Varmtvandsbade for Personalet.

Foruden Tændstikfabrikken kan vi i Jönköping mærke os Munksö store Papirfabrik for Tilvirkning af groft Papir og Pap, samt Sahlströms Uldfabrik.

Skønt Jönköping er en meget gammel By, som regner sine Aner tilbage til det 13. Aarh., mangler den alligevel ældre historiske Mindesmærker, og den er ikke godt bygget. Mærkelig er den store Færdselsvej langs Vetterns Sydende; den forener Øster- og Vestergötland i historisk Henseende, idet nemlig Kongernes Eriksgata*) udgik her.

Kun en halv Mil Øst for Byen ligger i en schweizlignende Egn ved Vettern Huskvarnas store Købstad med et Indbyggertal, som overstiger

*) Hyldningsrejser rundt om i Landet.

5,000. Købstaden kan takke den ovennævnte Vaabenfabrik, som desuden tilvirker Symaskiner, Velocipeder, Kaminer m. m., for sin Vækst og raske Udvikling. — Lige ved Byen danner den lille Huskvarna Elv flere overordentlig smukke Fald ved Foden af det høje og bratte Bjærg. Herfra hentes Kraft til Huskvarnafabrikkerne og til Munksö store Papirfabrik i Jönköping. Denne Kraft overføres ad elektrisk Vej.

Fig. 22. Et af Faldene ved Huskvarna med Munksö Papirfabriks elektriske Kraftstation. Efter Fotografi af E. Bergman.

Ude i Vettern og synlig fra Jönköping ligger den smukke, historiske Visingsö. I vore Dage er den lille Ø kendt for sin idylliske Natur, og sit milde Vejrlig, sine store Parker med Egetræer, som tilhører Staten. Men i tidligere Tid har den spillet en fremtrædende Rolle i Sverrigs Historie; ja, den har været kongelig Residens og saaledes Rigets Midtpunkt. Længst ude paa den sydlige Del af Øen ses endnu de sidste Levninger af Næs Slot, som engang var Sæde for flere Konger af Sverkers og Eriks Æt; der drog Magnus Ladelaas sit sidste Suk.

Midt paa Øens Østkyst ligger den smukke Ruin af Visingborgs Slot, en Levning fra den svenske Adels Glanstid og et Minde om en af dens navnkun-

digste Stormandsætter. I det 16. og 17. Aarh. var Slottet Midtpunkt i det til Slægten Brahe hørende Grevskab Visingborg. Et endnu vedligeholdt Minde fra hin Tid er den nærliggende Brahekirke, et fuldstændigt Museum fra Storhedstidens Aartier.

Vi forlader nu Jönköpingegnen og drager mod Nordvest. Snart gaar vi over den lille Flod Dumme, som danner Grænsen mellem Smaaland og Vestergötland, og er oppe paa den lange Hökensaas, som følger Vetterns Strand og gaar et Stykke ned langs Grænsen mellem ovennævnte Landskaber. Det er smukke Strøg, vi nu rejser i, med bølgeformet Terræn og herlige Udsigtspunkter fra Højder her og der saa vel over Vettern som over Vestergötlands blaa, disede Sletter. Paa en af dem, »Dommeberg«, aftegner sig mod Himlen »Onkel Adams Hus«, den populære Digter Anton Wetterberghs Barndomshjem.

Fig. 23. Parti fra Statens store Egetræsplantning paa Visingsö. Efter Fotografi af Forfatteren.

I Egnen omkring den lange og smalle, særdeles smukke Indsø Straaken, Tidelvens Kilde, tager vi Kursen mere vestover, for ellers kommer vi snart ud paa Vestergötlands flade Egne. Vi følger Vandskellet og drager til Ulricehamn. — Hvor vidunderlig smukt ligger ikke det lille Ulricehamn nede ved den historiske Indsø Aasunden. Det var her uden for paa Indsøens

Fig. 24. Visingsborgs Slotsruin set fra Syd. Visingsö. Efter Fotografi af Forfatteren.

Is, at en af de ædleste Mænd, Historien kender blandt Sverrigs Herskere, Sten Sture den Yngre, i Aar 1520 blev dødelig saaret i Kamp med Fjenden.

Vejen mod Vest over mod *Boraas* er smuk og gaar over et stærkt kuperet og af Indsøer opfyldt Højland. — Faa svenske Byer, om i det hele nogen, har udviklet sig med saadanne Kæmpeskridt som Boraas. Hele den Egn, hvor vi nu befinder os, var før kendt for sin Bissekræmmerhandel og sin Husflid. Nu er de omliggende Herreder, *Aas*, *Mark* og *Kind*, Midtpunkter for den storartede Uld- og Bomuldsindustri, som er kendt viden om i

Sverrig. Oprindelig blev denne Tilvirkning drevet med Haandkraft i Landsbyerne, men i Aarene 1834—35 blev Sverrigs første mekaniske Bomuldsspinderi opført i Nærheden af *Rydbøholm* Station ved Jernbanen mellem Boraas og *Varberg*, og tyve Aar senere blev *Viskafors* store Væveri opført. Lidt efter lidt standsede Bissekræmmerhandelen, og en storartet Industri voksede frem.

Fig. 25. Gravkoret i Brahekirken paa Visingsö. Efter Fotografi af Forfatteren.

Boraas By er ogsaa en fremtrædende Fabrikby med Hundreder af Fabrikker og en aarlig Tilvirkningsværdi af over 5 Millioner Kroner. Byen er ganske smukt bygget.

Men nu fortsætter vi ikke længere mod Vest. Lidt efter lidt sænker sig nemlig Egnen paa denne Kant, om ogsaa Bjærgene bliver skarpere og stejlere. Distrikterne bliver skovfattigere, og de nøgne Bjærge minder om, at man nærmer sig Vestkysten.

Vi rejser nu med *Boraas-Alfvesta* Jernbanen mod Sydvest tilbage ind

4*

i Smaaland, og vi stiger ikke af, før vi er kommet over Grænsen og befinder os ved Nissaaaen. Intet Sted i hele Højlandet mindes man i den Grad om Norrland som i de Landskaber, der omgiver Nissaaaens øvre Løb. Her ser vi Tømmerflaader og Savværker, Brændestabler og store, endnu urørte Skove. Her har vi ogsaa smaa Skovpladser, som ligger fjernt fra Alfarvejen. Her mangler kun Sætere. Nissaaavejen, som følger Floden lige fra dens Udløb, er en historisk Vej, og mange danske fjendtlige Skarer er draget plyndrende langs den op mod Jönköping og Östergötlands rigeste Distrikter.

Ikke langt fra Nissafors Station, der, hvor vi er steget ud, ligger Nissafors Fabrik for Jernværk, nu en Skovejendom af stort Omfang, Fideikommis for Ætten Leijonhufvud til Ekeberg. Det en er poetisk Egn, fuld af Stem ning fra hedengangne Aarhundreder. Vallonerne smedede *Tabergs* røde Jern i gamle Smedier ved Gnisternes flammende Lys. Da havde Bjærgværksdistriktet i Taberg sin Glansperiode, og endnu ejer Fideikommisset en Del af det forhen malmproducerende Bjærg, en Mil Syd for Jönköping.

Taberg begyndte sin Drift i det 17. Aarhundredes første Halvdel, og mange var de Hytter og Fabrikker i det nordlige Smaaland, som hentede deres Jern herfra. Men billigere Arbejdsmetoder, synkende Priser og Opdagelsen af rigere Malmlejer i Norrland har aldeles gjort Ende paa Tabergs gamle Bjærgværksdrift, og for noget mindre end en Menneskealder siden ophørte Brydningen aldeles. Flere forfaldne Gruber og en Mængde snart overgroede Høje med Affald er nu de eneste synlige Minder fra Smaalands Jernperiode. Som en Fortsættelse af denne Drift kan vi dog regne de Jernfabrikker, som findes i denne Del af Smaaland, og som er bygget paa andre Grundsætninger.

Taberg er en stor, i Dalen liggende, linieformet Masse med Jernmalm. Skønt det derfor ligger særdeles gunstigt for Brydning, er alligevel Malmen paa Grund af sin Titanholdighed uskikket til Drift under de nuværende Konjunkturer og med de nuværende tekniske Hjælpemidler. Men den Dag kan komme, og vil ogsaa nok komme, da denne store Jernkilde skal aabne sin Overflod for Foretagsomheden. Foruden denne Malm er ogsaa den

saakaldte Mosemalm, som er hentet fra Bunden af flere smaalandske Indsøer, blevet benyttet til Jernproduktion og anvendes endnu f. Eks. ved Aaminne Brug og ved Husaby.

Men vi vil genoptage vor Undersøgelsesrejse gennem Højlandet. Ganske nær ved Stationshuset ved Nissafors ligger Källerös gamle Herregaards-

Fig. 26. Istrafik ved Jönköping. Efter Fotografi af Forfatteren.

bygning, Typen paa et svensk Herresæde fra omkring Aar 1600. Her boede den navnkundige Karolin Svante Horn.

Vi rejser videre gennem det stærkt bakkede Land til Gnosjö. Den billige Massetilvirkning af alle Slags Artikler har, som bekendt, for længe siden, givet Husfliden og den Smaaindustri, som blomstrede paa mange Steder i Smaaland, et haardt, ja ofte dræbende Stød. Længe holdt dog denne Smaaindustri sig her i Gnosjö Sogn og er endnu ikke ganske uddød. Særlig kendt var Tilvirkningen af Jerntraad, en Fabrikation, som foregik ved smaa Vandværk, der blev drevet af de mange Vandfald, som findes her.

Endnu findes Levninger af disse smaa mærkelige Fabrikker, som til dette Formaal brugte det hertil mere passende Tabergsjern. Et Eksemplar af disse smaa Værk er ført til Jönköpings Bypark.

Det varer nu ikke længe, før vi er ude paa den »store Mose«. Den er som et stivnet Hav, denne vældige Mose, indrammet af en fjern, blaadiset Skovrand. Endnu er der ikke nogen stor Værdi i disse vældige Moser, som ikke kan opdyrkes, men den Kraft, som ligger skjult i Tørven dybt i dens Indre, skal en Gang blive hentet op i Dagslyset og blive disse fattige Egnes Rigdom.

Nu er der ikke langt igen til *Vernamo.* Vernamo er en blomstrende Købstad ved Lagaelven med et Indbyggerantal, som nærmer sig 2000. I lange Tider var den almindelig kendt for sine store Kreaturmarkeder og er i de senere Aartier mere og mere blevet et industridrivende Samfund, hvor Træforædlingsindustrien er stærkt repræsenteret. — Før var denne smaalandske Oksehandel ligesaa bekendt som storartet, og lange Oksedrifter gik fra det indre Smaaland langs Landevejen op mod Mellemsverrig, især til Stockholm. Efter at Jernbanerne er kommet, er Oksedriften aftaget, og nu transporteres Kreaturerne for det meste paa Jernbane.

Ikke langt fra Vernamo mod Syd udvider Lagaelven sig til en stor og smuk Indsø, *Vidöstern*; ved dens østlige Strand ligger det ældgamle Stenbockske Gods *Toftaholm*, som nu er et Fideikommis i den grevelige Æt Bonde til Björnö. En gammel Ruin vidner om høj Alder. Det var herfra, Kong Gustav Vasa hentede sin Brud, Gustav Olofssons smukke Datter, Katarina Stenbock. Hele den østlige Bred af Vidöstern er smilende klædt med Løvskov.

Nu fortsætter vi ikke længere i samme Retning, men drager mod Syd for at opsøge Lynghedernes og Mosernes Hjem i *Sunnarbro.* Terrænet sænker sig nu noget, og Landet langs Lagaelvens nedre Løb, inden den overskrider Hallands Grænser, er meget mindre bakket end Smaaland i Almindelighed. Midtpunktet i denne Landsdel er Købstaden *Ljungby.* Den ligger ved Lagaelven og har en betydelig Industri. Her i Egnen var der før ret store Flyvesandsstrækninger, men senere Tiders kraftige Plant-

ningsarbejder har i høj Grad indskrænket dem. Det maa beklages, at disse Egne, som i tidligere Tider ifølge gammel Tradition var dækket med en smuk Skov, er blevet ødelagt af Menneskehænder. For en Del i alt Fald skyldes denne Mangel paa Skov Fjendehaand under de lange Grænsestridigheder med Danmark. En vaagnende Forstaaelse af Skovens Betydning og Velsignelse er imidlertid gennem vidtstrakte Plantninger begyndt at sone, hvad svundne Tider har forbrudt. Hele Sunnerbro Herred, Forpost som det var mod Danmark, ejer en Mængde Minder, baade synlige og i Form af Beretninger fra Grænsekrigens Aarhundreder. Hvis vi fortsætter langs Lagaelven mod Syd, saa vil vi endnu træffe paa to større Industrisamfund ved samme Flod, nemlig først *Strömnäs* og derefter *Markaryd* med det nærliggende *Thimsfors.*

Men vi drager mod Øst d. v. s. samme Vej, som vi tror de danske Krigsskarer tog, der engang fandt Døden ved den heltemodige Blendas Optræden. Vi krydser derfor de i Regelen mod Nord og Syd gaaende Landeveje, Jernbaner og Vandløb paa vor Vej mod *Värend.* Her passerer vi en Sø med mange Bugter, Øer og smaa, bratte, om end stenede Bredder, som hedder *Möckeln.* I *Stenbrohult* Sogn ved Søen ligger Komministergaarden (Præstegaarden) Raashult, hvis Navn paa Rygtets Vinger er gaaet gennem Verden tilligemed den Mands, som her for første Gang saa Dagens Lys. I en lang og lav, rødmalet større Hytte, som nu ligger lige ved Hovedbanen, blev en af Verdens Store født: Blomsterkongen Carl von Linné, d. 13. Maj 1707. I den lille Park neden for Bygningen staar et større Monument.

Ikke langt herfra, ogsaa ved Möckeln, ser vi Gemlas bekendte Legetøjsfabrik med storartet Eksport. — Vi maa imidlertid drage videre, og over det store Vanddistrikt *Aasnen-Skaateløfsfjorden-Salen* drager vi ind i Värends Hjerte. Egnen omkring Indsøen Aasnen, især Urshult Sogn, er kendt for sin Frugtavl. Stockholm og specielt Norrland henter megen Frugt fra disse Egne. — Vi standser ikke, før vi kommer til *Växjö.* Langt ind i den hedenske Tid var det Sted, hvor Växjö nu ligger, et Midtpunkt for materiel og aandelig Kultur, og Byens og den gamle Domkirkes Historie gaar sikkert tilbage til det 11. Aarh. e. Kr. Nu er Växjö Stiftsstad og Resi-

densstad, og den gør langt mere Indtryk af at være et Hjem for aandelig Kultur end for Industri og Handel.

Paa Grund af ofte indtrufne Ildebrande er Växjö en af Sverrigs mest regelmæssigt bebyggede Byer. Paa *Østrabo* Bispesæde lige uden for Byen levede og virkede Sverrigs evnerigeste Skjald, Esaias Tegnér, som Stiftets Biskop. Byens Kirkegaard viser hans enkle, men værdige Grav, prydet med et Monument i hvidt Marmor.

Ikke langt fra Växjö, Nord for Byen, overordentlig smukt beliggende ved *Helgasöen*, ligger paa en lille Holme den store Ruin af *Kronobergs* Slot, som engang gav hele Lenet Navn. Dette Slot, ligesom det lige Vest for Byen liggende *Bergkvara*, har spillet en stor Rolle i tidligere af Krig opfyldte Aarhundreder, og begge blev under Gustav Vasas Regering indtaget af Oprørshøvdingen Nils Dacke. — Et Slot i moderne Stil er det lige Syd for Växjö romantisk beliggende statelige *Teleborg*, som tilhører Grev Bonde's til Björnös Enke.

Hvis vi nu fortsætter i østlig Retning, gør vi den Iagttagelse, at Landet hæver sig mærkbart, og tillige at Søerne, som er saa talrige i det smukke Vårend, bliver færre og færre. Vi er nu oppe paa Uppvidinges Højland, den sydligste Spids af den retvinklede Triangel, hvorom der er talt i Begyndelsen af denne Skildring. Fortsætter vi imidlertig samme Vej endnu nogle Mil, ser vi, at Landet atter sænker sig, og efter at Grænsen til Kalmar-Len er passeret, gaar vi over i Lavlandet mod Kalmarsund, men vi vil i Steden for vende os mod Nord.

Det Herred, som optager førnævnte Højdeplateau, eller Uppvidinge Herred, er ikke kendt for sin Skønhed; tværtimod er her mange ensformige og øde Egne. Men paa Grund af sit tørre Klima egner Landet sig udmærket for brystsyge. Ogsaa i en anden Henseende er dette Distrikt imidlertid værd at lægge Mærke til. I usædvanlig høj Grad blomstrer her *Glasindustrien*, og Glasværker er spredt over hele Egnen. Navnkundigst er uden Tvivl *Kosta*, hvis smukke Krystalsager er kendt i det mindste i hele Skandinavien. — Det kan derfor være af Interesse lidt nærmere at studere det velkendte Værk og dets Tilvirkningsmaade.

Kosta Glasværk ligger ved den gamle Landevej fra Karlskrona til Stockholm, samt ved den lille Jernvej mellem *Lessebo* og *Maaleraas*. Det blev grundlagt allerede i Aarene 1741—1743 af Landshøvdingerne Koskull og Staël von Holstein og er saaledes et af Nordens alleræIdste Glasværker. Sit Navn fik Fabrikken af begge Grundlæggernes Navne. Aar 1901 brændte Fabriksbygningerne, men er senere blevet genopbygget i tidssvarende Udstyr.

Vi vil nu foretage en Vandring igennem Fabrikkens forskellige Afde-

Fig. 27. Taberg set fra Nord. Efter Fotografi af E. Bergman.

linger og gøre os bekendt med Glastilvirkningen. Den Slags Glas, som her produceres, er det saakaldte Husholdningsglas, især de finere Sorter. Det finere Glassliberi og den kunstneriske Glasgravering staar overordentlig højt her.

Glastilvirkningens forskellige Afdelinger er 1) Pulveriseringen af Kalksten og andre Raamaterialer, 2) Blandingen af Raamaterialerne i ulige bestemte Forhold, 3) Smeltningen, hvorved Glasmassen opstaar, samt Glasblæsningen, 4) Glasvarernes Sortering og Finbehandling, 5) Glasslibning og 6) Glasgravering.

I det første Rum, vi træder ind i, ser vi et Par større Stenkværne, som pulveriserer de til Glasmassen hørende Raamaterialer. — Derefter vender vi os til det Rum, hvor Raamaterialerne blandes. I store Træbeholdere ser vi her et hvidagtigt Pulver, hvortil hører bl. a. Sand, Soda og Antimon, dels et rødt, som bl. a. indeholder Monja, Potaske, Arsenik m. m. Det første Pulver er bestemt for de lettere og simplere Glassorter, det saakaldte Sodaglas; det andet for Produktion af tungere og finere Glas, Helkrystal og Halvkrystal. Til dette Rum hører et Laboratorium. — Den saakaldte Glashytte optager Fabrikkens største Bygning. I dens Midte ser vi en vældig Ovn, hvori der fyres med Stenkul. Ovnen optager foruden Ildsted 12 Rum til Smeltning af Glasmassen. Dag og Nat smeltes her Pulveret til Glas, og 36 Timer gaar med til hver Omgang. — I denne Sal findes desuden nogle mindre Varmeovne.

I lange Blæserør af Staal optages Glasstoffet fra Smelteovnen og blæses ud til kugleformige Stykker, som dels i Træforme, dels gennem anden Behandling tvinges til at antage den ønskede Form, — hvad enten man vil fremstille et Vinglas, en Karaffel, en Glasassiet el. lign. Til Vinglasset fæstes Ben og Fod, til Karaflerne Haandtag. — Kunstfærdigheden hos enkelte Arbejdere er her overordentlig udviklet, og der kræves baade naturlige Anlæg og mangeaarig Øvelse for at blive en dygtig Glasblæser. Efter at Glassene er blevet fremstillet i Hytten, føres de — endnu varme — ind i de saakaldte Afkølingsrør, hvor de lidt efter lidt under nøjagtig Temperaturkontrol blivet afkølet. — Saa kommer de ind i Sorteringsrummet, det saakaldte Glashus. Her bliver Fabrikaterne sorteret i forskellige Grupper, hvorpaa Efterarbejdet gaar for sig. — Dette bestaar i, at saadanne Glas som Drikkeglas, Vinglas o. s. v., som endnu har et Dække over Aabningen, bliver befriet for dette. Desuden skal Glassene aftørres, Kanterne afrundes ved Ophedning, Bunden afslibes m. m.

Særlig interessant er det at se, naar Dækket sprænges bort. Dette gaar for sig paa den Maade, at der gøres et Rids med en Diamant i Glasset, hvorefter dette maa passere en horisontal Revne, hvorigennem ophedet Luft bliver presset. Ved denne Fremgangsmaade løsnes Dækket og kan

tages af med Haanden. — Ovennævnte Glas kaldes Sprængglas, medens andre Glas, som f. Eks. Karafler, Blomsterglas o. lign., fremstilles uden Hætte ved at klippes i blød Tilstand og kaldes Drivglas. — De Fabrikater, som hverken skal slibes eller ætses, er færdige til at indpakkes i Glashuset. Skal Varen slibes, føres den ind i Sliberiet, hvoraf Kosta har 2 store. Slibningsprocessen gaar for sig i tre Stadier, nemlig Grovslibningen, Fin-

Fig. 28. Byen Vernamo. Efter Fotografi af Forfatteren.

slibningen og Poleringen. Først ridses Mønstret antydningsvis paa Glasset. Derefter finder Grovslibningen Sted ved Hjælp af roterende Staalskiver, som overhældes med Vand og fint Sand. Finslibningen iværksættes paa roterende Skiver af Sandsten. Glasfacetterne er efter denne Proces matte, men faar deres klare Farve ved at behandles paa roterende Ringe af Kork, Træ, samt Filt. — Glas, som skal graveres, føres ind i Graveringsrummet. Her overtrækkes de af et vokslignende Stof, som ikke angribes af Syren. Derefter ridses med Maskine disse smukke Slyngninger og Bladornamenter,

som nu er saa moderne. Derved blottes Glasset langs de Linier, som skal være matte. I $^3/_4$—1 Time maa Varen derefter ligge i et Bad af »Fluorvædesyre«, som fuldender Ætsningen. Naar Vokset er borttaget, er Varen færdig.

I Kosta bliver ogsaa tilvirket kunstfærdige, haandgjorte Glas med ophøjede Mønstre i forskellige Farver, og det er et smukt og interessant Syn, naar de bliver lavet. Hertil bruges baade Slibning, Ætsning og Farvning.

Til Glasværket slutter sig foruden ovennævnte Afdelinger ogsaa Kontor, Lager og Maleafdelinger, samt en Del Jern- og Træværksteder for Produktion og Reparation af Forme, Værktøj, Maskindele m. m.

Ogsaa Træindustrien er stærkt repræsenteret i Uppvidinge, og Dampsave træffer den fremmede overalt. I denne Egn finder vi ogsaa den bekendte store Papirfabrik *Lessebo*. — Det kan i Forbindelse med Uppvidinge nævnes, at hele det sydsvenske Højland er bekendt for sit sundhedsbringende Klima for brystsyge. Vi finder ogsaa i dette Højland foruden en Mængde mindre Kursteder saadanne navnkundige Brystsygesanatorier som *Hässleby* oppe i nordre Smaaland, der tilhører Kong Oskar II's Jubilæumsfond, og *Säfsø* Sanatorium lige Syd for Højlandets øverste Del: *Almesaakrahøjdeplateau.* Længst mod Vest mod Højlandets yderste Spids i Vestergötland er Egnen omkring *Alingsaas* navnkundig og meget yndet som Opholdssted for tuberkuløse.

Fra Uppvidinge styrer vi Kursen mod Nord, og snart kommer vi ind i *Emaaens* smukke Dal i den forrige Landsdel Njuding. *Skirø* Sogn har paa Grund af sin Skønhed faaet Navn af »Østre Herreds Have«. — I denne Egn findes Træforædlings- og Møbelindustrien. Bekendt er *Virserums* Egetræsmøbelfabrikker.

Under vor Rekognosceringsfærd i det sydsvenske Højland har vi især holdt os til Højlandets ydre Dele, og vi maa derfor nu gennemstrejfe dets Indre. Vi vender til en Begyndelse tilbage til det gamle Växjø. For herfra at trænge ind i Højlandets mellemste Egne følger vi først en noget vestligere Retning over *Lamhult* og *Vrigstad* og derefter en noget østligere.

— Langs den første Vej kan vi enten tage med Jernbanen fra Alfvesta mod Nord eller følge den store Landevej, som gaar jævnsides med Jernbanen.

Alfvesta er en stor Kommune med over 1000 Indbyggere og beliggende ved Nordenden af den lange Indsø Salen. Ikke langt herfra paa Søens østlige Bred har vi *Engaholms* store Gods, Fideikommis i Friherreslægten Koskull. Lige overfor ligger Blädinge Sogn, hvor ifølge Sagnet Hændelsen med Blenda og Vårends Kvinder fandt Sted. — Under Rejsen mod Nord passerer vi snart *Hanasløfsbjærget*, ikke langt fra *Lekaryd* Kirke. Faa Steder har Sagnet syslet saa stærkt med som med dette enlige Skovbjærg. Medens vi vandrer til Bjærget, som ligger ganske nær ved Hovedbanen, turde nogle Ord om Smaalands Folkesagn her være paa deres Plads.

Fig. 29. Raashult Præstegaard i Stenbrohult Sogn, Carl von Linnés Fødested, med Monumentet over den navnkundige Forsker. Efter Fotografi af Forfatteren.

Landet er og fremfor alt har været meget rigt paa Tradition og Sagn. Delvis stammer saadanne Sagn fra den Tid, da Hedenskab og Kristendom

endnu kæmpede om Magten over Menneskene; dels stammer de fra de blodige Kriges Aarhundreder. De første Slags Sagn er let genkendelige paa Grund af den stærke Overtro, den katolske Farve og den Eventyrlighed, som præger dem. Hekse og Trolde er ofte indblandet i disse Sagn som Repræsentanter for den gamle Kultur, og sjældent savnes Signen og Manen og kirkelige Jærtegn. — De senere Sagn derimod, som fremfor andre fortjener Navnet Tradition, gaar umærkeligt over i historiske Kendsgerninger og genfindes, som naturligt er, især i Grænseegnene mod Danmarks tidligere Besiddelser. Til denne Slags Fortællinger kan Sagnene om Blenda og Danskerne regnes. Mange, ja, man kan vel sige de allerfleste, har allerede ophørt at leve den mundtlige Traditions Liv og vilde sikkert være glemt, hvis ikke Forskere og Venner af Hjemegnen havde optegnet dem. Andre lever endnu gennem Almuens Traditioner, men er desuden ved Optegnelser reddet fra Glemsel. Ganske vist har jeg endnu i smaalandske Landsbyer fundet Sagn om Begivenheder, som vitterlig ikke er hændt, men ofte er de saa iblandet med Gods, som er læsset paa dem under den lange Rejse gennem Tiderne, at de for en stor Del savner Kulturværdi.

Til Brydningstiden mellem Hedenskab og Kristendom hører Sagnene om Hanasløfsbjærget. Af de mange Fortællinger om dette Bjærg skal her berettes en. — I Bjærget boede en slem Trold: Hansla Kittan. Engang blev en Kvinde bjærgtagen af Trolden, og hendes Mand søgte længe forgæves efter hende i Skovene rundt omkring. Efter seks lange Aar hos Trolden lykkedes det imidlertid Hustruen at liste sig ud af Bjærget et Øjeblik, og hun traf da sammen med sin Mand i Skoven. De blev enige om Maaden, hvorpaa Hustruen skulde blive løst af Forbandelsen. Onsdagen før Paaske skulde hun sammen med Trolden ride fra Mulleberg i Härlöf til Broakull i Ør*), hvor Bjærgfolket lavede til Gæstebud for Naboerne i Hanasløfsbjærget. Da skulde Manden tage en Messekaabe med sig og passe paa i Skovtykningen paa Ridevejen mellem Gaafvetorp og Härlöf (den nuværende Landevej var dengang ikke bygget). Men først skulde Præsten

*) Sogne og Steder paa de Kanter.

velsigne ham, saa han kunde være tryg for Troldene. Ellers vilde disse vejre Lugten af Kristenblod og snart opdage ham. — Nuvel, snart kom hele Troldfølget ridende, og den bjærgtagne red sidst i Følget paa en gullig Hest. Sidst kom Bagagen paa Vogne, som blev trukket af Skader; Manden sprang til og kastede Messekaaben over den bjærgtagne. Dog maatte hun godt indsvøbt i det hellige Skrud blive paa Stedet til Solopgang thi først ved den Tid ophørte Troldens Magt. — Saa snart Troldene mærkede det, som gik for sig, vendte de om og søgte at tage Kvinden tilbage, men forgæves; mod den hellige Messekaabe strandede alle Mørkets Magter, og ved Solopgang flygtede alle Troldene til Bjærget. For at Kvinden for al Tid skulde være fri for Hanasløfsbjærgets lede Trolde, blev hun for anden Gang døbt af Præsten.

Fig. 30. Teleborg Slot ved Växjö. Efter Fotografi af Forfatteren.

Under vor Rejse mod Nord træffer vi den lille Indsø Straaken, og paa dens Strand Anebodas smukt beliggende Kirke og lidt vestligere Indsøen Fiolen. Mellem Indsøerne gaar der en Sænkning med den ene Dam efter den anden, og hele Omraadet er indkøbt af en Fiskeriforening. Her er

Fiskedamme under Anlæg i en Længde af en halv Mil og i et Tal af 60. 20 af Dammene er allerede færdige. Her er i Færd med at udvikle sig en Fiskekulturanstalt i stor Stil. — Foruden Kultur af Karper og Suder er det Meningen at dyrke Regnbueforeller fra Amerika, Aaleyngel dels fra Trollhättan, dels fra det adriatiske Hav, Helte, Gedde, Brasen m. m. Det er Meningen at faa en hel Fiskeriskole i Stand, som skal støttes af en Masse

Fig. 31. Kosta Glasværk. Den store Glashytte. Efter Fotografi af Forfatteren.

Husholdningsselskaber, og naar engang denne Kulturanstalt staar færdig, bliver det den største i Norden og rimeligvis en af de største i Verden.

Snart naar vi *Algunnens* Vandsystem med den smukke Aas *Grönskulle*, som ses vidt omkring, og nordenfor kommer vi til *Vrigstad*. — Vrigstadlandsbyen er meget gammel og kendt for sin Oksehandel og sine Kreaturmarkeder. Handelen med Kreaturer var før mere blomstrende i Smaaland end nu; thi foretagsomme Folk rejste omkring i Landsbyerne og paa Markederne og opkøbte Okser. Naar Tallet blev stort nok, dannede

Kreaturerne en større Oksedrift, som blev drevet mod Nord til Egne, hvor Efterspørgslen efter smaalandske Lastdyr var stor, og Hovedstaden var ofte de store Oksedrifters Endepunkt. Disse Oksedrifter, som skabte store Formuer, er efter de billige Jernbanefragters Indførelse kun et Minde.

En Mil mod Vest herfra ved den smukke Indsø *Rusken* eller *Roseken* ligger *Nydala* Herregaard med mærkelige historiske Minder. Kong Sverker

Fig. 32. Kosta Glasværk. Et Drikkeglas og dets forskellige Udviklingsstadier. Fra venstre: 1) en raa Glasklump, 2) Glas med Hætten paa, 3) Hætten er sprængt bort, 4) det færdigslebne Glas. Efter Fotografi af Forfatteren.

den Ældre lod Aar 1144 grundlægge et Bernhardinerkloster her. Omtrent 150 Aar senere blev Klosteret meget rigt. Det fik Navnet Sta Maria de Nova Valle (deraf Navnet Nydala) for at skelne det fra Moderklosteret Clara vallis (Clairvaux) i Frankrig. — Munkene gjorde sig snart bekendt ved streng Disciplin og Kyndighed i Jordbrug. Af Klosterets Bygninger staar endnu Ruiner, og den gamle Klosterkirke af huggede Graasten bruges endnu, omend i ombygget Skikkelse, som Sognekirke. I Begyndelsen af

Aaret 1521 kom den efter Ugerningen i Stockholm bloddryppende Kristian Tyran paa Vejen til Danmark hertil. Han haanede de fromme Brødre, krænkede Helligdommen, lod Abbed Arvid dræbe og en Del af Munkene drukne i Rusken.

Hvis vi nu fortsætter Kursen mod Nord, kommet vi snart forbi det udmærket smukt liggende Herresæde *Hok* ved en lille Indsø af samme Navn. Paa dette smukke Gods har Dronning Sofie tilbragt nogle Somre i det sydsvenske Højlands styrkende Luft. Omtrent en Mil mod Nord ligger de i deres Art mærkelige Brunstensgruber ved *Hohult* og *Spexeryd.* Fortsætter vi videre mod Nord, naar vi snart til Vetterns Sydende og Jönköping.

Men vi vil vende tilbage til Växjö for at tage den ovennævnte noget østligere Vej. Vi drager derfor mod Øst forbi *Helgasøen.* Det er et storslaaet Landskab, rigt paa Indsøer, som vi nu drager igennem, med smuk Udsigt her og der over det smilende Vårend. Et af de smukkeste Udsigtspunkter i hele Sydsverrigs Højland har vi ikke langt herfra ved *Tolgsøen.* Fra den saakaldte *Nykullahøjde* er der en storartet Udsigt. Man ser lige under sig den særdeles smukke Vandvej Helgasøen—Tolgsøen—Asasøen og der omkring bølgende Skovvidder. Snart naar de imidlertid *Klafrestrøms* Jernværk i en malerisk Egn. Værket bestaar af Smelteovn, Støberi, mekanisk Værksted m. m. Den store Kongevej fra Kalmar gennem Uppvidinge til *Hvetlanda* og *Eksø* gaar her forbi.

Vi følger denne Vej og gaar over Grænsen mellem Kronobergs og Jönköpings Len i et af Skove opfyldt, bakket Land, og vi kommer efter tre Mils Rejse frem til den gamle Landsby omkring Emmaaen og Hvetlanda. Udspringende paa Almesaakras Højland mod Vest flyder den ret store Emmaa her igennem. Noget længere mod Øst kommer den ind i et storliniet bølgeformet Landskab med ganske maleriske Omgivelser for senere at flyde ind i Kystlandet. Langs Floden gaar, som allerede før er nævnt, den store Landevej mellem Kysten og det indre Højland. Nylig er en Jernvej aabnet i denne Sænkning, et Forbindelsesled mellem Stambanen mod Vest gennem Smaaland og Kalmar-Lens Jernbanenet mod Øst.

Landet omkring Emmaaens øvre Flodomraade er ganske mærkeligt i geologisk Henseende derved, at der her forekommer baade Guld, Nikkel og Kobber. — Omtrent en Mil Øst for Hvetlanda træffer vi nemlig paa Sverrigs eneste Guldgrube *Adelfors*. Guldet optræder der dels som smaa, for det blotte Øje usynlige Korn, dels indesluttet i Svovlkis og træffes i begge Tilfælde i Kvartsaarer af nogle Tommers Bredde. Disse Kvartsaarer gennemskærer i forskellige Retninger Egnens Flint og Gnejs og andre med dem forbundne Bjærgarter. Man har ved Brydningen udvundet et Gram Guld paa 150 Kg. Malm. Heraf fremgaar, at Guldindholdet er overordentlig ringe.

I det 18. Aarhundrede arbejdede man i Gruberne, og man fik Guld for et Par Hundrede Tusind Kroner. Senere har Gruberne i lange Tider været nedlagt. I Aaret 1896—97 produceredes omtrent 30 Kg. Guld, men nu er Driften nedlagt igen. Ikke langt herfra ligger *Klefva* Nikkelgrube. Der har Brydningen til Dels været ret stor, og tidligere blev der ogsaa udvundet Kobber af Gruben. Efter at man imidlertid uden for Sverrig, især paa Ny-Kaledonien*) har fundet meget rigere og bedre Nikkelmalm, er Brydningen i Klefva standset aldeles.

Hvetlanda er et Sted i rask Fremgang med omkring 2000 Indbyggere. Kendt er Petris Fabrik for dampkogte Havregryn. Ogsaa Trævareindustrien og Uldindustrien er repræsenteret. — Vest for Hvetlanda og ikke langt herfra ligger de sidste Levninger af *Hultaby* Slot, hvorom der gaar en Del Sagn. Historisk Kundskab om Slottet eller om dem, som boede der, har man ikke. — Noget længere mod Vest, nær ved den Tværbane, som danner Stambanen gennem det mellemste Smaaland med Kalmar-Lens Jernbaner mod Øst, genfinder vi det gamle velkendte Kursted *Lannaskede* Brønd. Et andet, om end mindre, Kursted i denne for sin styrkende Luft kendte Egn, er den Øst for Hvetlanda liggende *Holsby* Brønd. — Hvis vi nu fortsætter vor Rejse mod Nord, saa naar vi efter tre Mils Rejse gennem et Bakkelandskab den lille By *Eksø* tæt ved den Jernbane-

*) En Øgruppe Øst for Australien; tilhører Frankrig.

linie, som binder *Nässøs* store Knudepunkt sammen med Oscarshamns By paa Østkysten. Naturen er smilende og blid, men selve Byen Eksø er en ubetydelig By med næppe 5000 Indbyggere. Smaalands Husarregiment er stationeret her, og det har en storartet Kaserne. Endnu et Trænkorps ligger her. Kaserner for Kalmars Regiment skal ogsaa opføres tæt ved Byen.

Ikke langt fra Eksø i nordvestlig Retning ligger det mærkværdige Naturfænomen, som er almindelig kendt under Navnet *Skurugata.* Det er en dyb Bjærgkløft, 128 M. lang, men kun 9,25 M. bred med Sider, som er indtil 60 M. høje. Mange er de Sagn, som gaar om denne ejendommelige Naturdannelse. — Men vi maa videre mod Nord, og vi nærmer os med raske Skridt det sydsvenske Højlands nordligste Grænseegne. Det er, som om dette smukke Højland, før det synker ned i Østergötlands flade og frugtbare Sletter, vilde gøre en sidste Kraftanstrengelse for at vise sig i sin mest fortryllende Skønhed. Heroppe gaar nemlig et Bælte fra Vettern til Østersøen, Vandskellet mellem de Vandaarer, som løber mod Nord og mod Syd, og som i tidligere Tider var helt dækket af *Holavedens* Skovegne, der i afvekslende Skønhed søger deres Lige. Landskabet omkring Vettern mod Vest samt Indsøerne *Bunn*, *Øren* og *Noen* er alle kendt for deres Skønhed; længere mod Øst er *Kisadalen* kendt som en af de smukkeste Egne i Sydsverrig, og længst mod Øst ved Havet ligger *Tjust*, det ofte besungne, smilende Tjust, Perlen blandt Sydsverrigs Landskaber. Overordentlig rig paa Indsøer er ogsaa denne Egn. Foruden de ovenfor nævnte kan nævnes *Säbysøen*, *Ralongen*, *Sommen*, *Østre-* og *Vestre-Lägern* tillige med *Aasundens* Vandsystem.

Holaveden, som før altid var dækket af tætte Skove, hvorigennem der førte faa Veje, har i tidligere Krige ofte maattet tjene som Forsvarsmur for Østergötlands rigere Landsbyer mod en sydfra kommende Fjende. Gennem Forhugningerne søgte man her at spærre Vejen for Fjenden, og mange er de Kampe, som i denne Egn er blevet udkæmpet mellem Svenskere og Danskere.

Ikke langt fra Sommen ligger Købstaden *Tranaas* med sin bekendte

Vandkuranstalt. Nær ved den ligger *Gripenbergs* Fideikommis med dens ejendommelige, vældige Træslot med de fire Taarne. Godset ejes af Friherreslægten Hermelin.

Længst mod Vest, romantisk beliggende ved Vetterns Strand, ligger den lille idylliske By *Grenna*. Nord for denne for sin rige Frugtavl kendte By ser vi højt oppe paa Klippen med en Beliggenhed, som slaaende minder om de gamle Borge ved Rhinen, den smukke Ruin af *Brahehus*, Lystslottet for Grev Per Brahe paa *Visingborg*; lige ude i Vettern ligger den smukke Visingsö med sine løvrige Egeparker, og mod Syd, ogsaa oppe paa en brat Klippe, kan vi mellem det grønne Løvværk se de hvide Mure af Västanaa Slot, som er et Fideikommis i Slægten Gyllensvaan.

Men Tiden iler, Dagens straalende Lys begynder at sænke sig mod de i blaa Dis liggende Højder over Vettern. Bag Vestergötlands smukke Aase gaar Solen til Hvile, medens Himlen staar i Flammer af Blod, og den blanke Vettern genspejler de sidste døende Straaler. Endnu svømmer de hvide Maager paa lydløse Vinger deroppe i den ildrøde Æter langs Strandkanten, men de sorte Storfugle flyver skrigende mod Vest mod det røde Lufthav og forsvinder i Solen eller gemmer sig i Vestergötlands blaa Skygger.

Tiden lider. Vor Rundtur i Sydsverrigs Højland er til Ende. I den lille By Grenna tager vi en Baad. Solen er gaaet ned, men kaster sit Genskær over Bjærge og mørke Skove; over Vetterns blanke Flade føres vi tilbage til vor Rejses Udgangspunkt: Jönköping. — Det bliver ogsaa dens Endepunkt.

OM SKAANE.

AF PAUL ROSENIUS.

Fra hvert af det langstrakte Sverrigs to Endepunkter er der langt til Sverrigs Hjerte. Hvis vi som de mest svenske af vore Landskaber regner Vermland og Dalarne og saaledes mener, at Sverrigs Hjerte ligger mellem Venern og Siljan, kunde det ved et Blik paa Kortet se ud, som Landstrækningen øverst ved den botniske Bugt var mest fremmed for det svenske Landskabs Sjæl. Tiden og Menneskets Arbejde ændrer meget. Hidtil har dog det nordligste Norrland været Sverrigs Fattiggaard, medens Skaane har været Forraadskammeret. Nu er det saaledes, at Savn og Fattigdom altid har været mere svensk end Velstand. Deraf kommer det, at Skaane, skønt det ligger nærmere Svea-Moderens Øje, dog viser sig som det mest fremmede og særegne af hele Sverrigs Jord.

Og dog siges denne Landsdel engang at have været Germanernes Vugge, Urhjemmet for hele det sunde Folk, som har taget det nordvestlige Europa i Arv. Rigt paa alle Naturens gode Gaver strækker dette herlige Land sig langs Vejen mellem det nordeuropæiske Indhav og Havet udenfor. Tidlig kendt og tidlig søgt blev Skaane den første Bærer af det Navn, som senere blev givet en Gruppe Riger, — Skandinavien. Altid eftertragtet blev det ogsaa Stridsæblet mellem Nordens Folk. Sammen med de andre »skaanske Landskaber Halland og Blekinge, samt Øen Bornholm«, var det engang en vigtig Del af det danske Rige, indtil det omsider blev erobret af det stærkeste blandt Brødrefolkene.

Naar man fra et af Nabolandskaberne kommer ind i Skaane, finder man ikke alt ændret med eet Slag. Naturen skyer gerne bratte Ændringer, og de Grænser, vi selv trækker mellem vore »Landskaber«, er for det meste kunstige. Hvis man saa langt ned som ved Sølvesborg forlader Blekinge, vil man vedblivende et Par Mil se sig indesluttet af Skov og Søer og Bjærgknolde. Færdes man paa den sydlige Hovedbanes Alfarvej, tror man helt ned mod Skaanes Midte endnu at være i Smaaland. Thi saa langt følges vi af de mørke Skove med Gran- og Fyrretræer og graa Gærder. Bjærggrunden plejer ofte at skyde op af Jorden, og de opdyrkede Jorder arbejder sig frem, saa godt de kan, mellem Krat og Græsgange. Smaapladserne er graa, og Hytterne er røde, og langs med Vejene gaar endnu de brede Gærder af runde Sten. Kun paa en Vej over Skaanes Grænser møder man et naturligt Grænseskel, sat som for at holde to Landskaber af beslægtet Natur fra hinanden; det er der, hvor Banen paa Vestkysten ved Baastad gaar over Hallandsaasen. Thi deroppe i Landskabets nordvestlige Hjørne naar det egentlige Skaane, Sletternes Skaane, lige op til Nordgrænsen.

Ser man bort fra Kristianstadssletten, saa ligger Skaanes Sletteland Syd for den Linie, som kan trækkes fra Provinsens nordvestlige til dens sydøstlige Hjørne, eller med andre Ord fra Torekov til Stenshufvud. Nær denne Linie gaar de mægtigste af Skaanes Aase: Hallandsaasen, Söderaasen og Stenshufvud. Og det er, stort set, denne Kæde af Urbjærge, som udgør Grænsen mellem det skaanske og det opsvenske Landskab. Syd for denne Skillemur hæver sig et Par mindre Aase: Linderödsaasen og Romeleklint. De er som ensomme Kæmpebølger paa det store Slettehav, der paa visse Kanter kan ligge jævnt og fladt som et Gulv, men ogsaa paa andre Steder kan hæve og sænke sig. Aasene er derfor næppe fremmede eller uharmoniske Foreteelser i den skaanske Natur. De er kun stærkere Bølger i Landskabets Linier. Og de er blide Erindringer om, at det er her, den svenske Jords Uro, som den tegner sig i Bjærge og Dale, endelig ophører.

Staar man ude paa Sletten og ser en af disse Aase langt borte, da ser

det ud, som om den i sig havde samlet og fordybet Fjernsynets blaanende Dis. Bugtende sig blidt i sine Linier løfter Aasen sig op af denne Dis, mørkeblaa af Farve som Blaabærret og Vildduens Fjer. For Menneskene dernede paa den jævne Jord er disse Aase en Paamindelse om, at der findes noget højere at stræbe efter end Kornet paa Ageren. Men staar man deroppe paa Aasryggen og ser ud over Landet, saa bliver denne flade

Fig. 33. Hallandsaas. Efter Fotografi.

Jord med de tusind Gaarde og Hjem og den rige Vækst noget stort og mægtigt og overordentlig smukt. Da ligger den der stor og stille med alle Farver flydt sammen og badet af Lyset som et Hav.

Skaanes Land glider ved Kysterne uden mærkbar Sænkning ud under Vandet. Det er, som om Sletten langsomt sænker sig i Havet. Paa den Maade faar Landet lavt Vand langt udover, og Skærgaard findes kun mod Blekinges Grænse. Der hvor Østersøen skyller sine Bølger ind over Landet, dannes Sandhøje og Sandvolde, som dem, vi ser ved Sandhammeren (Lands-

delens sydøstlige Hjørne) og ved Falsterbo (dens Sydspids). Langs Sydsiden af det smalle Næs, hvor yderst paa Odden Falsterbo og Skanör ligger, gaar der en Sandvold, som minder om Jyllands »Klitter«. Ligger man en Sommerdag øverst paa Volden, der hvor Kystlandets Straa og Buske sagte vugges af Vinden, ser man under sig en Rand af Sand løbe mod Øst, saa langt Øjet naar. Blændende gulhvidt bærer den her og der en Tangklynge, rød som rindende Blod, naar Sommerlyset skinner gennem den. Nærmest Volden vokser Mandstro og maaske en ensom graablaa Havtidseplante. Men der hvor de smaa Bølger ruller frem og tilbage, er Sandet nøgent og vaadt og fast at træde paa, og langsomt ender det ude under Vandet. Langt ud kan man se det lyse gennem det lysegrønne, med purpurbrune Pletter her og der af de smaa Skove af Tang. Men længst ude, der hvor det glider ned under Dybet, ligger Havspejlet dybtblaat under Sommerskyerne. Inden for den lange Vold er der Sandmark med fattig Græsvækst for Gaaseflokkene eller Lyngmark med sin lave Vidje. Men Nord for Næsset er der sumpede og saftige grønne Enge langs Stranden af Øresund.

Kun paa to Steder gaar Aasenes Urbjærg ud i Havet; det er med Stenhufvuds Skrænter Nord for Sunbrishamn og med Kullebjærgets bratte Styrtning og Brændinger mod Kattegat.

I Kullaegnen og Kullen fremtræder Skaanes Land i al sin Herlighed. Mellem Øresund og Skelderviken ender dette Land, et Hav mellem Havene. Det er Kullaegnen, grøn af Enge, gul af Kornmarker og med mørkere Streger af Krat og Parker. En Kirkes hvide Mur lyser her og der, eller et Tag glitrer i Solen. Men ude mod Odden hæver Landsbyen sig, vokser med Bakker og bølgende Sæd, med Gaarde og Krat, Haver med Slaaentorn og Kaprifolium og vilde Roser. Højere og højere gaar Kullebjærget, efter at det er blevet ensomt og nøgent, altid bølgende i samme Liniers Rytme og klædt i den røde Lyng.

Langt op over Skrænterne har Bjærget taget Bøgeskoven med sig, Skaanes Skov. Der hvor Byen endnu gaar ind under Bjærgets Sydside, staar Træerne med mægtige Stammer og store Kroner i Læ af Bakkerne. Længere ude, der hvor Bjærget daler i Havet, er de lavtvoksende og sammenpakkede

og trækker sig som en Pels med stive Haar over Bjærget. Men i Nordøst staar de som en hærget Offerlund med spredte Stammer og smaa, flade Kroner. Thi deroppe, hvor Byen slap dem, mødte de Stormen. Paa Nordsidens lange Strandlinie kæmper Bjærget sin livslange Kamp med Havet. I denne Kamp er Urbjærget blevet blottet og Bjærgets Kød og Blod blevet nøgent og forbrændt. Røde og sorte Brændinger og Klipper møder Bølgerne fra Kattegat. Gennem Klippeporte og snævre Pas trænger Vandet ind i Bjærgets Indre, og i bortgemte Slugter ligger det mørkt og »klukker«.

Skaane er Bøgeskovens svenske Hjemland. Dengang det var dansk, var der to Ejendommeligheder, som gjorde Forbindelsen naturlig; det var Sletterne og Bøgeskovene. Bøg findes der jo ogsaa i Halland og i det sydlige Smaaland, men vil man se den i den højeste Yppighed og med de rette Omgivelser, saa skal man se den paa de skaanske Aase eller i Skovene omkring Skaanes Herregaarde.

Naar Sneen smelter tidlig om Foraaret, ligger Bøgeskoven som en mørkebrun Sky langs med den sorte Jords Baand. Saa tørrer den løse Jord, og Skoven bliver tæt og lys, Træernes lyse Knopper bliver fyldigere. En af de første Dage i Maj brister det første Knophylster, og et lille lysegrønt og uldent Blad titter ud i Verden. Det er blødt som Silke, og Solstraalerne skinner igennem det. Saa springer det ene grønne Glimt efter det andet frem, og snart staar der som et Stænk omkring Grene og Kviste. Det bliver tæt og flyder sammen, og Dagen bliver saa forunderlig dæmpet mellem Stammerne.

Det er Skaanes store Helligdag, naar disse Skove staar med tæt Løv. Man bør se dem paa Afstand; Strækning efter Strækning hvælver de deres blødt vuggende, smukt sammenflydende Kroner; mere og mere skjules de i Fjernsynets Dis; tættere hylles de i Foraarets Lys og i Himmelens blaa, fine Flor. Men man bør ogsaa gaa ind i Helligdommen. Dagen er dæmpet derinde; thi Sollyset bliver staaende deroppe i de lysegrønne Trækroner. Der er saa stille derinde; thi de løsnede Knopskæl falder uden Lyd til Jorden, og Suset af Vinden udenfor toner bort mellem de bløde, saftige

Blade. Der er saa svalt derinde, hvor Jorden med de rødbrune Blade fra forrige Aar ligger i Halvmørke med et skinnende Spil her og der af stjaalne Solpletter. Gaar man frem paa Løvtæppet, knaser det under ens Fødder. Man prøver at gaa med lette og sagte Skridt; thi man vil gerne møde Raabukken, som vender sine mørke, blanke Øjne mod en mellem de graa Stammer. Saa gaar man varsomt frem over Markens Blomster, over Skov-

Fig. 34. Landevej i Skaane.

stjerner og Syreskræpper, over hvide og gule Anemoner, over Gøgeurter og himmelblaa Violer.

Bøgetræerne vokser højt mod Himlen — saa højt, at Hejrene gynger deres Ben paa de øverste Kviste —, og hvis de staar tæt sammen, holder de Sollyset fanget i deres Bladmængder, saa at intet andet vokser under dem.

Men der er ogsaa anden Skov i Skaane. Der er Elletræer omkring Søerne, Eg og Lind længere oppe i Landet med Underskov af Hvidtjørn,

Slaaentorn og Hassel. Derinde er der dejligt om Foraaret i de hvidblomstrende Kratskove, naar Droslen i Aftenstunden fra en Trætop lader sine klangfulde Toner høre, og Nattergalen slaar sine stærke Fløjtetoner fra det tætteste dunkle.

Men der findes store Omraader af den skaanske Slette, som mangler Skove, ligesom de ogsaa er uden Herregaarde. Her er det den aabne Jord og Gaardene, som giver Landskabet dets ejendommelige Karakter. Men Jorden paa Skaanes Sletter er ogsaa Guld værd; den er en Gave først og fremmest af Havet og Isbræerne. Imellem Aase af Urbjærge og Syd for disse Aase er Sletten engang i tidligere Jordperioder blevet dannet ved Aflejringer af Kalk fra det Hav, som dækkede Landet. Skaanes Sletter har ogsaa Kalk til Underlag, og paa flere Steder i Provinsen drager Industrien Kalk og Kridt frem af Jorden. Omkring Malmö hentes Kridt ved Kvarnby og Kalksten ved Limhamn og Klagshamn. Denne Kalk bruges især til at lave Cement, i den senere Tid ogsaa til at fremstille Kalksandsten. Men ogsaa Istidens iskolde Strømme, som engang har flydt over Skaane, har med sit Ler gjort Jorden frugtbar. Og Leret, som Skaane er saa rigt paa, har skabt en ældgammel skaansk Industri: Teglværker. Man behøver ikke at gaa langt, før man opdager Skorstene, som rejser sig over Sletten, og kommer man nærmere, ser man i Nærheden af Fabrikbygningerne Lergrave og Slambassiner og Højene af Tegl — baade af den raa og af den brændte gule og røde.

Der findes ogsaa en dybere liggende Skat i den skaanske Jord, som enkelte Steder har været med til at forme Billeder af Landskab og Mennesker: det er Stenkullene. Skal vi til Kullabjærget for at se romantisk Natur og Mennesker i ren Luft og hvile, maa vi gennem Höganäs, hvor de vældige Høje af Fyrretrælevninger giver et dystert og farvefattigt Indtryk, hvor de vidtskuende, vældige Skorstene udspreder deres Røg, og hvor blege Mennesker paa Dampfløjtens Bud sænker sig dybt ned i Skakten eller atter stiger op i Dagens Lys.

Friere og sundere er Billedet af Skaanes Jord under Plov og i Vækst. Naar Vinterens Snedække løftes fra Markerne og Tagene, ser man

Plovfurer i det uendelige gennem sort, fugtig glinsende Jord; man ser blege Stubagre og grønne Marker med spirende Vintersæd. Langs Vejene og Gaardenes Grænseskel staar Piletræerne og Pilebuskene i Række; til bestemte Tider bliver Træerne afkvistet, stubbet; de faar da korte Stammer og tykke, plumpe Toppe. Da er der ikke megen Skønhed over dem, og naar de staar der og luder mod hverandre eller mod Grøfternes Vand

Fig. 35. Skaansk Bondegaard.

med Mos i den knortede Bark, ligner de Oldinge med skaldede Hoveder, som er beredte til at vende tilbage til Jorden. Men staar Grenene udvokset, og Vaarsolen lyser, da spiller Kvistene i Lyset som kobberrøde Ildsluer, og Spurve og Skovfugle kvidrer muntert i Træet; for der er god Plads i de gamle, sprukne Træer til Reder og Fugleunger.

Det skinner hvidt fra Gaardene, og der staar rødt mod det hvide fra Gavle og Bindingsværk.

Mosset grønnes paa Taghalmen, og en Skade hopper i lange Spring jævnsides op til Tagryggen; der sætter den sig paa Hug i livlige Ryk for

Foraarsvinden, og prægtigt glitrer Halens Fjer i Solskinnet, naar de farer op og ned.

Bag Kostalden graver Svinene i Møddingen, som med Stengærder er hegnet mod Vejen. Paa Ladens Ydervæg hænger Harven, og mod den store Halmstak staar en Stige lænet; gennem Lugen i Indkørselsporten, som naar til Tagskægget, kommer man ind paa den stenlagte Gaardsplads. Der staar et stort Trug ved Pumpen, og Gæs og Høns og Ænder blander deres Stemmer med Lænkehundens, som rykker vildt i sin Kæde. Træder man ind gennem Døren midt paa det lange Vaaningshus, er man inde i Forstuen, og fra denne kommer man gennem Døren til venstre ind i Dagligstuen, som optager Husets Bredde og har Bjælker i Taget. Inden for Døren til venstre staar Gaasebænken, hvor Gæssene ligger paa Æg, og i Bordbænken ved Siden af finder man, hvis der holdes Maaltid, og det hænder ofte, Bonden øverst og efter ham alle Gaardens Folk. Og er der ikke Maaltid, er det almindeligt, at Husbonden ligger og strækker sig i Kakkelovnsbænken. Han lever et mageligt Liv, og den sorte Jord paa Lergrunden giver ham rundelig Løn for lempelig Møje. Og han bryder ikke unødigt sine Tanker med Ting, som ikke ligger ham nær. I Hjørneskabet henne ved Bordbænken har han sine Dokumenter i Orden; og oppe paa Skabet staar Bibelen og Salmebogen, en Andagtsbog, samt Viser og Almanakker. Alt er saa enkelt og saa velordnet, og Stueuret dikker og tikker og forkynder, at ogsaa Tiden gaar ordentligt, som den skal.

Derude i Haven vokser et Par statelige Æbletræer og maaske lidt Lavendel langs med Gangene.

Saa gammeldags fredeligt var der mange Steder paa Sletten langt ind i det svundne Aarhundrede. Nu gaar Bondelivsidyllen al Kødets Gang, og Folket vaagner til nye Sæder og nyt Liv. De gamle Gaarde er for det meste blevet erstattet med mere tidssvarende, og i Steden for de gamle, i al deres graa Fattigdom saa poetiske smaa Byer, som strækker deres Husrader langs med Vejen, vokser der nu kedelige, prosaiske Stationer op langs de mange Jernbanelinier. Mange af de smaa, hvide Kirker, hvis Trappegavle lyste med deres milde Alvor over Landsbyerne, har maattet

vige for mere moderne Tempelbygninger, som hører mindre vel hjemme i Landskabet. Og der, hvor en »Stubbekværn« endnu rejser sin tunge Silhouet mod Sletten, synes den i sin gammelgraa Skikkelse at tale om Tider, som ikke vender tilbage.

Men Landet selv er nu om muligt endnu mere skaansk end nogen Sinde før, thi Jorden giver rigere og rigere Aaringer, alt efter som Dyrkningen bliver ihærdigere og fornuftigere. Samme Sol lyser over Skaanes Land, samme dæmpede Dag og Dis svøber det i sine skære Stemninger, og Aarstiderne gaar som før over Landet, hver med sin Dont, hver med sin Dejlighed. Den løse Jord tørrer i Marts i Foraaret og ligger rødgraa i de lange Aftners Lys. Paa Stengærderne vipper Vipstjærtens hvide Hale, Allikerne farer sladrende gennem Kirkernes Taarnluger, og ude paa Markerne trækker Kragesværmene sig skrigende sammen mod deres Reder i Gaardenes Elmetræer. Grøfterne prikkes gule af Løvetand, og Græsset grønnes.

Gaa saa ud paa Sletten en Dag i Maj. Landevejen ligger lys og tør, og dens Støv er fint som Mel nu i Foraarsvarmen. Elmene bliver løvrige, og Piletræernes Kviste glitrer med unge, blanke Blade mod den dirrende Æter. Og vidt over Landsbyen strømmer Sollys og Lærkesang. Lærkesang skal netop høres paa Skaanes Sletter; thi her, hvor Lærken ofte overvintrer, er dens Hjemland mere end andetsteds. Fra Kløverengen med dens første, spæde Bladskud ser vi den stige op i Luften. Den stiger lodret med bævende Vinger og trillende Sang. Højere og højere gaar det, indtil vi til sidst skimter den som en lille Prik højt oppe i det blaa. Og derfra strømmer saa Sangen længe og uafbrudt ud over de vaarfagre Landsbyer. Over en uendelig Himmel og under en uendelig Jord. Hvilket Liv og Glæde der er i Sangen. Somme Tider bliver den vanskeligere at høre; da er det, som om Tonerne tages bort i en syngende Hvisken. Men saa følger snart en stærkere, lang, uendelig jublende Tone; den lille Prik bliver større og større, den skyder i en rask Linie mod Jorden og slaar ned i Græsset i en sidste, jublende Akkord.

Og Vaarsæden staar op i Byg- og Hvedespirer. Som grønne Flam-

mer bølger Engenes Græs i Solglansen. Millioner af vilde Roser strækker deres Blomsterkurve mod den lyseblaa Himmel. Det blinker blaat, blaaere end Himlens Blaa, fra Mergelgraves og Sumpgraves Vand, rødgule af svømmende Pileblade, indrammet af blegt, aargammelt Vand og af sumpede Enges mørkegrønne Græs. Gaardenes hvide Kalk og røde Gavle ligger bortgemt inden for tætte Hække, under blomstrende Ahorn og Poplernes glinsende, rødbrune Blade. Og over Gaardene bader Duerne sig i Vaar-

Fig. 36. Fra den skaanske Slette. Køerne malkes.

luftens Hav — blændende hvide, rødspættede og skinnende blaa. — I den gamle Rede paa en Ladebygnings Tag ligger en Stork og ruger. For det meste ligger den stille med Halsen trukket ind. Somme Tider løfter den Hovedet og pudser sine Brystfjer. En og anden Gang om Dagen kommer Hannen til den med en Frø i Næbbet fra Slettens Sumpe eller fra Strandengene ude ved Havet. Og medens Storkemoderen ruger, skrider Foraaret frem, og Dagene bliver længere. Fra sin Rede kan den se, hvordan Livet bliver rigere, og hvor det stunder mod Sommeren. Den ser, hvorledes Stikkelsbærbuskene i Haverne bliver tættere med fugtige, bløde Blade, og hvorledes Blommetræerne staar hvide af Blomster. Plovhestene henne

paa Agrene glinser i Solen, og Halerne slaar efter Fluerne. Kløvervoldene udstrækker deres rosenrøde Blomster, og hollandsk Kvæg, tøjret i lange Rækker, staar og fraadser i Herligheden. Sukkerroernes Bladrosetter staar i snorlige Rader, og svovlgule Marker med Sennepsblomster ligger blændende i Solskinnet. I Toppen af et Piletræ sidder en Gulspurv og synger paa sin korte Vise. Fra Engene kommer Stærene flyvende ilsomt til deres Hunner i Kasserne. Deres Fjer skinner, og nu og da faar man en snærpende Lyd at høre. Viber hæver sig skrigende fra de lave Enge, og Svaler iler ud mod Grøfterne.

En Aften, naar Agrene ligger rødgule i Soldisen, og Luften hviler violet og himmelblaa over de fjerne Skove, rejser Storkehunnen sig og bøjer det røde Næb ned mod Redens Dyb. Og saa lægger den sig atter ned for at varme sine Unger. Langs Vejkanterne staar Kornblomster og Valmuer i Rugageren, og det dufter af Solsikker. Sværdliljerne blomstrer ved Dammene, og ved Gaardens Stengærder hvidner det af Hyldetræets Blomsterkvaster.

Sommervinden vifter gennem lysende Sommergrøde og tager dens Duft med sig. Den fører med sig al den herlige Aroma af Vejenes vilde Blomster, af Blaaklinten og Kornnellikerne, som staar og vugger i Hveden. Den staar stille i Køkkenhaverne blandt mørkeblaa Stormhatte og gloende røde Kejserkroner og mættes med Kryderi af Krusemynte og Lavendel.

Over hele den vide Slette ligger Højsommerens matte Lys. Der er stille og fredeligt, og Varmen virker søvndyssende; kun en ensom Krage flyver med hæse Skrig langs Jorden. Og ved Grænsen af Engene, der hvor Høstfolkene gaar, flyver en Vibe uden Lyd, nu, da Ungerne kan passe sig selv.

Saa kører Slaamaskinerne frem over Kløvervoldene, og Høstakkene rejser sig i Rad og Række for at tørres og køres ind. Og Cikorien tænder sine lyseblaa Blomsterstjerner langs med Vejkanterne, nu, da Rugen ligger med varm Farve, moden til at skæres. I Storkereden er der Liv og Røre. Ungerne er flyvedygtige, og deres Næb staar paa Klem i Varmen. De unge Fugle folder Vingerne ud og basker med dem og hæver sig et

Øjeblik over Kanten af Reden. Legen bliver dristigere, og de flyver rundt om Reden i lange Sving. Og saa til sidst daler de langsomt og tager Fodfæste nede paa Jorden.

Saa høstes Rugen, og kun Stubbene af Aksene staar igen og lyser. Endnu staar Engene grønne, og Hesteblomsterne lyser endnu gule ved Vejkanten, men Tidslernes Blade begynder at hænge. Høsten er kommet

Fig. 37. Skaansk Bondegaard. I Høsttiden.

med sit klare, kolde Lys, og Piletræernes fine Løvværk strækker sine Sølvstriber over det øde Land.

Fra Havet kommer Taagen, og Regnen gør Markerne bløde, og paa de opkørte Veje trækkes Sukkerroerne paa tunge Læs. Ellers lukker Livet sig inde paa de stille Gaarde. Og til sidst kommer Sneen og lægger sig paa Tagene og dækker Markerne og alt vissent, som der findes, gemmer det og dækker det, stille og blødt, med sit uendelige, hvide Tæppe.

MÄLARLANDSKABERNE OG DERES SØ.

AF ISAK FEHR.

DEN skandinaviske Halvø naar sin største Bredde omkring den 60. Breddegrad. Den vældige Udbugtning mod Vest, som indeholder Norges Vestland og Østland, svarer mod Øst til en betydelig mindre, som danner en lille afrundet Halvø, der fra Vest til Øst gennemskæres af en 12 Mil lang Vandsamling, Mälaren. Denne har givet de tre Landskaber, Uppland, Södermanland og Västmanland, som omslutter Indsøen, Navnet Mälarlandskaberne. Fra de fjerne Tider, da disse Egne langsomt hævede sig op af Havet, har de haft noget, som har lokket Mennesker til at opholde sig der. Fiskerigdommen i det allestedsnærværende Hav gav Næring i de ældste Tider, Skovenes Rigdom paa Vildt gav senere Slægtled Lejlighed til Jagt, og endnu yngre Generationer gav det frugtbare Agerland og det afbrændte Skovland rig Høst. Lige siden Havet sank langs det opstigende Land, førte langt hen mod vore Dage Vandveje dybt ind i disse Landskaber og gjorde her Samfærdselen let.

Hvilken Betydning disse Vandveje længe havde, da disse Egne blev taget i Besiddelse, kan man let slutte deraf, at paa Mälarens Bredder eller Øer opstod de ældste Steder, man kender i Sverrig for Byttehandel og Menneskers Sammenhold gennem Gudsdyrkelse og Retssædvaner Ældgamle Gudehov, Tingsteder og Markedspladser har man fundet i Birka

paa Björkön, i Gamle Uppsala og i Strengnäs. I disse Egne og paa mange af disse Sæder for den hedenske Gudsdyrkelse er den gamle Kultur fortsat af den kristne. Sigtuna, Gamle og Nye Uppsala, Västeraas og Strengnäs har i Middelalderen i kortere eller længere Tid været Hovedsteder for Kristendommen, og store Domkirker eller mægtige Kirkeruiner fortæller der om Fortidens Storhed. Og i Middelalderen opstod en Mængde nye Befolk-

Fig. 38. Gamle Uppsalas Kirke og Høje. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

ningscentrer, som da spillede en stor Rolle, først og fremmest Stockholm, den eneste af disse Byer, som — fremfor alt ved sin overordentlig heldige Beliggenhed ved Mälarens Udløb i Saltsøen — har faaet en for hvert Aarhundrede stadig større Betydning. Men i Middelalderen var ogsaa andre Steder af stor Betydning og nævnes ofte i Tidens Skrifter, saaledes Södertälje, Arboga, Köping og Enköping. Og endnu i Dag ligger tolv af disse tre Provinsers 21 Byer paa Mälarens Bredder. Flere af disse tolv er nu ganske vist meget uanselige, men fire af dem, Stockholm, Eskilstuna, Uppsala og Västeraas, er større end de 9 Byer, som ligger uden for Mälarens

Tiltrækningskraft. De fleste af disse 9 Byer er ogsaa meget ubetydelige. Allerede af det nævnte kan man slutte sig til, at Mälarlandskaberne ikke helt tilhører Mälaren. Baade i Nordvest, i Nord, Øst og Syd ligger større eller mindre Omraader af disse Landskaber uden for Mälarens Vandomraade. Den vestligste Rand af Västmanland tilhører Vänerbassinet, det nordlige og østlige Uppland og den største Del af Södermanland hælder mod Østersøen. Derimod hører et stort Stykke af Närike til Mälarbassinet (d. v. s. Mälarens Nedslagsdistrikt), nemlig alt det Land, som der har Afløb til Hjälmaren, der giver sit Overskud af Vand til Mälaren. Närike regnes imidlertid ikke til Mälarlandskaberne, da det ikke paa noget Punkt naar frem til denne Indsø; heller ikke det lille Stykke af Syddalarne, som hører til Mälarbassinet, regnes hertil.

Nogen helt naturlig Enhed udgør Mälarprovinserne altsaa ikke; de falder ikke sammen med Mälarens Nedslagsdistrikt, om ogsaa den allerstørste Del af dette hører til Mälarlandskaberne og udgør de mest frugtbare Egne inden for disse; for store Stykker hører direkte til Østersøbassinet.

Men gaar man langt tilbage i Tiden for at finde Oprindelsen til den rigt skiftende og labyrintiske Natur, man her møder, vil man kunne opspore Aarsagerne til de mange fælles Træk, som giver Mälarlandskaberne et særegent Præg. Deres mangfoldigt skiftende Natur er dannet af de samme Kræfter under en Udviklingshistorie, som er rig paa Afveksling. De store og enkle Træk, som præger den norrlandske Landskraaning, slutter i Syd ved Dalelven, Upplands Grænse mod Nord. De store norrlandske Elve har alle deres Hovedretning mod Sydøst. Mälarlandskabernes smaa Elve flyder i alle Retninger undtagen imod Vest, skønt vistnok de fleste større Vandløb som Fyrisaaen, Sagaaen, Svartaaen, Kolbäcksaaen, Hedströmmen og Arboga-aaen, som flyder nordfra til Mälaren, nærmer sig eller har den samme Hovedretning, som de vældige norrlandske Elve trofast følger. Og betragter man nærmere Mälarens Omrids med Bugter og Sunde, Halvøer og Øer, som ved første Øjekast virker saa forvirret, vil man finde en Hovedretning mod Sydøst hos de lange smalle Halvøer og Øer, Sunde og Vige. Og tilmed

Syd for Mälaren og den södermanlandske Landhøjde, hvor Landskabet ved første Øjekast viser et lignende Virvar af Land og Indsøer, opdager man ved nærmere Bekendtskab den samme sydøstlige Hovedretning.

Disse store Linier i Mälarlandskaberne, som overskæres af Mälaren og de langstrakte Aasrygge, som stryger frem i Mälarens Hovedretning, samt af andre, som det synes lunefulde, Terrændannelser, er ganske sikkert meget gamle Træk i Mälarlandskabernes Fysiognomi.

Fig. 39. Landskab fra Uppland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Det er Elvedale, som er gravet ud i den store Granit og Gneisgrund før Istiden, og som Istidens vældige omskabende Kræfter ikke helt har kunnet udslette, heller ikke Havet, som efter at Isen var veget tilbage, overskyllede Landet.

Et meget godt Eksempel herpaa er den lange Sænkning, som begynder ved Dalelvens store Bugt ved Krylbo, følger Sagaaens Løb, mærkes gennem en dybere Fure i Mälarens Bassin fra Sagaaens Udløb til Strengnäsfjorden mod Syd, danner Dalstrøget mellem Strengnäs og Mariefred (hvor nu en Jernbane løber) og fortsættes gennem en Række af de Indsøer, som ligger

i en næsten uafbrudt Dalsænkning: Visnaren, Marvikarna, Klemmingen, Frösöen og Sillen, ud i Haallsviken paa Södermanlands sydlige Østersø-kyst. Denne sydøstlige Sænkning tværs igennem Uppland og Södermanland er undersøgt i Enkeltheder og kan let følges, baade ude i Naturen og paa Kortet.

Det er meget sandsynligt, at denne udprægede Fure i disse Landskaber betegner Dalelvens gamle Løb, som gennem Istidens Omdannelser er bragt ud af sin Bane ved Krylbo og der har faaet en Retning mod Nordøst i Steden for den Retning mod Sydøst, som den, ligesom alle de store norrlandske Elve, har fulgt, men som nu er afbrudt ved den bratte Drejning ved Krylbo. Det Stykke af Dalelven, som herfra leder sig Vej til Havet gennem Upplands nordvestlige Grænserand, har endnu ikke naaet synderlig langt i Uddybningen af sin Fure; det ligner snarere en Egn, som er udsat for en voldsom Oversvømmelse og danner under sit Løb store fjordagtige Udvidelser og Elvkarlebys mægtige Vandfald, maaske det mest storslaaede norrlandske Træk i Mälarlandskabernes rigt skiftende, men mildere Natur.

Det er den store Isperiode, som har udslettet meget af dette Landskabs ældre Skulptur og har efterladt sig mange karakteristiske Træk. Morænejorden er ogsaa her den almindeligste Bund og ogsaa her den egentlige Skovjord. Ogsaa Mälarlandskaberne hører til det store Skovland, og overalt i disse Landskaber lukkes Udsigten af Naaleskovens bølgende Linier. Ganske vist er den gamle, høje Tømmerskov sjælden, men store Egne i det nordlige og vestlige Västmanland, i det nordvestlige Uppland og det nordlige Södermanland er helt og holdent Skovegne, og hvor man færdes i disse Egne, er de aabne og dyrkede Sletter smaa og paa alle Sider indrammet af naaleskovklædte Aase med en Rand af Løvskov, som om Foraaret, naar Løvtræernes Blade har deres spæde, lyse, nordiske Farve, eller om Efteraaret, naar de pranger i lysegult og rødt, stikker skarpt af mod den mørke Naaleskov. Og sit Herredømme viser Skoven ogsaa ved at udsende Skovnæs og lade smaa Skovholme vokse op paa Sletten.

Morænejorden er dannet af sammenpakket Grus med Stene, og denne Grund fordrer meget stræbsomt Arbejde for at brydes til Ager. Hvor den

er kalkholdig, lønner Møjen sig vel, og i saadanne Egne har Dyrkningen sin største Udbredelse. Men Morænejorden er vedblivende for den største Del Skovland, om ogsaa Skoven paa mange Steder er meget ilde medtaget. Kun her og der finder man smaa Menneskeboliger, røde eller graa Huse med nogle smaa Haver, omgivet af de Gærder, som er ejendommelige for

Fig. 40. Ager, Sø og Skov i Uppland. Pløjning.

Sverrig, og som i den Grad er vokset ind i Landskabet, at deres mosgroede ujævne Rækker nødvendigt synes at høre med til disse Egnes Natur. Man kan fare Mil efter Mil gennem disse Skovegne uden at se andet end Skov, og her og der langt fra hverandre disse smaa enlige Menneskeboliger. Vejen gaar Bakke op og Bakke ned, og i Fordybningerne ligger større og mindre Indsøer. Disse Landskaber er næsten overalt rige paa Søer, allermest dog i det indre af Södermanland, som hælder mod Østersøen; det udgør et formeligt Arkipelag af Søer.

Er Moræenejorden det mest udbredte Mindesmærke om Landisens Fremskriden over Målarlandskaberne, saa har dog ogsaa dens Isfloder efterladt sig Spor, som giver sig tydeligt til Kende i disse Landskabers Karakter. I Baner, som ser lunefulde ud, men har Hovedretningen fra Nord eller Nordvest til Syd eller Sydøst, gaar temmelig høje Aase; ingen Steder er disse Rullestensaase saa udprægede som i Målarlandskaberne. De gaar deres Vej frem over Moræenejorden og de lavere Højdedrag, dukker op i Målarens Øer, opdæmmer Søerne og har tvunget Floderne til at ændre deres Løb. De bidrager mere end noget andet til saa at sige at sønderbryde Landskabet, dele det i mange Smaabygder, gøre det bakket og bygge Ramme om Dalførerne og Fladbygden. Paa Aasryggene, som paa lange Stykker er temmelig jævne, eller langs dem gaar Vejene; der er der tørt og rig Adgang til Grus, som kan tjene til Vejanlæg. I deres Indre siver Vandet frem ligesom i Kanaler mellem Lermarkerne, som, uigennemtrængelige for Vand, stiger op paa deres Skraaninger; derfor springer de mest vandrige Kilder op paa mange Steder ved Aasenes Fod. Bekendt er St. Eriks Kilde og Slotskilden i Uppsala. Sandsynligvis er det af disse Grunde, at de fleste Byer ligger paa og ved Aasene. Paa Aasene vokser Skov ligesom paa Moræenejorden. Mange Steder, hvor en saadan Aas bliver smal eller brydes, kan man fra Toppen se ret vidt ud over dyrkede Sletter med en Samling af Bygninger, her og der omgivet af Løvtræklynger og en Have, over større og mindre Vandspejl i en lang Dalsænkning, til Udsigten lukkes af mørke Skovhøjder, som blaaner i det fjerne. De længste af disse Rullestensaase er: Stockholmsaasen, som gaar gennem Roslagen og Södertörn; paa den er store Dele af Stockholm bygget; Uppsalaasen, som gaar fra Dalelvens Udløb i Sydøst til Uppsala, videre over Øer i Målaren og gennem vestre Södertörn, hvor den løber ud i den sydligste Spids af Södertörn; Enköpingsaasen, som kommer nordfra og gaar gennem Uppland og Södermanland; Badelundaasen, som gaar i sydøstlig Retning gennem Västmanland, kommer et lille Stykke Øst for Västeraas ned til Målaren, træder frem paa nogle Målarøer og overskærer hele Södermanland; samt Köpingsaasen, som gaar frem gennem Västmanland ved Köping, tangerer Målarens vest-

ligste Hjørne, gaar frem gennem Hjälmaren og naar Østersøen nær Nyköping. Foruden disse findes mange mindre Aase. Paa, ved eller meget nær disse ligger Byerne Södertälje, Mariefred og Strengnäs.

Fig. 41. Mörby Ruin i Uppland (tæt ved Rimbo). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Endnu et andet Minde om Istiden giver Mälarlandskaberne et ejendommeligt Præg. Det er de løse Stenblokke, som paa sine Steder danner formelige Blokhave. De forekommer talrigst langs Højdedragenes Skraaninger, hvor de mange Steder danner fortryllende Partier i Landskabet — klædte med Mose og omgivne af Løvtræer, Buske og smukt blomstrende Planter. Hvor de rigtig er hobet sammen, er de smaa Endemorænér, som Landisens Bræm har læsset af paa Steder, hvor den blev staaende lidt længere, inden den stigende Varme tvang den til at trække sig tilbage. Men ogsaa langt ude paa de smaa Sletter eller i Dalstrøg har den smeltende Landis paa sit Tilbagetog efterladt sig saadanne Bloksamlinger eller vældige Klippeblokke. Disse dyrkede Egne har derfor paa mange Steder den Slags mægtige Bloksamlinger, som ligger her og der i Agrene, og som Ploven maa gaa udenom. I mange af disse Stenrøser vokser der smukke Træer og

Buske, saa at de ser ud som smaa Holme, der er spredt rundt omkring i den store Ager.

Hvor Landisen under sin Fremgliden mødte en Stigning i Fjeldgrunden, blev alle Fjeldlagets Kanter afslidte til afrundede flade Sten med Striber efter de Klippestykker, Sten og Grussamlinger, Isens Bund slæbte med sig; det er Bjærgknoldenes Støttesider; den modsatte Side, Læsiden, er kantet og uslebet og rig paa Stenblokke. Overalt hvor Fjeldgrunden træder frem for Dagen, kan man se disse Virkninger af Landisen. Smukkest er de udviklede paa Østersøkysten og i den vidtstrakte Skærgaard, hvor Vandet har skyllet det Overlag af Grus og Jord bort, som dækkede Grunden. Jo højere man kommer op i Landet, desto længere Tid har Landet ligget hævet over Havet og har gennem Forvitringen faaet et tættere og tykkere Dække over Fjeldgrunden. Men ingen Steder er dette Dække over store Strækninger saa sammenhængende, at ikke her og der det graa Bjærg stikker frem. Hvor forskelligt det i dette Tilfælde ser ud paa forskellige Steder, kan man lettest overbevise sig om ved at sammenligne det geologiske Kort over Södertörn lige Syd for Stockholm med Kortene

Fig. 42. »Den gamle Egs Vej«, Landevej i Uppland (Rimboegnen). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

over Landet Syd for Mälarens vestligste Del. Södertörnkortet viser Stykker af den blottede Fjeldgrund, tættere end Pletterne paa en Panterhud; i Indlandet i det vestlige Södermanland træder Fjeldgrunden ikke meget for Dagen.

For Terrændannelsen i Mälarlandskaberne er videre Forskydninger

Fig. 43. Sølandskab fra Uppland (tæt ved Rimbo). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

eller Forkastninger i Fjeldgrunden af iøjnefaldende Betydning. Syd for Mälaren, ja lige fra Arbogaegnen til Stockholmskærgaardens Havbryn gaar i østlig Retning et Højdedrag, som paa lange Strækninger udgør Mälarens sydlige Strand. Det er sandsynligvis denne Forskydning, som har aflukket mange af de gamle Elvedale og ved at dæmme op for Vandet mod Syd har tvunget dem til at søge et Udløb mod Øst, hvor de ved Stockholm er brudt igennem Rullestensaasen, som der træder frem. Et Par Mil Syd for denne Forkastningslinie gaar en anden, »den sörmländske Landshöjde«,

parallelt med den. Men ogsaa Forskydningslinier i sydøstlig Retning gennemskærer Södermanland. En saadan begrænser den gamle Dalelvs Fure i Södermanland fra Mariefredsegnen til Østersøkysten mod Syd. Dens tværbratte Styrtning giver denne Dalsænkning et mere storartet Præg, end det er sædvanligt i Mälarlandskaberne. Disse bratte Niveauforandringer bidrager i høj Grad til yderligere at sønderdele Landskabet og at føje nye Træk til dets Udseende.

Fig. 44. Herregaard (Thorslunda) i Uppland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Nærmest efter den store Nedisningstid har Mälarlandskaberne været oversvømmet af Havet med Undtagelse af nogle Omraader i det vestlige og nordvestlige Västmanland, som ligger over det Niveau, hvortil Havet steg, da det stod højest (den højeste Marinegrænse). I denne Tid aflejrede sig fra Elvene, som flød ud i dette Hav, Sand og Lerslam, der udjævnede de Fordybninger i Fjeldgrunden, som Landisen havde blottet ved sin Fremadskriden, og som den kun ufuldstændigt havde fyldt med Morænemasser, da den veg tilbage. Da senere denne Havbund lidt efter lidt kom over Vandfladen, laa det løse Jordlag igen paa Lavlandet, hvor det havde

været beskyttet mod Bølgeslaget. Der har vi nu Mälarlandskabernes store Agerbrugsegne, som Upplandssletten, Enköpingssletten, de vestmanlandske Lermarker, Rekarnesletten i det nordvestlige og Vingaakersbygden i det vestlige Södermanland, samt de smaa Sletter og Dalsænkninger, som overalt findes i disse Landskaber.

Dette nye Land blev først taget i Besiddelse af Planteverdenen. Fra de omliggende Egne indvandrede Planter, Buske og Træer. Det var Birken, Fyrren og Egen, som var vandret ind i Sverrig fra Syd, og Granen, som var kommet fra Nordøst. Med dem fulgte de Buske og Blomster, som trives sammen med dem og danner Plantesamfund med dem. I den lange Tid, da Mälarlandskaberne havde ligget under Vand, havde disse Indvandrere søgt sig til Rette i det omgivende Land; mange havde maattet give tabt og var forsvundet, andre havde indtaget deres Plads, da de bedre passede for de klimatiske Forhold. Den arktiske Flora var i de omliggende Egne saa godt som udslettet, da Klimaet var blevet mildere. Birken og Fyrren havde fundet sig vel til Rette og trivedes. Egen havde først senere kunnet udbrede sig, men havde ved denne Tid naaet disse Egne og dannet store, sammenhængende Skove. Fra Nord og Øst havde Granen sejrrig brudt sig Vej.

Dyrene havde gjort Planterne Selskab. Bjørnen, Ulven, Lossen og Ræven jagede i Skoven de mindre Dyr eller Skovens fredelige Storvildt som Elsdyr og Hjort. Fuglene foretog deres aarlige Rejser herhen, baade Land- og Søfugle. Der var et rigt Dyreliv i det store Skovland og i Vildmarken.

Mennesket var ogsaa kommet til vort Land fra Syd; over Danmark var det kommet, havde lidt efter lidt langs Elvedalene naaet til det indre af Landet, og spredte Grupper havde forvildet sig lige frem til de Egne, hvor nu Mälarlandskaberne ligger. Man har i de sidste Aar baade i Uppland og i Södermanland fundet Stenalderbosteder, hvor Mennesker har levet for mere end 4000 Aar siden. De ligger ret højt over den nuværende Vandflade. Men af de Rester fra Maaltider, man han gravet frem paa disse Tomter, fremgaar det aldeles tydeligt, at disse Menneskers vigtigste og almindeligste Føde har været taget fra Havet. Deres Bosteder maa have

ligget ved Havet, som de nu ligger temmelig fjernt fra, da Landet siden den Tid har hævet sig en 20—30 Meter.

I den Tid af over fire Tusind Aar, som er forløbet siden dengang, har Naturens omskabende Kræfter udført deres stadige Arbejde Dag efter Dag. Mälarlandskaberne har fortsat med at stige op af Vandet, og denne Hævningsbevægelse foregaar endnu den Dag i Dag; i det sidste Aarhundrede er Landets Stigning i Stockholmsegnen beregnet til en halv Meter. Lavere Vige og Søer er blevet fyldt med Bundslam og blevet tørt Land, Forvitringen har søndersmuldret Fjeldenes Overflader, og Regnen har ført disse søndersmuldrede Bjærgarter ned til lavere liggende Egne. Men saadanne vældige Forandringer, som de umaadelig lange Tidsrum i disse Egnes Historie før har bevirket, har dette, efter geologisk Maalestok, korte Tidsrum paa 4000 Aar ikke kunnet foraarsage. De store Linier i disse Landskabers Udformning, som er blevet til i disse lange Perioder af deres Historie, udgør saa at sige den faste Stamme, og paa den har denne korte Tid kun formaaet at gøre meget overfladiske Forandringer.

Men til disse mærkelige, men stadig paagaaende Forandringer, som er Naturens Værk, er i disse 4000 Aar kommet det menneskelige Arbejde, som af den store Vildmark har skabt dyrkede Egne. Det Arbejde, som Menneskene har udført, er Aartusinde efter Aartusinde, Aarhundrede efter Aarhundrede, Aarti efter Aarti stadig blevet mere omdannende. Det har været en 4000-aarig Strid mellem Menneskene og den mægtige Natur; denne Strid har givet Menneskene stadig større og hurtigere Sejre, jo flere og bedre Hjælpemidler og Værktøj de har opfundet og forbedret under denne Konkurrence. For Stenalderens faatallige Folk i disse Egne var Striden næsten haabløs vanskelig; ganske vist havde de til Forbundsfælle den mægtige Ild, som det var lykkedes dem saa nogenlunde at tæmme, og deres kraftigste Redskab, Stenøksen, blev med Tiden stadig skarpere og kraftigere. Bekendtskabet med Broncen gav Nordboerne endnu bedre Hjælp i Kampen. Men først da de var blevet Ejere af Jernredskaber, blev Fremgangen større. Det er takket være dette Metal, at man har kunnet opnaa den umaadelige Fremgang, som har omskabt store Egne i Mälarlandskaberne, saa at de næsten

ikke er til at kende igen, og som den Dag i Dag med større Fart end nogen Sinde før udfører Dyrkningsarbejdet. Og dog gælder det ogsaa om disse Landskaber, en lille Brøkdel af vort store Land, at der heldigvis endnu staar meget tilbage at gøre. Det er ikke her som i Europas store Kulturlande, hvor den utæmmede Natur kun danner mindre Pletter i det opdyrkede Landskab; i næsten hele vort Land og ogsaa i Mälarland-

Fig. 45. Landskab i Uppland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

skaberne er dog vedblivende, stort set, de dyrkede Egne kun større og mindre Pletter i Landskabet, hvor Naturen ganske vist meget sjældent er uberørt af Menneskene, men hvor den dog temmelig frit faar Lov at udvikle sig. Ogsaa i Mälarlandskaberne er Skovstrækningen det fremherskende, og ogsaa der findes der nok af øde Sletter og Sumpe. Og endnu oversvømmer Søerne og Elvene ved Højvande om Foraaret store Strækninger og ødelægger meget for Landbrugeren. Dette er f. Eks. Tilfældet med den, store Sø Mälaren, hvis store Betydning for de Landskaber, som nævnes med dens Navn fordrer sit eget Kapitel.

Mälaren omslutter en Øverden, som ligger inde i Landet; det er et Arkipelag eller en Skærgaard med en Bredde af meget vekslende Størrelse; hvor den er størst, naar den op til 5 à 6 Mil. Og mellem disse 1300 Øer og Holme trænger Vandet sig frem i langstrakte Sunde, bugter sig ind i dybe Vige, udbreder sig til nogle større Fjordvidder, strømmer i trange og

Fig. 46. Dalelvens Fald og Fosser ved Älvkarleby (ved Upplands Nordgrænse). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

bugtede Passager. Og Bredderne er ligesaa mangeartede; bratte Klipper styrter direkte ned i Vandet, som ved Kungshatt; Bjærgaase, fuldstændig dækkede af Naaleskov, spejler sig i lange Strækninger fra den sydlige Mälarstrand; lave Holme, Strandstrimler og Odder med yppige Løvskovlunde ligesom stiger ud i Vandet, saa lave, at Træerne synes at vokse umiddelbart op af Mälarens Bølger ved Foraarets høje Vandstand. Mälaren ligner snart en Havbugt, som den engang har været, snart paa de store aabne Vidder en stor Indsø, snart en Samling af mindre Søer, snart, i de trange Sunde, en

norrlandsk Elv, som roligt vider sig ud nær ved sit Udløb; ogsaa det er et Træk, som er levnet fra en Periode i Mälarens Fortidsliv.

Saa sælsom er denne Sø, som ogsaa er berømt for sin Naturskønhed, at de islandske Sagaer greb efter deres Gudesagn for at forklare dens sælsomme og uregelmæssige Form. Et af Gudeverdenens kvindelige Væsener, Asynjen Gefion, blev sendt af Odin, som dengang boede paa den danske Ø Fyn, Nordøst for Sundet, for at lede efter Land. Da kom hun til Kong Gylfe i Sverrig, som lovede hende et Pløjeland. Saa fór hun til Jætternes Land Nord for Sverrig, der fik hun fire Sønner med en Jætte. Dem skabte hun om til Okser, spændte dem for Ploven og slæbte siden det Land, Ploven havde skaaret ud, ud i Havet og vestover mod Danmark. Det blev kaldt Sjælland. Hvor hun havde bortført Landet, er nu et Vand eller en Sø, som kaldes Laagen (det gamle Navn paa Mälaren); derfor ligger Bugterne i Mälaren som Næssene paa Sjælland. Dette beretter Snorre Sturlason efter et Kvad af Skjalden Brage den Gamle.

Der kræves baade en stærk Fantasi og et stort Ukendskab til Mälarens og Sjællands Konturer og Størrelse for at finde noget træffende i dette Digt. Ganske vist er Sjællands Form meget uregelmæssig og har mange Indbugtninger og Halvøer, men Øens Udstrækning er omkring 5 Gange større end Mälaren. Fra denne vidunderlige Forklaring af Mälarens Oprindelse til vore Dages Anskuelser, som grunder sig paa møjsommelige Undersøgelser, er Afstanden meget stor.

Mälaren burde være bedre kendt end nogen anden svensk Indsø, da Mennesker har haft deres Bosteder paa dens Bredder siden Arilds Tid. Derom vidner Minder fra Stenalderens og Broncealderens Dage. Og idet i den yngre Jernalder Historiens Gry belyser Sverrig, er det paa Mälarens Bred, at man finder de hedenske Kulturcentrer, som det gamle Birka, hvorhen Ansgar kom, Sigtuna og gamle Uppsala, Svearnes fornemste Offersted. I den ældre Middelalder gav den lette Samfærdsel langs Mälarens velkendte Vandvej Stødet til, at den katolske Kristendoms Midtpunkter for Mälarlandskaberne, de statelige Domkirker i Uppsala, Västeraas og Strengnäs, blev anlagt ved dens Bredder. Ved Mälarens Udløb i Østersøen

anlægges Stockholm. Paa mange Steder ved dens Bredder, som var let fremkommelige under disse Tiders Mangel paa Veje til Lands, voksede der Klostre op, de middelalderlige Stiftelser, som med god Fremgang spredte Kristendom og Opdyrkning over Sverrig. Saaledes laa paa den sydlige Bred af Mälaren i kort Afstand fra hverandre Mariefreds Kartusianerkloster,

Fig. 47. Strandparti ved Foraarstid i Södermanland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Strengnäs' Dominikanerkloster, Vaarfrubergas Nonnekloster paa Fogdön og Eskilstunas Johannitterkloster. Under Vasaregenterne blev der bygget kongelige Slotte, som Gripsholm, Uppsala, Svartsö, og andre blev sat i Stand til at bebos af kongelige Herskaber, som Tynnelsö og Eskilstuna. Gamle Krøniker fortæller, at det var Gustav Vasas Vane i den smukke Aarstid og helst i Maj Maaned hvert Aar paa sine Galejer at sejle om i de smukke Mälaregne, og endnu i sit sidste Aar fór han omkring der og besøgte sine

gamle kære Pladser. I det 17. Aarhundrede byggede Feltherrerne og Diplomaterne, der kom hjem som Sejrherrer fra Europas Slagmarker, statelige Adelsslotte; Karl Gustaf Wrangel saaledes Skokloster, Erik Soop Målsaaker, Axel Oxenstjerna Fiholm og Tidö. I Kungsör ved Målarens inderste Vig mod Vest trivedes Karl XI fortræffeligt i den uanselige rødmalede Træbygning. Om Vinteren, naar man benyttede Isvejen over Målaren, kunde han rejse til Stockholm paa mindre end 7 Timer. Det 18. Aarhundrede saa en ny Blomstringsperiode for det gamle Engsö og Bergshammar, for Gripsholm, Ekolsund og Drottningholm. Med Rette er det blevet sagt, at »hvert Tidsalder har i Målarens Spejl villet læse sit eget Billede. Jernalderen kantede det med Forsvarsborge, Storhedstiden med glimrende Slotte, vor Tid med Sommervillaer. En svensk Historie i smukkere Udstyr end det, Målaren byder, har aldrig været«.

I vore Dage kaldes 12 Byer Målarbyer, og paa Målarens Øer og Bredder ligger omkring 200 Slotte og Herresæder. Mangedoblet i Antal er de smaa Selvejergaarde, Pladser og Sommerhuse, ældre og yngre, som med deres røde, gule eller hvide smaa Bygninger titter ud fra Bredderne. Nærmest de store Byer, fremfor alt Stockholm, er en næsten uafbrudt Række af statelige og fordringsfulde eller smukke og mere enkle Sommeropholdssteder for Byfolk, som om Sommeren længes ud til Skov, Eng og Sø.

I Udstrækning er Målaren den tredie i Rækken af Sverrigs Indsøer. De Stykker af Uppland, Södermanland, Närike og Våstmanland, som hælder mod Målaren, d. v. s. udgør dens Nedslagsdistrikt, har en Udstrækning af 23,000 Km.² Gennem en Mængde større og mindre Elve optager Målarens Bassin fra dette store Omraade alt rindende Vand. Målarens enkelte Dele er ligesom en Samling adskilte Søer. Inderst, d. v s. længst mod Vest, breder Galten sig ud, den er ganske lav. Den modtager en rigelig Vandtilførsel fra mange Elve; de vandrigeste er Arbogaelven og Kolbäckselven, dernæst Hedströmmen og Köpingsaaen. Galten har sin Norrstrøm i det korte og smalle Kvicksund, hvor der ofte løber en stærk Strøm. Denne Del af Målaren er helt selvstændig i Forholdet til Målaren, ja selvstændigere end denne til Østersøen, da den vel aldrig faar store Vandmasser øst-

fra, saaledes som Mälaren ved Flod faar fra Havet. Galtens Flade ligger ved temmelig høj Vandstand 74 Cm. over Østersøens Flade ved Stockholms Sluse.

I Gennemsnit ligger Mälarens Overflade kun ca. 30 Cm. over Saltsøens, d. v. s. den Vig af Østersøen, som gaar ind til Stockholms Sluse. Vandhøjden veksler imidlertid betydeligt i Mälaren. Den har aarlig to Perioder med højere og to med lavere Vandstand. De to høje er om Foraaret (højest i Midten af Maj) og om Vinteren (højest først i December). Mellem disse ligger Lavvandsperioderne (lavest i Marts og September). Mälarens Vandflade har i de sidste Aar vist en Højdeforskel paa op til $1^1/_2$ Meter. I Øjeblikket foreligger der et Forslag til en Regulering af Mälaren for at bringe denne stærke Stigning af Vandet, som er højst skadelig for de langsomt skraanende, lavt liggende Bredder, ned til højst $^1/_2$ Mt. — Gennem Kvicksund kommer man ud i den anden Del af Mälaren: Blacken og Västeraasfjärden. Dens Overflade ligger omkring 60 Cm. over Saltsøen. To store Elve løber ud her: Eskilstunaelven, som danner Afløbet for Hjälmarens Overskud af Vand, sandsynligvis Mälarens største Tilførsel, og Västmanlands Svartaa.

Fig. 48. Landskab fra det indre Sødermanland (Naadhammar). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Gennem et indviklet Net af Øer og Holme kommer man derfra ud i den tredie Del af Mälaren: Gran- og Norrfjärderne med store Forgreninger mod Nord og Syd; nemlig Oxfjärden, Sör- og Strengnäsfjärderne. Kun en større Elv, Sagaaen, løber ud her. Her møder vi nogle af Mälarens største Øer: Toster-Aspöen, Selaöen og de Øer, som nu er blevet en landfast, vidtstrakt Halvø: Vansö, Fogdö, Helgarö.

Gennem det smalle og flade Kolsund (det sydlige Indsejlingsfarvand) og den ret brede og dybe Grönsöfjärd (det nordlige Indsejlingsfarvand) kommer man ud i Mälarens fjerde Del, den største af dem alle og den eneste, som giver Indtryk af en stor Indsø. Hvor Udsigten er videst, blaaner Landet i det fjerne. Denne Del dannes af Prästfjärden med dens Udgrening mod Syd, Gripsholmsfjärden, af Södra Björkfjärden med dens smalle Kile mod Syd, Södertäljefjärden og af Norra Björkfjärden med dens Ekolsundsvik og dennes svaneskinnende Hjälstavik. Her har Mälaren sin største Bredde, 5 Mil, og sin betydeligste Dybde; paa lange Strækninger gaar Dybden op til 20 Meter, og Vest for Adelsøen i Norra Björkfjärden er der en Fordybning, som er næsten 70 Meter dyb.

Bockholmsund mod Syd og mod Nord Ormsund med flere mindre Sunde og trange Passager leder over til den femte og smalleste Del af Mälaren, Vandløbene nærmest Stockholm. Et særligt Vandsystem af Mälaren danner den lange Række af Bugter og Vige, som fylder den dybe Sænkning i Uppland og optager i sig Fyrisaaens og Ørsundsaaens Vand. Det er gennem det smalle Sund ved Almarestäket forbundet med Syd-Mälaren. Hvor dette Sund er smallest, er det kun 28 Meter, hvoraf kun 12 falder paa selve Sundet; som ved Lavvande kun er omkring 3 Meter dybt. Naar Vandet, som om Foraaret, stiger hurtigt i denne saa godt som afskaarne Indsø, dannes i dens Norrström, d. v. s. »Stäket«, en stærk Strøm, saa stærk, at Dampbaaden ikke kan presse sig frem der, før Vandet oven for »Stäket« atter er sunket.

Alt det Vand, som rinder fra hele Mälaromraadet, har sit Afløb gennem den toarmede Norrström; den nordlige Arm er den bredeste, som fører ud omkring 60 pCt. Kun ved meget høj Vandstand aabnes Damlugerne

ved Söderström. Ellers holdes dette Afløb for Mälaren tillukket. Den Vandmasse, som rinder ud gennem Norrströms kanallignende Arme, er naturligvis i Højvandsperioder meget større end i Lavvandsperioder. Undertiden rinder der ikke noget Vand ud; Strømmen staar stille, ja, ved lav Vandstand i Mälaren og høj i Saltsöen kan den vende sit Løb og føre betydelige Mængder af Vand fra Saltsöen ind i Mälaren. Dette kaldes Opsø. Men

Fig. 49. Sølandskab fra det indre Södermanland (Naadhammar). Efter Fot. ved Oscar Halldin.

selv ved høj Vandstand øges ikke den Vandmængde, der løber ud gennem Norrström, saa meget, som man kunde vente; for Mälarens og Hjälmarens Bassin gør Tjeneste som kraftige Regulatorer: i disse store Beholdere stiger Vandet forholdsvis langsomt. Den største Vandmængde, som rinder ud gennem Norrström, er beregnet til 600 Kubikmeter i Sekundet. Ved Opsø kommer Saltvandet ind i Mälaren og danner de dybere Vandlag lige til Bockholmsund og de andre smalle Sunde, som forener den østligste Del af Mälaren med dens nærmeste Nabo mod Vest. Dette Stykke af Mälaren kan

derfor ikke anses for at have en udpræget Indsønatur. Det har endnu beholdt noget af Saltvandsvigen. Det tungere Saltvand vilde langs Bunden sprede sig længere ind over Mälaren, om det ikke blev standset af de høje »Bundtærskler«, d. v. s. Højdestrækninger paa Bunden, som afdeler Mälaren i en Mængde Bassiner. En saadan høj Bundtærskel findes i Bockholmsund. Mälarens Bund er meget ujævn, Højder og Dale veksler. Det har sin Oprindelse i denne underlige Indsøs Udviklingshistorie. Mälarens Vand er ikke klart; ved Højvandstider er det endogsaa i høj Grad grumset; det har da gennem sine Tilløb faaet en rigelig Tilførsel af opslaınmede Partikler fra Västmanlands, Upplands og ogsaa fra Södermanlands Lermarker.

Fig. 50. Indsø i Södermanland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Mälarens Trafik er trods Jernbanerne, som lange Stykker gaar parallelt med dens Strandlinie, meget livlig. En hel Flotille af Dampbaade kommer

til Stockholm fra dens 11 Søsterbyer ved Mälaren. Gennem Stockholms Sluse og Södertälje Kanal gaar Fartøjerne ud og ind i Mälaren. Gennem Strömsholms Kanal, en vidunderlig smuk Rute, kommer Mälarens Fartøjer lige til Syd-Dalarne, gennem Hjälmarens Kanal til Hjälmaren og Ørebro, Närikes Hovedstad ved Svartaaen. Da Mälaren ligger i den store Sænkning, som gaar tværs over Sverrig, har Tanken om en Kanal fra Mälaren mod Vest til Havet flere Gange været optaget. Denne Sveakanal er i de sidste Aar

Fig. 51. Færgested ved Vårhulta i Södermanland (Hjälmarkanalen). Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

atter bragt paa Bane. Skulde den blive til Virkelighed — og meget tyder paa, at det atter stunder mod en Kanalbygningens Tid —, da vilde Søfarten paa Mälaren blive mange Gange fordoblet.

Det er Mälarlandskabernes Produkter, som over Mälaren eller paa de mange Jernbaner føres ud og byttes bort mod alle de Varer fra fremmede Lande og andre Egne i Sverrig, som i vore Dage næsten er blevet forvandlet fra Overflødighedsartikler til Nødvendighedsartikler. Mälardalens Produkter er først og fremmest Agerbrugets Overskud, Havre, Rug, Hvede og Kartofler, dernæst Kvægavlens: Mælk, Kød og Æg. For hele dette Omraade

udgør en af Sverrigs større Jordbrugsbygder. Ved de større Herregaarde er der i de sidste Aartier indført mange store Forbedringer paa Agerbrugets og Kvægavlens Omraade. Herfra er Eksemplet givet til de mindre Gaarde, som begynder at deltage i Kappestriden om at passe deres Ejendomme paa en forstandigere Maade. De nye Meninger om Fordelene ved et intensivt Jordbrug har ogsaa her ført til, at mange store Gaarde er blevet udstykket.

Fig. 52. By ved Mälaren (Strengnäs). Efter Fotografi ved Alf. Linde, Strengnäs.

De største sammenhængende Jordbrugsomraader er i Uppland Uppsalasletten og Enköpingsletten, i Västmanland et bredt Bælte Nord for Mälar-Bredden, i Södermanland Rekarnesletten og Vingaakersbygden. Skønt ret jævne og store er de dog ikke saa fuldkommen flade og vidtstrakte eller saa frugtbare som Skaanes Sletter.

Et mere vekslende Udseende har, som før vist, Mälarens Bredder. Flere af de gamle Steder der er blevet Industricentrer, naturligvis først og fremmest Stockholm, men ogsaa Eskilstuna, Västeraas og Södertälje er betylige Industrisamfund.

Rundt om disse centrale Mälaromraader breder sig mod Nord, Øst og Syd store Omraader, som har et vist Slægtskab med dem, men dog mange forskellige Træk.

Store Stykker af det nordlige Uppland, af det nordlige og vestlige Västmanland tilhører »det Bælte af Jern, som gaar rundt om Sverrigs Midje«. I Uppland ligger de verdensbekendte Dannemorafelter og de store Jernfabrikker som Østerby, Löfsta og Söderfors, i det nordlige Västmanland Salas Sølvgrube, som gav rigt Udbytte i det 16. Aarhundrede, Norbergs Miner, samt i det vestlige Västmanland en Mængde store Grubeværker og Jernfelter. Paa begge Sider af Västmanlands Grænse mod Nordvest mod Dalarne ligger Grängesbergs Grubefelt, det som i vore Dage giver mest Udbytte af alle i Midtsverrig. Det nordvestlige Västmanland, som er den eneste Del af Mälarlandskaberne, der ligger over den marine Grænse, d. v. s. som ikke har været overskyllet af Havet efter Istiden, har de norrlandske Skovegnes Karakter og ligner derfor ikke meget de øvrige Egne i Mälarlandskaberne. Det er et Omraade, som er helt optaget af Indsøer og høje Aasrygge, fossende sorte Elve (Svartelven) og store Naaleskove. Ved Vandene ligger

Fig. 53. Sø og Skov i Södermanland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

de mange Jernbrug og Trævarefabrikker, og rundt om disse livlige, folkerige Samfund ligger de øde store Vildmarker. Her hersker Naaleskovens Dunkelhed, hvor Kulsvieren vogter Milen, som med sin behagelige vidtspredte Røglugt maner frem for den besøgende Skovegnenes betagende Romantik. Den dyrkede Jord er her ubetydelig; den beløber sig kun til omkring en Tyvendedel af Omraadet. Selv i det nordlige Västmanland og Uppland samt den større Del af Skærgaarden er Agerbruget af mindre Betydning; men den dyrkede Jord gaar dog i disse Egne op til 10—20 pCt. Ellers udgør Mälarlandskabernes dyrkede Jord 20 til 50 pCt., og de flade Jorder rundt om Uppsala og Enköping har 50 til 80 pCt. Ager.

I Øst mod Havet ligger Sverrigs største Skærgaard og de Kystomraader, som i Uppland kaldes Roslagen og i Södermanland Södertörn. Denne Stockholms Skærgaard bestaar af et utalligt Antal større og mindre Øer, Holme og Skær. I Havbrynet dannes den af nøgne, øde Klipper med meget ringe Vegetation; men inden for og i Læ af disse ligger Holme, som er bevokset med lidt Skov, og jo længere man kommer i denne vildsomme Øverden, des rigere bliver Plantelivet med høj Naaleskov og i Sænkninger og paa Læsiden smukke Løvklynger og smaa dyrkede Pletter rundt om graa og røde Fiskerhuse. For hvert Aar breder Stockholmsboernes Sommerudflugter sig længere ud i den havomflydte Verden. Og den, som ad Søvejen begiver sig til Stockholm, møder allerede langt ude i Skærgaarden Sommervillaerne. Nærmere Stockholm er baade Øernes Bred — som Värmdöens, Ingaröens og Lidingöens — og lange Strækninger af Roslagen og Södertörns Fastlandskyst aldeles kantet med Villaer. Her og der har Villaerne hobet sig sammen, og der er opstaaet større Badesteder som Dalarö og Furusund, og Beboelsessteder baade Vinter og Sommer, som i Villabyerne Djursholm, Saltsjöbaden og Nynäs. Den indre Skærgaard hører til Stockholmsomgivelsernes naturskønne Egne, hvor Mälarbreddernes bløde og smilende Træk faar mere af Storhed og Alvor over sig. Eksempler paa en saadan Egn er den, som omgiver Skurusund og Syd-Stäket, hvor en farbar Del for mindre Fartøjer gaar ind til Stockholm sydfra.

Den større Del af Södermanland skraaner mod Østersøen i Syd. Det

er i egentlig Forstand det södermanlandske Landskab. Det begrænses mod Nord af den södermanlandske Højderyg. Det er inden for Sverrig de »tusind Søers Land«, og det minder tydeligere end noget andet Stykke af Mälarlandskaberne om, hvorledes disse Landskaber lidt efter lidt har hævet sig op af Havet, fra Skærgaard er blevet Fastland. Der findes Ste-

Fig. 54. Sø og Skov i Södermanland. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

der i disse vandrige Egne, hvor Indsøerne blot lader Landet danne smalle og dybt indskaarne Næs, Odder, Øer, Holme og trange Passager mellem Vandene og Elvene. Her er endnu Vandet allestedsnærværende. En saadan Egn er den sydvestlige Del af Södermanland, hvor Baafven, Laanghalsen og Yngaren danner et Arkipelag inde i Landet, som hører til Sverrigs allersmukkeste, »den skøna Lustgården«. Udløbet for disse og en Mængde andre lange, smalle og bugtede Indsøer i det vestlige Södermanland og det sydvestlige Närike er den vandrige Nykøpingselv, som driver Møller

og Fabrikker i Byen Nyköping, som ligger ved dens Udløb i Østersøen, den eneste større By, som ligger paa den sörmländske Østersøskraaning.

Gennem dette søglitrende, birkeskovduftende og veldyrkede Landskab gaar fra Øst til Vest den vestlige Stambane. Det, som maaske er det smukkeste og ejendommeligste for Mälarlandskaberne, »Birkehagen«, en Blanding af Eng og Skov, findes her i sine smukkeste Former. Her er ogsaa mange af de Egetræsklynger, som mange Steder pryder Mälarlandskaberne. Smaa hvide, gammeldags Kirker ligger ikke langt fra hverandre i disse skønne Egne. Denne Landsby er ogsaa den inden for Mälarlandskaberne, som Kunsten mest har forædlet. Gamle Alléer fører til velholdte Parker og storartede Haveanlæg. Blandt det rigt skiftende Løvværk af mange Slags Træer, Birk, Asp, El og Eg, Løn, Lind, Ask og Poppel, ligger statelige Slotte og Herresæder og ser deres Skønhed gengivet i Vandenes Spejl. En meget stor Del af Ageren, Skoven og Indsøerne hører til disse Domæner, som er blevet bevaret paa een Haand ved Fideikommisstiftelser. Saadanne og andre store Herregaarde er Säfstaholm, Eriksberg, Stenhammar, Vibyholm, Sparreholm og Tista. Men disse lyse, smilende Egne vilde ikke høre til Mälarlandskaberne, om ikke ogsaa her Indfatningen paa nærmere eller fjernere Hold udgjorde naaleskovklædte Højders bølgende Linier. Ogsaa her mindes man paa en behagelig Maade om, at man færdes i det store Skovland.

Mälarlandskabernes Skovmarker, d. v. s. det naaleskovbevoksede Jordareal, optager omtrent Halvdelen af deres Overflade. Naturligvis er Skovjorden ikke jævnt fordelt; de store flade Agerbrugsegne har meget lidt Skov, medens andre Egne næsten helt og holdent er optaget af den udyrkede Skovjord, inden for hvis Grænser paa mange Steder betydelige Sumpstrækninger hindrer Dyrkningen i at brede sig. I dette Landskab, hvor Jordbruget giver de fleste Næring, kan Menneskene ikke bo meget tæt; trækker man Byernes Befolkning fra, som er pakket sammen paa en lille Plet, naar Middeltallet for Landsbygdens Folketæthed i disse Egne kun til omkring 20 pr. Kvadratkilometer; regner man med Byernes Folkemængde, undtagen Stockholms, da stiger Middeltallet til omkring 25.

Baade det ene og det andet Tal betegner en ret tynd Befolkning. Mälarlandskabernes Udstrækning naar op til noget over 30,000 Km.², og deres Indbyggerantal bliver saaledes efter en Beregning af 25 pr. Km.² omkring 750,000. Lægger man hertil Stockholms Folkemængde paa en Trediedel Million, bliver Antallet af Mennesker i disse Landskaber noget over en

Fig. 55. En lille Gaard i Stockholms Len. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

Million, d. v. s. en Femtedel af hele Sverrigs Befolkning. Mens Folketilväksten i disse gamle Kulturegne i de sidste Aartier ikke har været saa stærk som i andre Dele af Sverrig, som længst mod Syd og i Norrland, har dog disse Egnes Befolkning endnu en stor Betydning for Landet, i Særdeleshed da Rigets Hovedstad, som paa mange Omraader har haft en saa hastig Vækst, regnes hertil. Desuden maa man ikke glemme, at Uppsala, Sverrigs ældste og største Universitet, ligger her. De Landsmaal,

som tales her, turde være dem, som mest ligner Rigsmaalet. Lige siden Tiden før den svenske Reformation, som udgik fra Mälarlandskaberne, har deres Sprog været i væsentlig Grad normgivende for Rigssprogets Udvikling.

Norrlandsnaturen omgiver i Nord og Nordvest Mälarprovinsernes Om-

Fig. 56. Vinterbillede fra Omegnen af Stockholm. Sneklædt Naaleskov. Efter Fotografi ved Oscar Halldin.

raade; Kolmordens bjærgrige Skovegne skiller det mod Syd fra Østergötlands frugtbare Sletter. En saadan Overgangsbeliggenhed mellem det nordlige og det sydlige Sverrig fører Indflydelse med sig til begge Sider. De store Skove og Bjærgegne i det vestlige Västmanland tilhører helt og holdent en Type af Norrlandsnaturen, som ogsaa udmærker tilstødende Dele af Värmland og Dalarne; de vidtstrakte Skovjorder i det nordvestlige Uppland, med deres Moser og Sumpe, en anden. Mindre Skovpartier her og der overalt i Mälarlandskaberne viser de norrlandske Træk, skønt me-

get mere smaat. Det smaalandske Højlands Natur, som er i nær Slægt med Norrlandsnaturen, findes igen paa mange Steder i Mälarprovinserne. Noget tilsvarende til de brede, frugtbare sydsvenske Sletter har man i de store, flade Agerbrugsegne. I de yderste Skær af Upplands og Södermanlands Arkipelag har man noget, som minder om Bohuslens nøgne Klipper. Ja, der findes i Sverrig intet Landskab, hvis særlige Skønhedstræk ikke har sit Sidestykke inden for disse Landskaber med Undtagelse af det norrlandske Bjærglandskab.

Netop Formælingen mellem det mere karrige og alvorlige Norrlands Natur og det sydlige Sverrigs frugtbarere og lysere Sletter udgør det ejendommeligste og det egentligste Udtryk i disse Landskabers Fysiognomi. Hvor denne Sammensmeltning har fundet Sted, i smaa, vel skærmede Dalsænkninger, paa Bakkeskraaningernes Solside eller over større Omraader, som ved Beliggenhed og Jordsmon har faaet en lykkelig Lod, der møder vi Mälarlandskabernes allersmukkeste og inderligste Træk.

BLANDT LAPLANDS FJELDE.

AF PAUL ROSENIUS.

DET er en Fryd for Øje og Hjerte, naar man paa Vandring i det store Lapland for første Gang i det fjerne skimter Fjeldverdenen. Det er et stolt Syn om Vinteren, naar Sneen ligger højt over Landet, og Fjeldene rejser deres underlige Bygning af Sne og Solglød og Blaais højt over de hvide Vidder. Men ligesaa forunderligt og endnu mere kærkomment tror jeg dog, Skuespillet er i Sommertiden. Ensformigt og øde er Laplands Lavland i al sin Ejendommelighed. Knugende fattigt er det i sin sløsende Storhed. Moser og Skove i uendelig Skiften. Lange, lange Veje kan man vandre uden at møde et Menneske. Der kan være mange Mile mellem Menneskeboligerne. Og naar man endelig støder paa dem, er det smaa fattige, graa Huse, hvor Nybyggerfolket har trukket sig tilbage med deres Armod. Man vandrer og gaar i Mose og Skov og føler Foraaret aande over Landet. Mosejordens Vidjebuske staar med uldne »Gæslinger«, Dværgbirken knoppes, og Multebærret aabner sine hvide Blomster. Men tungt er det at færdes i Mosen Dag efter Dag med Byrde paa Ryggen. Og naar man gaar frem gennem Skoven, er der ofte saa trykkende livløst. Dag efter Dag det sure Hvidmos, de skægtunge Graner og de raadnende Træskeletter. En Skovskade titter maaske frem af Grannaalene og undrer sig over de fremmede, som er kommet saa langt ind i Ødemarken, og en Rypehan kan fare op, bestyrtet over dette Brud paa Lapskovens Stilhed.

Det er smukt, dette Foraar, som vækker Livet i hver lille Krog af Ødemarken, klæder Bøllebærriset grønt og lader Gederamsen spire paa Fyrresletten, fæster hvide Klokker paa Melbærrets Ranker, svøber Birkens Grene og Kviste i et Flor af Knopper og faar de fjerne Skoves Hav til at staa dybtblaat gennem det lysegrønne Glitter. Men Vandreren, som længe har været træt, føler Luften tung derinde, han er mødig og tørstig. Da løfter han sit Blik fra Stien, som let fører vild og er let at miste, — og Fjeldenes Billede hilser ham. Endnu har han lang Vej derhen, men Synet svaler ham som et Bad i klare Bølger, det er som en kølig Drik for hans Strube og løfter hans Sjæl som paa Vinger. Der er Fjerndisens fine Farver over denne Verden, som luftigt og frit har løftet sig over Lavlandet og er rykket Himlen nærmere. Der er det skæreste lyse Blaa over Fjeldsiderne, der er Sne over alle Tinderne, Sne i blændende, dragende Renhed, og der er Glød som Roser højt oppe paa et Punkt, som fanger et Knippe Straaler fra Lysriget der ovenfor.

* * *

Der glider en Baad op over det store, lange Vand. Det er saa tyst og stille. Og Vandet er som en stor, stor Kilde. Den, der ror, lægger Aarerne ind, tager et Bæger frem og drikker af det klare Vand. Det er saa rent og saa koldt; det er Fjeldsneen, som er smeltet og er fosset ned sammen med Elvene. Og Indsøen er som et vældigt Øje, der ser alt og samler alt i sit klare Dyb. Rundt om den stiger de høje Fjelde. De henbølgende Fjeldsider mod Syd ligger graaviolette og bader sig i Lys. Længere ude i det fjerne laaner de Farver fra de blaa Syreners Blomsterklaser og mørke Druers blaa og brændende Vinrøde. Der, hvor de optaarner deres Skraaninger og Skrænter i Nordsidens Skygge, staar de truende sortblaa som Uvejrsskyer. Men overalt paa Aasen er der hvidt af Sne, koldt og spøgelseagtigt hvidt, hvor Solen ikke træffer, men skært og rosenrødt varmt der, hvor dens Straaler flammer.

Hvilken blid Højtid er der ikke over denne Laplands lyse Tid. Man

8*

glider frem langs stensatte Bredder med Skoven indenfor, hvor Birkenes lyse, friskgrønne Løv væver sin Farveglæde ind i de dystre Naaletræers Mørke. En lang, smal Odde stikker ud i Vandet med sine lavplettede Stenblokke og sine Pilebuske. Ubevægelig stille glider det forbi, og Spejlbilledet dernede staar lige saa klart og levende som Verden deroppe. Hvil-

Fig. 57. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser 1. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

ken Andagt i denne Stilhed over Vand og Fjeld. Der høres intet andet end Aarernes regelmæssige Rykninger i Hamlebaandene og Vandet, som drypper, hver Gang Aarebladene løftes. Lapperne klemmer Læberne sammen over deres smaa Kridtpiber, og ingen taler. En Gang imellem kan der komme et Skrig, et hvinende Vingeslag fra en Lom, som farer hen over Baaden, eller et lille Skvulp og en Plasken, naar Fiskeanden skræmt letter henne under Bredden.

Og Dagen glider ind i Natten, den lyse Norrlandsnat, som intet æn-

drer, førend Solen for en Tid bliver borte bag Fjeldene. Da gløder Fjeldtoppenes Sne som Ildsluer, for Verden der bag er stadig straalende lys. Luften bliver svalere og Farverne dybere. Henne fra Skovene trænger med jævnt afmaalte Mellemrum Rødvinge-Drosselens tretonige Lokken, og Rødstjerten kan lade høre sin Fløjten. Saa flammer det op paa den silkegrønne Himmel over Fjeldryggen, — det er Solen, som atter stiger. Ud over Sydsidens vilde Fjeldverden kastes Rosenskæret. Det glider ned over de sneplettede Aase og ud over de nøgne Skraaninger. Snart glider det paa de dryppende Aareblade og lyser rødt paa Lappernes gule Ansigter.

Saa lænkes Dagene i Midnatssolens Rige. Døgnet sover ind et Øjeblik og farer op igen af Søvnen. Fyldt med Kraft, som havde den længe hvilet, dagfrisk og jublende glad, som havde den aldrig før kendt Fryden ved at leve, aabner Fjeldverdenens nye Dag sin Favn mod Solen.

* * *

Der, hvor vi lægger til med Baaden, gaar Bredden ud i Vandet som Mosebund med Dværgfyrretræer. Fra en Odde et Stykke fra os letter en lille Sneppe: »tjurut! tjurut!« toner det skingrende, da Fuglen med spændstige Vingeslag sætter ud i en Bue over Vandet. Den sumpede Sti bærer hen over Mosetuerne og ind i Skoven af Gran og Birk og Fyr. Siden gaar man tørt over knitrende Rensdyrmos, og nu stiger det langsomt op over Fjeldet. Snart lader vi Naaletræerne bag os, og kun Birkene følger. De er ikke saa høje, disse Birketræer, men de har smukt, hvidrødt Bark om Stammen, og alle Knopperne har aabnet sig for frodige, duftrige Blade. Oppe i en Grenkløft ligger en Bjærgfinke i sin Rede. Man ser kun Hovedet og Halen, som staar i Vejret. Nu letter han; thi han har ingen rigtig Tro til de fremmede — og flyver bort til Hunnen, som lokker henne i Skoven. Den lille Rede er hvid som Barken, vævet af lyse Straa, af Rensdyrhaar og Pilefrøenes Uld. De faar det varmt og fint omkring sig, de smaa Bjærgfinkebørn, naar de er krøbet ud af de grønblaa Æg.

Hvor Fjeldbækken iler ned mellem spredte Birketræer, har Lapperne slaaet sig ned for Foraaret. Der stiger Røg op fra flere Jordhytter,

og et Par Hunde begynder at bjæffe. Og Bjæffet vokser og faar flere Stemmer, for der er blevet en hel Flok af disse paapasselige Vægtere, sorte, graa og hvide, som er blevet vækkede af deres Slummer og styrter ned ad Skraaningen. De farer frem mod de fremmede, som truer ad dem; de farer forbi dem for at tage dem bagfra under Bjæffen og vild

Fig. 58. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser 2. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

Knurren. De er ikke til Sinds at lade sig lokke, disse stridhaarede Krabater med opadkrøllet Hale og spidse, friske Tænder. Nu aabnes Lemmen til den nærmeste Hytte, og en Lappepige stiger ud og tysser paa Hundene. Det er en stor, prægtig Hytte med Tørv over rejste Træstammer. Her bor Skum, Lappen med de mange Rensdyr, og Lappen, som æres mere end nogen anden af hans Folk, fordi han har dræbt en Mand. Skum har levet mange Aar, og han har en voksen Søn. En Dag mødte Sønnen Rensdyrtyven og kastede sig over Niddingen, men Tyven var stærkere

end han, og Sønnen laa under, og Niddingen drog Kniven mod ham. Da skød Skum.

Vi faar ikke Skum at se; han er langt inde i Fjeldene. Men vi stiger ind i hans store Hytte. Trængt sammen nede ved Døren sidder nogle Nybyggerbørn fra den anden Side af Vandet. De har Helligdagsklæderne

Fig. 59. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser 3. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

paa, er tavse og højtidsstemte. Henne ved Baalet med den store, sorte Kedel over sidder et Par unge Lappekvinder paa Birkeriset. Tæt og fint som en Maatte ligger Riset rundt omkring, med Rensdyrskind og Pelse langt ude i Kanterne. De har blaa Vadmelsskørter og blaa Tophuer paa, og Haaret falder i tykke Fletninger ned ad Ryggen. Paa Laaget af Kisten bag ved sig har de Kopper og Sølvskeer og Sukkerskaal og en Form med Rensdyrost. »Pnorist, pnorist«, hilste de fremmede. »Pnorist«, kom det lavmælt tilbage. Det var alt. De sidder tavse med ubekymrede Miner, ser

engang imellem paa de fremmede og ler til hverandre. Naar de har klaret Kaffen i Panden, som varmes i Gløderne, hælder de den i en Kop, lægger et Stykke Rensdyrost paa, sætter det paa et Bræt med Sukkerstykker og rækker det frem til hver især efter Tur. Det skulde ikke mangle paa Gæstfrihed; men man lod sig ikke imponere af de fremmede. Her var Fjeldfolkets Jord og Arne, her var Fjeldet, det frie Vandrerfolks æld-

Fig. 60. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser 4. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

gamle Herredømme. Og her var højt til Loftet i Skums Hus, under de brunrøgede, stærke Bjælker, som spændte over Loftet rundt om den frie Aabning deroppe mod Himmelhvælvet.

Vi siger Farvel til Lapperne og vandrer videre op over Fjeldet. Vi stiger over lavplettede Stenrøser, over revnende Isbroer, over Bækkene, som risler og suser ind under, og lader bag os de sidste krogede Birkebuske. Nu har vi hævet os højt over Vandet og de mørke Skove. Naar vi vender os om, ser vi dybt neden for os den store, lange Mose og Landet

omkring den, — Moseskoven, hvor det spæde, lyse, grønne rundt om Birkene friskt og saftigt stikker af mod de smalle, mørke Granstammer, graabrune Sumpe, hvor Smaagraner i spredt Orden trænger sig frem, saa langt de tør, paa den løse Grund, og hvor Dværgbirk og Pors træder frem som mørkebrune Streger og Pletter. Snart er det Moseland, som gaar ud

Fig. 61. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser 5. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

mod Vandet, snart er det Skoven, hvis takkede Rand staar prentet imod det. Lange, smalle Odder skyder sig ud i Søen, og skovklædte Øer løfter sig over Vandspejlet. Og det glitrer, og det brænder af Solblinket derude som Milliarder af Sølvstjerner. Men bag den store Mose synker alting i Fjerndisens blaa Farve. I en lang fin Buelinie strækker sig den blaabærblaa Skovkæde, og bag hver ny Højdelinie der langt borte lysner Farven og bliver stadig mere hyllet i Dis, indtil der endelig staar formet et Perlegraat, som Øjet lige formaar at skelne under Synsrandshimmelen,

som viger tilbage, Tinder og Spidser med Sne i rødlig Glans ned gennem Kløfterne.

Vi klatrer op over nogle Klippeblokke med store Snedriver imellem og er netop lige oppe paa den nøgne Fjeldvidde, da vi ser en Fjeldrype staa frit mod Himlen paa en Klippepynt. Det graa og sortbrune i dens Dragt er som de graa, sortbrune Lavarter paa Klippen, og alle de hvide

Fig. 62. Fra Lapland. Søer, Elveløb og Fosser. Motiv fra »Stora Sjöfallets« nedre Løb. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

Fjer som Snedriverne imellem. Den lægger sig et Øjeblik ned paa Klippen, men skønt den er vanskelig at holde fast med Øjet, saadan som den i Farver flyder sammen med Omgivelserne, maa den alligevel føle sig utryg under vort Blik; for med eet høres, to Gange gentaget, en snorkende Lyd, og Fuglen flyver op, flyver med raske Vingeslag lige ud over Fjeldsiden, hæver sig sejlende og staar stille med udspilet Bryst ligesom henrykt over det herlige ved at leve saa højt over Verden, — for saa atter med raske Vingeslag at svinge sig rundt om Fjeldet.

Det nøgne Fjeld heroppe ligger undertiden jævnt som en Slette, og undertiden synker det ned i dybe Dale, hvor Sneen, endnu midt om Sommeren, spænder sine hvide Broer, eller det løfter sig til Højdedrag, hvor den evige Is i frosne Strømme, Jøklerne, breder sig over store Felter mellem nøgne, sorte Spidser.

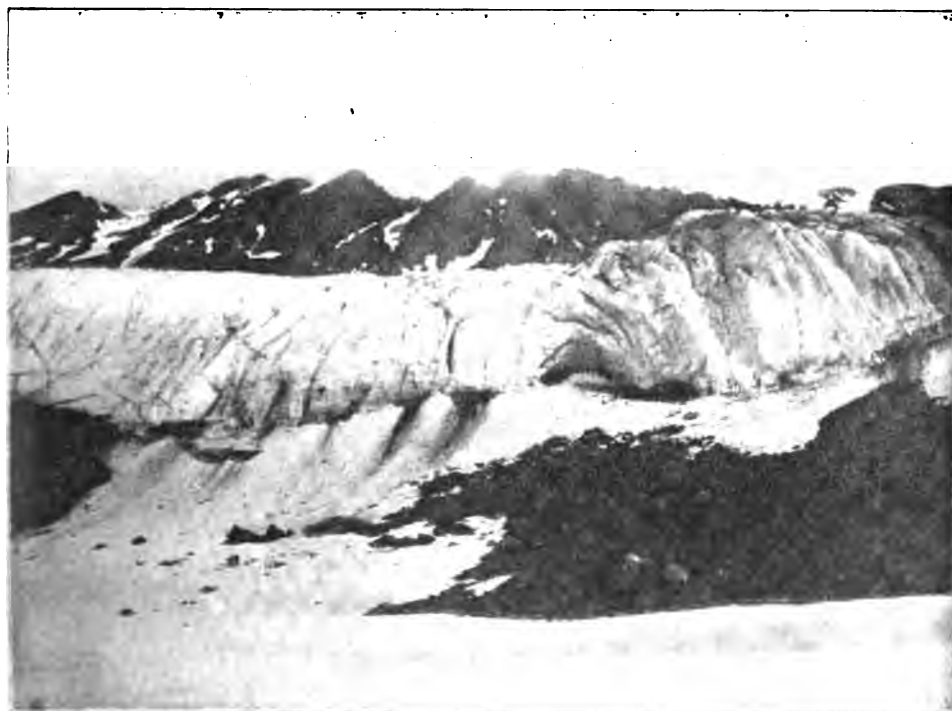

Fig. 63. Fra Lapland. Højfjelde og Gletschere 1. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

Paa den nøgne Fjeldvidde gaar vi hen over Rensdyrmos, som knitrer fint under Fødderne, over Kragebær og Blaalyng og smaa, ganske lave Tuer af Fjeldets Dværgbirk. Der ind imellem ligger Jorden nøgen, dækket af sort og gulgrønt Lav. Lavplettede Stene ligger strøede ud over Marken, eller der er en hel Stenrøs, hvor en og anden lille Enebærbusk kryber fladt hen ad Jorden. Men her findes ogsaa Blomster, som giver det karrige Bjærg sin Farve og blide Skønhed. Blandt Rypebærlyngens Ranker, som kryber hen over den bare Jord med fjorgamle, lysebrune Blade, sidder

det sorte Bær, som smager læskende bittersyrligt; men der sidder ogsaa smaa, nyudsprungne, hvide Blomster med de fineste lyserøde Borter paa Bægerrandene. Mod Jordbundens mørke Lavdække bryder sig Ørelyngens friskgrønne, moslignende Tuer, oversaaede med rosenrøde Stjerner, og hvide som Elfenben lyser Fjeldprydens smaa Blomsterkalke.

Fig. 64. Fra Lapland. Højfjelde og Gletschere 2. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

Dette Aar er der Liv i Fjeldene. Det er et Aar, da Lemmingen i utallige Skarer vandrer over Bjærg og Dal, i Mose og Skov. Der ligger ikke mange Skridt mellem hver Gang, vi møder de smaa, sorte og gule Gnavere. Det pipper ved Siden af os, og det lille Dyr rykker, skræmt fra Sans og Samling, tilbage under en Græstue med Snuden i Vejret, og de skarpe smaa Tænder blinker truende imod Fredsforstyrrerne. Og de smaa Dyr har al Grund til at være paa Vagt, for de søges af tusind Fjender. Den lille blaagraa Fjeldræv, som sover i sin Stenrøs, drømmer ikke om

andet end de smaa lækre Tingester, og Musvaagen, som sejler i Ringe højt under den blaa Himmel, den har Øje paa dem, og dens mjavende, fine Lyd, som af og til trænger ned til Jorden, er fuld af Længsel efter Lemmingen. Som vi gaar frem, støder vi undertiden paa smaa underlige graa Nøgler. Det er Nøgler med Lemminghaar svøbt omkring smaa hvide Ben.

Fig. 65. Fra Lapland. Højfjelde og Gletschere. Kebnekaisefjeldene, set fra den søndre Gletscher af Kaskassatjåkka. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

Det er Resterne af den store Fjeldugles Maaltider. Man ser den paa langt Hold, naar den i Timevis sidder ubevægelig som en lille Sneklat paa Klipperyggen. Fjeldmaagen, som kommer i let, flagrende Flugt frem over Fjelddalen med det gulhvide Bryst lysende under sig, ogsaa den finder Livet herligt nu, da Fjeldet vrimler af Vildt, der er let at fange.

Men der er ogsaa mange harmløse levende, som Lemmingen ikke behøver at være bange for. Den lille Piplærke, som flyver op med rykkende Vingeslag fra sin Rede under en Sten, den er kun farlig for Fluerne, og

Hjejlen, som ruger sine Æg i Laven, er endnu mere blid og fredsommelig end en Due.

Hvor Fjeldbækken søger sin Vej mellem Højdedragene og breder sit Vand ud over mere flad Jord, kan der dannes en Fjeldmose, hvor vældige Tuer bærer Krat af Vidje og Bjærgbirk. Der løfter Engblommerne deres

Fig. 66. Fra Lapland. Højfjelde og Gletschere. Somoslaki, set fra Turisthotellet ved Abiskojokk. Efter Fotografi ved Borg Mesch, Kiruna.

smørgule Blomsterboller. Der synger Blaastrubesangeren, der kvidrer Laplandspurven. Der kan man faa at høre den fine Fløjtetone fra Brokfuglen, naar den staar oprejst paa en Sten og vender sit sorte Bryst og sine urolige Øjne imod en.

En Fjelddam breder sit Vandspejl mellem vidjeomkransede Bredder. Der flakker en Svømmesneppe om og roder med Næbet i Stærgræsset, som stikker op over Vandet, og det fine lille Hoved nikker sirligt frem og tilbage.

Helt oppe mod de evige Snefaner trænger sig levende Liv. Ud af Klippesprækken hænger Rosenrodens saftige Stilke og tindrer Bjærgsildrens violetrøde Blomsterstjerner, og midt i det kolde Smeltevand, som siver ud over Fjeldsiderne, blomstrer Sneranunklen og Isranunklen. Deroppe sidder Snespurven paa sin Sten i urent sort og hvidt som Klipperne og Sneen.

Deroppe fra tegner Verden sig rundt omkring som et Drømmerige. Hvad der er smaat forsvinder, og Mennesker og Menneskeværk flyder bort. Alt det nærliggendes nøgterne Farver løses op i det fjernes. Endnu kan man dybt under sig se Blinket af et Vand, blaat som Turtens Blomster, og skimte Skov som disede grønne Felter. Endnu kan Bjærgrygge i deres Rødmen fremvise den graa Fjeldgrund. Men der udenfor smelter alting ind i det drueblaa. Og til sidst toner det drueblaa ud i lilla-rødt som Fjeldsmellens Blomsterrabatter og i askeblaat som Bøllebærlyngens Bær. Alt bliver store Vidder og store Linier og Farver, som gør Himmel og Jord til eet.

ISLAND.

AF TH. THORODDSEN.

I. NATUR OG FOLKELIV.

ISLAND kan af mange Aarsager regnes til de mærkeligste Lande paa Jordkloden, ingen Steder findes en saadan Sammenblanding og Samvirken af underjordiske, vulkanske Kræfter og højnordisk Is og Sne; Frost og Ild har her i Aartusinder, ligesom i Nutiden, kæmpet om Herredømmet, og denne Kamp har givet Island et Særpræg, saa at det har faaet en anden Naturbeskaffenhed end andre nordiske Lande. Den underjordiske Ild, som har skabt Landet, ytrer sig endnu i vore Dage paa saa mange Maader og med en saadan Kraft, at der tit kun findes faa Sidestykker paa hele Jorden. Ingen Steder i Europa findes en saadan Mængde Vulkaner og Kratere, Lavastrømme og hede Springkilder som paa Island, og de umaadelige Snemarker med deres Hundreder af Bræer kan kun sammenlignes med Polarlandenes Isdækker. Ofte bryder den vulkanske Ild frem under Jøklerne, saa at de sprænges og smelter og oversvømmer Lavlande og Dale med vældige Vandstrømme. Af og til bryder Ilden ud paa Havets Bund og har flere Gange af Lava og Slagger opbygget smaa Øer i Nærheden af Island. Videnskabelige Undersøgelser viser, at Island er en Rest af et meget større, vulkansk Land, som i ældgamle Tider strakte sig fra Storbritannien over til Grønland, men senere er sunket i Havet. Befolkningen er ogsaa en Rest fra svundne Tider, et nordisk For-

tidsfolk, som gennem tusind Aar i sin Ensomhed har bevaret sit Særpræg, sit gamle Sprog, sin Litteratur og en gammel ejendommelig Kultur, som andre Steder forlængst er forsvunden. Nu er dette lille Folk efter en lang Dvale atter kommet i nærmere Berøring med Yderverdenen og er i travl Virksomhed med at bygge sit lille Samfund op i aandelig og materiel Henseende efter Nutidens Tarv.

Vi maa dernæst minde om, at Island ligger midt i Atlanterhavet og berører med sine nordligste Tanger Polarkredsen. Island er næst efter Storbritannien Europas største Ø (c. 1900 Kvadratmil) og ligger Vest for Trondhjems Stift 130 Mil fra Norge, 119 Mil Nordvest for Skotland og 55 Mil fra Færøerne. Skønt Island har omtrent samme Flademaal som Trediedelen af Norge, er Indbyggerantallet kun 80,000. I det 12. Aarh. mener man, at der har været næsten 100,000 Indbyggere paa Island og samtidig i Norge 200,000, i Sverrig 300,000 og 500,000 i Danmark. Hvis Forholdet nu var som i Oldtiden, skulde Island have godt og vel en Million Indvaanere, og de kunde ogsaa godt leve der, hvis Landet var tilstrækkelig opdyrket, og Havets Skatte benyttedes tilbørlig. Folketallet i Oldtiden viser, at Islands Magtstilling i Norden maatte være anderledes end senere.

Paa Island er kun en smal Kystbræmme beboet, samt nogle mindre Lavlande og Dale. Det beboede Areal er saaledes ikke større end Sjælland og Fyn tilsammen, det øvrige bestaar kun af Fjelde og græsløse Ørkener. Kysten har paa Grund af de mange Fjorde og Bugter en Længde af 800 Mil, og derfor er Beboelsen meget spredt.

Den islandske Bjærgnatur er storslaaet og ejendommelig. I Kystegnene er der ofte en stor Afveksling, bratte Fjelde og spidse Toppe med utallige Bække og høje Vandfald, men i de største Højder troner Jøklerne i ensom Majestæt med deres glitrende, snehvide Kupler. Bygdens Dale og Lavlande med de brede Floder, der snor sig igennem grønne Marker, de lyngbevoksede Fjeldsider med de mange Fosser omgives fjernt og nær af Rækker af Bjærgtinder og stejle Klippevægge; det vilde og storslaaede blandes paa en behagelig Maade med mere milde Træk, de store Vulkaner og de brede Jøkelkupler, sælsomt formede Fjeldtoppe, opskruede Lavastrømme og

græsløse Ørkener afbrydes og afveksler med grønne Enge, rislende Bække, mægtige Vandfald, kratbevoksede Fjeldsider og blinkende Søer. I smukt Vejr faar Fjeldene et ubeskriveligt mildt og blødt Skær, og Luften er saa klar og ren, at de fjerneste Snetinder staar skarpt udmejslede mod den dybe, blaa Himmel. Solnedgangene er ofte dejlige, især naar Solen staar op eller gaar ned bag ved de snehvide Jøkler. Medens det barske og storslaaede er fremherskende i de livløse, indre Ødemarker, har Bygderne ofte et smilende og venligt Præg, og man glemmer helt, at Skoven mangler. Island er dog ikke ganske blottet for Skov, Birke- og Rønnetræer kan opnaa en Højde af 25—30 Fod paa nogle Steder, ellers er Kratskovene i Almindelighed meget lave og har ogsaa kun en ringe Udbredelse, men de har i Landnamstiden været udbredt over en stor Del af det beboede Land, og man finder en Mængde Birkestammer i alle Tørvemoser. Kratskovene er tidlig blevne ødelagte af Faarene og ved Menneskenes Uforstand og daarlige Behandling. I de senere Aar er man begyndt at gøre forskellige Forsøg med Skovplantning, som dog endnu er i sin første Begyndelse.

Fig. 67. Aftenstemning i Ønundarfjord.

Islands Klippekyster har i Frastand ofte et vildt og dystert Præg, lodrette, sorte og truende Klippemure stiger op af Havet, men naar man kommer nærmere, f. Eks. ind i Mundingen af de store Fjorde, bliver der mere Liv i Landskabet, Brændingen brydes mod de yderste Klippepynter, hvor ofte Tusinder af Alke, Søpapegøjer og andre Søfugle sidder i Rækker paa Klippeafsatserne, medens Skyer af hvide Maager lig hvirvlende Snefnug

tumler sig ved Fjeldranden. Selve Fjorden begrænses af stejle Fjelde; en Mængde smaa Bække har skaaret sig Render i Fjeldsiderne og hopper og boltrer sig i smaa Kaskader fra den ene Afsats til den anden. Fjeldfoden og det smalle Kystland er grønt og græsbevokset, medens selve Fjeldet som oftest kun bestaar af mørke Klipper og Stengrund med hvide Snepletter i de højere Regioner. Fra Fjordbunden gaar en Dal ind i Landet ofte med en Række Gaarde paa hver Side af Elven; undertiden forgrener Dalene sig ind imellem flere eller færre Bjærggrupper, Kamme og Spidser, ofte med ejendommelige Former, medens Bjærgrandene langs Fjordene og de længere Dale ligner Mure med Bastioner og Skydeskaar. Ved mange af Fjordene findes Handelssteder med hvid- eller rødmalede Træhuse, der meget ligner smaa norske Kystbyer.

Den største Del af den islandske Kyst, Nord-, Øst- og Nordvest-Kysten, har dette Udseende, men Sydkysten har andre Former. Naar man paa Rejse til Island fra Syd nærmer sig denne Kyst, ser man først en endeløs Række af hvide Jøkler og Snefjelde hæve sig fra Havet, her er Islands indre Bjærgland højest (5—6000 Fod) og nærmer sig mest til Kysten, det dækkes her af den umaadelige store Vatnajøkull (150 □ Mil) samt andre store Snedynger og Bræer. Neden for disse Jøkler ligger en flad, sandet Kystbræmme, og ned paa denne strækker sig fra hver Kløft store og smaa Bræer, der udsender utallige større og mindre Jøkelelve med en stor Vandmasse og et meget foranderligt Løb. I Nærheden af Kysten træder Vestmannøerne frem, fantastisk formede, stejle og sønderrevne Toppe af brune og sorte Bjærgarter, omsværmede af Flokke af skrigende Søfugle. Paa Vejen til Reykjavik, Islands Hovedstad ved Faxebugten, passeres derpaa Halvøen Reykjanes, der næsten helt er dækket af Lavastrømme og Kratere: sjældent ses her en grøn Plet, de mørke Farver ere mest fremtrædende, kun hist og her hæver sig nogle Dampsøjler fra hede Svovlkilder, medens Atlanterhavets svære Dønning bryder mod de kulsorte Lavaklipper ved Kysten. Inde paa denne brede Halvø ses en uoverskuelig Række af kegleformede og savtakkede Fjelde. Uden for Næsset har der flere Gange været Udbrud i Havet, Øer er blevne dannet og er igen for-

svundne, og paa nogle tilbageblevne Klipper havde den nu uddøde Geirfugl, som ikke kunde flyve, sit sidste Tilhold. Efter at man er sejlet uden om Halvøens yderste Spids, kommer man ind i den brede Faxebugt, hvortil Indsejlingen i godt Vejr er meget smuk og ejendommelig. Især er den gamle Vulkan Snæfellsjøkull paa Bugtens Nordside imponerende; den enkeltstaaende, snehvide Kegle er helt dækket af Isbræer, og om Aftenen ved Solnedgang gløder den i ubeskrivelig Farvepragt.

Fig. 68. Hallormstad Skov.

Mellem Reykjanes-Halvøen og de førnævnte Jøkler strækker Islands største Lavland sig op mod det indre, op til Geysir og Hekla. Det er den største Flade af frugtbart Land, der findes (70 □ Mil), det egner sig godt til Kreaturavl, og her holdes de fleste Køer. Her ligger Gaardene i Nærheden af hverandre og samles undertiden i tætte Klynger til smaa Landsbyer. I disse Egne har man i de sidste Aar anlagt flere Andelsmejerier, som nu aarlig udfører flere Hundrede Tusind Pund meget godt Smør til England. Smaa Centrifuger findes nu næsten paa alle Gaarde i de tættere befolkede Egne, de var ukendte for 8—10 Aar

siden. Landbruget har gjort meget betydelige Fremskridt i den senere Tid. Fire Landbrugsskoler besørger nu de yngre Landmænds Undervisning, der findes mange Landbrugsforeninger, Dyrskuer o. s v., og paa Gaardene er mange Jordforbedringer blevet gjort. Aarlig drager nu mange islandske Bondesønner ned til Danmark for at faa Undervisning paa Landbrugsskoler, Folkehøjskoler o. s. v. Landbruget paa Island lider dog under de samme Vanskeligheder, som i andre Lande, Arbejdskraften mangler, Arbejdslønnen og Kravene til Levemaaden stiger efter en stor Maalestok, Landarbejderne drager til Byerne og Fiskerierne eller til Amerika. Byerne tiltager med rivende Fart, Reykjaviks Indbyggerantal er blevet mere end fordoblet i de sidste 10 Aar og er nu 10,000. Andre Dele af Landet egner sig bedst til Faareavl, især Nord- og Østlandet, og i disse Egne ligger Gaardene spredte over store Arealer; thi Faarene maa have en meget rigelig Plads.

Man tror i Almidelighed, at Vejrliget paa Island er meget koldere, end det er i Virkeligheden, maaske har Landets gamle Navn nogen Skyld i denne Vildfarelse. Island har Øklima og opvarmes af Golfstrømmen, der omkredser hele Landet, men maa dog i Vintermaanederne kæmpe med Polarstrømmen, som ofte fører Kulde, Taage og Is til de nordlige og østlige Kyster. Klimaet paa Sydlandet er forholdsvis meget mildt, Jorden kan her ofte om Vinteren være helt snefri i Maaneder, og Sneen ligger aldrig længe. Vintervejret i Reykjavik er mildt, men regnfuldt og stormfuldt. Sommeren har derimod en ringe Varme, saa Korn kan kun modnes i enkelte Aar, og Agerdyrkning har aldrig kunnet trives, heller ikke de almindelige Træer eller Træfrugter kan vokse paa Island, Birk og Røn trives godt, derimod ikke Naaletræer, af Bærbuske dyrker man Ribs og Solbær og Kartofler, Kaal og Rabarber dyrkes alle Vegne i Lavlande og Dale. Da Island er saa stort, er Vejrliget meget forskelligt i de forskellige Landsdele, og paa Nordlandet er der mere Fastlandsklima med en koldere Vinter med megen Sne, saa at man i enkelte Egne maa færdes paa Skier mellem Gaardene, men Skier er ukendte paa Sydlandet; Sommeren er paa Nordlandet ofte i Dalene forholdsvis varmere end paa Sydlandet, og der er ikke saa megen Uro i Atmosfæren med skiftende Storm, Blæst og Regn.

En stor Plage for Nordlandet er den grønlandske Drivis, som i større Masser som oftest kommer hvert 4. eller 5. Aar og fylder hele Danmarkstrædet mellem Island og Grønland. Mest ubehagelig er denne Gæst, naar den enkelte Gange kommer om Foraaret og ligger hele Sommeren til Begyndelsen af September, hvad der til al Lykke sjældent sker. Da er Sommeren paa Nordlandet meget kold med Regn og Slud og Snebyger; Græsvæksten og Havedyrkningen mislykkes, og al Trafik standser, Handelsskibene kan ikke komme ind til Havnene, og der bliver en stor Mangel paa Nødvendighedsartikler, da tunge Sager ikke kan sendes paa Hesteryg tværs over Landet. Sommeren 1882 var hele Nordlandet og en Del af Østlandet blokeret af Drivis, Befolkningen led meget af Kulde, Regn og Sne, og Kreaturerne kunde ikke faa tilstrækkeligt Foder, da Græsvæksten var meget ringe. Dertil kom, at Folkene paa hver Gaard var syge af Mæslinger, som hærgede hele Landet og dræbte 1200 Mennesker. Paa Europas Fastland er Mæslingerne endemiske og anses for en forholdsvis uskyldig Børnesygdom, men naar de en enkelt Gang føres til afsides Egne, hvor de ikke hører hjemme, som f. Eks. Øerne i det stille Hav, Island eller Færøerne, har de ofte slaaet Befolkningen ned som Pest. Den berygtede Koleraepedemi i 1853 dræbte omtr. 4⁰/₀ af Københavns Befolkning, og en Mæslingeepedemi paa Island 1846 dræbte ogsaa 4⁰/₀ af hele den islandske Befolkning. Islands yderste klippefulde Næs ved Polarkredsen er mest udsatte for Drivisens daarlige Indflydelse, og i disse Egne lever Befolkningen under meget vanskelige Forhold; men Isen bringer dem dog nogle Fordele, thi den fører meget ofte Sæler, Hvaler og Drivtømmer til Kysten.

Islands Hovednæringsveje er Faareavl og Fiskeri, den første bliver der senere Lejlighed til at skildre. Fiskerierne beskæftiger 12—14,000 Mennesker, og Havet omkring Island er et af de fiskerigeste i Verden. Før drev Islænderne en stor Del af Fiskeriet med aabne Baade, men det var en meget farlig Levevej i saa stormfulde Farvande; ved Faxebugten, som altid har været berømt for sine rige Fiskerier, dreves Fangsten mest om Vinteren, da Vejret altid er meget stormfuldt deroppe. I Aarene 1853—75

druknede 2008 Mennesker ved Island, der omkom saaledes i disse Aar 3% af alle dem, der døde, ved Drukning.

I de senere Aar fisker man mest med Dæksfartøjer, og den islandske Fiskerflaade vokser hvert Aar, man har ogsaa skaffet Damptrawlere, og paa Fjordene har man nu mange Motorbaade. Havet ved Island vilde være en uudtømmelig Rigdomskilde, hvis Landets Børn havde tilstrækkelig Kraft og Mandskab til at udnytte det, men den meste Fisk paa Fiskebankerne rundt om Island fanges af fremmede Nationer, især Franskmænd, Englændere og Tyskere. Man antager, at der aarlig ved Island fiskes for omtrent 60 Millioner Kroner. Sildefiskeriet er en betydelig Indtægtskilde for nogle Dele af Landet, især Nordlandet. Nordmændene har ogsaa deroppe bygget flere Hvalfangerstationer, som har givet et godt Udbytte. Det islandske Fiskeri har gjort betydelige Fremskridt i den sidste Tid; man har anskaffet mange Fiskefartøjer, oprettet Assuranceselskaber, Navigationsskole o. s. v. Sild bruges meget som Agn, og i de sidste Aar har man opført en Mængde Frysehuse efter amerikansk Mønster til Sildens Opbevaring, og dette har faaet stor Betydning for Fiskeribedriften. Island har mange Hjælpekilder og kunde føde en meget større Befolkning; nu da Næringsvejene er i Opsving, er der stor Mangel paa Arbejdskraft til Trods for meget høj Arbejdsløn i Sommertiden. Den islandske Befolkning har det ganske godt og kan aldeles ikke kaldes fattig; der er nu for Tiden en jævn, om end beskeden Velstand de fleste Steder, men rige Folk i europæisk Forstand findes der meget faa af.

Af de ejendommelige geografiske Forhold paa Island og den spredte Befolkning følger, at Samfærdselen i mange Retninger er vanskelig. Over Land gaar al Transport paa Hesteryg; Bygningstømmer, Kornvarer o. s. v. maa føres paa Heste ind i Landet, ofte mange Dagsrejser over Bjærge og Ørkener og mange rivende Elve. For hundrede Aar siden bragtes der kun faa Kornvarer til Island, og Handelsforholdene var i det hele meget daarlige; da brugte hele Landbefolkningen Stokfisk i Steden for Brød, og lange Karavaner hentede Fisken fra Syd- og Vestkysten til de fjernere Egne; saaledes sendtes der fra Bispesædet Holar paa Nordlandet hvert Foraar en

Karavane paa 100 Heste til Sydlandet for at hente Fisk. Paa Holar var der den Gang i Bispegaarden sædvanlig 100—150 Mennesker, som spiste meget Fisk og dertil meget Smør, som man dengang opsamlede og gemte i mange Aar. Denne Tid er nu »en saga blott«; man spiser nu lige saa

Fig. 69. Sommernat i Reykjavik. (Efter Fotografi.)

meget Brød paa Island som i andre Lande, og kun meget lidt Stokfisk og næsten aldrig Klipfisk, som udføres til Italien og Spanien.

For 30 Aar siden fandtes paa Island ikke en eneste Landevej, kun Ridestier, optraadte af Hestefødderne; nu er der især i Sydlandet blevet anlagt meget gode Køreveje, efter norsk Mønster, over lange Strækninger, men det varer længe, inden man faar anlagt Veje over hele det beboede Areal, og til Udbygderne anlægger man rimeligvis aldrig Veje. Enhver

rider paa Island, baade unge og gamle, og man kan næsten sige, at Islændingen færdes til Hest fra Vuggen til Graven. Nu har man dog skaffet sig en Del Køretøjer, som allerede benyttes meget i Sydlandet. I Reykjavik benyttes Cykler ogsaa, og andre af Nutidens Bekvemmeligheder, som Telefoner, elektrisk Lys o. s. v., har nu ogsaa fundet Vej til Island. Island har mange store Elve, som fører en meget anselig Vandmasse, da de ud-

Fig. 70. Gullfoss. (Efter Fotografi.)

springer fra de uudtømmelige Jøkler, men paa Grund af deres stærke Fald er de sjældent farbare for Skibe. For 25 Aar siden fandtes der saa godt som ingen Broer paa Island; man blev færget over i smaa Baade, og Hestene blev drevet ud i det iskolde Vand, maatte ofte svømme en Fjerdingvej og blev ført langt bort af den rivende Strøm, hvorved af og til nogle omkom. Under Isgangen om Foraaret kunde Elvene ofte afspærre Samkvemmet mellem Bygderne i længere Tid. Nu er dette helt forandret. Islænderne har, til Dels med stor Bekostning, bygget Broer over næsten alle de store Elve, som der kan bygges Broer over; paa Fladlandet Syd

for Vatnajøkull findes, som før nævnt, mange meget forgrenede Jøkelelve, men paa Grund af deres store Foranderlighed kan man aldrig vente, at man kan bygge Broer over dem. Over en Mængde mindre Bygdeelve findes der ogsaa Broer.

Samfærdselen til Søs var i gamle Dage ikke bedre end til Lands. For hundrede Aar siden havde Island kun een Gang om Aaret fast Postforbindelse med Udlandet, ved et Regeringsskib, som kaldtes Falkeskibet, da det ogsaa skulde hente islandske Falke, som Kongen havde Eneret til at lade fange. Falken bruges nu (hvid i blaat Felt) som Islands Mærke eller Vaaben. Indtil for 30 Aar siden var der ingen Skibsfart rundt om den islandske Kyst; naar man vilde rejse Søvejen til Reykjavik fra andre Handelspladser eller sende tunge Sager, maatte man gøre en Omvej over København. Det første Dampskib kom til Island i Aaret 1858, men Dampskibsfarten er dog først rigtig kommet i Gang i de senere Aar, siden Island fik sine egne Finanser. Nu er der regelmæssig Dampskibsfart fra København omtrent hver Uge om Sommeren og hver anden eller tredie Uge om Vinteren; desuden er der hyppige Dampskibsforbindelser med England, Skotland, Norge og Tyskland, og nu gaar om Sommeren gode Dampskibe i regelmæssig Fart rundt om den islandske Kyst og anløber omtrent alle Havne.

Handelen paa Island er i den senere Tid blevet meget forandret. I Oldtiden drev Islænderne i Forening med Nordmænd Handelen, i det 15. Aarhundrede var det hovedsagelig Englænderne, som handlede paa Island; de kom der op for at hente Stokfisk, som i den katolske Tid var en yndet Fastespise over hele Europa. Island var i Middelalderen saa berømt for sin Stokfisk, at Øen paa nogle gamle Kort ligefrem kaldes »Stokafisca«. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede blev Englænderne efter blodige Kampe fordrevet af Tyskerne, og omtrent i 100 Aar var Handelen helt tysk. Islænderne havde derfor i Reformationstiden megen Forbindelse med Tyskland, og mange studerede ved tyske Universiteter. Efter at Hansestædernes Overmagt i Norden blev knækket, indførtes den kongelige danske Monopolhandel paa Island, og Tyskerne blev fordrevet

og deres Handelshus nedrevet. Monopolhandelen varede i 200 Aar og skadede Island meget i økonomisk Henseende. I Slutningen af det 18. Aarhundrede indsaa man, at det ikke kunde gaa længer; Landet var blevet aldeles forarmet, og i 1786 blev Monopolhandelen ophævet paa den Maade, at alle danske Undersaatter frit maatte handle paa Island, men helt blev Handelen ikke frigivet før 1854. I det 19. Aarhundrede begyndte Næringsvejene lidt efter lidt at udvikles, men først efter at Island i 1874 fik

Fig. 71. Fisken vaskes. Se S. 142—143.

sin fri Forfatning og Raadighed over sine egne Midler, er der kommet rigtig Fart i Tingene, og der er siden gjort store Fremskridt. For 50 Aar siden var hele Handelsomsætningen kun 3 Mill. Kroner; nu er den over 20 Mill., skønt Befolkningen kun er tiltaget med 25,000. For 30 Aar siden var Handelen næsten helt dansk, nu drives 3 Fjerdedele af den af Islændingerne selv, hovedsagelig over England.

Da Island i 1874 fik sine egne Finanser, var der mange, som spaaede, at det vilde gaa galt med Statshusholdningen; alt skulde bygges op fra nyt, der stilledes saaledes store Krav til den spredte og faatallige Befolkning. Men det er hidtil gaaet over al Forventning godt med Finanserne. Man har siden bygget lange Veje, mange kostbare Broer af Jern, samt

mange offentlige Bygninger, ordnet Dampskibsfarten, Fiskeriet og Søfarten, gjort flere Forbedringer i Kommunalvæsen og Kirkestyrelse, omordnet Lægedistrikterne og forøget Distriktslægernes Antal fra 8 til 42, oprettet en Lægeskole, to Realskoler, et Seminarium, 4 Landbrugsskoler, en Navigationsskole, en Haandværkerskole, flere Kvindeskoler, samt forbedret Almueundervisningen; man har oprettet en Landsbank, en Aktiebank og flere Sparekasser og Forsikringsselskaber, en Alderdomsunderstøttelse for Almuefolk o. s. v. Alt dette manglede for 30 Aar siden. Dette blev gjort, uden at den islandske Landskasse havde laant noget; der var ingen Statsgæld paa Island, men derimod et opsparet Reservefond paa et Par Millioner. Nu er man dog begyndt at laane i de sidste Aar. Dog er Skatterne meget moderate, og der er kun Told paa Spirituosa, Tobak, Kaffe og Sukker. Naturligvis er det økonomisk set en stor Fordel for Island, at Landet ingen Udgifter har til Hær eller Flaade, ellers vilde man jo heller ikke have kunnet komme saa godt ud af det.

I Oldtiden var Island som bekendt en aristokratisk Republik, men efter lange Slægtsfejder i det 13. Aarhundrede, hvorved Samfundet kom i en fuldstændig Opløsningstilstand, indgik Island i Aaret 1262 en Personalunion med Norge saaledes, at Island skulde betale Skat til den norske Konge, uden at der skete nogen Forandring i Landets forfatningsmæssige Stilling eller Love. Islændingerne var ogsaa fritaget for al Militærpligt. Saa kom Island i 1380 med Norge under den danske Krone og forblev i Forbindelse med Danmark efter Kielerfreden 1814. Den gamle lovgivende Forsamling, Altinget, som var sygnet hen og ingen Magt havde længer, blev ophævet i Aar 1800, men 1843 genoprejst som en raadgivende Forsamling. I Aaret 1848 var der Tale om, at Island skulde inkorporeres som en Provins af Danmark, der skulde sendes 4 Folketingsmænd og 2 Landstingsmænd til den danske Rigsdag i København. Dette modsatte Islænderne sig af al Kraft, da de mente, at deres Interesser umulig kunde varetages paa den Maade, og de henviste til deres gamle Rettigheder som et særligt Land i Monarkiet, hvis Stilling ikke lovlig kunde forandres ved den danske Rigsdag eller den danske Grundlov. Fra den Tid begyndte

den islandske Forfatningskamp, som først blev bragt til en foreløbig Afslutning ved den nye Forfatning 1874, som Kong Cristian IX selv bragte Islænderne ved Tusindaarsfesten for Landets Bebyggelse samme Aar. Føreren i alle disse langvarige politiske Kampe var den islandske Historiker Jon Sigurdsson (1811—1879), en i alle Retninger meget fremragende Personlighed. Ved Forfatningsloven fik Islands Alting lovgivende Myndighed og Bevillingsret og Landet sine egne Finanser. Nylig har Island ogsaa faaet sin egen Minister, en indfødt Islænder, som bor i Reykjavik, og dermed praktisk set et næsten fuldstændigt Selvstyre, skønt der endnu findes forskellige Mellemværender, mest af formel Natur, som man maa vente kan blive ordnet i den nærmeste Fremtid.

II. VULKANER OG JORDSKÆLV.

Island har længe været berømt for sine ildsprudende Bjærge, kogende Springkilder, Dyndvulkaner og Jordskælv. Hele Verden kender Hekla og Geysir, og det sidste Navn er blevet en international Betegnelse for hede Springkilder og bruges baade i Amerika og New Zealand. Allerede i Middelalderen var Islands Vulkaner berømte over hele Europa, og i denne Overtroens Tidsalder var de gyseligste Historier i Omløb om de rædselsfulde Straffedomme, som fuldbyrdedes paa Island, hvor de ugudelige Sjæle ikke blot pintes i den evige Ild, men ogsaa i Havisens knugende Kulde; hver Gang Drivisen kom sejlende ind mod Kysten, kunde man høre de fordømtes Jamren og Stønnen. De gamle Munkekrøniker opholder sig med synligt Velbehag ved Skildringen af de gruopvækkende overnaturlige Ting, som her gik for sig. De ildsprudende Bjærges brændende Lava og kogende Svovlpøle var synlige Beviser for de Kvaler, som de ugudelige kunde vente sig i Skærsilden. Den italienske Teolog J. C. Recupitius († 1647) siger, idet han omtaler de islandske Vulkaner: »Gud vilde, at saadanne Aabninger skulde findes paa Jorden, for at Menneskene skulde have Helvedes og Skærsildens Kvaler for Øjnene og derved blive mere gydfrygtige.« Af de islandske Vulkaner var det egentlig kun Hekla, som man kendte af

Navn, og det blev almindelig antaget, at den var en af Underverdenens Porte, og at man her kunde se de fordømtes Sjæle hoppende og flyvende i Helvedesilden. Anledningen til disse Sagn har sikkert været de mange Lavastykker, som under Udbruddene slynges op og ned fra Krateret. Opfordringen til »at rejse til Hekkenfjeld« var ikke noget særlig fromt Ønske; Hekla omtales ofte under Navnet »Hekkenfjeld« i danske Salmebøger og Postiller det 17. Aarhundrede og senere.

Fig. 72. En Fiskers Tørringsplads. Se S. 142—143.

I Middelalderen og senere gik der Sagn om, at man havde set mistænkelige Dødssejlere med sorte Sejl paa Rejse til Island; Passagererne paa saadanne Skibe var lutter fordømte Sjæle, som skulde indkvarteres i Hekla. Munken Alberich fra Troisfontaines beskriver paa en drastisk Maade, hvorledes islandske Hyrder var Vidner til, at de faldne Sjæle fra det store Slag ved Fodevig (Aar 1134) i Form af sorte Ravne under frygtelige Veraab blev nedstødt i Heklas Flammer af sorte Djævle i nogle Gribbes Lignelse. De gamle Skrifter giver haarrejsende Skildringer af Heklas Omegn og selve Bjærget, som var udstyret med alle Rædsler for at være en passende Bolig for Mørkets Fyrste. Endogsaa Caspar Peucerus, Melanchtons Svigersøn, fortæller, at man i en Mils Afstand kan høre, at Heklas Indre genlyder af de fordømtes Jamren, Graad og Tænderskæren. Han fortæller ogsaa, at man kan se de store Flokke af Ravne og Gribbe tumle sig i Flammerne, og naar disse Fugle opløfter høje Skrig, saa sker der ofte Krig eller Drab i Nærheden. Denne

Overtro om de islandske Vulkaner holdt sig længe i mange Lande, derimod har man aldrig paa selve Island næret nogen særlig overtroiske Forestillinger om Vulkanerne; her havde man dem saa at sige daglig for Øje, saa Folk ansaa dem ikke for saa overordentlig mærkelige.

I den sidste Tid er de fleste islandske Vulkaner blevet undersøgt, og det har vist sig, at Island med Hensyn til Vulkaner er et af Verdens mærkeligste Lande. Man kender nu 130 Vulkaner paa Island, hvoraf dog kun 25 har haft Udbrud i historisk Tid. En Vulkan eller ildsprudende Bjærg beskrives i Almindelighed som et kegleformet Fjeld, sammensat af Lava, Slagger og Aske, som er opkastet af Jordens Indre; de islandske Vulkaner er dog ingenlunde saa regelmæssig bygget; ofte har Udbruddene aldeles ikke opbygget Bjærge; den underjordiske Ild er brudt frem paa det flade Land, og store Revner har udgydt umaadelige Lavastrømme, saa her har Udbruddene ikke været knyttet til Fjelde. Betegnelsen »ildsprudende Bjærg« passer ikke paa alle islandske Vulkaner. Der findes paa Island tre Hovedformer for Vulkaner: kegleformede Vulkaner, Lavakupler og Kraterrækker. De kegleformede store Vulkaner er opbygget af vekslende Lag af Aske, Slagger og Lava, de ligner afstumpede Kegler med en brat Skraaning; i Toppen findes et stort Krater, en skaalformet Fordybning, hvorfra Lava og Aske kastes ud, og desuden findes der ofte flere Sidekratere, som er dannet paa Spalter, som gaar straaleformig ud fra Vulkanens Centrum. De fleste Vulkaner af denne Form er høje Fjelde, som oftest øverst dækket af Sne og Bræer, der smelter under Udbruddene. De største af disse Vulkaner er Øræfajøkull (6753 Fod), Islands højeste Fjeld, Øfjeldjøkelen (5432 Fod) og Snæfellsjøkelen (4577 Fod). Hekla (4961 Fod) er ikke kegleformet, men en aflang Ryg, spaltet efter Længden med en Række Kratere paa Spalten. Hekla er saaledes en Mellemform mellem en Keglevulkan og en Kraterrække. Lavakupler er som oftest store Vulkaner med ringe Hældning og udhæver sig som vældige Skjolde fra Terrainet; thi Højden er meget ringe i Forhold til Omkredsen. Vulkaner af denne Form findes ellers kun paa Sandwichøerne i det stille Hav. De største af disse Lavakupler paa Island har en Højde af 4—5000 Fod og 2 Mils Tværmaal.

Et godt Eksempel paa denne Vulkanform er Skjaldbreid, en smukt formet Kuppel, der som et bredt Skjold med hvide Snepletter hæver sig til en Højde af 3390 Fod bag ved de historiske Egne ved Thingvellir.

Lange Kraterrækker i lige Linie efter Spalter i Jorden hører ogsaa til de almindelige Fremtoninger i Islands vulkanske Egne. Kraterne er bygget op i Række efter hele Spaltens Længde af sorte eller røde Slagger og Lava. Kraterne ligner ofte i Frastand kæmpemæssige Muldvarpeskud, men ved nærmere Undersøgelse ser man, at Højen er et Slaggegærde rundt omkring en skaal- eller bægerformet Fordybning, og ofte er Sidevæggen blevet gennembrudt af den flydende Lava. De enkelte Kratere er som oftest lave og overstiger sjældent en Højde af 4—500 Fod over Omgivelserne; de fleste er dog lavere (60—100 Fod). Saadanne Kraterrækker er ofte meget lange; paa Reykjanes findes flere, som har en Længde af 1—$1^1/_2$ Mil, og endnu længere Kraterrækker findes paa Nordlandet i Nærheden af Myvatn.

Fig. 73. Hvitaa neden for Gullfoss. Efter Fotografi.

Den største, som har haft Udbrud i historisk Tid, er dog Kraterrækken ved Skaptá, som i 1783 havde skrækkelige Udbrud, der var yderst fordærvelige for Island; denne Kraterrække har en Længde af 4 Mil og bestaar af omtrent 100 Kratere af forskellig Størrelse. Man finder ogsaa flere Steder paa Island Spalter, hvorfra Lavaen er vældet frem i store Strømme uden nogen synlig Kraterdannelse; mange af disse Spalter er smaa, men paa

Syd-Island findes der dog en kolossal aaben Udbrudsspalte, som kaldes Eldgjá (Ildspalten); den har en Længde af 4 Mil og har gennemkløvet flere høje Fjelde; den har en Dybde af 4—500 Fod og begrænses af lodrette Vægge, hvorover høje Vandfald styrter ned til Bunden. Spalten har paa tre Steder udgydt vældige Lavamasser, som er flydt ned i Lavlandet og danner store Lavasøer med et Areal paa 12—13 Kvadratmil. En lignende Spalte kendes, saa vidt man ved, ingen andre Steder paa Jorden.

Alle Islands Vulkaner har i Tidens Løb frembragt en umaadelig Masse Lava, og Islands Lavamarker indtager derfor et Areal af mere end 220 Kvadratmil, og de ligger som spredte store Pletter midt i Landet omkring de Vulkaner, hvorfra de stammer. De fleste af disse Lavamarker er frembragt ved mange Udbrud til forskellige Tider, og den største Lavamængde stammer fra forhistoriske Udbrud. Ved de store Udbrud ved Skaptá 1783 strømmede der ud fra Jorden kolossale Lavamasser; i Løbet af 4—5 Maaneder flød der fra den store Spalte Lavastrømme, som dækker et Fladerum af 10 Kvadratmil, Dale fyldtes, mange Aaer og Elve blev opdæmmet eller kastet ud af deres Leje, Søer udfyldtes, og andre dannede sig, store Herreders Overflade og Udseende blev aldeles forandret. Hvis denne Lavamasse, som fremkom ved et enkelt Udbrud, med dertil hørende Aske og Slagger, blev jævnt fordelt over Sjælland, vilde denne Ø dækkes af et 6—7 Fod tykt Lag Lava og Aske. Dette Udbrud var et af de største, som man kender paa Jorden, og det havde en skæbnesvanger Indflydelse paa Islændernes Liv og Næringsveje. Af alle kendte vulkanske Udbrud har dette været det mest fordærvelige for Island, og det varede længe, inden Befolkningen kunde forvinde Følgerne af de Ulykker og Ødelæggelser, som forvoldtes af denne skrækkelige Katastrofe. Ved disse Udbrud blev 8 Gaarde fuldstændig ødelagt og afbrændt, 29 mere eller mindre beskadiget, og to Kirkesogne var ubeboelige i to Aar. Men dette var ikke det værste; de fordærvelige Følger af Udbruddet strakte sig over hele Landet; Askeskyerne spredtes over store Dele af Island, og Luften var ofte saa formørket, at Skibene paa Havet udenfor ikke kunde se Landet, før de var tæt ved Brændingen. Solen kunde i Maaneder kun skimtes som en rød Skive paa

Himmelen. Røgskyerne og Askesøjlerne steg saa højt op fra Vulkanerne, at de kunde ses i 30 Mils Afstand, og en stor Mængde Aske førtes ned til Færøerne og Skotland. I Aarene 1783 og 1784 var Luften paa Island underlig uklar og diset paa Grund af det fine vulkanske Støv, som holdt sig svævende i Luftkredsen; dette Støv førtes ogsaa over den største Del af Europa helt ned til Italien. Den største Skade, som Udbruddene medførte, var den fuldstændige Ødelæggelse af Græsmarkerne over en stor Del af Landet og derved af Bøndernes eneste Levevej, Kvægdriften. Da Græsset enten var blevet svedet af Markerne eller overdækket med Aske og Dynd, døde Kreaturerne af Sygdomme og Sult. Vinteren efter og om Foraaret 1784 fik Kreaturerne alle mulige Sygdomme af den usunde Føde og døde i Massevis; paa mange Gaarde uddøde hele Kvægbesætningen, Køer, Faar og Heste. Vinteren 1783—84 døde paa hele Island af Hornkvæg 11,500, Heste 28,000, Faar 190,500, det vil sige 50 % af alt det Hornkvæg, der fandtes, 77 % af Hestene og 82 % af Faarene. Da Hestene er det eneste Samfærdselsmiddel paa Island, kan man let tænke sig, hvilken Indflydelse deres Død havde paa Samkvemmet; Levnedsmidlerne kunde ikke indtræffe fra Købstæderne i rette Tid, og Folk døde af Sult endog der, hvor Hjælpen var lige ved. Da Vinteren 1784—85 ogsaa var slem, og Kreaturerne fremdeles led af de samme Sygdomme, og Luften stadig var fordærvet af vulkanske Dampe, saa indtraadte der Mangel og Elendighed hos Befolkningen, som fulgtes af Tyfus, Blodgang og Skørbug og andre Sygdomme; Folk spiste de mest uspiselige Ting, og da Fiskeriet ogsaa slog fejl, døde en Mængde Mennesker af Sult. Ialt døde paa Island i Aarene 1784—85 som Følge af Udbruddets Virkninger omtrent 9500 Mennesker eller en Femtedel af hele Islands Befolkning. I de tre Kirkesogne, som laa nærmest Udbrudsstedet, døde 37 % af alle Indbyggere.

Lavastrømmenes Overflade er forskellig. Ofte er den meget ujævn, og Lavaen kaldes da af Islænderne takkede Lavastrømme (apalhraun), men undertiden er der store Plader i Overfladen, og da kaldes Lavaen Pladelava (helluhraun). De første har en yderst ru Overflade, som ikke bestaar af andet end utallige porøse, skøre og klingende Lava- og Slaggestykker

med et takket og skrubbet Udseende, og de enkelte Lavablokke er dynget sammen paa den mest ubegribelige Maade. Lavaen er hurtigt blevet afkølet paa Overfladen, og den størknede Lavaskorpe springer ved Bevægelsen i utallige Stykker, mens Strømmen ruller frem; der høres derfor fra Lavaen, naar den er i Bevægelse, en knitrende og knaldende Lyd. Resultatet bliver, at Overfladen ser ud som et af Stormen pisket Hav. Saadanne Lavastrømme er ofte forholdsvis smalle og med høje Kanter og ligner i Frastand vældige Gærder eller Rygge. En Lavastrøm af denne Form er

Fig 74. Transport af Tømmer. (Efter Fotografi.)

meget vanskelig at passere; Lavastykkerne er saa løst sammenføjet, at den mindste Berøring bringer dem i Ulave, man vakler og styrter hvert Øjeblik ned imellem Lavablokkene, kryber op igen og river sine Hænder til Blods paa de utallige Spidser og Takker. De store Lavamarker er især dannet af Lavaplader, som vel undertiden er jævne som et Stuegulv, men dog oftere brudt og kløvet paa mange Maader. Paa de glatte Overflader ser man utallige sammenfiltrede og snoede Lavareb, bøjet i lange Kurver efter den sejge Masses Bølgebevægelse. De fleste Steder er den oprindelige jævne Overflade ved Afkølingen sunket og brudt og spaltet i store Stykker; her-

ved er Overfladen bleven meget ujævn med utallige smaa Høje, Rygge, Dæmninger og kedelformede Fordybninger; det er, som Isdækket paa en Fjord ved en voldsom Søgang var brækket i Stykker, og det hele saa pludselig var stivnet. I Pladelavaerne findes en uendelig Mængde Revner og Huller; nedenunder er den flydende Lava nemlig strømmet bort, saa at Overfladens afkølede Lavaplader dækker store, tomme Rum. Undertiden har den flydende Masse i længere Tid fulgt den samme Vej under Lavadækket; efter Udbruddet findes der da paa disse Steder lange, rørformede Huler under Skorpen. Paa denne Maade er rimeligvis Islands største Lavahule, Surtshellir, blevet til; den har sikkert i lang Tid tjent som Afløbsrende for den glødende Lava. Denne Hule har en Længde af 839 Favne, og i den findes flere Sidehuler, smaa frosne Søer, og Hulen afsluttes af en Iskælder, et Kammer af omtrent 30 Fods Højde, opfyldt af meget smukke Issøjler og kæmpemæssige Istappe. Ofte findes meget store Revner og Spalter i Lavastrømmene; den mest bekendte af disse er Almannagjá ved det gamle Tingsted Thingvellir; den har en Længde af $1^1/_3$ Mil og begrænses mod Vest af 100 Fod høje, lodrette Klippemure, medens den østlige, sænkede Væg kun har en Højde af 30—50 Fod. I Lavaørkenen Odadahraun i det indre Højland findes endnu større Spalter med en Længde af 2—3 Mil.

Foruden Lava kaster Vulkanerne Masser af løst Materiale ud, Slagger, Aske og »Bomber«, kugleformede eller afrundede Lavaklatter eller Lavadraaber. Den flydende Lava i Krateret sønderdeles, pulveriseres og adsplittes af de stærke Dampstød fra Vulkanens Indre, og samtidig høres der i Jorden en stærk Rullen og Torden, Knalden og Bragen. Naar Hekla, Katla eller andre større Vulkaner begynder at sprude, høres Knaldene ofte i fjerne Egne, og de underjordiske Drøn bebuder Indbyggerne, hvad der er paa Færde, længe før man har faaet Underretning om Udbruddet. Fra Krateraabningen hæver vældige Damp- og Askesøjler sig, hvis Form meget træffende er blevet sammenlignet med en Pinie. Den 21. April 1766 havde Heklas Askesøjle en Højde af 16,000 Fod og den 5. Februar 1846 14,000 Fods Højde; den er ofte betydelig højere under Udbruddene, men er ikke

blevet maalt. Paa Grund af Højden ses Vulkanernes Askesøjler i fjernt liggende Egne, skønt der ligger mange Bjærge imellem. Lavastykker slynges under Udbruddene højt op i Luften og falder ofte ned langt fra Vulkanen; ved Heklas Udbrud i 1510 blev en Mand slaaet ihjel af en vulkansk Bombe i Skalholt, 6 Mil fra Bjærget. Ved Heklas Udbrud i 1766 blev Lavastykker paa 3—4 Punds Vægt slynget 3 Mil bort, og en Slagge

Fig. 75. Over Elven. (Efter Fotografi.)

saa stor som en knyttet Haand faldt ned paa Nordlandet 22 Mil fra Hekla. Den finere Aske kastes højt op i Luften og spredes derfra vidt og bredt af Vinden over fjerne Lande og Have. Ved Katlas Udbrud førtes Asken til Bergen, ved Askjas Udbrud i 1875 helt til Stockholm o. s. v.

I et saa bjærgfuldt og nordligt Land som Island naar selvfølgelig mange Vulkaner op over Snelinien. Nogle fritstaaende, som f. Eks. Hekla, er ikke dækket af sammenhængende Snemasser, men der findes paa dem spredte, store Snedynger, som under Udbruddene har en forholdsvis ringe Betydning. Anderledes forholder det sig med de Fjeldgrupper, hvor de

vulkanske Udbrudssteder dækkes af store Jøkelmarker. Naar vulkanske Udbrud finder Sted under Jøklerne, brydes Bræerne i Stykker, smelter og oversvømmer de nærmeste Dale og Lavlande; saadanne Begivenheder kaldes af Islænderne for Jøkelløb. Under Myrdalsjøkulls Snemarker ligger Vulkanen Katla skjult; den har i den historiske Tid forvandlet tæt beboede og frugtbare Egne til Ørkener med sorte Slagger og Askemasser, som gennemstrømmes af smudsige, gulbrune Jøkelelve i utallige Forgreninger. Katlas Vulkankløft er mellem Udbruddene altid dækket af Sne og Is, og en stor Skredjøkel strækker sig fra Vulkanen ned paa Lavlandet. Under Udbruddene brydes Jøkelen i Stykker, og de store Landstrækninger oversvømmes af vældige Vandflomme med Tusinder af svømmende Isstykker, hvoraf mange er saa store som Huse. Paa Grussletten nedenfor, som har en Længde af 5 Mil og en Bredde af 4 Mil, kan intet Liv trives; de mange Bøndergaarde med vidtstrakte Enge, som fandtes her i Oldtiden, er blevet fejede bort, og de nuværende Indbyggere i disse Egne er for det meste flyttet 3—400 Fod op i Fjeldene, hvor der findes ganske frodige Græsgange. Katla har haft 12 eller 13 Udbrud i den historiske Tid, hvoraf mange har været yderst fordærvelige for de nærmeste Egne. Af andre Jøkelvulkaner er Skeidarárjøkull og Øræfajøkull de mest kendte. Det største Udbrud af Øræfajøkull fandt Sted i Aaret 1362; den Gang blev 40 Bøndergaarde og 2 Præstegaarde med Mennesker, Kreaturer og alt bortskyllet eller begravet paa en eneste Dag. Sagnet fortæller, at kun en enkelt Hyrde og en blisset Hest beholdt Livet; alt andet levende omkom.

Baade Nord og Syd for Island har Udbrud fundet Sted paa Havbunden, hyppigst dog uden for Reykjanes paa Sydvestkysten. Udbrudsvirksomheden var her stærkest i det 13de Aarhundrede; da nævner Annalerne 5 eller 6 Udbrud paa dette Sted. Slaggeøer dannede sig flere Gange, men forsvandt hurtigt igen. En saadan Ø dannedes ogsaa 1783; paa Øen, som fik Navnet Nyø, blev der rejst en Flagstang, men Øen forsvandt kort efter med Flagstang og det hele.

I et saa vulkansk Land som Island er *Jordskælv* naturligvis meget almindelige, især i Midtpartiet af Island, hvor de fleste Vulkaner findes.

Paa den nordvestlige Halvø og paa Østlandet er Jordrystelser derimod meget sjældne. Det sydlige Lavland i Nærheden af Hekla og Katla er især udsat for stærke Rystelser og ligeledes Egnene ved Husavik og Kelduhverfi paa Nordlandet. Paa begge Steder har stærke Jordskælv i de sidste Tider gjort megen Skade og forvoldt store Tab af Menneskeliv og Ejendom. Som Eksempler vil jeg kun nævne to Jordskælv, det ene paa Nordlandet og det andet paa Sydlandet. Saa stærke Jordskælv er til al Lykke temmelig sjældne, men mindre Rystelser, som kan gøre lidt Skade paa Bygninger, Gærder o. s. v., er meget hyppige.

Om Morgenen den 25. Januar 1885 rystedes Bygden Kelduhverfi af et heftigt Jordskælv. Rystelsen varede i 2—3 Minutter med en saadan Styrke, at Folk hverken ude eller inde kunde holde sig oprejste. Nogle Huse faldt, andre blev kløvede, og flere gamle Lavarevner blev vekselvis trykket sammen og udvidet, og et Sted løsnede sig et Klippestykke af en Kubikfavns Størrelse, hvoraf en Trediedel før Jordskælvet laa begravet og fastfrosset i Jorden, rullede ned ad en Skrænt og vendte den nederste Side opad. Isen paa en nærliggende Sø, som havde en Tykkelse af $^1/_2$—$^3/_4$ Alen, blev sønderrevet i utallige Stykker, og disse dyngedes op som høje Gærder paa Søens vestlige Bred. Store Stykker frossen Jord løsreves fra Underlaget og blev staaende paa Kant. Paa de flade Sandstrækninger Vest for Søen blev Sandet kastet til Vejrs i 50—60 Favne høje Søjler, og næste Dag fandt man paa Sandet flere Jordfaldshuller, hvoraf de største havde en Omkreds af 60—70 Favne. Alle Gaarde i denne Egn blev mere eller mindre beskadigede, men intet Menneskeliv gik tabt.

Jordskælvet i 1896 i Islands sydlige Lavland var endnu heftigere og gjorde meget mere Skade; hele det store Lavland rystedes ved flere voldsomme Stød (i Dagene fra den 26. August til den 6. September), som var meget ødelæggende for disse tæt beboede Egne. Af de derværende 1287 Gaarde blev 161 fuldstændig ødelagt og 151 meget stærkt beskadiget; næsten alle de andre blev mere eller mindre beskadiget, skønt Husene ikke helt faldt ned. Her kan vi ikke nærmere beskrive denne Naturbegivenhed, men vil kun skildre, hvorledes det gik til i Bygden Ølfus, som

blev ramt af Ulykken den 6. September; i andre Egne paa Lavlandet skete der noget lignende.

Hele Natten mellem den 5. og 6. September føltes Jordrystelser over hele Lavlandet med enkelte stærkere Stød; Jorden kom ikke i Ro, men var i stadig vuggende Bevægelse. Kl. 2 om Natten opskræmtes man ved et nyt, uhyre voldsomt Stød, som føltes over hele Lavlandet, men dog ingen Steder saa stærkt som i Ølfus, hvor det gjorde flere Ulykker end nogen af de foregaaende Rystelser; her faldt 24 Gaarde til Grunden, og 20 blev stærkt beskadiget. Det var et stort Held for Indbyggerne, at de allerede ved Stødet Kl. 11 om Aftenen, som her ikke gjorde videre Skade, var flygtet ud i det fri og havde indrettet sig paa at tilbringe Natten under aaben Himmel; thi hvis alle havde ligget i deres Senge, vilde sikkert mange været omkommet under Stødet Kl. 2, som var saa kort og kraftigt, at Husene faldt ned i et Nu. Natten var mørk og taaget. Ølfusá, den store Elv, som begrænser Bygden mod Øst, brød frem med voldsom Kraft, og der hævede sig paa dens Lagune en Flodbølge af 16 Fods Højde. Man var i den dødeligste Angst for, at den lavtliggende Bygd skulde blive oversvømmet, hvilket dog ikke skete. Folk stod skrækslagne i Grupper paa Marken, der gyngede under dem som i Søgang. Rummelen og Drønene genlød fra det ene Fjeld til det andet, saa at man ofte ikke kunde høre Ørenlyd; der var intet, man heller ønskede, end at det snart maatte dages, thi Mørket gjorde Tilstanden uhyggeligere. Kirkeklokkerne ringede stadig som til Ligfærd for den dødsdømte Bygd, Kirketaarnene af Træ svajede hid og did, men faldt ikke. Man kan tænke sig, hvilket Indtryk alle disse Rædsler maa have gjort paa Befolkningen, som skælvende i den kolde Nat, halvnøgne i ravende Mørke ventede deres Undergang. Lige efter det stærkeste Stød Kl. 2 hørte man over hele Bygden omtrent i $1^1/_2$ Time en umaadelig Susen og Brusen som fra et stort Vandfald; nogle troede, at det maatte være et vulkansk Udbrud i Nærheden, mens andre mente, at Havet var ved at bryde ind over Slettelandet. I Begyndelsen lignede Lyden en voldsom Tuden af en Dampfløjte. Larmen skyldtes en meget stor Springkilde, som var blevet dannet under Jord-

skælvet, og da det lysnede om Morgenen, saa man Dampsøjlen hæve sig 6—700 Fod højt oppe i Luften, og inde i Dampen saas Vand og Dampstraaler skydende op, den ene højere end den anden. Disse Dampudbrud tabte dog snart deres Styrke, og de første Dage sprudede Kilden kun 10—12 Alen, blev derefter lidt efter lidt mere spagfærdig, indtil Udbruddene standsede midt i September. Den næste Dag byggede man i Ølfus smaa Hytter af Tømmerstykker, sønderbrudt Bohave og Græstørv, og med disse maatte

Fig. 76. Den nye Jernbro over Tjorsaa. (Efter Fotografi).

man i nogen Tid lade sig nøje. I de sidste Nætter havde Køerne været ude, og derfor blev ingen af dem dræbt; den eneste Næring, de fleste Folk havde den første Dag, var Mælken, thi alle Fødevarer var begravet under Ruinerne. Fra Bjærgene styrtede vældige Fjeldskred ned, og i andre Egne dannede der sig store Spalter tværs igennem Lavland og Fjeld, hvoraf enkelte havde en Længde af $1^1/_2$—2 Mil; Vandløb og Søer forandredes, nye varme Kilder dannedes, mens andre forsvandt o. s. v.

Varme Kilder, *Kulsyrekilder* og *Svovlkilder* staar i en nær Forbindelse med Vulkanerne og er som disse som oftest knyttet til Spalter i Jordbunden.

Varme Kilder findes spredt over hele Landet; den mest bekendte af disse er den berømte Geysir. Kulsyrekilderne findes især paa Snæfellsnes, men Svovlkilderne er hyppigst, hvor Udbrudsvirksomheden i nyere Tid har været stærkest. De kogende Svovlkilder har en stor Indflydelse paa Bjærgarterne, idet Stenene opløses, omdannes og forandres af de sure Dampe og endogsaa kan blive fuldstændig til Grød, saa at man ved Svovlkilderne altid finder en Mængde kogende Dyndpytter med alle mulige Farver; de er som oftest yderst uhyggelige og stygge og udsender en kvælende Svovlstank. Disse Kilder afsætter ogsaa Svovl, Gibs og andre Stoffer. De mest kendte Svovllejer findes ved Myvatn i Nordlandet og Krisuvik i Sydlandet; paa begge Steder har man i ældre Tider haft en betydelig Svovlminedrift, som nu ikke længer kan betale sig.

Af varme Kilder findes Hundreder eller maaske Tusinder over hele Island; nogle er kun lunkne og tjenlige til Bad, andre er kogende og boblende, men enkelte springer af og til, kaster Vandstraaler op i Luften, af den Slags Kilder er Geysir den største. *Geysir* ligger ved det sydlige Lavland under et lille Bjærg (Laugafell) i en Gruppe af ca. 50 smaa og store kogende og boblende Lerpytter. Omkring Aabningen af Geysir har der dannet sig en flad Stenkegle (af Kiselsinter), afsat af det mineralholdige Vand, med en Skaal i Toppen, hvorfra et 70 Fod dybt Rør gaar lodret ned i Jorden. Mellem Udbruddene er Skaalen fyldt med varmt Vand, som i Overfladen har en Temperatur af 76—86°, nede paa Bunden af Røret er Varmen derimod meget højere, 120—130°. Før et Udbrud hører man dumpe Drøn nede i Jorden, Dampmasserne forøges, og Vandet koger over Skaalens Kanter. Pludselig skyder en Vandstraale lodret op i Luften, derpaa følger den ene efter den anden, højere og højere, 60—100 Fod, og undertiden højere. Vandstraalerne ses i Dampen som lodrette Søjler, men pludselig synker det hele sammen, og Skuespillet er til Ende. Man antager, at Damptrykket paa Rørets Bund er Aarsag til Geysirs Udbrud. I Dybet kommer Temperaturen paa Grund af Vandmassens Tryk betydelig over Kogepunktet paa Overfladen, men i det Øjeblik det varme Vand nede i Røret har opnaaet en højere Temperatur end den, der svarer til Vandets

Tryk, forvandles det til Damp og slynger Vandsøjlen højt op i Luften; de Vandlag, som ligger nedenfor, befries derved fra Trykket og forvandles da ogsaa til Damp, og Udbruddet fortsættes, indtil det udslyngede Vand er blevet saa afkølet, at det forhindrer en videre Dampudvikling.

Island skylder udelukkende de vulkanske Kræfter sin Tilblivelse; det er helt igennem opbygget af gamle og nye vulkanske Bjærgarter, som i Form af flydende Lava eller Aske og Stenbrudstykker er trængt frem paa Overfladen fra Jordens Indre. Den største Del af Landet er dannet af en mørk, vulkansk Bjærgart, der kaldes *Basalt*, som ikke er andet end gammel Lava. Naar man sejler langs den islandske Kyst, især Øst- og Vestlandet, er Balsaltfjeldenes ejendommelige Former straks paafaldende; de stejle, næsten lodrette Fjeldsider viser sig som vældige 2000 Fod høje, sorte Mure, oventil flade eller udtakkede med Bastioner og Skydeskaar. Disse Fjeldmure er opført af indtil 100 vandrette eller lidet hældende Klippelag, der undertiden adskilles af tynde, røde Linier, bestaaende af Slagger og Aske. Hvert Klippelag har øverst og nederst Slaggeskorper ligesom Nutidens Lava, og inde i Stenen findes flere eller færre Blærerum, som viser, at Stenen engang har været flydende. Enkelte Steder afbrydes Basaltfjeldenes sorte Farver af lyse Fjeldskrænter og gullige eller blegrøde Fjeldtoppe; det er, som om der stadig laa Solskinspletter paa Fjeldene paa disse Steder. Denne lyse Farve skyldes en anden vulkansk Bjærgart, som kaldes *Liparit;* den optræder i mindre Indlejringer mellem Basaltlagene og undertiden i større særskilte Masser. Af denne Bjærgart findes der mange, til Dels stærkt farvede Varieteter, og Fjeldsider, hvor denne Bjærgart er fremherskende, har ofte de mest skrigende Farver. Naar *Lipariten* bryder frem af Jorden som en glødende Masse og hurtigt afkøles, omdannes den til et kulsort Glas, som er kendt under Navnet Obsidian, men undertiden kan den paa Grund af Vanddampe blive porøs og svampet og bliver da til en lys, ja næsten helt hvid Pimpsten. Lavastrømme af Liparit, Obsidian og Pimpsten findes nogle Steder paa Island, saaledes Øst for Hekla ved Torfajøkel.

Midten af Island optages af løse Bjærgarter, som kaldes *Tuf* og *Breccie*,

Fig. 77. Krater ved Heklas Top (se Side 157). (Efter Fotografi ved Vilh. Melbye.)

og som bestaar af Aske og Grus, der er udkastet af gamle Vulkaner. Disse Bjærgarter kan være af meget forskelligartet Beskaffenhed. Nogle Tuffer er fine, andre meget grove, de har i Reglen en rødbrun eller gullig brun Farve. Naar Tuffen er opfyldt af en Mængde store, kantede Lavastykker, kaldes den *Breccie*, men naar Lavastykkerne senere ved Elves eller Bræers Hjælp er blevet glattet og afrundet, kaldes Bjærgarten Konglomerat. Disse Tuffer danner et bredt Bælte tværs over Island, som paa begge Sider mod Øst og Vest begrænses af Basalt. Næsten alle Nutidens Vulkaner paa Island findes i Egne, hvor Tuf og Breccie danner Undergrunden.

Man antager, at Island i Fortiden, i den tertiære Jordperiode, har været sammenhængende med Grønland og Skotland, at et vulkansk Land i de Tider strakte sig tværs over det nordlige Atlanterhav. Af dette Land er Island og Færøerne en Rest, det øvrige er forsvundet i Havet. Man har af Plantelevninger fra den Tid kunnet finde ud, at Aarstemperaturen paa Island dengang var omtrent den samme som nu i Nord-Italien. I den islandske Basaltformation findes hist og her Lag af forskellig farvede Lerarter indeholdende Brunkul og fladtrykte Træstammer, som paa Island kaldes »Surtarbrand«. I Leret har man flere Steder fundet vel bevarede, ældgamle Plantelevninger, som viser, at disse Lag er dannet under et meget varmere Klima end nu. Imellem Udbruddene, som frembragte Basalten og Tuffen, dannedes der Jordbund med yppig Plantevækst. Dengang fandtes paa Island udstrakte Skove af Løn, Eg, Hassel, Prataner, Valnød, Tulipantræer, vild Vin o. s. v. Skade at der dengang ingen Mennesker fandtes til at fryde sig over al denne Herlighed.

III. ET BESØG PAA EN ISLANDSK GAARD.

En islandsk Dal begrænses som oftest paa begge Sider af sorte, stejle Basaltfjelde med Snepletter i de højere Regioner. Fjeldene viser sig i Almindelighed at være nogenlunde flade oventil, naar man bestiger dem; deroppe ses kun nøgne Grussletter, Stenblokke og Snedynger, men i det fjerne skimtes glitrende, hvide Jøkelkupler og takkede, vulkanske Bjærgtoppe, medens enkelte hvide Dampsøjler hæver sig fra varme Kilder eller

vulkanske Kratere i de indre Ødemarker. Dalene er udhulet i den Fjeldmasse, vi staar paa, men de forsvinder for Øjet, og Blikket svæver frit over de store Vidder, uden at man lægger Mærke til de mange dybe Dalrender, som er skaaret ned i Plateauet, før man staar paa Randen af dem. Da aabner Dalen sig med et Svælg eller en uhyre Kløft, men naar man kigger fremover, bliver Udsigten venligere. Paa Dalbunden slynger Elven sig som et Sølvbaand gennem grønne Enge, for derefter langt borte at udgyde sig i Fjorden, der som en matpoleret Flade forsvinder ved den disede Horisont. I begge Dalsider ses ved Fjeldsiden med lange Mellemrum lysegrønne Pletter, som ved nærmere Eftersyn viser sig at være de gødede og dyrkede Hjemmemarker eller Tun omkring Gaardene. Midt i disse grønne Pletter kastes Solstraalerne hist og her tilbage fra Bygningernes røde og hvide Gavle. Vi staar nu ved Dalrenden og ser nøjere paa vore Omgivelser; Fjeldkanten er gennemgravet af Kløfter, Smaadale og Botner og opløses i en Mængde Kamme, Toppe og Bastioner, hvorimellem smaa og store Vildbække boltrer sig i Fosser og Kaskader; Hundreder af Vandløb fører Grus og Klippestykker ned til Fjeldets Fod og Dalen, og neden for hvert Hak i Fjeldet er der derfor en flad Gruskegle, som strækker sig ned ad Bjærgsiden til Dalbunden; hver lille Top og hvert Hak har ligesom et Timeglas efter Tyngdens Love udtømt deres Indhold ned paa det flade Land. Fjeldets Fod er plantebevokset, men Græsset har sjældent kunnet arbejde sig højere op end til midt paa Fjeldet; kun paa Rygge imellem Kløfter og Lavninger, hvor hverken Vandflomme, Fjeldskred eller Laviner kan gøre Fortræd, strækker Plantedækket sig i længere Tunger opefter, men den øverste Halvdel af Fjeldsiden bestaar

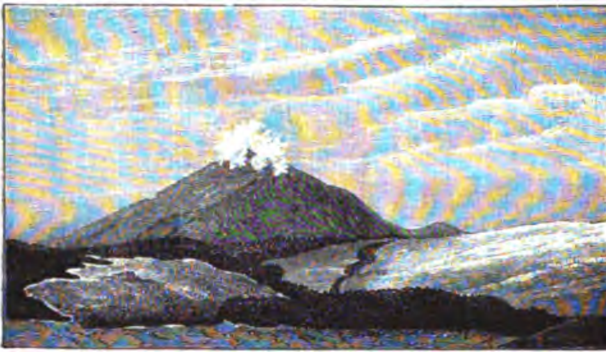

Fig. 77. Hekla lige efter Udbruddet i 1845.

sjældent af andet end nøgne Klippeafsatser, Klippevægge eller Stendynger. Ved nøjere Eftersyn vil man dog finde enkelte Planteindivider søgende Skjul, Læ og Fodfæste mellem Klippeblokke og i Sprækker, og hvor Rækker af Kilder pipler frem mellem Klippelagene, er der ofte en frodig Vegetation af gulgrønne Mosser, som danner Jordsmon og bereder Vejen for de højere Planter. Selv i de stejleste Dalsider ser man Faarene spredt omkring for at opsøge de saftige og krydrede Fjeldplanter, som titter frem mellem Stenene; deres Hurtighed og Behændighed i at undgaa nedstyrtende Stene og i at hoppe fra den ene Klippeblok til den anden er forbavsende.

Men vi befinder os endnu oppe paa Fjeldet og skal se at komme nedefter; vi har i nogen Tid ligget i Telt oppe paa Højlandet midt imellem Jøklerne og trænger nu til at komme til Bygden og faa en ordentlig Seng. Vor Karavane bestaar af 8 Heste, deraf tre med Kufferter, jernbeslaaede Kasser, hængt paa Kløvsadler og surret fast; de maa være stærke og godt pakket, thi naar Hestene drives i Trav og Galop, tørner Kufferterne hvert Øjeblik sammen med Brag og Smæld. Den lille islandske Hest er et klogt Dyr og utrolig sikker paa Benene, saa Rytteren behøver ikke at være bange, selv om det gaar i flyvende Fart gennem nedgravede krogede Ridestier, imellem Klippeblokke og over Tuer. I Taage og Snetykke har de et mærkværdigt Instinkt til at finde Vej. Oppe paa selve Højlandet findes der ingen Ridestier og ingen Stenmærker til at vise Vej; der maa man selv finde sig til Rette; kun paa tre eller fire Hovedveje over Ubygderne har Hestehovene i Aarhundreders Løb skabt nogle nedtraadte, bugtede Stier, som dog ofte forsvinder. Vor Vej fører nu ned ad en lille Sidedal til Hoveddalen, langs en Elv, som i utallige Fosser styrter af Sted over Basaltklippernes høje Terrasser. Først maa vi ride nedad nogle lange Snedynger, hvor en af Førerne gaar i Forvejen med en lang Alpestok for

Fig 78. Et Stykke af Kraterrækken ved Skaftaa (se Side 151).

at prøve Sikkerheden; thi ofte er Snedyngerne undermineret af Fjeldbække, som man hører risle dybt nede i Kløfterne under Sneen; at Folk og Heste pludselig styrter igennem, kan let ske. Elven maa passeres flere Gange, og Hestene er nødt til at balancere paa de glatte Klippeblokke midt i den skummende Strøm. Det gaar godt, og vi naar uden Uheld ned til Hoveddalen.

Nu nærmer vi os til den Gaard, hvor vi venter at kunne faa Nattekvarter. Uden for Hjemmemarken, som omgives af et Gærde af Sten eller Græstørv, modtages vi af en Flok gøende Hunde, men Hestene ved af gammel Vane, at deres Angreb ikke er saa ilde ment, og tager det med forholdsvis Sindsro; vi kommer igennem Leddet og rider ad en indhegnet Vej op imod Vaaningshusene, som staar midt paa Tunet i en lang Række med Gavlene vendt ud til samme Side. Gavlene er ofte malet røde, hvide eller gule, men Husene er ellers grønne, da de er beklædt med Græstørv. Husene paa de fleste islandske Gaarde er bygget af Græstørv, som oftest med enkelte mellemliggende Lag af utilhuggede Kampesten, og indvendigt panelerede med Træ. Gaarden bestaar af en Række tætstillede Smaabygninger med flere Trægavle paa Forsiden, men Kostald og Hølader findes spredt omkring paa Hjemmemarken. De vigtigste af Beboelseshusene er: Folkestuen (baðstofa) med en dobbelt Række Senge, undertiden afdelt i flere mindre Rum; den findes som oftest bag de andre Huse, men er sammenbygget med dem paa tværs, og fra Hovedindgangen fører en lang Gang derhen. Her opholder alle Gaardens Folk sig om Natten, og naar de er inde om Dagen. Endvidere en Gæstestue, et Køkken (eldhús) og Spisekammer (búr). Kakkelovne har man kun paa faa Steder, og Kul bliver meget dyre, naar de skal transporteres langt ind i Landet paa Hesteryggen, men Husene er paa Grund af deres Bygningsmaade meget lune. Af Udhuse sammenbygget med Vaaningshusene findes et eller flere Forraadshuse (skemma), samt ofte en Smedje og et Tremmeskur (hjallur). Ved Kostaldene fandtes før overalt aabne Høgaarde, hvor Høet gemtes tildækket med Græstørv; nu har man mange Steder bygget Lader. Købstæder og Handelspladser paa Island bestaar næsten udelukkende af Træhuse og

ligner norske Kystbyer. Uden for Byerne har man ogsaa i senere Aar opført mange Træhuse, især i Nærheden af Kysten; Transporten af større Masser Tømmer paa Hesteryggen langt ind i Landet er baade vanskelig og kostbar.

Fig. 80. Den gamle Vej gennem Almannagjaa ned til Tingsvoldsletten. (Efter Fot.)

Pladsen foran Husene, mellem disse og Kaalhaverne og Kartoffelmarkerne, er brolagt med flade Sten (stjett), og ved Hjørnet af Gaarden er rejst en stor Sten (Hestestenen) med en deri fastloddet Jernring, hvor den besøgende kan binde sin Hest; men hvis der er mange Heste, drives de ind i en Indhegning, for at de ikke skal løbe ud paa Hjemmemarken, Bon-

dens allerhelligste, hvorfra han faar Vinterfoder til Køerne og enkelte Ride-heste, som han særlig holder af.

Korndyrkning er nu for Tiden ukendt paa Island, og alt Brødkorn importeres; i Oldtiden dyrkede man Byg paa enkelte Steder, men det har dog aldrig kunnet betale sig; det fugtige Øklima og den lave Sommervarme er store Hindringer for Agerdyrkning og Skovvækst. Hele Landbefolkningens Velfærd er knyttet til Græsvæksten. Bønderne lever derfor udelukkende af Husdyravl, væsentlig Faareavl. Kun en lille Brøkdel af Islands store Areal er dyrket Land, 3—4 Kvadratmil i det hele, men Faarene lever hovedsagelig af de vidtstrakte Græsgange i de ubeboede Egne, og det dyrkede Areal, Hjemmemarken (Tun) og en Del af Engene, er nærmest til for Køernes Skyld.

Hjemmemarkens Størrelse er meget forskellig, lige fra 3 til 30 Tdr. Land, det sædvanlige 8—10 Tdr. Land. Ved Frostens og Grundvandets Indflydelse dannes der i Hjemmemarkerne efterhaanden en Mængde ca. 2 á 3 Fod høje Tuer, som oftest uregelmæssig aflange Rygge og Forhøjninger, adskilt ved smalle Render; derved vanskeliggøres Høsten meget, og Jordforbedringen bestaar derfor hovedsagelig i at jævne og lægge Tuerne om. Sammenlignet med de tuede Flader giver en jævn Indhegning en meget større Avling, er lettere at slaa, og Gødningen fordeles og spredes bedre. Den største Del af Plantevæksten paa Tunet bestaar af forskellige Græsarter, mens Engene er bevokset med Halvgræs, især Stargræsarter. Enghøet (úthey) benyttes som Foder til Heste og Faar, Hjemmemarkens Hø (taða) samt noget af det bedste Enghø som Foder til Køer. Høhøsten begynder i Slutningen af Juni eller Begyndelsen af Juli og varer i 9—10 Uger, ind i September; først slaar man Høet i Indhegningerne og dernæst af Udmarken. Man maa skynde sig og benytte Tiden, thi Sommeren varer i Regelen kun 15 Uger. Før Høsttiden maa Huse og Hegn repareres, Tørven skæres og tørres, Jordarbejder og Jordforbedringer udføres, Faarene røgtes og drives til Fjelds; efter Høsten maa Faarene hentes tilbage, Handelsrejser foretages o. s. v. Den egentlige Arbejdstid er saaledes meget kort. Fra Begyndelsen af Oktober til Slutningen af Maj er

Jorden som oftest frossen til 2 á 3 Fods Dybde, saa at Jordarbejder kun undtagelsesvis kan udføres i dette Tidsrum; dog er der i denne Henseende meget betydelig Forskel paa de forskellige Egne mod Nord og Syd. I særlig kolde Sommere, naar Drivisen blokerer Kysten, bliver Arbejdstiden endnu kortere; i de nordlige Egne kan det hænde, at Høsten afbrydes af Snefald, og Køerne maa sættes i Kostalden. Mændene slaar Høet, og Kvinderne rager det sammen, spreder og vender det, naar det skal tørres af Solen, og samler det i større og mindre Stakke, naar man venter Regn. Naar Høet er blevet tørt, bindes det med Reb, flettede af Hestehaar, i 80—100 Pund tunge Bylter eller Knipper, som passer til den ene Side af Hesten; to saadanne hænges hver paa sin Side af Kløvsadlen og fæstes til Træpløkke, som er anbragt ovenpaa denne. En lang Række Heste, saaledes belæsset med Hø, den ene bunden til den andens Hale ved Tømmerne, trækker hjem til Gaardens Høgaarde eller Hølader. Høgaarde er firkantede Pladser med Græstørvshegn bag ved Staldene; inde i disse samles Høet i lange og høje Stakke, som dækkes med Græstørv, og ofte lægges store Stene paa, for at Høet ikke skal blæse bort i de voldsamme Vinterstorme. Det er kun meget sjældent, at Terrænforholdene til-

Fig. 81. Øxaraas øverste Fos. (Efter Fotografi.)

lader, at Høet bringes hjem paa Vogne; paa Nordlandet stakkes Høet fra den afsidesliggende Udmark ofte paa Stedet og bringes saa hjem paa Slæder om Vinteren.

En mellemstor velpasset islandsk Gaard kan let føde 7—8 Køer og 5—600 Faar; desuden holdes der 8—10 Heste, men paa Grund af Landets Naturforhold bliver Faareavlen Hovedsagen. Paa Island holdes omtrent en Million Faar. Den islandske Faarerace er udmærket passende til den Natur, hvori den lever; det islandske Faar er meget nøjsomt og haardført og har en mærkelig sejg Modstandskraft mod det ublide Vejrlig; det hører til en Art, som i Oldtiden har været almindelig i det nordlige Europa; det har en meget kort og tyk Hale, ligesom Hoved og Ben og Ører er korte. Denne Race er nu de fleste Steder blandet og har kun holdt sig paa Øer og i Fjeldlande. Enkelte Væddere har fire Horn, men de er sjældne Undtagelser; ellers er de islandske Faar i Almindelighed kullede og hornede som i andre Lande. Om Vinteren drives de voksne Faar hver Dag ud paa Græsgangene, for at de selv kan søge Føde, og drives som oftest hjem om Aftenen. Hvor bedre Græsgange ligger langt borte fra Gaarden, holdes Udgangsfaarene i særlige Stalde, hvor de vogtes af Hyrden 1 á 2 Mil fra selve Gaarden. Faarene maa skrabe Snelaget bort fra den underliggende Plantevækst, og undertiden maa Hyrden, som følger Flokken, hjælpe til med en Skovl; dog faar de som oftest noget Hø, naar Græsgangen er for daarlig. I meget slemt Vejr maa Faarene holdes inde hele Tiden; under normale Forhold kan man vel regne, at de om Vinteren staar to Maaneder inde. Hvis Vejret er saa daarligt, at hele Faarebestanden maa staa længere inde, begynder Høforsyningen mange Steder at slippe op, og saa kan en større eller mindre Del af Besætningen dø af Fodermangel; nu er man saa forsynlig, at dette meget sjældent sker, men i gamle Dage skete det ofte, til stor Skade for hele Landet. En enkelt Gang kan det hænde i de forrygende Snestorme, at baade Faareflokken og Hyrden omkommer, fryser ihjel i Snedriverne. Fra Slutningen af April holdes Faarene sjældent inde, og i Midten af Maj indtræder Lammetiden. Lammene følger Moderen, indtil man begynder at vænne dem fra, naar de er omtrent fire

Uger gamle, i Midten af Juni; de holdes da borte fra Moderen om Natten i særskilte Lammefolde. I Slutningen af Juni eller i Begyndelsen af Juli drives Lammene paa Græs længere borte, men Moderfaarene bevogtes og malkes hjemme ved Gaarden hver Morgen og Aften i Malkefolden. Af Mælken laves Smør, Ost og »Skyr«, en Slags oplagt Mælk, hvoraf Vallen udsies. Skyr er en Nationalret paa Island; den spises om Sommeren over hele Landet og opsamles ogsaa i store Kar til Vinteren. Sur Valle (sýra, blanda) er Folkenes almindelige Drik i Høsttiden. Tidligere holdtes Malkedyrene (Faar og Køer) om Sommeren mange Steder i Sætere, ofte højt til Fjelds; nu er disse næsten overalt nedlagt. Inden Faarene sendes til Fjeldgræsgangene i Slutningen af Juni, bliver Ulden klippet eller afrevet, og Lammene mærket. Enhver Bonde har sit Mærke, som skæres i Faarenes Ører, undertiden ogsaa et Brændemærke paa Hornene. De forskellige Mærker, som fremkommer ved utallige Kombinationer af forskellig formede Hak, Takker, Rifter, Huller og Indsnit i Ørene, har særlige Navne og registreres i trykte Mærkebøger; uden dem kunde Bønderne ikke bevise deres Ejendomsret til Faarene, naar de kommer hjem om Høsten. Paa Fjeldgræsgangene maa Faarene skøtte sig selv, indtil de om Høsten, i den sidste Halvdel af September, bliver hentet hjem. Paa Fjeldene spreder Faarene sig over store Vidder, og fra hvert Bygdelag maa der sendes Mænd forsynet med Telt og Proviant for at lede efter Faarene og samle dem sammen, og dette kan nogle Steder tage 2 á 3 Uger. Tusinder af Faar drives nu til Bygden, samles i store Skillefolde, hvor de sorteres og uddeles til de forskellige Ejere. Foldene, som ofte kan rumme mange Tusinde Faar, er enten firkantede eller

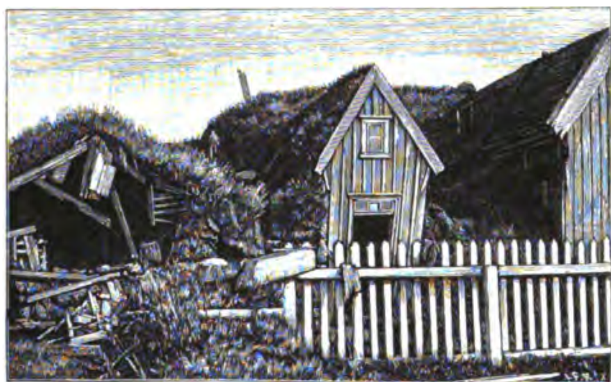

Fig. 82. En Del af en ved Jordskælv beskadiget Gaard.

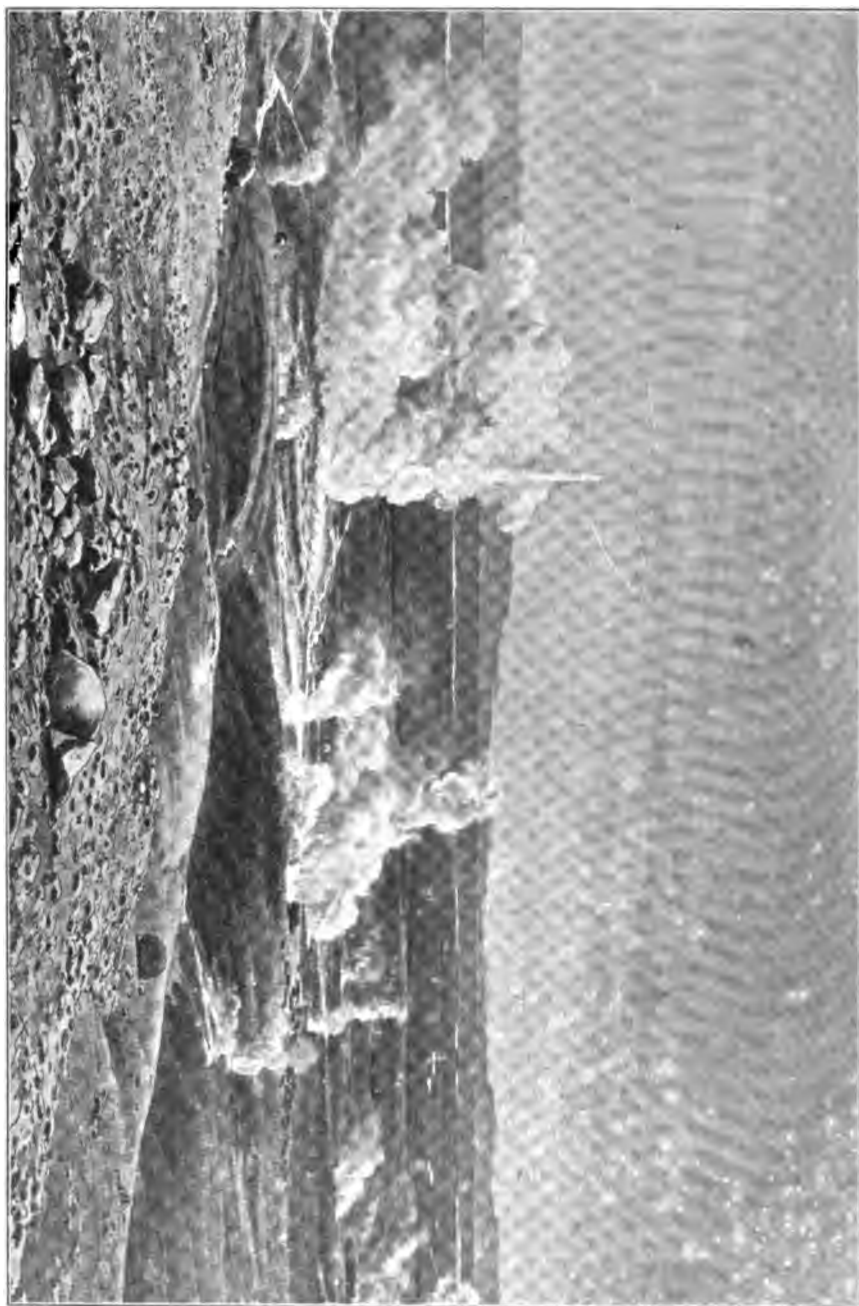
kredsformede; de har en stor Indhegning i Midten (Almindingen), hvor alle Faarene først drives ind for derefter at udskilles til de tilbyggede Smaafolde eller Afdelinger for de enkelte Sogne og Gaarde. Ved denne Lejlighed samles alle Folk fra Bygden, saa Sorteringen af Faarene giver Anledning til en festlig Sammenkomst, hvor unge og gamle morer sig efter Evne ved Brydning, Kapridt og paa anden Maade. Paa Grund af Faareavlen holdes et stort Antal Hunde, som er uundværlige for Hyrderne og i Almindelighed er kloge og kvikke Dyr.

Kvægholdet paa Island er gaaet meget tilbage siden Oldtiden; Sagaen omtaler endog 100 Køer paa en Gaard; nu findes der meget faa Steder 20 Køer eller derover. Hornkvægets Antal er dog steget noget i de sidste Aar, siden man begyndte at oprette Mejerier og kan faa afsat sit Smør til Udlandet (1906 fandtes 25,159 Stykker Hornkvæg). I gamle Dage var Smørproduktionen meget større end nu, skønt der var saa godt som ingen Smøreksport; men dengang brugtes der i Hjemmene en Mængde Smør til al den Stokfisk, som spistes, og Brød var da en sjælden Vare. Afgiften af alle Gaarde betaltes i Smør, og alle Høstarbejdere og Daglejere modtog deres Løn i denne Vare. Paa Bispegaardene og Klostrene, hvortil der hørte en Mængde Landejendomme, opsamlede man ved Reformationstiden vældige Forraad af gammelt Smør; efter en Inventarieliste fra 1550 fandtes der paa Hólar Bispesæde med tilliggende Gaarde 770 Centner gammelt Smør. Siden 1900 er man begyndt at eksportere Smør, idet man i det sydlige Lavland har oprettet flere smaa Mejerier, som aarlig udfører 2—300 Tusind Pund Smør til England. De islandske Køer, som er smaa af Vækst, malker gennemsnitlig 4—5000 Pund om Aaret, mange 6000 Pund og derover, og man har Eksempler paa, at Køer har malket 8—9000 Pund uden at faa noget andet Foder end Tunhø.

Af Heste holdes forholdsvis mange, da al Transport maa ske paa Hesteryggen (1906 fandtes 48,900 Heste). Den islandske Hesterace er oprindelig som andre Husdyr kommet fra Norge, hvor der endnu findes en beslægtet Race (Fjordracen). De islandske Heste er smaa (50—54 Tommer høje), tykhaarede og temmelig uanselige, men de er kraftige og sikre paa

Foden og udmærker sig fremfor de fleste Hesteracer ved deres store Udholdenhed og Nøjsomhed. De egner sig fortrinligt for et Fjeldland som Island og har udviklet sig efter den Natur, de lever i, mens Menneskene næsten intet har gjort til deres Udvikling og Forædling. Hestene bliver i Almindelighed meget lidt passet; de fleste maa selv søge deres Føde paa Græsgange baade Vinter og Sommer; i haarde Vintre omkommer derfor mange. Rideheste holdes dog paa Stalden de strengeste Vintermaaneder og fores med Tunhø eller Enghø, men Arbejdshestene faar, naar de en enkelt Gang fodres, kun det daarligste Høaffald. I Oldtiden havde man paa Island megen Morskab af Hestekampe, og man drev Hestene frem til at slaas og bides; den sidste Hestekamp blev holdt paa Nordlandet i Aaret 1623. Af andre Husdyr findes kun en ringe Mængde; i Oldtiden holdt man Svin, som paa større Gaarde fandtes endnu i det 15. Aarhundrede, nu holdes de ikke mere. Høns, Ænder og Gæs holdes nogle Steder.

Kun i Byerne findes Hoteller; i Bygderne maa enhver rejsende, som ikke foretrækker at bo i Telt, tage ind paa Bondegaardene, hvor der næsten altid er et lille Gæsteværelse. Om Sommeren bliver man ofte beværtet med Laks eller Ørred og »Skyr«, og desuden kan man hos alle de mere velstillede Bønder faa mange andre Fødevarer af god Kvalitet, Lammekød, Fisk, Brød, Ost og forskellige islandske Retter, velsmagende og veltillavet. I det hele lever Landbefolkningen paa Island i Almindelighed bedre end Folk i tilsvarende Stillinger i mange andre Lande, og Fattigdom er der meget lidt af, men rige Folk er ogsaa sjældne. Kaffe drikkes til alle Tider i Massevis; paa Island bruges aarlig 11—12 Pund Kaffe for hvert Individ, i Danmark kun 7 Pund. Gæstfriheden har før hos Befolkningen været ubegrænset; ingen betalte noget for sit Ophold, saa at enkelte mere velstaaende Gaarde paa Alfarvej blev til Gæstgiversteder med gratis Beværtning. Mens de rejsende var sjældne, kunde dette til Nød gaa; men efter at Samfærdselen blev større, og især efter at udenlandske Turister i Mængde begyndte at søge til Island, kunde disse Skikke ikke holdes, og nu tager man de fleste Steder et lille Vederlag for Kost og Logi af dem, som kan betale; men mange indenlandske Folk af de lavere Klasser

Store Geysir. Teltplads. Strokkur. Thykkuhverir.
Konungshver (ny i g. Krater). Lille Geysir.

Fig. 83 Geysirkilderne. (Tegning af Karl Jensen efter Fotografi.)

betaler fremdeles intet. I enkelte mere afsidesliggende Egne tager man dog endnu slet ingen Betaling af nogen rejsende, og det kan hænde, at Bonden for at hædre sin Gæst desuden følger ham 2 á 3 Mil, naar han drager bort.

Det kan ikke nægtes, at Livet paa en saadan islandsk Bondegaard former sig ensformigt, især om Vinteren, naar Samkvemmet med andre Egne er afbrudt, og man kun kan komme frem paa Ski eller Snesko og ikke kan benytte Heste. Nogle Gaarde ligger ogsaa saa langt til Fjelds, at det er en hel Dagsrejse at naa til den næste Nabo. Man prøver dog efter Evne at gøre Livet hyggeligt i de lange Vinteraftener. Naar Folkene sad i Folkestuen hver med sit Arbejde, Uldarbejde, Træskæring og andet, var der som oftest en, som læste højt af Sagabøger eller nyere Litteratur, eller man »kvad Rimer«, reciterede rimede Heltesagn, sat i Vers efter ældgamle franske Ridderromaner fra Middelalderen, eller versificerede Eventyrsagaer. Versemaalene var ofte meget kunstige med en Mængde Omskrivninger og Eddaudtryk, som dog enhver forstod, da han havde faaet dem forklaret fra Barndommen af. Der findes vist ikke nogen Almue i noget Land med en saa udpræget Sans for kunstfærdige Rim og Lejlighedspoesi som den islandske, og den daglige Læsning af Sagaerne og den stadige Syslen med nationale Kvad og rimede Fortællinger har sikkert mægtig bidraget til at bevare det islandske Sprog uforandret gennem Aarhundreder. Enhver Almuesmand læser de gamle Sagaer lige saa let som sin Avis, og skønt der nu er lavet en Mængde nye Ord for nye Begreber, saa er Sproget i det væsentlige det samme som i Oldtiden. Af samme Aarsag findes der ingen Dialekter paa Island; selv i meget afsidesliggende Egne, hvis Beboere næsten aldrig træffes, er Sprogforskellen saa lille, at kun en øvet Sprogforsker kan høre og finde nogle smaa Forskelligheder, som ikke har den mindste Betydning for den daglige Forstaaelse. Islænderne har gennem alle Aarhundreder været et meget litterært Folk, og der udgives vist ingen Steder saa mange Bøger og Aviser i Forhold til Befolkningens Størrelse som paa Island.

I ældre Tider stod den islandske Husflid paa et højt Trin. Naar

Sommerarbejdet var ovre, var der rigelig Tid om Vinteren; man havde intet andet at gøre end at passe Kreaturerne; nogle af Mændene rejste til Kysten for at tage Del i Vinterfiskerierne; men de Folk, Kvinder og Mænd,

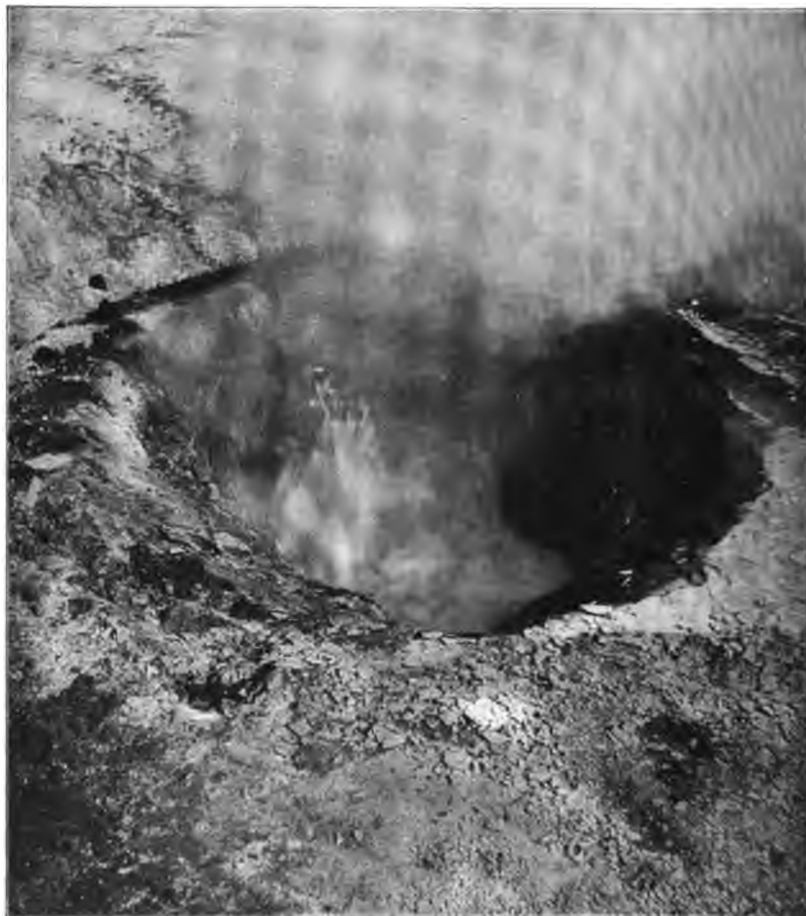

Fig. 84. En af Geysirkilderne, den evig kogende Tata. (Efter Fotografi.)

som blev tilbage, beskæftigede sig i de lange Vinteraftener med Indendørsarbejde, især med at tilvirke og forfærdige de for Hjemmene nødvendige Klæder og Brugsgenstande. Ofte blev der saa et Overskud af Produktionen, som man kunde anvende som Byttegenstande mod udenlandske og indenlandske Varer. Man vævede Vadmel og Sadeldækkener, strikkede

Strømper, Trøjer og Undertøj o. s. v. Husfliden udviklede sig tidlig til Kunstflid. De dygtigste Kvinder beskæftigede sig med Broderier og Flosvævning, mens Mændene udførte Kunstskærerier i Træ, Horn og Ben, samt Metalarbejder i Guld, Sølv og Bronce, da baade Kvindedragterne og Ridetøjet blev smykket paa forskellig Maade. De islandske Kvinders Højtidsdragt med den hvide frygiske Hue og Sløret og de mange Smykker, som ofte gik i Arv fra Slægt til Slægt, er meget smuk; til den bruges en Mængde Sølvsmykker, Bælter, Pandebaand, Diademer, Halskæder, Knapper, Naale, Spænder og Maller, samt Sølv- og Guldbroderier. Almindelig Husgeraad, Sengeheste, Mangler, Madkar, Skeer, Sadler og Ridepiske, var ofte prydet med kunstnerisk snittede Ornamenter og Indskrifter. Denne Husflid er nu ved at forsvinde, og kunstnerisk udførte Brugsgenstande maa vige Pladsen for billige udenlandske Fabriksprodukter, Tilvirkningen af Vadmel og Strømper betaler sig ikke mere; en lille Industri efter fremmed Mønster er nu ogsaa ved at opstaa i selve Landet. Arbejdskraften paa Gaardene er nu meget mindre og dyrere end i gamle Dage, thi en stor Mængde unge Folk drager til Byerne, Fiskerierne og til Amerika. Den ejendommelige ældgamle Kultur forsvinder for kosmopolitisk Hastværksarbejde og Halvdannelse.

IV. AFSIDESLIGGENDE BYGDER.

I. HORNSTRANDENE.

Paa Islands nordvestlige Halvø, som er gennemskaaret af en Mængde Fjorde, strækker de yderste Spidser sig op til Polarkredsen i Danmarkssundet eller Grønlandshavet. Den nordligste Pynt hedder Horn eller Kap Nord, og Kyststrækningerne til begge Sider kaldes Hornstrandene. Disse Egne hører til de af Naturen mest stedmoderlig behandlede paa Island. Fjeldene er dækket af Jøkler og Sne, og Bræer strækker sig ned i de fleste Dalfører. Sorte Basaltfjelde findes alle Vegne, med skarpe og truende Former, Fjeldsiderne falder overalt stejlt af mod Kysten, Lavland eller Kystland findes ikke, Beboelsen er knyttet til nogle korte Dale og cirkel-

formede Botner, som skærer sig ind i Fjeldmurene. Fjeldene er fuldstændig nøgne og golde, Klipper og Ur afvekslende med Snedynger, og selv i Dalene varer Plantevæksten kun i 3 Maaneder. Samfærdselen mellem de enkelte meget spredte Beboelsessteder er meget vanskelig: ved Kysten Skær og Brænding, mellem Dalene skarpe Fjeldkamme, hvor man selv om Sommeren har stort Besvær med at bringe Hestene over paa halsbrækkende Stier. Klimaet er raakoldt, Drivis en stadig Gæst, om Sommeren tidt Taage og Regn, undertiden Snebyger, naar Isen er i Nærheden. Man skulde ikke tro, at en saadan Kyststrækning var beboet, men i Oldtiden har den udmærkede Fangst af Sælhunde og Hvaler og de store Masser Drivtømmer lokket Nybyggere derop, og siden har Beboelsen holdt sig under vekslende Kaar. Beboerne har meget lidt Forbindelse med Omverdenen og er selvfølgelig meget fattige. En fornem Høvding fra Rogaland i Norge, Ønund Ofeigsson Træfod, som flygtede for Kong Harald Haarfagre efter Slaget i Hafursfjord, hvor han mistede sit ene Ben, bosatte sig paa de sydlige Hornstrande under den stejle Fjeldpynt Kaldbakur, men han beklagede sig dog i en Vise, som endnu er bevaret, over, at han havde gjort et daarligt Bytte ved at bortbytte sine Agre i Norge for Kaldbakur; og det kan man slet ikke fortænke ham i. Ønunds Søster Gudbjørg blev Kong Olaf den Helliges Oldemoder.

Sommeren 1886 berejste jeg i August og September Maaned den østlige Kyststrækning op til Horn. Denne Kyst var ikke blevet besøgt af nogen fremmed eller islandsk rejsende siden 1754, da Naturforskeren og Digteren Eggert Olafsson rejste der, og han naaede dog ikke at se mere end Halvdelen. Jeg var meget uheldig med Vejret; thi mens jeg hele Juli ved Nordkysten af Bredebugten havde kunnet glæde mig ved det smukke Vejr, saa var derimod Vejret i August ligefrem afskyeligt. Drivisen var netop ved at forlade Kysten, som var fuldstændig indhyllet i den hvide, kolde og klamme Taage, som plejer at være Drivisens stadige Ledsager, og hele August regnede det uafbrudt, naar det ikke sneede. Høhøsten slog fuldstændig fejl i denne Del af Landet, og da jeg i Begyndelsen af September tiltraadte min Tilbagerejse, havde man ikke paa et eneste Sted

paa hele denne Kyst kunnet faa den mindste Smule Hø tørt; dette er en stor Ulykke for Bønderne, da de saa om Efteraaret maa slagte en stor Del af Besætningen og derved ødelægger den Kapital, som de i Fremtiden skal leve af.

De egentlige Hornstrande begynder paa Østsiden Nord for Reykjarfjord, hvor der er en lille Handelsplads, den eneste paa denne Kyst. Vi besøgte først et lille Fiskeleje, som hedder Gjøgur, hvor Indbyggerne hovedsagelig lever af Hajfiskefangst om Vinteren. Fra Januar til Midten af April ligger de med deres smaa aabne Baade flere Mil til Søs, ofte i flere Uger; der er sædvanlig 9—11 Fiskere paa hver Baad; de er altid daarlig udrustet, og i den svære Søgang, i Snestorme, i 10—20° Frost, kan det sandelig ikke være noget behagelig Liv, de fører. I nordlige og østlige Storme kan de slet ikke lande paa Grund af den stærke Brænding og lider da ofte af Mangel paa Vand og Fødevarer. Hele Uger kan de ofte ligge ude paa Havet i Frost og Kulde og den længste Tid i Mørke; thi paa den Tid er jo Dagene meget korte saa tæt ved Polarkredsen. Naar de skulde sove, maatte de ligge paa Tofterne under vaade Sejl; varm Mad fik de aldrig paa disse Togter, og ofte var deres Fødevarer haardfrosne eller halvt fordærvet af Søvand. Det er mærkeligt, hvad Mennesker kan taale, naar de fra Barndommen er vænnet til Strabadser; dette Liv var i disse Egne dengang noget selvfølgeligt, som ingen gjorde Ophævelser over; nu er Hajfangst fra Baad begyndt at gaa af Brug paa Grund af de lave Tranpriser. Da vi besøgte Fiskerlejet

Fig. 85. Basaltfjeld ved Isefjord.

Gjøgur, herskede der stor Fattigdom der, og nogle var nylig døde af Skørbug. Intetsteds paa Island spises Hajfiskekød saa meget som i disse Egne. Kødet skæres i Strimler, hænges op, tørres og speges, og spises et halvt eller helt Aar efter. Strimlerne fra Bugen paa Hajerne anses for det lækreste. Tre eller fire Aar gammel Hajfisk anses af mange for det bedste, for ikke at tale om, naar den er endnu ældre, men i fersk Tilstand er den meget farlig, og det hænder ikke sjældent, at fattige Folk pludselig dør, naar de i knappe Aaringer er nødt til at spise Hajfisk, som ikke er tilstrækkelig gammel.

Rejsen mod Nord var en af de besværligste af mine mange Rejser paa Island. Her kunde man kun med den største Anstrengelse faa Hestene frem; Forbindelsen mellem de enkelte Gaarde kan som oftest kun ske ad Søvejen eller til Fods, og Indbyggerne er om Vinteren fuldstændig afskaaret fra Samkvem med Yderverdenen. Ski, som dog bruges saa meget i det nordlige Island, anvendes ikke her, men Indbyggerne bruger derimod nogle ejendommelige Snesko (thrúgur), der ligner de nordamerikanske Indianeres Snesko. I et Tøndebaand bliver der vævet et Net af Læderremme, og dette bindes under Fodsaalen. Det er ejendommeligt at se en Mand gaa paa disse Snesko; Benene maa holdes langt fra hinanden, for at Tøndebaandene ikke skal komme i Kollision, og Benene kastes vekselsvis frem, saa at Legemet kommer i vuggende Bevægelse.

Fjordene er her sjælden brede, og Fjeldarmene, som adskiller dem, høje og smalle og meget bratte; det er derfor yderst anstrengende for Heste og Mennesker stadig at klatre op og ned. Ofte maa man med den største Varsomhed følge smalle Stier højt oppe i Fjeldskredene eller øverst oppe paa smalle Klippeafsatser, hvor Brændingen tordner flere Hundrede Fod nedenfor, eller Hestene maa balancere paa glatte Klippeblokke langs Havet lige i Havbrynet, hvor Søvandet ofte sprøjtes over Karavanen. Ofte maa Bagagen læsses af eller bæres, mens hver Hest bliver ført for sig i Tømmerne over de farlige Steder. I Dalene havde vi stadig Regn, og paa Fjeldryggene sneede det jævnlig; vi maatte ofte vade i Sne til Knæene, mens vi hvert Øjeblik maatte hjælpe Hestene, som sad fast i Snedyngerne,

og naar vi saa kom længere ned over Fjeldet, maatte der passes godt paa, at Hestene ikke blev siddende fast i de mange Sumpe og Basaltafsatserne, som nu ofte var dækkede af nyfalden Sne. Det var umuligt at føre tilstrækkelig Proviant med til hele Rejsen; i den stadige Regn og Kulde var det os heller ikke muligt at holde ud i Teltet, og jeg maatte derfor fuldstændig sige Farvel til Civilisationens sidste Rester og leve aldeles som de fattige Indbyggere, paa deres Mad og i deres Hytter. Indbyggerne var særdeles tjenstvillige og meget gæstfri, og det var dem en Glæde at yde alt, hvad de kunde, men det var desværre ikke meget.

Fjeldformerne er mange Steder yderst vilde og sønderrevne, og nogle Steder spærres Vejen af Basaltmure og Gærder, som gaar tværs ud i Søen, og over disse kan det være vanskeligt at komme, naar der ikke, som enkelte Steder, findes Porte og store Aabninger, som man kan ride igennem. Ved Drangar er det smalle Fjeld ved Vandets og Frostens Indvirkning blevet omdannet til fem mægtige 800 Fod høje Pyramider, som paa Grund af deres Størrelse og bekendte Form er kendt af alle søfarende, som sejler Nord om Island. Disse Pyramider, som hæver sig saa ensomt i den vilde og barske Natur, vil altid minde om en af de mest energiske Mænd, som Island har frembragt, nemlig om *Erik den Røde*, Grønlands første Opdager; thi paa Gaarden Drangar tilbragte han sin Ungdom. Han har fra Barndommen øvet sig og staalsat sine Nerver og sin Karakter i Kampen mod Stormen og Isen: her har han sikkert i sin Ungdom jaget Sælhunde, Hvaler og Hvalrosser og er derved blevet skikket til at trodse Polarhavets Farer. Det maa sandelig have været en haardfør og kraftig Natur, som første Gang paa egen Haand, med de usle Hjælpemidler, man dengang havde, bare af Lyst til Eventyr og Bedrifter, vovede sig ud paa Opdagelsesrejser til den ubekendte Polarverden, som sikkert dengang ved fantastiske og overtroiske Sagn og Fortællinger har været endnu frygteligere i Mængdens Øjne.

Paa hele denne Kyst bliver man forbavset over den meget store Masse Drivtømmer, som findes overalt paa Strandkanten, skønt der nu findes meget mindre end tidligere. Da de første Nybyggere nedsatte sig paa

Hornstrandene, bestemte de her, ligesom andre Steder, Grænserne mellem deres Ejendomme, men de undlod at tage nogen Bestemmelse om Drivtømmeret, da dette engang fandtes i uudtømmelig Mængde. Nu hører det meste af Drivtømmeret under ofte fjerntliggende Kirker, som for billig Pris udlejer Strandrettighederne til de nærmest boende. I den katolske Tid fik Kirkerne en Mængde Jordejendomme og andre Herligheder for Sjælemesser o. s. v. Indbyggerne klager nu meget over, at Drivtømmeret tager af: dog synes Kysten mange Steder helt hvid af gammelt og raaddent Drivtømmer, som kun kan bruges til Brændsel. Ved enhver Vig og Fjord er Jordbunden ofte langt fra Havet opfyldt af Træstammer, og Hestene snubler ofte, naar de stikker Benene ned imellem de gamle Stammer. Hovedmassen af Drivtømmeret bestaar af Naaletræer, som driver dertil med Polarstrømmen fra Sibirien; undertiden fører dog Golfstrømmen amerikansk Tømmer derop. Bambusrør, Sukkerrør, vestindiske Nødder o. l. føres ogsaa op til Kysten, og i 1883 fandt man en indiansk Tobakspibe paa denne Kyst. Indbyggerne paa Hornstrandene er flinke Snedkere og Tømmermænd, og de ejer en Mængde Baade, Tønder, Kar og andet Husgeraad lavet af Drivtømmer. I det 17. og 18. Aarhundrede havde de indfødte her en ikke ubetydelig Handel med disse Genstande, som enten blev ført paa store Baade til forskellige Bygder paa Nordlandet eller ad Landevejen med Karavaner til de vestlige Egne. Nu er denne Handel hørt op; Transportomkostningerne er for store til, at der kan konkurreres med de

Fig. 86. Gammel Dragt fra Museet i Reykjavik (se Side 179).

fra Udlandet importerede Fabrikprodukter. Rigdommen paa Drivtømmer har haft stor Indflydelse paa Bygningsmaaden paa Hornstrandir; i ældre Huse er Væggene byggede af flere Lag opstablede Træstammer med Græstørv og Jord imellem.

Nord for Pynten Geirólfsgnúpur er Plantevæksten i Dalene meget frodigere end Syd for denne, og nogle Steder findes smukke Enge, som vilde tillade Indbyggerne at holde mange Kreaturer, dersom den stadige Fugtighed ikke gjorde det saa vanskeligt at faa Høet tørret. Saa snart Sneen tør bort, titter det saftige Græs frem ved Siden af Snedyngerne. Faarene trives udmærket, men Indbyggerne holder dog kun faa af dem; disse bliver dog alle store og fede. Kysten nærmest Syd for Kap Nord bestaar af 12—1600 Fod høje, stejle, eller næsten lodrette Basaltfjelde; hist og her i Fjeldrandene findes smaa Botner eller Cirkusdale med Aabningerne ud mod Havet. De dybeste af disse er beboede, og Indbyggerne lever hovedsagelig af Fuglefangst fra Omegnens Fuglebjærge. De sydligste af disse Smaadale er godt bevoksede med Græs og tillader nogen Kreaturavl, de nordligere er mere stedmoderligt behandlede af Naturen. I disse sidste er der i Dalmundingen dybt ned til Havet, og enkelte Steder maa man benytte lange Stiger for at komme ned til Strandkanten. Man kan ikke tænke sig noget mere ensomt end disse Gaarde, der klynger sig som Fuglereder til Klipperne, rundt omkring omgivet af sorte Fjeldmure; nedenfor tordner og buldrer Brændingen mod Kysten, og Fuglene kæmper skrigende mod Stormen ved Klipperanden; fjernt ude i Horisonten ses en sjælden Gang en Sejler, ofte Drivis eller Taage, og Kampen for Livets Ophold er meget haard, baade paa Søen og i Fjeldet.

Fig. 87. Ung islandsk Pige.

Ved Grønlands Østkyst, altsaa i Nærheden af Hornstrandir, er der altid Drivis, og undertiden fylder Isen hele Havet Nord for Island og trænger sig ind i enhver Fjord eller Bugt. Til Smeltningen af Isen forbruges der saa megen Varme, at Sommeren bliver raakold; dog er der med Hensyn til Vejrliget stor Forskel paa de forskellige Aar efter Isens Mængde. Paa Grund af den store Ustadighed i Klimaet har flere Gaarde paa Hornstrandir ofte været ubeboede i Aarrækker, men naar bedre Tider kom, er de dog altid blevet taget op igen. Efter de skrækkelige vulkanske Udbrud 1783 med paafølgende Uaar og Hungersnød skal der kun have været fire beboede Gaarde paa Hornstrandir.

Det eneste, som Indbyggerne har en nogenlunde stadig Indtægt af, er Fuglefangsten, Sælhundefangsten og Drivtømmeret, dertil kommer enkelte Steder lidt Edderdun. Vanskeligheden ved alt Samkvem med Yderverdenen har haft stor Indflydelse paa disse Kysters Indbyggere; de staar derfor i mange Henseender tilbage for Landbefolkningen i andre Dele af Island. Her fandtes endnu 1886 enkelte ældre Folk, som ikke kunde læse og skrive, hvad man ellers ikke træffer paa Island. Indbyggerne havde ingen Interesse for Politik, som Islænderne ellers er hengivne til, og en Avis holdtes kun paa en enkelt Gaard. Postiller, Salmebøger og andre religiøse Bøger fandtes overalt, ligesom paa andre Gaarde paa Island, og bruges ved Husandagten. Bygden paa denne Kyst hører under tre forskellige Sogne, men Indbyggerne kan kun i godt Vejr om Sommeren komme til deres Kirker; dette koster dem dog en Rejse paa 3—4 Dage. De største Festligheder er Bryllupperne, men det kan hænde, at Brudeparret er 2 à 3 Dage undervejs fra Kirken, hvor de vies, til Hjemmet, hvor Gildet holdes, og i disse Dage har de nygifte klatret om i Fjeldene og vadet i Sneen, saa de trænger haardt til en lille Hjertestyrkning. Naar denne Bryllupsrejse er overstaaet, spiser og drikker man af Hjertens Lyst i 2—3 Dage, og ved Afskeden betaler hver af Gæsterne, efter Evne og Lejlighed, 2—10 Kroner for Fortæringen. Hvis nogen dør om Vinteren paa Hornstrandir, har det sine store Vanskeligheder at føre Liget til Kirken. Det begraves derfor ofte i Sne og venter til næste Foraar; dog føres Ligene undertiden om Vinteren over

Fjeldene. Sent paa Aaret 1884 døde saaledes en Bonde paa Gaarden Bjarnanes $1^1/_2$ Mil Syd for Kap Nord, og Ligkisten skulde føres til Kirken i Grunnavik, omtrent seks Mil mod Vest. Bønderne fra de nærmeste Gaarde forsamlede sig for at være behjælpelige med Transporten, men maatte til en Begyndelse opholde sig en Uge paa Gaarden paa Grund af heftige Snestorme. Da Vejret var blevet noget bedre, drog de af Sted med Ligkisten,

Fig. 88. Islandsk Bondegaard (se Side 165 og flg.). (Efter Fotografi.)

som skulde bæres over de ca. 2000 Fod høje Fjelde ned til Lonafjorden paa Vestsiden; men paa Fjeldet blev de atter overfaldet af Snestorme, saa at de maatte lade Ligkisten blive staaende i Sneen oppe paa Fjeldet for selv at bjærge Livet; her blev Ligkisten staaende i tre Uger, men saa drog tre af de raskeste Folk af Sted igen. Efter meget Besvær fandt de Ligkisten, som var dækket med et tykt Lag Sne; den blev baaret over Fjeldene og derpaa trukket paa en Slæde ud ad Lonafjorden, der var dækket med Is; uden for Lonafjorden var der et Stykke aabent Vand, og der gik næsten en halv Dag med at hente en Baad fra den nærmeste Gaard. Paa denne

blev saa Ligkisten ført over Aabningerne, men mellem Vaagerne maatte baade Ligkisten og Baaden trækkes over Isen. Til sidst lykkedes det at faa den gamle Bonde anbragt i Kirkegaarden i Grunnavik. I gamle Dage, i den katolske Tid (i det 14. og 15. Aarhundrede), gjorde man ikke saa mange Omstændigheder. Gaarden Drangar hører nu under Kirken i Vatnsfjord ved Isafjorddybet, men hvorledes det gik til, at denne afsides Kirke fik Ejendomsret over Gaarden, berettes af Sagnet paa følgende Maade. Bonden paa Drangar havde testamenteret Gaarden til Vatnsfjord Kirke paa den Betingelse, at han blev begravet der. Nu traf det sig saa uheldigt, at Manden døde midt om Vinteren; man drog nu af Sted med Liget og vilde føre det den korteste Vej, tværs over Drangajøkelen, men paa Grund af Snestorm og daarligt Føre maatte Ligbærerne forlade Liget paa selve Højjøkelen, og det viste sig ugørligt at føre det videre. Da blev det resolveret, at Testamentets Bestemmelse skete Fyldest, hvis Legemets ædleste Del, Hovedet, blev begravet i Vatnsfjord, hvilket ogsaa skete. Hovedet blev afhugget og ført til sit Bestemmelsessted, men Kroppen blev tilbage oppe paa Jøkelen.

I ældre Tider var Indbyggerne paa Hornstrandir meget overtroiske, men nu har Overtroen for en stor Del tabt sin Magt, skønt nogle enkelte endnu taler om Gengangere og Spøgelser, som især skal vise sig om Vinteren, naar Drivisen blokerer Kysten. Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var paa Island ligesom i andre Lande Overtroens Blomstringstid. Almuen, som havde maattet give Slip paa Helgener og blev berøvet de katolske Kirkeskikke m. m., fandt i Troen paa Djævle, Hekseri og Spøgelser et velkomment Surrogat. Mange Troldmænd brændtes dengang paa Island, men derimod meget faa Hekse; intet Sted blev dette Uvæsen drevet efter en saa stor Maalestok som paa Vestlandet. Det var især Provsten Páll Bjørnsson, den Tids lærdeste Teolog, som med største Energi forfulgte alt, hvad han troede stod i Forbindelse med de onde Trolddomsmagter. Hans Hustru var syg i flere Aar og i høj Grad hysterisk; Provsten troede, at hun var forgjort, og denne Tro kostede mange Menneskeliv. Hysteri har altid været en meget almindelig Sygdom paa Island; i det 17. Aarhundrede var Syg-

dommen ligefrem epidemisk. Indbildningskraften var saa overspændt og Nervesystemet saa sygt af Overtro og Djævlefrygt. I Aaret 1654 fik engang flere Kvinder hysteriske Anfald under Gudstjenesten i Kirken i Trjekyllisvik; paa de sydlige Hornstrandir blev i den Anledning tre uskyldige Mennesker arresterede af Lovmanden og straks derefter brændt. Arnarfjorden var tilligemed denne Kyststrækning i det 17. Aarhundrede de fanatiske Teologers fornemste Jagtdistrikt, og derved kom man i andre Dele af Landet paa den Tro, at de største Heksemestre havde deres Tilhold i Vestlandets Fjorde; lige til den sidste Tid har uoplyste Folk anset Hornstrandene for det sidste Tilflugtssted for de rigtige, gamle, kraftige Heksemestre. Som et Eksempel paa, hvorledes Landets lærdeste Mænd i det 16. og 17. Aarhundrede var hildet i Overtroen, kan jeg anføre en Tildragelse fra Bispesædet Hólar, dengang Hovedsædet for det intellektuelle Liv paa Island. I Aaret 1598 døde en Landstryger i Skagafjorden og blev begravet i Goddalir; han havde haft en Strid med Forvalteren paa Hólar og havde truet denne med, at han skulde gaa igen. Kort efter Vagabondens Død blev Forvalterens Datter syg, efter Beskrivelsen af Hysteri eller en anden

Fig. 89. Gammeldags islandsk Køkken. (Efter Fotografi.)

Nervesvækkelse, og man var sikker paa, at det maatte være Gengangeren, der plagede hende. Med Biskop Gudbrand Thorlakssons Tilladelse drog saa Forvalteren med flere Folk af Sted til Goddalir; Landstrygerens Legeme blev gravet op, Hovedet blev hugget af, den syge Pige maatte gaa imellem Hovedet og Kroppen, og derpaa blev Legemet brændt. Denne Fremgangsmaade havde dog ikke den tilsigtede Virkning; thi Pigen døde kort efter. Denne Tildragelse gav Anledning til en kongelig Forordning af 25. Februar 1609, i hvilken bl. a. følgende Passus findes: »Eftersom vi komme udi Forfaring, hvorledes sig stor Uskikkelighed der paa vort Land Island tit og ofte skulde tildrage, idet en part letferdige Folk sig skulde understaa, af daarlige og ganske utilbørlige Aarsager tilbevegt, de døde Menniskes begravede Legemer af Gravene at udtage og deris Hovit at afhugge og forbrende, eller og paa anden Maade forkomme. Da paa det saadan ugudelig Bedrift her efter maa blive afskaffet, ville Vi hermed strengeligen og alvorligen alle og hver serdelis have forbudet seg udi saadan letferdige, ugudelige Gjerninger at lade findes« o. s. v.

II. GRIMSØ.

I Ishavet Nord for Island, lige under Polarkredsen, ligger Øen Grimsey, 6 Mil fra det nærmeste Land. Skønt denne ensomme lille Klippeø kun synes egnet til Opholdssted for Søfugle og Sælhunde, har den dog i 900 Aar været beboet af en lille Flok Mennesker, som under stadig Kamp med Ishavets Bølger, Drivis, Taage og Vintermørke har fristet Livet ved Fuglefangst og Fiskeri.

Da Forfatteren af disse Linier paa en dansk Orlogsmand besøgte Øen, havde den kun et Par Gange om Aaret Forbindelse med Island ved aabne Smaabaade, naar Indbyggerne skulde have deres faa Livsfornødenheder fra Købstæderne paa Islands Nordkyst; nu anløbes den af og til af Islands Kystdampere. Jorden paa Grimsø tilhører den islandske Landskasse, og i umindelige Tider havde ingen Embedsmand været deroppe paa Inspektion. Amtmanden i Nordamtet ønskede at foretage en Embedsrejse til

Øen tillige med to andre Embedsmænd, og Orlogsskonnerten »Diana«s Chef indbød mig til at deltage i Turen.

Om Aftenen den 19. Juni sejlede vi fra Byen Akureyri, som ligger ved Bunden af den lange Øfjord. Denne Fjord er en af de smukkeste Fjorde paa Island, og den tog sig ud til sin Fordel i det dejlige Vejr og den skønne Aftenbelysning. Kl. 12 om Natten var vi ved Mundingen af Fjorden, og alle var oppe paa Dækket for at se Midnatssolen og det dejlige Panorama, som omgav os. Søen var blank som et Spejl med et Purpurskær fra den store, røde Solskive, som syntes at svømme paa Havet, og de blaalige Fortoninger af Fjeldene med deres høje, hvide Spidser og Sneflader og de utallige Vandfald ned over de mørkviolette Fjeldsider gav den hele Scene et imponerende Præg. Allerede Kl. 3 om Morgenen var vi ude paa Grimsø og gik i Land i en Vig tæt ved Præstegaarden. Indbyggerne blev vækket af deres søde Slummer ved de usædvanlige Gæsters Komme. Landingen var temmelig vanskelig, og skønt det var blikstille, var der en betydelig Dønning, Stranden var fuld af store Rullestensblokke, oven for hvilken der er en brat Klippeskrænt. Snart var Selskabet spredt til alle Kanter; Embedsmændene gik til deres Forretninger, som skulde afgøres i en Hast, og Skibslægen fik straks nok at bestille med at se til nogle Patienter; han var sikkert ikke den mindst velkomne paa denne ensomme Ø, hvor der aldrig kommer en Læge. Imens strejfede jeg om for at se paa Klipper og Planter. Her findes ingen Havn, og et Skib kan kun ligge her i smukt Vejr. En vestlig Dønning kan gøre det fuldstændig umuligt at komme i Land eller fra Land, og vi maatte derfor være paa vor Post.

Grimsø er omtrent 5 Km. lang og 2 Km. bred og løber spidst ud til begge Ender, især mod NNV. Hele den østlige Side bestaar af stejle, 50—100 M. høje Fuglebjærge, men alle Gaardene findes paa Vestsiden, som er lavere. Plantevæksten paa denne Klippeø er meget fattig og kummerlig, og Jordsmonnet meget tyndt, hvor det findes; de fleste Steder er der kun den bare Klippe, Grus eller Sten. Den eneste træagtige Plante er den $^1/_2$—1 Tomme høje Polarpil, der med sine korte, runde Blade dækker Jordbunden paa de mest ufrugtbare Steder. I det hele taget synes Plante-

væksten her at være endnu mere udpræget polar end paa Island. Paa Vestsiden af Øen ligner Vegetationen meget den, som findes paa Højsletter og i Fjeldegne paa Island 6—800 M. over Havet. Skønt Øens østlige Side ligger noget højere, er Plantevæksten dog her mere kraftig og udviklet paa Grund af den udmærkede Gødning, som Fuglesværmene fra Fuglebjærgene afgiver. Koklearen, der vokser overalt, i hver Revne i Fjeldet, spises og bruges bl. a. som Grønt til Suppe. Indbyggerne var før meget plagede af Skørbug, og Børn døde jævnlig af Mundklemme, men disse Sygdomme er i den senere Tid ved bedre Ernæring og Renlighed forsvundet, og den tiltagende Brug af Koklearen har maaske bidraget sit dertil.

Fig. 90. Islandsk Gaard. Forside (se Side 165 og flg.).

Grimsøs Klima er betydelig mildere, end man skulde vente efter dens Beliggenhed; thi skønt Drivisen er en stadig Gæst, er Aarets Middelvarme + $1^{1}/_{2}{}^{0}$ C. August er den varmeste Maaned med en Middeltemperatur af 7° C. og Marts den koldeste med ÷ 4°. Havet omkring Grimsø er forholdsvis varmt, da en Arm af Golfstrømmen ogsaa beskyller Islands nordlige Kyster og som oftest har Overvægt over den østgrønlandske Polarstrøm, men Temperaturen varierer dog meget i de forskellige Aar, eftersom Drivisen er mere eller mindre nær.

Foruden Husdyr findes der ingen Landpattedyr paa Grimsø, og i gamle Dage troede man, at Jordbunden var dødbringende og giftig for Mus, hvorfor disse ikke kunde trives paa Øen; dersom Muld fra Grimsø førtes til Island, skulde den være et ufejlbarligt Middel til at fordrive Mus. Af Isbjørne og Hvalrosser faar Øen enkelte Gange Besøg, naar Drivisen ligger rundt omkring. I Fuglebjærgene paa Østsiden af Grimsø findes en forbavsende Mængde Søfugle. Hver eneste Afsats og hver Klippespids er saa

tæt besat med Fugle, at den ene puffer til den anden; hver Kvadrattomme benyttes til Sidde- eller Rugeplads. Fjeldet er hvidt af Fuglenes Ekskrementer, og deres graalighvide Farve afbrydes kun af de saftiggrønne Duske af Kokleare, som skyder frem af hver Revne i Fjeldet. Det er et ejendommeligt Syn, man ser fra Kanten af et saadant Fuglebjærg. Det Liv og den Travlhed, som her findes, stikker forunderligt af imod den øvrige kolde, barske og alvorlige Polarnatur. Fugleflokkene ser fra Højden ud som Myggesværme, og Luften genlyder af deres Skrig. Havet nedenfor er ogsaa bedækket med Fugle, som i stadig travl Virksomhed søger deres Føde. Baade Fuglene og Æggene tages, men det er en farlig og halsbrækkende Haandtering at samle dem, thi den, der fanger dem, maa ofte fires i et Tov 30—40 Favne ned ad de lodrette Klippevægge. I nogle Fjeldkløfter gaar øvede Fuglefængere ned uden Tov, men de maa føre et kortere Reb med sig for at fire sig ned over mindre Klippeflader. Ulykkestilfælde forekommer enkelte Gange, dog sjældnere end man skulde vente. Efter Sagnet skal en Trold, som har sit Ophold i Fuglebjærget, være Aarsag til disse Ulykker; en graa lodden Haand, med en lang Kniv, kommer pludselig til Syne og overskærer Rebet. Mod dette hjælper kun Vievand og Salmesang. En behjertet Præst, som var paa Grimsø 1828—34, lod sig engang fire ned paa et saadant farligt Sted. Han paalagde sine Sognebørn uden Standsning at synge Salmer af al Kraft oppe paa Fjeldet, mens han var nede, rimeligvis for at aflede deres Opmærksomhed fra, hvad han foretog sig; han

Fig. 91. Islandsk Gaard. Bagside (se Side 165 og flg.).

havde nemlig skjult en Hammer under sin Præstekjole, og med denne afhuggede han de skarpeste og farligste Stenspidser, som var den virkelige Aarsag til Ulykkerne. Denne praktiske Indvielse hjalp, og Trolden har ikke senere vist sig paa dette Sted. De almindeligste Fugle i Fuglebjærgene er Svartfugle, Alker, Søpapegøjer, tretaaede Maager og Stormfugle, endvidere Alkekonger, som ikke yngler andre Steder paa Island end paa Grimsø. Fuglefangsten har en væsentlig Betydning for Indbyggerne; der fanges aarlig 18—20 Tusind Fugle, og de mange Tusind Æg spiller en stor Rolle for Beboernes Ernæring. En anden Hovednæringsvej er Fiskeri, som drives med smaa aabne Baade, ofte temmelig langt fra Øen, ude i det aabne Hav; man har paa Grimsø 11 Baade og fisker 40—50 Tusind Stykker Fisk om Aaret. Med Baade har Indbyggerne maattet hente andre af deres Livsfornødenheder fra Købstæderne paa Nordlandet, Húsavik og Akureyri, som ligger henholdsvis 8 og 14 Mil fra Grimsø. Landbruget har meget lidt Betydning for Indbyggerne. Hjemmemarkerne ved Gaardene har en meget tarvelig Plantevækst af lidet udviklede Græsarter iblandet med Kokleare og Dværgpil; de kunde muligvis blive bedre, hvis de blev ordentlig gødet, men da der i lang Tid ingen Køer holdtes paa Øen, har der været stor Mangel paa Gødning, da Faaregødning ogsaa bruges til Brændsel. Roer og Kartofler trives ikke. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede skal der have været 24 Køer paa Grimsø, Aaret 1776 var der kun tre, siden som oftest 5 à 6, men i den haarde Vinter 1859—60 maatte de alle slagtes; senere holdt man ikke Køer, indtil man for faa Aar siden atter skaffede sig to af disse nyttige Skabninger. Af Faar har de en Del; i 1897 var der 217 Stykker, deraf 176 Moderfaar. I 1884 fandtes to Heste paa Grimsø, som imidlertid skøttede sig selv og var halvvilde; de brugtes næsten aldrig. Der findes endnu to Heste paa Øen, men om det er de samme, ved jeg ikke; Heste plejer for Resten at blive gamle paa Grimsø, skønt de om Vinteren maa passe sig selv og bjærge Føden, saa godt de kan. En Hoppe, som var blevet 36 Aar gammel og meget fed, døde 1882 i en Storm, idet den blev blæst ud over Kanten af Fuglebjærget. Da der

ikke findes Tørv paa Grimsø, maa Beboerne bruge Drivtømmer til Brændsel, endvidere Faaregødning, Tang, Fiskeben o. s. v.

Indbyggerantallet paa Grimsø har i den senere Tid varieret fra 70—90, men før den store Koppesygdom 1707—1708 siges Indbyggerantallet at have naaet 120; siden har det altid været mindre og har været underkastet betydelige Forandringer. Man kunde tænke sig, at det var en højst kummerlig og ensom Tilværelse, de faa Beboere maa føre om Vinteren, men de er særdeles tilfredse og har intet at klage over. I den lange Polarnat, naar de er afskaaret fra alt Samkvem med Yderverdenen, gør de sig det saa behageligt som muligt ved at besøge hverandre, læse Sagaer og andre Bøger, spille Skak o. s. v. Grimsøboerne har paa Island længe været kendt som dygtige Skakspillere. En amerikansk, nylig afdød Rigmand (Willard Fiske), som interesserede sig meget for Skakspillets Historie, blev saa henrykt over at finde en saa stor Interesse for dette ædle Spil paa den ensomme Ø i Ishavet, at han forærede Beboerne en Bogsamling og stiftede et Legat paa 40 Tusind Kroner; Renterne skal anvendes til Skolehold paa Grimsø og til i øvrigt at udvikle Beboernes aandelige Interesser. Under mit Besøg 1884 var den samvittighedsfulde og dygtige Pjetúr Gudmundsson Præst paa Grimsø. Han var en af Islands frugtbareste Salmedigtere og gjorde i en lang Aarrække meteorologiske Iagttagelser paa Grimsø; han havde i 1884 været 16 Aar paa Øen og tænkte endnu ikke paa at forlade sin lille Menighed, skønt han for længe siden kunde have faaet et langt større og bedre Kald paa Island. Det har før ofte været vanskeligt at skaffe Præster til dette fattige og afsidesliggende Sogn, og Indbyggerne har, naar der ingen Præst var, selv holdt Gudstjenesten i Kirken med Bibellæsning og Salmesang. Grimsø-

Fig. 92. En Kløvsadel (se Side 171).

præstens Indtægter er ikke store; de vurderes nu til 800 Kr. 76 Øre, hvoraf 200 Kr. i Tilskud fra Landskassen, det øvrige betales af Beboerne in natura. Saaledes skal Præsten have 4 Fugle af hver 120, som fanges fra Tov; hvert tyvende Æg; en Fisk for hver Baad i hver Fisketur; en Ottendedel af hvert Stykke Drivtømmer, som er over 8 Alen langt, samt fra Landskassens Ejendomme ved Øfjord 120 Pund Smør og 60 Par Strømper. Paa Grimsø findes hverken Læge eller Apotek.

Naar Grimsø først er blevet opdaget, vides ikke, og heller ikke, om den har været beboet i Landnamstiden. Aar 1024 omtales Øen som en Alminding til fælles Brug for forskellige Bønder paa Nordlandet, men beboet har den dog rimeligvis allerede dengang været. Kong Olaf den Hellige prøvede paa at faa fast Fod paa Island, og en af hans Hirdmænd mødte 1024 paa Altinget, hvor han bl. a. søgte at overtale Islænderne til at overlade Kong Olaf Grimsø, hvad man dog efter ansete Mænds Raad var klog nok til at afslaa; thi Grimsø var, som det blev sagt, et saa udmærket Fangststed og saa rig paa Madvarer, at man derved kunde underholde en hel lille Hær, som saa derfra paa Langskibe kunde hærge den islandske Kyst. I Sturlunga-Tiden (første Halvdel af det 13. Aarhundrede) spiller Grimsø en Rolle i Islands Historie og omtales ofte. Øen er da beboet og har en Kirke; den omtales da som en udmærket Fangstplads, som kunde føde mange Mennesker, naar der var Mangel andre Steder. Den meget urolige Biskop Gudmund Arason blev fordrevet fra sin Bispestol Hólar og søgte derefter med sine Folk Tilflugt paa Grimsø; han havde dengang 70 vaabenføre Mænd i sit Følge samt 30 Kvinder og Tiggere, som altid samlede sig om ham i store Skarer. Foraaret 1222 samlede Høvdingen Sighvatur Sturluson 300 Krigere og drog med 35 Baade til Grimsø; Biskoppens Folk blev slaaet ved Landstigningen, han selv fanget og tvunget til at drage fra Landet til Norge; mange blev dræbt og saaret, og et Par af hans Præster og nogle af hans Følge blev lemlæstet paa en grusom Maade, som det var Skik og Brug i de Tider. Fortællingen om Kampen paa Grimsø er fuld af storslaaede dramatiske Scener.

Allerede tidlig i det 12. Aarhurdrede blev en Kirke bygget paa Grimsey

og helliget St. Olaf; af en Inventarieliste i 1318 ses, at Kirken har hørt til de mere velhavende; blandt meget andet ejede den Vægtæpper over hele Kirken, to Isbjørneskind, tre Vinduer af Glas (dengang en Sjældenhed i islandske Kirker), en Mængde Messeklæder, to Billeder af St. Olaf, forholdsvis mange Bøger o. s. v. Engang i Aarene i 1420—25 blev Kirken plyndret af Englændere, som dengang gjorde Strandhug flere Steder i Nord-Island og brændte og plyndrede mange Kirker. Øen har sikkert i gamle Dage haft meget rigere Erhvervskilder end nu; Fuglefangst og Fiskeri har maaske ikke været større, men Drivisen har sikkert dengang bragt Tusinder af Sælhunde til Øen. Nu er denne Indtægtskilde for det nordlige Island næsten aldeles ødelagt af fremmede Sælfangere. Ligeledes er sikkert mange Hvaler blevet fangede i Isen eller er drevet paa Land, og Mængden af Drivtømmer er senere aftaget stærkt. For Fangstens Skyld har sikkert flere Hundrede Mennesker fra Nordlandet til Tider søgt derop, og Antallet af selve Øens Indbyggere og Gaarde har været betydelig større end i de senere Aarhundreder.

Fig. 93. Høet føres hjem (se Side 171).

Den faatallige Befolkning paa Grimsø har mange Gange lidt store Tab ved smitsomme Sygdomme og Ulykkestilfælde; derpaa har man mange Eksempler fra de senere Aarhundreder. I Aaret 1642 fortæller Annalerne, at 12 Mennesker paa Grimsø døde pludselig; 1658 døde de fleste af Befolkningen af Kopper, og 1708 døde 33 Mennesker af samme Sygdom; 1793 døde 8 Mænd i en Influenzaepidemi af Lungebetændelse, og de 6 Mænd, som var tilovers, sejlede til Island for at hente Arbejdshjælp, men druknede alle undervejs, saa at Præsten var den eneste voksne Mandsperson, som var i Live paa Øen. Den farlige Sejlads i det aabne Polarhav fra Grimsø

til den islandske Kyst har krævet en Mængde Ofre. Paa Sighvatur Sturlusons førnævnte Togt til Grimsø mod Biskop Gudmund Arason druknede 35 Mand. 1330 druknede Præsten fra Grimsey og 12 andre; 1727 gik to store Baade fra Grimsey under med 27 Mand, deriblandt Præsten med Familie; han havde faaet et andet Kald og vilde flytte til sit nye Hjem. 1769 gik 3 Baade under, og næsten alle arbejdsføre Mænd paa Grimsø omkom; 1803 druknede Præsten med 9 Mand o. s. v. Man maa stadig huske paa, at det lille Samfund, som har lidt disse Tab, kun har bestaaet af 40 til 90 Individer, Kvinder og Børn indbefattet. Beboerne har altid maattes føre en fortvivlet Kamp med Elementerne, det stormfulde Hav, Drivisen, Polarnatten og de stejle Fuglebjærge har tilligemed Sygdomme decimeret Befolkningen, som dog, trods alt, har været tilfreds og holdt ud paa den golde Klippe i Ishavet og er mærkelig hurtigt kommet til Kræfter efter de frygteligste Ulykker og Tilskikkelser.

V. FRA ISLANDS INDRE ØDEMARKER.

Paa Island er kun Kysterne og Dalene bebyggede; hele det mægtige indre Højland, der optager mere end to Trediedele af hele Øens Flademaal, er ubeboet og ubeboeligt; Højden er 2—4000 Fod over Havet, og midt paa Højfladerne hæver sig atter Jøkelkupler til 4—6000 Fod. Klimaet heroppe er meget raat og Sommeren meget kort, saa der er daarlige Betingelser for Plantelivet; største Delen af Højlandet er derfor en fuldstændig Ørken. Kun paa de lavest liggende Dele af Højlandet findes nogle Mosestrækninger og højere oppe med lange Mellemrum smaa bitte Oaser, hvor en kummerlig Plantevækst kommer frem i to af de varmeste Sommermaaneder. Dog har forskellige Dele af Højlandet ikke saa lidt Betydning som Sommergræsgange for de haardføre og nøjsomme islandske Faar. Store Strækninger besøges aldrig af Mennesker og har været aldeles ukendt helt ned til den sidste Tid. I Højlandets Ørkener er Jordbunden temmelig forskellig i de forskellige Egne; ofte er Overfladen milevidt bestrøet med et Hav af kantede Klippeblokke, som er sprængt i Stykker af Frosten,

andre Steder er store Strækninger dækket af Grus eller Ler, Flyvesand og vulkansk Aske, ligeledes er vældige Arealer i det indre Højland dækket af Lavastrømme, endeløse Lavamarker af smeltet Sten, udflydt fra Vulkanerne. Et mere trøstesløst Skue kan man næppe tænke sig; saa vidt Øjet rækker er Jorden dækket af en kulsort, stivnet Masse; den ensformige sorte Farve afbrydes kun hist og her af graalige Flyvesandspletter, Tuer og Rygge, af rødlige Slaggedynger, rygende Kratere og fjerne, glitrende hvide Jøkelkupler; der er ikke Spor af Liv, og en trykkende Stilhed hviler over Naturen.

Den største Lavamark i det indre Island ligger Nord for Vatnajøkull og kaldes *Odádahraun*, fordi man tænkte sig denne ukendte Ørken, hvor man i det fjerne saa spredte Røgsøjler hæve sig i Vejret, beboet af Forbrydere og lovløse Eksistenser. Imellem de store Elve Jøkulsá og Skjálfandafljót er Højlandet for største Delen dækket af denne Lavaørken med dens mange Vulkaner, og hvor der ikke er Lava, findes nøgne Grusstrækninger og Flyvesand. I den sydlige Del af disse Ørkener kan man rejse hele Dage uden at se et eneste Græsstraa, og mange Steder er der en følelig Mangel paa Vand; Klimaet er meget raat, saa at man selv midt om Sommeren kan blive overfaldet af Snestorme; Snestorme er ogsaa hyppige og ikke mindre farlige. Den rejsende er henvist til sine egne Hjælpekilder og ikke blot nødt til at føre Telt, Proviant og andre Nøvendighedsgenstande med sig, men maa ogsaa medføre Hø til Hestene. Denne Lavaørken har altid været saa godt som ukendt for de nærmest boende; Almuen troede i gamle Dage, at den var befolket af Jætter og Trolde, og indtil vore Dage troede mange, at der fandtes græsrige Oaser og skjulte Dale befolket af fredløse Udliggere (útilegumenn), der paa hemmelighedsfulde Græsgange opdrættede en Mængde Faar, som baade var større og federe end de, der fandtes i Bygden. At saadanne frugtbare Strækninger skulde findes paa Islands indre Højland under de allerugunstigste klimatiske Forhold, behøver næppe at gendrives, men Troen paa de fredløse var ikke helt greben ud af Luften, thi man har flere Eksempler paa, at Folk, som af en eller anden Grund var nødt til at flygte fra Bygden, for en Tid har haft Tilhold i de indre

Ødemarker, men de har alle været udsat for store Savn og Lidelser og har kun fristet Livet deroppe i kortere Tid.

I det 19. Aarhundrede har nogle rejsende søgt at udforske denne Lavaørkens Hemmeligheder, men det var kun lykkedes dem paa hurtige Strejftog at kigge ind i disse Ødemarker uden at kunne undersøge dem i deres Helhed eller kortlægge Landet. De blev da alle hindret af Mangel paa Foder til Hestene, og nogle maatte kæmpe haardt med Sne- og Sandstorme. Sommeren 1884 tilbragte jeg to Maaneder i denne Lavaørken for at undersøge den og de vulkanske Fjelde, samt kortlægge Ødemarkerne, saa godt det lod sig gøre. Ved at benytte de kendte Græsningspladser som Udgangspunkt og ved at slaa Hø i disse Oaser og føre det med som Foder til Hestene over de helt græsløse Strækninger, lykkedes det mig at undersøge disse vanskelig tilgængelige Fjeldmarker i deres Helhed. Nogle Skildringer fra enkelte Lokaliteter kan give et Indblik i Højlandets Natur.

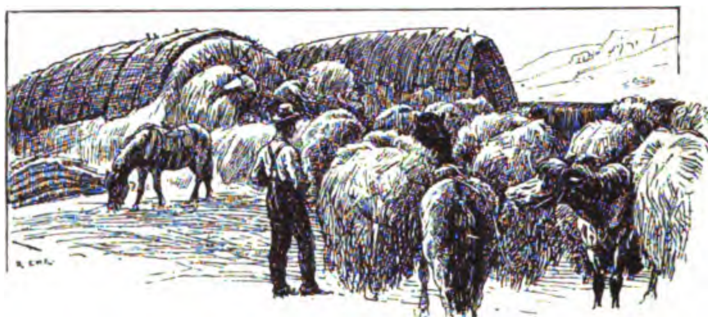

Fig. 94. Høet sættes i Stakke (se Side 171).

To Dagsrejser fra den nærmeste Bygd, i Nærheden af det prægtige Fjeld Herdubreid, opslog jeg mit Hovedkvarter for fjorten Dage i Juli 1884 og undersøgte derfra den østlige Del af Lavaørkenen. Her fandt vi, efter to Dages Rejse gennem Flyvesand og Lavaflader, langs Smaaelve og Bække, Foder nok til Hestene i længere Tid. Efter at vi saa længe ikke havde set andet end den graalige og sorte, ensformige Ørken, var det os en stor Øjenlyst at betragte de smalle, grønne Plantebaand paa Elvebredderne. Plantebræmmene langs Vandløbene bestaar hovedsagelig af 1—2 Tommer høj Smaapil, og har en Bredde af kun 1—2 Fod, men der, hvor Kilderne sprudler frem fra Randene af Lavastrømmene, er Plantevæksten noget

rigere og danner enkelte smaa græsbevoksede Kær. Paa denne Græsningsplads opslog vi vort Telt og gjorde saa Udflugter til Lavaørkenens mange vulkanske Fjelde, som for en stor Del aldrig har været besøgt af noget Menneske, endsige af Videnskabsmænd. Vejlængderne til de forskellige Punkter, som skulde undersøges, var store, men da dette var den eneste Græsningsplads i disse Egne, saa var det den nærmeste Station, vi kunde have. En Dag var sjælden tilstrækkelig til hver Udflugt, saa at vi som oftest maatte tage de lyse Nætter til Hjælp. Et stort Held var det, at vi, mens vi opholdt os her, næsten hele Tiden havde godt Vejr, og det kan altid betragtes som en sjælden Lykke at have en længere Række gode Dage paa Islands indre Højland. Den store Elv Jøkulsá flyder paa hele sit Løb fra Jøkelen til Havet, ca. 25 Mil, gennem en mod Nord svagt hældende Slette; det er den længste uafbrudte Flade, som findes paa Island. Udsigten til Fjeldene er baade smuk og storslaaet; nærmest i SSV. har man Herdubreid, et af Islands smukkeste og mest imponerende Fjelde; det fritstaaende Bjærg har en Højde af 5290 Fod over Havet og hæver sig 3790 Fod over Sletten. Øverst omgives Herdubreid af et bredt Bælte af lodrette Klipper, som krones af en snehvid Jøkelpyramide. I SØ. hæver det spidse Snæfell sig over de lavere Fjeldrækker til en Højde af 5800 Fod, og mod Syd begrænses Horisonten af Vatnajøkuls endeløse Snefflader, hvorfra Vulkanen Kverkfjøll, gennemskaaret af en vældig Kløft, hæver sig som et uhyre Forbjærg; ned gennem Kløften strækker en lang Bræ sig ned paa Fladlandet, og ved Siden af den hæver hvide Dampsøjler sig fra en Gruppe Kratere mod den blaa Himmel. Mod Nord strejfer Blikket uhindret over de øde Sletter, hvor man om Middagen, naar Solen skinner stærkt, kan se de morsomste Luftspejlinger; Sletten syntes da i

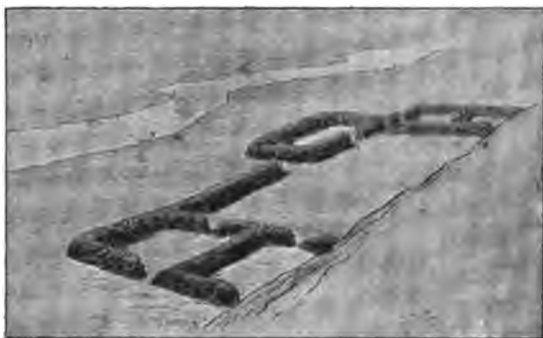

Fig. 95. Kvi (Faarefold).

den disede Luft oversaaet med Søer og Vandløb, og Klippeblokkene blev til Byer og lange Karavaner af belæssede Lastdyr. Luften er usædvanlig ren og klar, saa at hver Enkelthed i Fjeldformerne træder tydeligt frem. Aftenen var ofte i godt Vejr uforlignelig skøn, de takkede Bjærgkæder, Bræer og Jøkelflader glødede i en ubeskrivelig Farvepragt, som hverken kan gengives med Pen eller Pensel. Mens vi opholdt os heroppe, var Vejrforholdene noget anderledes end i Bygden. Natten var som oftest kold, saa at det frøs i de senere Nattetimer; Køligheden holdt sig til henimod Klokken 10 om Formiddagen, da Solen fik Magt, og om Middagen kunde Varmen stige til 12—13° i Skyggen. Himlen var om Formiddagen som oftest helt klar, men mellem Kl. 1 og 3 saas Skyer mod Nord, som bevægede sig ind imod Landet og førte Regnbyger ind langs Fjeldkæderne op til os, mens det sneede paa de højeste Toppe. Efter 2 à 3 Timer var Regnvejret som oftest forbi. Aftenen var smuk og stille med nogle Skybælter i Nord, men ellers med klar Himmel. Saadan plejer Vejret at være paa de smukkeste Sommerdage paa Islands Højland, men desværre er de sjældne. Meget ofte er den rejsende i Ugevis plaget med kold, klam Taage og Støvregn, især naar Drivisen ligger ved Kysten, og Forskeren ser da intet og maa ligge uvirksom i sit Telt; til andre Tider kan Snestorme midt om Sommeren være højst ubehagelige, især fordi de ødelægger og tildækker de faa Græsningspladser, som findes; i mange Egne gør Sandflugten det ubehageligt at færdes, saasnart det blæser en Smule.

Af de forskellige Udflugter, vi gjorde fra vor Teltplads ved Herdubreid, skal jeg blot nævne to, Bestigningen af den kuppelformede Vulkan Kollótta Dyngja (den kullede Dynge) og Udflugten til Islands største Vulkan, Kraterdalen Askja.

Den 19. Juli Kl. 10 om Morgenen brød vi op for at undersøge Kollótta Dyngja, paa hvis Top, saavidt bekendt, intet Menneske før havde været. Vor Vej laa stadig over blaasorte Masser af meget ujævn Pladelava; Overfladen er ved Afkølingen sunket og brækket i utallige Stykker, hvorved der er opstaaet et Mylder af Rygge, Høje og Fordybninger og Dale, som Bølgerne paa Oceanet, en sand Labyrint at komme igennem for Hestene,

som hvert Øjeblik maatte omgaa eller springe over dybe Kløfter; om Vej eller Sti er der selvfølgelig ikke Tale, hvor Mennesker ikke kommer; længere henne var Kløfterne ofte opfyldt af Flyvesand og Lavagrus, saa her gik det noget lettere. Efter 4 Timers ihærdige Anstrengelser naaede vi til de brune Tuffjelde, der strækker sig ud fra Vulkanen mod Nord; de er opbygget i de eventyrligste Former, med Taarne og Spidser, Kløfter

Fig. 96. Fra Reykjavik Museum I.

og Kupler i en Uendelighed. Her fandt vi ved en Fjeldbæk en lille grøn Plet bevokset med forkrøblet Polarpil og Graapil. Der er ganske vist ikke nogen Græsning for Hestene, men vi lod dem alligevel blive tilbage der; det var i alt Fald bedre for dem end at staa paa den bare Lava. Da vi begyndte Bestigningen af Bjærget, var Himmelen overtrukket, og Temperaturen faldt; snart begyndte det ogsaa at sne. Lavaerne og Fjeldsiderne er, som de plejer at være paa saadanne Lavavulkaner, knudret Pladelava med en vablet og rynket Overflade; der findes under Skorpen en Mængde langstrakte Lavakanaler, Rør og Huler med Lavaspidser og Rosetter. Fod-

trinene gav en hul Genlyd alle Vegne, thi alt var undermineret af de lange bugtede Kanaler, hvorigennem den tyndtflydende Lava, under Vulkanens Udbrud, i utallige Bække er strømmet fra Krateret ned ad Fjeldsiderne. Da vi naaede midt i Fjeldet, var alt blevet oversneet; vi fortsatte dog vor Gang i Haab om, at Snebygerne snart vilde drive over, og naaede paa to Timer til det store Krater paa Fjeldets Top. Her ventede vi $1^1/_2$ Time indtil det lysnede noget, idet Snebygerne trak sydover til Vatnajøkull; saa kunde jeg først opstille mine Instrumenter og begynde mine Maalinger, Vejret var meget raat, og skønt det kun var 1—2° Frost, frøs vi meget mere end ellers i større Kulde, saa det kneb med at manøvrere med Maaleinstrumenternes Metalskruer.

Vulkanen, som er en bred Kuppel med 8° Hældning mod Syd og 6—7° Hældning mod Nord, er 3854 Fod høj, er opbygget af utallige Lavastrømme, som roligt er flydt ud fra Kratersvælget i Toppen. Flere Spalter kløver Fjeldet fra Nord til Syd, og baade i Fjeldsiden og de omgivende Lavastrømme findes en Mængde Smaakratere med de ejendommeligste Former, sammenklæbede af den sejgt flydende Lava, undertiden som glaserede Kedler eller overklistrede med Lavaklatter som Skællene paa en Grankogle eller overspundet med sammenfiltrede Lavareb. De opstaaende Lavaspidser er ofte paa Kryds og tværs gennemboret af glaserede Rør, frembragt ved de elektriske Udladninger, som altid følger de store Udbrud. Vulkanens Top optages af en Lavaslette, omgivet af bratte, cirkelformede Fjeldvægge; dette er Bjærgets Hovedkrater; men midt paa denne Kraterslette findes der et imponerende Svælg med antagelig 4—500 Fods Tværmaal og 6—700 Fods Dybde, som ved en Rende knyttes sammen med et mindre Krater; desuden findes paa Lavasletten to andre smaa Kraterfordybninger. Det var højst ejendommeligt at kigge ud over Randen paa det store Svælg; der laa Sne i Bunden, og Siderne var dækket med Is og Istapper, saa det hele lignede et kæmpemæssigt Bæger mejslet i Marmor; nede i Dybet saa man nogle smaa Prikker paa hvid Grund, store Lavablokke, som var rullet ned paa Bunden. Fra den yderste Kraterrand havde vi, naar Vinden rev Huller i Sneskyerne, saa langt Øjet naaede, Udsigt

over de uhyggelige livløse Lavaørkener. Da vi om Aftenen kom ned fra Vulkanen, var Vejret blevet udmærket; Solnedgangen var prægtig, Fjeldene svømmede i et gyldent Skær, og i Baggrunden var den dybt mørkeblaa Himmel oversaaet med lette, mælkehvide Fjerskyer. Kl. 2 om Natten naaede vi Teltet.

Efter at vi havde samlet tilstrækkeligt Hø, skoet Hestene og gjort andre

Fig. 97. Fra Reykjavik Museum II.

nødvendige Forberedelser, drog vi af Sted den 25. Juli paa en lang og besværlig Tur til Vulkanen *Askja*. De faa, som havde besøgt denne Vulkan, var naaet dertil fra Nord. Lavafladerne er her lette at passere, og man kan gennem et Pas efter Omstændighederne noksaa bekvemt trænge igennem Dyngefjeldene til den vulkanske Sænkning Askja. Ingen havde derimod endnu prøvet at trænge derind fra Øst, da man troede, at Lavastrømmene her var ufarbare; desuden ligger denne Del af Ørkenen saa langt fra Bygden, at der behøves en betydelig Udrustning samt godt Vejr til at berejse den. Jeg syntes dog, at det var et Forsøg værd at trænge igennem

disse Ødemarker; thi hvis vi ikke naaede Maalet, saa vilde vi dog kunne samle nogle Kundskaber om disse lidet kendte Egne. Vi var saa heldige at have godt Vejr paa hele Turen; ellers kan det ikke nægtes, at det var lidt uforsigtigt at begive os ud paa denne Udflugt uden noget Telt og med Proviant og Hø kun for en Dag; havde vi faaet en af de Snestorme, som her er saa hyppige, havde vi været meget daarlig stillede; vi var kun to og havde afbrudt al Forbindelse med Bygden, hvor Folk ikke vidste noget om vore Rejseplaner. Den danske Naturforsker J. C. Schythe havde paa sin Rejse gennem Odadahraun den 3. til 7. Juli 1840 nær sat Livet til i en Snestorm, og Johnstrup blev i Begyndelsen af Juni 1876 indesneet i Askja, og den første Undsætningskaravane maatte paa Grund af Uvejr vende om med uforrettet Sag.

Vi drog først fra Teltet mod Syd til Herdubreid og derpaa mod Sydvest, stadig over Lavamarker, som før har været ujævne, men nu de fleste Steder var dækket af mægtige Pimpstensmasser fra Askjas Udbrud 1875, som udfyldte alle Lavninger og flere Steder havde en Tykkelse af 10—15 Fod i Fordybningerne. Mange Pimpstensstykker var saa store som et Menneskehoved, og nogle enkelte havde en Størrelse som en mellemstor Rejsekuffert. Efter at vi havde redet 5 Mil gennem det stygge og ensformige Landskab, naaede vi til et lille enkelt Fjeld midt i Lavamarken, som fik Navnet Vikrafell, og her begyndte Lavastrømmene jævnt at skraane op mod Askjas østlige Aabning; den ene Lavaflod er dynget oven paa den anden, og Skraaningen hæver sig jævnt med smaa Terrasser og Rygge. Alle disse Lavaer, der er flydt ud af Askjas kedelformede Dal, er meget sammenskruet med utallige Bølger og Blærer; saalænge Lavningerne var opfyldt af Pimpstensgrus kunde vi dog komme frem, men da vi havde naaet Askjas Aabning, forsvandt Pimpstenen, og Lavastrømmene var her saaledes optaarnet, at de var aldeles ufarbare; men til al Lykke fandtes der her meget Sne i Fordybningerne, og ved at følge Snedyngerne og gøre mange Omveje lykkedes det os med Taalmodighed at komme frem; dog var vi nødt til at passere enkelte Lavarygge, og over disse maatte vi med stor Tidsspilde rydde Vej, før Hestene kunde føres over de opstablede

Lava- og Slaggestykker. Efter ni Timers haardt Arbejde naaede vi til sidst ind i Askjas Dal op til Fjeldhjørnet Øst for Aabningen, og herfra kunde vi saa paa haardpakkede, gamle Snedynger ride videre til den store Indsænkning med Kraterne. Ved Pimpstenskrateret, som havde Udbrud 1875, blev Hestene ladet tilbage paa en Snedynge, efter at de havde faaet deres Foder, men vi begav os af Sted til Fods for nærmere at undersøge de storartede vulkanske Fænomener. Hermed var vi beskæftigede hele den lyse Nat, kravlende op og ned over det vanskeligeTerræn; Tiden maatte udnyttes, da vi ikke kunde opholde os her længere end nødvendigt. Hele Landskabet har et uhyre vildt og trøstesløst Udseende; man ser ikke andet end Lava og Sne, Kratere og Slaggehøje, samt Dampsøjler fra Svovlkilder og Kratere omkring den underlige grønne Sø i den dybe Indsænkning. Alt er absolut livløst og øde. Den næste videnskabelige Ekspedition, som besøgte disse Egne, fik et ulykkeligt Forløb; to tyske Videnskabsmænd fra Berlin omkom 1907 under en Baadfart paa denne Kratersø; hvorledes det gik til, ved man ikke; nogle antager, at Baaden blev truffen af et Sneskred fra de stejle Fjelde rundt om Søen.

Fig. 98. Kvinde i Festdragt.

Askja er en kedelformet Dal midt i en Fjeldgruppe, som kaldes Dyngjufjøll; disse Bjærge hæver sig i Terrasser op fra Lavaørkenen Odadahraun til 4500 Fods Højde; midt paa Sommeren er det Vinter heroppe, i de lavere Regioner overalt spredte Snedynger, paa Højfjeldet større Snemasser og

Bræer. Dyngefjeldene giver paa en Mængde Steder Vidnesbyrd om voldsomme vulkanske Omvæltninger; der findes rundt omkring i disse Fjelde Kratere i Snesevis, der har udgydt mange Lavastrømme, som i høje Fosser strækker sig ned igennem Bjærgkløfterne til de nedenfor liggende vidtstrakte Lavamarker. Askjas Dal omgives af stejle 7—800 Fod høje Klipperande; den har omtrent en Kvadratmils Størrelse og kaldes paa Grund af sin Form *Askja*, d. v. s. Æsken. Dalen har før været dybere, men er lidt efter lidt blevet udfyldt af Lavastrømme; den kan betragtes som et uhyre Krater, som i Tidens Løb gennem den østlige Aabning har udgydt kolossale Masser af Lava. I Askjas sydøstlige Hjørne har en betydelig Indsænkning fundet Sted, og de nordlige Vægge af denne viser i Tværsnit de Lavastrømme, som dækker Dalbunden. Lige efter Udbruddet 1875 var Indsænkningen tom, men Aaret efter havde der dannet sig en Indsø med varmt Vand, som 1884 var blevet dobbelt saa stor. Indsænkningens Dybde ned til Søen var 1876 739 Fod, men 1884 havde Søens Overflade hævet sig 260 Fod. I 1876 var Søens Temperatur 22° C., men i 1884 var den sunket ned til 14° C. Nu er næsten hele Indsænkningen fyldt med Vand og Temperaturen yderligere sunket. Saaledes forandres i vulkanske Egne Naturforholdene meget ofte. Syd for Søen fandtes i 1884 i Fjeldsiden mange Kratere og Kløfter, hvor Masser af Vanddampe brød frem af utallige Aabninger under en susende og tudende Lyd; de er nu komne under Vand. Disse Kratere havde et Udbrud 2.—3. Januar 1875 og udslyngede dengang uhyre store Klippeblokke af Tuf og Basalt. Endnu et Krater, som havde et meget voldsomt Pimpstensudbrud den 29. Marts 1875, ligger paa Randen af Indsænkningens nordøstlige Hjørne i Højde med Lavasletten, og hæver sig kun 38 Fod over denne. Dette Krater har 300 Fods Tværmaal og 150 Fods Dybde. Aaret efter Udbruddet steg der kun Vanddampe op fra dette Krater, men i 1884 var Kraterbunden omdannet til en blaalig grøn Lervælling, som endnu stadig koger og bobler; op fra en Aabning i Kraterbunden tæt ved den sydlige Side bryder en tyk Dampsøjle under Tuden og Brølen frem af et Hul, og rundt omkring finder flere mindre Dampstraaler Vej ud igennem Spalter og Huller i Kratervæggen. I de lodrette Klippevægge

ved Indsænkningens sydlige Side bryder Vanddampe alle Vegne frem, og Fjeldsiden er af svovlsure Dampe blevet oversaaet med grønlige og gullige Svovlpletter. I store Spalter i Nærheden af Pimpstenskrateret kan man se, at de udkastede Pimpstensmasser har en Tykkelse af 120—200 Fod nærmest ved Krateret, og derfra strækker Pimpstenlaget sig i østlig Retning over vældige Arealer. Det er et stygt Syn fra Dyngefjeldene at se ud over de af Pimpsten dækkede graagule Sletter; Landskabet ser ud som et af grove Hænder oversmurt og udvisket Maleri.

Askjas Udbrud 1875 var meget voldsomt og gjorde betydelig Skade i

Fig. 99. Moderne islandsk Gaard med Træhus. (Efter Fotografi.)

det østlige Island. Den 2. Januar 1875 føltes stærke Jordrystelser over hele det nordøstlige Island, og næste Morgen saa man en Røgsøjle hæve sig fra Dyngefjeldene; dengang sprudede de før nævnte sydlige Kratere. Dette Udbrud havde ligesom mange andre Udbrud i Islands Ødemarker ingen Indflydelse paa de fjerntliggende Bygder, men den første Eksplosion maa dog have været meget voldsom, for Klippeblokke paa over tusind Kubikfod var blevet slynget 100 Fod i Vejret op fra Kraterne. Den 29. Marts begyndte et voldsomt Udbrud, som blev skæbnesvangert for det østlige Island, men den nærmeste Bygd paa Østlandet, Jøkeldalen, som ligger 9—10 Mil fra Askja, led mest. Om Morgenen den 29. Kl. $3^1/_2$ begyndte

Askeregnen paa de sydligste Gaarde i Jøkeldalen; dette Askefald, der som sædvanlig var ledsaget af Torden og Lynild, varede i en Time. Asken var graahvid og meget fin og klæbrig, saa den kunde æltes som Ler; den faldt kun paa de sydligste Gaarde i Jøkeldalen. Omtrent Kl. 6 Fm. begyndte Udbruddet for Alvor, og nu regnede det paa Jøkeldalen med Pimpstensstykker store som en knyttet Haand; Askefaldet varede i 6 Timer, og da havde Pimpstensdækket paa det flade Land naaet en Tykkelse af 6—8 Tommer. Under Askefaldet var Luften usædvanlig raakold, saa Folk rystede af Kulde, og dermed fulgte en utaalelig Svovlstank, som holdt sig længe efter Udbruddet. Nogle Steder faldt der en Mængde sammenfiltrede, mørkebrune Glastraade, som svømmede paa Vand; de havde en Længde af indtil en Alen og lignede grove Hestehaar.

Ogsaa i fjernere liggende Egne paa Østlandet var Askefaldet meget stærkt; paa Præstegaarden Thingmúli, som ligger omtrent 15 Mil fra Udbrudsstedet, maatte man tænde Lys midt paa Dagen; man kunde næppe se Ting i et Par Tommers Afstand. Vinduerne blev for dem, som var inde, som et Spejl, idet Pimpstensstøvet dækkede dem. Luften blev idelig gennemkrydset af Lyn, og den var saa stærkt ladet med Elektricitet, at Ilden flimrede om Piggene paa opadvendte Alpestokke og endogsaa paa opstrakte Fingre. Mere end 100 Kvadratmil Land blev dækkede af Pimpstensaske, og man har regnet ud, at Vulkanen om Morgenen den 29. Marts har udkastet i det mindste fire Tusind Millioner Tønder Pimpstensaske over Bygderne paa Østlandet. Kreaturerne i de hærgede Egne maatte alle holdes i Hus eller drives bort til bedre Egne. I Jøkeldalen blev 17 Gaarde lagt øde, men de fleste kunde dog atter efter nogle Aar tages i Brug, kun 5 er endnu ubeboede. Det finere Pimstensstøv fra dette Udbrud førtes af Vinden langt bort; noget faldt i det indre af Norge Natten mellem den 29. og 30. Marts og noget i Uppland, Dalarne og Omegnen af Stockholm og havde altsaa tilbagelagt en Strækning af 250 Mil i 24 Timer.

Efter at vi havde taget denne mærkelige vulkanske Egn i Øjesyn, drog vi om Morgenen den 26. Juli tilbage ad den samme Vej og naaede i god Behold til vort Telt, efter at vi uden Afbrydelse eller Ophold stadig

havde været i Bevægelse i 30 Timer; det var et stort Held, at vi havde saa godt Vejr. Trætheden var paa Slutningen nær ved at overmande os; paa Lavaen Vest for Herdubreid standsede jeg et Øjeblik for at tegne noget, og imens fik Hestene den sidste Smule Hø, vi havde tilbage i Sækkene. Efter at min Ledsager havde lagt en Høvisk for hver af Hestene, satte han sig ned, faldt om og sov som en Sten paa de bare Lavaklipper. Efter ti Minutter vækkede jeg ham igen; han var synlig forfrisket efter den korte Søvn, saa at han, da vi 3 Timer senere naaede Teltet, kunde give sig i Færd med at lave Kaffe, men da kom Turen til mig; ikke saa snart havde jeg sat mig ned i Teltet, saa sov jeg med det samme.

Efter mange besværlige Rejser paa Kryds og tværs i Lavaørkenen befandt vi os den 15. August oppe i *Vonarskard*, midt i Landet ved den vestlige Ende af Vatnajøkull, 3000 Fod over Havet, tre Dagsrejser fra de nærmeste Menneskeboliger. Nu skulde vi udføre det vanskelige Hverv at undersøge den nordlige Rand af Vatnajøkull der, hvor den mødes med Odadahraun. Her er der ikke andet end Sne, Is og Lava, samt nøgne, sønderrevne Tuffjelde; Plantevækst er der ikke, og i det hele maa denne Strækning regnes for den vildeste paa hele Island. Vi opslog vort Telt ved de to smaa Søer, Gæsavøtn, i det nordøstlige Hjørne af Vonarskard. Disse Søer dannes af flere smaa Kilder, der udspringer fra Randen af en Lavastrøm og fører lunkent Vand; Temperaturen var 5—7°, mens Lufttemperaturen kun var 0—1°. Den lille Smule Vegetation, som findes ved Søerne, skyldes kun denne ubetydelige Jordvarme; ellers er Omegnen fuldstændig bar og blottet for Plantevækst. De faa Planter, som voksede her, var yderst forkrøblede og smaa, og skønt Naturen her er storslaaet, er den dog meget kold og trist. Dyrelivet er heroppe næsten forsvundet. En forunderlig Stilhed hersker over hele Naturen, Fuglene flyver tavse forbi, og Stilheden afbrydes kun af Jøkelelvens Brusen og Vindens Hvinen i Iskløfterne ved Jøkelranden. De faa levende Skabninger, vi saa heroppe i to Dage, er snart opregnede. Jeg saa to Strandløbere hoppe omkring ved Kilderne, tre Rovmaager fløj tavse gennem Luften, og af Insekter saa jeg kun en rød Mide og 4 à 5 Fluer, det var det hele. Det var kun med Nød

og næppe, at Hestene her kunde faa Foder de to Dage, vi opholdt os her, de var sikkert halvsultne, da vi tog bort herfra. Mine to Ledsagere var stadig beskæftigede med at samle Hø og Pileblade, og kunde med stort Besvær kun fylde to Sække som Føde til Hestene paa Turen langs Vatnajøkulls Nordrand.

En Fjeldspids, som fik Navnet Gæsahnúkur, blev besteget, og derfra havde vi et udmærket Overblik over Vatnajøkulls vestligste Del og omliggende Fjelde. I Vonarskard, som adskiller Vatnajøkull fra den mindre Tungnafellsjøkull, findes Vandskellet mellem det sydlige og nordlige Island omtrent 3200 Fod over Havet. Paa den østlige Side hæver Vatnajøkull sig som en uhyre hvid Kuppel til en Højde af 6000 Fod; man ser ingen Steder paa den en mørk Plet, alt er en sammenhængende, skinnende Jøkelflade. Jøkelens Grundfjelde sænker sig i to Terrasser ned imod Vonarskard, en Mængde smaa Lavastrømme, hvis Udbrudssteder til Dels er skjulte under Isen, er i brede Kaskader styrtede ned ad Skraaningerne; nogle af Kraterne stikker deres forvredne Former op af Isen, andre er blevet fejede bort af Gletscherbevægelsen eller rodede sammen med Morænegrus, Klippestykker og Isklumper. Gabende Kløfter, Bræer, Moræner, Kratere og Lavafald følger hinanden i broget Forvirring. Det havde været ganske interessant at undersøge disse Ting nærmere, men dertil var der ingen Tid, og Græsningen for Hestene var sluppet op, saa der var ikke andet at gøre end at skynde sig bort.

Den 17. August drog vi af Sted fra Gæsavøtn; den besværligste Del af Rejsen laa foran os, men skønt vi var meget daarlig udrustede, stolede vi paa vor gode Lykke og var i godt Humør. Vi red først op ad Bjærgterrasserne Nord for Gæsahnúkur og over de Lavastrømme, Kløfter og Rygge, som findes her. Det var ingen let Sag at faa Hestene frem over et saadant Terræn, men med Taalmodighed og stadig Agtpaagivenhed lykkedes det dog at føre Karavanen i god Behold frem langs Jøkelranden. En Fjeldryg strækker sig her fra Jøkelen mod Nordøst til Trølladyngja, en 4752 Fod høj Vulkan med Kuppelform, der har et Tværmaal af to Mil. Selve denne Ryg er ogsaa meget vulkansk; der findes syv lange Kraterrækker, og vi kunde kun møjsommeligt bane os Vej mellem de mange

Kratere, Huler og Kløfter, saa at vi til sidst blev nødt til at ride oppe paa selve Jøkelen, som her er flad ved den østlige Side af Fjeldryggen. Ofte kunde vi dog høre de underminerende Jøkelbækkes Rislen, men den haardpakkede Sne kunde bære Karavanen, saa at Hestene ingen Steder faldt

Fig. 100. Opbrud. Til højre Professor Thoroddsen. (Efter Fotografi.)

igennem; af Revner fandtes der kun faa, og Grusryggene var forholdsvis flade og lave, saa at et godt Stykke af Jøkelranden kunde passeres uden synderligt Besvær. Om Morgenen havde Vejret været godt, men længere hen paa Dagen begyndte det at blæse en stærk Storm fra Syd, og da vi omtrent Kl. 1 igen maatte søge ned fra Jøkelen til den nedenfor liggende Sandslette, idet Bræen nu var bleven mere ujævn, rasede Stormen med

fuld Kraft og piskede Sand og Smaasten i Hovedet paa os, saa vi maatte dække os, saa godt vi kunde. Her kunde man overalt se, at de sydlige Storme maa have en stor Magt; de haarde Klipper var alle Steder paa Sydsiden polerede glatte med dybe Furer, frembragt ved Smaastenenes stadige Pisken over Klippernes Overflade. Ved Fjeldpynten Kistufell, som hæver sig fra Jøkelranden, gjorde vi Holdt for at lade de trætte Heste hvile sig lidt, men skønt de var meget sultne, turde vi dog kun give dem en lille Smule Hø, da vi maatte være saa sparsommelige som muligt med vort lille Forraad, som kun under heldige Omstændigheder kunde række saa langt, at vi havde nok til de to Dages Rejse til den nærmeste Græsningsplads Hvannalindir. Hele Vejen fra Gæsavøtn til Jøkulsá paa en Strækning af mere end ti Mil saa vi ikke en eneste Blomsterplante; ikke et Græsstraa, ikke engang en Dværgpil, der dog kan friste Livet under de allervanskeligste Forhold.

Mellem de to smaa Pynter Kistufell og Kverkfjøll er en vældig Bræ gledet ned paa Fladlandet. Denne Gletscher kaldes Dyngjujøkull og har et Flademaal af over syv Kvadratmil. Et mere vildt og storslaaet Syn end det, vi fra Omegnen af Kistufell havde over denne vældige Ismasse, kan næppe tænkes. Bræens nederste Del er saaledes dækket af Dynd, Sand og store Klippestykker, at den i Frastand aldeles ligner en Grusmark eller en Lavastrøm; den underliggende Is ses kun i Kløfterne. Tæt Øst for Kistufell har Underlaget været stejlest, og Jøkelen er derfor her gennemkløvet af et Utal af Revner, der har omdannet dens Overflade til et rent Kaos. Bræen her er besat med grusdækkede Pyramider af indtil 100 Fods Højde, med mellemliggende Kløfter, hvorigennem Smeltevandet styrter i mange Fosser. Længere mod Øst er Overfladens Ujævnheder ikke fuldt saa store, men her findes dog en Mængde grusdækkede Isrygge med alle mulige Former, og det grumsede Jøkelvand, Lervællingen og Gruset samles i Lavningerne. Den 4 Mil lange Jøkelrand begrænses af Volde og Banker af Grus overstrøede med vældige Klippestykker, er øjensynlig i Tilbagegang, og ved Afsmeltningen er det i Isen indbagte Grus kommet frem paa Overfladen. Hvor Elvene strømmer ud fra Jøkelen, findes flere sorte og

smudsige Gletscherporte, og neden for Moræneme udbreder sig en nøgen Lerslette, marmoreret af utallige hvidgule Jøkelbække. Fra Dyngjujøkull har Jøkulsá sit Udspring; dens Hovedmasse kommer fra den østligste Del af Bræen tæt ved Kverkfjøll; omkring Hovedelven er Sletten dækket med groft Grus og store Blokke, men vestligere, hvor de mindre Jøkelbække med utallige Arme bugter sig over Sletten, bestaar den for største Delen af Ler; men ogsaa her ligger store Blokke uregelmæssig strøede omkring. De nordligste Dele af disse Lersletter er i Almindelighed tørre, og Lerstøvet sættes i Bevægele ved det mindste Vindpust; nærmest Jøkelen er Leret mange Steder saa gennemtrængt af Vand, at det bliver til Dynd, hvori Heste og Mennesker let kan blive siddende fast.

Fra Kistufell fortsatte vi Rejsen langs Jøkelens Rand, thi over den kunde der ikke være Tale om at komme paa Grund af de utallige Revner og Afgrunde, men Rejsen blev alligevel besværlig nok. Nærmest ved Jøkelen var Lerbunden ofte saa gennemtrukket af Vand, at Hestene sank i til Bugen; naar nu, som det undertiden var Tilfældet, den dyndede Lergrund dækkede Lava, saa blev Hestene revne og saarede i Benene af de opstikkende Lavaspidser, mens de æltede sig frem igennem det sejge Jøkeldynd. Som oftest var Jøkelelvenes Bund bestrøet med store Klippestykker, mens Mellemrummene var saa bløde og dyndede, at Hestene knapt kunde arbejde sig frem, mens det iskolde Vand skyllede over Hest og Rytter. Det gik derfor kun meget langsomt fremad, og da vi havde naaet den store Skredjøkels længst fremskudte Del, var det blevet mørkt, saa vi maatte bestemme os til at overnatte her, da vi i Mørket ikke turde sætte over den store rivende Flod Jøkulsá. Vi slog derfor vort Telt op paa selve Jøkelens Rand mellem Ispyramiderne for her at faa lidt Læ for Teltet og Hestene; der var en skarp, iskold Blæst ned over Jøkelen, og uden for Jøkelranden kunde man ingen Steder være for Dynd og Søle. Det var heller ikke nogen let Sag at faa Teltet sat op paa et saadant Sted, men Gruset blev lidt fastere, da det om Aftenen begyndte at fryse. I Teltet var det meget koldt; vi pakkede os ind i alle de Klæder og Tæpper vi havde, men vi kunde dog næsten ikke sove om Natten paa Grund af den isnende Blæst.

Vi prøvede paa at varme os ved nogle Kopper Kaffe, men da vi kun havde det grumsede, lerblandede Jøkelvand, var Kaffen ikke videre velsmagende. Det gjorde mig især ondt for de stakkels Heste, som stod bundne omkring Teltet, rystende af Kulde, uden engang at faa tilstrækkelig Føde; den Smule Hø og Majsdejg, som de fik, maatte uddeles særskilt til hver især, da de sloges og bedes om hver Mundfuld, som blev lagt for dem.

Denne Teltplads er den smudsigste og uhyggeligste, jeg nogen Sinde

Fig. 101. Kap Nord. (Efter Fotografi.)

har haft paa mine Rejser paa Island, og da Solen stod op om Morgenen og sendte os en velgørende Varme, blev det rent galt med Teltpladsen, da alt kom i Bevægelse, og hele Tilværelsen syntes at skulle forvandles til Grød og Mudder. Isen kom her kun til Syne i Spalterne, thi Overfladen var dækket af et 2—4 Fod tykt, lerblandet Gruslag; dette var stivfrosset om Natten, og ved Solens Indflydelse blev derfor den Jordbund, som Teltet stod paa, snart forvandlet til en grødet Masse. Vandet piplede frem overalt, og der dannede sig smaa kaffebrune Bække mellem Isspidserne, som lidt efter lidt forvandledes til Mudderstrømme, som væltede frem som Kaffegrums, nogle naaede at strømme ud af Gletscherranden, andre opdæmmedes

til Mudderpytter og Smaadamme. Jo højere Solen steg, des større steg Bevægelsen, og man hørte den stadig voksende Raslen af Stenene, som løsnedes og rullede ned fra Iskeglerne. Vi brød op saa hurtigt, som vi kunde, men fik dog en hel Del af vore Sager tilsølede, hvorefter vi fortsatte Rejsen mod Jøkulsá. Det blæste temmelig stærkt, og over Flyvesandstrækningerne mod Nord stod der en Væg af gulbrunt Støv, som spærrede al Udsigt i den Retning. Vi kom heldigt over den rivende Jøkulsá; den deler sig her i 8 à 9 Arme, og her er det eneste Vadested, som findes paa denne Elv; den var ikke meget dyb denne Gang, fordi det havde frosset de foregaaende Nætter, men den var alligevel, paa Grund af den stærke Strøm og den slemme, stenede Bund, temmelig vanskelig at passere. Her kunde vi glæde os over de første Planter, som vi saa, efter at vi forlod Gæsavøtn; paa Grusholmene i Elven voksede der nogle Eksemplarer af Gederams, med store rosenrøde Blomster. Ved Jøkulsaaens Kilder hæver det mægtige vulkanske Forbjærg Kverkfjøll

Fig. 102. Ved Vatnajøkuls Nordrand. Snæfell i Forgrunden. (Efter Skitse af D. Bruun.)

sig fra Jøkelranden til en Højde af 5000 Fod. Dette Bjærg har flere Gange haft voldsomme Udbrud, hvorved de nærmeste Bræer er smeltede, hvad der har foraarsaget Flom i Elven og store Oversvømmelser i det beboede Deltaland ved Axarfjorden.

Ud fra Kverkfjøll strækker sig mod Nord en lang vulkansk Fjeldkæde, som kaldes Kverkhnúkarani; den bestaar af en utallig Mængde Fjeldtoppe med 12—1800 Fods Højde over Sletten. Imellem Fjeldspidserne er Lavaen vældet frem af en Mængde Kratere og er sammenskruet i de eventyrligste Former; Lavafald veksler med rødlige Slaggehøje, Kløfter, Revner, Klippeafsatser, underlig formede Fjeldknuder og Fjeldtoppe i det uendelige. Vi maatte gøre mange Omveje for at komme ud af denne Labyrint. Øst for denne Bjærgrække findes en Græsningsplads, som blev opdaget 1830 og har været besøgt 3 eller 4 Gange siden. Plantevæksten har her dog ingen stor Udstrækning, men er indskrænket til Omegnen af en kegleformet Høj; omkring denne findes der flere Kilder, og langs disse Græs og Kvanner; de sidste vokser her meget frodigt og i stor Mængde og danner flere Steder ligefrem Krat ved Bækkenes Bredder. Vi opslog vort Telt ved Enden af en Lavastrøm og fandt snart Bevis for, at fredløse engang maa have opholdt sig her. I Randen af Lavastrømmen findes flere Ruiner af Hytter, som er blevet byggede af Lavablokke paa en saadan Maade, at de set udefra fuldstændig smelter sammen med Lavaen og ikke kan opdages før ved nærmere Eftersyn. Her findes en Mængde Knokler af Faar og Heste, som de fredløse maa have røvet eller stjaalet fra Bygden og drevet herop; længere ude i Lavastrømmen findes ogsaa en Faarefold. Føde har de haft nok af heroppe; der findes Ørreder i Bækkene og en forbavsende Mængde af de spiselige Kvannerødder; men det maa have været et trist Liv at leve her om Vinteren tre Dagsrejser fra Bygden, udsat for Højlandets frygtelige Sne og Sandstorme uden at have Samkvem med noget Menneske. Man ser altsaa, at Troen paa de fredløse i Odádahraun ikke er helt grebet ud af Luften; man har ogsaa flere Eksempler paa, at Folk, som maatte flygte fra Bygden, for en Tid har haft Tilhold i Islands Indre. Dette forekom f. Eks. mange Gange i det 13. Aarhundredes blodige Fejder, men dog

især i det 17. og i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, da man med drakonisk Strenghed straffede alle Sædelighedsforbrydelser eller Forbindelser mellem nærbeslægtede. De fredløse har dog kun kunnet opholde sig i disse Egne i kort Tid og har ført en højst kummerlig Tilværelse, udsat for utallige Savn og Farer. Denne Tro paa det Indres græsrige Oaser og store Befolkning af fredløse har i visse Egne indtil vore Tider været saa fastgroet i Folkets Bevidsthed, at Bjørn Gunnlaugsson, som i Aarene 1831—43 opmaalte en stor Del af Island, i Midten af det 19. Aarhundrede maatte føre en Avisfejde for at bevise det modsatte; ja, hist og her troede man endogsaa, at Gunnlaugsson godt kendte disse mystiske Bygder, men at han, bundet af Eder og Løfter, ansaa sig forpligtiget til ikke at omtale dem. Lignende Rygter har Forfatteren enkelte Steder hos Almuen hørt om sig selv. For nogle faa Aar siden søgte en gammel Bonde om Understøttelse hos Altinget til at udruste en væbnet Ekspedition for at erobre de fredløses formentlige Kolonier i det indre. I 1830 blev ogsaa en saadan bevæbnet Ekspepition sendt fra Myvatn ind i Odáðahraun, men fandt naturligvis ingenting. Gammel Overtro udryddes ikke saa let.

Fig. 103. Ved Vatnajøkuls Nordrand. Jøkelens Midtparti Vest for Snæfell med Kverkfjøll i Baggrunden. (Efter Skitse af D. Bruun.)

Efter at vi havde gjort forskellige Udflugter i Omegnen af Hvannalindir, vilde jeg bestige Kverkfjøll, hvorfra der i godt Vejr sikkert maa være en glimrende Udsigt over Vatnajøkul og over Lava- og Sandsletterne mod Nord; dette Forsøg mislykkedes dog desværre, og et længere Ophold i disse ugæstmilde Egne blev umuliggjort af Vejrforholdene. Vi drog af Sted fra Teltet Kl. $4^1/_2$ om Morgenen, thi fra Teltpladsen var der en lang Vej til Kverkfjøll. Skønt der i de foregaaende Dage havde været idelige Snestorme oppe paa Jøkelen, haabede jeg dog denne Dag at faa taaleligt Vejr; men dette Haab gik ikke i Opfyldelse. Vi red stadig mod Syd langs de grotesk formede Fjeldrækker i Kverkhnúkarani, og efter tre Timers skarpt Ridt var vi inde mellem Fjeldpyramiderne neden for Kverkfjøll. Himlen havde i et Par Timer været overtrukket, men nu begyndte det at sne, og Snefoget blev snart saa tæt, at vi ingenting kunde se. Vi bandt Hestene til hverandre i en Fordybning og besteg en af Fjeldspidserne for derfra at have Udsigt, hvis det lysnede noget; men det havde vi maattet vente længe paa. Dog opholdt vi os $1^1/_2$ Time paa Fjeldet, og da vi kun havde faaet lidt Nattesøvn, sov vi her en Timestid med en Sten til Hovedpude og vore Regnkapper over os. Da det var til ingen Nytte at fortsætte Rejsen i et saadant Vejr, vendte vi om, og da vi naaede Teltet, var Snetykningen blevet til en saa heftig Snestorm, at vi priste vor gode Lykke, at vi var vendt om; havde vi maattet tilbringe Natten oppe paa Kverkfjøll uden Proviant, Telt eller Hø, havde det set meget slemt ud for os og Hestene. Barometret var pludselig faldet stærkt, Blæsten blev stærkere og stærkere, og Temperaturen faldt ogsaa. Hele Natten rasede Stormen med saadan Heftighed, at Teltet til Trods for de store Stene, Teltranden var bedækket med, flere Gange var nær ved at blæse om. Temperaturen var sunket til 4 Grader under Frysepunktet. Stormens Tuden og Sneens Pisken mod Teltet, som hvert Øjeblik syntes at være nærved at blive revet i Stykker, gav os ingen Ro til at sove; hele Omegnen var dækket af et fodtykt Snelag, og de grønne Kvannebuske var det eneste, som tittede frem af Sneen. Nogle af vore Heste havde søgt Ly under Teltet, hvor de rystende af Kulde prøvede med Forbenene at skrabe det

Sne- og Islag bort, der dækkede den kummerlige Græsvækst. Næste Morgen havde Stormen lagt sig, men den rasede endnu med samme Voldsomhed oppe paa Jøkelen. Op ad Dagen tøede en hel Del af Sneen bort, men Stillingen var dog uholdbar og et fortsat Ophold paa dette Sted umuliggjort, da det var umuligt at skaffe Hestene tilstrækkelig Føde. Om Aftenen skoede vi Hestene og rustede os til at bryde op næste Morgen.

Den 22. August begav vi os paa Hjemvejen tværs over Lavaørkenen, en lang og besværlig Tur, som aldrig var blevet gjort før. Vi red over den nordlige Del af Kverkhnúkarani, hvor Fjeldkæderne er noget lavere og mere spredte og adskilles af brede Sanddale. Vejret var denne Dag ægte islandsk; til at begynde med havde vi Plaskregn, saa Snefog, og siden Sandstorm. Vi passerede Jøkulsá paa samme Sted som før, men denne Gang var Elven meget dybere; den var vokset paa Grund af Snefaldet og Regnen. Vandet slog over min Hest paa Strømsiden, og jeg blev vaad til Brystet, men Hesten var meget stærk og stod derfor fast som en Klippe. Vest for Jøkulsá findes her en 3 Mil lang Flade med Flyvesand, og Rejsen over denne var noget af det ubehageligste paa hele Turen. Der blæste en stærk Storm, saa stærk, at man den Dag ikke i Bygden kunde være ude paa Høstarbejde. Paa Grund af Sandstormen var der i Begyndelsen et saadant Mørke, at vi næppe kunde se et Par Favne fra os, og Grus og Smaasten piskede os om Ørene. Vi trak vore

Fig. 104. Kort over Kraterdalen Askja (Odádahraun).

Hætter for Ansigtet for ikke at blive slaaet fordærvede; til al Lykke havde vi Vinden lige i Ryggen, ellers havde der ikke været Tale om at komme frem. Hvis vi et Øjeblik prøvede paa at vende Hestene en Haandsbred til Siden, stejlede de og var ved at kvæles, men for Vinden jog vi af Sted, som vi var gale, paa maa og faa. Efter fire Timers Ridt, som oftest i Trav eller Galop, naaede vi til en stor, før ukendt Sø, som fik Navnet Dyngjuvatn; Søen synes at være meget lav og foranderlig og dannes rimeligvis af de mange Jøkelbække, som i utallige Arme breder sig ud over Sandsletterne neden for Dyngjujøkull; flere Rækker af Strandvolde viser, at den om Foraaret under Tøbruddet af og til udbreder sig over store Strækninger, men enkelte Gange forsvinder den vel næsten helt. Efter et besværligt Ridt over opskruede Lavamasser naaede vi om Aftenen op paa den Fjeldtange, som fra Dyngjufjøll strækker sig mod Øst Nord for Askjas Aabning, og opslog her sent om Aftenen vort Telt paa Lavasand ved Randen af en Snedynge. Hestene blev forsvarlig bundne og fik en Smule Hø, men alligevel sled to sig løs om Natten, og næste Morgen tog det os lang Tid og stort Besvær at finde dem og fange dem ind igen. Natten var kold og vort Opholdssted uhyggeligt; desuden var der begyndt at blive følelig Mangel paa Proviant. Vore Klæder, Øjne og Ører var halvfulde af Sand; det fine Flyvesand trænger sig ind overalt, men vi havde ikke Vand at vadske os i og maatte ligge, som vi var, om Natten, hvilket var alt andet end behageligt.

Fig. 105. Udsigt over Lavasletten i Askjas Kraterdal.

Næste Dag rejste vi langs Dyngefjeldenes nordlige Side; Jorden er her i en voldsom Grad omtumlet af den underjordiske Ild, og Fjeldene har

de underligste Former. Hestene havde meget vanskeligt ved at komme frem, og i det hele maatte de døje meget paa denne Tur; saadanne Anstrengelser kan kun islandske Heste udholde. Det hjalp dog noget, at mine Heste var vant til Strabadser og daarlige Veje i Ubygderne, og de var derfor meget sikrere end dem, jeg lejlighedsvis laante i Bygderne; men alligevel var det haardt nok for dem at komme frem over dette ogsaa i Forhold til andre Ubygder i Island højst besværlige Terræn. Det værste var naturligvis, at de som oftest fik altfor lidt Foder i Forhold til det Arbejde, de udførte. Naar vi om Aftenen i daarligt Vejr sad inde i vort Telt, kogte vor Mad og havde tændt et Lys, saa var det meget ofte, at de stak Hovederne ind gennem Teltaabningen, saa med store, forbavsede Øjne paa os, og fik da til Belønning for deres Nysgerrighed et Stykke Brød eller andet, de kunde æde. I Teltet havde vi det som oftest forholdsvis lunt, men udenfor maatte de stakkels Dyr staa og fryse uden at faa tilstrækkeligt Foder; som oftest var de taalmodige og hengav sig med stille Resignation i deres Skæbne. I Dyngefjeldene findes der en Mængde smaa og store Kratere, hvorfra Lavastrømme er flydt ned igennem hver Kløft, over Bjærgterrasserne og ned i den store Lavaørken, som strækker sig som et sort Hav til Fjeldene Syd for Mývatn. Over Dyngefjeldenes nordlige og østlige Skraaninger havde ingen rejst før, men det gik uden Uheld, og til sidst naaede vi den store Lavaslette. Herefter gik Rejsen hurtigere over Lavapladerne i den store Ørken; Revnerne var som oftest fyldt af Flyvesand, og selve Lavaen var ofte flad som et Stuegulv. Henad Aften naaede vi den øverste Græsningsplads, hvor Hestene kunde forfriske sig en Times Tid, og sent paa Natten naaede vi en Gaard i Bárdardalen efter flere Ugers Ophold i Telt paa Højfjeldet.

GRØNLAND.

AF KNUD RASMUSSEN.

I. NATUREN I GRØNLAND.

1. INDLANDSISEN.

GRØNLAND, Jordens største Ø, er 2,143,200 □-Km. eller, om man foretrækker en Sammenligning, lige saa stort som Ungarn, Tyskland, Frankrig og Spanien tilsammen og strækker sig fra 60° til 84° n. Bredde, altsaa over 24 Breddegrader eller 2700 Km., en Kyststrækning, der er noget længere end Afstanden fra Kristiania til Tunis.

Kystlinien er overalt stærkt indskaaren af dybe Fjorde, hvoraf de vigtigste er Scoresby-Sund, der i Luftlinie fra Munding til Bund er ca. 300 Km., Kong Oscars Fjord, Kejser Frantz Josefs Fjord, Danmarks-Fjord, alle paa Østkysten, og Tasermut, Igaliko-Fjord, Arsukfjord, Godthaabsfjord, Evighedsfjord, Søndre og Nordre Strømfjord paa Vestkysten.

Det, som imidlertid i særlig Grad giver Kysten sit Særpræg, er de mange større og mindre Isfjorde, der skyder sig ud fra den store Indlandsis, producerende Isfjelde, der ofte kan naa forbavsende Dimensioner. Disse Isfjelde kan rage 100 M. op over Vandfladen; det højest maalte er et fra Jakobshavn-Fjorden, der var 109 M. højt; og da Volumenet under Vandet er 7,5 Gange saa stort som det, der ses oven Vande, kan de største Isfjeldes virkelige Størrelse saaledes blive c. 30,000,000 Kbm.

Naar man betænker, at Indlandsisen alene opfylder de 1,848,400 □-Km. af hele Grønland, vil man forstaa, at Udforskningen af dette kolossale Is-

dække har hørt til de brændende Spørgsmaal, al den Tid Grønland har været kendt. Yderligere skærpedes Interessen og Lysten til Udforskning, fordi man oprindelig havde tænkt sig Bæltet langt smallere, egentlig blot som en nogle Mile bred Isryg, der for Sydgrønlands Vedkommende førte fra den gamle islandsk-grønlandske Vestbygd til Østerbygden, som fejlagtigt antages at ligge paa Østkysten. Ja, man tænkte sig endog Muligheden af

Fig. 106. Kolonien Umanak i Nordgrønland. (Efter Fotografi.)

at der inde i Hjertet af Indlandsisen skulde findes store isfri Oaser med Skove og Mængder af Vildt. Sligt gav selvfølgelig Folk, som ikke havde Kendskab til de faktiske Forhold, Appetit, men Forsøgene, der blev gjort, afslørede desværre ingen synderlig Opdagergraadighed.

Allerede Hans Egede fik i 1723 fra Handelsdirektørerne for det grønlandske Kompagni i Bergen Ordre til at »udkommandere en 8 Mand til at marchere ind over Landet«, en Ordre, som dog var vedføjet en lille Paamindelse om Forsigtighed mod de vildes Overfald. Men Egede, som gennem sine Kystrejser kendte Vanskelighederne ved en saadan Ekskursion

og navnlig Umuligheden af at sende nogle uøvede og slet udrustede Folk op paa Indlandsisen, nægtede at lade Forslaget realisere.

Som Kuriosum skal her anføres de to første Indlandsis-Ekspeditioner.

Den første, der foretoges 1728, var under Ledelse af Guvernøren, Major Claus Enevold Paars, der i samme Øjemed fra Danmark havde faaet tilsendt 11 Heste, en Kaptajn og en Løjtnant; Opgaven skulde dels være en Eftersøgelse af den grønlandske Østerbygd, dels en Opdagelsesrejse til det indre for om muligt at finde Skove, Græsgange, Kul, Mineralier eller Heste og Kvæg eller andre »til Menneskenes Nytte tjenende Kreaturer«.

Selvfølgelig døde de 11 Heste inden Starten, der gik for sig i Slutningen af April 1729. Ekspeditionen talte da, foruden Guvernøren, en Assistent, »5 gemene« og 2 Eskimoer, »der skulde tjene som Vejvisere«!

Efter en Sejlads gennem Ameralik-Fjorden naaede man omsider ind til det »store Isbjærg«, der imidlertid befandtes saa livsfarligt, at man nøjedes med at affyre en Geværsalut, hvorefter man i Brændevin drak den allernaadigste Konges Skaal, en »Ære, der aldrig tilforn var vist Isfjeldet«.

Den næste Indlandsisfærd blev mere tilfældigt og uden egentlig Udrustning foretaget i 1751 af Købmand Dalager, den samme, der er kendt for sine ypperligt skrevne »Grønlandske Relationer«, der lyser af sundt Humør.

Dalager var paa en Rensjagt i Slutningen af August, da han pludselig »resolverede at gøre en Reyse til Øster-Bøyden over Isfjeldet«. En Grønlænder, som i Sommerens Løb paa Jagt havde været højt til Fjelds, mente nemlig at have set Fjelde inde over Isen, som antagelig hørte Østerbygden til, og dette havde givet Købmanden Blod paa Tanden.

Ledsaget af vedkommende Jæger og hans unge Datter samt tre andre Grønlændere rejste han ind til Indlandsisen, hvis Rand naaedes d. 3. September. Første Dag vandt man frem til en Nunatak, en Mils Vej fra Randen; Bræen her var jævn, men næste Dagsrejse blev strabadserende paa Grund af Isens Ujævnhed, og først efter en 7 Timers March naaede man ud paa en Nunatak, der kun var en Milsvej fjernet fra Udgangspunktet. Med rørende Naturglæde fører Dalager her sine Ledsagere op

paa den højeste Bjærgtop for at »falde i Forundring« over Kystlandene og Isen, der strækker sig ud, saa langt Øjet kan se, kun i Øst skimtes Land, som antages for »Nordboernes«. Og til Overflod slutter Dalager Dagen med en Tale til Grønlænderne om Østerbygdens Beboere, »deres saa vel legemlige som aandelige Velgaaende«.

Næste Dag tiltrædes Tilbagerejsen, da deres Fodtøj er opslidt paa den skarpe Bræis, og deres »medhavende Jomfrue til all Ulykke har tabt sine Sye-Naale«. Den 8. September er man atter nede ved Fjorden, og her fejrer saa den fortræffelige Købmand Tilbagekomsten til Teltpladsen paa en Maade, som han med et bredt Smil anfører som følger i Dagbogen: »Og kan jeg ikke her forbigaa at melde, med hvilken synderlig Appetit jeg den Aften udtømmede en hel Bouteille Portugis-Viin, hvorpaa jeg sov hen indtil den anden Dag ved Middags-Tider«. — Disse første Indlandsisekspeditioner med deres magre Resultater blev i lang Tid ikke efterfulgt af andre, og det var først, da den paa flere Omraader banebrydende Geolog og Etnolog H. Rink tog fat med sine Bræundersøgelser, at der kom Fart i Ekspeditionerne.

Fig. 107. H. Rink.

Med Rinks systematiske Undersøgelser og kloge, videnskabelige Slutninger fik omsider hele den interesserede Verden Øjnene op for den historisk-geologiske Sammenhæng, der var mellem Grønland nu og store Dele af Europa og Amerika i tidligere Is-Perioder, og da hermed ikke blot helt nye Synspunkter for Geologerne stod klare og begrundede, men oven i Købet Nøglen til hele den vældige Istids Historie var funden, blev man først for Alvor klar over, hvilken ubetalelig videnskabelig Guldgrube man havde i Grønland, og en ny og frugtbar Arbejdsperiode stod for.

Paa Initiativ af Professor i Mineralogi Johnstrup nedsattes i 1878 Kommissionen for Ledelsen af geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland, og fra da af kommer der Fart i Undersøgelserne.

Den første videnskabeligt udbytterige Isvandring blev foretaget af daværende Premierløjtnant i Marinen I. A. D. Jensen, der paa en 23 Dages Ekspedition naaede 70 Kilometer ind paa Isen og studerede Morænedannelserne og Naturforholdene paa forskellige Nunatakker, 1700 Meter over Havet.

Endelig er der Nordenskjöld, der i Tilknytning til de gamle Teorier om et isfrit Indre i 1883 forsøger en Ekspedition, der dog ikke bringer noget nyt.

Imidlertid skulde det Aarhundreder gamle Indlandsis-Problem ikke løses, før Fridtjof Nansen med hele sit geniale Forskerinstinkt kastede sig ind i Opgaven og gennemvandrede denne Verdens mægtigste Isørken fra Øst til Vest og med eet Slag (foruden andre geologiske og meteorologiske Resultater) gjorde det af med den gamle Myte om et isfrit Indre. Denne Færd, der indledede Nansens Verdensberømmelse, kendes af alle. Hvem har ikke beundret det Mandsmod, der gav sig Udslag under Isdriften, efter at »Jason« var forladt, og de 4 Nordmænd og de to Lapper havde givet sig den berygtede Drivis i Vold. Og den Energi og Jernvilje, der laa i Kampen om at vinde frem 300 Km. til Opstigningsstedet ved Umîvik paa $64^1/_4{}^0$ nordlig Bredde, efter at Isen havde sat dem helt ned til $61^1/_2{}^0$ nordlig Bredde.

Brævandringen, der varede i 39 Dage, gennemførtes trods voldsomme Storme, løs Sne og tungt Føre. Den største Højde, der naaedes, var 3,300 Meter; den laveste Temperatur ÷ 50 ° Celsius.

I Modsætning til alle andre Isvandrere havde Nansen valgt at gaa fra Øst mod Vest, idet han med det ham egne Skarpsyn straks fra Begyndelsen havde en sikker Forstaaelse af den Stimulans, det vilde være under Strabadserne at gaa fra den mennesketomme, øde Kyst mod de beboede, civiliserede Kolonier paa Vestsiden.

Inden Ekspeditionens Afslutning — efter Ankomsten til Aust-Mannadalen i Ameralik-Bunden — lykkedes det yderligere Nansen ved den geniale Konstruktion af en Baad med Materiale af Telt og Skistave at dokumentere, ikke blot en Snarraadighed og Evne til at klare sig, men ogsaa et

Vovemod, der viste ham som den store Polarfarer, der ved, hvad han gør. For Nansens og Sverdrups Rotur, de 15 Mil til Godthaab gennem Fjorden med sin stejle Fjeldkyst og de voldsomme Kastevinde, er ikke det mindst beundringsværdige ved Færden.

I Forbindelse med de banebrydende Forskere af Indlandsisen maa nævnes den for sin hensynsløse Energi saa berømte amerikanske Polarfarer Robert Peary, der sammen med den unge Nordmand Eyvind Astrup foretog en Brævandring paa 97 Dage, hvor Indlandsisen omtrent oppe under 82° nordlig Bredde krydsedes fra Vest til Øst og tilbage igen. Paa denne Tur, hvor man i lige Grad maa beundre den barske, sammenbidte Amerikaner som den friske, utrættelige Nordmand, blev Indlandsisens nordligste Grænse bestemt, ligesom det blev konstateret, at Grønland er en Ø.

Fig. 108. F. Johnstrup.

Skønt selve den store Indlandsis saaledes kun er traverseret paa to Steder og hele det kolossale mellemliggende Stykke ligger ubekendt og uudforsket hen, er man dog nu alligevel kommen til Resultater, der bestemt afviser Muligheden af større isfri Omraader i det indre, og al Sandsynlighed taler for, at der end ikke findes betydeligere Nunatakker nogetsteds end de allerede kendte.

Efter de Maalinger, der af de forskellige Ekspeditioner er bleven foretaget, er det godtgjort, at Indlandsisen ligger som et umaadeligt Isskjold over Grønlands Indre, dog saaledes, at de største Højder er nærmest Østkysten. Den højeste Stigning, der er maalt mod Nord, er c. 2500 M. — mod Syd noget mere, c. 2800. Som man ser, vilde ikke engang Norges højeste Fjeld, Galhøppigen, kunne rage op som en beskeden Nunatak i

disse Omgivelser. Middeltemperaturen paa 2000 Meters Højde angives til ÷ 25 °; for Januar Maaned er Middeltemperaturen ÷ 40; det laveste, der er aflæst, er ÷ 65. For Juli er Middeltemperaturen derimod ÷ 10.

Hele dette kolossale Isdække tænkes opstaaet gennem voldsomme Snefald, hvor Driverne, som Følge af en samtidig Nedgang i Temperaturen, stadig voksede sig højere og højere. Sneen er begyndt med at fyge sammen i Dale og Kløfter og saaledes efterhaanden vokset Fjeldene over Hovedet. Saa uhyre Mængder hobedes sammen, at de overliggende Mas-

Fig. 109. Indlandsisen naar Kystfjeldene (Sydgrønland). (Efter Fotografi.)

sers mægtige Tryk forvandlede Størstedelen til Is. Medens det indre af Indlandsisen er jævnt og let farbart, er Randene i Nærheden af Fjordene fyldte med store Revner og dybe Kløfter, vældige Partier, hvor det forreste Isdække som Følge af Baggrundsmassernes Pres er ligesom krøllet sammen og paa Afstand kan ligne et i Oprør pludselig stivnet Hav.

Med Bevægelsen forholder det sig saaledes, at Bræen gennem de aarlige Snefald stadig vokser og derfor maa afpasse sig med Kystomraadet ved en langsom Gliden ned til Isfjordene, hvor den sender sin Overflod ud i Havet som vældige Isfjelde. Ved disse produktive Bræer kan Isen komme glidende i en Tykkelse af 4—500 Meter, og selve Randen kan staa lodret knejsende i en Højde af 60 Meter. Flere Ekspeditioner har maalt

Hastigheden ved forskellige af de største producerende Bræer og ofte konstateret en Hastighed af 15—30 Meter i Døgnet, ved Uperniviks-Bræen til op mod 38 Meter; selvfølgelig retter Hastigheden sig efter Pressets Størrelse, noget som forstaaeligt igen er afhængigt af de bagved liggende Ismassers Udstrækning. Man forstaar saaledes den forbavsende Hastighed, der iagttages, naar Hensyn tages til en Indlandsis, der strækker sig fra 60—83° nordlig Bredde; interessant er det derfor at sammenstille de grønlandske Bræers Hastighed med de norske, der gennemgaaende ikke bevæger sig mere end $^1/_{10}$ Meter i Døgnet.

At se en Bræ »kalve«, pludselig kaste en overflødig Stump paa en 20—30 Millioner Kbm. ud i Havet, er en geologisk Oplevelse, man aldrig glemmer; det er, som om alt Kystlandet skælver derved, naar Stykket med et Tordenbrag brydes af og sætter en hel Fjord i Oprør med en Orkans Brænding i milevid Omkreds.

Da Nansen i sin Tid udgav Beretningen om sin storstilede Skifærd over Grønlands Isørkener, skrev han heri, at dette kun var Begyndelsen, andre maatte følge efter, mere var endnu at gøre, om ikke Opdagelser, saa dog slige videnskabelige Iagttagelser af største Interesse.

Og saa længe endnu Hundreder af Mile ligger hen som dragende Hemmeligheder fra Istids-Perioden, saa længe vil dette det barskeste og utilgængeligste af alle Fortidsminder ligge hen med alle de uløste Muligheders Tillokkelse for ærgerrige Polarforskere, — Indlandsisen, Grønlands stivnede Hjerte.

2. KYSTLANDETS NATURFORHOLD.

Som foran bemærket skriver den videnskabelige Erobring af Grønland sig fra den Tid, da Kommissionen til Ledelsen af geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland blev oprettet i 1877. Kommissionen, som siden da hvert Aar har udsendt større og mindre Ekspeditioner, har selv nedlagt sine Resultater i et nu over 30 Bind stort Værk, der er ganske enestaaende i sin Art. Gennem denne Kommission er hele Kysten nu bleven kortlagt og undersøgt geografisk, geologisk, botanisk og zoologisk, og de foran omtalte Bræmaalinger og Observationer foretagne.

Den første grundige geologiske Undersøgelse blev foretaget af Tyskeren Carl Giesecke, der — som Følge af manglende Forbindelse med Danmark, i Anledning af Krigen — kom til at opholde sig ikke mindre end 7 Aar deroppe, fra 1806—13. Medens denne i særlig Grad gjorde sig bemærket ved sin forbavsende Samlerevne og sin store Flid, er det dog først Doktor Rink, der et halvt Hundrede Aar senere danner de grundlæggende Arbejder for den geologiske Tilegnelse af Landet. Ved Siden af Rink skal i denne Forbindelse nævnes Doktor K. I. V. Steenstrup, der ligesom den foregaaende har ofret Grønland et helt Livs beundringsværdigt Arbejde.

Grønland er et oprevet Fjeldland, med et Kystparti, der i mange Henseender minder slaaende om Lofotens og Finmarkens, for største Delen bestaaende af Grundfjeldsarter, Gnejs, Granit o. a., der stammer fra Jordens ældste Tid. Disse Klippebarrikader, der paa Vestkysten naar 6000 Fods Højde, paa Østkysten enkelte 13,000, staar som det storslaaede Forland for de dybe, smilende Fjorde, der skærer sig ind i Kæderne; tavse knejser de, uden andre Minder om de Tusinder af Aar, de stod der, end Furerne, der fortæller om, at Isen ogsaa engang har malet hen over deres Rygge og mærket dem for Evigheden.

Skal vi derfor søge Nyt om det Grønland, der svandt, da den store Is lagde sig over dets Indre, maa vi søge op til Kridtlagene paa Disko og Nûgssuak, hvor Undersøgelserne har ført til opsigtvækkende Resultater for vor Viden om den forhistoriske Tid.

Geologerne har her gjort en Opdagelse, som gaar ud paa intet mindre, end at Grønland engang har haft et Klima, der for en Periodes Vedkommende svarer til Ægyptens, for en andens til Neapels, og saaledes haft pragtfulde Palmelunde, store Skove med Vin, Brødfrugttræer og yppige tropiske Blomster der, hvor Isen nu har lagt sin døde Haand.

Det er, som om Landet vokser ved en saadan Opdagelse; man kommer til at se anderledes paa det, som paa alt levende, der har en Fortid, og selve Verdenshusholdningen faar os til at ane Dybder i sit barske Humør, der giver os ligesom større Appetit paa den Jord, vi træder paa!

Gamle Grønland, der stikker op af det kolde arktiske Hav som en

knyttet Næve i Synet paa den Haandfuld Mennesker, det har behaget at ville friste Livet paa dets smalle Kyster med blot lidt Læ for de barske Vinde. — —

Gamle Grønland med det ubønhørlige Varsko om det store Intet rugende ved sit Bryst, — den evige Is, engang en Paradisets Have, hvor man kunde nøjes med Figenbladet i Steden for Bjørneskind og aad friske Druer i Palmernes Ly i Steden for Sælkød i stinkende Jordhytter, og alt det som Følge af en fatal Strømkæntring.

Efter fossile Samlinger, som hjembragtes af forskellige Forskere, navnlig Rink, Nordenskjöld og Steenstrup, har Professor Heer inddelt Kridtfloraen i følgende tre Afdelinger:

Komelagene paa Nordsiden af Nûgssuak-Halvøen, hvor der er fundet 88 forskellige Plantearter, særlig Bregner og Naaletræer.

Atanelagene paa Sydkysten af Nûgssuak, Diskos Østkyst og Uperniviks-Øen ved Umanak, hvor Fundet har været særlig rigt, 177 Arter, deraf bl. a. 31 Bregnearter, 8 Keglepalme-, 27 Naaletræ-, 4 Poppel-, 7 Ege-, 7 Figen-, 1 Valnød- og 4 Laurbærarter, samt Frugt- og Blomsterdele af et Brødfrugttræ.

Patootlagene ved Nûgssuak, over Atanelagene; her er 118 Plantearter bestemte, deriblandt 20 Bregnearter, 17 Naaletræer, endvidere Pil, Birk, Eg, Valnød, Laurbær, Ask og Ahorn.

Samme Professor Heer angiver Klimaet, da Komelagene aflejredes, til en aarlig Middeltemperatur af + 21°—22° C.; interessant er det at sammenstille dette med vore Dages Middeltemperatur, der ifølge Willaume-Jantzen for samme Egnes Vedkommende er c. ÷ 6°.

Oven over Kridtlagene finder vi endvidere de saakaldte tertiære Lag paa Disko, Nûgssuak, Hareøen, Svartenhuk og Ingnerit. Her findes 282 Arter bestemte, blandt disse: Naaletræer, Poppel, Pil, El, Birk, Avnbøg, Hassel, Bøg, Kastanie, Eg, Elm, Valnød, Laurbær, Ask, Vin, Ahorn m. fl.

Middeltemperaturen for denne Periode anslaas, ligeledes af Heer, til + 12°.

Underlig grelt falder det at sammenstille vore Dages grønlandske Flora

med al den omtalte Yppighed. Den er af den store danske Botaniker E. Warming, der selv har besøgt Landet, inddelt i forskellige Vegetationsregioner, af hvilke vi nærmere skal omtale følgende:

1) Birkeregioner, 2) Pilekrat og Urtemarken, 3) Lyngheden, 4) Fjeldmarken og Kærene.

Det er i det sydligste og frodigste Grønland, i Fjordene om Julianehaab, at vi træffer Birken, der her i Almindelighed naar en Højde af 2 Meter. Kun uegentlig kan man i Grunden tale om de saa berømte sydgrønlandske »Skove«, da disse Birkekrat aldrig faar egentlig Træform, men beholder de for en Buskvækst typiske Hovedgrene, der folder sig ud fra en lav og bred Grundstamme, som aldrig ranker sig op til en Hovedstamme, hvor Grenene ikke er de dominerende. Dog kan Birken naa en Højde af 7 Meter, og Stammer paa 52 Cm. er maalte i Tasermiut-Fjorden, der anses for den frodigste af alle. Mellem Birkene finder man ogsaa spredt Røn, El og Elm. Vegetationen mellem Stammerne, naar disse ikke staar for tæt ved hinanden, kan være overordentlig frodig med Græsser og Urter; her findes Mælkebøtter, Gulaks, Høgeurter, Bunke, Ulvefod, Klokkeblomster, Ærenpris, Timian o. s. v.

Birkekrattet afgiver ifølge Rink for Julianehaabs Distrikts Vedkommende aarlig c. 130 Konebaadslaster à $^3/_4$ Favn til Befolkningens Brændselsforbrug og gaar derfor paa sine frodigste Steder sin Undergang i Møde.

Længere imod Nord og i langt større Udstrækning finder vi den kratdannende Graapil, der i de lune Fjorde, særlig i Godthaabsegnen, vokser sig stærk og tæt paa Skraaningerne, men særlig dog inde i Dalbundene, hvor Elvemundingerne danner yppige, grønne Oaser med Krat og Underbundsvegetation af stor malerisk Virkning; her breder sig som et rigt, broget broderet Tæppe det saftige grønne Græs, overdaadigt isprængt med Ranunkler, Løvefod, Dueurter, Hønsetarm, Padderokke o. s. v.; og op ad Skraaningerne paa Fjeldet: Ærenpris, Potentil, Blaaklokke og dejligt duftende Bregner. Men medens baade Birke-»Skovene« og Pilekrattene med deres Blomstermylder hører hjemme i de af Naturen særlig begunstigede Oaser i Sydgrønlands Fjorde og saaledes i en vis Forstand hører til Landets

»Seværdigheder«, noget, hvis Tilstedeværelse her man falder i Forundring over, — saa er det dog alligevel, næst Indlandsisen, Fjeldmarken og Lyngheden, der giver det store Grønland den arktiske Sommers Præg.

Hvor intet andet tør sætte sig fast her i den kolde, grusede Jord, har vi oppe i Fjeldene de smaa nøjsomme og ukuelige Urter, der efter Evne fejrer Varmen og Solen med deres smaa røde, hvide, gule og blaa Blomster den korte Tid, Kulden og Sneen under dem Liv. Mosser og Laver, der trives paa de golde Klipper, disse graa- og sortkrusede Vegetationer, der

Fig. 110. Is i Bugten ved Godthaab. (Efter Fotografi.)

har sat sig for at klæde det nøgne Fjeld, det er Landets mest trofaste Børn; de kravler op, saa langt Bjærgryggene rækker, op i Stormene, op i det store Øde, der, hvor alt andet Liv hører op. Ikke for intet tror Eskimoerne, at disse Laver er faldne ned fra Stjernerne og Solen.

Aah, paa en Fjeldvandring oppe i Højderne at løbe paa en lille Klat Jord, der har set sit Snit til at bide sig fast i et Hul, rodfæste sig og avle Blomster! Det er som at staa Ansigt til Ansigt med den personificerede Nøjsomhed, der i en stædig Vilje til at gro en skønne Dag slaar ud i det dejligste gule Væld af Valmuer; bare en Haandfuld Jord, lidt Læ og saa nogle Døgns Sol!

Saa er Lynghedens Vegetationer da hele Velhavere i Sammenligning

hermed. De bor hellere i Afgrunde og Fald og bart Fjeld, men paa smilende, jævnt skraanende Hældninger, der danner Fjeldenes Fod. Saa langt Land rækker mod Nord, kan der paa disse Skraaninger — og navnlig da i Fjordene — være en relativt forbavsende Frodighed med et Mylder af Smaablomster i alle Farver.

Her henter man sit Brændselsforraad i disse Regioner, særlig Pil og Dværgbirk, som kan danne smaa stride, strittende Buske med de forvildede Grene, der krummer sig i Spænding som Næver, der vil holde fast. Og her skæres ligeledes den brændbare Lyngtørv, der i vore Dage spiller en stor Rolle for de indfødte. — —

Fremmede vil maaske kalde dette Land fattigt, men vi, som bor der, holder af det, saadan som det er; vi ønsker ikke engang den tropiske Yppighedsperiode tilbage; vi har lært at gaa klædt paa en Maade, saa at Kulden ikke generer os, og vi foretrækker den Jagt, som følger med det arktiske Klima, fremfor de varmere Landes Agerbrug og Vinhaver.

Og vil vi en Dag i »Skovene« ligge og drive i Solvarme og Velvære, saa tager vi ind i Fjordene og »høster«; store Frugter er der ganske vist ikke, men vi har lært at nøjes med de saftige Krækkebær og de søde Blaabær; aah, læg dig paa Maven og æd, alt er dit! Og i Elvene leger Laksen, naar du ikke gider fylde dig længere. — Nej, Grønland som det er, fattigt maaske, men stort som en Verden og gribende som et Syn i sin vilde Ur-Pragt!

Dette Grønland, som tog os, fordi vi gav det vor Barndom! — —

Trods talrige Undersøgelser er vort Kendskab til Grønlands Mineralogi kun resulteret i 171 forskellige Arter, der foreløbig udelukkende har videnskabelig Interesse. Her maa dog anføres som en Mærkværdighed, at et forholdsvis stort Antal af disse Mineralier — ikke mindre end 20 — hidtil kun er fundne i Grønland, medens ligeledes 20 andre vel er fundne andre Steder, men som store Sjældenheder. Som en mineralogisk Mærkværdighed anføres Egnen om Igaliko i Julianehaabs Distrikt, idet der her er fundet flere sjældne Mineralier end noget andet Sted i Verden; men da disse hidtil kun har haft en rent fagmæssig Interesse, skal vi her ikke komme nærmere ind derpaa.

Guld er ikke fundet i Grønland, i alt Fald rent ubetydeligt; Sølv synes at skulle faa nogen Betydning ved Kobberminen i Alangorssuak; Jern er vel meget udbredt, dog ikke i saa store Mængder, at det synes at have en Fremtid; som en videnskabelig Mærkværdighed kan anføres, at der er fundet Jernklumper paa indtil 25 Tons, medens det ellers kun forekommer som smaa Korn. Marmor findes; dog er det endnu et Spørgsmaal, om

Fig. 111. Foraar. (Efter Maleri af Carl Rasmussen.)

Kvaliteten er fin nok til, at Brydning kan betale sig; Grafit findes ved Upernivik, men er endnu ikke Genstand for industriel Udvinding.

For Tiden er kun følgende Genstand for rationel Bjærgværksdrift: Kryolit, Kobber og Kul.

Af *Kryolitten*, der blev fundet allerede af Giesecke i 1806, udvindes Soda, ligesom det anvendes til Fabrikation af Glas, Emaille og Aluminium. Dette Brud, der nu beskæftiger 100—150 danske Mænd om Sommeren og halvt saa mange om Vinteren og betaler en aarlig Afgift af c. 100,000 Kr.

til Staten, — blev først realiseret, efter at Professor Julius Thomsen, der havde gjort nogle Opfindelser, som muliggjorde hele Udvindingsprocessen, i 1853 havde faaet Driftsmonopol.

Kobberminen har foreløbig kun været drevet i et Par Aar, men synes allerede hurtigt at skulle faa Betydning. Driften falder ind under Aktie-

Fig. 112. Ivigtut Brud. (Efter Fotografi.)

selskabet »Grønlandsk Minedrift«, der for et Tidsrum af 20 Aar har Monopol paa Kobber, Bly, Grafit, Asbest og Glimmer.

Kul findes mange Steder i Grønland og har allerede længe været Genstand for Brydning i det smaa. Mest bekendte er Bruddene ved Skandsen og Ujarasugssuk paa Disko, Káerssuarsuk, Kûk og Upernivik i Umanaksfjorden, og Ingnerit ved Søndre-Upernivik. Kullene siges at være omtrent som Newcastle-Kul, med ringe Aske. Et rationelt Brud er i de sidste Aar

anlagt i Umanaksfjorden og synes, naar det kommer i fuld Gang, at skulle kunne kulforsyne i hvert Fald en Del af Kysten.

Forinden Omtalen af de grønlandske Mineralier afsluttes, skal her blot nævnes een: Vægstenen eller Talken, som har haft den største Betydning for det eskimoiske Samfund. Af denne bløde og letforarbejdelige Sten lavede de gamle hedenske Stammer deres Kogekar og Lamper. Da Stenen ikke findes alle Steder, maatte adskillige Stammer foretage lange Rejser blot for at skaffe sig Forraad af denne for deres Husholdning saa ganske uundværlige Vare. — —

Hvorvidt Grønlands Mineralverden endnu skulde gemme uopdagede Skatte, kan kun Fremtiden give Svar paa; de Undersøgelser, der hidtil er foretagne, maa nærmest for mange Steders Vedkommende regnes for en Slags Oversigtsekskursion; det er derfor ikke umuligt, at den større Detaillering, der vil blive Følgen dels af de nybegyndte Minedrifter, dels af andre projekterede, vil kunne føre til Overraskelser, der vil henvende Verdens Opmærksomhed paa det Land, som hidtil nærmest har haft sin Aktualitet gennem sine Kuriosa og Fortidsminder.

Men skulde sligt hænde, og det er der jo i og for sig ikke ringe Sandsynlighed for, da vil den nuværende og oprindelige Befolkning, Eskimoerne, gaa en farlig og skæbnesvanger Tid i Møde.

II. OPDAGELSE OG KOLONISATION.

1. DE GAMLE NORDBOERE.

Grønlands første Opdagelse gaar tilbage til Islands allerældste Bebyggelse; da hændte det nemlig, at en Mand ved Navn Gunbjørn blev forslaaet af sin Kurs og opdagede nogle Øer og et stort Land langt Vesten for Island; dette Land var Grønland, og den første Opdagelse skete saaledes i Aaret 874.

Godt et Aarhundrede efter begik en Islænder, Erik den Røde, et Drab, og fik i Straf herfor en Landsforvisning paa tre Aar. Denne Erik, som nedstammede fra en gammel, hærdet norsk Æt, — hans Fader var, lige-

Fig. 113. Fra den danske Konebaadse

dion. **Efter Maleri af Carl Rasmussen.**

ledes for Mord, forvist fra Jæderen i Norge — var ikke til Sinds at drive sin Landflygtighed bort med den blotte Venten paa atter at blive fredlyst Mand, men bestemte sig straks til at benytte Tiden til en Opdagelses rejse paa Langfart, og det laa da nær at opsøge Gunbjørns Land, som ikke siden var set.

I Aaret 985 stak Erik vesterud fra Snæfellsjøklen paa Island og naaede herfra hurtigt over til Østkysten af Grønland; men da Landet her syntes ubeboeligt, stejl og bræsprængt som Kysten var, og da Landgang samtidig saa at sige umuliggjordes ved en mægtig Barrikade af Drivis, søgte han straks Sønden om Landet om paa Vestkysten, hvor han, særlig i Egnen om det nuværende Julianehaab, skulde se sine Forhaabninger om beboeligt Land gaa i Opfyldelse. — Vel var Kysten for det meste gold og bar, men saa snart de blot sejlede ind i Fjordene, fandt de herinde Opland, der tilfredsstillede netop de Krav for Livsophold, som de paa Island var vant til at stille. Hertil kom saa desuden Laksene i Elvene, mange Sæler i Havet, Bjørne og Fuglevildt langs Kysten og Fisk næsten overalt. Og hermed var Eriks Beslutning om at tage Land modnet.

I de følgende Aar undersøgte nu Erik Landet nøje, gjorde Strejftog Nord paa, men søgte altid yderlige Overvintringspladser for ikke at komme til at fryse inde med sit Skib i en Fjord. Da saa imidlertid den Tid var runden, da Dommen for Drabet havde sat ham i tvunget Fravær, sejlede han tilbage til Island, ikke blot som den, der ikke længer behøvede at bede om Forlov til at bo dèr med ubeskaarne Rettigheder, men langt mere som sin Tids største Opdager og Landnamsmand, der stillede et helt Land til sine Landsmænds Raadighed. Og Erik, som forstaaeligt ønskede Indvandring, havde klogelig givet sin barske Opdagelse det fine Navn: Grønland.

Beretningerne om Grønland slog an, og da Erik i Sommeren 990 atter stævnede mod Nord, var det med en Flaade paa 25 Skibe, fuldt lastede med al medførlig Ejendom og Tømmer, Heste, Kvæg, og denne Gang var det hele Familier, Kvinder og Børn i Købet.

Af alle disse Sejlere naaede kun 14 til Grønland, Resten forliste eller

led Skibbrud i Drivisen og maatte vende om. Men Grønland var nu befolket og Grunden til en af de mærkeligste Udvandrer-Kolonier lagt.

Med Opdagerens Ret bygger Erik nu sin Gaard Brattahlid i den frugtbareste af alle Fjorde, det nuværende Tunugdliarpik i Julianehaabsdistriktet, som efter ham fik Navnet Eriksfjord; og i den Tid denne sejge gamle Viking levede, var han selvsagt Høvding over de andre, medens Forfatningen i øvrigt, ligesom paa Island, var republikansk med en aarlig Oplæsning af Lovene paa Tingstedet Gardar, det nuværende Igaliko.

Fig. 114. Grønlænderhus ved Igaliko. Huset er opført af Sten fra Nordboruinerne. (Efter Fotografi.)

I Begyndelsen synes Trafikken mellem Grønland og Island at have været meget livlig, og Rygterne om Grønlændernes Glæde over deres Land har efterhaanden lokket flere og flere Nybyggere over Havet, saa at man til sidst ikke længere rummedes i Omegnen af Eriksfjord, men maatte søge længere Nord paa til den nuværende Ameralik-Fjord i Godthaab, hvor en hel ny Bygd snart byggedes op; denne, der laa Nordvest for den gamle Bygd, kaldte man saa *Vesterbygden*, medens den anden, der laa Sydøst herfor, fik Navnet *Østerbygden*.

I Koloniens Blomstringstid har der været et forbavsende stort Antal Nybyggere deroppe, og Kaptajn Daniel Bruun, der særlig har beskæftiget sig med Undersøgelser af de gamle Nordboruiner, anslaar Vesterbygdens Gaarde til 90 med 4 Kirker og et Indbyggerantal paa 1000, medens der paa

Østerbygden skulde have været 190 Gaarde, 12 Kirker, 2 Klostre og c. 2000 Mennesker. Endvidere har Kaptajn Bruun i Einar-Fjord fundet Kostalde, hvor Baasenes Antal tyder paa et Kohold paa over 100 paa eet Sted, Omstændigheder, der taler for en ikke ubetydelig Frodighed og mulig en Vegetation, der stod over den nuværende.

I vore Dage er det saaledes ikke uden Vanskelighed, at Grønlænderne ved Igaliko holder et Kohold paa godt 30 Stykker for hele Pladsen, idet det ofte kniber med at bjærge tilstrækkeligt Hø til Vinteren.

Mest kendt og bedst bevaret af alle Ruiner er Kirken ved Qaqartoq i Nærheden af Julianehaab, ligesom man ogsaa ved Igaliko (Gardar) tydeligt ser Grunden af Domkirken med dens Korarme, der har været opført af smukke røde Sandstensblokke.

Af Koloniens Historie skal her blot anføres, at Kristendommen blev indført allerede Aar 1000, efter at Leif Eriksen under et Ophold i Norge havde modtaget Daaben og kom tilbage med en Præst, og efter at hele Landet var blevet kristnet, kom det i Aaret 1034 under Adalbert af Bremens Bispedømme. Endvidere er der at meddele, at Sigurd Jorsalfar, der interesserede sig for Grønlænderne, i 1125 lod den norske Klerk, Arnold, bispevie og sende til Grønland, der hermed blev eget Bispedømme.

1261 vedtoges en Forfatningsændring, der skulde faa skæbnesvangre Følger. De frie Grønlændere lod sig nemlig da overtale til at underkaste sig den norske Krones Højhedsret med deraf følgende ødelæggende Monopoler, idet de norske Konger skulde have Eneret til Handel og Skibsfart paa Grønland, en Rettighed, der kvalte al fremmed Initiativ, samtidig med at den norske Regering kun rent lejlighedsvis opfyldte sine Besejlings-Forpligtelser; man har Eksempler allerede fra Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede paa, at der har været 8 à 9 Aar mellem Besejlingerne, men senere blev Forholdene selvfølgelig endnu uheldigere.

Og Grønlænderne kunde trods deres forbavsende Evne til at klare sig med smaa Midler ikke i Længden være uden Forbindelsen. Ganske vist var de ypperlige Søfolk, der ikke gik af Vejen for noget, trods deres elendige Skuder, — Søfolk, der blot med deres Kompasser stævnede lige løs

paa Norge uden først at tage Land ved Island og lægge Vejen om Færøerne og Skotland; — de var Opdagere, der først under Leif, senere under Thorfinn Karlsefne, 500 Aar før Columbus, sejler til Amerika og overvintrer der, Polarfarere, der ikke blot sejlede helt op Nord for Upernivik, hvor der paa Fjeldet Kingigtoq er fundet en Runesten indlagt i en Varde, antagelig 1135, — men efter al Sandsynlighed gik endnu længere Nord paa, helt op til Smithsound, og der er endogsaa dem, der mener, at nogle i Sagaerne skildrede Lokaliteter kunde tyde paa Egnene ovre ved Jones-sound mellem Ellesmeres-Land og Baffinsland, Sverdrups-Ekspeditionens Overvintringsterritorium.

Naar derfor den Dag kom, da de ikke selv kunde klare sig, har det sikkert været Træmangelen, Skibenes Forfald, der har tvunget dem i Staa. Endelig manglede de Jern, Søm, Nagler til Skibene, og en grønlandsk Stranding paa Islandskysten bærer tilfulde Vidne om dette Forhold, idet Skibsplankerne viste sig fastspigrede med Nagler af — Træ og fastsurrede med Sener . . .

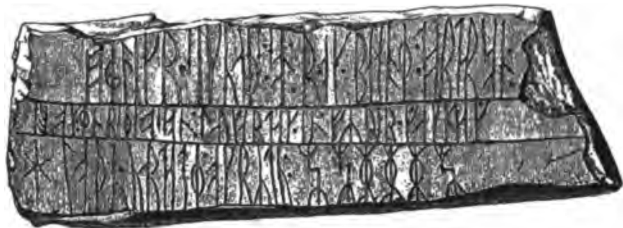

Fig. 115. Runesten, fundet paa Kingigtorssuak.

Hertil kom saa voldsomme indre Stridigheder, aabne indbyrdes Fejder og blodige Sammenstød med et vildt fremtrængende Folk, Eskimoerne. Intet Under derfor, at Nordboerne, overladte helt til sig selv under saadanne Forhold, uden Mellemkomst og Paavirkning udefra, maatte gaa deres Undergang i Møde.

1406 blev et Skib, der skulde til Island, forslaaet af sin Kurs og kom til Grønland, hvorfra det først igen sejlede i 1410. Dette er den sidst absolut sikre Besejling.

Et Pavebrev, som for faa Aar siden blev fundet og offentliggjort af en katolsk Præst, synes ogsaa at godtgøre, at der, saa sent som 1490, har været Forbindelse med Grønland.

Vi ved for øvrigt, at Vesterbygden blev fuldstændig ødelagt af Eskimoerne allerede i 1379, og at Ivar Baardsøn, som sendtes den til Undsætning, kun fandt omstrejfende, forvildede Kvæghjorde; endelig haves der ogsaa Beretning om, at lignende Angreb paa Østerbygden i 1418 mislykkedes. Men med disse Begivenheder er vi ogsaa ude i den store Uvished med Hensyn til Nybyggernes videre Skæbne. Kun eet er sikkert: at John Davis, der paa en af sine Rejser 1585—87 anløb Vestkysten og tuskede med de indfødte, og de mange Ekspeditioner efter ham lige ned til Egede 1721 intet som helst har erfaret, der kunde bringe Lys i Sagen.

De gamle Nordboeres Saga var ude, og som Minde om et af Historiens eventyrligste og beundringsværdigste Nybyggerforetagender staar nu kun Ruinerne ved de dejlige grønlandske Fjorde. —

2. HANS EGEDE.

Den 3. Juli 1721 landede en Mand i Grønland, som skulde faa indgribende Betydning for de kommende Tiders arktiske Kolonialhistorie. Manden var den norske Præst Hans Egede, Nordlænding af Fødsel og allerede fra sin tidligste Ungdom Præst paa Lofoten.

Medens alle Grønlandsfarere, der sejlede Nord paa, efter at Forbindelsen med det fjerne Land atter var genoptaget, udelukkende kom i Handels- og Vindings-Øjemed med lønnende Tuskhandel og hurtig Returfart som Formaal, adskilte Egede sig fra sine Forgængere ved at komme som den maalbevidste, af et stort Kald baarne Mand, der vilde slaa sig ned i Landet og vie det sine bedste Kræfter. Hans Maal var Kristendommens Forkyndelse blandt Hedningerne.

Forstaaeligt tilskyndedes Egede yderligere ved Tanken om muligvis at genfinde sine gamle Landsmænd, og denne Formodning har vel ikke mindst bidraget til den stejle Urokkelighed i Beslutningen, som han senere paa en beundringsværdig Maade fik Lejlighed til at dokumentere over for sine norske Embedsfæller.

Saa meget desto mere afgørende for den unge Præsts usædvanlige Personlighed, at Spørgsmaalet om en frivillig Landflygtighed til Fordel for

fremmede i et dengang berygtet Land, blev rejst paa en Tid, hvor slige uegennyttige Ofre ikke stod højt i Kurs. Under en forberedende Agitation for Planens Realisation var derfor Egede saa langt fra at finde Forstaaelse, endsige Støtte blandt sine Kolleger, at disse tværtimod paa mange Maader gjorde ham til Genstand for Haan og gemen Mistænkeliggørelse; en Mand kunde ikke ville gøre noget saa vanvittigt som at slaa sig ned blandt Skrællinger uden at have Forretning og personlig Vinding i Baghaanden. At Egede brændte af en glødende Iver efter at komme til at prædike Evangeliet for Hedningerne, trak man paa Skuldrene af.

Under disse Trængselsaar var den bekendte Lapmissionær v. Westen ham til stor Hjælp og Trøst. — Et Besøg i København med Foretræde for Kongen bragte, trods Løfter, intet Resultat. Det var først, da Egede selv i Bergen anonymt tegnede den første Aktie til Udrustning af to Skibe, at Købmændene fulgte efter og fik fuldtegnet det Beløb, der skulde realisere den unge norske Teologs Drømme.

Selvfølgelig var det en stor Skuffelse, at Egede ikke fandt Spor af de gamle norsk-islandske Kolonister, som han søgte; men som et uomstødeligt Bevis for den Alvor, der laa i hans Missionskald, slog han sig i Stedet med Hustru og Børn ned blandt de Eskimo-Stammer, der nu beboede Kysterne. I en halv Menneskealder, fra 1721—36, viede han nu sine bedste Kræfter til det Land, til hvilket hans Navn er uløseligt knyttet, og med sin skarpe, strenge Personlighed banede han Udviklingen Veje, som blev efterfulgt af adskillige Slægter af Civilisationen.

Den primitive Religion, som det blev Egedes Opgave at tage Kampen op imod og tilintetgøre, skal vi andet Steds nærmere komme ind paa og vurdere; her skal blot kortelig, til Belysning af Egedes Personlighed, gøres Rede for, hvorledes og med hvilke Midler den i sit Væsen barske Nordmand greb Sagen an. Og ingen vil her kunne undres over, at Egede, trods sit i mange Retninger forbavsende moralske Forspring for sin Samtid, alligevel over for Hedningerne gik frem paa en Maade, som vi med vore Dages Syn og Erfaring paa det bestemteste maa tage Afstand fra.

Egede erklærede straks til en Begyndelse alt, hvad Hedningerne i deres

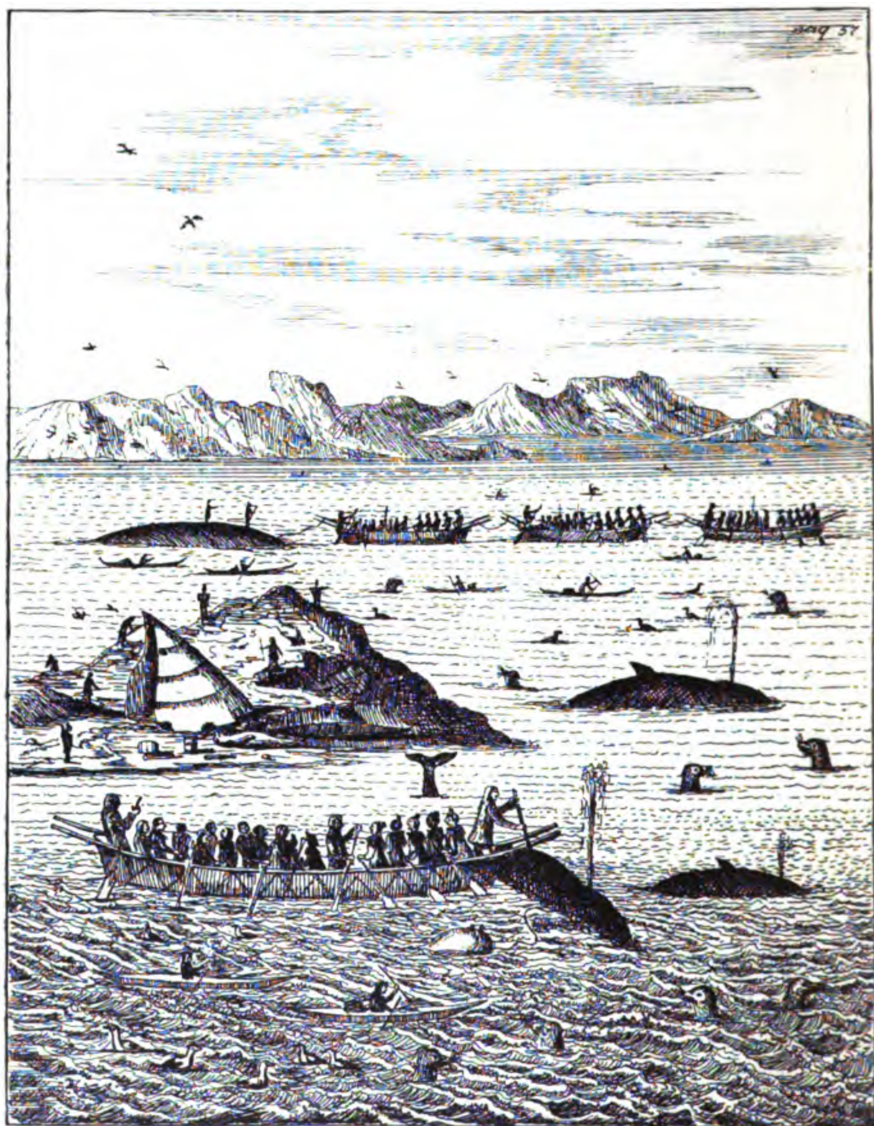

Fig. 116. Grønlændernes Hvalfangst. Efter Hans Egede.

Forestillinger anser for godt, for Djævelens Værk og fastholder ubøjeligt, at alle Landets egne »Præster«, de saakaldte »Angagkut«, var bevidste Bedragere. — Denne Omstændighed beredte ham store Vanskeligheder og unødvendige Sammenstød med Befolkningen, der ikke blev medgørligere,

naar han yderligere til Tider nedværdigede sig til — efter Datidens Skik — at prygle sine Argumenter ind i Modstanderne.

Endelig var der i Egedes Opfattelse af Eskimoerne, som »barbariske, vilde Folk«, der først skulde gøres til »fornuftige Mennesker«, før de overhovedet kunde belæres, en Foragt for den primitive Kultur, som under mange Forhold gjorde ham Vejen til Maalet unødvendig brydsom, samtidig med at det ofte havde skæbnesvangre Forurettelser af den eskimoiske Natur til Følge.

I Forbindelse hermed er det retfærdigt at fremhæve, at Egede til enhver Tid efter bedste Evne stod paa Post over for det, som han ansaa for Eskimoernes sande Vel, en Omsorg, der var langt forud for Hjemlandets, som kun tænkte paa egen Fordel. Da man saaledes engang havde foreslaaet at sende Tøj op til Klæder til Eskimoerne og at søge Spækket i den grønlandske Husholdning erstattet af et andet Brændselsmateriale, for at Landets Produktion af Skind og Spæk kunde gaa direkte til Handelsselskabet, afviste Egede denne hensynsløse Graadighed med stor Bestemthed.

I det store hele og kan man, jo mere man ser hen til Samtidens falske Raceoverlegenhed og humane Undermaal, kun nære den største Beundring for denne Mand, der trods sine Fejl er en af Historiens store Skikkelser.

Egede, som aldrig helt slog de gamle forsvundne Kolonister ud af Hovedet, arbejdede saaledes i den første Tid paa en Erhvervsrevolution, der kunde gøre Grønland til et Land for Agerbrug og Kvægavl, ikke mindst fordi han med Rette saa, at den første Betingelse for Civilisationen var en bosiddende og ikke tilfældigt omstrejfende Befolkning. I den Anledning indgav han et Forslag, der gik ud paa, at man skulde søge udvirket en Udvandring af nogle Familier, som skulde bosætte sig i Fjordene og i Lighed med de gamle Nordboer være et Eksempel til Efterfølgelse for Landets egne Børn. Saaledes maatte den korteste Vej til Udviklingen være.

Den danske Regering imødekom Forslaget ved at løslade 10 Mænd og lige saa mange Kvinder, henholdsvis fra Slaveriet og Børnehuset, gifte dem ved Lodtrækning og sende dem op for at kunne »populere« Landet.

Mod en saadan Vurdering af Civilisation og Kultur maatte jo selv Guderne kæmpe forgæves.

Mærkeligt derfor, at Egede ikke taber Modet, men bliver i sit Arbejde i 15 Aar fulde af Savn og Strabadser og mangen Slags Modgang. Det lykkedes ham efterhaanden under store Vanskeligheder at lære det svære eskimoiske Sprog, der jo overhovedet var Betingelsen for hele hans Virksomhed; han foretog adskillige Rejser, besøgte alle de Stammer, som han kunde overkomme, og har i forskellige Skrifter, navnlig i »Det gamle Grønlands nye Perlustration« og »Omstændelig Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse«, givet yderst interessante Beretninger om Landets Natur og Befolkningens Sæder og Skikke. Under en frygtelig Koppeepidemi, som krævede en Mængde Ofre, viste ikke blot Hans Egede, men ogsaa hans Hustru, Gertrud Rask, en saadan Opofrelse og Dødsforagt ved Plejen af alle de dødssyge og døende, at der endnu den Dag i Dag blandt den grønlandske Befolkning gaar Sagn om »Faders« og »Moders« store Menneskekærlighed og urokkelige Tro trods de frygteligste Lidelser. Havde Egede nogen Sinde været haard mod Eskimoerne, og var der derfor dem iblandt dem, der havde anset ham for brutal, saa gav Epidemiens Trængselsaar ham sandelig Lejlighed til at afsløre sit rette Sindelag. Og det er saaledes ikke blot en tom, historisk Etikette, naar Eftermælet har givet ham Navn af Grønlands Apostel.

Hans Egede, denne stærke, milde og hidsige Mand, der stod saa ene blandt sine samtidige, denne sammensatte Karakter med sin ene, store, sejrende Vilje, hvis Navn straks rinder os i Sinde, blot Grønland nævnes, ogsaa han var, som alle, der overhovedet gør det usædvanlige, noget af en mærkelig Fantast. Den Vanskelighed, han havde haft ved at skaffe Penge til sine Planers Virkeliggørelse og fortsatte Drift, havde med den Vilje, han havde til at gøre sig uafhængig af lumpne Hindringer, bragt ham paa den Tanke at lave Guld ad kemisk Vej. Og han syslede med denne for hele hans Væsen saa mærkelige Grille allerede under Pengekampene før Starten i Bergen og under hele sit Ophold i Grønland.

Og dette videnskabelige Fantasteri føjer sig som et psykologisk interes-

sant Moment til hans Karakteristik, — denne besynderlige Missionær, der for at faa Ro til sit Arbejde og Fred for sine Pengesorger bliver »Guldmager« og tilbringer et helt Liv deroppe i det isfyldte Land mellem sæljagende Naturmennesker, snart forkyndende det store Evangelium i et Sprog, der er saa fjernt fra hans eget, snart hensunken i ørkesløse Eksperimenter for at lave Guld. —

3. HANDELSSELSKABERNE.

Før Egedes Tid blev Handelen paa Grønland drevet ret planløst, uden fast Organisation, idet Besejlingen nærmest besørgedes gennem tilfældigt rejste Midler af dristige Skippere, der paatog sig Anløbet af Vestkysten. Tuskhandelen med de indfødte var end ikke baseret paa indsamlede Forraad, men udelukkende paa hvad der tilfældigt havdes afhændeligt, naar et Skib løb i Havn. Rygter om store Skatte, Guld og andre kostbare Mineralier, førte yderligere til, at Grønlandsrejser i alt for høj Grad blev Eventyrfarter, hvortil der stilledes Fordringer, som i Længden kun kunde honoreres med Skuffelser.

Men efter at Hans Egede havde forpligtet sig til at tage Overledelsen af Handelen i sin Haand, en Betingelse, som stilledes for hans egen Overrejse, og forventede videre Understøttelse af Bergens Købmænd, kom Handelen, hvis Fortsættelse Egede rigtigt opfattede som ensbetydende med sin egen Forbliven i Arbejdet med Grønlænderne, ind i fastere Former, som førte til en — med ganske enkelte Undtagelser — uafbrudt Skibsforbindelse fra 1721 lige ned til vore Dage.

Ganske vist skummede Handelsselskaberne ikke Fløde paa deres Grønlandstogter, men Mulighed for Vinding var konstateret, og det var tilstrækkeligt. Og i det følgende skal nu gives en sammentrængt Oversigt over Handelens Historie.

Fra 1721—26 driver det bergenske Kompagni Handelen med betydelig Understøttelse fra Kongen. — 1726 opløses imidlertid Kompagniet, og Forretningerne fortsættes nu af Kongen selv indtil 1736, da det overtages af en Privatmand, Jakob Sewerin. Denne giver op i 1750, og nu drives

Handelen af et Handelsselskab indtil 1774, da ogsaa dette opgav Ævred. Og siden da har den grønlandske Handel udelukkende været drevet af den danske Stat.

For en Række af Aar er denne Monopol-Handel bleven drevet med en betydelig Avance, saaledes i Tiden fra 1829—50, hvor Overskuddet langt overgik 1 Million; fra 1850—80 beløber Overskuddet, iberegnet Kryolit-Brudets Afgift, sig til ca. 170,000 Kr., og man kan her ikke andet end beundre den lille eskimoiske Befolknings forbavsende Produktionsevne, der er i Stand til at holde den kostbare Forbindelse oppe med et saa betydeligt Overskud, et Overskud, der desværre for Grønlænderne ikke havde en passende Prisstigning for Producenterne til Følge.

Men nu kommer efter 1880 det store Fald paa Tranpriserne, der i Handelens Omsætning giver en saa betydelig Mindre-Indtægt, at den kgl. grønlandske Handel i de sidste Aar udelukkende har kunnet notere Tab.

Imidlertid synes hele dette monopoliserede Foretagende gennem de sidste Aars Begivenheder at gaa en Fremtid i Møde, der i afgørende Henseende varsler store Forandringer. Tidligere var hele det grønlandske Handelsselskab underlagt een Direktør, der, staaende direkte under Indenrigsministeriet, var den afgørende baade i Handels- og Administrationssager. Nu er dette Forhold ændret, idet Handelen for Fremtiden skal være underlagt en særlig handelskyndig Direktør, der udelukkende varetager Handelens Interesser, samtidig med at et særligt Direktorat for Administrationen oprettes.

I samme Aar som disse Reformer forberedes, er der foretaget forskellige betydende praktisk-videnskabelige Undersøgelser i Grønland, og i ganske særlig Grad er Forventningerne spændte over for de Resultater, en toaarig Fiskeriundersøgelses-Ekspedition, der nylig er paabegyndt, vil opnaa. Ganske vist bliver der næppe nogen Sinde Muligheder for at etablere et Fiskeri, der kan drives — blot tilnærmelsesvis — i saa stor Stil som det norske; men meget tyder dog paa Fremtidsudsigter — baserede paa et Kyst-Fiskeri —, der kan faa en opblomstrende Handel til Følge, samtidig med at der skaffes nyt Erhverv til de mange Grønlændere, der som Følge af

Civilisationens Paavirkning ikke længer egner sig til det oprindelige eskimoiske Erhverv: Sælfangsten.

I det hele taget kan det fastslaas, at den Udluftning, de sidste Aars Reformer har foretaget, varsler Tider ind for Grønland, hvor der bydes den intelligente Befolkning og de bedste unge Kræfter Muligheder som aldrig før i dette Lands Historie.

DEN GRØNLANDSKE BEFOLKNING.

ESKIMOERNES INDVANDRING.

Eskimoerne, hvortil den grønlandske Befolkning hører, er et af Verdens mest udbredte Folk, idet de bebor en Kyststrækning paa c. 800 Mil, der strækker sig lige fra Asiens Nordkyst over Nordamerika og til Grønlands Østkyst.

Hvor Eskimoernes Urhjem har været, og hvorledes Vandringen gennem Tiderne er gaaet for sig, har alle Dage været et Problem, der har givet Anledning til de mest forskellige Hypoteser. Var de af mongolsk Afstamning, indvandrede fra Asien, eller var de en arktisk, amerikansk Stamme, hvis Kulturs Oprindelse maatte søges i den nye Verden? Da det imidlertid vilde føre til Vidtløftigheder at gaa dette kildne Spørgsmaal nærmere i Detailler, skal vi her indskrænke os til de Resultater, den danske Etnograf, Dr. phil. Steensby, har fastslaaet som det sandsynligste i en Afhandling, der dels er baseret paa al den foreliggende Eskimolitteratur, dels paa meget indgaaende Museumsstudier.

I Følge Dr. Steensby er Eskimokulturen en oprindelig nordindiansk Kulturform, hvis Vinterside har faaet en ualmindelig stærk Udvikling ved Tilpasning til Polarhavets Vinteris. Urhjemmet er Oplandet om Mackenzie- og Hudsonbugten; særlig omkring Mackenziefloden er de store Søer, hvor de levede af Elsdyr- og Renjagter og Fiskeri. Landet om Coronation-Bugten tænktes saa som Stedet, hvor den første Tillempning til en særlig Eskimokultur er foregaaet. Man fulgte Renflokkene, ligesom endnu den Dag i Dag, paa deres Vandring Nord paa over Isen, og efter at man saaledes

først er kommen i Forbindelse med Havet og her finder Jagtbytte i Overflod, har man lidt efter lidt belavet sig paa ganske at gøre sig uafhængig af Skovene i Indlandet. Og med Sælen fik man i dens Spæk og Skind netop det, der var Hovedbetingelsen for al selvstændig Eskimokultur, idet det dels repræsenterede Brændsel, dels Baadbetræk i Steden for Træ. Herefter kom gradvis Udviklingen: man har fuldkommengjort Kajakken, hvis

Fig. 117. To Eskimokvinder. (Efter Fotografi.)

Forbillede er Kanoen; Umiakken, som er lavet efter de større Baade, der brugtes i Skovegnene; Harpunen med den løse, til en Line fæstede, Harpunspids, er en til Sælen lempet Form for det, hvormed de fangede Stør og andre større Fisk; — og da de endelig har Slæden med de enkelte Meder i Orden, har de al Udrustning klar til de Rejser, der forstaaeligt nok først begynder som mindre Ture efter Vildtet, indtil det hurtigt opdages, at »Verden er stor«, og at Kysterne overalt vrimler af »Mad«. Saa begynder Spredningen, der ganske simpelt faar sin Anledning og Begrundelse i Omstændigheden; jo færre Jægere, des større Bytte, og vi faar da en Udbredelse

af Eskimoer mod Vest over Alaska og de mange Økæder helt over til Asiens Nordkyst; mod Øst derimod over Labrador, Baffinsland, Ellesmere-Land og over Smithsound til Grønland, hvor Invasionen antagelig er foregaaet Nord om til Østkysten og Sønden om over den sælrige Melville-Bugt til den sydlige Vestkyst, hvor vi træffer dem første Gang i deres Sammenstød med de gamle Nordboer.

Fig. 118. Ung Eskimo.

Det Sprog, som tales i Grønland, er det samme som det, der tales af alle de øvrige Eskimostammer, dels i Amerika, dels i Asien, blot med større eller mindre Dialektforskelligheder. Denne Ulighed viser sig dels i afvigende grammatiske

Endelser, dels i en forskellig Betoning af Sproget, der i sig selv meget blødt, vokalrigt og klangfuldt egner sig udmærket til f. Eks. sangligt Foredrag. Med Hensyn til sin Bygning har Sproget en stor Lighed med semitiske Sprog, f. Eks. Hebraisk, idet den forholdsvis store Ordrigdom, det er i Besiddelse af, lader sig føre tilbage til enkelte Stammer, der da ved visse fastslaaede Endelser udvikles enten til Nominer eller Verber. Foruden de her nævnte Stammer gives der saa ogsaa en hel Række af Tilhængsstammer, d. v. s. Stammer, som ikke har selvstændig Eksistens, men kun benyttes i Sproget ved at føjes til dettes Grundstammer.

Tages f. Eks. Stammen oqaq, egl. et Redskab til at sige noget med, Tungen, faar vi ved en Videredannelse af dette, ved at tilføje Endelsen poq, d. e. gør noget, Verbet oqarpoq: siger; ved en anden Forlængelse med lugpoq (luk betegner en Gentagelse) dannes Verbet oqalugpoq, d. e. gentager at sige noget, d. v. s. taler.

Som Eksempel paa Nominer, dannede af samme Stamme, kan nævnes oqauseq, egl. Sigemaade (afledet af oqarpoq, siger), hvilket i Sproget betyder Ord. En anden Dannelse heraf er oqáussut: Paamindelse, Formaning o. s v. Det er disse forannævnte Tilhængsendelser i Forening med lange grammatiske Bøjningsendelser, der kan give grønlandske Ord den for fremmede paafaldende Længde som f. Eks. aggerumårnertusimavatdlåqautingôq (hvor Grundstammen er aggeq, er undervejs) hvilket betyder: man siger, at du plejer at være meget længe om at være undervejs, d. v. s. komme.

Grønlænderne, som elsker deres Sprog, og som desuden har en meget udpræget sproglig Blufærdighed, taler nødigt andet Sprog end deres eget.

IV. POLARESKIMOERNE VED SMITHSOUND.

1. ERHVERVSKULTUREN.

Norden for alle andre Mennesker paa vor Klode, oppe i Nordgrønlands yderste Hjørne imod Vest, som en Forpost mod Polen, bor Polareskimoerne, hvis geniale og simple Erhvervskultur har gjort deres barske og nøgne Land til en af de Verdens-Oaser, hvor Nød og Fattigdom er Sagn fra andre Lande, de aldrig saa.

Samtidig med at dette Folk er Verdens nordligste, er det ogsaa Verdens mindste Stamme, idet det kun tæller 116 Mænd og 90 Kvinder. Denne Mangel paa Kvinder, som i øvrigt er stik imod Regelen andre Steder i Verden, truer forstaaeligt nok i nogen Grad Stammens Fremtid, hvis der ikke sker den Tilførsel af friskt Blod gennem en ny Indvandring. Stammen har hidtil levet ganske isoleret, uden nogen fast Forbindelse med Civilisationen.

Pige. Dreng. Ung Mand.
Fig. 119. Polareskimoisk Ungdom.

De faste Bopladser strækker sig lige fra Melvillebugten og omtrent helt op til Humboldtsbræen, en Kyststrækning paa c. 100 Mil med tilstødende Jagtrevir mod Syd, Nord og Vest paa 2—300 danske Mil. Den store Spredning af Stammen har forstaaeligt nok en overordentlig gunstig Indflydelse paa Vildtbestanden, der paa denne Maade faar mange Fristeder paa de lange Strækninger, der ikke til Stadighed er Opholdssted for Jægerne, ikke mindst naar man tager Hensyn til, at den her omtalte Kyststrækning er en af Grønlands vildtrigeste; det vil heraf være indlysende, at Polareskimoerne er overordentlig gunstigt stillede i materiel Henseende. Mangel paa Mad og Klæder kendes ikke blandt dem.

Man maa dog paa den anden Side heller ikke tro, at det at være født heroppe samtidig er ensbetydende med at have nok af alt; thi Tilværelsen her, paa Grund af de haarde Naturforhold, Vinterens Mørke og Kulde, Efteraarsstormenes Voldsomhed og Uberegnelighed, er mere end andre Steder en Udfordring, en Kamp paa Livet løs. Polareskimoens Liv, der tilsyneladende ser ud som en smilende Jagtspænding, er imidlertid en daglig Sætten hele Tilværelsen ind paa Erhvervelsen af Føden, hvor Energi, Aandsnærværelse, Mod og utrolig Hærdethed er de selvfølgelige Forudsætninger for Velstanden og det hele eskimoiske Velvære, der følger med Hvilen efter Fangstrejser.

Polareskimoen begynder og ender Livet paa Rejser; som nyfødt følger han med i Moderens Rygpose, ofte tværs over vanskeligt tilgængelige Bræer i Mørke og Kulde, og naar engang han eller hun før Tiden bliver kroget af Gigten og ikke kan mere, da er det Mindelser, der melder sig, om alle de Døgn, der tilbragtes under pludselig rejste Snestorme i Snedriver, eller Erindringer om alle de Gange, da de paa Renjagter eller Fuglefangst, langt fra Lejrpladsen, overraskedes af øsende Regn og maatte nøjes med en fugtig og klam Fjeldhule.

Det Land, de bebor, kræver til enhver Aarstid varme Klæder, men de er saa heldigt stillede, at de har Verdens varmeste Pelsdyr blandt deres Vildt. Inderst inde paa Overkroppen bærer de en let og blød Fugleskindsskjorte med Fjer og Dun indad, oven paa denne en Pels af Sælskind med Haarene udad Foraar, Sommer og Efteraar, medens den i Vintertiden ombyttes med en Pels af de dejlige, bløde Blaaræve, ligeledes med Haarene, udad, sikkert den letteste og varmeste Dragt, der overhovedet eksisterer; som Benklæder benyttes Bjørneskind med Kødsiden indad; som Støvler Sælskind eller Bjørneskind, forede med Hareskind. Saaledes gaar Mændene klædt. Kvindernes Dragt afviger ikke meget herfra; Hovedforskellen bestaar i, at Kvindernes Benklæder er af Ræveskind, forede med Sælskind, idet Benklæderne ikke naar længere end til midt paa Laaret, og Støvlerne bliver betydelig længere end Mændenes. Forskellen i Pelsene er kun antydet i Variationer i Mønstret eller den Maade, hvorpaa Skind af for-

skellig Farve er satte sammen. — Om Vinteren bestaar Boligerne af smaa Huse, helt igennem bygget af store, flade Sten, med runde, kuplede Tage, der med stor arkitektonisk Snildhed er byggede saaledes ind i hinanden, at de bærer sig selv uden Støtter. Husene her, der i Modsætning til Østkysten i Regelen kun er beregnet til een Familie, har den lange eskimoiske Husgang, hvorigennem man kryber ind til selve Opholdsrummet, som man kommer ind i nedefra og gennem en smal Aabning. Disse Huse, der i strengeste Forstand udelukkende er byggede som et Ly mod Vejr og Kulde, er trods hele deres primitive Anlæg og Pladsmangel ikke uden Hygge, idet Væggene er beklædte med lyse Sælskind, og den rummelige Stenbriks, der optager største Delen af Pladsen, altid er dækket med et tykt Lag duftende Hø, som atter er dækket med Huder af Bjørn eller Ren. Disse Huse er ikke bredere, end at man lige kan sidde 4 Mennesker ved Siden af hinanden paa Briksen, og saa lavt er der til Loftet, at man altid maa staa bøjet derinde. Lige over Husindgangen findes altid et Vindue af Tarmskind med et lille rundt Hul til Øjet, for at man kan kigge ud; oppe i Loftet findes et Hul paa Størrelse med en knyttet Haand, der kaldes Husets Næse, hvorigennem al daarlig Luft ventileres ud. Den friske Lufttilførsel faar man gennem Indgangshullet, der om Dagen altid staar aabent; da der i hvert Hus brænder 2 større Spæklamper og 1 mindre, er der altid en saadan Varme, at man maa opholde sig der til Dels nøgen.

Medens det her skildrede er den almindelige Form for Vinterboliger, bygges der ogsaa Huse op paa tilfældige og lange Fangstrejser, naar hele Familien følger med, hvor Byggematerialet er store Sneblokke, medens ellers Bohavet, Vægbeklædningen o. s. v. er det samme som i Stenhusene. I den korte Sommer bruges de smukke og rummelige Skindtelte, der er i Stand til at holde selv en meget vedvarende Regn ud uden Dryp.

Erhvervet, der i sine Hovedtræk er det samme som i hele det øvrige Grønland, skal her skildres mere indgaaende, fordi det i eet og alt hviler paa gamle eskimoiske Principper.

Som Følge af Kystens strengt arktiske Klima er det kun en kort Tid af Aaret, at Fangsten fra Kajak kan drives, og Sommeren kan ikke regnes

for stort længere end Slutningen af Juli, August og første Halvdel af September. Som bekendt er Kajakken en lille overdækket Enmandsbaad med et spinkelt, tremmet Træskelet, beklædt med Skind, og den ros af en tobladet Aare, saaledes at den Mand, der ror, har Front fremad med Overblik over alt, hvad han bevæger sig frem imod. De Redskaber, der benyttes fra en saadan Kajak, er lige saa enkle som hensigtsmæssige. Hovedvaabnet er en Harpun, i hvis Spids der er fastgjort en Od, som atter staar i Forbindelse med en lang Fangerem, i hvis yderste Ende der er bundet en stor, oppustet Sælskindsblære; naar Manden fra Kajakken kaster sin Harpun imod et Sødyr, bryder den yderste Od af fra selve Harpunstangen og bliver siddende paa tværs inde i det ramte Dyr, der, idet det saa ved at dykke under søger at undslippe, bliver besværet saa stærkt af den store Fangeblære, som gennem Fangelinen er fastgjort til Harpunodden, at Kajakmanden med Lethed kan forfølge det og være ved Siden af det, naar det søger op for at drage Aande, — og da anvender han sit andet Kastevaaben: Lænseren, der er tungere end Harpunen, og som med sin brede, skarpe Od, der sidder fast i Skaftet, bibringer Byttet dybe og dødbringende Saar. Medens alle de øvrige Stammer til deres Kastevaaben anvender et Kastetræ, ved Hjælp af hvilket der yderligere kan gives Kastevaabnet Kraft i Afstødet, kendes dette ikke af Polareskimoerne, der i Steden for blot har en Benknap midt paa Harpunskaftet som Afstødningspunkt for Langfingeren, i det Øjeblik der kastes. Fra Kajakken drives Fangst paa almindelige Sæler, Hvalros og Narhvaler. I denne Tid skal Fangsten helst være saa rigelig, at man foruden at skaffe Mad til selve Dagen ogsaa kan lægge sig et Vinterforraad op som en Reserve til den Tid, da det store Polarmørke for nogle Maaneder standser alt Erhverv.

Foruden Fangsten paa Sødyr beskæftiges Eskimoerne ogsaa Sommeren igennem af Fuglejagter, der faar deres store Betydning gennem den overvældende Mængde Fuglevildt, Kysten byder; helt inde fra Melvillebugten og omtrent op til Humboldtsbræen er hele Kysten næsten uden Afbrydelse Rugeplads for Millioner af Søkonger, der fanges med lange Ketsere og henlægges som Vinterforraad, saa snart man har faaet, hvad man behøver

af friske Skind til Underdragter. Foruden Søkongefjeldene er der to store Alkefjelde med Mængder af Alke, Maager, Tejster og Stormfugle; endelig

Fig. 120. Sælen er skudt.

spiller Edderfuglen for et enkelt Distrikts Vedkommende en stor Rolle, da dels Fuglene selv, dels deres Æg giver et betydeligt Bidrag baade til Sommerens og Efteraarets Husholdning.

Den før omtalte Rigdom paa Søkonger kommer ogsaa paa anden Maade til at spille en Rolle for Befolkningen, idet de nemlig hidlokker

store Mængder af Blaaræve, der dels som Pelsdyr, dels som Tuskevarer er ganske uundværlige for Stammen.

Saa snart den første Is i Oktober Maaned har lagt sig over Fjorde og Sunde, begynder Isfangsten, der navnlig under Glatisperioden kan være overordentlig indbringende. Naar Fjordene ligger blanke, uden Sne, spænder Sælfangerne et Stykke Bjørneskind under Fodsaalen, og idet de saaledes bevæger sig ganske lydløst hen over Isen, overrasker de Sælerne, der kommer hen til Aandehullerne for at drage Aande, og harpunerer dem uden større Vanskelighed. Denne Glatisfangst kan drives selv om Nætterne, da Eskimoerne nærmer sig og finder Aandehullerne ved at følge den stærke Lyd, som Sælerne giver fra sig, idet de kommer op for at blæse. Denne Maade at fange Sæler paa regnes ikke blot for en let Maade til hurtigt at skaffe sig et større Forraad af Sæler, men anses ogsaa for den morsomste Gren af al Fangstidræt.

Paa Nyis fanges ligeledes flere Steder Hvalros, og navnlig dette store, kødfulde Dyr afgiver de store Køddepoter, som paa mange Maader betinger Polareskimoernes lange Bjørnejagter, hvor de ofte i Maaneder lader deres Kone og Børn tilbage uden Erhververe. Man betænke ogsaa, at der skal betydelige Kødmængder til at klare den 3—4 Maaneders lange Polarnat, ikke blot for Menneskene, men ogsaa for de graadige Polarhunde, som betinger alle Slæderejser, og af hvilke en enkelt Mand kan have op imod en Snes Stykker.

Saa snart Lyset med den tilbagevendende Sol atter i Marts Maaned giver Jægerne Udsyn over Jagtmarkerne, tager Mændene ud paa lange Bjørnejagter, trodsende Kulde og alle det arktiske Vejrligs ublide Tilfældigheder, og med Snedriverne som kærkomne Lejrpladser strejfer man i den 30—40 Graders kolde Vinterdag om paa de vældige Ismarker, helt nede fra Kysten Sønden for Melvillebugten og op til Humboldtsbræerne og Haye-Sound mod Nord, undertiden endog helt op til Jones-Sound mod Vest, overalt udfordrende Polarødets hvide Konge, Isbjørnen, til en Dyst paa Harpunen. Og man ser her Oldinge med hvide Haar, Mænd, som har smagt Livet og oplevet alt, hvad der kunde bydes dem; Jægere, som for længst glemte

at have Tal paa det Storvildt, de i Tidernes Løb nedlagde, — alle dem ser man blive gale af den store Jagtfeber, desperate af Iver efter at være den, som først løfter Vaabnet mod det Vildt, hvis Nedlæggelse altid har Spænding nok i sig til at slette mange resultatløse og onde Strabadsers Virkning ud af Sindet.

Aa, et Bjørnespor, og saa langt forude, som en lille gul Prik i al den hvide Sne, Byttet, man forlod Kone og Børn og de rare, lune Hytter for, og saa den store Lykke at komme først; herom drejer den unge Polareskimos Drømme sig, og i denne Drøms Virkeliggørelse kulminerer hans unge Liv lige fuldt og lige hedt, saa ofte han oplever det.

Fig. 121. Slædehund.

Erhvervet og Fangsten, som veksler med Aarstiderne, faar for Grønlænderen sin sidste og, om jeg saa maa sige, hyggeligste Variation ved Foraarstide fra Maj og til Midten af Juli, naar Havisen bryder op, i den Tid da Sælerne kravler op paa Isen for at sole sig og snart falder i Søvn i doven Foraarsdøsighed; da lister Eskimoen sig ind paa Livet af dem og skyder dem, inden de faar samlet sig sammen til at vaagne og smutte ned under Isen gennem deres Aandehul. Men skulde det ikke desto mindre ske, at Søvnen var for let, og Dyret vaagner, da kan enhver Fanger den Kunst at imitere Sælens Lyd og alle dens Bevægelser oven paa Isen saa naturtro, at den vækkede, der saaledes i Fjenden kun ser en Kammerat, der i Varmevelværet blot ligger og pudser sin Pels i Sneen, roligt lægger sig om paa den anden Side

for at give sig hen i den Søvn, hvoraf den aldrig mere skal vaagne. Denne Fangstmaade kaldes for Utokfangsten — efter Sælen, der ligger paa Isen og soler sig. Til denne Fangst, hvortil der hidtil udelukkende brugtes Harpun med Fangeline, anvendes nu Rifler af de mest moderne Konstruktioner. Skydevaabnene, der til Held for Sødyrenes Forekomst endnu saa at sige ikke anvendes fra Kajak, spiller ogsaa deres store Rolle paa Renjagterne, der drives med stort Udbytte over det meste af det smalle Kystland, desværre endog med Udsigt til en fuldstændig Udryddelse af dette dejlige Landvildt. Skydevaabnene skaffer de sig gennem Tuskhandel med de skotske Hvalfangere, der som Regel anløber de sydlige Bopladser en Gang hvert Foraar.

Af Landvildt spiller foruden Renen ogsaa Haren en betydelig Rolle, da den navnlig i Norddistrikterne optræder i store Mængder. Undertiden sætter ogsaa en og anden Jæger over Smithsound til Ellesmeresland paa Moskusoksejagt; men dette er dog kun sjældent, da Moskusokseskind ikke vurderes højt af de forvænte Eskimoer.

2. GAMLE RELIGIØSE FORESTILLINGER.

Polareskimoerne tror ligesom de øvrige Grønlændere i Hedningetiden, saa vel paa Vest- som paa Østkysten, ikke paa nogen Gud, der tilbedes, men de lægger til Grund for deres religiøse Forestillinger en Række fortællende Sagn og traditionsbundne Vedtægter, som anses for Overleveringer fra Forfædrene, der har nedlagt al deres Visdom og Livserfaring, paa det at de, som kom efter dem, ikke skulde begaa de samme Fejl som de selv.

Deres Sagn er en Slags primitiv »Bibelhistorie«, der mundtligt berettes fra Slægt fil Slægt, dels som rent skildrende, f. Eks. Skabelsessagnet, dels som Advarsler mod dem, der ikke vil indordne sig under Traditionernes Krav, dels som en Slags Heltesagaer om vidunderlige Mænd, der i alle mulige Slags Farer altid kunde klare sig som straalende Eksempler for kommende Slægter.

Vedtægterne derimod maa nærmest sammenlignes med en Samling

Fig. 122. Ældre Eskimo.

uskrevne Love, der belærer en om, hvad man under visse særlige Forhold maa iagttage og holde sig efterrettelig. Disse Vedtægter samler sig forstaaeligt nok som hos alle Naturfolk særlig om Fødsel og Død.

Som Eksempel paa disse Vedtægters Art skal jeg nævne nogle af de vigtigste Forholdsregler, der iagttages, naar en er død:

Den døde lægges med Hovedet mod Solens Opgang. Han sættes ned i en Stendysse, fuldt paaklædt og med alle sine Redskaber. Sjælen, der fortsætter Livet, kunde faa Brug for dem.

Liget indsnøres i Skind og slæbes op til det Sted, hvor Stensætningen skal rejses. I fem Dage maa ingen gaa tværs over de Spor, der er traadt af de ligslæbende.

Er den døde en Mand, dræbes hans Hundespand; de døde Hunde spændes for hans Slæde, som hensættes ved Graven. Er den døde derimod en Kvinde eller et Barn, dræbes blot et Par enkelte Hunde. Dette gøres, for at den døde Sjæl ikke skal være ene i sin Død.

De Mennesker, der har arbejdet med Lig, maa holde sig fem Dage stille i deres Hus eller Telt. I disse Dage maa de ikke selv tilberede deres Mad eller selv partere det kogte Kød. De maa ikke aftage deres Klæder om Natten eller slaa deres Pelshætter ned. Naar de fem Dage er gaaet, maa de vadske Hænder og Krop.

Naar Solen atter staar i samme Stilling til Jorden som dengang, da deres Slægtning døde, skal de bortkaste det Tøj, de dengang bar.

De skal i fem efter Stensætningen følgende Dage ved Solopgang og Solnedgang sammen gaa op til den dødes Grav og gaa en Gang omkring den i samme Retning som Solens Bevægelse paa Himlen.

Der maa i fem Dage ikke køres med Slæde paa Land, hvor nogen er død.

Alle Redskaber, Slæder og Kajakker bæres ned til Iskanten og lægges saaledes, at de ikke vender mod Land. Ligeledes bringes de Ting, der ikke er under Arbejde, ned paa Iskanten. Det maa henstaa der i fem Dage, og i disse fem Dage maa ingen drive Fangst fra den Plads, hvor nogen er død. —

En intelligent Eskimo har engang givet mig følgende Forklaring paa Aarsagen til deres Vedtægter og disses Overholdelse:

»Vi overholder vore Vedtægter for at holde hinanden oppe; vi er

bange for det store Onde; Menneskene er saa skrøbelige over for Sygdomme.

Menneskene bør øve Bod, fordi de døde er stærke i deres Safter og uden Grænser i deres Magt.

Hvis vi ikke tog alle disse Hensyn til det, vi selv ikke er Herre over, tror vi, at store Snemasser vilde skride ned og knuse os, at Snestorme

Fig. 123. Polareskimoer synger Aandeviser ved Tarmskindstrommen.

skulde ødelægge os, at Havet skulde rejse sig i voldsomme Bølger, mens vi var ude i Kajak, eller at Stormflod skulde skylle vore Huse ud i Søen.«

Videre skal vi blot berøre, at Eskimoerne tror, at hvert Menneske bestaar af en Sjæl, et Legeme og et Navn.

Sjælen, der er udødelig, er uden for Mennesket og følger dette, som Skyggen følger os i Solskin. Skønt Sjælen saaledes ikke er i Legemet, er dog Legeme og Sjæl uadskillelige, saa længe Mennesket skal leve; thi naar Sjælen forlader Legemet, sygner dette hen og dør. Sjælen er en

Aand, der ser ganske ud som et Menneske; efter Legemets Død farer den op til Himlen eller ned i Havet, hvor den samles med Forfædrenes Sjæle. Begge Steder er der godt at være.

Legemet er Sjælens Redskab; det er forgængeligt, da al Ulykke og Sygdom rammer dette, som Nøden Mennesket. Ved Døden bliver alt det onde tilbage i Legemet; man maa derfor iagttage megen Forsigtighed med Lig.

Endelig er der *Navnet*, der opfattes som en Slags Sjæl, hvortil der knytter sig et vist Forraad af Livskraft og Færdighed. Det Menneske, som opkaldtes efter en afdød, arvede vedkommende Navnebærers Egenskaber; og man sagde desuden, at den døde ikke fik Fred i sin Grav, og at hans Sjæl ikke kunde fare til de dødes Jagtmarker, før Opkaldelsen var sket. Efter Legemets Død tager Navnet Ophold i en svanger Kvinde og fødes saa sammen med Barnet.

Foruden Vedtægternes Bodbestemmelser som Afbødere mod Livets Modgang og Luner, har man ogsaa en anden Form for »Dyrkelse« af Magterne i Amuletter og Trylleformularer.

Amuletten er en Farebeskytter, som forlener sin Ejermand med visse Egenskaber, der gør ham mere uangribelig i Farer og dygtig i Erhverv. Og med Amuletten kan samtidig følge en Evne til Forvandling, idet Mennesket under visse Forhold kan gøre sig til det samme Dyr som det, hvoraf hans Amulet er taget. Som Amuletter bruges et Stykke af en Bjørn, som ikke er faldet for Mennesker, noget af en Falk, fordi denne er den sikreste Byttedræber, noget af en Ravn, der gør nøjsom, Ræven, som gør snild, eller et Stykke af en Ildstedssten, fordi denne er stærkere end Ilden, eller Stykker af gamle Folks Dragter, for at Bæreren kan faa noget af den gamles deri overførte Livskraft. Med samme Motivering plejede man at gnide et Barn om Munden med en Oldings Spyt, eller man gav det nogle af hans Lus i Hovedet. — — —

Trylleformularerne derimod er »gamle Ord, som stammer fra de ældste Tider, da Menneskenes Safter var stærkere, og Tungerne havde Magt«. Eskimoerne fortalte mig, at »det er Sammensætningen af Ord, der var

Fig. 124. Eskimoisk Mandstype.

drømte af gamle Mænd«. De gaar i Arv fra Slægt til Slægt, hvor den enkelte betragter dem som store Værdier, man ikke maa give fra sig, men beholde for sig selv, indtil man er nær Døden. Fremsigelsen kan trylle

Mennesker ud af Sygdom, Farer eller Misfangst. Som Eksempel paa disse Trylleformularer, der ofte har deres Kraft gennem Ordenes uforstaaelige og gaadefulde Sammensætning og derfor er ret uforstaaelige, skal her blot nævnes en enkelt, der blandt andet siges under Fuglefjeld for at vare sig mod Stenstyrtning:

Min Oldemor og Bedstemor
bad mig komme ind,
og jeg kom ind!

Eller følgende, der skal gøre en Jæger usynlig over for den Sæl, han lister sig paa:

Lad mig forsvinde
mellem Jorden og Bræen!

Til Slutning skal omtales Angagkut eller »Aandebesværgere«, svarende til andre Stammers Medicin-Mænd, som gennem deres Fortrolighed med og Kendskab til skjulte Ting kan optræde som Midlerne mellem Mennesket og de Kræfter, som griber ind i Skæbnerne. Ikke enhver kan imidlertid blive Aandemaner, thi det er ikke alle, Aanderne vil tjene; der skal særlige Anlæg dertil og en Art Kaldelse ude i Fjeldene, langt fra Menneskene, i den store Ensomhed.

Aandemanernes Betydning kommer særlig til at ligge i selve den primitive Religions Mangel paa Tilbedelse og personlig Tilflugt for den svage. En Religion, der jo — som i det foregaaende vist — giver sig Udslag i en uklar Formodning om Tilstedeværelsen af visse mystiske Kræfter, der let stødes og er farlige i deres Vrede.

Mennesket vilde nu blive ganske overvældet af Forholdsreglerne mod Magterne, hvis det ikke var ham givet gennem sin Omtanke at blive den overlegne; og det bliver han ved at tage selve det frygtelige i sin Tjeneste gennem Aandemanerne.

Thi disse Aandemanere, der er Folkets Ledere i kritiske Situationer, kan ved Snille og Kunst gøre sig de Magter, der raader over Liv og Død, underdanige; de underlægger sig dem som »Hjælpeaander«, de kan paakalde under Iagttagelse af hemmelighedsfulde Ceremonier helst for sluk-

Fig. 125. Eskimokvinde.

kede Lamper og under en mærkelig sælsom og tillige gribende Aandesang. — — —

I korte Træk har vi nu gennemgaaet nogle enkelte Sider af Livet blandt de hedenske Polareskimoer i det nordligste Nordgrønland.

De er »vilde« Hedninger, ganske vist, og primitive Folk i deres religiøse Forestillinger, men de har hævet sig til det geniale i deres Erhverv-

kulturs sindrige Afpasning og Tillempning til det graadige og barske Land, de bebor.

De lever sammen i simpel Kommunisme, i en Slags Mad- og Forsyningsfællesskab, der er Resultatet af humane Erfaringer, indhøstede i en karrig Natur med ubarmhjertig Vinterkulde. Glade er de sammen, smukt behandler de deres Kvinder og Børn, og familievis er de knyttede til hinanden gennem Hengivenhedsbaand, der ofte kan give sig gribende Udslag, — disse smaa Mennesker af det store Mørke, der kan være saa ganske overvældede af den lyseste Ubændighed, disse Jægere fra de mægtige Isørkener, der kan være saa smilende varme i deres stormende Hjertelighed!

ØSTGRØNLÆNDERE.

Foruden Polareskimoerne findes der ogsaa i Grønland en Stamme, som endnu delvis lever i ren og upaavirket Naturtilstand, og det er Folkene ved Angmagsalik paa 64° n. Br. paa Østkysten, ca. 500 i Tal. I 1894 oprettedes her en Handels- og Missionsstation, men det er dog foreløbig kun faa, der har ladet sig døbe.

Forholdene ved Angmagsalik kendes videnskabeligt særlig gennem Søofficeren og Etnografen G. Holm, som paa sin bekendte Konebaadsekspedition i Aarene 1883—85 var den første, der overvintrede hos Stammen og gav ypperligt detaillerede Skildringer af Befolkningen og dens Levevis. Senere har Botanikeren Kruse og senest Etnografen og Sprogforskeren William Thalbitzer overvintret her.

Naturforholdene synes her gennemgaaende at være barskere og karrigere end omme paa den nordlige Vestkyst, og Erhvervslivet i langt højere Grad prisgivet det arktiske Klimas Hasard; allerede forinden Koloniens Oprettelse har Misfangst og Vinternød ikke været sjældne. Ja, den første Konebaadsekspedition traf endog paa Mennesker, der havde maattet ty til at spise Lig. Dette har sin Grund i, at deres Sælfangst, som er stærkt afhængig af Isforholdene, naar disse er ugunstige, ganske kan slaa fejl; og Bjørnejagten, man under saadanne Forhold har at falde tilbage paa, er ikke saa bytterig, at den ene kan ernære Stammen.

Disse haarde Livsvilkaar har paa mange Maader mærket Stammen og gjort den forskellig fra de øvrige Grønlændere. Den saa berømte eskimoiske Fredsælhed passer ikke helt paa dem, og Hævndrab og Snigmord har ingenlunde hørt til Sjældenhederne iblandt dem. Dog opfattes disse Mord i Regelen ikke som Udslag af nogen Ondskab, men snarere som en Slags Nødværge, idet de fleste af dem, der myrdedes, anses for at besidde skadelige Trolddomskræfter.

Som et typisk Eksempel paa en saadan Drabshistorie skal jeg gengive følgende, som er bleven mig fortalt af en Østgrønlænder:

»En Mand ved Navn Oqartaqangitseq havde mistet flere Børn, der var døde af Sygdom lige efter hinanden. Da han var en stor Aandemaner, holdt han Besværgelser, og hans Hjælpeaander meddelte ham da, at en Mand paa Pladsen, Aviaja, havde røvet hans Børns Sjæle.

Oqartaqangitseq myrder derpaa Aviaja, sønderskar Liget, puttede Hovedet i en Kajakblære og kastede det ud i Søen. Resten af det sønderlemmede Legeme blev dækket til med Sten. Men Øjnene havde de skaaret ud af Hovedet og havde dem hele Vinteren i en Vægstenslampe. Det var for at blinde Sjælen, hvis den skulde ville hævne sig.

Aftenen efter Mordet kommer Aviajas Kone fortvivlet og spørger efter sin Mand, thi hun vidste intet om det, der var sket. »Han er vist myrdet!« raabte hun grædende og løb søgende om. Først ud paa Aftenen kom hun jamrende tilbage; nu havde hun fundet ham. Og saa lukkede hun sig inde i sit Hus sammen med sine 6 faderløse Børn for at sørge.

Men hen paa Vinteren udbrød der Hungersnød paa Pladsen, og Aviajas Enke kunde ikke klare sig Vinteren over; og da hun saaledes indsaa, at de allesammen maatte komme til at dø af Sult, nu da de ingen havde til at hjælpe sig, foretrak hun at dræbe sig selv og sine Børn. — De to ældste, der næsten var voksne, styrtede sig selv ud i Brændingen, da Moderen bad dem om det, og druknede; de yngre maatte hun selv kaste ud. Ja, og saa var der den yngste lille Søn, han løb selv ned til Stranden; han var den, der var mindst medtaget af Sult, fordi de ældre stadig havde givet ham Mad af det, de selv skulde spise.

Moderen forklarer bam nu, at han skulde ned til de døde, der levede uden Nød og uden Sorger under Havet; der vilde han ogsaa træffe sin Fader, han skulde ogsaa blot springe ud i Havet, saa skulde hun nok følge efter. Dette gjorde Drengen og druknede. Men Moderen selv gik op paa en Klippe, vendte Ryggen mod Havet og kastede sig ud.

Saaledes døde Aviaja og hele hans Familie.

De religiøse Traditioner stemmer i alle Hovedsager overens med de nylig skildrede Polareskimoers. Kun kunde her være Grund til at komme

Fig. 126. Fra Østgrønlands Kyst. (Efter Fotografi af G. Amdrup.)

lidt ind paa Angagkokkernes Kunst, der her er langt mere udviklet end hos deres nordligere Stammefrænder og i højere Grad end disse forbunden med Taskenspillertricks og Bugtalerfif.

G. Holm giver en klassisk Skildring af en saadan Aandemaner-Aften i sin Bog:

»Endelig kom Aandemaneren Sanimuinaq frem. Han gik som i Drømme ligesom en Martyr, uden at se til højre eller til venstre, og satte sig paa Gulvskindet. Haaret bindes sammen bag paa, og en Kobberrem trykkes ned om Panden. Derpaa bagbindes han, lige fra Hænder og til Albuer, og Remmene snøres til, saa Hænderne bliver ganske blaa. Under denne

Proces stønner og puster Angagkokken, som om han laa under for en svær Magt.

Mig anvistes der Plads paa et Skind paa Gulvet, hvor der var køligst at sidde, medens alle de øvrige efterhaanden krøb op paa Brikserne. Derefter slukkedes Lamperne.

Straks paakaldtes Aanderne ved Raabene: »Goi—goi—goi!« snart af een Stemme, snart af flere, snart fra den ene Kant af Huset, snart fra den anden. Under dette pustede, stønnede og sukkede Angekokken stærkt. Pludselig begyndte Vandskindet ved Døren at rasle, som bevæget af en stærk Vind. Trommen begyndte at røres, først langsomt, efterhaanden hurtigere. Nu fulgte der Støj og Larm af alle Slags: raslende, susende klaprende Lyd, snart som paa Maskinværksteder, snart som af Lokomotiver, snart som af store flyvende Væsener. Under den forfærdeligste Larm rystede undertiden Briks og Vindueskarm. Snart hørte man Angakokken liggende under for en svær Overmagt, stønnende, klagende, skrigende, hvinende, hviskende; snart hørte man Aander, af hvilke nogle havde grove, andre spæde, andre læspende eller pibende Stemmer. Ofte hørtes en djævelsk skrattende og haanende Latter. Stemmerne lød snart ovenfra, snart under Jorden, snart i den ene Ende af Huset, snart i den anden, snart udenfor eller i Husgangen. Raab af: »høi, høi, høi!« tabte sig som i den fjerneste Afgrund. Med en umaadelig Færdighed brugtes Trommen. Ofte gaaende rundt i Huset og især dvælende over mit Hoved. Til Trommen lød ofte Sang, der af og til var dæmpet, som om den kom fra Underverdenen. Smuk Kvindesang hørtes undertiden fra Baggrunden. Efter en øredøvende, klaprende, raslende og susende Larm blev der pludselig ganske stille, og nu kom det frygtelige Uhyre, Amortotok, ind. Det har, som omtalt, sorte Arme, og hvem det kommer til at røre ved, bliver sart og maa dø. Det gik med tunge Skridt omkring i Huset og paa Briksen og brølede: »a—mo! a—mo!« Alle flygtede til de fjerneste Kroge paa Briksen af Frygt for, at Uhyret skulde komme til at røre ved dem. Det dvælede i Særdeleshed hos mig, brølede mig ind i Ørene og søgte at rive Skindet, hvorpaa jeg sad, fra mig for at faa mig op i en Krog til de andre Folk,

men opnaaede kun at rive Skindet i Stykker. Efter dette Væsen kom et andet, der skreg som en Ræv. En af Hjælpeaanderne udtalte, at der lugtede, som om der var »hvide Mænd« til Stede og forhørte sig meget omstændeligt om os.« — — —

Paa dette Tidspunkt lod en af Hjælpeaanderne forespørge, om »den hvide Mand« havde faaet nok, og da dette bejaedes, trak Gejsterne sig lidt efter lidt ud af Huset, saa at Lamperne atter kunde tændes.

En saadan Udfoldelse af Kunster og Besværgelser kendes ikke mere blandt Polareskimoerne; det er, som om de rige Jagtmarker har overflødiggjort denne voldsomme Paakaldelse af det overnaturlige og gjort dem mere fornuftmæssigt jordbundne.

Alle, der gennem længere eller kortere Tids Samliv kender Østgrønlænderne, er begejstrede over de stolte, velvoksne Mandstyper, deres store Gæstfrihed over for fremmede og deres Færdighed i Kajak. Sikkert staar de i deres Erhvervsidræt paa Højde med de bedste Vestgrønlændere og kun deres ublide Land bærer Skylden for den Nød, der desværre altfor ofte hersker paa deres Bopladser.

VI. GAMLE GRØNLANDSKE SAGN OG DIGTNINGE.

De gamle eskimoiske Sagn, der fortælles af Stammer baade i Grønland og i de nordamerikanske Eskimodistrikter, giver os i en Slags primitiv Sagastil Naturfolkets Liv og Skæbne gennem Tiderne og beretter om alt det, der satte Mærker, stort og skønt, slet og lavt, Bedrifter og Forsmædeligheder, Storfangsttider med Overflod og Sultedage med Hungersnød. Og Fortællerne har under Traditionernes Hævd ladet sig rive med, saaledes at de genoplevede Slægters Skæbne, saa ofte de fremstillede dem i malende Ordrigdom. Stolthed, Begejstring og Indignation gav Hændelserne Liv, og Mandsdrømme, Ungdomslængsler, Kærlighed, Had, Spot og Humør støbte alt menneskeligt i Eventyrets Form, barskgenialt som det fødtes i Naturmenneskets desperate Fantasi.

Men man kunde tro, at det maatte blive ensformigt, at en ens Natur-

tilværelse maatte give det et enkeltstrenget Præg, uden synderlig Afveksling. Dette er langtfra Tilfældet. Sagnene rummer Underholdning i Form af Indhold og Konflikter, der baade er originale og virkningsfulde; de kan være raffinerede og hensynsløse i deres Realisme og bæres helt igennem af en Livfuldhed, der er fuld af drastiske Indfald. Højest naar de i deres Skildringer af det storslaaede og grufulde. I et Sagndyr som Søbjørnen faar det uhyre, det vældige, Jættekraften følgende mytologiske grænseløse Karakteristik:

»Den er skabt som en Bjørn, men saa stor, at selv om den sætter Forpoterne op paa det højeste Bjærgs Tinde, vil den altid staa med Bagkroppen i Havet. Kommer den ind i Fjordene, vader den kun i Vand til Haserne, og naar den blot trækker Vejret, hvirvler Isfjelde og Konebaade ind i dens Gab«.

Sjældent har vel Rædselen faaet en mere malende Skildring end i et Vestkystsagn, hvor der fortælles om et Hus, hvis Beboere var skræmmet ihjel af en sindssyg: »De døde sade med stive, opspilede Øjne, der var revnede i Vigene, og Ansigtshuden var sprængt i vanvittige Forvridninger«.

En saadan Voldsomhed i Skildringen finder man kun hos et Folk, der har følt Rædselen til Bunds. Det er ogsaaa under mærkelige Forhold, at Eskimoen lever Livet. Han staar der som kastet op paa en vild, fjeldsprængt Kyst med Indlandsisen og Havet om sig.

Og saa er der jo de lange, uhyggelige Vinternætter. Gang paa Gang maa han føle sin Afmagt over for Naturkræfter, som han ikke magter og ikke forstaar. Stormen fyger ind over Sindene, og overtroiske Gøglerier kraftrøver dem. Alt dette bevægende, overvældende skabte Sagnene og Traditionerne og gav dem sit Præg.

Naar Vinternætterne falder ind, samles man om de lysende Tranlamper og korter Nætterne, der ikke vil gaa. Og man fortæller hinanden de gamle Sagn, man fik i Overlevering fra Fædrene, og glemmer Orkanen og Kulden der udenfor. Det er som belejrede, der søger at vinde Tid. Og for hver Historie, der fortælles til Ende, udbryder Fortælleren lettet og gladere: »Saa, nu er den Historie ude og Vinteren saa meget kortere«.

Man kunde for en Oversigts Skyld inddele Sagnene i Helte- og Aandemanerhistorier, kuriøse Dyre- og Menneskeforbindelser, Sol- og Maanesagn, satiriske Fortællinger, tragiske Fortællinger og endelig Smædeviser og Stemningssange.

Den grønlandske Sagnhelt betegnes som »en Mand, der kan udrette, hvad det skal være«. Han maa være en vældig Slagskæmpe og en uovervindelig Improvisator i Smædeviser. Sit Ry skal han øve ved Langfart til fremmede Steder, og hans Pligt er det at udæske alle dem, der blandt Landsmænd regnes for de stærkeste. Saaledes ser vi Heltene skildrede i Sagn som »Kagssagssuk«, »Qagssuk«, »Kunuk«, »Aqigssiaq« og mange andre.

Men alle disse herlige Egenskaber kender vi til Dels igen fra andre Folkesagn. Uovervindeligheden er international. Forskellen træder først frem i Opfattelsen af den Lykke, slige Egenskaber bør bringe en Mand.

Den kække og stærke Eskimo ender aldrig med Prinsessen og det halve Kongerige; Uroen og Udveen bliver ham altid i Blodet, og han kender intet Resultat, som er det sidste, og ser ingen Grænser for sin Ærgerrighed. Store Evner, Kræfter og Mod er alt, er Magt, der ejer Belønningen i sig selv. Intet Gods og Guld, blot alle Landsmænds Beundring og Respekt; saaledes tænker Naturbarnet, og saaledes er hans Helt. Da Heltesagnene gennemgaaende er alt for lange til en Gengivelse i et Arbejde som dette, skal vi, for at give Læserne et Indtryk af Sagnenes Art og Eskimoernes Fremstillingsevne, nøjes med nøjagtigt oversat at gengive Polareskimoernes Skabelsessagn: »Dengang for længe, længe siden, da Jorden skulde blive til, styrtede den ned fra oven; Jord, Fjelde og Stene — oppe fra Himlen: saaledes blev Jorden til.

Da Jorden var bleven til, kom Menneskene. Man fortæller, at Mennesket opstod af Jorden. Smaabørn kom ud af Jorden. De kom frem mellem Pilebuske, fulde af Pileløv. Og saa laa de der mellem Dværgbuskene med lukkede Øjne og sprællede; de kunde ikke engang kravle. Deres Mad fik de af Jorden.

Der fortælles nu om en Mand og en Kone; men hvorledes? det er

gaadefuldt. Naar havde de faaet hinanden, naar var de blevet store? Jeg ved det ikke. Men Konen syr da Barnedragter og vandrer ud. Hun finder Smaabørn, klæder dem paa og vandrer hjem.

Saaledes blev Menneskene mange.

Da de nu blev mange, vilde de have Hunde. Og en Mand gaar ud med en Hundesele i Haanden og giver sig til at stampe i Jorden under Raabet: »Hoc, hoc, hoc!« Saa sprang Hundene frem af Tuer — Smaatuer —, og de rystede sig ordentlig, for de var fulde af Sand. Saaledes fik Menneskene Hunde.

Men Mennesket formerede sig, de blev flere og flere. De kendte ikke Døden, dengang, for længe, længe siden, og de blev meget gamle; til sidst kunde de ikke gaa, de blev blinde og maatte ligge.

De kendte heller ikke Solen, de levede i Mørke; Dagen gryede aldrig. Kun inde i Husene havde de Lys; de brændte Vand i Lamperne. Dengang kunde Vand brænde.

Men Menneskene, som ikke forstod at dø, blev alt for mange; de overfyldte Jorden; og saa kom der en mægtig Stormflod. Mange druknede. Menneskene blev færre. Spor af denne Havflod finder vi paa de høje Fjeldtoppe, hvor man ofte kan finde Muslinger.

Da Menneskene nu var blevne færre, gav to gamle Kællinger sig til at tale: »Lad os blot være uden Dag, naar vi samtidig er uden Død!« sagde den ene; hun var vist bange for Døden.

»Nej!« sagde den anden, »vi vil have baade Lys og Død.« Og da den gamle Kone udtalte disse Ord, blev det saaledes, — Lyset kom og Døden.

Der fortælles, at da det første Menneske døde, dækkede man Liget til med Sten. Men Liget vendte tilbage; det forstod vist ikke rigtig at dø. Det stak Hovedet frem fra Briksen og vilde op. Men en gammel Kone skubbede det tilbage: »Vi har nok at slæbe paa, og vore Slæder er smaa«.

De var nemlig i Færd med at bryde op til Fangstrejse. Og saa maatte den døde vende tilbage til sin Stendysse.

Da Menneskene nu havde faaet Lyset, kunde de tage paa Fangstrejser og behøvede ikke længere at æde af Jorden. Og med Døden kom Solen, Maanen og Stjernerne.

Thi naar Mennesker dør, stiger de op til Himlen og bliver lysende.

Saaledes plejede vore Forfædre at fortælle, og deres Fortællinger gav os Kundskab«. —

De kuriøse Historier skal her blot næves, fordi de er saa specielt eskimoiske i deres Aand og Form. Titlerne alene vil være tilstrækkelig betegnende; de mest bekendte handler om »Hundens og Kvindens Afkom», »Hunden, der røvede Piger«, »Manden, som fik en Vildand til Kone«, »Bjørnen, der tog sig en Menneskekone« og det ejendommelige Sagn om »Pigen, der rømte med en Ørn« eller »Pigen, som giftede sig med Genfærdet fra en Grav«.

Det er betegnende for de fredelskende Grønlændere, at deres skarpeste Vaaben i Trætter og Uenighed var Latteren; derfor holdtes de gamles hele Justits gennem Trommesange og Smædeviser, og den, som fik væltet Forsamlingens Latter over paa sin Modstander, hilstes som den sejrende.

I nær Slægt med Smædeviserne er de satiriske Fortællinger. Ethvert Barn i Grønland kender Historien om »Qasiagssaq, den store Løgner«, hvis ubehændige Pralerier altid afsløres. Fortællingen om »Konen, der vilde leve som Mandfolk« er overdaadig i sin Ondskabsfuldhed. Der er en ganske særlig Type, som Satiren med Forkærlighed har kastet sig over, og det er Pebersvenden. Naar man husker paa den Ære, en Grønlænder sætter i at være Fader til vordende Storfangere, vil man let kunne forstaa Berettigelsen i Haanen mod den af alle Kvinder vragede.

Tilmed hudfletter og latterliggør Sagnene ham næsten altid som giftesyg, der stadig gækkes af overnaturligt Kogleri. Han ser en Kvinde i en Klipperevne, springer ned til hende, men finder kun en Sten; han løber efter en Pige, der henter Vand; men da han vil gribe fat i hende, er det kun en Havmaage.

Der gaar gennem Eskimoernes kaade Latter en fuldstændig Mangel paa Anstand, der let kan misforstaas, navnlig da vi her i Civilisationen

ikke er videre stive i at benævne Tingene ved deres rette Navn. Overhovedet maa vi misunde Naturmennesket hans ukunstlede Sind, der kan give sig de skønneste Udtryk i smaa Stemningsudbrud. Intet kan være simplere og naturligere formet; der kan være noget saa aandende varmt over dem, der griber os, fordi det er saa hviskende hjerteligt. Husk, at følgende Brudstykker, der er tagne fra Rinks Opskrifter, kun er Oversættelser:

»Med Sang drog jeg ud,
amaqa—haija—ha,
lensende for en svag Søndenbrise,
med Søndenbrisen i Ryggen.
Da jeg kom paa Højden af min Hjemstavn
og fik mit Hjem i Sigte,
søgte jeg at sluge min Graad.
Jeg kunde kun stamme forvirrede Ord,
og min Sang blev uden Mening;
en lille Sang faldt mig i Munden,
blot en lille Sang«.

Saaledes synger Mennesker, som er gjort i en stor Naturs Billede, Mennesker, der voldsomme i Følelser kan være fattige paa Ord og dog uden Forbehold over for det overvældende. Hvor fattig maa Kulturmennesket med sine rige Nuancer for Stemningsudtryk føle sig, naar han staar over for den stille, betagede Hulken, den maalløse Hengivelse i Nuet, der kan give sig Udtryk i følgende:

»Inde er Sommer og Sol,
ikke et Vindpust, amahaj!
og ikke en Sky, amahaj!
Hulkende strækker jeg mig ud paa Jorden!«

DE DANSKE VESTGRØNLÆNDERE.

De danske Vestgrønlændere befinder sig i vor Tid i en farlig og skæbnesvanger Overgangsperiode. som vi ikke kan undlade at komme ind paa,

forinden vi gaar over til Skildringen af deres Liv og Sæder. Et Naturfolk indpodes ikke fare- og smertefrit Civilisationens Goder, og det nye, der gives dem, maa naturnødvendigt paa mange Punkter betyde et saa afgørende Brud med deres Fortid og Vaner, at det ikke kan komme til dem uden alvorlige Rystelser. Overalt i Verden, hvor sorgløse og godtroende »vilde« er tørnede sammen med Kulturen og dens Pionerer, har Vejen været mærket af skræmmende Fodspor, der som Regel førte direkte ind i Tilintetgørelsen. Og den samme Fare vilde uden Tvivl have ramt de faa Grønlændere paa deres vældige Kyster, hvis ikke netop Forholdet til dem fra først af var bleven ordnet under Former, der var betryggende for deres Videre-Eksistens. Og som en væsentlig Faktor eller maaske snarere som en Forudsætning for al Udvikling i Grønland maa da anføres, at Grønland alle Dage har været et lukket Land for tilfældige og ansvarsløse Lykkeriddere. En saadan Afspærring af et stort Land vil man selvfølgelig aldrig vedvarende kunne regne med, men om den opretholdtes, blot indtil Befolkningen var modnet til en selvstændig og ansvarsbevidst Optræden mod de fremmede, der vilde slaa sig ned i deres Land og tage Konkurrencen op med dem, da vilde sikkert en human og kulturel Bedrift være gjort.

Da Hans Egede rejste op til Godthaab og knyttede Folkets Fremtid til en overlegen Moderstat, fandt han dem i samme harmoniske, halvt nomadiserende Naturtilstand, som vi endnu den Dag i Dag maa beundre hos de hedenske Polareskimoer. Men med Civilisationen kom Kirker og Skoler, der ofte i Strid med det nationale Erhvervs Principper og Trivsels-Betingelser førte til Anlæg af større, faste Beboelser; og siden vrimlede Butikkerne frem med deres Fristelser, dels til Køb af Sager, der før havde været dem ganske unødvendige, dels til Salg af Varer, de ofte daarligt kunde undvære; og disse nye Forhold fordrede en Produktionsevne, deres enkle Fangstmaade i Længden ikke kunde honorere eller deres hele sociale Samfundsorden staa uberørt af. Hertil kom saa endvidere, at Befolkningen gennem Aarene blandede sig med de danske Kolonister, hvorved i mange Maader fremkom en Blandingstype, der slet ikke var i Stand

til at tage det gamle eskimoiske Erhverv op.

Det er derfor ikke til at undres over, at Civilisatorerne i Grønland engang før eller senere maatte komme til at staa over for den Kalamitet, at de forhenværende, nu stærkt fordanskede Eskimoer vel alle var kristnede og havde faaet en Elementarundervisning, der stillede dem paa Højde med Middeloplysningen i det højt priste Europa, men at samtidig Befolkningen i adskillige Henseender var materielt truet, netop fordi det gamle ikke i alle Henseender kunde stemmes sammen med det nye. I denne Anledning har nu den danske Stat taget det grønlandske Erhverv op til saglige og videnskabelige Undersøgelser, som vi senere skal komme tilbage til; af disse Undersøgelsers Resultater og selve Grønlændernes Evne til at tage Tilværelseskampen op efter mere tidssvarende Erhversformer og en mere gennemført Økonomisering og Udbytning af Fangsten afhænger forstaaeligt nok hele Landets Fremtid.

Fig. 127. Grønlænderinde.
(Efter Fotografi af Grønlænderen John Møller.)

Endnu følger imidlertid Erhvervslivet i alt væsentligt de samme Hovedlinier som ved de Danskes Ankomst til Landet, og vi skal derfor nøjes med korteligt at gøre Rede for Tilstanden, saadan som den er den Dag i Dag.

Den vestgrønlandske Befolkning, der under det danske Regimente er

steget ret betydeligt i Tal, tæller 11,000 Individer fordelt i et nordligt og sydligt Distrikt.

Nordgrønland er delt i følgende større Handelspladser og Oplagssteder: Upernivik, Umanak, Ritenbenk, Godhavn, Jakobshavn og Egedesminde, de saakaldte Kolonier, under hvilken der saa igen er en Mængde Udsteder med mindre Butiks-Filialer og Bopladser. Hele Distriktet staar under en administrerende Inspektør, der gennem det kgl. Direktorat i København staar i Rapport til Indenrigsministeriet, medens hver enkelt Koloni bestyres af en Kolonibestyrer, der igen har Tilsyn med Udstedsbestyrerne, som i Regelen er Grønlændere.

De indfødtes Erhverv er udelukkende baseret paa Jagt og Fiskeri. Jagten paa Havdyr foregaar om Vinteren i det væsentligste paa samme Maade som hos Polareskimoerne. Dog er her endnu en Fangstmaade, der navnlig i de to nordligste Kolonier giver et betydeligt Udbytte, og det er Garnfangsten. Garnet, der laves af almindeligt Bindegarn, er 15 Alen langt og 5 Alen dybt; det udspændes under Isen ved Næs og Isfjelde, hvor Sælerne kommer for at drage Aande, og har man en 15—20 Garn staaende ude, kan disse, naar Sæltrækket er livligt, give en let og god Fangst. Isbjørnejagterne indskrænker sig nærmest til Uperniviks Distrikt og drives her særlig af de nordligstboende i Melvillebugten.

Ved andre Kolonier, særlig Ritenbenk, Jakobshavn og Egedesminde, spiller Fiskeriet en Rolle, og selv om her endnu kun fiskes med primitiv Pilk, giver det dog et godt Bidrag til Husholdningen. Fra Umanak, Ritenbenk og særlig Jakobshavn eksporteres saltede Hellefisk med Sommerskibene. Foruden Hellefisken og Torsken findes ogsaa langs hele Kysten Angmagsnetten, en lille Loddeart, der navnlig om Foraaret kommer langs Kysterne i saa umaadelige Stimer lige oppe i Vandfladen, at man kan øse dem op i saa store Mængder, som man overhovedet ønsker at skaffe sig; den bredes ud paa Klipper og tørres for at anvendes som Vinterforraad baade til Mennesker og Hunde, der er Nordgrønlændernes uundværlige og eneste Husdyr.

I Sommermaanederne, naar Havet er isfrit, drives al Sælfangst fra

Kajak, og her staar de danske Grønlændere meget højt over Polareskimoerne i Færdighed. Foruden den almindelige Sælfangst, hvor Riflen desværre mange Steder ganske har fortrængt de oprindelige Kastevaaben, drives Hvidhval-, Narhval- og Hvalrosfangst under Trækkene Foraar og Efteraar. Endelig er der at tilføje, at der hele Aaret igennem paa de fleste Steder fiskes Hajer, hvis store tranrige Lever opkøbes i Butikkerne og skaffer de indfødte ikke ubetydelige Kontanter.

Livet i Nordgrønland kan ikke skildres, uden at man kommer nærmere ind paa de dejlige Slædefarter og de prægtige Hunde, som er det, der gør, at man gladelig tager Mørke og Kulde med sig ind i en »Sæson«, der bliver uforglemmelig for alle, som oplever den, og ny for hver Gang, den gentager sig. Aa, bare man kommer til at mindes nogle af de vidunderlige Maaneskinsnætter med deres Nordlys-Baal flammende hen over den dybe, stjernevrimlende Himmel, — eller dristige Jagter op i Fjeldene eller ud over Havisen i de korte Dage, da Mørket aldrig hører op med at lure i Horisonten, da er det, som om alle andre Aarstider glider ud af Bevidstheden for at give Plads til den store, spændende grønlandske Vinter.

Da er Tiden inde for Slæderejserne, da slaar Selskabeligheden op i alle, der har Raad dertil, og man rejser paa Besøg — mange Mile bort, med Verdens ejendommeligste og muntreste Forspand. Til et ordentligt Hundespand hører 10 eller 12 Hunde, som er spændt for Slæden, alle med lige lange Skagler. Man styrer dem uden Tømmer, blot ved at raabe og smælde med den lange Hundepisk. »Ejo, ejo« f. Eks. betyder »til venstre«, medens »ele, ele« betyder »til højre«.

Naar Hundene skal slaa over i Galop, har man lært dem at lystre forskellige Raab, f. Eks. »ho — ho — ho«, udstødt gennem Næsen i hastigt Tempo; nogle korte, rappe Slag med Piskeskaftet over »Kamikkerne« har ogsaa samme Virkning. En dygtig Hundekusk har desuden altid sin »ilimatåt«, d. v. s. et Signal, som kun anvendes ved højtidelige Lejligheder, naar man maa have den store Fart op — tit maaske en Fart paa Liv og Død, hvor det gælder om at naa Land, inden en Storm bryder

Isen op. — Bliver man overfaldet af en Snestorm, som svøber alt ind i hvidt og skjuler Fjeld og Vej i Røg, saa læner man sig blot tilbage paa Slæden og overlader alt til Hundenes Instinkt. De klarer sig sikkert og finder Vej, selv hvor Kusken maa give tabt.

De grønlandske Hunde lever et velordnet Samfundsliv, selv om ogsaa de forskellige Hundefamilier nu og da kan geraade i forfærdelige Slagsmaal. Da er det altid den gamle Historie om en efterstræbt Tæve, som vækker Blodtørsten. For øvrigt har de som alle velordnede Samfund deres selvvalgte Konge og Dronning; »itoqut« hedder Kongen og »negioqut« hans Mage. Naar disse ophøjede Væsener blot nærmer sig nogen af de gemene, kaster denne sig straks om paa Ryggen, ruller sig underdanigt i Sneen og slikker sin Hersker om Munden i undersaatlig Ydmyghed. Hvis der opstaar Slagsmaal, og »Basen« blot viser sig, saa skilles Slagsbrødrene straks ad og lister skamfulde bort med Halen mellem Benene. Og skulde Basen i Overmod bide en Hund, saa at Blodet flyder, tør Synderen dog aldrig kny, men modtager sin Straf med de obligate Slikninger. Men hvis Basen misbruger sin Magt, saa kan det ske, at hele Hundespandet en skønne Dag rotter sig sammen og giver ham en Omgang, saa at den hvide Sne brænder af Blod. Fra denne Dag er den forhenværende Bas det mest foragtede og forfulgte Individ i hele Samfundet; en anden indtager straks hans Plads, og Hundenes Ejer gør i Regelen bedst i at skyde den afsatte og forhaanede Hersker.

Vinteren er ogsaa Visitternes Tid, sagde jeg, thi naar Isen lægger sig paa Hav og Søer, og Sneen fylder Kløfter og jævner Bratninger, kan der ofte blive et ganske livligt Samkvem mellem de forskellige Kolonier. Med de grønlandske Hunde kan man gøre meget lange Dagrejser, indtil 20 Mil om Dagen. Men saa gaar det ogsaa i vild Fart, og Hundene maa naturligvis være i bedste Stand. Naar man har kørt en Tid og kommer inden for Koloniens Omraade, faar man først rigtig Farten op. Hundene spidser Øren, og med Tungen ud af Halsen sætter de lidt efter lidt Farten op til Galop. Et Smæld i Luften med Pisken sætter hele Spandet i Humør, og under glad Knurren slikker de nærmeste Sidekammerater hin-

anden med Tungen, saa at der snart hersker det mest straalende Humør over hele Linien. Sneen piber og skriger under Slædens Meder, Selernes Benringe klaprer muntert mod hinanden, og i rygende Fart tager man Bakke efter Bakke. Hundenes Aande staar som en hed Em over deres Hoveder, og Sneen ryger omkring Slæden. I halsbrækkende Sving styrer man Slæden over bratte Bakker, og rundt om sig hører man Susen af opskræmte Ryper, som flyver bort. Hundene strækker ud, saa at Bugen næsten rører ved Jorden, og Slæden gør saa uventede og umotiverede Hop, at en uøvet for længe siden vilde være bleven kastet af.

Naar man saa omsider naar frem om det Næs, som skjuler den lille Boplads, man vil besøge, saa bevirker ens Tilsynekomst en sand Opstandelse. Den første, som faar Øje paa det vilde Forspand, raaber »Qimugsêt« — Slæde — og styrter ind for at meddele Familien Nyheden. Straks lyder Raabet fra Hus til Hus, og naar man vel er kommen over den høje Strandkant og ind mellem Husene, staar allerede hele Befolkningen ude i det fri for at byde den fremmede velkommen.

Rigtig i deres Es er Hundene dog først, naar de faar Lov at komme paa Bjørnejagt. Bjørnen kan være vanskelig nok at komme paa nært Hold, og derfor tager den kloge Grønlænder sine Hunde til Hjælp. Naar han har opdaget et Bjørnespor, spænder han en Hund fra, som straks sporer Bjørnen op. Jægeren følger efter med Slæden. Naar den fraspændte Hund har indhentet Bjørnen, begynder den at give Hals af alle Kræfter, og de andre Hunde, som straks forstaar, hvad der er Tale om, sætter efter i rasende Fart over Isen. Endnu et Par Hunde spændes fra, og disse Forløbere omringer Bjørnen under rasende Gøen. Bjørnen maa forarget resignere og sætter sig paa Bagbenene. Nu kommer Jægeren til, og inden ret længe er Bjørnen bleven det sikre Maal for en dødbringende Kugle.

Den kan synes at være saa lige til, saadan en Bjørnejagt; men der fordres dog visse Evner, Taalmodighed og Uforfærdethed for at opdrage Hundene til dygtige Bjørnejægere. Er de vel oplærte, saa er de næsten ivrigere end deres Herre, og hverken Saar eller Fare er i Stand til at af-

skrække dem. Man har set Eksempler paa, at Hunde er bleven halvt ihjelrevne af en Bjørn, saa at de næsten livløse maatte bæres bort, men senere hen er kommet sig og derefter er bleven ivrigere og mere uforfærdede paa Bjørnejagter end nogen Sinde før. Men hvis derimod en Jæger selv kommer til at slaa en Hund eller paa anden Maade gøre den Fortræd under Jagten, saa har han ogsaa for bestandig ødelagt den som Bjørnehund.

De fleste Mennesker hernede gyser ved den blotte Tanke om den grænseløst ensformige Tilværelse, man maa føre i Grønland; og dog er det et Faktum, at alle, som har tilbragt en Del af deres Liv der, bestandig længes tilbage dertil.

Men der er ogsaa noget friskt og frit over Livet deroppe. Vinteren med sin berygtede lange »Polarnat« har jo Slæderejsernes og Jagtens Glæder i sit Følge, og senere hen, efter en stemningsfuld Jul og muntre Nytaarsdage, slutter »den mørke Tid« af med den store skønne Solfest — den Dag, da alle samles paa det højeste Fjeld for at hilse Lyset og Varmen, der kommer igen med nye Løfter og friske Længsler.

Sydøstgrønland, der ligesom Nordgrønland har sit eget Inspektorat, er inddelt i følgende Kolonier fra Nord mod Syd: Holstensborg, Sukkertoppen, Godthaab, Frederikshaab, Julianehaab. Med Undtagelse af Holstensborg holdes her ingen Slædehunde, og da ingen fast Is lægger sig langs Kysten, er Fangerne Aaret igennem henvist til Kajakken; og i at manøvrere med denne har de naaet en Fuldkommenhed, som sikkert ikke har noget Sidestykke andetsteds.

Den er bygget noget anderledes end den polareskimoiske, smallere og slankere; medens Mandehullet blandt Hedningerne er aflangt firkantet, er det her rundt, og Fangerne er som Regel iklædt en lang vandtæt Sælskindspels, hvis nederste Kant ganske snøres fast om Hullet, saa at Mand og Fartøj er eet. Den fremmede, som prøver en Kajak, vil aldrig til en Begyndelse kunne holde Balancen, saa smal og rank er den; ja, en almindelig Europæer vil endog aldrig kunne presse sig ned i en Grønlænders

Kajak, der saa at sige altid er støbt til selve Personen. Allerede som Dreng faar den vordende Fanger sin Kajak, undertiden endog i 4- til 8-Aars Alderen, og naar Øvelsen begynder i en saa tidlig Alder, vil man kunne forstaa, at Resultaterne maa blive glimrende. De begynder med smult Vand langs Fjæren, helst med Faderen ved Siden af, men efterhaanden som Ligevægtsbetingelserne aflures, kommer ogsaa Dristigheden; en skønne Dag stikker han til Havs. Og naar han saa en Dag har demonstreret sin Færdighed ude i Brændingens hvide Kamme, da er han godt paa Vej til at blive hel Mand.

Der findes vel ikke i Verden noget andet Fartøj, der lader sig manøvrere som Kajakken. Den kan kæntre, men Manden kan med nogle Bevægelser af Aaren, som synes selvfølgelige, men som ikke desto mindre er en svær Kunst, atter rejse sig paa ret Køl. Med denne Færdighed i Reserve findes ikke det Vejr, som den dygtige Kajakroer ikke kan klare. Han kan lade sig rulle ned i Dønningen og helt blive slugt i Draget, men længe varer det ikke, før han atter paa ret Køl dukker op som en Søfugl, der blot kærtegner Bølgerne. At se en Kajakmand i Storm er som at opleve et fjernt Sagn. Fra tidlig Morgen til sen Aften kan Fangeren strejfe om paa Søen, som Regel paa fastende Hjærte, med en Udholdenhed, der kun er erhvervet gennem hele Opvækstens Hærdning.

Sælfangsten i Sydgrønland er væsentlig baseret paa almindelig Fjordsæl og Svartside, og da disse ofte kun forefindes i ringe Mængde, spiller Fiskeriet gennemgaaende en afgørende Rolle for Livets Opholdelse. Fangsten paa Hvidhval og Narhval har kun Betydning for ganske enkelte Steder. Derimod fanges der baade ved Godthaab og Frederikshaab Qeporqakker, som under heldige Sæsoner forsyner hele Kolonien med et godt Kødtilskud for Vinteren.

For det sydligste Grønlands, navnlig Julianehaabs, Vedkommende bestemmes Fangstmulighederne næsten udelukkende af Drivisen; med denne følger nemlig store Mængder af Sæler, særlig den store Klapmyds, der her fanges i betydelig Mængde, og som, foruden at afgive Muligheder for en Sommer i Velstand, tillige paa adskillige Steder giver sit gode Bidrag

til Vinterforraadet i Form af tørret Kød og Spæk. — De vigtigste Fiskearter er Helleflynderen i Holstensborg- og Godthaabs-Distrikterne, »Havkat« paa det meste af Kysten, Rødfisken i Godthaabsfjordene, Torsk som optræder i betydelig Mængde ved Holstensborg, Godthaab og navnlig ved Frederikshaab, og Hellefisk ved Julianehaab. Større og mindre Lakseelve findes. Fra Holstensborg og Sukkertoppen eksporteres der endog til Danmark. Endelig spiller den i det foregaaende omtalte Loddeart ogsaa en stor Rolle som Reserveproviant for Vinteren.

Fuglefangsten, der næsten overalt paa Grund af det aabne Hav Vinteren igennem er betydelig, afgiver ikke blot godt med Kød, men Skindene, særlig af Edderfuglen, der syes til smukke og hernede ret efterspurgte Tæpper, skaffer dem de Kontanter, der er velkomne i enhver Husholdning.

Medens Bjørnejagten er det, som nærmest karakteriserer den nordligste danske Kolonis arktiske Fysiognomi, finder vi i Julianehaabs Distrikt grønlandske Familier, som lever af Kvægavl og klarer sig vel derved. Geder holdes i det meste af det sydlige, Faar ganske enkelte Steder, Køer paa flere Steder i Julianehaabs Distrikt.

Endelig skal vi blot nævne de store Renjagter i nogle af de sydgrønlandske Fjorde, særlig i den dybe Søndre-Strømfjord, hvor en 8—10 Konebaadslag tager ind og jager hele Sommeren igennem. Udbyttet kan være ret betydeligt, for denne ene Fjords Vedkommende indtil 600 Dyr. Endvidere findes der baade i Frederikshaab, Godthaab, Holstensborg, Egedesminde, Ritenbenk og Upernivik gode Vild-Rensrevir. I tidligere Tider, forinden Skydevaabnenes Indførelse, vrimlede det overalt med Rener, og der var Aar, hvor der *udførtes* indtil 60,000 Skind mod 0 nu, men en hensynsløs Rovdrift havde nær haft en fuldstændig Udryddelse af dette ædle Vildt til Følge. Nu er atter Bestanden i stærk Tiltagen over det hele.

De ægte grønlandske Sælfangeres Hjem ser underlige ud om Sommeren. Husene staar der uden Tag, ligesom gabende og barhovedede; Indbyggerne begiver sig ud paa Rejser og river Taget af for at faa »Vinterlugten« grundigt ud. Og det kan vist ogsaa gøres nødigt, thi hver Hytte

eller Lejlighed bestaar af blot et eneste Rum, som paa een Gang maa tjene til Spisestue, Dagligstue, Køkken og Soveværelse for flere Familier.

Sommerrejserne kræver ingen vidtløftige Forberedelser. Teltet, Teltstængerne og lidt Sengklæder stuves i »Konebaaden«, — en Storbaad, som er lavet af Kvinder og som oftest roet af Kvinder, — og saa begiver hele Familien sig ud og slaar Telt paa Stranden et eller andet Sted, hvor man mener, Laksen er størst og Sælerne fedest. Et fremskydende Næs eller Bunden af en Fjord bliver Lejrpladsen, og der bliver man, til Efteraarsstormene og Nattefrosten bliver for nærgaaende.

Paa Teltpladsen leves et sorgløst Naturliv. Halvnøgne Børn og Kvinder danser omkring i Solskinnet; Drengene leger og bader i Smaasøerne eller fanger Laks i Elvene. Rundt omkring Teltet ligger tynde Strimler af Sæl- og Renkød til Tørring for Vinteren. Klipperne glinser som Sølv af de omkringstrøede Lodder, og Hvidfiske — Mattak — ligger og lyser i store hvide Skiver.

Loddefangsten giver altid Anledning til livlige Optrin. Fisken kommer ind til Kysten i store Stimer og lægger sig som et bredt Sølvbælte ud fra Land; Lodderne staar pakkende tæt lige ned til Bunden. Man vader ud i Vandet med store Ketchere og øser Fisken op; man kaster sine Net ud fra Baaden, og snart er hele Stranden eet eneste glitrende, sprællende Liv. Ketcherne tømmes; det er, som om man hældte Kviksølv ud over Klipperne, — det hopper, det glinser, det plasker og smælder overalt. En, som er alt for ivrig i Fiskeriet, faar Overbalance og gaar paa Hovedet ned i Stimen; pustende og spyttende dukker han op og hilses af skadefro Raab inde paa Land. Hurtigt og bekvemt lader Lodden sig fange og kaste op paa Land, og inden der er gaaet et Par Dage, har Grønlænderfamilien samlet Forraad for en hel Vinter.

Men det er dog ikke Lodden, som giver Fiskesæsonen i Grønland dens egentlige Præg, men derimod Hvidfiskejagten. Hvidfisken er Grønlændernes Fedekalv. Men det er en vild og stærk Krabat, og det koster Kamp og Fare at komme ham til Livs.

En Harpun hviner gennem Luften; man hører en heftig Prusten; en

skinnende hvid Halefinne pisker Havet til Skum, og saa ser man blot, hvordan »Fangeblæren«, som er fastgjort til Enden af Harpunremmen, hopper hen over Vandfladen. Harpunspidsen sidder godt fast i Hvidfiskens Bug, og Fangeblæren følger med Fiskens Bevægelser. Somme Tider trækker Hvalen Blæren med sig ned i Vandet, men det kniber for den, og ret længe kan den ikke holde sin Byrde nede i Dybet. Blæren suges opad; og saa maa det jagede Dyr op for at give sin Smerte og sit Raseri Luft i et langt klagende Suk.

Men næppe har den løftet sit glinsende Gab over Vandskorpen, før en ny Harpun farer igennem Luften, og den arme Hval har nu to store Fangeblærer paa Slæbetov. En bred Blodstribe betegner dens Vej. Tiere og tiere maa Dyret op, og hver Gang det viser sig, faar det nye Harpunstød. Saa kan det ikke mere, Blodtabet har taget alle dets Kræfter; med et sidste Ryk i de vældige Muskler hvirvler det blodige Bølger op, — Hvalen lægger sig til at dø.

Saa bugserer Kajakkerne deres Fangst i Land.

En fanget Hvidfisk betyder Fest og Glæde paa Land, især hvis det er første Gang, en ung Fanger har svunget sin dødbringende Harpun imod Dyret. I saa Fald er det hans Mesterstykke, og Kastet gør ham med eet til Mand i Samfundet.

Men den døde Hval tilhører ikke Fangstmanden alene; — med Fangstmand menes her den, som satte første Harpun i Dyret og kastede den første Fangeblære ud. Han faar blot Førsteparten: Hovedet og Halen samt nogle af de ædlere Dele. Resten af Dyret tilfalder efter en bestemt Skala de forskellige Kajakker, som har været med til at aflive den. Og i den Grad har denne Inddeling vundet Hævd, at Dyret under alle Omstændigheder deles, selv om den egentlige Fangstmand har været ganske alene om at dræbe det og bugsere det til Land. Den første lille Dreng eller Pige, som fra Stranden rammer det døde Dyr med en Sten, faar sin Andel, den næste sin o. s. v.

Men dette er blot Fangstandelene. Hvidfisken tilhører først og fremmest hele Pladsen, hele den lille Boplads. Thi ingen maa mangle fersk

Kød og »Mattak« den Dag, hvor en Hvidfisk bugseres til Land. Derfor er der ogsaa endeløs Jubel i alle Telte, naar Kajakflotillen svinger om Næsset og ror ind i Fjorden med en blinkende, vuggende Stribe efter sig.

Hele Teltpladsen giver Genlyd af klirrende Knive, der hvæsses mod Stenene. Ned imod Stranden strømmer alle de unge Mænd med deres lange Knive mellem Tænderne, Kvinderne med skarpe halvmaaneformede »Uloer« i Haanden. Hvidfisken trækkes paa Land, og med Naturbarnets umiddelbare Heftighed kaster man sig over Dyret, — alle har jo Lov til at skære Stykker ud og tage for sig af Retterne. Og i deres blinde Iver udsætter de sig for at faa baade Næse, Ører og Fingre skaarne af. Det er næsten, som om den døde Hval pludselig var bleven levende igen; alt er eet muntert Røre.

De, som har smølet og er kommet bagefter, stikker Hoved og Arme ind imellem dem, der staar nærmest, og gaar løs paa Hvalen med Knivene, saa det hviner omkring Øjne og Ører. De heldigste skynder sig bort op imod Teltene slæbende paa lange Strimler Kød og Mattak, som de holder mellem Tænderne.

Mattak er et mærkeligt Fødemiddel med den mest pikante Smag, som minder om Nøddekerner og Kokosnødsaft. Det er Hvidfiskens blændende hvide Overhud. Bedst smager Mattaken, naar den er nyafskaaren, men den kan ogsaa som før nævnt vindtørres og gemmes for Vinteren. Den minder da i Udseende en Del om tyndt Knækbrød; den skæres i tynde Strimler og tygges med Henrykkelse sammen med Spækstumper.

En tredje Maade at tilberede Mattaken paa er mere raffineret. Den skæres i tykke Skiver og lægges i stegende Sol eller graves ned i Jorden. Naar den er begyndt at raadne, faar den en saa stærk, næsten berusende Aroma, at den kun kan spises som Dessert, i smaa Portioner; jeg har set Grønlændere sluge disse fede trandryppende »igunnak«-Stykker, dog først efter omhyggeligt at have renset det for nogle af de store, fede Larver. Os synes dette lovlig raat. Og dog har jeg set fine, dannede Mennesker hernede med største Velbehag spise gammel Ost, som under Mikro-

skopet uden Tvivl ser endnu værre ud end disse »igunnak«-Stykker. Og hvad gør det egentlig til Sagen, om en Larve er nogle Millimeter større eller mindre?

Der er en Tid paa Sommeren, hvor mange Eskimoer uroligt flakker om paa de højeste Udkigspunkter. De samler sig i Flokke og staar der og stirrer ud over det glitrende Hav, medens de med Haanden skygger for Solen. Saadan kan de staa i Timevis, ubevægelige som Støtter, spejdende ud i det uendelige. Det er Skibet fra Danmark, man venter, og den første, som faar Øje paa det, faar for sin gode Nyhed en ordentlig Portion Kaffe af Købmanden. Thi Skibet bringer de Danske deroppe Aarets eneste Hilsen fra Vennerne og Moderlandet. Det medbringer Breve og den sidste Aargang af Aviserne, samt mange andre gode Sager. For Grønlænderne er »Skibstiden« Aarets største Festtid. Da handler og købslaar man, da danser man og fester Dage og Nætter igennem.

»Umiarssuit!« raabes der saa en skønne Dag oppe fra Fjeldet.

Endelig! Ekkoet bringer det videre; det vokser sig større og større til et helt Kor. Det lille Ord bogstavelig talt springer fra Fjeld til Fjeld, helt ned til Kolonien. Og hver, som tager det i sin Mund, hopper omkring, springer, danser, halvgale af Glæde.

»Umiarssu—i—t!« Skib, Skib! lyder det fra alle Struber, i et stærkere og stærkere crescendo. Ud fra Husenes snævre Aabninger strømmer Mænd, Kvinder og Børn, — man synes næsten, det ligner et Overflødighedshorn, der tømmer sit Indhold. Smaabørn bliver revne omkuld i Skyndingen og skriger om Kap med Glædesraabene. Alle sætter i Spring op imod Fjeldene med samme elektriserende Raab. Bjærget synes næsten at dirre af Glæde. »Umiarssuit!« Skib, Skib!

Helt ude i Horisonten bevæger en lille bitte hvid Prik sig langsomt ind imod Land. Den ligner mest et ganske almindeligt Isfjeld, men den vokser og vokser, og snart træder Skroget tydeligt frem over Vandskorpen.

Det er en frisk Brise. Fartøjet ses snart mere tydeligt; man kan se, hvordan Boven skummende pløjer sig Vej gennem Bølgerne. De mest

utaalmodige gaar i deres Kajakker og ror ud for at møde Skibet. Konebaadene sættes ud for at bugsere; nu er Skibet allerede ud for Havnen, med Kajakkerne myldrende omkring sig. De store Baade, 5—6 Stykker ialt, har faaet Bugserlinerne om Bord. Ræerne brases, — det ser ud som en Fiskemaage, der basker med Vingerne; Sejlene tages ned, og Baadenes Arbejde begynder. De bugserer under muntre Sange, Baad fastbunden ved Baad, og snart er man fremme ved Ankerpladsen. Ankerspillet knager og vrider sig i Takt til Matrosernes »oho—i—hoj«, og Ankeret falder med et Plask i Vandet.

Inde paa Klipperne sidder Grønlænderinderne i store Skarer og soler sig, pyntede som til Fest. Deres Dragter lyser i hvide, røde, grønne og gule Farver. De stirrer nysgerrigt ned paa det store Skib, som bringer Bud fra en Verden, de aldrig har set, blot anet, — de ved, at nu er Festernes Tid inde, Dans og Munterhed i sollyse Nætter.

KOLONISATIONENS FORELØBIGE RESULTATER OG GRØNLÆNDERNES FREMTID.

Medens Erhvervslivet i dansk Grønland endnu ikke har gennemgaaet væsentlige Forandringer, har Befolkningen selv været ude for en kulturel Paavirkning, der, som allerede omtalt, har sat sine Spor. Ethvert Barn kan læse, skrive og til Dels regne, Landet over findes efter Forholdene velorganiserede Skoler, hvor der undervises af indfødte Lærere, og Grønlænderne har gennemgaaende dokumenteret en Intelligens og en Lærenemhed, som varsler godt for Fremtiden.

Et af de mest interessante Resultater paa det grønlandske Oplysningsarbejdes Omraade er Bladet »Atuagagdlintit« (»noget, der er lavet til at læses«), som er udkommet ved Kolonien Godthaab siden 1861. Det trykkes og illustreres til Dels ogsaa af en indfødt Redaktør. Bladets Udgivelse bekostes af en saakaldet Fælleskasse, som faar sine Bidrag fra alle Sælfangere langs Kysten; og det kan saaledes omdeles gratis ved de forskellige Fangstpladser. Tekst- og Illustrationsbidrag leverer Grønlænderne selv, og Medarbejdere er alle, som har noget paa Hjerte. Læserne er

spredt over en Kyststrækning paa ca. 300 Mil, og den vanskelige Postgang har til Følge, at de fleste først faar Bladet som Aarshefte.

Lige fra det Øjeblik, Skolen oprettedes, og Læse- og Skrivefærdigheden tilegnedes, vaagnede blandt Grønlænderne en Videlyst og en Meddelelsestrang, der fortjener vor største Beundring. Nidkære Præster udarbejdede forsøgsvis Oversættelser af danske Bøger, der gik fra Hus til Hus, til de var ulæselige af Slid. Denne Omstændighed maa forbavse, naar man tager Oversætternes besynderlige Valg i Betragtning.

Forfatterinden Fru Rink fortæller, at hun blandt Grønlænderne har fundet Oversættelser af Wielands »Oberon« og Ingemanns »En Røst i Ørkenen«. Selv ejer jeg en Samling gamle Viser, der er udgivne i Aaret 1832, hvor der bl. a. findes Sange som: »Min Søn, om du vil i Verden frem, saa buk«, eller kaade Drikkeviser i endnu kaadere Omskrivninger saaledes som »Druen vokser paa vor Klode«. Der er unægtelig noget raffineret ondskabsfuldt i at skrive Drikkeviser til et Folk, man samtidig ved Lov forbyder enhver Adgang til Spiritus . . . .

Naar alt læseligt tidligere havde været af samme Surdejg som ovennævnte, selvfølgelig undtagen Bibel og Salmer, er det intet Under, at »Atuagagdlintit« hilstes med Jubel, da det startedes paa Initiativ af den berømte Grønlænderven Dr. Rink. Redaktionen har straks fra Begyndelsen været i Hænderne paa den dygtige og i mange Henseender ejendommeligt begavede grønlandske Bogtrykker Lars Møller, der endnu er Redaktør.

Dette journalistiske Foretagende er sikkert enestaaende i sin Art; thi hvilket andet Sted i Verden træffer vi et Jagtfolk, hvor enhver erhvervsdygtig Mand er Aktiehaver i et Blad, der skrives af Lægmænd, uddeles gratis og læses af alle? Hvilket andet Sted træffer vi et upolitisk litterært Blad, hvis Udgivelse regnes for en Æressag, og hvis hele Tilblivelse fylder et helt Folk med Stolthed? »Atuagagdlintit« er en grønlandsk national Bedrift, der bør kendes ud over Grønlands Grænser.

Trods de mange intelligente og begavede indfødte er alle Kolonibestyrere endnu danske Embedsmænd, men den Tid synes ikke at være fjern,

da en Del af dem vil kunne afløses af Grønlændere, der har faaet en passende Uddannelse. Den gejstlige Styrelse har forlængst gjort Springet og muliggjort det for de indfødte at indtage de højeste gejstlige Stillinger. Allerede nu findes ikke faa ordinerede indfødte Præster.

Den kommunale Styrelse har tidligere med de respektive Inspektører som øverste Instans været i Hænder paa et Forstanderskab, der valgtes for hver Koloni og fik sit Kontingent fra Distriktets Fangere. Tidligere var alle danske Embedsmænd fødte Medlemmer, og Formanden for Forstanderskabet skulde enten være Præst eller Kolonibestyrer. Man er nu imidlertid i Færd med at udarbejde en helt ny grønlandsk Lovgivning, hvor det gamle Forstanderskab afløses dels af Kommuneraad, dels af Landraad, hvor Medlemmerne næsten udelukkende bliver Grønlændere, og med disse kommunalpolitiske Reformer, der medfører en langt større Delagtighed i Landets indre Styrelse for de indfødte, vil sikkert følge en Modning og en Ansvarsfølelse, som maa være Basis for al videre Udvikling.

Endnu er der selvfølgelig en Del igen. Fordøjelsen af det nye staar tilbage, og den Selvstændighedsfølelse, der ene kan overflødiggøre det danske Herredømme i Landet, er endnu kun at finde som Undtagelse.

Glemmes maa det heller ikke, at en ikke ubetydelig Del af Befolkningen endnu ikke har haft Lejlighed til at udfolde sig og nærmest maa lide under Omstændigheder og Tilfældigheder, ingen var Herre over. Jeg tænker her nærmest paa de mange, der ved Blodblanding med de danske ikke længer er i Stand til at tage Kampen op paa den gamle Façon, ganske simpelt fordi de ikke er Eskimoer, og som derfor maa føre en kummerlig Tilværelse som Pilkefiskere fra Haanden og i Munden Aaret rundt.

Disse ufrivillige Proletarer, som tæller mange intelligente Mennesker, varsler de nu paabegyndte Fiskeriundersøgelser en smuk Fremtid, med Løfte om en for dem helt ny Erhvervs-Kultur med tidsmæssige Redskaber og videnskabelig Kontrol med Fiskens Vandringer og Fremkomst.

Men de gamle, hærdede Sælfangere, Grønlands Grundpiller i vore

Dage, vil endnu i de nordlige Egne foreløbig have et Fristed for deres enestaaende og dristige Nationalsport. Her vil det endnu vare længe, før Civilisationen kommer til at reducere de herlige eskimoiske Fangstredskaber til Oldsager, der kun er at finde paa Museer; og Eskimofolket vil leve sit glade Naturliv her som en Levning fra de Tider, da Menneskene ikke behøvede at slide hinanden op i hensynsløs Konkurrence.

FÆRØERNE.

AF DR. J. JAKOBSEN.

1. NATUREN OG LIDT OM FOLKET.

FÆRØERNE ligger paa den 62nde Breddegrad, c. 90 Mil (675 Km.) Vest for Bergen og c. 50 Mil (375 Km.) NV. for Shetlandsøerne og NNV. for Skotland. De tæller 18 Øer, hvoraf 17 beboede, foruden en Del Holme. Indbyggernes Antal er 17—18,000 og i stadig Vækst. Hovedstaden er Thorshavn med c. 1800 Indbyggere, paa Østsiden af Strømø. De vigtigste Handelssteder næst efter Thorshavn er Trangisvaag paa Syderø og Klaksvig paa Bordø blandt Norderøerne.

Øerne er gennemgaaende af lang og smal Form, adskilte for det meste ved snævre Sunde med rivende Strømme. Gennem det indre gaar store flade Fjeldstrækninger, som danner en Højslette med en Gennemsnitshøjde af c. 1000 Fod (315 M.). Højest er Landet mod Nord og Vest, hvor Kysterne ud imod det aabne Atlanterhav er næsten utilgængelige, med Sænkning imod Syd og Øst. Op fra Højsletten hæver sig en Mængde Toppe, dels de spidse »Tinder«, dels de oventil mere flade »Fjelde«. I den nordlige Del af Landet, særlig paa de høje og klippefulde Norderøer, Øgruppens nordøstlige Spids, er Tindeformationen fremherskende, paa de lavere sydlige Øer derimod Fjeldformationen. Disse Toppe naar, især i den nordlige Del af Landet, en ret anselig Højde; højest er *Slættaratindur*, 2810 Fod (882 M.), nordlig paa Østerø. Bekendt for sin smukke Udsigt er Fjeldet *Skælingur* 2445 Fod (768 M.), paa Vestsiden af Strømø. Fra ad-

skillige Højdepunkter paa Færøerne har man den herligste Udsigt over Øgruppen med dens mangfoldige Toppe og Pynter og de sig rundt om snoende Fjorde og Sunde.

De Klippedannelser, hvoraf Øerne bestaar, er vulkanske Bjærgmasser fra Tertiærtiden, Basaltmasser, henhørende især til Trapformationen, mægtige oven paa hverandre lejrede Basaltbænke. Dog er paa Færøerne saa godt som intet tilbage af den eftertertiære vulkanske Virksomhed, som er saa karakteristisk for Island.

Fig. 128. Gyde i Thorshavn.

Karakteristisk for et færøsk Landskab er de saakaldte »Hamre« eller Klippeterrasser i Fjeldsiderne, den ene »Hammer« oven over den anden. Disse Afsatser er fremkomne ved, at de blødere Lag i Trapporfyren, den teglrøde Trapsandsten eller Tuf, i sin Tid er forvitrede eller bortskyllede, hvorefter de ovenover liggende Masser, som har tabt deres understøttende Grundvold, er styrtede ned. De færøske Fjelde har gennemgaaende denne terrasseformede Karakter. De nedstyrtede Stenmasser ved Bjærgenes Fod kaldes som i Norge »Urer«. Dalene er gennemgaaende dybe og snævre, indeklemte imellem Fjeldene, og kan paa mange Steder, især paa Norderøerne, sammenlignes med Kløfter eller dybe Furer. En egen, for Færøerne karakteristisk Slags Dale er de saakaldte »Bunde«, *botnar*, smaa halvrunde Dale, aabne ud imod Søen og med en Baggrund af terrasseformet opstigende »Hamre«. Nederst ved Søen er Dalen nogenlunde halvcirkelformet; men jo højere man kommer

op gennem de afbrudte Skrænter, som danner Baggrunden ind imod Land, og gennem de dem omsluttende »Hamre«, des mere ellipseagtig eller oval bliver gerne »Bundens« Form. Ned i Dalene løber saa godt som altid Bække eller Aaer, der ofte danner smukke Vandfald, idet de bruser ned over »Hamrene«. Af nogenlunde store Indsøer findes kun faa; den største af dem er »Sørvaags Vand« (c. 9000 Alen lang og 1500 Alen bred) paa Vaagø.

Fig. 129. Fuglebjærg i Holmen Troldhoved ved Sandø.

Et ejendommeligt færøsk »Bund«-Landskab findes nordlig paa Kalsøen, en af Norderøerne. Fra Bygden Mygledal paa Østsiden til Bygden Troldenæs nordligst paa Øen gaar der en smal Vej højt oppe i den bratte halvcirkelformede Bjærgside, der ligesom omfavner den lille Vig nedenunder. Vejen eller Afsatsen er netop bred nok for en enkelt spadserende. Oven over ham hæver sig den bratte Fjeldtop, der, naar han ser opad, synes at lude sig ud over ham. Er der Skydrift mod Vest, synes Fjeldets Top at bevæge sig mod Øst, og den, der er uvant med saadanne Naturforhold, faar i første Øjeblik uvilkaarligt en Fornemmelse, som om Fjeldet vil

styrte ned over ham. Neden under den vejfarende strækker den helt bratte Bjærgside med de smalle »Hamre« sig lige ned til Søen. Vejen synes ikke farlig; men ve den, der snubler og falder ud over Vejkanten. Ifald det ikke lykkes ham at gribe i denne og holde sig fast, ruller han videre med stedse stærkere og stærkere Fart og standser ikke før ved Bjærgsidens Fod, — med andre Ord: han er Dødens Bytte. Dog er dette den daglige og alfare Bygdevej, og man hører sjælden eller aldrig om noget Ulykkes-

Fig. 130. Tindholm ved Vaagø.

tilfælde, skønt Vejen om Vinteren, naar den er isdækket, frembyder ganske særlig Fare. Men i dette Tilfælde, naar Vejen er isdækket og glat, benyttes altid Fjeldstav og Uldsko uden om Skoene eller Brodde (Pigge) under disse (Sko af barket Kohud eller Oksehud).

Den, som kommer til Færøerne paa en klar Dag, vil, alt som han nærmer sig Øerne, og de græsklædte Bjærgsider og Fjelde begynder at tabe deres blaa Farvetone og at tegne sig i tydeligere Omrids, se lysegrønne Pletter dukke frem hist og her i Strandkanten imellem det omgivende mørkere grønne. Det er Bygderne, Bopladserne med de opdyrkede

Hjemmemarker eller »Bøer«, som alle ligger ved Havet, oftest ved Vige, Bugter og Fjorde, af Hensyn til Baadefart og Fiskeri. De omgivende Vidder af mørkere Farve er den uopdyrkede, til Græsgange benyttede Udmark eller »Hage« (Have). Det er endnu kun meget lidt, som er opdyrket af Øerne — ikke fulde 3 pCt. af Landets hele Areal. Fremmede forestiller sig ofte Færøerne som nøgne og golde Klippeøer, Klippeøer i bogstavelig Forstand, hvis sparsomme Jord kun kan byde kummerlige Livsvilkaar. Dette giver imidlertid et falskt Billede. Øerne er græsklædte fra Fjeldtop til Strand, naar undtages nogle af de højeste Punkter, især paa Norderøerne, hvis øverste Toppe for en stor Del er klippefulde og stenede. Vegetationen er, skønt fattig paa Arter, dog temmelig rig i kvantitativ Henseende. Landet gør derfor paa en klar Solskinsdag et meget tiltalende frodigt Indtryk. Der er udmærkede Fjeldgræsgange, frodige grønne Bjærgsider, som det er en Lyst for Øjet at se udover, og »Klippehamrene« kan ikke forandre denne Landskabets Hovedkarakter. Kun Skovene savnes; men dette er ogsaa et føleligt Savn, og det præger Landets Natur. Lyng dækker dog hist og her Strækninger i Udmarkerne. En Del smaa Pilearter findes, især Dværgpil, og smaa Enebærbuske; men de er for smaa og faatallige til at give Landskabet Præg. Ensformigheden brydes dog paa mange Maader, dels ved de omtalte »Hamre« i Bjærgsiderne, dels ved de talrige fossende Vandløb, dels ved selve Fjeldenes og Pynternes Mangfoldighed af afvekslende Former.

At der tidligere har været Skove paa Færøerne tydeliggøres dog af den Omstændighed, at der ved Tørveskær i Moserne idelig er blevet fundet og endnu findes Rodgrene af Træer, enkelte endog op til en Mandsarms Tykkelse. Et gammelt Sagn er bevaret paa Øerne om disse Skove, og hvorledes de forsvandt; det har følgende Indhold. Nogle færøske Udsendinge kom efter Budsending fra Kong Olaf den Hellige til Norge og stedtes for Kongen, som udspurgte dem om Øernes Forhold, deres Frugtbarhed, om der voksede Skove der og deslige. Det var, i Parentes bemærket, i Kong Olaf den Helliges Tid, at Færøerne blev i egenlig Forstand Skatland under den norske Krone. Udsendingene, som frygtede for Skatte-

paalæg, ifald de beskrev Øerne som frodige og skovgroede, valgte da at skildre dem som golde og fattige, uden Skove. Kongen, som mistænkte Mændene for ikke at tale Sandhed, sagde da til den af Udsendingene, som førte Ordet: »Saa vorde det, som du siger; det vende op, som nu vender ned!« Da sank Skovene ned og forsvandt, og i deres Sted kom Stengrund og gruset Jordsmon. Endnu paavises paa enkelte Steder »forstenede Skove«, det er: Basaltstøtter, som Sagnet lader være forvandlede Træer. En saadan »Stenskov« findes i en Klippehammer paa Øen Møgenæs, den nordligste af Færøerne.

Paa mange Steder, især paa Norderøerne, har Bygderne, skønt de ligger helt nede ved Stranden, dog oftest saa brat en Beliggenhed, at der saa godt som ingen nævneværdige flade Strækninger findes til at opdyrke. Bygden ligger i Regelen umiddelbart ved Fjeldets Fod og ligesom indeklemmes paa den ene Side af Havet, paa den anden af den bratte Fjeldside. Der maa dyrkes, spadegraves og høstes op ad selve Fjeldsiden. Lige oven over Bygderne skyder ofte truende Klippehamre frem; men til Trods for at Fjeldskred, Stenskred, er hyppige paa Norderøerne, høres dog sjælden om Ulykker ved Skred, som rammer Bopladserne. Farligst er den første Del af Foraaret, Tøbrudstiden. De frosne optøende Klipper slaar Revner, og store Stene og Klippestykker løsnes. Den smeltende Fjeldsne bringer Aaerne til at svulme op, og deres bratte Løb gør dem under saadanne Omstændigheder ofte farlige i Foraarstiden for særlig udsatte Bygder og i det hele efter voldsomme Regnskyl; saaledes f. Eks. i Bygden Kunø (paa Øen af samme Navn blandt Norderøerne). Elvebroer rives idelig bort af de pludselig opsvulmende bratte Aaløb og maa Gang paa Gang istandsættes eller bygges paa ny. Færdselsvejen mellem Bygden Skard paa Østsiden af Kunø og selve Bygden Kunø paa Vestsiden gaar gennem en meget snæver Fjeldkløft med lodrette Klippevægge paa begge Sider. Idelig hører den vejfarende her Lyden af nedrullende Stene, undertiden af større Klippestykker; men de i de nævnte Bygder hjemmehørende Folk bruger denne Vej saa godt som daglig uden at ænse de lurende Farer. Dog skyes den almindeligvis i Tøbrudstiden.

Enkelte Bygder, som nu har et meget brat Opland, op ad Fjeldsiden, har i tidligere Tid haft et større fladt Opland langs med Stranden; men disse smalle og lavtliggende Flader er i Aarhundredernes Løb forsvundne, dels ved Bortskylning, dels derved, at de paa Grund af Landets gradvise Sænkning er komne til at ligge under Havfladen. Dette gælder f. Eks. Kirkebø, Færøernes gamle Bispesæde i den katolske Tid, sydvestlig paa

Fig. 131. Thorshavn (Nolsø i Baggrunden).

Strømø og nær ved Øens Sydspids, samt Velbestad lidt Nord for Kirkebø. Begge disse Steder er blandt de ældste færøske Bygder.

Thorshavn og Velbestad ligger omtrent over for hinanden, hver Bygd paa sin Side af Øen, Velbestad omtrent tre Fjerdingvej fra Thorshavn i sydvestlig Retning, Kirkebø c. 1 Mil Syd for Thorshavn.

En Tur fra Thorshavn til Kirkebø er den interessanteste blandt de kortere Ture, som kan gøres paa Færøerne, baade paa Grund af Egnens Naturskønhed, og fordi Kirkebø er den i historisk Henseende mærkeligste Bygd paa Øerne. Vejen gaar op over et 1115 Fod (350 M.) højt Højde-

drag, kaldet *Kirkjubø reyn* (færøsk *reyn* er oldnordisk *hraun*, stenet Grund, stenet Højdedrag, islandsk *hraun*, Lavastrækning). En banet Vej — Velbestadvejen — fører fra Thorshavn til Højdedragets Fod og noget op ad dette, men er foreløbig ikke naaet længere; dette er Færdselsvejen baade til Velbestad og til Kirkebø. Er man kommen op paa Højdedraget, hvis østlige Side er mindre brat end den vestlige, aabner der sig i det Øjeblik, hvor man naar dets øverste Ryg, et prægtigt Panorama for ens Øjne, — forudsat da, at Vejret er klart. De vestlige og sydlige Færøer ligger udbredte for ens Fod, og bag dem det uoverskuelige Hav. Umiddelbart foran en er den lille Ø *Hestur* (Hesten), som hæver sig op til en ganske smal Højderyg foroven, skraanende brat op lige fra Søen paa Indersiden eller Østsiden (her ligger Bygden op ad Skræntens Fod) og helt lodret paa Vestsiden. Denne Øens Form med den smalle Højderyg, som er bleven sammenlignet med en Hesteryg, ligger til Grund for Øens Navn. Lidt Nord for »Hesten« er den endnu mindre Ø *Koltur*, »Kolter«, af Form som en vældig Kulle eller Knold, hvis Sydside er en frodig grøn Skrænt, der bliver smallere opefter, medens Nordsiden er lodret. Paa en smal Lavning Syd for denne Kulle er den lille Bygd. Længere imod Nord strækker sig den brede Vaagø og Vest for denne igen den lille Ø Møgenæs (*Mikjunes*). Mod Syd ses temmelig nær den smilende Sandø med den ejendommelige forbjærglignende store Græsgangsholm »Troldhoved« ud for dens nordvestlige Spids. Længst mod Syd øjnes, ifald Horisonten ikke er for diset, Syderø eller rettere Sønderø (*Suðuroy*), den allersydligste og mest isolerede Ø blandt Gruppen, skilt fra den tæt Syd for Sandø liggende lille Skuø ved et meget bredt Sund: Syderøfjorden (henved 2 Mil bred mellem de nærmeste Landpynter). Oppe paa Højdedraget deler Vejen sig til Velbestad og til Kirkebø. Da der ingen banet Vej er, følger man »Varderne«: smaa Stendysser, opkastede i passende Afstand for at angive Vejretningen. Hvor fredelig end Naturen er heroppe, saa er den dog ikke stille. Hedefugle som f. Eks. Spover og Strandskader (»Tjelde«, færøsk: *tjaldur*) omkredser en og opfylder Luften med deres ejendommelige forskelligartede Skrig — Spoven mere melodiøs, Strandskaden mere

pibende. Er man naaet over Højdedraget, gaar Vejen til Kirkebø sydefter gennem den lange Bjærgside. Gennem et Led i »Bøgærdet« (Stengærdet omkring Hjemmemarken) kommer man til selve Bopladsen, som nu kun tæller ganske faa Huse. Kirkebø ejes af en enkelt Mand, Kongsbonde og Lagtingsmand Johannes Patursson, tidligere Folketingsmand for Øerne og Fører for det nationale Parti. Denne Bygd, som ved sin Beliggenhed mod Sydvest er ganske aaben for Eftermiddagssolen, hører til de frugtbareste paa Færøerne. Tidligere har her ogsaa været en god Havn, som nu er borte paa Grund af de Forandringer, der er overgaaet Landet, saaledes som ovenfor meddelt. Det er derfor forstaaeligt, at Kirkebø allerede i den tidlige Middelalder var bleven Øernes Hovedbygd.

Som Minde om Kirkebøs Betydning i Fortiden staar den mægtige Domkirkeruin, almindelig blot kaldet »Kirkebømuren« (Syd for Husene), en Stendomkirke, hvis Bygning aldrig blev helt fuldført. Dette Bygningsværk skyldes saa godt som helt en enkelt blandt de færøske Biskopper i Katolicismens Tid, nemlig Erlend omkring Aar 1300. Paa Kirkebø Hovedgaard findes den ligeledes fra Bispetiden stammende og i arkitektonisk Henseende mærkelige »Blokstue«, færøsk: *stokkastova.* — Oppe i en »Hammer« oven over Bopladsen vises den saakaldte »Sverres Hule«, efter Sagnet det Sted, hvor Kong Sverre blev født. Dette passer dog ikke med Sverres Saga, efter hvilken Sverre først kom til Øerne med sin Moder, da han var fem Aar gammel. Her blev han oplært til Præst hos Biskop Roar i Kirkebø. »Sverres Hule« er dog nu ret uanselig, da Fjeldskred har mindsket dens Omfang meget betydeligt.

Tæt ved Stranden er den for sine Edderfuglevarp bekendte Kirkebøholm.

Prægtigt er et færøsk Landskab, naar den af Havet opstaaende eller i Havet nedgaaende Sol farver Fjeldtoppe, Bjærgsider og Klippevægge med sit ejendommelige røde Skær, skiftende fra Nuance til Nuance. Derfor hedder det ogsaa ofte i de færøske Kæmpeviser: *sólin roðar í fjødl* (»Solen rødfarver Fjeldene«) som omskrivende Udtryk for: »Solen staar op« eller »Solen gaar ned«.

Af betagende Virkning er det ogsaa paa en stille Midsommernat at færdes i de færøske Farvande, over det spejlklare sølvglitrende Vand, omgivet til alle Sider af fantastisk formede Fjelde og Klippepartier, der skiftevis dukker frem og forsvinder. Hvor himmelvidt forskelligt og endnu mere imponerende er dog ikke det samme Hav paa en Dag med Storm og stærk Søgang, især om Vinteren, naar de høje Bølgers voldsomme

Fig. 132. »Sanggjov« ved Skopen paa Sandø.
(Øerne Kolter og Hest i Baggrunden).

Drøn genlyder mod Kysten og overdøver al anden Larm i Naturen. Derfor er Færingen ogsaa gennemgaaende højrøstet i sin Tale.

Især paa Landets Vestkyst, som ligger aaben for Atlanterhavet, mærkes Havets Magt ved, at det saa at sige undergraver Landet, huler store Grotter ind i Bjærgvæggene forneden i Vandspejlet og løsriver store Klippestykker. Heri er de bløde Tufstenslag en Hovedaarsag, idet de ikke som den haarde Basalt har tilstrækkelig Modstandskraft over for Bølgernes Angreb. Og naar »Bølgen bryder fra Grunden«, som det hedder, kan Klippestykker og store Stene fra selve Havbunden findes kastede

op paa Land, undertiden et godt Stykke Vej ind i Landet, paa Steder, hvor Kysten er lav.

Et af de skønneste Steder paa Færøerne er Bygden Sand paa Sandø. Her findes de forskellige Sider af den færøske, i alt Fald den sydfærøske Natur forenede. Staaende paa Højdedraget Nord for Bygden har man Udsigt over den store Indsø, Aaerne, den frodige Indmark, som frembyder en paa Færøerne sjælden stor og jævn Flade, op fra denne paa Østsiden (til venstre) den terrasseformede grønne Fjeldside med den gennem »Hamrene« nedstyrtende Fos, det store hvide Sand, hvorefter Bygden har sit Navn, videre sydefter: den brede Sandbugt, ud for denne (noget vestligere) den bratte lille Skuø, Oldtidshelten Sigmund Brestessøns Fødeø, kendt fra Færingesaga, og noget længere borte, en Smule østligere, den endnu mindre, paa alle Sider næsten lodrette og oventil flade Ø Store Dimun, hvorpaa der kun findes en eneste Gaard. — Ogsaa Kvalbø, egentlig »Hvalbø«, paa Syderø karakteriseres ved en efter færøske Forhold sjælden stor og flad Indmark (Bø) og et sjælden stort og smukt Sand. — Af en ejendommelig Skønhed er den isolerede Bygd Sunnbø sydvestlig paa Sydspidsen af Syderø og Færøernes sydligste Bygd. Bag den imod Nord og Nordøst hæver sig brat en af de mest udstrakte og frodige Bjærgsider paa Øerne; foran den imod Sydvest er intet andet end det aabne Hav.

Meget ejendommelig er den nordfærøske Saksun (Sakshavn) Bygd nordtil paa Vestsiden af Strømø. Karakteristisk for Stedet er et langt og snævert, af høje lodrette Klipper paa begge Sider indesluttet Indløb, endende inderst inde i en rund lille Bugt, »Pollen« kaldet. Her indenfor er Bopladsen, omgiven af høje Fjelde. Fra Saksun fører en dyb kløftlignende Dal mod Sydøst til Bygden Kvalvig paa Østsiden af Strømø.

Desværre er den, som vil færdes paa Færøerne for at se naturskønne Steder og nyde smukke Udsigter, meget ofte udsat for at blive narret af Vejret. Især er Taagen en fortrædelig Gæst og ganske uberegnelig. Bedst som den rejsende, der har gjort en lang Tur til et eller andet Udsigtspunkt, f. Eks. Skæling Fjeld, tror, at nu er han ved Maalet, — vips er Taagen der, sænker sig som en Hætte ned over Fjeldets Top, længere og

længere ned, og i et Nu er alt mørkt omkring en. Den rejsende maa da opgive Turen for den Dag. Og Taagen kan ligge længe, ikke blot i Dage, men i en til to Uger. Rejsende, som er komne til Thorshavn i Vejr med stærk Taage, har undertiden opholdt sig i adskillige Dage paa Stedet uden at kunne faa Overblik over Omgivelserne og er, naar Taagen endelig er lettet, pludselig saaledes som den er kommen, blevne overraskede ved at se, at der uden for Byen, ikke stort mere end en halv Mil borte, ligger en langagtig Ø med en vældig Kuppel paa Midten. Det er Nolsø, Thorshavns Bolværk imod Øst.

Dage med klart Vejr og høj Himmel er afgjort langt færre paa Færøerne end Dage med Taage, fugtigt Vejr eller Regn. Det færøske Klima er, da Øerne ligger i Golfstrømmen, et udpræget Øklima, meget mildt, men meget fugtigt og ustadigt. Der er kun ringe Forskel paa Aarstidernes Temperatur; Middeltemperaturen, beregnet for Thorshavn, er 6—7° C., om Sommeren c. 11°, om Vinteren 3. Det omgivende Hav fryser aldrig til, og Sneen ligger kun ganske kort, naar Fjeldtoppene fraregnes. Paa Grund af hyppige Forandringer i Lufttrykket er Vindene meget vekslende og kan naa en betydelig Styrke. Storme er hyppige, især om Efteraaret og Vinteren, og paa mange Steder øges deres Styrke betydelig ved, at de presses igennem Fjeldskaarene. Fra disse farer da voldsomme Kastevinde ned over Bygderne og ud over Søen. Nedbøren er meget betydelig, især om Efteraaret og Vinteren. Taage (*mjørki, toka*) indtræffer til alle Tider, dog mindst om Efteraaret, som er den klareste Aarstid; om Sommeren er den temmelig fremherskende. Den nævnes med forskellige Navne, alt efter de forskellige Former, hvorunder den optræder. Den kaldes *skadda* eller *sködda*, naar den kun hviler over Fjeldtoppene, og ledsages da oftest af stærk Blæst. En ejendommelig Form for Taage er den saakaldte *pollamjørki*, der ligger langs hen ad Søen ind i Bugterne og gennem Dalstrøgene (Bundene) og dækker den nederste Del af Fjeldene, medens Luften foroven er klar. Den øverste Del af Fjeldene synes da ligesom at svæve løs i Luften.

Færingen, i alt Fald den mandlige Type, er i sit Ydre en ægte Ætling af de gamle Vikinger: høj og rank, blond og blaaøjet. Han er af Karakter gennemgaaende alvorlig og noget indesluttet. Øernes bjærgfulde Natur og hans idelige Færden paa Havet, baade naar det er roligt, og naar det er i Oprør, har sat sit Præg paa ham. Men hans Livssyn er ikke mørkt; han savner slet ikke Humor og forstaar at glæde sig ved Livet, hvor

Fig. 133. Færing. Færøpige.
(Efter Fot. af Maler Johs. Klein).

sparsomme end de Fornøjelser er, som bydes ham. Ogsaa dette har sin Rod i hans Lands Natur, idet Øerne, som alt bemærket, er langt fra at være golde, men har meget, som kan oplive baade Øje og Sind. Al Dogmatiseren og Filosoferen ligger ham meget fjern; det er kun det praktisk haandgribelige, som interesserer ham, — i den Henseende er han en direkte Ætling af Fortidens Nordbo. Hans religiøse Tro er simpel og usammensat uden Grubliseren, og Sektvæsen har aldrig kunnet trives synderlig paa Færøerne.

Sydringerne er i Karakter gennemgaaende forskellige fra de øvrige

Færinger. De er livligere og kvikkere, men ogsaa mere hengivne til Retstrætter. Ogsaa i deres Ydre afviger de fra de andre Færinger; de er mere undersætsige af Bygning og gennemgaaende mørkere. Kortskalleformen er den fremherskende i Modsætning til Langskalleformen paa de nordligere Færøer. Sandsynligvis foreligger der paa Syderø en Raceblanding, snarest en Iblanding af keltisk Blod i det gamle norske.

Fig. 134. Færinger. (Efter Fot. af Johs. Klein.)

2. NÆRINGSVEJENE.

Enhver Færing er baade Fisker og Jordbruger paa en Gang. Et enkelt af disse Erhverv, Fiskeri eller Jordbrug, er ikke tilstrækkeligt til at brødføde ham, naar man ser bort fra det moderne Skibsfiskeri, som drives professionelt af en meget stor Del blandt de yngre. Jordlodderne er gennemgaaende smaa, især for Odelsgodsets Vedkommende. Jordegodset deles i Kongsgods, det vil sige: Staten tilhørende Fæstegods, omtrent Halvdelen af Færøernes Jord, og Odelsgods eller Selvejendom. Dette sidste er i

Tidernes Løb blevet saa stærkt udstykket ved Arv, at der i Regelen ikke kan holdes mere end et Par Køer paa en Odelslod. Flere af Fæsterne paa Kongsgodset, de saakaldte Kongsbønder, har derimod større Jordbrug, hvorpaa der kan holdes indtil en Snes Køer. Langt større Betydning end Koholdet har imidlertid Faareavlen, hvorom nærmere i det følgende.

For det ubetydelige Agerbrugs Vedkommende er det især Høavlen til Kreaturfoder, som har en vis Betydning. Med Kornavlen er det for Tiden, hvor Skibsfiskeriet er kommet til at spille en saa dominerende Rolle, kun meget smaat bevendt. Der dyrkes en Art treradet Byg, »færøsk Korn«, som dog paa Grund af det vanskelige Klima langtfra altid naar Modenhed. Derimod trives Rodfrugter (Roer og Kartofler) godt. Det almindelig benyttede Dyrkningsredskab er Spaden; Ploven er sjælden.

Nu nogle Ord om Øernes Hovednæringsvej: Fiskeriet, og i Forbindelse hermed lidt om Baadfarten i Almindelighed.

»Hvert færøsk Drengebarn fødes med en Aare, d. v. s. en Baadaare, i Haanden«. Dette gamle færøske Ordsprog tydeliggør bedre end alle Eksempler Færingens Afhængighed af Søen, og hvilken Rolle Baadefart og Fiskeri spiller paa Øerne. Fra Oldtiden af har Færingen været henvist til at søge sin Næring paa Havet ved Fiskeri. I aaben Baad gaar han ud til Havs, ofte mange Mil, for at naa Fiskebankerne, og mangen drøj Tørn har han maattet udstaa, naar et pludselig opkommende Uvejr tvang ham til hurtigst muligt at søge til Land igen. Det var ofte Livet om at gøre. Ved Besøg paa de fjernere liggende Fiskebanker, hvor Baadfiskerne kan opholde sig i Dagevis, har de ikke alene Mad og Drikke, men ogsaa Kogeredskaber med i Baaden. Saadant Baadfiskeri drives i Fællig.

Den gamle færøske Baad, som minder om den norske Nordlandsbaad, er en Modificering af Vikingeskibstypen. Den er bygget som Robaad, flyder meget let paa Vandet og lystrer lynsnart Roret. Dette er af største Vigtighed i oprørt Sø, hvor alle deres Liv, som er i Baaden, kan afhænge af Rorsmanden. Styret af en øvet Rorsmand farer den behændigt op paa de bratte Bølgerygge og ned i de dybe Bølgedale, og det synes som en Leg for den under saadanne Omstændigheder, hvor en mere tungvindt

Baad vilde være hjælpeløst fortabt. — En meget stor Del af Færdselen og især Transport foregaar til Søs med Baade. Dog har den Omstændighed, at et lille Dampskib, tilhørende Købmand Mortensen i Trangisvaag paa Syderø, nu besørger baade Person- og Godstrafik imellem Øerne, formindsket den gamle Trafik med Baad en Del. Hesten bruges meget lidt, undtagen til Transport af Tørv og Gødning. Rideheste er i den senere Tid

Fig. 135. Fangsten deles. Thorshavn. (Efter Fotografi af Johs. Klein.)

blevne næsten en Sjældenhed, og i det hele danner Færøerne med Hensyn til Brugen af Hesten en stor Modsætning til Island.

Kan Færingen til Tider paa Landjorden synes langsom og sløv i sine Bevægelser og i sin Maade at være paa, naar intet vigtigt Arbejde optager ham, saa er han et helt andet Menneske fra det Øjeblik, da han kommer i Baaden. Da opdager den fremmede, som skal befordres ad Søvejen, at de Mænd, som tilsyneladende dovent og ligegyldigt slentrede ned til Stranden, er spændstige og elastiske, med lette, lynsnare Bevægelser og med et Øje paa hver Finger. Navnlig gælder dette de Folk, som bor paa Brændingssteder,

og for hvem det ofte er forbundet med stor Møje og Fare at komme fra eller til Land; thi selv i middelgod Sø kan Kystbrænding være farlig endog for den lokalkendte.

Øerne Fuglø (den yderste af Norderøerne), Møgenæs (den vestligste af Færøerne) og Store Dimun (en af de sydlige Øer) er Steder med særlig vanskelige Landingsforhold. Især synes Store Dimun i Frastand helt utilgængelig. I Bygden paa Møgenæs maa Mændene ofte, naar de skal ud af eller ind i Landingsbugten med Baad, passe nøje med Iagttagelse af hvert Sekund paa de roligere Mellemrum imellem Brændingsbølgerne, og under Ud- eller Indroningen er hver Nerve spændt. Udvises der ikke den største Snarhed i Vendingen, kan der være Livsfare paa Færde. Da Kystbrænding og dermed tillige Landing og Affart fra Kysten er saa afhængig af den herskende Vindretning — ogsaa Strømforholdene spiller i mange Tilfælde en stor Rolle —, staar der gerne Baade paa forskellige Steder, Steder, som vender i forskellige Retninger, f. Eks. paa modsatte Sider af et Ejd (en Landhals). Brugen af det ene eller det andet Affarts- eller Landingssted afhænger da af, hvor der i det givne Øjeblik er mindst Brænding. Ved Bygden Kirke paa Fuglø maa Mændene, naar de ikke kan komme ud fra Bygdens egentlige Landingssted, drage Baaden en meget lang Vej ad en smal Afsats i en Klippevæg ud imod Havet, en saa snæver Afsats, at de, som under en saadan Baaddragning staar paa den ydre Side, netop kan naa at faa Fodfæste og ikke mere. Paa Store Dimun bliver Baadene ved Hjælp af stærke Kæder hejsede op i Bjærget for at være beskyttede imod Brændingen.

Paa de sidstnævnte tre Øer kan det, især ved Vintertid, hænde, at der ikke blot gaar Uger, men mere end en Maaned, ja endog Maaneder, hvori man er afskaaren fra Forbindelse med Omverdenen.

Den tæt ved Kysten almindeligst fangede Fisk er Sej (fanges med Haandsnøre eller Medestang), og ind i Bugter og Vige kommer ofte større Stimer baade af Sild og især Smaasej, som da fanges med Vod. Sejen (Smaasejen) vindtørres i usaltet Tilstand, dels paa Stænger uden paa Husene, dels i aabne Tremmehuse, »Hjælde«.

Skibsfiskeriet, der har taget et mægtigt Opsving siden Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede, beskæftiger nutildags en Mængde Mennesker paa Øerne. Færøerne ejer en Flaade paa omkring halvandet Hundrede Dæksfartøjer, hvoraf der falder forholdsvis langt flere paa Syderø end paa de andre Øer. Det med disse Skibe drevne Fiskeri er Stortorskfiskeri med Langline, især under Islands Kyster, og det kan give et Par Millioner Kroner i aarligt Udbytte. Stortorsken tilberedes almindeligt til Klipfisk, saltes og tørres paa Strandklipperne og udføres til Udlandet, især til Spanien. Den for nylig anlagte Telegraf til Øerne har virket i høj Grad fremmende paa denne Erhvervsgren.

Af Husdyrene spiller Faarene aldeles afgjort den største Rolle. Øerne har deres Navn efter dem (oldnordisk *fær*, ved Siden af *sauðr*), og Ordsproget *Seyða udl er Føroya gudl* (Faareuld er Færø Guld) viser tilstrækkelig tydeligt Faareavlens Betydning for Øerne fra de ældste Tider. Fra Aar 1298 findes et kongeligt »Faarebrev« (*sauðabréf*) for Færøerne, udstedt af den norske Hertug Haakon Magnussøn, som havde Øerne i Forlening, og indeholdende nærmere Bestemmelser angaaende Faarebruget foruden en Del andre Ting. Denne Forordning blev senere bekræftet af Kong Christian IV i 1637. Det er dog kun i uegentlig Forstand, at de færøske Faar kan kaldes Husdyr; thi de gaar i halvvild Tilstand i den fælles Udmark hele Aaret rundt, ogsaa om Vinteren. I strenge Vintre med megen Sne kunde der tidligere ske meget stor Skade paa dem; men nu bygges der flere og flere Faarehuse i Udmarken, hvor Dyrene kan søge Ly, og hvor der, naar fornødent gøres, henlægges Foder. Den udstrakte Udmark eller »Have (Hage)« er forbeholdt Faarene til Græsning. Kun den Bygden nærmest liggende Del af Udmarken, den saakaldte »Hushave«, bruges til Græsning for Køerne; men ogsaa her findes Faaregræsgange. Fra 70 til 100 Tusind Faar ernæres i Færøernes Udmark (Antallet kan variere stærkt, alt efter som Aarene er gode eller daarlige). Af Færøernes Landareal (24 □ Mil) er c. 200,000 Tdr. Land (20 □ Mil) græsgroet, deraf 6—7000 Tdr. Land opdyrket — Resten Udmark.

De faa og smaa Heste græsser ligesom Faarene hele Aaret rundt i

Udmarken. De anvendes, som nævnt, mest som Pak- eller Kløvheste ved Transport af Tørv, Øernes vigtigste Brændselsmateriale, og Gødning. Til Kløvsadlen fastgøres paa hver Side af Hesten en Tremmekasse, »Løb« kaldet. Dog er Transport i saadanne »Løbe« paa Menneskeryg nok saa almindelig.

I den opdyrkede Indmark eller »Bø« er det gamle Fællesskab ophævet, idet enhver nu ejer sine bestemte Stykker*); men endnu er en Bygds Udmark og Faaregræsgange Fællesejendom. Udmarken deles i Haveparter svarende hver til bestemte Arearler i »Bøen«. Med en Mands Ejendomslod i den opdyrkede »Bø« følger en tilsvarende Andel i Udmarken, i Slagtefaar og i Faareuld. En købt Jordejendom anvises i matrikuleret »Bø«, men hermed følger saa dels den nysnævnte Andel i Udmarksfaarene, dels Ret til Græsning i Udmarken for et vist Antal Køer, saa mange som vedkommende kan vinterføde med Hø af sin Ejendom i »Bøen«, endvidere Ret til Tørveskær, Andel i Fuglebjærgene og Fangsten af Søfugle, Forstrandsrettigheder o. desl. Det maa dog bemærkes, at »*kenning*« eller saadant Særeje, ifølge hvilket enhver ejer sine bestemte Faar i Udmarken, er ved at blive mere og mere almindeligt. »Bøen« er fra gammel Tid matrikuleret i »Marker«, og »Marken«, som er en Værdienhed, kan variere fra 1 Td. Land til adskilligt over 2 Tdr. Land. En »Mark« deles i 16 Gylden, en Gylden i 20 Skind. — Senere opdyrkede Jordstykker, som er lagte til den gamle »Bø«, kaldes »Trøer«; de savner i Almindelighed de til »Bøen« knyttede Rettigheder.

Faarene tilses jævnlig af dertil udvalgte »Søjdemænd« og drives to Gange om Aaret i Fold: sent paa Foraaret eller ved St. Hanstid, naar Ulden skal plukkes af dem (den sidder da ganske løs, saa det er ikke nødvendigt at klippe den), dernæst om Efteraaret, naar Slagtefaarene skal udtages. Kødet bliver ophængt til Tørring usaltet i dertil indrettede aabne Tremmehuse, »Hjælde«. Det saaledes vindtørrede Kød kaldes »Skærpe-

*) Dog bruges »Bøen« paa visse Tider til fælles Græsning for Bygdens Kreaturer, for Faarenes Vedkommende i Tiden fra den 25. Oktober til den 14. Maj.

kød«. Ogsaa Fisken, især den mindre Fisk, vindtørres paa lignende Maade. Ulden forarbejdes til Beklædningsgenstande, for en Del til Udførsel, f. Eks. til Trøjer — de saakaldte »islandske Trøjer«, som udelukkende er færøsk Fabrikat. Disse har dog ikke nær saa stort et Marked nu som tidligere. Fabrikation af Tæpper har i den sidste Tid været i Tiltagende.

Efter Fiskeri og Faareavl bør nævnes Fuglefangsten, Fangsten af Bjærg- og Søfugle, som en vigtig Erhvervsgren. Da denne Fangst er sat i System paa forskellig Maade og derved karakteristisk for Færøerne, fortjener den lidt nærmere Omtale her. Den foregaar om Sommeren (især i Juli og August) og sker dels ved Opstigning fra Søen, dels ved Nedstigning i Fuglebjærgene, det er høje, bratte Klippevægge ud imod Havet. Paa Afsatserne i disse Klippevægge har Søfuglene deres Reder, og de Fugle, som især er Genstand for Fangst, er Lunden (Søpapegøjen), Alken og Lomvien. Ved Nedstigningen i Bjærget ovenfra bliver Fuglefængeren firet ned i en Line, som bindes om Livet paa ham. Linen er forbundet med Akselbaand (Skulderbaand) og Laarbaand, som gaar henholdsvis omkring Skuldrene og Laarene, saaledes at Manden under Nedfiringen og under Arbejdet med at fange Fuglene befinder sig i bekvem siddende Stilling og har Armene frie. I Haanden har han sit Fangstredskab, den saakaldte »Flejestang«: en c. 12 Fod lang Stang med et poseformet Net paa Enden, fastgjort til Stangen ved Hjælp af to tynde buede Arme af Træ, som holder Netmundingen udspilet. Han søger saa at kaste Nettet over Fuglene, inden de flyver ud, eller medens de er i Flugten, og drejer det om for at

Fig. 136. Over »Eggen«. Paa Fuglefangst.
(Et Øjebliksbillede af Johs. Klein.)

indvikle Fuglene deri. Fuglefængeren gaar langs Afsatserne, hvor Fuglene bygger. Ofte løser han sig ud af Linen for at kunne være friere i sine Bevægelser og gaar langs Afsatsen, hvor denne er bred nok til at tillade det.

Der udkræves mindst fem Mand for at betjene en Fuglefænger i Line; en af dem har til Opgave at holde Øje med ham for at opfange hans Signaler, om han vil fires længere ned enten hurtigt eller langsomt, om han vil holde stille eller trækkes op igen m. m. Er Klippekanten, hvorover Linen løber, skarp, lægges et afrundet Stykke Træ, en »Bergstok«, langs Klipperanden og fæstes i begge Ender. Over denne Stok løber saa Linen. Dennes øverste Ende bliver snoet om en i Jorden nedrammet Pæl, og ved denne anbringes en særlig betroet Mand. Hvor Jordsmonnet er grundt og en Pæl vanskelig at nedramme, snor Manden ved Linens Ende denne om Lænderne og sætter sig saaledes, at han har Fodfæste og i paakommende Tilfælde er i Stand til at standse Linen, ifald f. Eks. det Grundlag eller det Klippestykke, som Fuglefængeren staar paa, pludselig skulde glide ud og Manden styrte ned. Den eneste virkelige Fare, som Manden i Linen har at frygte for, er de løse Stene i Bjærget, som kan falde ned og ramme ham. Ofte har saadanne nedrullende Stene voldt Fuglefængeres Død, medens disse har været nede i Bjærget. Den, som gaar ned i Bjærgline, søger derfor gerne under langsom Nedfiring at fjerne alle løst siddende Stene paa sin Vej.

Flere mærkelige Eksempler er meddelte paa Fuglefængeres Redning under farefulde Nedstigninger eller Ophold i Fuglebjærget. — En i et saadant Bjærg nedfiret Mand havde »taget Loft«, d. v. s. i Linen svunget sig ind i en Hulning i Fjeldvæggen under et fremspringende Fjeldparti og faaet Fodfæste paa en Afsats under dette »Fjeldloft«. Saadant tillader kun de mest øvede Fuglemænd sig, da det er højst farligt og let kan koste den Livet, som forsøger derpaa, hvis han ikke er meget sikker i sine Bevægelser. Han maa svinge i snorlige Linje ind imod Klippevæggen; kommer kan ud af den lige Kurs, er han dødsens og knuses. Vedkommende, en øvet Fuglemand, som havde »taget Loft«, løste sig derefter ud

af Linen for bedre at kunne gaa langs Afsatsen, hvor mange Fugle byggede. Men inden han gav sig paa Vandring, fastgjorde han Linen om en Sten for atter at kunne binde sig i den, naar han vendte tilbage. Efter endt Fangst kommer han tilbage, men opdager nu til sin Skræk, at Linen er borte. Den er gleden løs, og han ser den hænge langt ude i Luften lodret ned uden for Fjældloftet. Han er afskaaren fra at signalisere til

Fig. 137. Paa Fuglefangst. Thorshavn. (Efter Fotografi af Isaksen.)

Mændene foroven og fatter saa den dristige Beslutning at springe ud i Luften lige imod Linen. Lykkes det ham at springe langt nok og at omklamre Linen med Hænderne eller Armene, er han frelst; i modsat Fald styrter han i Havet og er fortabt. Han gør Springet, faar fat i Linen og er frelst. — Et andet Eksempel (fra Sunnbø paa Sydero) er følgende. En Fuglemand, som blev firet ned i Line, kom ved en pludselig Indskydelse til at kaste Blikket opad. I samme Øjeblik ser han en stor Sten løsne sig i Fjeldvæggen lige over hans Hoved og styrte ned. Med Lynets Hast sætter han Fødderne imod Klippevæggen, som paa det Sted, hvor han be-

fandt sig, dannede et ubetydeligt Fremspring, og skyder sig ud fra Bjærget, idet han spiler Benene ud til Siderne, saa godt han formaar, i det svage Haab, at Stenen mulig kan styrte ned i Aabningen mellem hans Ben. Det gaar virkelig saaledes. Stenen eller Klippestykket styrter ned imellem hans Ben, men afskærer Kødet paa Indersiden af begge hans Laar. Han besvimer; men i Besvimelsesøjeblikket har han Aandsnærværelse nok til at signalisere og bliver saa hejset op. Han laa syg længe efter og blev rask igen, skønt han aldrig fik sin tidligere Førlighed tilbage.

En anden for Færøerne ejendommelig Erhvervsgren er den systematisk og efter lovordnede Regler drevne Grindehvalfangst. Vel har Fangsten af Grindehvaler gennemsnitlig ikke nær den Betydning som Næringsvej for Færingerne, som Fiskeri og Faareavl har — der kan gaa Aar hen, hvor Grindehvalerne optræder meget sparsomt eller bliver helt borte, og om end de kan komme i Mængde paa eet Sted, kan der være store Dele af Landet, hvor man ikke ser noget til dem eller faar nogen Andel i Fangsten —; men da denne Fangst ved den Maade, hvorpaa Færingerne driver den, er saa karakteristisk for Øerne, fortjener den nærmere Omtale her.

Opdages en Hvalflok fra en Baad ude paa Havet, ror Mandskabet øjeblikkelig til Land eller til andre Baade, som mulig er i Nærheden, og der hejses et Klædningsstykke, f. Eks. en Trøje, som Signal op i Masten. Saa snart som dette Signal øjnes inde paa Land, bliver Ilbud sendt omkring fra Bygd til Bygd, dels ved Sendebud til Fods, dels ved Udbredelse af hvide Lagener paa bestemte Steder, dels og almindelig ved Antændelse af Bavner (Røg, som frembringes ved Antændelse af Hø). Saa snart som den først antændte Bavn bliver synlig i Omegnen, tændes der flere og flere i videre Omkreds og i bestemt Orden og Rækkefølge. Paa disse Maader spredes Budskabet rundt omkring i et Nu. Den for nylig anlagte Telegraf og Telefon vil for øvrigt ogsaa paa dette Omraade komme til stor Nytte og for en væsenlig Del overflødiggøre gamle Ilbudsanstalter. Storbaadene, Tolv- og Timandsfarere, gøres klare i Hast, thi der er ingen

Tid at spilde, hvis Grinden*) er i Fart; det gælder om ikke at miste dens Spor. Naar Baadene kommer til Stedet, hvor Grinden er, danner de en Halvkreds uden om den og begynder Drivningen. Denne sker ved, at der fra Baadene kastes Stene ned i Vandet, thi Hvalerne ængstes for disse Stene, især naar de falder ned i Mængde, — de først ankommende Baade er altid vel forsynede med dem —, og paa den Maade kan man drive Flokken, i hvad Retning man ønsker. Ved jævn og vedholdende Kasten med Stene kan man faa en i Fart værende Grind til at vende, ifald den gaar i modsat Retning af den, hvori man vil drive den, og sjælden bryder den i saadanne Tilfælde igennem Baaderækken. Der er altid en anførende Hval, og i den Retning, som den gaar, gaar hele Flokken. Er der for stærk Modstrøm ved Drivningen hen mod den bestemte og for Dræbningen egnede Vaag eller Bugt, hvor det er magtpaaliggende at drive Grinden ind, saa gennes den midlertidig andensteds hen, ind paa en Bugt, hvor den kan »gemmes«, det er: holdes i Ro, indtil det gunstige Strømfald indtræder. Grinden bliver altid dreven ind paa en saakaldt »Hvalvaag«: en for Grindedrab egnet Bugt med dyndet eller løs og sandet Bund og med jævnt opgaaende Grund. Des hurtigere Bunden mudres op, des bedre for Dræbningen, idet Hvalerne blindes derved og forvirres. I Almindelighed svømmer Grinden i Vandskorpen; men undertiden dykker den og bliver da gerne i nogle (indtil fem) Minutter nede i Vandet. Dog kan man iagttage, i hvad Retning den gaar, af de Luftblærer, som stiger op paa Vandskorpen. Ved Drivningen har »Findingsbaaden« (den Baad, som først har opdaget Flokken) og saa de for Hvalvaagen valgte fire Grindeformænd Overbefalingen, og alle Baadene er under Straf forpligtede til at rette sig efter deres Bud.

Til Dræbningen bruges de saakaldte Hvalvaaben. Et Hvalvaaben er en c. 12 Tommer lang og 4 Tommer bred Lanse paa et c. 3 Alen langt Træskaft, i hvis Ende en tynd Line er fæstet; ved Hjælp af denne Line kan et saadant Vaaben slynges langt ud og hales tilbage igen. Harpun

*) En »Grind« betyder en Flok Grindehvaler.

bruges ikke, førend det har vist sig umuligt at dræbe Grinden paa almindelig Maade eller ved Fællesfangst; thi ved Harpunering beholder enhver det, som han kan fange.

Naar en Grind skal drives ind paa Hvalvaagen, bliver Baadene ordnede til Drabet, sædvanlig i tre Rækker, med nogen Afstand imellem Rækkerne. Dette sker for det Tilfældes Skyld, at Grinden skulde vende ud igen — den mærker ofte Uraad ved at føle Vaagens grunde Bund under sig — og bryde igennem den forreste Baaderække; den anden Række skal da kunne møde den (med Stenkast), og skulde Grinden ogsaa bryde igennem denne, træder den tredie Baaderække til. Angrebet sker ved, at en Baad i den forreste Række bryder frem og ror ind paa Flokken, inden den bliver sky for Grunden paa Hvalvaagen og vil vende. Manden, som staar i Forstavnen, slynger sit Hvalvaaben ud og saarer en Hval i Bagkroppen. Denne Hval styrter forskrækket frem, og Angsten breder sig øjeblikkelig til hele Flokken, som skynder sig fremad. Undertiden løber den helt op paa Land, op paa Sandet, tagende en mægtig Styrtesø med sig, og naar denne Bølge strømmer tilbage, ligger Flokken tør paa Sandet og er fanget. Grinden har da »gjort Landgang«, som det hedder. Oftest gaar det dog ikke saa let. Grinden forvirres i det grunde opmudrede Vand og standser, inden den kommer op paa Land. Lansestik bliver da uddelte til alle Sider af Mændene i den forreste Baaderække; først naar Grinden svømmer rundt i Blodet og der ingen Fare er for, at den skal bryde ud, lægger den anden og tredie Baaderække ind i Drabet. Er Drivningen og Angrebet et interessant Syn, saa er selve Grindedrabet et uhyggeligt Skuespil, nærmest et Slagteri i stor Stil, under hvilket de ellers fredelige Færinger synes helt forvandlede. Til Trods for, at Baade og Hvaler tumler om mellem hverandre, hænder det dog sjælden, at der sker nogen Skade paa Menneskeliv. Efter endt Dræbning bliver Hvalerne dragne op paa Land ved Hjælp af store Jernkroge, hvorpaa Halsene bliver overskaarne paa dem med store, saakaldte Grindeknive. Saa bliver de nummererede og vurderede, og derefter bliver Udskiftningen foretagen hurtigst muligt af Stedets Sysselmand (omtrent lig Sognefoged i Danmark);

Udskiftningen er intet let Arbejde, da der er meget omstændelige Regler at gaa frem efter, og en Grind kan være paa flere Hundrede, indtil Tusinde Hvaler. Findingsbaaden faar den største eller bedste Hval (den Mand paa Baaden, som først har opdaget Flokken, faar Hovedet (»Kulen«), Hvalvaagens Beboere faar en særlig Part, og Resten uddeles, naar Tienden er fradragen, til hele det omfattende »Grindedistrikt«, thi Øerne er med Hensyn til Uddeling af Grindehvalkød inddelte i store, bestemt afgrænsede Distrikter. Spækket og Kødet saltes ned, fraregnet det Spæk, som bruges til Udvinding af Tran; en Del af Kødet bliver ogsaa hængt op til Vindtørring (usaltet), men da maa det være aldeles friskt.

3. LEVEMAADE. AANDSLIV. HISTORISKE BEMÆRKNINGER.

En Bygds Huse staar gerne i Klynge eller gruppevis. En saadan Husgruppe i en Bygd kaldes en »Byling«. De fleste Huse opføres nutildags af Tømmer, indført fra Norge eller Sverige. Øerne ejer jo ikke selv Skove; først for nylig er en lille Plantage anlagt ved Thorshavn. I ældre Tid var det almindelig Skik at opføre Beboelseshuse saa vel som Udhuse af Sten og Jordtørv lagvis; indvendig var da Beboelseshusene panelklædte. Tagene tækkes med Næver (Birkebark) og Grønsvær. Adskillige offentlige Bygninger (Skoler, Kirker) er dog i den sidste Tid bleven opførte af Sten.

Et færøsk Hus bestaar almindeligvis af en »Røgstue«, tjenende til Køkken og Dagligstue, og en finere saakaldt »Glasstue«, benyttet som Gæstestue. Gulvet i Røgstuen var tidligere og er til Dels endnu af stampet Muld eller Ler, i de nyere Huse dog almindelig Fjælegulv. I saa godt som alle Røgstuer findes nutildags et opmuret Ildsted; tidligere havde man blot »Gruen«, en Stensætning med en flad, vandret liggende Sten i Midten og nogle paa Kant stillede Stene udenom. Opholdet i en gammeldags færøsk Røgstue staar for den yngre Slægt som lidet tiltalende. Ingen Vinduer var der, kun en Aabning, »Ljore« eller »Lyre«, i Tagmøn-

ningen, hvorigennem Lys og Luft indlodes, og hvorigennem Røgen gik ud. Belysningen var meget svag: kun en aaben Tranlampe, *kola*, som hang ned fra en af Tværbjælkerne og brændte ved Hjælp af en Væge af Sivmarv. Petroleum var ikke i almindelig Brug tidligere som nu. Men Ilden paa Arnen hjalp til med Belysningen, saa det blev muligt at udføre de mange forskellige Arbejder, som ved Vintertid skulde gøres i Røgstuen.

Fig. 138. Hjørne af en Røgstue.

Blev der for megen Røg, aabnedes Yderdøren. Bord og Stole hørte hjemme i Glasstuen, ikke i Røgstuen; Sæderne i denne var dels Bænke langs med Vægge, dels *Stabbar* eller Stubbe, Blokke. Til »Stabbe« brugtes ofte Ryghvirvler af store Hvaler, især Rørhvaler. Maden spistes almindelig af et Fællestrug, som blev stillet tværs over Gryden. Kaffe og The var Luksus, som kun brugtes ved Højtider og paa Helligdage. Den almindelige Drik var Vand, Mælk eller *blonda*: Valle, blandet med Vand. Brødet bagtes — og bages for en meget stor Del endnu — i Emmerne paa Arnen eller Ildstedet i cylindriske Stænger, »Dryle«, færøsk *drýlur*. Nu har Røgstuen i mangt

skiftet Udseende; den har faaet Vinduer, hvorpaa Glasstuen tidligere havde Eneret, opmuret Ildsted og Røgfang eller Skorsten. Sengestederne er endnu, saaledes som de før var, Alkover i det brede Mellemrum mellem Panel og Ydervæg og med Skydedøre for. Men til Trods for den tarvelige Bolig og den tarvelige Levemaade var dog de Mennesker, som levede under de gamle Forhold, gennemgaaende lykkelige, lykkeligere end vor Tids mere rastløse Mennesker, der stiller større Fordringer til Livets Bekvemmeligheder.

Et eget Liv udfoldedes for endnu kun et Slægtled tilbage i Røgstuen om Vinteraftenerne, naar Arbejdet med Uldens Tilberedning fandt Sted. Under Kardernes Skratten, Rokkens Snurren og Strikkepindenes Ringlen blev her dels fortalt gamle Sagn, især vedrørende Øernes ældre Historie, og Eventyr, dels af en og anden ældre foredraget Kvad, gamle Kæmpeviser, medens Ungdommen lyttede til. Disse »Kvældsæder« hører nu Fortiden til, skønt Sagn og Kvad af og til kan høres fortalt og foredraget i Røgstuen om Vinteren.

Øerne ejer en Rigdom af gamle Kæmpeviser i færøsk Sprog, der endnu til Dels synges ved Dansesammenkomster. Den færøske Dans er en Levning af den middelalderlige Kædedans, en Runddans, under hvilken alle Deltagerne holder hverandre i Haanden, og som altid ledsages af Visesang. Det er saa at sige Færingernes eneste Forlystelse. En Forsanger begynder hvert Vers, de andre stemmer i med, og alle synger Omkvædet. Endnu mere end de gamle færøske Kvad bruges dog nu til Dans, især paa de nordligere Øer, gamle danske Kæmpeviser. En egen Art færøsk Digtning, ogsaa almindelig brugt til Dans, er de saakaldte »Taatter«: Skæmte- og Spotteviser i Kvadstil og med Omkvæd. Om en Person, som lejlighedsvis havde gjort sig uheldigt bemærket og været i en komisk Situation, blev der tidligere som Regel digtet »Taat«, og ikke sjælden er det hændt, at vedkommende blev draget ind i Dansen for at høre den om ham digtede Vise blive sungen. Nu digtes der ikke saa meget som før i denne Digtart.

Den egentlige Dansetid er mellem Jul og Fastelavn. I det gamle Om-

kvæd til Oluvakvadet, som tidligere almindelig blev sunget ved den egentlige Dansetids Ophør, hedder det »Gud han raader, naar vi drikker Jul igen«, et Omkvæd, som er blevet ændret og benyttet af Carl Ploug i Digtet »Slaget ved Slesvig«.

Aarets Hovedfest med stort Folkestævne i Thorshavn og med Dans er *Ólavsøka* (ældre *Ólavsvaka*), »Olai«- eller Olavsmesse, den 29. Juli — Kong Olaf den Helliges Dødsdag (norsk »Olsok«).

Nationaldragten er ikke saa udpræget nu paa Færøerne som i tidligere Tid. Den mandlige Dagligdragt (stribet Hue af Nathueform, rød og blaa eller mørke- og lyseblaa, brun Vadmelskofte, sorte Knæbenklæder) har holdt sig adskilligt bedre end den kvindelige Dragt. Den dagligdags Fodbeklædning er fra gammel Tid Sko af barket Kohud eller Oksehud til udendørs Brug, af barket Lammeskind til indendørs Brug (de er formede af eet Stykke, sammensyede paa Vristen og paa Hælen og fastholdes ved Tvinger).

Øerne, som er inddelte i seks Sysler og syv Præstegæld, er et Amt i det danske Rige, i gejstlig Henseende et Provsti. De har en politisk Repræsentation i Lagtinget, som er noget mere end et Amtsraad, idet det vedtager Forslag til Love for Øerne, og de sender to Repræsentanter til den danske Rigsdag, henholdsvis til Folketing og Landsting. Det officielle Sprog er dansk, og dette bruges ogsaa ved Skoleundervisningen. Dog har Færøsk i den senere Tid vundet mere og mere Fremgang, og der er allerede en lille Litteratur deri. Øernes nuværende Skriftsprog, som nærmer det talte Sprog til Oldnordisk og Islandsk, blev grundet af Provst V. U. Hammershaimb ved Midten af forrige Aarhundrede. Ellers indtager færøsk et Mellemstandpunkt imellem Islandsk og Vestnorsk, skønt Udtalen staar Norsk nærmere.

Øerne, som blev koloniserede fra Norge i det 9. Aarhundrede, blev ved at være nær knyttede til dette Land lige til 1814, da de blev tilbage i Forbindelsen med Danmark ved Norges Udskillelse. Af deres Historie er det nærmest Oldtidshistorien, Færingesaga, og dens to Hovedpersoner,

den snilde Trond i Gata (det nuværende *í Gøtu* paa Østerø) og hans Modstander: Helten, Kristendomsforkynderen Sigmund Brestessøn fra Skuø (omkring Aar 1000), som er kendt uden for Øernes Grænser. Af Færinger i noget senere Tid er den dristige Søfarer Magnus Heinesen i det 16. Aarhundrede bleven bekendt.

Fig. 139. Stykke af Hertug Haakon Magnussøns »Retterbod« for Færøerne af 1298, kaldet »Søjdebrevet«.

Ellers er Øernes Historie nærmest kun en Handelshistorie, en Historie om, hvorledes det ene trykkende Købmandsmonopol efter det andet har hæmmet al Udvikling igennem Aarhundreder. I 1709 blev Handelen kongeligt Monopol, som varede indtil 1856. Flere Gange blev der gjort Forsøg paa at faa Frihandel indført, saaledes især af den energiske Skibsfører, Færingen Poul Nolsøe (i det første Aarti af det 19. Aarhundrede). Han, der tillige er bekendt som Digter, mødte imidlertid meget stærk Uvilje og Modstand fra den lokale Øvrigheds Side, og han digtede da som Hævn sin Satire »Fuglekvadet«, hvori de lokale Øvrighedspersoner (heri medregnet Handelsforvalteren) fremstilles som Rovfugle, der forfølger Smaafuglene; Digteren selv er en Strandskade, »Tjeld«, som idelig varer Smaafuglene ad imod Rovfuglene. Nolsøes tidlige Død (paa Havet) hindrede ham i at se direkte Frugt af sine Bestræbelser.

En Del Kullejer, Lejer af Stenkul fra Tertiærtiden, findes især paa Syderø, hvor der er gjort gentagne Forsøg paa Indførelse af rationel Kuldrift; men dels vil disse Kuls uheldige Lejringsforhold imellem de haarde Basaltbænke altid vanskeliggøre Brydningen, dels er de for største Delen ikke af særlig god Kvalitet, saa det er tvivlsomt, om Kuldrift nogen Sinde vil komme til at spille nogen Rolle paa Færøerne. Syderø forsyner sig selv (til Dels ogsaa Thorshavn) med Kul; men ellers er Tørv Øernes Brændselsmateriale.

I 1854 blev det nuværende Lagting oprettet, og to Aar senere, i 1856, blev Handelen frigiven. Først da begyndte det store Opsving i Øernes økonomiske Liv, et Opsving, som helt skulde forandre Folkets tidligere Levemaade. Den økonomiske Fremgang, som især skyldes Skibsfiskeriet, har imidlertid medført nye og store Udgiftskrav, hvis Opfyldelse skal muliggøre videre Udvikling, ikke blot af det dominerende Skibsfiskeri, men ogsaa af Landbrug og Opdyrkning. Nævnes skal her Spørgsmaalene om Anlæg af Landeveje og af Skibshavne. Samtidig er Spørgsmaalet om større Myndighed, specielt større finansiel Selvstændighed, for Lagtinget bragt paa Bane.

DE DANSKE KØBSTÆDER.

AF DR. VILLADS CHRISTENSEN.

I. KØBSTÆDERNES GRUNDLÆGGELSE.

»Gud skabte Landet, og Menneskene byggede Byerne«, siger en engelsk Forfatter. — Længe før nogen af vore Købstæder blev til, var Danmarks Kyster og Øer beboede af Forfædrene til de Mennesker, som lever der endnu. Deres klodsede Køretøjer havde trukket Hjulspor hen over Sletterne og banet de første Veje, deres simple Baade smuttede hjemmevant ind og ud af Aamundingerne og hen over de blanke Fjorde.

Folketallet voksede, og Færdselen tog til. Snart fremstod bestemte Knudepunkter, hvor mange Veje mødtes, og hvor mange Folk havde Ærinde; de første Byer begyndte at dannes.

Mange Aarhundreder senere — i den kristne Middelalder — skelnede man mellem to Slags Købstæder: *Akselkøbinger* og *Strandkøbinger*. Disse Navne er senere gaaet af Brug igen, men de havde levet længe nok til, at de kom ind i skriftlige Optegnelser og derved blev overleverede til os. Og de peger ved deres Betydning tilbage paa de ulige Forhold, under hvilke Købstæderne opstod i en tidlig Tid.

Akselkøbingen er den Markedsplads inde i Landet, hvor Bønderne i Bygden mødtes for at udveksle deres egne Produkter med andre Egnes. Transporten af Varerne foregik langsomt og besværligt paa Vognakslerne, og mange Hjulspor viste derfor ind mod en saadan Markedsplads. Torvet, som var Købingens Midtpunkt og Betingelsen for dens Liv og Vækst,

kaldtes Akseltorvet eller — som man endnu kan træffe det i en gammel By som Viborg — Hjultorvet. I Begyndelsen holdtes disse Markeder kun en Gang eller to om Aaret; men naar Folketallet og Omsætningen var steget saa stærkt, at der kunde holdes aabent Torv paa bestemte Dage Aaret rundt, var Markedspladsen godt paa Vej til at blive en Købstad.

Strandkøbingen derimod skylder Havet sin Tilblivelse. Sejladsen og Fiskeriet skabte det samme travle Liv rundt om ved Kysterne, som allerede længe havde udfoldet sig ved Markedspladserne inde i Landet. Fremmede Købmænd kom over Havet med deres Varer, Færdselsvejene mødtes ved de almindeligst benyttede Overfartssteder mellem vore Øer og Kyster, Fiskerlejet voksede op til en Købing.

Men det varede længe, før Menneskene lærte ret at udnytte Havets Veje. Derfor er vore Strandkøbinger i Regelen af sen Oprindelse — mange af dem opstod først i Valdemarstiden —, og kun langsomt og forsigtigt nærmede de sig det aabne Hav.

Thi Havet skræmmede, lige saa vel som det lokkede. Vikinger og Sørøvere forstod at haandtere Aarer og Sejl fuldt saa vel som den fredelige Købmand. Tiderne var urolige, og Havet bar hyppigt fjendtlige Flaader til de danske Kyster. Hundrede Aar igennem var der ikke Sikkerhed nogen Dag for Vendernes tailøse Skibe. De Byer, som vilde have Døren aaben ud mod den vide Verden, maatte derfor samtidig dække sig og skjule sig, saa godt de kunde. De lagde sig kun sjældent ved den aabne Strand, men næsten altid et Stykke inde i Landet ved en sejlbar Aa eller i Bunden af en Fjord. Saaledes ligger næsten alle Byerne paa Jyllands Østkyst, Ribe ligger halvanden Mil fra Havet, Roskilde og Nakskov inderst inde i langstrakte Fjorde.

Men de ældste af vore Købstæder ligger inde i Landenes Midte. Det er Byer som Viborg, Odense, Ringsted og Lund i Skaane, allesammen Byer, hvis Oprindelse gaar tilbage til det Mørke, der ligger forud for al Historie. De er alle opstaaede omkring hedenske Offersteder, — thi her, hvor saa mange Mennesker søgte hen, og hvor Stedets Hellighed lovede Fred og Beskyttelse, var de bedste Betingelser til Stede for Omsætning og

Handel. Navnene Viborg (det hellige Bjærg) og Odense (Odins Helligdom) har endnu bevaret den gamle nordiske Benævnelse for et Tempel (Vi). I *Viborg* var i den hedenske Tid Hovedofferstedet for Nørrejylland, her fik senere Landstinget sit Sæde, og her foregik Kongevalg og Hyldinger. Her var allerede en betydelig Stad paa Harald Blaatands Tid, da det fortælles, at en Islænder, som opholdt sig her for Handelens Skyld, blev omvendt til Kristendommen. *Odense* havde en lignende Betydning for Fyn, og den nævnes allerede Aar 987 i udenlandske Breve. *Ringsted* omtales i den ældre Edda. I denne By, som laa midt i Sjælland og midt i det gamle danske Rige, var i Hedenskabets Tid Sjællands Hovedtingsted og Offersted. Her holdtes hvert tredje Aar et Hovedblot (Offer) for Øerne, hvert niende Aar et Hovedblot for hele Riget. Som et Minde fra den Tid, da Sjællands Landsting holdtes her, ligger endnu tre Tingstene fredlyste paa Byens Torv.

Ligesom der i disse større Landsdele fremstod en Hovedstad, saaledes samlede ogsaa hver af de mindre Bygder sig om et Midtpunkt. Nord for Limfjorden blev *Hjørring* den betydeligste By; her holdtes Vendelboernes Sysselting, og her var senere Stiftets Hovedstad. Harsyssel i Vestjylland fik sit Midtpunkt i *Holstebro*, der fremstod paa det Sted, hvor den bekvemmeste Overgang over Storaaen var, og hvor den gamle Kvægdriftsvej gik; her var den naturlige Plads for Harboerne at samles til Ting og Marked. Længere Syd paa havde Vestjyderne et Samlingspunkt i den ældgamle By *Ribe*, der allerede var en betydelig Handelsstad, da Ansgar byggede en Kirke her ved Aar 860.

Paa Sjælland fandtes foruden Ringsted ældgamle Byer som *Slagelse*, hvor der allerede blev præget Mønter paa Knud den Stores Tid (1018—1035) ligesom i Ringsted og Odense. *Slangerup*, der er en af Landets alderældste Byer, er nu kun en Landsby; og en anden gammel Købstad *Høgekøbing*, der skal være Roskildes Stamby og endnu nævnes som Købstad i Kong Valdemars Jordebog fra Midten af det 13. Aarhundrede, er nu ganske forsvundet.

Selv om det muligvis ikke er paalideligt, at Kong Roar flyttede Høge-

købing fra sin gamle Plads inde i Landet ned til Issefjordens Bred og knyttede sit eget Navn til den nye By, saa er Fortællingen om denne Flytning dog symbolsk. Det var den Vej, Bevægelsen gik. Saa snart der blot nogenlunde var bleven Fred paa de danske Strømme, voksede Strand-

Fig. 140. Johan Rohde: Vinteraften i Ribe.

købingerne frem; de blev hurtigt mange i Tal, og i Tidens Løb tog de ganske Magten fra de gamle Akselkøbinger.

I Regelen kan deres Navne endnu fortælle os noget om de Forhold, som de skylder deres Tilblivelse. Havets Nærhed har præget mange af dem, saaledes som *Aarhus* (Aa-Munding) og *Randers* (Rand-Aaens Munding) eller *Kerteminde* (Udløbet af Kertinge Fjord). Navnet *Vejle* betyder Vadested, *Sæby* er Byen ved Havet, og *Lemvig* en Vig af Limfjorden neden

for Landsbyen Nørlem, ligesom *Løgstør* er Strandbredden uden for Løgsted. *Hobro* er opstaaet ved Broen over Ho, og *Grenaa*, der i gammel Tid skrives Grindhøgh, og som fører en Bro i sit Bysegl, er vel afledet af Ordet Grind, der ogsaa betyder Bro. *Helsingør* er Byen paa den stenede Strand ved Øresundets »Hals«, — det samme Ord, der findes som Navn paa en Flække ved Limfjordens Indløb. *Skelskør* betyder Skælfisk-Ør (Muslinge-Strand), og paa en lignende stenet Strand opstod *Korsør* og det i Middelalderen saa stærkt besøgte Fiskerleje *Dragør* paa Amager. *Middelfart* er det midterste af de tre Overfartssteder fra Nørrejylland til Fyn, *Bogense* er det bøgeklædte Næs, og den samme Endelse findes i Navnene *Horsens* og *Assens*. I andre Bynavne er det ikke Stedets Beliggenhed, men dets Betydning som Handelsplads, der har været det afgørende: Byen har været en Købing, og som saadan har man betegnet den, saaledes som Indbyggerne paa Ærø endnu stadig kalder Øens Købstad for Købing, ikke *Ærøskøbing*. *Ringkøbing* er Købingen paa Rindom Mark, og hele tre Byer i Danmark maa nøjes med Navnet *Nykøbing* og derved endnu, trods mange Aarhundreder paa Bagen, stadig betegne sig selv som nys ankomne i de gamle Byers Lag. Af de to Købinger paa Falster er nu Nykøbing langt den største; men allerede dens Navn fortæller, at *Stubbekøbing* er den ældste.

Mange Købstæder er voksede frem af en ældre Landsby, hvis Navn de da har taget i Arv. *Bogense* paa Fyn og *Rødby* paa Lolland vides at have været Landsbyer, før de blev Købstæder. *Holbæk* siges at være opstaaet af to Landsbyer, af hvilke den ene hed Holbæk. I Kong Valdemars Jordebog nævnes Sakstorp paa Lolland; men et andet Sted i Jordebogen kaldes den samme By for *Sakskøbing*. Her er altsaa et Vidnesbyrd om, at en Bondeby, en Torp, netop paa den Tid, da Jordebogen blev affattet, er gaaet over til at blive en Købing.

Saaledes skabte det voksende Handelsliv og navnlig det rige Sildefiskeri allerede i Middelalderen en Krans af Byer omkring paa de danske Kyster. Inde i den sikre Limfjord blev *Aalborg* en vigtig Plads med Handelsforbindelser ud over det aabne Hav. Fjorden selv var stor nok til at

give Vækst til Købstæder omkring sine Bredder: Skive, Lemvig, Thisted og Nykøbing paa Mors, foruden Fiskepladser som Nibe og Løgstør, der ogsaa engang skulde blive Købstæder, og andre som Hovsør og Hals, der aldrig blev det, men maatte ligge under i Konkurrencen med Thisted og Aalborg. Paa Jyllands alleryderste Sandbanke opstod Fiskerbyen *Skagen*, der blev Købstad under Kong Erik af Pommern. Fyn og Bornholm omkransedes af Kystbyer, og *Nakskov* og *Stubbekøbing* drev stor Handel paa Østersølandene og videre om. *Ribe* var længe Danmarks aabne Dør ud mod Vesteuropa, og paa begge Bredder af Øresund gav det rige Sildefiskeri Liv og Vækst til en Række af Byer. *Malmø* og *Køge*, der tidligere laa længere inde i Landet, flyttede ud til Kysten; Falsterbo og Skanør i Skaane eller Dragør paa Amager blev Mødested for Tusinder af Mennesker, og paa Møen skabte Fiskeriet en nu forsvunden Købstad *Borre*.

Det er saaledes Naturforholdene, som skaber de ældste Byer. Hvor Betingelserne har været til Stede for livligt Samkvem til Lands eller Vands, opstod af sig selv en Købstad, og uden saadanne naturlige Betingelser vilde ingen By i Længden kunne vinde frem. Men snart kom dog den Tid, da Mennesket begyndte at blive Naturen jævnbyrdig under sin aldrig hvilende Kamp for helt at gøre sig den underdanig, og da mærkedes ogsaa Menneskenes Indgriben i Købstædernes Skæbne. I Regelen har deres Virksomhed fremmet Købstædernes Betydning og øget deres Tal, kun i enkelte Tilfælde eller i forbigaaende Perioder har den hæmmet dem.

Dette gælder begge de to store Organisationer: Kirken og Staten.

Paa en Maade har jo *Kirkens* Indflydelse paa Købstædernes Udvikling allerede givet sig til Kende i den hedenske Tid, idet de allerældste Byer er opstaaet omkring de store hedenske Templer og Offerlunde. Men den hedenske Kirkes Magt var dog altid svag, og Befolkningen var endnu i Oldtiden saa spredt, at der ikke var Betingelser til Stede for mange eller store samlede Bebyggelser. Dette blev anderledes, da Kristendommen var bleven Landets Religion. Nu mødte Kirken frem med ganske anderledes stærke Magtmidler, end den havde haft i den hedenske Tid: store Rigdomme, et talrigt Personale, stærk Magt over Sjælene og en mægtig Støtte

i hele sin internationale Organisation. Denne Stormagt greb nu ind ogsaa i de smaa danske Købstæders Liv, dels ved at forøge de ældre Byers Betydning, dels ved selvstændig at fremkalde nye.

For de Byer, som fik et talrigt Præsteskab med Kirker og Klostre og gejstlige Stiftelser, betød dette ikke blot en Tilvækst i Folketal, i Rigdom, i Beskæftigelse for mange Hænder og i Udsigt til øget Omsætning, men det betød tillige et helt nyt *aandeligt Liv*, som de gamle Bondebyer og Fiskepladser ikke havde kendt til. Hele Tidens Lærdom og dens mangelfulde Videnskabelighed, Skoler, Bøger og aandelige Interesser førte Kirken med sig ind i Købstæderne og bidrog derved til, at det hele Levesæt i Byerne mere end tidligere blev forskelligt fra Landbefolkningens. De Byer, som blev Stiftshovedstæder, mærkede Forandringen stærkest; men den sporedes i nogen Grad i næsten alle.

Fig. 141. Kallundborg Kirke.

Hvad betød det f. Eks. ikke for en By som *Viborg*, at den nu blev Bispesæde med Domkirke og Domkapitel, 12 Sognekirker foruden nogle Kapeller, 3 Klostre, et Helligaandshus, et Sct. Mikkels Hospital, en Sct. Jørgensgaard, 5 hellige Kilder, mange gejstlige Gilder og sin egen Helgen! *Ribe*, der allerede paa Ansgars Tid havde faaet sin egen Kirke, formodentlig en Bygning af Træ, fik nu denne ombyttet med den endnu staaende mægtige Domkirke, opført af Tufsten fra Rhinegnene, og snart talte Byen en halv Snes Kirker og 4 Klostre. *Aarhus* fik en lignende gejstlig Befolkning, og *Odense* blev ikke blot Fyns Bispesæde, men ved en enkelt historisk Begivenhed tillige et Midtpunkt for hele Landets kirkelige Liv. Aar 1086 blev Kong *Knud den Hellige* dræbt foran Alteret i Sct. Albani Kirke i Odense. Hans Lig blev bisat i den nye Stenkirke, der fik Navn af *Sct. Knuds*, og Paven erklærede ham for Helgen. Hans Helgenry gav

Anledning til mange Valfarter til Odense; der stiftedes et *Sct. Knuds Kloster* og et *Sct. Knuds Gilde*, og Tilstrømningen af de mange fremmede blev en stor Indtægtskilde for Byen og Oprindelsen til det store *Sct. Knuds Marked.* Med god Grund fører Odense By Knud den Helliges Billede i sit Segl.

Ogsaa Sjælland fik sin egen Helgen, da Hertug *Knud Lavard* blev dræbt 1131 og senere kanoniseret af Paven. Han blev begravet i *Ringsted* Kirke, og Helgenen Knud Hertug fik snart en lignende Betydning for Ringsted, som Knud Konge havde for Odense. Ogsaa her bragte Valfarter til Helgenens Grav Byen stor Fordel, og da Knud Lavards Søn Valdemar I blev Konge i Danmark, valgte han og hans Efterfølgere indtil Erik Menved Ringsted Kirke til deres Begravelsesplads, hvor de kunde hvile i Nærheden af deres hellige Stamfader.

Det blev dog ikke Ringsted, men *Roskilde*, der blev Sjællands Stifts Hovedstad. Her havde allerede Harald Blaatand († 985) opført den første Trækirke, *Trefoldighedskirken*, i hvilken han selv blev jordet, »den første Konge, der blev begravet i indviet Jord«, siger Knytlinge Saga. Under Svend Estridsen (1047—1076) paabegyndtes Opførelsen af en Domkirke af Sten, og foruden den fik Roskilde 12 Kirker og 5 anselige Klostre. Snart var der næppe en af de ældre Byer i Danmark, som ikke rummede et eller flere Klostre inden for sine Planker og Grave.

Men ogsaa helt nye Byer opstod omkring de gejstlige Stiftelser. Midt i Sjælland grundlagde den mægtige Høvding *Asgér Ryg* og hans Brødre Klosteret i *Sorø*. Det blev yderligere støttet og fremhjulpet af hans Søn Biskop Absalon, der opførte den endnu staaende Klosterkirke, og omkring denne rige Stiftelse fremstod da Købstaden Sorø. I Sydsjælland voksede Landsbyen *Store Næstved* op til en Købstad, da et Kloster, det senere Herlufsholm, var bleven anlagt her. Paa Lolland har Byen *Nysted* en lignende Oprindelse, og Øens Hovedstad *Maribo* skylder baade sin Tilblivelse og sit Navn til det rige og fornemme Brigittinerkloster, som blev grundlagt her under Kong Erik af Pommern. Paa samme Maade og paa samme Tid opstod *Mariager* i Jylland, og lidt senere grundedes Klosteret *Mariested* i Vendsyssel, hvorved den lille Kystflække *Sæby* blev sat i Stand til at

opnaa Købstadret. For Byen *Nykøbing paa Mors* havde Anlæget af Klosteret *Dueholm* en lignende Betydning.

Men samtidig var ogsaa *Statsmagten* bleven stærk nok til, at den kunde sætte sit Præg paa Landet. Allerede fra Oldtiden af havde det offentlige Liv haft *nogen* Indflydelse paa Købstædernes Udvikling: Kongevalg og Hyldinger, Landsting og Sysselting havde givet deres Bidrag til de ældste Byers Vækst. Da senere *Danehoffer* holdtes for hele Riget, blev disse Sam-

Fig. 142. Parti af Vordingborg Slots Ruiner.

menkomster af Landets Stormænd til ikke ringe Gavn for Byer som *Vordingborg* og *Nyborg*. Men endnu mere betød det, at Kongerne efterhaanden foretrak bestemte Byer, hvor de paa deres Rejser omkring i Landet tog Bopæl for kortere eller længere Tid. *Roskilde* var Kongernes Hovedsæde i den ældre Middelalder. Valdemarerne opholdt sig hyppigt i *Vordingborg*, hvor derfor Rigsforsamlinger og Danehoffer holdtes, og hvorfra Togterne mod Venden udgik. Saa meget betød dette for den lille By, at da Slottet i Middelalderens Slutning ikke længer var Kongebolig, gik ogsaa Byen tilbage. I *Næstved* opholdt Kongerne sig ofte, ligeledes i *Skelskør*,

hvor dog ingen Konge skal have været siden Erik Menveds Tid. Paa Fyn nød *Odense* og *Nyborg* godt af Kongernes hyppige Besøg, og i Jylland gælder det samme for *Kolding* og *Ribe.* Men ellers blev fra Erik af Pommerns Tid *Københavns* Slot Kongernes sædvanlige Opholdssted og Regeringens Sæde.

Men af større Betydning for Købstædernes Udvikling end disse Møder og enkelte Kongebesøg blev dog de varige Anlæg, som Regeringen skabte. Ligesom Gejstligheden byggede Kirker og Klostre, anlagde Kongen Fæstninger og Borge, og for Byerne fik disse ganske den samme Betydning: de fremhjalp ældre Anlæg og de skabte andre af ny.

Først i Læ af en befæstet Borg kunde Strandkøbingerne ret vokse sig frem, og de mange danske Købstadnavne, som ender paa -borg, vidner noksom om, hvor stor Betydning saadanne Anlæg har haft. Mange af dem er meget gamle. *Vardehus* er vistnok ældre end *Varde,* og *Aalborgs* Navn tyder paa, at Byen er opstaaet omkring en gammel Borg. Ved *Vejle* laa i Middelalderen to Befæstninger, Borgvold og Rosborg, og uden deres Beskyttelse havde Vadestedet vel næppe kunnet afføde den fremvoksende By. Grænsebyen *Kolding* dækkedes af den gamle Befæstning *Skindelborg,* der senere afløstes af *Koldinghus,* ligesom *Riberhus* dækkede den store Handelsplads ved den anden Ende af Grænseskellet mellem Nørre- og Sønderjylland.

Paa Sjællands nordligste Pynt laa i Middelalderen en nu forsvunden Købstad *Søborg* omkring et stærkt befæstet Slot af samme Navn. Denne Fæstning var meget gammel, selv om den Indskrift ikke skal tages bogstaveligt, der siges at have staaet over Borgens Port: at Alexander og Aristoteles levede, dengang Søborg Slot blev bygget. I *Roskilde* skal Harald Blaatand have bygget en Kongsgaard, og da den var forsvundet, anlagdes ved Aar 1100 Borgen *Haraldsborg* uden for Byen, paa hvilken Kongerne derefter ofte boede. *Helsingør* er kommen frem i Ly af de vekslende Befæstninger ved Øresundets Indløb: Flynderborg, senere Krogen eller Ørekrog, til sidst Kronborg. *Kallundborg* er opstaaet omkring det Slot, som Biskop Absalons Tvillingbroder Esbern Snare anlagde her ca. 1170. *Vor-*

dingborg var et gammelt Overfartssted fra Sjælland til Falster, men fik først større Betydning, da Kong Valdemar I (1157—1182) her havde bygget en mægtig Borg. Paa Fyn opstod *Nyborg* og paa Falster *Nykøbing* ligeledes omkring befæstede Slotte fra Valdemarernes Tid, og det samme gælder *Stege* paa Møn. Dette Navn er det samme som det svenske Borgnavn Ståke; det afledes af det oldnordiske Ord Stik, en Pæl, der nedrammes i Vandet. — Endnu langt op i den nyere Tid kunde et kongeligt Slot kalde

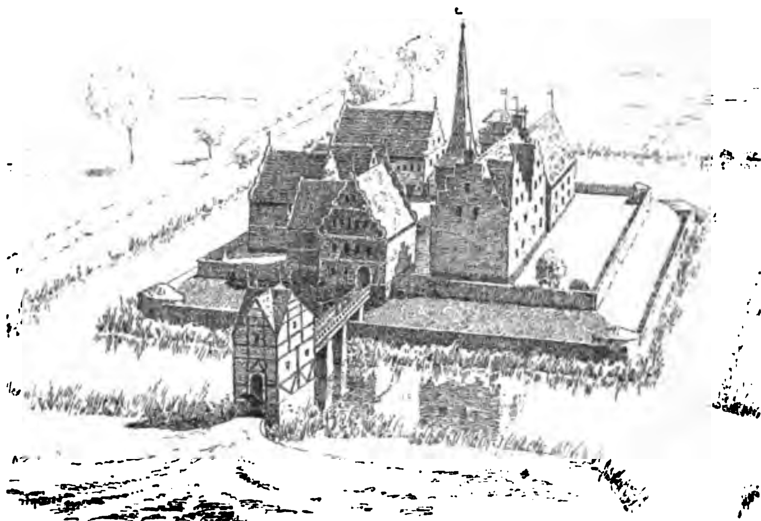

Fig. 143. Riberhus paa Frederik II's Tid.

en Købstad til Live. *Skanderborg* Slot er ganske vist gammelt, men Købstaden, som bærer dets Navn, fik først sine Privilegier under Frederik II 1583. Og *Hillerød*, der opstod omkring Slottet Frederiksborg, blev først Købstad ved Tiden omkring 1660.

Men den navnkundigste af de danske Stæder, hvis Oprindelse kan føres tilbage til Anlæget af et befæstet Slot, er dog Landets Hovedstad *København*. Paa dens Grund laa fra gammel Tid en Landsby *Havn*, der første Gang nævnes ved Aar 1043, og paa Stranden neden for den var Markedsplads og Anlægssted for Fiskere og Købmænd. Men for at der af disse to Bestanddele kunde fremgaa en betydelig By, maatte endnu en

tredje komme til: Befæstningen, der gav det voksende Handelsliv Sikkerhed og Beskyttelse.

Saa anlagde Absalon, Sjællands Biskop, ved Aar 1157 sin befæstede *Borg* i *Havn* paa en Holm tæt uden for Kysten; og mange Aar var ikke gaaet, før en blomstrende Købing stod bag Borgen inde paa Sjællands Kyst, og Landsbyen Havn var forvandlet til Købstaden *Køpmannahavn*.

Saa mange Købstæder opstod omkring de faste Borge eller nød Beskyttelse under dem, at *Borgere* efterhaanden blev den almindelige Benævnelse for de Folk, der boede i Byerne. Forhen kaldtes de endnu undertiden Bønder, senere Bymænd.

II. MIDDELALDERENS KØBSTÆDER.

Paa Valdemarernes Tid, omkring Aar 1200, fandtes allerede de fleste af vore nuværende Købstæder. De havde faaet deres Omraade udskilt fra det omgivende Land og skulde ikke længer svare under det almindelige Herredsting. De havde deres eget Tingsted inde i Byen, deres egen Øvrighed og deres egen *Byret*, der gjaldt, saa langt Købstadens Jord naaede. Ude hvor Landevejen førte ind over Byens Grænseskel, stod *Fredskorset* oprejst som Tegn paa, at her begyndte den særlige Ret og den særlige Beskyttelse.

Thi Lovene var strengere og Bøderne højere inde i Byen end ude paa Landet. Handel og Omsætning kunde ikke trives, hvor Ufred herskede, og Voldsomheder kunde befrygtes. Derfor lystes Fred over Torvet, saa længe Markedet holdtes, og denne *Torvefred* blev senere til den almindelige *Byfred*, som der var streng Straf for at bryde. Efterhaanden samledes de Bestemmelser, der gjaldt for de enkelte Byer, til særlige *Stadsretter*. Den ældste Stadsret, vi kender fra det gamle danske Landomraade, er Byen *Slesvigs* fra omtrent Aar 1201; senere fulgte *Roskilde* efter, saa *Ribe* med den for sin Strenghed særlig bekendte »Riberet« og efterhaanden de andre større Byer.

Retsbeskyttelsen var dog trods alle Bestræbelser stadig mangelfuld i

Middelalderen, og ved frivillige Sammenslutninger søgte Borgerne at bøde derpaa. Saaledes opstod de talrige *Gilder*, som kan spores her i Landet fra Svend Estridsens Tid. Det var halvt gejstlige Fostbroderskaber, hvis Medlemmer edelig havde forpligtet sig til at forsvare og beskytte hverandre. Blev en Gildebroder dræbt, skulde de andre hævne hans Død, og hvor alvorligt dette blev taget, ses f. Eks. deraf, at Gildebrødrene i Slesvig dræbte Kong Niels til Hævn for Knud Lavard, der havde været Medlem af Gildet. Hvis omvendt en Gildebroder selv gjorde sig skyldig i Manddrab, skulde de andre hjælpe ham til at flygte eller sammenskyde Penge til at udrede Mandeboden. Alle Gilder var indviede til en Helgen, under hvis Beskyttelse de stillede sig, og hvem de ved deres Sammenkomster viste særlig Ære. I *Odense* stiftedes et Sct. Knuds Gilde allerede faa Aar efter Kongens Drab, og det blev snart saa anset, at ingen kunde blive Købmand i Odense uden at være Medlem af det. Selskabelige Sammenkomster spillede en stor Rolle ved Gildevæsenet, og under denne Form lever adskillige af disse middelalderlige Sammenslutninger endnu, saaledes det gamle »Guds Legems Lav« eller »Papegøjegildet« i Aalborg.

Købstadens ældste Ret er Retten til at holde Torv, og fra første Færd var saaledes Byernes Næringsliv knyttet til *Handelen*. Ved at forskaffe sig kongelige *Privilegier* og ved en uafladelig Kamp mod »Landprang« og »ulovlige Havne« forsøgte Købstæderne at afskaffe al anden Omsætning end den, der foregik paa Købstadens Torv. Kongerne støttede villigt disse Bestræbelser, thi de havde gode Indtægter af Købstæderne; men Klagerne over Landprang forstummede dog aldrig. »Ingen have Havn uden ved Købstæderne, som de af Arild haver været«, hedder det under Dronning Margrete. Hendes Efterfølger Erik af Pommern fastslaar, at Byerne har Eneret til al Handel; men Kristian I maa atter til at indskærpe, at »Bønder skal bjærge sig af Ager og Eng, og Købmænd af Købmandsskab«. Siden forsøgte man i stor Udstrækning at anvende Læbælter uden om Købstæderne. Under Kong Hans fik saaledes Viborg et Læbælte af fire Mils Omkreds. Lige meget hjalp det.

Ogsaa *Haandværkerne* søgte man at tvinge inden for Bygrænsen. Her

Fig. 144. Første Side af Kristoffer af Baierns Stadsret for København 1443.

boede i Regelen hvert Haandværk samlet for sig, saaledes som mange Gadenavne i København endnu minder om: Skoboderne, Saltboderne, Skindergade, Kødmangergade, Vognmandsgade. Haandværkerne blev dog aldrig

saa ansete som de »fornemme Borgere«, Købmændene, af hvis Kreds de styrende i Byen altid udgik. Endnu saa sent som Aar 1800 var det noget af en social Begivenhed, da den første Haandværker, en Smed, valgtes ind i Københavns kommunale Raad.

Fig 145. Mølletaarnet i Stege.

Af indgribende Betydning for det danske Købtadsliv blev det nære Naboskab med de store tyske Handelsstæder. Naboskabet bragte baade godt og ondt. Tyskerne var de danskes Læremestre; fra Lybæk og de andre Hansestæder kom Foretagsomhed og Kapital til Danmark, og mange Tyskere indvandrede til de danske Byer. Minder om dem kan endnu træffes rundt om i vore Provinsbyer, saaledes i *Randers* med de gamle tyske Gadenavne Kehreweder, Trangstræde, der før hed Travenstræde, og den nu forsvundne Peberslip, der stammer fra »Pebersvendenes« Tid. Men vore Købstæder var endnu for smaa og Borgerskabet for fattigt til at kunne holde Konkurrencen ud, og det endte let med, at de fremmede helt tog Magten og Fordelen. I *Næstved* betød de hanseatiske Købmænd saa meget, at deres Fordrivelse svækkede Byen føleligt, og *Ribe* maatte allerede i Middelalderens Slutning træde i Skygge for de tyske Handelsbyer. Men var det et tvivlsomt Gode at have Hansestæderne som Venner, blev Ulykken des mere aabenbar, naar de kom som Fjender. Talrige Fejder er bleven udkæmpede med dem, og mange danske Byer har de plyndret og brændt. 1368 indtog de selve København og ødelagde baade Slottet og Byen i Bund og Grund.

Det sidste store Opgør med Hansestæderne fandt Sted i Grevens Fejde (1534—1536), og Sammenstødet blev denne Gang saa voldsomt og ødelæggende, fordi det var tilsat med Klassekampe og Borgerkrig. Næsten ingen Købstad gik uskadt ud af Landets Hærgning. I Jylland var det særlig Byerne i det nordlige og vestlige, som det gik ud over. *Varde* led meget, og *Aalborg* blev stormet og udplyndret. Alle de fynske Byer blev plyndrede eller brændte. Paa Sjælland blev *Søborg* Slot og By ødelagte, og ingen af dem rejste sig igen. Haraldsborg ved *Roskilde* forsvandt ved samme Lejlighed, og Borgerne i *Stege* paa Møen nedbrød selv deres Fæstning Stegeborg. *København* blev tvungen til Overgivelse efter en haard og langvarig Belejring og forvandt først senere det Knæk, den ved denne Lejlighed havde faaet. Alle Købstæder var mere eller mindre udsugede af Krigsfolkene, og endnu længe efter, at Fejden var endt, vedblev de at tynges af svære Indkvarteringer.

Men Grevefejdens Ulykker var ikke ene om at svække Købstædernes Betydning ved Overgangen til den nyere Tid. Kirkereformationen virkede i samme Retning. Ligesom den katolske Kirkes mægtige Gejstlighed og store Stiftelser i sin Tid havde gavnet Byerne, saaledes kom det nu til særlig at gaa ud over dem, da Kirkens Magt blev brudt. Byer som *Ribe* og *Roskilde* kunde ikke taale det store Tab, da den talrige Gejstlighed forsvandt, og alle Klostrene og mange Kirker blev nedlagte. Med Reformationen var deres Storhedstid uigenkaldelig forbi. For *Ringsted*, *Næstved*, *Mariager* betød Klostrenes Nedlæggelse Tabet af deres vigtigste Støtte. *Viborg* og *Odense* mistede deres stærkt gejstlige Præg, om de end paa forskellig Vis vedblev at indtage en fremragende Stilling hver i sin Landsdel. *Hjørring* og *Aakirkeby*, der i Middelalderen havde været Sæde for deres Landsdeles kirkelige Styrelse, maatte nu se deres Betydning overflyttet til *Aalborg* og *Rønne*. I næsten alle Købstæder blev ældre Kirker nedlagte: I *Viborg* forsvandt 12 paa een Gang under Frederik I, og lige saa mange nedlagdes i *Roskilde*. Disse sidste henstod som øde, indtil Kristian IV lod de Fraadsten, hvoraf de var byggede, male til Cement til Brug ved Opførelsen af sit nye Tøjhus i København.

III. KØBSTÆDERNES BLOMSTRINGSTID.

Men trods Borgerkrigen og Kirkeforandringen blev det følgende Aarhundrede dog alt i alt en stor Opgangstid for Købstæderne. De havde i Middelalderens Slutning faaet saa kraftig en Vækst, at forbigaaende Uvejr ikke kunde knække dem. I Tidsrummet mellem Grevens Fejde og Krigen med Sverrig 1657—60 naaede vore Købstæder den mest blomstrende Tid, de endnu havde kendt.

Indvandringen af fremmede vedblev, men deres Herredømme var brudt efter Grevefejden, og de kom ikke længer som Udsugere og Herrer, men som det friske Blod, der bragte forøget Liv i Danmarks Handel. Det var særlig Tyskere og Nederlændere, som søgte hertil, delvis trængte fra deres Hjemstavn af Religionskrigenes Ødelæggelser. I *Helsingør*, *København* og den af Kristian IV grundlagte nye By *Kristianshavn* var de saa talrige, at de havde deres egne tyske Kirker. Ogsaa i *Køge* og *Næstved* dannedes tyske Menigheder. Driftige Købmænd virkede i dette Tidsrum i næsten alle Byer: Jørgen Kock i *Malmø*, Oluf Bager i *Odense*, Jens Bang i *Aalborg*, Henrik Rosenvinge og Sander Lejl i *Helsingør*, Mikkel Vibe, Johan Braem, Hans Nansen og Henrik Müller i *København*. Handelsselskaber stiftedes, og danske Handelsskibe viste sig paa alle Have.

Paa Fyn hævdede *Odense* sig stadig som den vigtigste By. Sejladsen gik op ad Odense Aa, men da denne ved Aar 1600 begyndte at sande til, brugte de Odense Købmænd *Kerteminde* som Udskibningssted og bragte derved ogsaa denne lille By i Flor. Paa Lolland havde *Nakskov* en udstrakt Handel paa Tyskland, Norge og Vesterlandene; og *Nykøbing paa Falster* fik sin Glansperiode, da Frederik II's Enke, Dronning Sofie, boede paa Slottet i en lang Aarrække og iøvrigt ophjalp Byen, som i denne Periode tog Luven fra Stubbekøbing, der tidligere havde været Falsters vigtigste By. I Jylland blev *Aarhus* og *Horsens* vigtige Søstæder, og *Randers* kom i saadant Ry for sine driftige Købmænd og mange rede Penge, at Byen kaldtes »det liden Kiel«. Allerede i Slutningen af Middelalderen havde Paaskesønnerne, tre Brødre i Randers, »forbygget alle Borge«, ɔ:

bygget Huse i Byen større end Adelsgaarde; og det er en Efterklang af den Tids Storhed, naar det endnu en halv Snes Aar efter Svenskekrigen hedder poetisk om Randers: »Du fede Laksestad, berømte Rigdomskiste!« Den betydeligste af de jydske Byer var dog *Aalborg*, der laa godt for Sildefiskeriet og drev stor udenlandsk Handel. En gammel Indtægtskilde for Jylland, nemlig Studefedning og Studehandel, udvikledes stærkt i det 16. og

Fig. 146. Louis Jensen: Sønderbro i Randers.

17. Aarhundrede og bragte Penge til de Byer, som laa ved de store Kvægdriftsveje. Særlig gavnede den *Ribe* og *Kolding*, hvor Øksentolden skulde betales; men ogsaa en Smaastad som *Ringkøbing*, der efter Reformationen fik Tilladelse til Udførsel af Stude, og som dengang havde bedre Forbindelse med Havet end senere hen, opnaaede herigennem en forholdsvis blomstrende Stilling.

En stedse voksende Indtægtskilde for Riget var ogsaa den Told, der siden Erik af Pommerns Tid maatte erlægges af alle Skibe, som sejlede gennem de danske Sunde. Betydeligst var denne Indtægt i det stærkest

befærdede Øresund, og Opkrævningen af *Øresundstolden* gav *Helsingør* et overordentligt Opsving. I Begyndelsen var al Sejlads gennem Store- og Lillebælt forbudt; men senere oprettedes en Toldstation i Nyborg, hvor Strømtolden kunde erlægges, og til sidst kom en lignende i Fredericia.

Kongemagten havde hjulpet Købstæderne frem, men til Gengæld begyndte den at gribe mere ind i deres Styrelse end forhen. Allerede kort efter Grevefejden havde Kongerne begyndt at indsætte Borgmestre og Byfogder, som tidligere var bleven valgte af Byerne selv. Medens Velstanden steg, gik Selvstyret tilbage.

Og snart var Byernes gode Tid forbi. Kristian IV's Politik havde allerede to Gange kaldt fjendtlige Hære op i Jylland, og Wallensteins og Torstensons Hærgninger blev som et Forvarsel om de svære Tider, der skulde komme. Medens Regeringens Politik førte Danmark til Undergangens Rand, blev Landets samlede Rigdom spredt for alle Vinde, og den sidste Rest af borgerligt Selvstyre forsvandt.

IV. NEDGANG OG FORFALD.

Efter de gode Tider kom Faldet pludseligt og dybt ved den ulykkelige Krig med Sverrig 1657—60. En Hjemsøgelse som denne havde ikke ramt Danmark siden Middelalderens uroligste Tider, — selv Grevens Fejde, der ellers minder saa meget om Svenskekrigen, kan ikke sidestilles med denne i Henseende til Ulykkernes Omfang og Varighed. Fra først til sidst førtes denne Krig inden for Landets egne Grænser, og tre forskellige Hære — den danske, den svenske og de allierede Brandenburgere og Polakker — skulde i disse Aar leve paa Danmarks Bekostning. Da endelig Krigen var forbi, var Landet udpint til den sidste Skilling; alle Virksomheder var ude af Drift, al Handel standset, Byernes Næringsliv lammet for lange Tider. Det varede 100 Aar, inden den Tilbagegang, som Krigen havde foraarsaget, blot nogenlunde blev oprettet igen, og paa Købstædernes Skattemandtaller kan det ligefrem maales, hvor stærk og hvor langvarig Tilbagegangen har været. Gennemgaaende formindskedes de skatteydende Bor-

geres Tal med en Tredjedel, og paa mange Steder gik det endnu værre. *Odense* havde før Krigen c. 5000 Indbyggere, efter Krigen c. 3800, og først i 1760 naaede Byen igen sit gamle Indbyggertal. I Tiden fra 1642 til 1735 er Antallet af Skatteydere i *Helsingør* gaaet ned fra 877 til 427, i *Næstved* fra 395 til 170, i *Vordingborg* fra 212 til 108, i *Ribe* fra 591 til 278, gennemsnitlig altsaa til under det halve. Ingen Del af Landet gik fri for Indkvartering, Udplyndring og Brandskatning, og da Freden endelig var sluttet, var en Tredjedel af det gamle danske Landomraade givet i Fjendernes Haand.

Fig. 147. Middelalderligt Hus i Næstved. (Raadhuset.)

Nogle Eksempler skal nævnes paa de uhyre Summer, som Byerne havde maattet udrede, og paa de Ødelæggelser, som de havde været Genstand for.

Aalborgs Udgifter til Krigsfolkene opgøres efter Fredslutningen til 166,500 Rdlr., foruden hvad de private havde maattet give de indkvarterede Soldater »inden Døre«. Alle Spaniefarere og andre store Skiberum var borte og kun nogle faa og smaa Skuder tilbage. Før 1657 uddreves fra Byen aarlig 6000 Øksne, efter 1660 næppe 300. I *Vejle* var allerede under Wallensteins Indfald omtrent 200 Huse bleven ødelagte; efter Svenskekrigen var i det hele kun 29 Bygninger beboede, de øvrige var brændte eller ødelagte og deres Beboere bortflygtede eller omkomne. Endnu i 1793 havde Byen ikke naaet den Størrelse igen, som den havde paa Wallensteins Tid, idet der da kun fandtes i alt 169 Gaarde og Huse i Byen. Paa Fyn var *Assens* bleven udplyndret saa fuldstændigt af Svenskerne, at Indbyggerne endogsaa blev tvungne til at afføre sig de Klæder, de havde paa Kroppen; og Byens egne Heste og Vogne

maatte derefter bortkøre det plyndrede Gods. I *Svendborg* var af 138 Gaarde over 70 helt afbrudte, medens mange var øde og ødelagte, og Byen havde til Svenskerne maattet betale 88,177 Rdlr. I *Faaborg* var der kun 5 eller 6 Borgere tilbage, som efter Krigen kunde sættes i Skat. I *Kerteminde* var 131 Gaarde ødelagte eller helt afbrændte. — Paa Lolland var *Nakskov* aldeles ødelagt, da den efter en haard Belejring og 11 Ugers Bombardement maatte overgive sig til de Svenske. Borgerne forlod Byen, og i flere Aar derefter stod den næsten øde.

Fig. 148. Middelalderligt Hus i Kallundborg.

Korsør havde betalt i Pengeskatter og ved Udplyndring 81,025 Rdlr., *Næstved* 72,843 Rdlr., *Roskilde* 108,796 Rdlr. I *Vordingborg* var over 60 Gaarde og Boliger ganske nedbrudte, i *Kallundborg* 22 nedbrudte og 53 øde, — saaledes lyder de officielle Indberetninger fra den ene By efter den anden.

Landets Genrejsning efter Krigen foregik overordentlig langsomt; eller rettere: Tilbagegangen fortsattes endnu længe efter Freden. Endnu i 1717 fandtes i *Helsingør* ikke mindre end 226 forfaldne Huse og øde Gaarde. *Viborg*, som i 1672 havde haft 2704 Indbyggere, havde i 1769 kun 1990.

I mer end 100 Aar laa Virkningerne af denne Krig som et knugende Tryk over de danske Købstæder. Fattigdom var til Huse overalt, den sidste Rest af Selvstyre var forsvundet under det uindskrænkede Enevælde, som indførtes i Staten efter 1660, og al Forbindelse med den store Verden var afbrudt. Nu blev der snævert og trangt bag Accisebommene. Al Standsfølelse og alt ægte Borgersind veg fra Købstæderne og gav Plads for en slavisk Underkastelse under Magten og en krybende Ærefrygt for de fornemme. Alle Horisonter lukkedes, Spidsborgerligheden bredte sig, og den Smule Foretagsomhed, der kunde tænke paa at vove sig frem i Provinsbyerne, blev kvalt af Regeringen, der nu udelukkende samlede sin Inter-

esse om *København*. Den kongelige Residensstad blev privilegeret paa det øvrige Lands Bekostning. Her byggedes Slotte, her anlagdes Fabrikker og stiftedes Handelskompagnier, her underholdtes en talrig Garnison, og her bortødsledes utrolige Summer til det pragtfulde Hof. Men Hovedstaden voksede da ogsaa med forbavsende Fart. Under Belejringen 1658—1660 havde den kun 25—30,000 Indbyggere; en Menneskealder senere talte den 60,000. Men hvilket Spring herfra og ned til Provinsbyerne. Efter Folketællingen 1672 havde de to største af dem, *Aalborg* og *Helsingør*, lidt over 4000 Indbyggere, de næste i Rækken, *Odense* og *Aarhus*, 3—4000. Af de øvrige havde kun 17 over 1000 Indbyggere, 12 havde under 500! Træffende er det bleven sagt om vore Provinskøbstæder i det 18. Aarhundrede, at de ikke var andet end teglhængte Landsbyer med Ret til at brænde Brændevin.

Endda var det knap nok, de kunde kaldes teglhængte. *Straatagene* vedblev at brede sig i Købstæderne langt op i det 19. Aarhundrede, trods den uafladelige Kamp, som Regeringen havde ført imod dem lige siden Kong Hans's Dage. Endnu i 1811 hedder det om *Storehedinge:* »De fleste Huse ere straatækte og ligne udentil Bønderhuse; man ved en Tid ikke ret, om man er i en Landsby eller i en Købstad«. Derfor hærgede ogsaa *Ildebrande* den ene Købstad efter den anden og lagde dem halvt eller helt i Aske. I Regelen traadte Regeringen til med Skattelettelser og direkte Hjælp, naar en saadan Ulykke var overgaaet en By; men det kunde ogsaa hænde, som i *Kerteminde* 1560, at den afslog en saadan Ansøgning fra de brandlidte Borgere med den Motivering, at de ikke havde efterkommet den kongelige Befaling om at afbryde deres Straatage. I *Hobro* brændte 1690 Halvdelen af Byen, »alt hvad der var oven for Kirketrappen«. *Slangerup* brændte 1724. I *Skive* brændte 1725 »al den Del, som var tilbage og ikke afbrændte 1715«. 1726 brændte over Halvdelen af *Viborg* med Domkirken, Sortebrødrekirken, Bispegaarden og Raadhuset, og i 1728 ødelagde en tre Dages Ildebrand Halvdelen af *København*, hvorved 3700 Familier blev husvilde. I alt brændte her 16—1700 Huse med 5 Kirker, Raadhuset, Universitetet og mange andre offentlige Bygninger. — *Faaborg* var saa stærkt hjemsøgt af

Ildebrande, at Magistraten i 1750 fandt sig foranlediget til at forbyde Tobaksrygning paa Gaderne samt i Baghuse og paa Lofter. Disse ødelæggende Brande har i de fleste af vore Byer helt udslettet det gammeldags Præg og tilintetgjort mange interessante Fortidsminder. Det er hovedsagelig gennem Ildebrande, at f. Eks. en gammel By som *Roskilde* har mistet ethvert Præg af fordums Storhed.

Ulykker af mere lokal Natur hærgede andre Byer. Stormfloder anrettede Skade i Byerne ved Jyllands Vestkyst, ved Limfjorden og paa Lol-

Fig. 149. Ruiner af Ringmuren fra det ældste Vordingborg Slot.

land; og *Skagens* Marker blev overløbne af Flyvesand, der til sidst tog saaledes Overhaand, at endogsaa Byens Kirke føg til i 1775.

Men fuldstændig ødelæggende for Købstæderne blev det, da deres Havne og Udskibningssteder begyndte at sande til. En stor Mængde af vore Kystbyer ligger jo ved Udløbet af en Aa, og denne Aas Munding dannede oprindelig Byens Havn. Men i det 17. og 18. Aarhundrede høres rundt om fra, at nu er Aaen groet efter eller Udløbet sandet til. Saadanne Klager lyder fra *Aarhus, Horsens, Varde, Sæby*. *Køge* havde tidligere haft en anselig Havn, i hvilken de største Lastdragere kunde flyde; men i 1731 var der kun 2—3 Fod Vand i Havnen. *Stubbekøbings* Havn tilsandede

aldeles, og *Rødby* mistede paa samme Maade sin Udhavn Dragsminde, der maatte nedlægges 1749. *Ringkøbing* blev næsten helt udelukket fra Havet, da Sejlløbet gennem Nymindegab blev ødelagt af Sandflugt. Allerede tidligere var *Borre* paa Møen paa den Maade bleven helt afskaaret fra Havet. — Aarsagen til disse uheldige Forhold var vel den, at Landets oprindelige Vandrigdom efterhaanden formindskedes; men den almindelige Fattigdom, som forhindrede Befolkningen i at holde de ældre Anlæg vedlige, bidrog ogsaa sit dertil. Da der fra *Kolding* som sædvanlig klages over, at Aaen og Havnen gror til, hedder det samtidig, at Byen ikke har Raad til at anskaffe en Mudderpram.

Byerne havde i det hele taget ikke Raad til nogenting. Trods den bestandige Rædsel for Ildebrande var der mange Smaakøbstæder, som ikke ejede en Sprøjte med Slange. Skolevæsenet var elendigt, Kundskaberne faa, selv de tarveligste Bekvemmeligheder maatte man undvære. Fra *Grenaa* berettes i 1711, at der ikke findes anden Læge i Byen end »en gammel Mand, som er over sine 80 Aar, hvilken lidet formaar eller forstaar at hjælpe sig selv end sige andre«. Og fra samme By indberettes i 1720, da der blev lagt en Skat paa Karosser og Chaiser: »Dette Slags bruges intet her; thi de fleste rejser til Fods; og de bedste, naar de vil op at age, bruge Bønder- og Trævogne«. Der var mange Steder i disse Aar, hvor Forskellen mellem Land- og Bynæringen var ved at udslettes. Naar hverken Handel eller Haandværk længer kunde trives i Købstæderne, maatte de leve af, hvad de havde. *Slagelse* dyrkede sine store Bymarker, og Borgerne i *Vejle* passede deres Humlegaarde. *Storehedinge* ernærede sig af Landbrug og Brændevinsbrænden, og det siges i 1787, at dens Indbyggere »snarere ere at anse for Agerdyrkere end Borgere«.

Hvad Regeringen kunde gøre for at ophjælpe det dybt sunkne Næringsliv, var kun lidt, og uden for København mærkedes næsten intet dertil. Dog anlagde Kristian V et Tapetvæveri i *Køge*, fra hvilket de berømte Tapeter paa Rosenborg udgik; og fra Frederik III's Tid stammer et Par Anlæg, der bærer Navn efter ham. Fæstningen *Fredericia* var allerede anlagt før Krigen 1657—60, men blev i denne erobret af Svenskerne og til

Dels ødelagt. Efter Freden blev den paa ny udstyret med store Privilegier. Den fik Stapelret, Religionsfrihed for alle Sekter og Asylret for alle Fallenter samt for udenlandske Manddrabere, der her kunde leve i Fred i 10 Aar mod at betale 1 Rdlr. om Aaret til Magistraten. Katolikker og Jøder havde her deres egen Menighed, og der indkaldtes franske Refor-

Fig. 150. Hus i Randers (fra det 17. Aarh., dog noget ombygget). (Efter Fotografi.)

merte, som begyndte at dyrke Kartofler og Tobak. Men Byen trivedes dog kun smaat i de daarlige Tider, og den havde ingen Havn.

Ogsaa *Frederikssund* er opkaldt efter Frederik III, under hvem Byen fik Købstadret. Tidligere var den Udskibningssted for Slangerup og hed Sundby Færge. Handelspladsen *Frederiksværk* har Navn efter Frederik V, der her anlagde et Krudtværk, som bestaar endnu. *Frederikshavn*, der tidligere hed Fladstrand, fik først Købstadret 1818 og er altsaa opkaldt efter Frederik VI.

Op imod Aar 1800 begyndte der at komme Liv igen i den danske

Handelsstand, og hele Landet vaagnede af sin lange Dvale. De store Landboreformer havde forynget vort Landbrug, en 80-aarig Fredsperiode havde atter tilladt Befolkningen at samle lidt Velstand, og de store Krige mellem England, Frankrig og Amerika skabte gunstige Betingelser paa Verdensmarkedet for det neutrale Danmarks Handel. Saaledes oprandt den »glimrende Handelsperiode«, der vel nok paa Overfladen saa ud af mere, end den virkelig var, men som i hvert Fald fortjente at kaldes glimrende paa Baggrund af den tidligere Tids Elendighed. Det var som sædvanlig *København*, der gik i Spidsen, og just ved Aarhundredeskiftet naaede denne By det første Hundredetusinde i Indbyggertal. Af Provinsbyerne var *Aalborg* fremdeles den betydeligste, og næst den kom *Odense*, der i det 18. Aarhundrede paa ny fik en Indvandring af driftige tyske Borgere og atter blev Samlingsstedet for den fynske Adel. I en Aarrække (1795—1800) havde Byen endog sit eget Teater længe før nogen anden Provinsby. *Helsingør*, der stadig havde haft et Rygstød i Øresundstolden og i Garnisonen paa Kronborg, fik en ny Havn og tog nu et Opsving, der næsten mindede om Byens fordums Glanstid. Den havde Skibe, der for i udenrigs Handel, og i Slutningen af det 18. Aarhundrede nedsatte ikke faa engelske Handelsmænd sig i Byen, saa den endog en Tid havde en særlig engelsk Kirke. Ogsaa fra *Randers* begyndte driftige Købmænd igen efter mere end 100 Aars Stilstand at sende Skibe til Udlandet. En lille By, der i det 18. Aarhundrede svang sig op ved egne Kræfter, var Handelspladsen *Marstal* paa Ærø. Medens alt andet stod stille eller gik tilbage, gik Marstal frem. Den skaffede sig en anselig Handelsflaade og tog Magten fra Nakskov, der forhen havde haft en betydelig Fragtfart. I 1784 ansøgte Marstal hos Regeringen om at faa anlagt en Havn; Ansøgningen blev afslaaet, men Byen anlagde da Havnen selv.

Men disse Tilløb til bedre Tider og nyt Opsving i Næringslivet skulde endnu en Gang stækkes af politiske Forviklinger. Den syvaarige Krig med England (1807—14) og Norges Adskillelse fra Danmark kastede paa ny Landet tilbage i den fordums Fattigdom og de gamle snævre Forhold. Alle Købstæder led haardt ved Handelsskibenes Opbringelse af Englænderne

og ved hele Omsætningens Standsning; og for de Byer, der særlig havde besørget Kornhandelen paa Norge, saasom *Aalborg* og *Kallundborg*, betød Adskillelsen af de to Riger et længe føleligt Tab. Kun en enkelt By som *Ringkøbing* høstede Fordel af Krigen. Med Smaafartøjer, der kunde gaa Kysten saa nær, at Engelskmændene ikke kunde tage dem, førtes Varer fra Hamborg og andensteds til Ringkøbing, hvorfra de atter fordeltes over hele Jylland. Ringkøbing blev i disse Aar som en Stapelstad for Vestkysten og tjente Penge paa Bekostning af Holstebro og de andre Vestkystbyer.

V. DET 19. AARHUNDREDE.

Krigen med England var den sidste alvorlige Krise, som de danske Købstæder maatte overvinde; men Virkningerne af den mærkedes ogsaa længe. Endnu i 1840 havde ingen af Provinsbyerne naaet et Indbyggerantal af 10,000, og selv *København* gik kun meget smaat og langsomt frem. Her havde ogsaa Ulykken ramt haardest, — Hovedstaden havde jo foruden Tabet af sin store Handelsflaade tillige maattet bære Ødelæggelsen ved Englændernes Bombardement. Alene i 1816—20 forefaldt 250 Fallitter i København, hvoraf de 100 ramte store Forretningshuse. Det var i de følgende Aar ikke længer Handelslivet, men, ligesom i fordums fattige Tider, alene Hoffet, Militæret og Embedsstanden, der gav Hovedstaden sit Præg.

Men omtrent fra 1840 var den Forarmelse, som Krigen havde medført, endelig overvunden, og paa een Gang begyndte nu en blomstrende Udvikling i næsten alle Byer. Landets almindelige Velstand steg, og Folketallet var i stærk Vækst; og den forholdsvis største Part heraf kom Købstæderne til Gode ved en almindelig Indvandring fra Landet til Byerne. *København* blev en Storstad, der nu, efter et Par Slægtleds Forløb, tæller en halv Million Indbyggere. Den har ved sin overragende Størrelse holdt de sjællandske Købstæder noget tilbage; men i de andre Landsdele, navnlig i Jylland, har Fremgangen været stor. *Aarhus* er Danmarks næststørste By og har ca. 60,000 Indbyggere. I Kapløbet mellem de jydske Byer er den ved sin fortrinlige Havn og sine gode Jernbaneforbindelser kommen for-

rest. Omkring 1840 gik den forbi Randers og ved 1850 foran Aalborg. Som Udførselshavn maa Aarhus dog vige for den nyanlagte Købstad *Esbjerg*,

Fig. 151. Billede fra Københavns Bombardement.

der har den største Udførsel i Danmark næst efter København. Denne By er opstaaet omkring en Havn, hvis Anlæg paabegyndtes i 1868 i en øde Hedeegn paa Jyllands Vestkyst. I 1874 var Arbejdet saa vidt fremskredet, at en regelmæssig Dampskibsforbindelse kunde aabnes mellem Esbjerg og

London, og siden da er Byen vokset med en Hurtighed, der er helt enestaaende i vort Land. Den tæller nu over 16,000 Indbyggere, og dens gode Havn, der aldrig fryser til, er bleven Danmarks altid aabne Port mod Vest. Esbjerg er paa Vej til at blive det samme for Nutidens Danmark, som Ribe var i den tidlige Middelalder. — Paa Jyllands Østkyst har *Frederikshavn* den bedste Havn næst efter Aarhus; men ogsaa alle de andre Kystbyer — Randers, Hobro, Horsens, Vejle, Grenaa, Kolding o. s. v. — har i det 19. Aarhundrede faaet deres Havneforhold meget forbedrede, selv *Skagen* har i de sidste Aar faaet sin Havn.

I dette Kapløb har den gamle Stad *Aalborg* ikke kunnet holde sin Plads. Den var i Aarhundreder Jyllands største og Danmarks næststørste By; men Udviklingen har ikke været den gunstig. Efter 1814 mistede den en stor Del af sin Handel paa Norge, og da *Aggerkanalen* aabnedes efter et Gennembrud af Vesterhavet i 1825, forandredes alle Forhold ved Limfjorden, nærmest til Aalborgs Skade. Det forhen saa rige Sildefiskeri ophørte næsten helt, hvad der ikke blot svækkede de egentlige Fiskerbyer som *Nibe* og *Løgstør*, men ogsaa Aalborg. Derimod gavnede det nye Sejlløb Købstæderne i de vestlige Limfjordsegne: *Skive, Lemvig, Thisted* og *Nykøbing* paa Mors, og i samme Retning virkede *Løgstørkanalen*, der aabnedes i 1861, og som befriede Fartøjerne til den vestlige Limfjord for den vanskelige Sejlads over Løgstør Grunde. Aalborg mistede saaledes sin Stilling som selvskreven Leverandør af Handelsvarer til alle Limfjordsegnene, og samtidig begyndte dens nære Nabo *Nørre Sundby* at svinge sig op ved at drage en Del af Vendsyssels Handel til sig. Alligevel er ogsaa Aalborg gaaet godt fremad og befinder sig netop for Øjeblikket i rask Vækst.

Det var i første Række de forbedrede *Besejlingsforhold*, der muliggjorde Købstædernes stærke Udvikling. Ved *København* strækker Skibenes Anlægsplads sig over mere end en Mil i Længden fra Nord til Syd; og midt inde i Fyn findes en god Havn ved *Odense*, der ved en flere Mile lang Kanal staar i Forbindelse med Havet. Men i det sidste Slægtled har ogsaa Jernbanerne begyndt at faa en lignende Betydning for Købstædernes Opkomst, som den, Havnene allerede længe havde haft.

Jernbanerne danner af sig selv nye Veje for Trafikken og nye Knudepunkter for Omsætningen. De kan skabe helt nye Købstæder ude paa aabent Land, og de kan bringe forøget Liv og Virksomhed til de gamle. Banenettet drager Oplandet efter sig. Men de Byer, som de travle Dampheste kun flygtigt berører eller gaar helt uden om, vil blive trængt tilbage af deres heldigere Konkurrenter. De blanke Skinner er Oldtidens Hjulspor i moderne Form, og de faar den samme Betydning for Landets Bebyggelse

Fig. 152. Dampskibet »Caledonia«. Efter en samtidig, koloreret Afbildning.

nu som dengang. Strandkøbingerne er ikke længer saa ubestridt Herrer paa Markedet, som de i Aarhundreder har været.

Før Jernbanernes Anlæg havde *Kallundborg* stor Betydning som regelmæssigt Overfartssted mellem Sjælland og Jylland. Jernbanen flyttede Forbindelsen til Linien Korsør-Nyborg, og Kallundborg har ikke siden forvundet Tabet derved. Andre Steder har en enkelt By i en Landsdel været i Stand til at suge Oplandet til sig, saa den alene har haft Fordelen af Jernbanerne. Dette gælder saaledes *København*, der gennem Jernbanerne strækker sine Arme ud over hele Sjælland, ja, til Dels over hele Danmark. Det gælder Odense, der ved sin centrale Beliggenhed med Baner straalefor-

migt ud til alle Sider har faaet næsten hele Fyn i sin Magt. Og det gælder *Nykøbing paa Falster*, der til den ene Side har taget Oplandet fra Stubbekøbing og til den anden fra Nysted paa Lolland, efter at de to Øer er bleven forbundne ved Jernbanebroen over Guldborgsund. — Paa samme Maade har *Esbjerg* skadet begge sine Nabobyer Ribe og Varde. Men gennemgaaende har dog de jydske Byer alle haft Fordel af de forbedrede Sam-

Fig. 153. Østeraa ca. 1870.

færdselsmidler, og Afstandene har været store nok til, at ikke en enkelt By har kunnet bemægtige sig den hele Provins. Selv om Aarhus har taget Broderparten, er der dog bleven noget til hver af de andre; og en By som *Fredericia*, der trods al anvendt Umage aldrig vilde komme rigtig i Flor, saa længe den var Fæstning, har i vor Tid hævet sig stærkt som Følge af de store Jernbane-, Dampfærge- og Telegrafanlæg.

Sønderjyllands Afstaaelse i 1864 har øvet nogen Indflydelse paa de Byer, som ligger Grænsen nærmest. *Ribe* mistede en Del af sit Opland,

og *Assens* den regelmæssige Dampskibsforbindelse med Hertugdømmet. Men *Kolding* fik sin Kundekreds forøget derved, at syv frugtbare Sogne, der før hørte til Sønderjylland og søgte Haderslev som nærmeste Købstad,

Fig. 154. Hammershøj: Amalienborg Plads. København.

nu kom til at ligge Nord for Grænsen og derfor søger til Kolding. —

I det hele blomstrer nu Liv og Virksomhed i vore Købstæder. Deres Indbyggerantal er i stadig Stigen, — overalt vokser Bybefolkningen stærkere end Landbefolkningen, og omtrent Halvdelen af alle Danmarks Indbyggere bor i Købstæderne. Byernes Antal er bleven forøget. *Esbjerg*

fik Købstadret fra den 1. Januar 1899, og Aarsdagen derefter, den 1. Januar 1900, kom tre nye til, nemlig de to Limfjordsbyer *Nørre Sundby* og *Løgstør* og Industribyen *Silkeborg*, der havde rejst sig midt inde i Jylland omkring et Fabrikanlæg, der dreves af Gudenaaens Vandkraft. Men foruden disse er der rundt om ved Jernbanestationerne opstaaet nye købstadlignende Bebyggelser, der ofte er større end mangen gammel Købstad og kun mangler en Lovbestemmele for at kunne indlemmes i disses Tal. Midt paa den jydske Hede ligger saaledes *Herning* med 500 Indbyggere, ved Limfjorden *Struer*, i Vendsyssel *Brønderslev*, i Østjylland *Odder*, paa Sjælland *Haslev* o. s. v., alle med omkring 3000 Indbyggere, — for ikke at tale om alle Kystbyerne langs Øresund, hvis Bred snart er som en sammenhængende Villaby fra København til Helsingør. Alle Byer kappes i Omsorg for de kommunale Anliggender og i kommunale Fremskridt. I Regelen gaar *København* med sin store Nabokommune *Frederiksberg* i Spidsen; men af og til har dog en fremadstræbende Provinsby vundet forrest, som da *Odense* blev den første By i Danmark, der fik anlagt Gas- og Vandværk og ligeledes først benyttede det elektriske Lys.

Byernes *Selvstyre*, der helt forsvandt i det 17. Aarhundrede, er i vor Tid vundet tilbage paa et nyt og bredere Grundlag. I 1837 udkom en ny Kommunallov for Købstæderne, og 1. Januar 1840 fik København sin særlige Forfatning, mere frisindet end de øvrige Købstæders. Senere er Udviklingen fortsat i dette Spor; Borgernes Indflydelse paa deres Bys Styrelse er stadig bleven øget og Valgretten til Byraadene udvidet. Den sidste Rest af en privilegeret Overklasse er nu endelig faldet, og netop nu, i 1909, vælger alle vore Købstæder for første Gang deres Raad ved lige og almindelig Stemmeret for Kvinder saa vel som for Mænd.

Vort Land er jo ikke større, end at det let kan overses af de styrende. Derfor har det ogsaa Krav paa at blive styret godt.

HEDEVANDRINGER.

AF JEPPE AAKJÆR.

Jeg har altid elsket Viborg. I tusinde Aar har den og Lyngen staaet og hvisket sammen om mange forborgne Ting. Dens Gader er krogede som Vilddyrs Stier; dens Smaagyders Stenpikning har en knudret Tilforladelighed, som dengang Riddere og Munke traadte den med sømslagne Sko.

Er end Lyngen ganske vist forlængst jaget fra Dørene, staar der endnu over Byen en Duft af Hede som i ingen anden dansk Købstad.

Jeg raader da dig, som vil se den jydske Hede, til at pakke din Ransel i Viborg; kommer du her paa en almindelig Ugetorvedag eller endnu bedre til eet af de meget yndede Fæmarkeder, der afholdes paa de Tider, da Udfaldet af Høsten kan blive baade »hvordan og saadan«, vil du ved at se dig godt for, mens du vandrer hen over Byens brogede Torve, møde talrige Træk af Hedeboernes Liv, som du ellers kunde have gennemstrejfet Kvadratmile for at finde Mage til.

Jeg besøgte Byen en solfyldt Dag i August. Taagen steg op mellem Rørene ude langs den skønne Viborgsø, gyngede en Tid ubeslutsom i Rørskafternes lange, brune Duske, steg til Vejrs i skraa Flugt ind over Byen for at danne blaa Spiraler omkring de to Domkirketaarne, der som et Par vældige Ryttere i kvadretung Alvor spejder over Sletten. Skønt Solen endnu daarligt er kommen fri af Træerne omkring det gamle Asmildkloster, begynder Byens knudrede Stenbro allerede at gungre under de første

Bøndervogne; det er Folk, der er vant til at staa tidlig op; det er ikke ret mange Solopgange Aaret om, der tager *dem* i Fjerene.

Her kommer Bønder fra hele det vidtstrakte Opland, der enten *er* Hede eller Nabo til Hede. Paa Kortet minder Viborg om et uhyre Hjulnav, hvorfra Vejene straaler ud som Eger. Trivelige Folk med tunge Maver og tilfredse Miner kommer mest med Vejene fra Øst og Nord, hvor Befolkningen har sit paa det tørre, hvor Lynghederne forlængst er forvandlet til frugtbart Agerland, og hvor store hvide Malkekøer danner sommerlyse Espalierer langs Vejene. Vest fra kommer Bønderne fra Daugbjærg og Mønsted i gammeldags stive Vogne med grønmalede Vognskrin og sidmavede Heste. Mændene har ikke sjælden rødrandede Øjne paa Grund af den evige Tummel med Kalken, som her har været fortsat gennem Aarhundreder. Det er benede stærke Mænd af et hærdet Ydre, hvor selv de halvfjerdsaarige kan sidde paa Vognen milelænge i knagende Vinterkulde uden Overfrakke. Til Gengæld ser man ofte deres Kvinder omvikle Hovedet med de tykkeste »Uldenklæder« selv i bagende Solhede.

Mest fængsles dog Opmærksomheden af de Befordringer, der kommer ind til Byen fra Sydvest, det vil sige fra de rigtig uforfalskede Hedesogne, Grønhøj, Havrdal og Frederiks. Naturligvis har den almindelige Kulturstigning ogsaa her gjort sin Virkning og krævet et hurtigere Tempo; men for nogle Aar tilbage udviste Hedevejene paa Byens store Dage hele Studekaravaner op gennem Lyngørkenen. Det gjaldt om at komme tidlig hjemmefra, saa Byen kunde indhentes, før Solen var bleven for nærgaaende, og Bisselysten var faret i det træge Forspand. Thi slemt kan det være at køre løbsk efter et Par velfodrede Bondeøg, men syvfold værre tegner sig Situationen, naar Bestialiteten begynder at snurre bag en Studs tykke Pandeskal. Saadan et bremsestukket Studepar, det regner ikke Livet ved en Skovisk, og man kan lettere standse en Tordensky end bringe et Par »skjennende Stude« en Tomme fra deres Vej mod Helvede.

Se opmærksomt paa disse Folk, som sidder der paa Agerbrættet og bakker af Stumppiben, mens Sivpuderne knager rytmisk fra Studebringen, hver Gang Dyret flytter Klovene frem. Der hører ikke meget til at op-

dage det fremmede Blod, der ruller i disse Aarer. Blot et Par Skrab i den kobberbrune Hud vilde kalde Tyskeren frem: »Wer da?« Thi Tyskere — »Kartoffeltyskere«, det er det netop, de er; Ætlinger af hine Hessere og fattige Rhinbønder, som Frederik V lod lokke her til Landet i 1759—60, og hvoraf de fleste undløb, mens dog de fattigste forblev. Vi skal senere træffe dem, naar vi betræder deres Territorier i Ahlheden. Det er brave Folk med reelle Hensigter — og et Par solide Lyngknipper bag i Vognen. De har næsten alle et kroget Knæk i Rygpartiet som Minde om deres trælse Slid med Sandjorden.

Men vi skynder os op paa Byens Hovedtorv, der i broget Pragt næsten kan maale sig med et Torv i Syden. Her danner de lave Huse Karré om et Virvar af Skravvogne og Torvevarer, Grisekasser og Fiskekællinger. Hedebønderne er fødte Handelsmænd, de har alle et Glimt af Sølvskillingen i Øjet. Grisene hyler, og Hestene rimmer, og ind gennem Eder og Latter og ivrig Træskotrippen lyder skarpe Haandklask, naar een faar sig Varen »slagen til;« det sker med en Appel, saa Duerne, der gaar og pikker i den spildte Hakkelse under Pindevognene, flyver hovedkulds bort over Tagene.

Mest broget udfolder Livet sig ovre i Torvets Skyggeside, hvor der er trukket en respektfuld Lænke omkring Borgmesterens munkerøde Renæssancevaaning; her sidder Byens hvidklædte Ungmøer og gynger allerkærest i Jernlænken, mens de beretter Bysladder og spiser Kirsebær og vædder med hinanden om, hvem der kan spytte Stenene længst ud mellem Torvesælgerne.

I umiddelbar Nærhed af de kaade Damer har en Pottesælgerske spredt sine Lervarer over Stenbroen. I en afsides Lynghytte har hun formet dem alle over sit Knæ. Der er gammeldags Kaffekander med Hængetud, der er Urtepotter og Mælkesætter; vindt og skævt er det meste, men Solen slaar de fornøjeligste Glimt ud af Glasuren paa det alt sammen, og den gamle rynkede Kunstnerinde, der sidder paa Hug over sit Lyngknippe, løfter de mest unævnelige Kar op under Næsen af de forbipasserende og spørger indsmigrende: »Aah, ska' du'tt haa'en Pott'?«

De drilske Damer paa Borgmesterlænken har udvalgt sig den gamles Kar til Skydeskiver for deres Kirsebærstene; naar et særligt velrettet Projektil med et Smæld dumper ned paa Bunden af et Lerfad foran den gamles Næse, løfter der sig en skingrende Latter fra de hvidklædte, mens Jernlænken gør et stort Udsving. Den gamle finder sig stoisk i de unges Spøg, saa længe Handelen gaar godt fra Haanden; men har der i nogen Tid ikke været Kunder til Varerne, griber hun Kirsebærstenene og slynger dem tilbage mod den hvide Skare, mens hun raaber: »Saadan no' sølle fint Skidt«.

Vi gaar et Par Skridt til højre; der staar en tre Alen lang Mand i nystampede Vadmelsklæder ret op og ned i Solheden og knuger en hvid Hane ind mod sin toradede Vest. Han har næppe rørt sig af Flækken den sidste halve Time. Hans Fedtlæderstøvler er hvide af Vejstøv; han har øjensynlig gaaet flere Mil for at afhænde den Kok, og nu staar han her paa to solglødede Brosten og lader Solen svide sig Vabler paa Ørene bare for at kunne stikke det Par Mark i Lommen. Han bakker ganske stille paa Piben, for at Tobakken kan vare længe, mens han ser sig om efter Bid. Hoho! der kom endelig en solid Kunde. En besnoret Officer med sin Frue under Armen har gjort Stands et Par Vognlængder fra Hanemanden. Fruen slipper sin Mands Arm, gør et energisk Løft i Kjolen og skridter mellem Vognskrin og Muleposer hen mod Bonden. Kritisk lader hun sin hvide Haand rende op langs Hanens Brystben, mens hun gør et Par korte Spørgsmaal til Ejeren. Han bakker blot lidt heftigere paa Piben, men synes ellers at være af den Mening, at Hanen kan svare for sig selv. Dyret, der føler de hvide Fingre i sit Kød, reagerer paa Mandfolkevis ved under en kalkunsk Gurglen at spjætte kraftigt ud til Damen med sine lange Sporer. Der blev ingen Handel af. Da jeg to Timer efter paa ny gik forbi, stod Bonden der endnu uden at have rygget sig en Tomme. Det er Folk, som Forholdene har lært Taalmodighed.

Dèr kommer en gammel brunet Morlille med en Solhat over de tjavsede Lokker. Hun skyder sig med Livsfare forbi Hestemulerne for at komme midt ind i Folkemængden. Hvad er det, *hun* gaar omkring og

frister med? Vi kigger ned i hendes Spaankurv. Midt i Kurven ligger der en Klat ravgult Smør, til højre er nogle Blonder, ikke større end en Barnehaand, til venstre en Kost tørrede Lavendler. Smørret, forklarer den gamle, er af hendes eneste Ko; Blonderne er noget, som hendes Datter »har siddet og priklet med for at forslaa æ Tid«, og Lavendlerne er saamænd fra hendes egen Kaalgaard og har hængt ved Bjælken siden sidste Efteraar. »Det *er* migi godt Kram; der er ett no' Fjedteri ved *det.*« — Med Fedteriet er det dog saa som saa. Smørret er løbet lidt ud i Solvarmen, og baade Blonderne og Lavendlerne har faaet en Smøre af det gule. Jeg skiller hende af med Lavendlerne. Da jeg ikke ønsker at faa tilbage paa Femogtyveøren, faar jeg en lang Række Lovord i Tilgift og en omstændelig Opfordring til at se ind ad hendes Dør, hvis min Vej nogen Sinde skulde falde der forbi.

Fig. 155. Hedebonde.
(Efter Tegning af Valdemar Neiiendam.)

Hvor Livet maa leves nøjsomt der, hvor man maa regne med slige Indtægter! Det er der, hvor man gaar til Landhandleren efter Kaffe med en Tiøre paa Fingerenden og beder om at faa tre igen.

Kommer de til Købstaden som nu i Dag, sidder de paa Købmandens Trappe og spiser deres Smørrebrød og faar ved Disken gratis en Snaps til. Kvinderne faar simpelthen intet, med mindre de har en Slægtning i en Sidegade, som skænker en Kop Kaffe til Vederlag for en medbragt Pægl kogt Fløde.

Men Dagen gaar paa Held over den gamle ærværdige Stad, og dens

smukke hvidklædte Døtre har helt forladt deres Yndlingssæde paa Borgmesterlænken. Solen ses nu mellem de to Domkirketaarne som en gylden Dukat mellem to Fingre. Dens fyldige Straaler kæler ømt for det røde i de mange smaa lave Tage.

Støjen fra Torvet er stilnet som et Vand, hvis Stigborde er sænkede. De middede Købmandsskuffer er skudt ind i sig selv rundt om i de smaa sure Butikker, hvor gamle Skraa og Harkeklatter nu er de eneste Minder om Kunderne; de sidste Grisehyl er tonet bort gennem de lave Porte, Lyngknipperne braser allerede under Baggydernes knitrende Aftengryder, Torvet er nu taget i Besiddelse af Duerne; de drejer sig hid og did efter de spildte Kerner fra Muleposerne og gør et forvirret Slag op i Gadevinklen mod Borgmesterboligen, da en susende Stork med en Snog om Næbbet tramper Luften med sine Slagfjere.

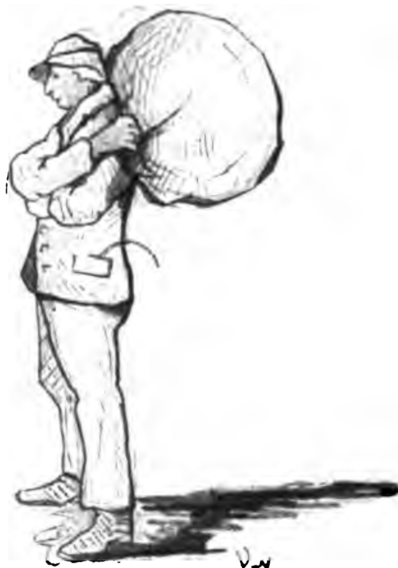

Fig. 156. En Bissekræmmer. (Tegning af Valdemar Neiiendam).

Men endnu da Maanen staar op over de lave Huses trekantede Gavlsilhouetter, staar der en syrlig Duft af Pluklyng og Rævlingris i den gamle Bys krogede Gader.

Viborg er som en Rude ud mod Heden, og naar vi skal nærme os Lyngen, kan det ske ad mange Veje. Vi kunde følge i Kartoffeltyskernes Spor og kommer forbi *Hald* med dens sære forvredne gamle Egeskov, der strækker sine vilde knudrede Arme imod Stormene for ligesom at bede om Vuggefred for den herlige lille blaa Sø, der ligger i middelalderlig Drøm bag dens Løv. Vi kunde lade Studefolket knirke videre ad Stanghede og Fallesgaarde til, mens vi svang til venstre forbi Schinkels Borg, der ligger i Skovkanten, som en Skaderede paa en Gren; saa vilde vi komme om ved det skovindfiltrede *Bækkelund*, ved hvis Fod Stenørreden gør høje Spring omkring det skummende Vandhjul, og

sluttelig vilde vi føres ind mellem Dollerup Bakker, hvis strenge, alvorligt tunge Form smelter saa velsignet sammen med Lyngens Brunhed og sænker sin storliniede Ro med uudsletteligt Minde i ens Sjæl.

Men vi vil ikke tage nogen af disse Veje, men uden alle Svinkeærinder drage vestpaa ad Holstebrovejen og ikke standse, før vi naar det sagnrige Daugbjærgdaas — efter Himmelbjærget det berømteste Højdepunkt i

Fig. 157. Daugbjærgdaas. Set nordfra. (Efter Fotografi.)

Jylland — Fjends Herreds Mont Blanc, hvis 227 Fod høje Moræneknold aabner et mægtigt Panorama mod Heden i Syd og Vest.

Alt i Verden er jo relativt. Vel er Daugbjærgdaas en liden, liden Pusling mellem Europakortets Bjærgmatadorer; men ingen Bjærglandssøn kan med større Ærbødighed pege op mod Ymesfjeld, mod Rigi eller Ben Nevis end vi Slettelandets Faarehyrder mod »æ Dojs«, naar *vi* viste den til de fremmede og pegede ud mod dens blaanende Banke, der løfter sig mod en flimrende Baggrund af Heden og Eventyret. Dens sidskæggede Bjærgmænd og Nisser og Skattegravere besatte vor Fantasi, fra vi var smaa; og dens mærk-

værdige Sagnverden havde vi hørt vore første Eventyr i Kakkelovnskrogen, mens Karterne skrattede, og Lysene brændte ned i Stagerne. Vi syntes, at alle Kæmpehøje rundt om sank sammen som Støvbolder ved Siden af den. Og vi bestemte ved Dagens Frembrud Vejr og Vind for hele Døgnet efter den Maade, hvorpaa »æ Dojs« bar sin lette blaa Taagekalot. At bestige Daugbjærgdaas var en uforglemmelig Begivenhed i et Barns Liv; og intet Under, thi selv for den voksne forvænte Turist vilde det repræsentere en Stjerne i Baedecker; ja, jeg vover at sige, at den Mand, der kold og ligegyldig kunde betragte dette milespændte Sceneri, der i simpel, men storslaaet Højhed aabner sig for Beskueren fra denne ærværdige Bankes Top, hans Gemyt er lukket for sand og ægte Naturskønhed.

Lad os være kommen herop en Midsommerdag, naar Rugen dræer over Fjends Herred; thi her er netop Stedet til at iagttage dette velsignede, skønne Naturfænomen. Uge efter Uge har de groende Rugagre staaet og forberedt sig til denne Ting. Straaet har knikset i Knæene i Vindens Dans, Aksene har spærret deres Avner fra hverandre mod Sol og Dug og staaet stille ligesom lyttende mod noget fjernt, naar Fuldmaanen gik op over Hedebakkerne i Øst. Støvet har allerede i nogen Tid forventningsfuldt dinglet mellem Avnelæberne; nu er Timen der; en rask Brise stryger kærtegnende over Lyng og Krat og saa: huj! et nyt elastisk Kniks i Knæene, et kælent Kast med den bløde Skaft, — og det gule Støv kaster sig ud i Vinden som smaa Alfer og boltrer af Sted som en svagt hensvindende Røg. — Hvem udtaler det Trylleord, der en saadan Godtvejrsdag pludselig og paa samme Tid bringer en hel Egns Rugmarker til at kaste Støvkornene? Her oppe fra er Synet især pragtfuldt; det ser ud, som kom den blaa Røg fra noget, der brændte under Jorden. Fænomenet springer fra Mark til Mark tværs over Moser og Lynghøje; det er Vinden, der giver Feltraabet. Mærk, hvor Luften er sød af alt det avlingshigende Støv, der hvirvler omkring hinandet med blinde, men hede Instinkter. Der er noget af Rugbrødsbagningens Duft og Sødme skjult deri.

Er denne lille Scene af naturlig Uskyld, hvor Moder Jord et Øjeblik aabner Døren ind til sit Lønkammer, forlængst ført bort af de spøgende

Vinde, vil dit Blik fanges af Alvoren i det Landskab, der spreder sig rundt om Daasens Fod. Ligger ikke der op ad Bankens lyngklædte Sider det gamle hærdede *Daugbjærg* med alle sine Gaader i Kalk og Flint. Der er noget sært eventyrligt og fossilt ved denne Hedeby. Bag hver Vidjebusk paa Bakkeskraaningen kan du vente at finde Mundingen af en nedlagt middelalderlig Kalkgrube. Dalen her foran dig ligner et stivnet Kraterlandskab; det ser ud, som om et Kæmpesvin havde gaaet og rodet Jor-

Fig. 158. Parti fra de gamle Kalkgrave i Daugbjærg. (Efter Fotografi.)

den op. Kilder springer frem af Kalken, løber et Stød ned i Dalen, gaar saa atter i deres Mor igen og kommer nu først frem dybt nede, hvor de vider sig ud til en Bæk, ved hvilken de omliggende Gaarde vander deres Kvæg. De smaa Gaarde rundt om paa Kalkebakkerne er endnu hyppig af en gammeldags Type med krumme Egestolper i Lervæggen. Markerne omkring Gaardene er ikke alle i den bedste Drift; Daugbjærgboerne har i umindelige Tider været vante til at høste mere under end over Jorden. Gennem tusind Aar har de smaa primitive bugede Kalkovne rundt om

paa Skraaningerne ligget og lyst milevidt gennem Sommernatten med et eget eventyrligt Skær paa Hedens Himmel. Om det kunde tale, det gamle besynderlige Egekrat der Nord om Byen, hvis mossede Grene krymper sig sammen som i Krampe. Gennem dets pjuskede Toppe har Røgen fra denne Oldtidsindustris smaa uformelige Ovne søgt mod den evige, uforanderlige blaa Himmel maaske lige fra Gorm den Gamles Dage. Mænd og Kvinder er krøbet op og ned af disse Gruber med den hvide Sten, Nat og Dag, Sommer og Vinter gennem utalte Aar. Naar den gamle krogede Morlille selv er bleven »taget ned«, har hun rakt Bærebrættet til Datteren, og hun har saa baaret det videre, op og ned ad de næsten lodrette Stiger, til ogsaa hun en Dag grebes af Alderens og Overanstrengelsens Svimmelhed og maatte bede om en naadig Afløsning.

Daugbjærg er nok et Besøg værd. Faa Steder i vort Land yder et saadant Perspektiv til Vurdering af Hedebondens trælsomme Liv gennem Tiderne. Nu foregaar Kalkbrydningen helt rationelt, især da i Nabobyen Mønsted, hvor »De jydske Kalkværker« beskæftiger ca. 30 Mand og henter 16000 Td. Kalk op af Jorden om Aaret; men anderledes for en Menneskealder siden, da de smaa Gaarde drev Gruberne for egen Regning og Risiko. Da var Livet en eneste lang Slavedag. Alt maatte ligge stille for Kalken. Kvinden reves fra Hjemmet og Børnene for at trælle i Gruberne; Mændene forsømte deres Jorder for at ligge og rakke paa Vejene snart efter Brændlyng, som plukkedes oppe i Heden, snart paa milelange Kørsler med den brændte Kalk ad Ensporveje over det halve Jylland; ofte kørte Kalkmændene da i Række, hvor kun den forreste vaagede. De ældre havde en egen Evne til at holde sig fast paa det hoppende Stenlæs, selv om de snorksov; Smaadrengene (»Pøjkerne«) blev gerne bundne fast med Reb. Dette evige Landevejsliv gav Anledning til megen Svir og Brændevinsdrik rundt om i Kroer og Bedesteder. Faa af Kalkkørerne blev velstaaende. Daugbjærg har altid været en fattig By. Ikke for intet hedder det om Byen i en Mandtalsliste for 1705: »Her er ingen, som kan væve Dynevaar, Linned eller Vadmel, langt mindre det, som mere er. Men de Husfolk, som her findes, har intet at nære sig med uden deres Spinderok

om Vinteren og Avlingsarbejde for Bønderne om Sommeren. Inderste er en Del Piger, som for Mangel af Brødkorn ej kan faa Tjeneste om Vinteren, og en stor Del Betlere, som enten gaar eller lader sig føre omkring, for deres Ophold at søge, *hvilket ikke en ringe Del af Gaardfolkenes egne Børn nødes til at gøre for Forældrenes Armods Skyld*«.

Men nu kan vi ikke dvæle længere ved Fjends Herred, dens lange, mod Vest faldende Dale med krogede Bække i Bunden, dens tunge, lyngklædte Bakkerygninger, der endnu byder Ploven og Kulturen Trods, dens mange kornomkransede Kæmpehøje (Oldforskeren har paa Herredets knap 8 Kvadratmile talt 1450), ad hvilke de smaa hvide Lammehaler legende hopper op og ned i Sommersolen. Vi drejer os nu mod Syd og har da foran os den skønneste, den videste, den mest ubrudte Hedestrækning i vort Land. Det er den ca. 12 □ Mile store Karup-Flade, der fylder Synsfeltet for os og staar med disede Rande til alle tre Sider af Horisonten. Nu er Solen kommet helt om paa Sydhimlen, og Luften flimrer og sitrer over Lavningerne og de smaa spejlende Hededamme. Ahlheden ligger saa jævn, som var den tromlet; her er endnu milelangt mellem Byerne, og de, der er, tæller kun faa Beboelser. Langt ude mod Fjernet rager Kirkerne i Grove og Simmelkjær til Vejrs som Spydstager; ellers har alt andet lagt sig fladt ad Jorden.

Dog ikke saadant, at her er kedeligt eller ensformigt. Hvem har opfundet den dumme Snak om, at Heden er ensformig! Det maa have været en eller anden nærsynet Stakkel, der har gaaet og stødt Øjenbrynene stumpede i den overpakkede Storby, og som har mistet Skelneevnen overfor de Fænomener, der ikke er lavede paa Maskine. For øvrigt maa jeg spørge, om da ikke de *kultiverede* Strækninger er ensformige, med deres evige Gentagelser af Sædskifterne: En Ager Rug og to Agre Kartofler osv., mens hvert Frø, der ikke kan give Mel i Sækken, bliver forfulgt og nedtraadt.

Herude vokser alt Side om Side. Sædemanden gaar derude over Bakkerne i Syd; se, hvor det flimrer og glimter om hans Sædekurv; Dalene fyldes af virrende Dis, Heden løfter sit Skød mod den altfavnende Sol, tusind usynlige Lærker spænder et Væv af Toner gennem den soltin-

drende Uendelighed. — Det er Gud Pan, der atter er søgt til Jorden for at beherske Øderne med sin Fløjte.

Men lad os en Stund forlade vort herlige Udsigtssted, med mindre du har Lyst til at dvæle her, til Maanen staar op hist henne over Tørveskruerne omkring Nygaard; da pibler Dampene frem af Hønemose ved Daasens Fod og strækker sig i hvide fantastiske Former op ad dens lyngklædte Sider; og Maanen rører med sin Slev i Sumpen, og Dampene stiger end højere op ad Bjærget; da kan der ud af Stilheden lyde et Skrald, som slog Bjærgmanden sin Stenkiste i Laas mod Natten, og da har mer end een Ungersvend taget Flugten i Huj og Hej med Favnespring over de lave Flinthøje.

Aften efter Aften har vi Hyrdedrenge, naar Studene var flyttet til Nat, staaet med vort Aasyn vendt mod »Dojsen« — dog altid i smuk Afstand — og gyst ved vor egen Dristighed, mens vi raabte op mod vor Barndoms Rædsel:

»Bjærgmand, Bjærgmand, er du derind',
kom ud med di' sytten Egepind'«.

Den mindste Lyd, en Vidjes Knirken, en Fugls natlige Flugt, kunde da bringe os til at knyge af Sted med Kuldegysninger gennem Rygraden. Dette Trylleri over det barnlige Sind har Daugbjærgdaas vel ikke vedblivende kunnet opretholde; nu ligger den kun som en mægtig rund Høj paa Sletten blandt de andre Høje.

Vi forlader Højen og gaar ned paa Sletten. Vi vil da først passere Flintbjærg, et Højdepunkt kun lidet lavere end »æ Dojs«, der ligger lige op ad Skive—Kolding Landevej. Her kunde man for to Aar siden iagttage den vældigste Hedebrand, der i umindelige Tider havde hjemsøgt Ahlheden. En Lyngslaaer havde under Middagshvilen bortkastet den Tændstik, hvormed han havde bragt Ild paa sin Pibe; den knastørre Lav havde øjeblikkelig fænget; i mindre end et Par Timer stod 1000 Td. Land af Storlyngen i lysen Lue.

Røgen fra en saadan Brand kan fylde hele Herreder. Der er i Almindelighed ikke noget at stille op. Befolkningen bor altfor spredt, Luknings-

midlerne — da især Vand — tilbyder sig altfor sparsomt. Det virksomste Middel er at pløje for Ilden i Læsiden; men Opgaven er ret umulig, hvor Ildlinien kan have op imod en $^1/_2$ Mils Spændvidde. Ilden bliver da gerne ved at husere, til den støder mod dyrkede Marker, og render den for et Fald modent Korn, tager den ofte dette med. Det er et højst uhyggeligt

Fig. 159. Jydsk Landskab. Aften. (Efter Tegning af Valdemar Neiiendam.)

Syn, saadan en afsveden Rugmark, hvor der kun er levnet en enkelt Dusk her og der.

Det kan ogsaa skabe en uhyggelig Spænding, naar Flammelinien raser frem mod et enligt Nybyggerhjem, der ligger med Lyng til alle Sider. I et Nu kan Huset være omringet af Røg og Flammer. Hvor skal dets ulykkelige Indvaanere ty hen, her hvor Jorden bogstavelig brænder under dem. Som oftest slipper de med Angsten, men den kan ogsaa under visse Omstændigheder, hvor en Mor er ene hjemme med en Flok skræbende Børn, grænse til Vanvid.

En saadan Brand fortærer alt Liv paa sin Vej. Ræve, Harer og Grævlinger flygter af Sted over Hals og Hoved, men flygter ofte sanseløs ind i Ilden. Fuglemødre vil ofte ses i tøvende Flugt og med Pip og Klage over Røghavet, paa hvis Bund de har maattet prisgive Ungerne. Hugormen slænger sig i rasende Knuder fremefter og tilbage for omsider at skælve til Ro i en Askehob. Dog vil de tit i Flokke og med løftede Nakker være at træffe rundt om i de tilgrænsende Kartoffelmarker, og den, der vovede sig derind, vilde sikkert faa deres blinde opskræmte Raseri at føle. Intet kan i Tristhed maale sig med en saadan udstrakt, afbrændt Hedeflade. Bundens ildhærdede Mørke faar en Tone som blaanet Staal, der næsten føleligt skærer een i Sjælen. Ikke en Fugl synger, ikke en Myg summer; Naturen er vendt tilbage til det uorganiske, efter at alt Liv er gaaet op i Røg. Gaar du ud over en saadan Flade, ser du kun Jordens nubrede Hud; her har en lille Mus haft sin Tue; undgik den Døden i Luerne, er den forlængst tørstet ihjel af Mangel paa Dug. Hvert Øjeblik støder du paa en lille Benhob; hver Knokkel saa sprød, at den klinger som Sølv mod Støvlesnuden, og der ligger en Kæmpehøj saa skaldet som en gammel Mand, der har tabt sin Paryk.

Men se der de gamle Vejspor, der staar der saa sorte, som var de trukne op med Tusch. De har været godt dækket før af den skærmende Lyng; nu løfter de sig op af Asken og vidner, at her gik Oldtidsfolkets Vej mod *Karup* hist ude, der i en fjern Fortid var en stor central Samlingsplads, maaske oprindelig et hedensk Offersted, senere et katolsk Valfartssted med store, brogede Kildemarkeder. Hvem der med Tryllehætten paa sit Hoved kunde have siddet der paa den terrasseformige Brink, der lukker sig om den lille Strøm *Sejbæk*, og set alle de skiftende Generationer stage sig over Vadestedet dernede!

Nu er Sejbæk en liden Puslestrøm, der ligger og føler sig til nogle Vanddryp her og der oppe i de mossede Hededale, mens Lammene springer over dens Løb i Foraarstiden; men den dybtnedskaarne, terrassedannede Seng, hvori den nu gaar mellem hældende Siv, taler højt om, at her har været stort Vandpres paa engang, og sikkert mer end een spangebe-

hængt Oldtidsmø har vredet sine hvide Hænder og raabt til sine vilde Guder, naar Studespandet skulde krydse dette Vadested.

Jeg maa altid tøve lidt ved en saadan lille Strøm; det er som en klinger Kilde fra Naturens eget Hjerte. — Jeg drejer mit Øre mod dig, nyn saa for mig med din sagte bedrøvede Røst. — Alle Hedebække ligner hverandre som Søskende; de har alle den samme vemodige Syngen, det

Fig. 160. Hedebrand. (Efter Tegn. af Vald. Neiiendam.)

samme stilfærdigt resignerede Løb, som vilde de sige: »Aajaja! her gaar jeg saamænd endnu!«

Jeg har passeret et Utal af dem i min Ungdom, men ingen saa smukke som den vesterude, hvor Heden nu er bleven mishandlet af Plantører og Forstmænd.

Den rigtige Hedevandrer han gaar altid sni til. Kun da faar du noget rigtigt ud af din Gang. Snart storker du hen over en lav Sænkning, hvor Storlyngens brune Ris spænder for Foden og svirper om Benene; snart

er du atter oppe paa et Bakkehæld, hvor Gyvlen rasler med de horntørre Kapsler, og den af de barfodede Hyrder saa frygtede Visse (æ Stikk') kryber langs Bunden med de piggede Stængler. Saa kan der følge en Strækning, hvor Heden minder om Huden paa en broget Ko, idet smaa kedelformede Fordybninger i Jordsmonnet har hyllet sig ind i stridt Græs i Stedet for den sædvanlige Lyng. Det ser ud, som om den omsorgsfulde Moder Natur har villet bøde Hedens brune Kofte og i sin Nød har grebet til disse grønne og gule Lapper. Men har du vandret din Pande svedig over Storlyngens knudrede Rafter og aandet ind i vellystige Drag den matsøde Duft af fugtdrukkent Mos, der kanske for første Gang strejfes af en Menneskefod, da gør du et glad Spring ind i den mere fremkommelige Faarelyng, hvor hver dværgagtig Blomstergren staar nedpakket i Puder af Lav, der skinner som Elfenben og knækker under Støvlerne, som traadte du i Dynger af Krebseskaller.

Jeg var netop hin Dag naaet ind paa saadan en uendelig, haabløs Flade af lavstammet Lyng og krybende Rævlingris, da jeg overfaldtes af en voldsom Tørst. Længe havde den ligget og spiret under Tungen som noget sugende usynligt med et ubestemt Krav om Væde; men efterhaanden som den tilbagelagte Vej længedes, og Trætheden tiltog, skød den sig truende frem fra Bevidsthedens Baggrund med det ene brutale Raab: Vand!

Nu er alle Hedestrækninger langtfra lige vandfattige; somme kan tværtimod have et ikke ringe Antal af idylliske Damme, hvor Vandet samles gennem skjulte Aarer, mystisk som Mælken i Koens Yver. Her vil Hyrdepigen, naar hun paa hede Sommerdage afører sig Tøjet for at svale de tunge Former i det brune Mosevand, ofte i Breddens Dynd finde Aftryk af Vildandens plumpe Fod eller se Vinden lege med de brogede Fjer af Hjejle og Vibe, der her har spulet Næbbet og renset de seglkrumme Vinger, før de fortsatte Flugten videre over de solbagede Aaser.

Men paa den Strækning, hvor jeg i Dag færdedes, var der intet, der lignede Damme, og jeg var allerede Selvopgivelse nær, da jeg aldeles uventet stod foran et Terræn, hvor Moder Jord havde lagt et Læg paa sin milevide, ensformige brune Kjole; med andre Ord: en temmelig dyb Dal

laa for Øjet og sprængte de trange Hedebakker fra hverandre. To fede Rødben, der løftede sig i besværlig Flugt over Bakkerne, sagde mig, at her maatte være Morads. Og — — — Thalatta, Thalatta! da jeg naaede helt frem paa Bakkens Kam, saa jeg, at der gik en lille væver Bæk i beherskede Slyng paa Dalkløftens Bund. Jeg styrtede i strakt Løb ned ad Lyngskrænten, kløv en Række Sivbuske og en stædig Klynge graa Vidje ved Bakkens Fod, men følte i næste Nu noget isende koldt i mine Sko,

Fig. 161. Stordalen ved Sejbæk. (Efter Fotografi.)

der ligesom krystede mine Tæer sammen med en Frosthaand og nægtede at give Slip igen.

Kort sagt, jeg stod i Mudder til Anklerne, og foran mig og til Siden laa der mellem kiselstride Totter af Kæruld og Skærgræs Pyt ved Pyt med Vand af et Udseende som spildt Tjære, der slængte Sollyset tilbage i syvfarvet Pragt. Under rundrygget Skuffelse klarede jeg mig til Land. Jeg saa ned paa mine dyndklattede Sko: Dér gik den Blanksværte!

Jeg kunde høre Bækken risle kort fra mig. Det var næsten, som lo

den mig ud, fordi jeg ikke bedre vidste, at det, man stærkest attraar her i Livet, skal man som oftest snige sig til ad snedige Omveje. Da jeg havde løbet et Stykke langs Bakkefoden, fandt jeg et Sted i Vanddraget, hvor Vilderet trak sig tilbage og gav Plads for et af røde Trønbær gennemspættet Mostæppe, over hvilket jeg som paa Hynder, der fjedrede under Foden, naaede frem til mine Længslers Maal. — — — — — Lad ingen Mand tale ilde om den svale Vin, der smigrer Ganen en sildig Aften i gode Kammeraters Lag; den bragte tit Fart i den Strøm af Blod, der i sin Forsumpning var ved at lejre Dynd i Aaren, mens det levredes i Lede og klumpedes i Foragt, og dets Løb minkedes i Dagetal under Pligtstræbets evige Hindringer og Skuffelser; den fyldte for en Nat Sindet med søde Illusioner, uden hvilke Livet altid tykkes saa fattigt at leve; den tændte igen ungdommeligt Mod og Begejstring i vor Hjerne og fik os for en Stund til at tro, at vi var Kæmper, der gik med vore Hoveder i Himlens Skyer.

Men tifold mere elsker jeg den stille Bæk paa Heden, der byder den tørstige sin svale, ædruelige Mund, mens den pludrer imod ham med tusind vemodige Lyd fra Naturens egen gaadefyldte Sjæl.

Den naive Østerlænding med sit letvakte, poetisk-religiøse Gemyt lod lyse Himlens Velsignelse over de Kilder og Strømme, han krydsede paa sin Ørkenvej; og den, der paa sin Fod har gennemvandret en rigtig jydsk Hedestrækning og fundet en lille sladrende Kedron, da alt Haab var i Færd med at forlade ham, han vil forstaa den dugøjede Taknemmelighed, af hvilken hin Trang til Forgudelse sprang frem.

— — — — Saa snart min første luende Tørst var slukket, begyndte jeg at ræsonnere over det næsten mirakuløse i at finde en Bæk paa dette Sted. Naturen plejer jo altid at slutte som saa: Hvad der er spart, er fortjent; og her syntes Bækken ikke at løse nogen anden nævneværdig Opgave end at ligge som et Spejl for de drivende Sommerskyer, men dejlig og jomfruelig var den at se ned i, kemisk fri som den var for opkiltrede Landsbykællingers Udrensning af Faaretarme eller Fattigvadskens pauvre Indigoblaat.

Det kraftige røde Mos, der kantede dens Bredder, dannede naturlige

Filtre, hvorigennem Vandet siedes i blanke Dryp, der hang og vaklede lidt i de kryssede, bløde Haar, blinkede et Sekund i Solen, rundedes til indefra og faldt ud i Bækken, hist under en dæmpet Lyd som af ømme, hastige Kys, her med et klingert Smæld, som naar en tyndslidt Sølvmønt tabes mod en Egekistes Bund.

Da jeg saaledes i nogen Tid — liggende paa Maven i Mossets bløde Puder — havde lyttet til Draabernes melodiske Fald og de bløde Kluk

Fig. 162. Korshus paa Heden. Set udefra. (Efter Fotografi.)

fra Vandet, der gnubbede sig frem mellem de svovlede Bredder, gled mit Hoved lang-somt, la-ng-somt! ned mod Jorden, sløvet af Solen og døvet af Bækkenyn. Ved Kindens Berøring med det fugtige Mos vaktes Hjernen til et Øjebliks protesterende Bevidsthed. Hovedet rejstes atter en lille Kende; men i næste Nu laa Kinden fladt mod Mosset, og da dets Kølighed nu ikke mere kom som en Overraskelse, men snarere som et nyt Velbehag, lod Hovedet sig modstandsløst drage efter sin egen Tyngde.

Jeg sov. Og jeg drømte frit og i stærke Billeder, som man kun drøm-

mer under aaben Himmel paa en Pude af Mos, mens sivgærdet Ensomhed staar Vagt om Søvnen, og Draabedryppen og Bækkepludren hvisker i Øret og nedtysser alle pedantiske Indvendinger.

— — — — Saadan gik det mig *den* Dag, saadan kunde det gaa mig igen, hvis jeg lyttede altfor længe til din ømme Pludren, du lille blankøjede Forførerske.

Men Dagen er til Daad og ikke til Søvn; det ved han, som vandrer

Fig. 163. Korshus set fra Gaardsiden. (Efter Fotografi.)

histude efter Studespandet og »brækker Heden op« i lange kantede Furer. Lad os bøje om ad Manden og se lidt paa hans Dagværk; det er nok værd at se paa. Ak, hvor de aser, Mand og Dyr! Det ligger nok dybt, det Guld, der skal findes her. Se, hvor Ploven slingrer i den øvede Mands Hænder. Skæren begraver sig i Gruset, som et rodende Dyr, Langjernet skriger op, hver Gang den støder Snuden paa en Sten, og det gør den for hvert Skridt, Studene tager. Hver Gang det sker, gaar der et Stød gennem alle den lille Plovmands Ledemod. Ved disse utallige Plovstød gennem et langt slidsomt Liv er han bleven stødt helt ud af Façonen; hans

Lænd er skæv, hans Skulder hænger, og Gigten vil aldrig ret ud af hans Knæ; men han raaber frejdigt op til Studene: Ohej, naar Hammelrebet slappes en Kende.

Man ved ikke ret, hvad man mest skal beundre, Dyr eller Mand. Naar saa store Strækninger af de jydske Kær og Heder har kunnet forvandles til »kornrige Vange«, saa skyldtes det i ikke ringe Grad den Fromhed og det Taalmod, hvormed disse senede Okser er gaaet i Tøjet. Deres Udholdenhed er næsten uendelig, naar de kan faa Lov til at »dulre af« uden at presses. Render Ploven for en Tue Haardkamper, en Dusk Katskæg, eller er der en særlig tyk Porsrod, der skal slides over med det syngende Jern, da gør de sig korte i Kroppen, rejser Ryggen i en Bue, saa de kantede Hvirvler ses under Huden, og saa: ratsch! med et Brag slaar den sprængte Rod ind over Svingeltræet, og Studen knirker videre under et tilfreds Slæng med Haledusken.

Nu er det Russerhestens Tid paa Heden, mens de fleste Trækstude er gaaet gennem Pølsemaskinen; men det bør næppe forglemmes, at uden den herlige jydske Stud, uden denne trofaste Forbindelse af Dyr og Mand, havde næppe saa mange Lyngtoppe nejet sig for den syngende Plov.

Her paa Karupfladen især da Øst for Aaen er der meget faa Beboelser. Heden ligger her lige saa uberørt som i Stenalderfolkets Dage. Det hænder dog hyppigere og hyppigere, at Gaardfolkene lader en fjerntliggende Hedelod opbryde i et Par Efteraarsdage. En Dag ages saa et Læs røde Teglsten ind paa Pladsen; der skabes et rundt, gabende Hul i Pløjemarken — en Brønd, den første Begyndelse til et Hjem. Saa ved man Besked; Gaardmanden har solgt sin skabede Udlod til en eller anden krumhalset Daglejer, der vil giftes til Efteraar og derfor absolut maa skaffe Tag over Hovedet. Gaar man over en saadan Jordlod, gribes ens Sind af Medlidenhed med den Familie, der vil binde sin Skæbne til saa fattig en Jord. Furerne staar paa Højkant; det stride Sand griner op fra Undergrunden, Lyngen er knap til at ave. Men den Mennesket iboende Trang til »at have noget for sig selv« spotter alle Indvendinger, og en Solskinsdag har Landet saa faaet et Hjem mere, der ligger der med sine smaa Ruder ud mod He-

den og Vindene. Og ingen skal kunne nægte, at saadan et lille ensomt Hus paa Heden kan se saare idyllisk ud, naar Aftenbrisen bærer dets Skorstensrøg langt ind over de tavse Hedelavninger, eller naar Morgensolen glimter i den duggede Spergel ved Endegavlen, mens Hanen strammer Bentøjet og sender sit Gjald udfordrende ind mod de fjerne Landsbyers Haner. Dersom du titter ind, er det muligt, at du vil finde en Række røde Blomster i Vindueskarmen. Men jeg ved af mangeaarig Erfaring, at

Fig. 164. Hedehjem. (Efter Fotografi.)

der kan gemmes megen Savn og Lidelse bag saadanne smaa røde Blomster. Især om Vinteren, naar Frost og Sne udsletter Vej og Sti og stænger brutalt for alle Erhvervskilder.

Jeg mindes saaledes tydelig en Vinterdag for et Par Aar siden; Lægen der i Distriktet havde faaet Anmodning om at komme til et sygt Barn, og jeg steg op i Fodposen til ham. Vognen gik i Skump og Slyng hen over den snefyldte Lyng, snart *i* Vej, snart uden for Vej. Ikke sjældent maatte Hestenes Ben bryde Vejpytternes Is, før Vognen slingrende og knagende

kunde føres gennem Mudderet. Langt ude bag en Række gabende Tørvegrave en god Mil fra Bondebyen laa Hytten. Gavlen ludede; Foden af Muren var omsat med Hedetørv; en lang Brandhage støttede mod Lyngtaget, hvori Vinden havde flænget et Hul, der laa og daskede med Tagtotterne. Vi gik ind i Stuen. Konen, en lille pukkelrygget Kvinde med et sort Tørklæde om Kinderne, tog Barnet op af Vuggen og blottede dets Krop for Lægen.

»Hvad faar dette Barn at spise«, spurgte Lægen og løftede medynksomt paa dets afpillede Arme og dets Ben, der ikke var tykkere en Lysespiller.

»Tho det faar da æ Bryst, a gi'r selv Mælk!« sagde Konen med selvsikre Hovednik.

»Ja, det kan ikke forslaa; Barnet maa have en bedre Portion; det er det eneste, det fattes. Giver ikke deres Ko Mælk?«

»Nej, den er godnok sen i Tiden.«

»Jamen, saa maa der hentes hos Naboerne; Mælk maa Barnet virkelig have.«

Manden og Konen vekslede et raadvildt Blik. Heroppe paa Lyngen var jo Naboerne ligesaa fattige som de selv.

»Ja, det er endda forfærdelig vanskeligt«, begyndte Konen. »De flestes Køer staar jo sene ligesom vor egen; og har Folk noget, vil de nødigt af med det.«

»Hvad faar I i det hele taget til Føden«, spurgte Lægen, mens han lod sine Øjne løbe hen over tre-fire blege Børn, der sad paa en Slagbænk under Vinduet.

Konen saa atter undselig over til Manden; det var øjensynlig ikke det letteste Spørgsmaal at svare paa. Da Pausen ikke godt kunde gøres længere, svarede Manden, mens han rømmede sig: »Vi faar Suppe«. — — »Suppe?« svarede Lægen vantro. »Hvad har I at lave Suppe paa? Har I slagtet noget?« »Ja, vi har endda«. »Hvad har I da slagtet?« »Faar«. »Hvormange?« — »Et«, kom det nedstemt. »Et Faar til alle de Mennesker! det har I formodentlig slagtet i November, og nu er vi i Februar«. Nu forstod Lægen og jeg bedre, hvorfor alle her i Huset saa saa blege ud.

Da vi kort efter steg til Vogns igen, kastede jeg forinden et Blik over Kaalgaarddiget; jeg saa da, at alle Kaalene var afskaarne lige til Jorden.

Nej, Livet paa Heden er ikke altid lige idyllisk; især kan Nøden gaa nær nok, naar Børneflokken er stor, naar Koen, Hyttens eneste Trøst, er gaaet sen, og Høkeren har nægtet at give mere Kredit denne Gang. Men Hedens Børn har en Øvelse i at lempe sig forbi Skæbnens Stød, og de er

Fig. 165. Doktoren paa Heden. (Efter Fotografi.)

utrolig nemme at gøre glade; læg en Femogtyveøre i en lille Haand inden for en saadan Hyttes Tærskel. Og alle Ansigter, store som smaa, lyser op af det; og den lille vil knytte Haanden om sin Skat og glemme mange graa Dage for det ene lyksalige Øjeblik.

Men hvad sidder jeg her og taler om Nød og Vinter, nu da Sol og Sommer ødsler deres Guld over Landet og end ikke lader Heden staa i Skammekrogen. Tiden gaar mod Aften nu. Kragen flyver hjem mod Plantagen med tunge, mætte Vingeslag. Pløjemanden har spændt sine

Fig. 166. Hus paa Ahlheden. (Efter Fotografi.)

Stude fra Ploven; nu flytter de de tilsølede Ben hen mod Korshuset hist ude; Kusken sidder sidelængs paa Bundfjælen og nynner. Oppe i Heden kommer Børneflokken ham i Møde for at faa en lille Køretur. De smaa blonde Hørhoveder vugger op og ned over Lyngtoppene, — løber og falder, løber og falder, indtil de naar Far. Studene standses. Hans store, brune Haand tager dem varsomt om Overarmen een for een og haler dem inden Bords. Mundene staar ikke paa dem. De rokker omkring paa Vognbunden som Gæslinge i et Sold. Det mindste sidder paa Faderens Laar og truer Studene paa Livet med den løftede Hesselpisk.

Saa falder Klokken i Slag henne fra Resen Kirke; intetsteds høres Kirkeklokken saa festlig som paa Heden, hvor dens runde, favnende Rytme faar Lov til at rulle ud i hele sin ubrudte Længde. Hvor falder dens Tone dog herligt sammen med Alvoren i dette Landskab. Daugbjærgdaas løfter sin tunge Kegle mod Østens Skyer. Hist og her træder en Husgruppe frem mod den blege Horisont; det er, som de rejste sig paa

Fig. 167. Husets Beboere. (Efter Fotografi.)

Tæerne for at faa et sidste Blink af den vigende Sol. En lille Mils Vej inde paa Lyngen til højre ses de bratte Tagrygninger af Tyskebyen Resenfelde. Det ser ud som en Flok Kameler, der er gaaet i Knæ med deres Byrder.

Men nu slæber Natten som et Vaar hen over Lyngen; Klokken hænger alt stille i sit kalkede Taarn; Farverne slukkes. Guldblommen, Hedens smukkeste Blomst, har allerede bøjet sin Stængel; Harekillingen har boret sit lille bløde Bryst ned i Lejet under Klokkelyngen. Hugormen, der Dagen lang har ligget med virrende Hoved og solet sin klamme Hud ved Bredden af den lille Hededam, er nu krøben ind i Knolden, hvor den har slaaet en Knude paa Halsen, for at antyde, at nu vil den — saa bandede den — have Nattero. Den lille brune Angemus gør Mørkningsjagt mellem Siv og Kæruld; den har allerede fundet de første Dugdraaber, hvad der bringer den til at udstøde et overgivent Pip. I det samme løfter en Ræv sin fiffige Snude bag en Dusk hældende Kambunker; han rejser Ørene, dukker sig igen, rejser sig og dukker sig igen, han skyder sig langs Jorden som en Orm, de stride Lyngrafter river ham i Pelsen. Han krummer sig sammen, han er spændt med Springkraft som en Fjeder. Nu, Nu, ... Da lyder der nogle hule Bump mod Jordsmonnet. En sildig Lyngplukker med Madkassen dinglende over Lyngleens Skaft gaar kroget hjem fra sit ensomme Dagværk. Da han nærmer sig den lurende Ræv, rejser en Urkok sig for hans Fod med lodrette, raslende Vingeslag. Saa, Mikkel, der gik den Duesteg! Med et vredt Kast i Lunten genvinder Ræven i nogle lange Spring sin vante Fatning.

Heden er Underet. Heden er Eventyret midt i vort ellers saa borgerlige Land. Skøn er den ved Dag, endnu skønnere ved Nat, naar Karlsvognen spejler sin brækkede Stang i Dammen, hvor Hjejlen ruger, og Tavsheden gaar med tyssende Fjed mellem de fjerne, ensomme Hyttelys.

Før vi slutter denne Dag, vil vi lægge Vejen om ad Røverdalen her Norden for. Navnet er ikke tillidsvækkende; Landskabet endnu mindre. Her kunde man sidde og sammenfable Natterædsler, der kunde give den mest prøvede Folkeforskrækker af en Romanforfatter Tylvtetal af søvnløse

Fig. 168. Ageren rykker ind paa Heden. Motiv fra Snejbjærg. (Efter Tegn. af Valdemar Neiiendam.)

Timer. Der fattes da heller ikke paa Sagn, som knytter en Række grumme Gerninger til Stedet. »Vi skal leve af de vejfarende«, sagde Røveren i Sejbæk til Kromanden i Hagebro. Dette har i umindelige Tider været et kendt Ordsprog. Røverdalen, der strækker sig mellem høje, skumle Lyngbrinker i Retning fra Syd til Nord, ligger netop midtvejs mellem disse topografiske Punkter. Her ved Sejbæk krydsedes den Gang Landevejene Viborg—Holstebro og Skive—Kolding; Lyngen bøjer sig den Dag i Dag over deres mossede Spor med en egen fordægtig Tysthed, som havde de skumle Hemmeligheder sammen, som ikke enhver maatte vide; de Bissekræmmere og farende Folk, der her forgæves har raabt om Hjælp i de dybe Efteraarsnætter, er næppe faa; deres usonede Drab gaar endnu igen i Hedens mørke Sagn.

Fig. 169. Kampestenshus paa Ahlheden. (Efter Fot.)

Den jydske Rob Roy, *Jens Langkniv*, der fik Navn efter sit forvovne Vaaben, en lang Dolk, som han paa Afstand slængte imod sit Offer og atter halede til sig ved en Rem, knyttes af Sagnene til disse Egne. Der er vel heller næppe Tvivl om, at han er en historisk Person, selv om han endnu ikke har rejst sit forbryderske Hoved fra nogen af de omrodede Dokumentpakker. Tiden mellem de fjendtlige Banders grumme Hærgninger af den jydske Halvø i 1627 og 1658 var netop særlig gunstig for Trivsel af slige lovløse Eksistenser. Folkedommen lader den fangede Hederøver efter udstaaet Fængsel og Tortur blive radbrækket ved Horsens. Tidspunktet er her som altid i Folketraditionen usikkert.

Men Jens Langkniv har ikke været ene om at laane disse Egne romantisk Skær og Farve. Her tumlede Karl Gustavs Svenskere og Brandenburgere sig sammen med Ulvene i 1658 og betegnede deres Vej med Mord og Brand rundt om i de fattige Hedesogne. Især gik deres Plyndringslyster ud over Præsterne, da de jo altid har haft lidt mere af den jordiske Mammon end andre dødelige. Dokumenterne skriger til Himlen om, hvad disse Hedepræster maatte gennemgaa. Baade han i Haderup og

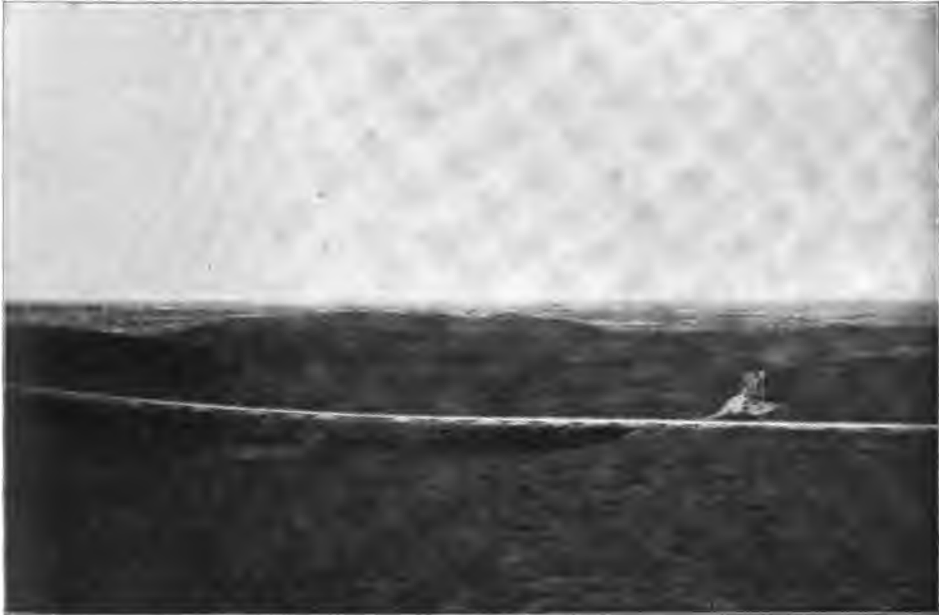

Fig. 170. Røverdalen. (Efter Fotografi.)

han i Vridsted blev udplyndrede til Skjorten. Men Svenskernes Raseri gik ikke alene ud over Menneskene, men ifølge samtidige Indberetninger nedskød de de fleste af Dyrene i den kongelige Vildtbane paa Ahlheden, »saa dersom den (ɔ: Vildtbanen) ikke i nogle Aar fik Forskaansel, blev den slet øde«.

Vi nævnede foran Ulvene, de spillede tidligere heller ikke nogen ringe Rolle i Hedens Liv. I Navnet *Ulvedals* Plantage her sønderude har man endnu bevaret Mindet om deres Eksistens, og ældre Folk kan endnu i

Jordsmonnet paavise Sænkninger, der dækker over tilsandede Ulvegrave, hvor man fangede og nedskød dem for mod en Belønning at bringe deres afhuggede Poter til nærmeste Herredskontor.

Ulvene var ikke alene farlige for de vejfarende, men nok saa meget for de omboendes Faar og Kvæg. De første overfaldt de, naar Dyrene græssede flokkevis ude paa Heden; de sidste angreb de hyppigst i Baasene

Fig. 171. Faarehus paa Heden. (Efter Fotografi.)

i haarde Snevintre, naar Sulten havde givet dem Frækhed nok til ved Nattetider trods Bøsser og Lænkehunde at skrabe sig gennem Bindingsværkshusenes skrøbelige Lervægge. En Hedeboer skriver i 1759: »Hederne er opfyldt med Ulve, som skjuler sig i det høje Lyng og kan ikke fordrives, men gør stor Skade paa Hjordene. Jeg erindrer, at Ulvene i min Barndom gjorde saa stort Nederlag paa Kreaturerne, at man agede de ihjelrevne Faar og Lam hjem i Læssetal. Ulvene samler sig undertiden i saa store Flokke, at de rejsende maa frygte for dem; de forjager tit Hyr-

derne fra Hjordene og gør stor Skade«. Selv efter at Kolonisterne havde nedsat sig heroppe, blev Ulvene ved med at husere, saa en tidligere Kolonisationsembedsmand kunde skrive (1764): »Hvad der af alle Ting synes at kunne være Schæferierne (d. e. Faareavlen) mest skadelig og hinderlig i en lykkelig Fremgang, er de mange Rovdyr og blandt dem egentlig Ulvene. Dette Utøj, hvormed de jydske Heder temmelig er besatte, gør stor Skade, og i min Tid (d. e. 1760) besøgte de allerede Foldene

Fig. 172. Udhus i Tyskebyerne. (Efter Fotografi.)

midt i Byen Frederikshede«. — Ogsaa inde fra Randbølheden lyder der stærke Klager over de vilde Bæster, saa een foreslaar (1757), at »hver Indbygger maatte tillades at holde en god, stor og stærk Hund, et godt Skydegevær og andet skarpt Gevær for Stratenrøveri og at hade Ulve og Ræve med, hvilke udi disse Udørkener findes i Mangfoldighed«.

Man har heroppe paa Heden endnu bevaret Ordet en *Ulvehest*, dermed menes Heste, der havde udviklet et særligt Angrebsmod over for disse Plageaander. En saadan Hest holdtes altid skarpt skoet. Blev Ulvene

særlig nærgaaende, slap man Ulvehesten af Stalden. Den vidste Besked, rejste Hovedet og sprang af Gaarde. Naar den atter dansede foran Stalddøren, opførte den sig vildt og uregerligt, rejste sig paa Bagbenene og fnøs ud af Næseborene. Men oppe paa Heden var Sneen farvet af Blod, og mangt et Ulvelig laa paa den frosne Jord med sønderslaaet Pandebrask. Ulvene holdt sig paa den jydske Hede helt ind i vore Bedsteforældres Tid. Før omkring 1830 er de allersidste næppe forsvundne, hvad end Lærebøgerne behager at udsige om denne Materie.

Hvad der ogsaa har præget Heden i gammel Tid, ja, maaske endda forlenet den med dens allerstærkeste Romantik, er *Taterne* eller, som de kaldtes overalt i Jylland, Keltringerne. Ligesom Rævene har dette Folkefærd altid fortrinsvis holdt sig til Halvøens Heder og Ødemarker. Her kunde de leve deres eget frie, utvungne Liv uden generende Kontrol eller Politiopsigt og for øvrigt hengive sig til deres Lidenskab, det omvankende Tiggerliv med alle dets tusinde Tilfældigheder.

Fig. 173. Tateren Abraham i Sparkær.
(Efter Tegning af Valdemar Neiiendam.)

En unavngiven skildrer dem i 1841 saaledes: »De bringer Bønderne Ferskvandsfisk, Vibeæg og Fuglevildt for mere holdne Varer. Gaar de ud paa »Professionen«, anviser Anføreren den enkelte det Distrikt, hvor han skal »grylle for Butne« (Keltringelatin for »tigge Føden«), mens Føreren selv bliver udenfor. De tager til Takke, selv om Vinteren, med et Leje i Laden, i en Møgdynge eller i den bare Hede. De fanger Urhøns og Ryler i Rendeløkker af Hestehaar, idet de rykker Lyngen op i en Rende, spreder sig med Larm og jager Fuglene ind i Renden, for Enden af hvilken de har tændt et Blus. De trækker sig ud i Lyngen og lægger sig der paa Ryggen for at dase, synge deres sære Sange eller traktere Skalmejen, en Slags Klarinet. Disse lykkelige Dages Minder varmer dem under Vinterens Elendighed, og naar de træller i Tugthuset. Undertiden mødes flere Bander. Da bliver der Liv. Dagene gaar med Samtale, Sang og Søvn i Solen, Natten forkortes ved Dans. Maaske rejses der en provisorisk Hytte af Lyngtørv (ved en saadan paa Ørre Hede menes Blicher at have hentet Stof til sin berømte Novelle: »Kjeltringliv«). Faar en Mand Lyst til at gifte sig, gaar han til sin Fører med Anmodningen. Denne sammenkalder Banden; den giftelystne træder ind i Midten af Skaren og kaster en hvid Stok til den Kvinde, han attraar. Tager hun den op, er hun hans for Livet. Bliver hun ked af Manden, kan hun blive ham kvit gennem en ny Forsamling, hvor hun bryder Stokken itu og kaster Stumperne for hans Fødder«.

Fig. 174. Taterkvinde.
(Efter Tegning af Valdemar Neiiendam.)

Den mest udprægede Repræsentant for denne Race af Omstrejfere er *Lange Margrethe,* hvem Blicher har tegnet saa mesterlig i »Fjorten Dage i Jylland«, hvor han altid ved at lade hende dukke op af Lyngen i det kritiske Øjeblik og klare alle Grejer ved en ramjydsk Kraftsætning eller et determineret Greb om Knivskaftet. Med sine forbryderiske Bander og sine fjorten Unger i Hælene paa sig gennemkrydsede hun i et halvt Aarhundrede netop Hederne mellem Viborg-Herning-Holstebro-Ringkøbing. Hun er som Indbegrebet af al den vilde Hedes Gru og Uhygge, den beskørtede Røver, der lurer i Dalene og Vejsænkningerne uden Tag eller Hus, og som altid er til Rede med sin venlige »lille Put under Hagen«. Hedebonden har endnu langtfra glemt at fortælle om hendes Bedrifter. Han skaaner hende ikke. Den Dag i Dag kan Bedsteforældrenes Fortællinger om denne vandrende Megære faa et Barnehjerte til at hoppe af Rædsel. Kanske har man dog tegnet hende lovlig sort og samlet alle de Ugerninger ene paa hendes Hoved, som rettelig burde fordeles paa hele hendes fredløse Stamme. Det eneste, som vistnok kan fastslaas er, at hun — der var døbt med det grundskikkelige Navn *Anne Margrethe Sørensdatter* — i næsten halvfjerdsindstyve Aar gennemfægtete det jydske Land i sine »Springtriller« (Keltringudtryk for det jydske *Stunthose*) og sikkert har været en haard Brandskatter af de fattige Hedebønder. I 1774 blev baade hun og Manden Chr. Nellik og endnu et Par af den haabefulde Familie inddømt i »Viborghus«, d. e. det gamle Tugthus, for voldelig Færd mod en Bonde i Sjørup. De slap dog atter ud og begyndte det gamle Levned forfra; blev paa ny »fakket«. Det var i 1792. Lange Margrethe dømtes nu til at hensidde i Tugthuset paa Livstid. Straffen blev dog ikke af særlig lang Varighed. 30. Oktober 1794 løste Døden op for den 76-aarige Taterkvinde. Mere end een jydsk

Fig. 175. Tateren Chr. Kvembjerg. (Eft. Fot.)

Bonde har sikkert modtaget Meddelelsen om dette Dødsfald med Tilfredshed.

I denne hæslige aabne Begravelse, Viborg Tugthus, endte de jo næsten alle. Her fandt St. Blicher en Foraarsdag Linka Smælem og Peiter Benløs, hvis borgerlige Navne var Birgitte Christensdatter og Mikkel Christensen. N. V. Dorph fortæller om dette Møde i sit Skrift »De jydske Zigeunere«: »Jeg erindrer ikke rettere, end at Pastor Blicher den 27. Maj 1823 var til Stede med mig i Tugthusgaarden i Viborg, da et Fruentimmer, velvokset og stærkt forbrændt af Solen med et determineret Ansigt traadte ind med en Mand paa Ryggen og uden at værdige os eller nogen af de flere tilstedeværende et Øjekast, spurgte sin Ledsager med bestemt Rolighed: »Hvor skal jeg hen?« og skred derpaa mellem os over Gaarden hen til den anviste Opgang. Denne Mand, som hun havde levet et naturligt Ægteskab og har haft flere Børn med, var vanfør baade paa Arme og Ben og kunde aldeles ikke gaa. Hun maatte altsaa bære ham ... Den omtalte Kvinde hed Birgitte Christensdatter. Hun var født 1790 af vandrende Forældre, og hendes Fødested vides ikke, thi hendes hele Liv havde været en Vandring uden Hjem eller noget fast Opholdssted«.

Fig. 176. Tateren Jens Faaretyv. (Efter Fotografi.)

Her i Tugthuset førtes Blicher ogsaa sammen med »Professoren«, hvis Døbenavn var *Hartvig Andreasen Lundind*, ham, som Blicher paa Ørre Hede lader danse Reel med Linka Smælem i trefjerdedels Takt, og hvem Dorph betegner som sin Læremester i det rotvældske eller Keltringsproget. For denne sin Villighed til at lære fra sig, fik han i Sandhed en haard Løn. Keltringerne harmedes over at se deres Tyvesprog røbet for fremmede og svor Forræderen Hævn. Dorph fortæller med Graad i Stemmen,

hvorledes Lunding kort efter sin Løsladelse omringedes uden for Kolding By af en Bande Keltringer og nedhuggedes. Han er da vistnok den eneste Tater, der har ladt sit Liv for Videnskaben.

Ogsaa Taternes Konge Johannes Axelsen, i hvis Hus herude yderst paa Karupfladen Blicher lader Keltringballet fejres, maatte Gang paa Gang afstryge sin majestætiske Værdighed her i det skidne Tugthus og i Stedet for anlægge en Slavekøllert. Samme Johannes Axelsen døde for øvrigt paa Skjellerup Fattiggaard 19. Maj 1872; en tragisk Lod for alle, mest tragisk dog for en Konge.

Fig. 177. En Hedebonde.
(Efter Tegn. af Valdemar Neiiendam.)

Man har jaget Taterne, som man jager Ræve; jeg skal blot minde om den store Keltringklapjagt over fire jydske Amter, som man iværksatte 11. Februar 1835 og som indbragte Øvrigheden et Bytte af ca. 200 pjaltede og af Kulde og Savn forkomne Individer.

Hvor maa disse fanatiske Elskere af Friheden have lidt under denne gentagne Indespærring. Intet skal — ifølge en gammel Forhørsdommer — kunne sammenlignes med den Lethed og Jubel, hvormed en saadan nylig løsladt Fange bevægede Fødderne hen ad en solbelyst Hedesti. Heden har for længst mistet de fleste af disse sine saa trofaste Børn. Alle de Taterhytter, jeg har kendt, er nu jævnede med Jorden; det gælder Johannes Axelsens i Ørre (nedrevet 1892), Daniel Axelsens i Resen (ca. 1885), Jørgen Axelsens i Vroue (1890), Anders Abrahams i Estvad (Ginning Herred). Maaske staar dog endnu Taterhuset i Kisum Kjær (Rønbjærg Station), som jeg besøgte i 1899, og som da beboedes bl. a. af *Bitte Smut*, der er en af de rappeste To-Tiggere, Jylland har set.

Samfundet har strøget Taterslænget af sig, dertil er vel intet at sige; de var ikke altid lige hyggelige Naboer. Og dog — den, der nu mindes

disse sære, brune, solfalmede Skikkelser, naar de kom hen over Hedebakkerne med deres Vugger og Tiggerposer og langthenblinkende Bliktøj, eller den, som er gaaet dem nysgerrigt forbi ved Vejkanten, naar de med Ryggen mod et solbagt Dige laa og sled med Tænderne i et glinsende Stykke Spegeflæsk, han lader ikke uden Vemod sit Blik glide hen over Nutidens Hede med alle dens overgroede Tatertomter, hvor deres lystige Baal for evigt er slukt, og hvor Keltring-Fiolens vilde Skurren forlængst er tystnet over den susende Lyng.

Men jeg dvæler alt for længe her i Røverdalen, nu da Maanen er gaaet ned, og Mørket tættes over Rævlingrisene. Hvilken Stilhed her! En Ræv skriger inde i Plantagen, en opskræmt Fugl skærer Mørket med sin Vinge, saa det piber, ellers intet uden Lyngbundens syrlige Aande.

Men Kulturmennesket, hvis Øre er saa vant til Larm og Støj, finder enhver Stilhed mistænkelig. Hans Fantasi begynder at arbejde med Overfald og Rædsler. Og som tidligere antydet: Røverdalen har sin Fortid imod sig, og Heden her omkring har mere end een Ugerning paa Samvittigheden. Jeg skal blot fortælle om et Par.

Klode Mølle kaldes en enlig Gaard her sønderude ved Koldingvejen, sit Navn bærer den til Minde om de Myremalmsudsmeltninger (»Kloder«), som her dreves i gammel Tid som en nu nedlagt Hedeindustri. Til denne Gaard kom en Majmaanedsaften 1706 en ukendt Person i en hvid Trøje med hvide drejede Benknapper, hvide blaastribede Bukser og en Pisk i Haanden med en Fløjte i Enden. Han var træt og bad om at faa Lov til at blive Natten over for muligvis at komme med en Vogn til Holsten. Den gæstfri Niels Møller lod Stymperen blive, men ud paa Natten, da alle laa i dyb Søvn, rejste den fremmede sig og sneg sig ind i Møllerens Sovekammer med en lang Kniv i Haanden; først gik Rovmorderen nu i Lag med Manden, hvem han bibragte flere svære Saar, deraf »to store Knivslag under hans venstre Patte«. Saa kastede han sig over Konen, hvis Dyne han gennemhullede med vældige Knivstød, til Lagnerne drev af Blod.

I sine Plyndringer blev han dog forstyrret af de tililende Tjenestefolk, saa han skyndsomst maatte tage Flugten; hans Pisk blev liggende i Møllen.

Konen rejste sig igen, men Mølleren blev i det. Man satte nu efter Morderen med Hest og Vogn, fangede ham ogsaa helt nede i Husum og førte ham lænket tilbage. Siden stejledes han paa Bakkerne neden for Møllen efter Tidens Skik med Morderkniven hugget ind i Tværpinden over sit Hoved.

Den, som vil betragte hin Krans af sorte Lyngbakker, der den Dag i Dag slynger sig om Gaarden og den tilstødende Mose, maa indrømme, at et mere passende Fundament for et Skafot næppe kunde opdrives.

Mindre blodig i sin Udgang er den næste Historie, som her skal fortælles. Hvem mindes ikke Navnet *Bittefanden*, som Blicher har vævet ind i en romantisk Novelle af samme Navn. De færreste ved dog, at Navnet dækker over *Johannes Jensen* fra Stenild, en Miniaturkeltring paa 58 Tommer, hvis latterlige Legemsstørrelse ikke stod i noget rimeligt Forhold til alle hans Forbrydelser, der i 1844 gennem en yderst forgrenet Retsforfølgning konverteredes til livsvarigt Slavearbejde. Hans Force var natlige Røverier, hvoraf han praktiserede de fleste paa Himmerland, men engang imellem strejfede han ligesom andre Rovdyr videre ud; paa et saadant Togt kom han sammen med en ligesindet Kaldsfælle en Augustaften til det ensomt beliggende *Gedhuset* paa Karupfladen, der dengang beboedes af *Ole Andersen*, en Bonde, som nu og da laante Hus til Bissekræmmere og ansaas for ret velstaaende. Da de to Skintinger havde gaaet den ganske Dag, følte de sig for matte i Sokkerne til straks at tage fat paa »Arbejdet«, de kravlede derfor op paa Høhjaldet i et af Udhusene for at samle Kræfter. Her laa de nu og lurede denne Nat og hele den paafølgende Dag, uden at det lykkedes dem at faa alle Beboerne til paa een Gang at forlade Huset. De udspekulerede da en Plan, der skulde lokke Ejeren i Fælden, og udførte den paa følgende Maade: Da Folkene anden Dags Aften var gaaet til Ro, lod Banditterne sig lydløst glide ned fra Høloftet. Paa Toften uden for Huset fandt de en Hest tøjret; de aftog dens Tøjr, som de i Mangel af Kniv filede i passende Stykker paa en Sten. En svær Egeknippel knappede Medhjælperen inden for Vesten, hvorpaa han nærmede sig Ole Andersens Sovekammervindue og kaldte med hul, fordrejet Stemme: »Wolle! Wolle!

Sover du, Wolle?« Saa snart han havde faaet Manden vaagen, fortalte han en bedrøvelig Historie om, hvorledes han, der nu udgav sig for en holstensk Pranger, var væltet med Vognen en Fjerdingvej inde paa Lyngen og ikke kunde faa den paa ret Køl igen ved egne Kræfter alene. Den tjenstivrige Ole Andersen kom nu halvt paaklædt frem i Døren, parat til at yde Skurken en Haandsrækning. De gik saa sammen ind i Mørket. Den hjælpsomme Ole Andersen trippede ivrigt hen over Lyngen med Træ-

Fig. 178. Gedhuset. Aften. (Efter Tegn. af Valdemar Neiiendam.)

skoene under Armen; Skurken holdt sig lurende og langbenet en Kande bagefter, stadig med Egekniplen skjult under Vesten. En halv Fjerdingvej fra Huset kastede Røveren Masken og lod Kniplen suse ned over den intet anende Oles Arme og Skuldre. Bonden styrtede til Jorden. Banditterne kastede sig over ham, thi nu var ogsaa Bittefanden dukket frem. Ole kom paa Benene og huggede sig fra dem, men blev atter indhentet; man søgte at slaa en Løkke om hans Hals, men han frigjorde sig, mens han tilbagetvang den susende Knippel. Atter sloges han til Jorden; de truede ham med Kniv, hvis han skreg, og da de nu havde pryglet ham

til at ligge stille, kom Rebene frem, og man bandt hans Arme paa Ryggen og slog hele tre tykke Hampesnore om hans korstvungne Ben; derpaa stak man Haanden i hans Lomme og udtog Skatolnøglen, og efter at de havde truet med at vende tilbage og slaa ham død paa Stedet eller svide Huset af over hans Familie, saa sandt han gav et Kny fra sig, stod de i Rend mod Huset.

Ole Andersen søgte forgæves at frigøre sig fra de smertende Baand; men alt, hvad han kunde udrette, var at trimle lidt omkring i Lyngen, og da ogsaa dette var forbunden med Smerte, laa han omsider stille hen med sine Øjne fæstede paa det prisgivne Hjem.

Paa een Gang saa han, der blev tændt Lys i Huset; det for frem og tilbage i stor Forvirring; han tænkte med Gru paa sine tre smaa Børn, der nu sammen med al hans Ejendom var prisgivet Røvernes Luner; og Lyset blev ved at hvirvle ud og ind, op og ned i næsten en Time. Da stod det med eet ganske stille, og da det havde staaet saadan en Tid, vidste Ole, at nu havde Røverne forladt Huset. Han vovede sig til at gøre Anskrig, og hidkaldt af hans Skrigen kom langt om længe hans Tjenestekarl ilende over Lyngen og skar hans Baand over. Da havde han ligget snæret i to Timer. Ved Karlens Arm stavrede han tilbage til Hjemmet, hvor Røverne havde huseret galt nok; de havde ikke tilføjet Børnene noget ondt, men Husholdersken var bleven truet med Kniplen. Bittefanden havde forgæves opbrudt to Skatoller; var saa gaaet ud efter Køkkenøksen og havde ophugget en Række Gemmer. Udbyttet var 27 Rdl., nogle Klædningsstykker og en Flaske Brændevin.

Røverne slap bort uden at blive stoppede; først 1841 da han sad i Aalborg Arrest bekendte Bittefanden dette Overfald sammen med et Utal af andre Skurkestreger.

Gedhuset ligger endnu paa den øde Hede med Lyng og Rævling til alle Kanter. Nu er det et Sommerasyl for den Straffekoloni af Fanger fra Horsens Tugthus, der maa trælle med Lyngpressen eller hugge Plantningshuller i den stridige Ahl med de lispundstunge Staalhakker.

Der kunde fortælles endnu adskillige nervepirrende Historier fra He-

dens Natside f. Eks. den om Pigen fra Høgild Mølle, der en Foraarsmorgen i 1845 blev funden bag om Gaarden, fæstet til Mølledæmningen med en lang Kniv stukket gennem de korstvungne Haandled; Mistanken blev rettet mod Tateren Small' Hans, og Forbrydelsen blev sat i Forbindelse med forsmaaet Kærlighed; men Øvigheden kom aldrig til noget Resultat; thi Pigen

Fig. 179. Stakke af Hedetørv Vest for Grønhøj. (Efter Fotografi.)

Maren Christendatter, der først døde højt oppe i Aarene, gik i sin Grav uden at have røbet Gerningsmanden.

Men lad os nu slippe de uhyggelige Nattanker og fæste vor Opmærksomhed ved Gryet, der begynder at rødne Himlen bag den susende Granplantage. Skyggerne kryber sammen i Dalbunden; Lyngsletten emmer fra Mos og Lav; Genstandene begynder at springe frem af Mulmet, her en enlig Søjhytte, hist en Række sorte Hedetørvsskruer. Nu jubler Hjejlen Dagen i Møde med et Par langtrukne Løb over sin Fløjte; paa en Knold i Mosen, kantet med Kæruld, staar den og strækker Hals. En Faareklokke

skingrer lydt gennem Dugfald og Lærketriller, og to Høge kriges under skarpe Skrig mod en gylden Sky. Vi gaar ned til Karup Aa, der kringler sig bort gennem Enge og mellem lave Hedebrinker. Saadan en Hedeaa er en elskelig Ting. Karupaaen hører til de allerejendommeligste. Den giver hele dette fattige Landskab Sjæl; den svulmer i Hedens Barm som en Puls; den gaar og lægger smaa Engskifter af til begge Sider af sine Bredder og klukker saa godt derved: Naa—naa! Saa—saa!

Fig. 180. Gammel Fisker ved Karup Aa. (Efter Fotografi.)

Ved disse grønne Gaver mildnede den ofte Hedens Jammer. Den gaar og betler sig Vandet til rundt om hos de smaa Hedemoser; for Gud skal vide, at den høje Hede ikke har mere af denne kostelige Vare end til sig selv. Men Moserne omkring Paarup og Klode Mølle giver den saa meget, at den lige kan komme i Gang; men nede ved Karup Bro er den allerede en imponerende Strøm, hvis vældige Isstykker i Tøbrudsnætter springer Buk over de jernbeskinnede Ishamre.

Her henter mangen en Hedebonde sig en Godbid i den smukke spættede Ørred, der med sammenbidt Energi trodser sig gennem Modstrøm og Stemmeværker for i Læ af Aaens sandede Brinker at kaste sin Rogn. Ørredfiskeriet drives gerne i de mørke sludfulde Efteraarsnætter; og ligesom Jægerdriften er den ofte knyttet til bestemte Familier. Fiskeredskabet kaldes »æ Togger«, et Vod, der holdes oppe ved en Lægte, som driver paa Strømmen og spænder over Aaen i hele dens Bredde. Hver Fisker har

Fig. 181. Karup Aa. (Efter Fotografi.)

sit Stykke Strøm, som han afsøger. Er han kommen til Enden af sit Stykke, tager han Lægten med Garnet paa Skulderen og gaar atter modstrøms for at begynde et nyt Dræt.

Kun i dens første Løb skrider Karupaaen igennem særlig ejendommelige Lyngterritorier; her vrider og bugter den sig, som en Snog under en Støvlehæl; men efterhaanden som den nærmer sig Fjorden, breder den sig mageligt mellem Bredder af lave, frodige Engdrag. Man skal se den saadan en skyløs Sommermorgen, da den damper som et Bryggekar, og da Svingel og Sødgræs krydser Klinge paa dens hule Bredder, mens midtstrøms

de favnelange Traade af Alger og Grødegrønt svajer ned og op som Rendegarnet i en Kæmpevæv.

Fra Karup Bro ser du ud over de mest udstrakte Hedeflader til alle Sider. Vest for Aaen strækker sig Gedhusfladen, der mod Syd render helt ind under Herning By og mod Vest begrænses af Storaa eller Holstebro Aa, imod Nord fortsættes den bag om Haderup i *Hjelm Hede* med dens saa ejendommelige Jordfaldshuller (tre af disse bratte Fordybninger kaldes efter Størrelsen: Tønden, Skæppen, Fjerdingkarret) og den pragtfuldeste Sørække, som Heden kender, der begynder med Stubbergaards Sø i Syd og slutter med den udstrakte og forgrenede Flyndersø i Nord. Ogsaa i Hedens sydligste Del liver nogle Smaasøer svært op midt i Lyngens Tungsind, saaledes Sunds Sø, der har Afløb til Storaa og den ganske besynderlige, kredsrunde lille Kragsø, der uden noget som helst Afløb ligger blaa som et Barneøje og stirrer troskyldigt ind i Himlen. Øst for os har vi saa Ahlheden, der løber ind mod Viborg i Øst og Silkeborg i Syd, og som gennem sine Forlængelser Graahede og Hestlund Hede bærer Synet langt sydover mod Hederne omkring Brande og Randbøl, der atter gennem talrige Ud løbere i vestlig Retning staar i Forbindelse med de sammenhængende Hededrag Østen for den vestjydske Længdebane og nordover strækker sig hen mod Lemvig i den store nu stærkt tilplantede Klosterhede.

Mens en hederejsende — Chr. Abraham Willarts — der drog over de jydske Lyngørkener i 1722, kunde berette om Egne, hvor han mange Steder kunde gaa 3—4Mil uden at øjne et Hus, er Heden nu de fleste Steder gennemspættet af Nybyggere, der vover sig i Kast med Lyngen og lægger Fure paa Fure af denne gamle Urtidsgrund ind til Landsbyens øvrige Brakjorder.

I 1866 fandtes der i Jylland ca. 160 □ Mil Hede; nu er vi nede paa denne Side af de 60. Af den store Lyngflade har Plantagerne taget ca. 20 □ Mile. Resten — altsaa ca. 80 Kvadratmile — er Plovens Part. Godt skuldret i knap en Menneskealder!

Det er nu op imod 200 Aar siden, at Jyllands udstrakte Heder begyndte at vække Statsøkonomernes Bekymring. En Regimentskvarter-

mester *Christoffer Falck* indsendte den 15. Marts 1723 til Regeringen et Forslag, hvori han gør udførligt Rede for sit Syn paa Hedesagen og fremlægger sine Planer til Hedens sukcessive Opdyrkning. Dette Forslag resulterede i en kongelig Forordning af 26. Maj 1723, der tilbød eventuelle Hededyrkere en Række Friheder og Skattelettelser; men Planen led en fuldstændig Fiasko; kun een Mand meldte sig i hele Bøvling Amt, og han gik endda bag af Dansen. Saa laa Sagen brak til op i 50-Aarene; i 1751 nedsattes

Fig. 182. Ruiner af en Teglovn paa Heden. (Efter Fotografi.)

en Kommission til Undersøgelse af Hederne. Dens Vandringer indskrænkede sig dog til Ahlheden, og ogsaa dens vise Raad løb ud i en kongelig Resolution, der kun var et Opkog af Christoffer Falcks forlængst henvejrede Luftspejlinger. Den bar da ogsaa omtrent de samme Frugter, — det vil sige: ingen.

Men nu dukker en Mand frem og forfægter Hedens Opdyrkning med en eksempelløs Energi, og som — da intet andet kan overbevise Samtiden — selv tager fat med de bare Næver, og uden Hensyn til Fødsel og Karriere vier sine Evner til en Hedebryders møjefulde og slidsomme Dont.

Det er den tyskfødte Kaptajn *Ludewig von Kahlen*, som hidtil aldrig er bleven nævnt i Hedens Annaler, men som sandelig nok fortjener en Plads ikke saa meget for det Resultat, han naaede, som for den Oprigtighed og Styrke, hvormed han forfulgte sin Plan.

Den, der fra Vest nærmer sig Ahlhedekolonien, vil midtvejs mellem Sejbæk og Grønhøj se en Klynge Træer, der staar og krykker i Vestenvinden og bøjer deres mossede Grene ud over Skive-Kolding Landevej. Det

Fig. 183. Tomten af Kongenshus. (Efter Fotografi.)

er de sidste ynkelige Rester af den Virksomhed, som Kaptajn Kahlen begyndte her i Sommeren 1756, da han for Regeringens Penge byggede en Gaard, som han kaldte *Kongenshus* og befolkede med sine Landsmænd, de langskæggede Meklenborgere, som han ansaa for de bedste Hededyrkere i Europa, og som han personlig havde afhentet i sit Fædreland. Deres Samliv blev imidlertid af kort Varighed; Meklenborgerne var ikke nær saa ivrige for Ahlhedens Kultivering som von Kahlen; der maatte sættes Vagt omkring Ejendommen, for at de ikke straks skulde løbe deres Vej og ud

paa Efteraaret maatte man om end halvt nødtvungen lade dem sejle deres Kaas. Kahlen var nu saa godt som ene; i 10 Aar turede han egenhændig med den vanskelige Ejendom, forvandlede sig selv til en Bonde, rejste sig ved Solens første Straaler og gik efter Ploven bag det knirkende Studespand. Regeringen hjalp ham lidt i Ny og Næ, men omsider skred det sammen om ham; han var nu en gammel udslidt Mand, og kun med Møje opnaaede han en lille militær Post i Frederikshavn, hvor han endte sine Dage 1774. Han er Ahlhedens første Kolonist, som ved sit haandfaste Eksempel sikkert har haft nogen Indflydelse paa Kolonisationens senere Udfoldelse.

I disse Aaringer havde den danske Regering store Planer for med de jydske Heder. Tyske Nationaløkonomer — som Joh. Henr. Justi —, der droges ind i Landet og gennemfor Hederne, opildnede Regeringen til saa hurtigt som muligt at begynde Opdyrkningen i videste Udstrækning. Heden havde Muld nok og Vand nok; kort sagt menneskelige Eksistensbetingelser i enhver Retning. Heden paa denne Side af Limfjorden, hed det, udgjorde vel 200 Kvadratmile; at lægge *dem* under Plov, det var jo saa godt som at erobre et helt Hertugdømme. Justi ruller med Millioner af Rigsdalere forbi Regeringens Næse. Sæt, at man i Hederne anbragte 10,000 Familier, det vilde koste hans Majestæt 1 Million Rigsdaler at give disse Husly. Lad dem saa have 10 afgiftsfri Aar, og forlang derpaa af hver Familie 20 Rigsdaler aarlig, saa vil den udlagte Million være indbetalt i Løbet af faa Aar. Var det ikke som Fod i Hose, spurgte den triumferende von Justi.

Jo, det var rigtignok noget andet, end hvad den forsigtige Kahlen havde foreslaaet: at begynde paa en eneste Gaard med nogle langskæggede Meklenborgere og et Par gode jydske Trækstude og for øvrigt tage Udgifterne i Styrvolt ved Salg af Spillekort.

Regeringen lod sig imponere af von Justis Suffisance. Den sendte sine Agenter til Pfalz og Rhinlandene, og i Løbet af 1759—60 oversvømmedes Fredericia af tyske Smaafolk, der hjulede af Sted gennem Gaderne med deres Pikpak og sladrede væk paa deres Tysk til Ven og Fjende om

det jydske Eldorado, som de skulde erobre paa Jyllands Hede. Danskerne trak paa Skuldrene og saa halvt spottende, halvt medynksfuldt efter dem. Den 16. Oktober 1759 ankom de første Kolonister til Landet — »9 Mand og et Muul-Esel« — hedder det i de samtidige Beretninger. Den 24de i samme Maaned præsenterede Regeringens befuldmægtigede *Hans de Hoffmann* dem for Hedens Herligheder. Man læser deres dybe Skuffelser ud

Fig. 184. Tyskebyen Resenfelde. (Efter Fotografi.)

af de tørre Indberetninger og Embedsskrivelser. For sent mærkede de, at de var lokkede i en Fælde. Men nye Skarer trængte ind og krævede Plads, ialt godt 1000. Intet var gjort for at modtage dem, ingen Huse byggede, ingen Hede opbrudt; Nøden steg, efterhaanden som de fremmede havde opbrugt deres smaa Sparepenge. Regeringen maatte paatage sig hele Underholdet af saa vel Folk som Fæ, indtil Jorden i nogen Grad var kommen i Kultur. Dette Levnet paa Offentlighedens Pung avlede hos de slettere Elementer Smag for Driveri med paafølgende Svir og Udskejelser.

De blev opsætsige og fordringsfulde; de onde Gemytter pustede til Flammen; og det hele syntes at skulle ende i det vildeste Anarki. Gamle Hans de Hoffmann, der halvt nødtvungent ledede Foretagendet, klager ynkeligt over sin haarde Lod, mens han søger at opretholde Respekten ved at lade nogle af de urolige Hoveder danse i Slaveriet. Store Masser flygtede tilbage til Tyskland igen, saa snart de saa deres Snit til forinden at sælge de Ejendele, som Regeringen havde betroet dem; andre udjoges af selve Ordenshaandhæverne som farlige for Koloniens Trivsel, saa at de oprindelig ca. 1000 Individer i 1770 var sunkne ned til 417. Regeringens Udgifter paa Foretagendet havde været kolossale; indtil 1777 udgjorde de alene for Ahlhede og Randbøl-Kolonisationens Vedkommende 329,000 Rdl. paa lignende Anlæg i de holstenske Heder var der ofret ca. 709,000 Rdlr. Men nu maatte der ogsaa tages en Maske ind, hvis ikke Staten helt skulde forløfte sig paa Opgaven. Den 24. September 1765 bliver det sagt til Kolonisterne, at nu vil der ikke mere vanke nogen Understøttelse fra Regeringens Side. De stakkels Mennesker giver sig til at græde himmelhøjt. Koloniforvalteren Hans Kjærsgaard trøster dem, saa godt han kan; kun alt for vel kender han deres elendige Forfatning, især ynkes han over de 21 Familier, som er flyttede ud paa nye og raa Pladser; de har ikke avlet saa meget, at de kan føde Halvparten af Kreaturerne, langt mindre Kone og Børn. Ingen vil nu borge Kolonisterne noget. Deres Brønde vil snart forfalde, og de har ingen Penge at sætte dem i Stand for. Ingen i Omegnen vil hjælpe dem med et Halmstraa, thi som Hans Kjærsgaard skriver: »Enhver af Kolonisterne er baade i Almindelighed og i Særdeleshed odieuse (forhadt), uden i Tilfælde at de (d. e. Bønderne paa Egnen) udi Kjøb og Salg kan om ikke aldeles eller altid bedrage dem, saa dog fordrer ved alle Lejligheder saa godt som dobbelt Betaling af disse fremmede, for hvad de dem maa afkjøbe til Ophold ....« Det eneste Bønderne deromkring er Kolonisterne behjælpelige med, siger Kjærsgaard, er med at *flygte;* »her staar de dem bi af yderste Formue, thi de lurer og længes efter, at Kolonisterne vilde kuns blive urolige og gaa bort, alt for tvende Aarsagers Skyld: 1) de mener derudover at kunne blive fri for videre Konge-

rejser; 2) de forhaaber — især Prangere — at gjøre gode Profitter og Fordele ved disse Uroligheder, der alt sker om Natten; og i Løndom dels at kjøbe alting let af Kolonisterne, dels at forbytte Besætninger, Vogne, Plove og andre Redskaber«.

— — — Aarene gik. Og de fattige Nybyggere afpassede sig efterhaanden til Forholdene. Men det var næppe sidste Gang, at de græd højlydt over deres usle Jords alt for karrige Gaver. Slettere Bund end der, hvor man havde anvist dem Brødet, fandtes næppe i vort Land. Med en utrolig Tankeløshed havde Regeringens Kommissærer udpeget disse Bopladser paa Steder, hvor der ingen Mulighed var for at bjærge det ringeste Hø. Hvad det vil sige, ved en Hededyrker. Han kan finde Næring paa den mest skabede Hedebrink, blot hans Jordlod maa dyppe Taaen ved en Smule Bæk eller levende Væld; en lille Strimmel Eng under Bakken, med blaa og røde Blomsterstænk, en lille slynget Strøm, der sætter en grøn Bort af Skjaller og Trævlekroner omkring Fattigmands Jord, kan kaste et

Fig. 185. Moderne Kolonigaard i Grønhøj. (Efter Fotografi.)

forsonende Smil over hele Ejendommen. Men her var ikke smilende grønt, kun det stride Sand, som alle Vegne viste Tænder. Ved halvandet Aarhundredes eksempelløse Slid og Taalmodighed har man dog nu mange Steder i Ahlhedebyerne Grønhøj, Havrdal og Frederikshede naaet smukke Resultater; Merglen har her som overalt i Lyngegnene gjort sine vante Mirakler. Smaa smalsporede Hedebaner, der stønner hen over Lyngen, henter Merglen henne fra mere lykkelige Egne i Øst, læsser den af i hvide Dynger ved Stationerne, hvor den hentes af de omboende. Ikke den mindste Gnalling af den maa gaa til Spilde.

Nu ligger disse Hedegaarde i de fleste Tilfælde bag grønne Skanser af Kløver og Turnipsmarker. Rugen render i Vejret til Mands Højde og sænker sig ydmygt under sine Vippers Vægt i de lyse Nætters Kornmodsblammer. Havren lyser gult som Rav og gynger frejdigt i de gennemskinnelige Knæ. Men lad Regnen blive borte nogle Uger, kom her efter en langvarig Tørke, naar Himlen har haft »Boniteringsmændene« ude, som det hedder i Hedesproget, saa er Jorden heroppe ikke sen til at vise sin forræderske Karakter; da faar Rugmarken let altfor store hvide Pletter, det ene spinkle Havrestraa kryber lavt og bange bag det andet for den hærgende Sol; da maa de smaa Gaarde sætte al deres Lid til Sperglen og Kartoffelen, Hedebøndernes to trofaste Forbundsfæller gennem Tiderne. Som sagt, den almindelige Udvikling af Driftsmaader og Hjælpekilder har ogsaa naaet disse Ørkenbørn; men i min Barndom var det anderledes. Vipper saa tynde som Barnefingre, og Straa saa spinkle og saftløse, at de næppe kunde »staa« for Lebladets Hug. Optagersken havde gode Dage i de Tider. Herregud, hvor skulde der trimles langt med det, inden der blev Neg af det! Og hvad fyldte det saa under Bjælken, naar det kom i Hus! Men Ejeren havde en medfødt Evne til at fordele de fattige Straa mellem Kalv og Ko, saa ingen følte sig særlig forurettet, og Barnet sendtes i Heden til Faareflokken med en Endskal Brød og en Gnalling hjemmegjort Ost i Knudeklædet; saa fik det selv at søge sig Erstatning rundt om i Sortbær- og Tyttebærbuskene.

Den Dag i Dag maa Hedebondens første og største Bud være Nøjsom-

hed, om han skal blive gammel i Gaarde herude. Hver Del i hans Hytte er mærket deraf. Heroppe paa Ahlheden ligger endnu flere Gaardtyper, der er over hundrede Aar gamle. Lad os gaa ind i en af dem, men glem ikke at bøje Hovedet, naar du skrider over det høje Dørtrin; det kunde ellers let give en Bule i Panden. Stuen er ret rummelig med Bjælker i Loftet og ikke sjælden Sten eller endog Ler til Gulv. De faa Møbler er gamle og musgnavede. Sengen ofte muret ind i Væggen ligesom den dragkistelignende Bilægger, i hvilken der fyres ude fra Køkkenet. Vinduerne er lave, og der hænger ældgammel Luft rundt om i Krogene. Væggene er hvidtede, og Skilderierne er ofte kun nogle haandmalede Gravskrifter i grelle Indianerkulører. Klæderne er solide, men tarvelige og uden Snit, saadan som en eller anden frostfingret Landsbyskrædder, der gaar om mellem Gaardene med en Saks, en Knald Voks og et Pressejern, har rispet det sammen. Madens Hovedbestanddele er Grød og Kartofler; den nydes helst i Tavshed. Brødet behandles som Guds særlige Gave med dyb Pietet; i mange Hjem slaar Madmoderen med Brødkniven et Kors for Endskallen, før hun tager Hul paa Kagen. Falder et Stykke Brød paa Gulvet, kan det hænde, at hele Maaltidet afbrydes, indtil det atter er fundet. Der siges ikke Bordbøn uden Jule- og Nytaarsaften; ligesom man overhovedet ikke holder af at skilte med sin Religiøsitet. Om Søndagen gaar de gamle gerne i Enrum og repeterer deres Konfirmationssalmer. Og da maa de jo læse højt, for at Vorherre kan høre, at de har ihukommet deres Pligt.

Ensformige og graa glider Dagene herude uden store Overraskelser, et væltet Lynglæs, en Mand med et brækket Vognstjært er vis paa at blive Samtaleemne i lange Tider. Hellig og Søgn gaar næsten ens, kanske hæger man sig lidt mere paa en Søndag end ellers; Kvinderne pynter sig for en Spejlstump ved Køkkenbordet; Mændene skrupper sig ved Kjeldtruget. Hedebeboerne holder gennemgaaende meget af deres Dyr. Madmoderen løber Dagen lang med Skrælling til Grisen; og den lille Russerhest faar sin Husbonds Skraa eller kiler af Sted, saa snart den har sluppet den svedige Sele, hen imod Stuehuset, hvor Husmoderen gennem den

aabne Vinduesrude under Klappen og Smaasnakken rækker den Familiemaaltidets Brødrester.

Her er gennemgaaende et godt Forhold mellem Naboerne. Slagter een en Gris, gaar der gerne Smaabid omkring til de andre. Hvor der er længst mellem Gaardene, er der oftest kortest mellem Hjerterne. Hjælpsomhed er Hedebonden i Kødet baaret. Lad der blive Tale om en natlig Barselaffære, hvor Læge eller Jordemoder skal hentes med korteste Frist, saa er alle paa Tæerne fra smaa til store; Lysene flakker og flimrer uden Ophør under Tagskæggene af de smaa, lave Hjem og fortæller den vejfarende, at her er noget paa Færde. Mændene løber med Lygte fra Gaard til Gaard for at faa Hestespandene ud; Sneen bærer Skæret milelangt. Det ene lille dampende Russerspand møder det andet, for at Lægen kan naa frem med friske Heste; og Mændene er gaaet halve Mile for ved Lygter og Brande at hjælpe Vognen gennem Pløre og Lavninger og mange andre Farer, som en mørk Vinteraften kan lure med i disse dybe Ensporveje. I en saadan Stund lærer man at elske Hedens Mand; da svulmer ens Bryst ved Tanken om, at Næstekærlighedens Bud og de samfundsopholdende Kræfter blomstrer saa skønt i disse primitive Sind, mens det moderne Kulturmenneske saa ofte pansrer sit Hjerte med Egoisme og Afstandskulde.

Fig. 186. Et smukt Par. (Efter Fotografi.)

Men længe vil disse Tilstande næppe vare. Kulturen vil ogsaa erobre Heden og alt det, som dens er. Dens Tropper knejser allerede ved Himmelranden i Skikkelse af milelange Granplantager, og Hedeboernes Sta-

tionsbyer ligger paa Sletten i Efteraarsnatten med en Straaleglorie af elektrisk Lys helt op i Skyerne.

I disse Bestræbelser for at kultivere Heden spiller »Det danske Hedeselskab« (stiftet den 28. Marts 1866) en alt dominerende Rolle. Sjælen i dette Selskab og den, som ledede det med jernfast Haand gennem en Menneskealder, var *Enrico Mylius Dalgas* (født 1828, død 1894). Den, som en Gang har set hans lille, tætte, skulderfaste Skikkelse med det graa, kortstudsede Fuldskæg og de tunge, blankkravede Skaftestøvler, glemmer ham sent. Han mindede om disse sejge, lavstammede og bredtskyggende Træer paa Heden med Jern i Veddet, hvoraf han opelskede saa mangfoldige, og som staar og sveder en ram Lugt af Harpiks og Energi fra sig. Jeg saa ham i min Barndom i mit Fødesogns Skole, hvor han skulde omvende en Flok trevne Bønder til Plantningssagen. I Begyndelsen sad de og spyttede over Kors, tværede Klatten ud med Kæppen, og var hverken til at hugge eller stikke i. Men som en Fjeder sprang Dalgas ned fra Katedret og gik dem enkeltvis paa Huden; han svøbte dem ind i sin mest daarende Veltalenhed; han angreb dem forfra og i Flanken; han ærtede og stak, han fremdrog hyppigt andre Egnes glorværdige Eksempel; han endte med at smigre dem tykt; de tøede op, de gik i Tøjet, de lo af hans Friluftsbrandere, saa deres Maver hoppede. Og saa oppe midt i Latteren en rask Drejning paa Hælen og nu Front mod den næste Indvending! I mindre end en halv Time havde han dem alle. Fly Hedeplantage staar den Dag i Dag som et 30-aarigt Minde om hans Veltalenheds Sejr.

Her er ikke Stedet til at fortælle »Hedeselskabet«s Saga, dets Fortjenester eller Misgreb, dets uendelig forgrenede Bestræbelser for at udslette Heden af Jyllands Kort snart ved Plantning og Opdyrkning, snart ved Overrisling eller Afvanding af Moser og Sumpdrag. Et Kæmpeforetagende er det, men et Foretagende i den skæreste Nyttes Tegn, hvis kolde rektangulære Principper gaar som en Jerntromle hen over nok saa skønne og særegne landskabelige Ejendommeligheder. Et stort og mærkeligt Foretagende, der altid har haft en fløjtende Medbør i sine Sejl. Staten har siden dets Stiftelse skænket det Millioner af Kroner, og private har

taget det under Armene. Dalgas gik i sin Grav med en Glorie som en Folkehelgen.

I Sommeren 1906 dannedes et nyt Selskab, det saakaldte »Hedebruget«, der ved nogle vimse Bevægelser hos Regering og Rigsdag har søgt at drage Fordel af den alt beherskende Stemning for Lyngens totale Udslettelse.

Med Stiftelsen af dette Selskab maa vi haabe, at Lyngraseriet har kulmineret i Danmark. Nu lyder det ofte, som var Lyngen og Sandet det eneste fuldt anstændige at vie de overskydende Kræfter. Men vi har da i vort Fædreland ogsaa andet end Sand; vi har megen Muld i Danmark; gammel Muld, gæv Muld, men saare *mangelfuldt udnyttet* Muld. Jeg tænker paa den døde Haands Jord, alle de skambundne Storjorder: Len, Stamhuse, Fideikommisgodser, som Grundlovens § 93 har lovet skulde blive almindelig Folkeeje. Hvor er den Dalgas, der med Haandspaden tør pege ind over disse Ejendommes vældige Brødmagasiner og kræve dem delt ud til det store arbejdende Folk! Her vilde Danmark med Lethed kunne nære hele sin overskydende Befolkning, der nu lokkes ud til et forkrøblet Liv paa Heden, hvor Sandet og Lyngen talrige Steder ikke har Føde til en Regnorm, hvor meget mindre da til sultne Menneskebørn.

Men der er endnu ingen Ørenlyd for slige Røster i Danmark, og sagtens vil der ingen blive, før det er for sent. Og vi, som har alle vore dybeste og inderligste Naturindtryk fra Heden, vi maa se at svælge vor Sorg, saa godt vi kan.

Men den, som har iagttaget Udviklingen i de sidste 30 Aar, maa indrømme, at her sker en langsom Forbytning, som næppe helt er af det gode; i Stedet for vort eget kære Barn har man lagt os en Skifting i Vuggen.

Der, hvor Fata Morgana tegnede sine fantastiske Solslotte i den flimrende Luft over Tørvestakkene, der ligger nu en rødstenet Stationsby med hæslige Mønstre i Skifertagene, med Brødhandel og Forbrugsforening og hele Pibetøjet. Hvor Loke saaede sin Havre i Milekast over blaanende Aaser, mens Bævreaspen skjalv langs Moseranden, og Hjejlen syslede

ensomt med Kuldet under den duftende Pors, der saver Damphesten sig nu prustende hen gennem Bankerne, kaster haanende en Glød i Lyngen; Heden brænder; Plantningsmændene faar travlt med Projekter; atter nogle Hundreder Tønder Hede indvundet til Hedeselskabet; glæd dig, Jylland, du tabte en Naturejendommelighed, du mistede dit urgamle Særpræg, og fik som Erstatning 100,000 Favne Pindebrænde!

Fig. 187. Hus paa Hjelmhede. (Efter Fotografi.)

Men Dagen er til Ende, og mine Vandringer med den. Jeg sætter mig paa en Knold og ser endnu en Gang ud over min Barndoms Hede; vi hvisker sammen, det er som at sidde og trøste en dødsdømt. Vældige Røgneg fra Plantagernes Tjærekogerier stiger op over den sydlige Himmelvæg, sænker sig over Landskabet, spreder sig kvælende over Lyng og Lav og stikker alle de smaa Fugleunger i Ganen. Stationsklokken falder i Slag, et vrinskende Staalhyl skingrer gennem Stilheden; Lokomotivet klaprer af Sted gennem Tusmørket med en Ildmanke af flammebelyst Røg bagud over Vognrækken.

Klokkelyngen gusser sig saa ræd i sin graa Kjole; Duggen falder; Jorden begynder at aande saa tungt. Mørket bliver tættere over den tungsindigt rokkende Lyng. Jeg begynder anspændt at lytte halvt ud ad mod Mørket, halvt ind ad mod mig selv.

Hvad er det, som hvisker skælvende som i Graad? — En Sang ....! En Sang! — — — *Lyngens Klage:*

Her har jeg staaet i tusinde Aar,
sust for de Slægter, der svinder og kommer,
nikket Goddag til den brydende Vaar,
viftet Farvel til den hastende Sommer.

Regnen og Haglen har kæmmet min Lok,
Vindene spredte mit rødlige Bloster.
medens langs Bakken den stinkende Brok
luskede hjem til sit blindfødte Foster.

Jeg var den fredløses Tilflugt og Havn;
tit har jeg skærmet den saarede Hare,
Lærkernes spæde laa trygt i min Favn,
saa imod Himlen med Øjne saa klare.

Tyttebærkonen sin rødnende Frugt
krumbøjet sanked trods Lændernes Smerten,
Hugormen kravled i Vrid og i Bugt,
spilled med Brodden og svinged med Stjærten.

Hjejlen sad enligt paa Tuen og sang,
Loke drog saaende lavt over Sletten,
opskørtet Tatersken gik her engang,
med sine ravnsorte Haar under Hætten.

Har jeg ej skærmet, o Jylland, din Jord,
lagt mig som Værn om din Flyvesands-Bringe,
dæmmet for Klitten, hvor Uroen bor,
hvæsser i Blæsten sin Marehalms Klinge.

Spørg hver en Spove, der spejder langs Strand,
spørg hver en Klyde, der løfter sin Klage,
om jeg bør skygges ihjel paa mit Sand,
om jeg fortjener i Flammen at sprage.

Spørg hver en Mand, i smaarudede Hus,
der hvor han bred ud af Dørkarmen skuer,
om *han* vil miste *mit* klagende Sus
eller *mit* Vidsyns de vældige Buer.

Spørg om *han* længes mod Skovene blaa,
naar — mens i Morg'nen han spreder sin Mergel —
Gederne bræger, og Lærken den graa
løfter sin Top i den duggede Spergel.

Vel er min Ranke kun mager og tør,
lidt jeg kun yder til Fadet og Bøtten,
ringe jeg skattes af Okser og Køer,
men saa des mere af Sangeren, Skytten.

— Sært som min Hede er Menneskets Krav,
Brød skaber ikke hans Lykke alene,
mæt ham med Velstand: før nogen ved af,
skælver hans Hjerte i Suk efter — *Stene.*

Und mig da Fred paa min Fædrenegrund,
lad mig i Sandet dog Rødderne sprede!
Brød skal du hente fra Muldmarkens Bund,
Vidsyn og Fred paa min drømmende Hede.

JYLLAND I ENKELTE BILLEDER.

AF H. V. CLAUSEN.

I. VENDSYSSEL.

VENDSYSSEL er Landet med de store Træk og de store Modsætninger. Vide Flader og høje Bakker. De mægtigste Klitter og de bredeste Moser. En af Jyllands største Skove og nogle af dets mest træbare Egne. De luneste Pletter og de mest vejrbidte Højder. Den tørre Varme i Klitsandet og Havets friske Aande; paa den anden Side Mosedamp og Havgus. Udmærket frugtbar Jord og det goldeste Sand. En velstaaende Selvejerbefolkning i de brede Bygder og det forkomneste Proletariat i afsides Hytter mellem Bankerne. Jydsk Sindighed og sammen med den en Vildskab, der pludselig kan blusse op. En lærelysten og frihedskær Ungdom og sølle Folk, der sukker i mørk Pietisme eller under taabelige Sekters Aag. Et Folk, der har boet længst borte fra de Steder i Danmark, hvor Livet pulserer og Historien foregaar, men som dog til Tider har talt vægtige Ord med i Laget.

Paa den anden Side er Vendsyssel dog Ensformighedens Land. Det meste af det indtages af næsten plane Sletter og Bakkebølger saa udviskede og karakterløse, at de trætter Fodgængeren og bedst egner sig til at ses paa Gennemfarten med Jernbane eller Ridehjul. Vejene bliver saa lige og derved saa endeløse, fordi der ingen naturlige Hindringer er. Baade Jernbanen og Landevejen mellem Aalborg og Hjørring er som dragne efter en

Snor, og naar en Smaabane som den fra Aalborg til Sæby slynger sig ud og ind, er det, fordi den har Ærinde til Hvermands Gaard. Ogsaa Vendsyssels Kyster har Ensformighedens Præg. Havets Strømninger og Brænding har fyldt alle Indskæringer og afstumpet alle Fremspring, saa Kysterne faar det lige Forløb. Fra Landets Sydvestgrænse op om Hirtshals' stærke Skulder og uden om Skagens fremstrakte Arm følger os Klitternes hvide

Fig. 188. Godfr. Christensen: Blokhus Strand.

Rader. Fra Frederikshavn til Sæby træder stejle Bakker næsten umiddelbart ud til Havet, men fra Sæby Syd paa til Hals og langs Limfjorden er Kysten ganske lav med lidt Tilløb til Klitter, men særlig ind mod Fjorden med Enge og Kær, der selv næsten vandrette glider ud i ganske jævne og langt udgaaende Grunde. Saa naturligt, fordi Engene og Kærene selv engang har været Havbund og kun ved, at denne har hævet sig, ikke længer er overskyllede.

Østkystens forskellige Afsnit viser sig tydeligt for den, der sejler fra Frederikshavn til København: Skagens Fyr nordligst, det lave Klitland,

det brat opskydende Højland, Sletten, der mere og mere sænker sig mod Syd. Vi har her ogsaa givet Vendsyssels vigtigste Naturformer. En af disse, Skagens Odde med dens Flyvesand, er saa ejendommelig og præger ogsaa saadan Menneskelivet, at et eget Afsnit er forbeholdt den. Men Vendsyssels Bakker og dets hævede Flader vil vi nu se os lidt om paa.

Vi lader os sejle i Land til den lille By Sæby. Med Byen bliver vi snart færdig; det mest imponerende tager lige straks imod os, en kraftiggrov hvidkalket Kirke fra den seneste Middelalder; derefter en lang træls Gade med smaabitte tarvelige Fiskerhuse paa Siderne; den ender til sidst ved et lille Torv, hvor Græsset spirer frodigt mellem Brostenene; et Par korte Gader igen med lidt pænere Købmands- og Haandværkerhuse, og vi er ved Byende. Hinsides Banegaarden ud ad Aalborgvejen et fladt og flovt Land.

Og dog har Sæby sin Skønhed. Gaa blot fra Banegaarden til højre i Steden for til venstre; ned i en Kløft og du er ved en stille Aa; løsn en Baad, og du glider snart ind i Skyggen af grønne Bøge, der ikke blot hegner Vandet og følger det fra Bugtning til Bugtning, men kælent og kærligt strækker deres svaje Grene, til de naar sammen over den fra begge Sider. Ikke bare Skoven værner om Aa og By; bag Skoven rejser sig en alvorlig Bakke af den rigtig storformede Art, Gedbjærget, fin og kraftig paa een Gang i sin svungne Linie og, som sig hør og bør, med en Rad af Kæmpehøje paa sin Kam. Det er de Linier, der stadig møder os igen i Jylland, saadanne, der falder og stiger uden at knækkes eller briste, og som med deres Bredde og Ro maaske giver Landskabet mere Majestæt, end højere optaarnede og mere brudte Linier andre Steder evner at give. Nu op paa Bakken og deroppe fra et Udsyn, stort i alle Retninger; men skønnest ned over Sæby Skov, der strækker sig langt ud mod Havet, helt og holdent skjulende den lille By, saa kun den hvide Kirke ses yderst, mellem Skovens Grønne og Havets Blaat. Syd paa den store Flade, men i buet Linie fra Sydvest gennem Vest og Nord, til sidst nærmende sig Gedbjærget, hvorpaa vi staar, den mange Mil lange Bakkerad, omtrent omfattende de tre Fjerdedele af en Cirkel. Det er Højvendsyssel, det er den jydske Aas. Med Dronning-

lund Storskov dernede mod Sydvest, hvor Landets højeste Bakke, Knøsen, løfter sig, med Pajhedeskov og Stagstedskov, med Bakke over Bakke og Bakke ved Siden af Bakke, indgrænsende et indre forholdsvis fladt Omraade, hvortil Bækkene søger ned fra alle Sider for at faa samlet Udløb gennem Sæby Aa. Bakker og Flader er alle spættede. Mest i grønt og

Fig. 189. Th. Niss: Udsigt over Dronninglund Storskov.

gult af voksende og af modnende Sæd, men enkelte Steder, særlig paa de stejleste Hæld, er det brune Pletter. Det er Lyngen, den Plante, der fremfor nogen anden giver Jylland sin Karakter, og som allerede her ved første Møde hilser med sin mørke Fane. Ud i Havet Nord for os skyder Bakkerne sig med stejlt Affald og kun en smal Forstrand. Under den sidste mod Nordøst, Pikerbakken, ligger Frederikshavn, der med sin lange Husrække, sin Masteskov og sin nye Kirke yderst ude tager sig ud som

en Storstad ved Siden af det beskedne Sæby; bag den igen en anden Pegepind til Vejrs, Skagens Fyrtaarn, Jyllands Nordpynt. Der er meget at se heroppe, men det er stort og enkelt, sammenholdt.

Til Sammenholdet bidrager især Havets lange rolige Kystlinie og dets vide Flade. Vi mindes her om, at den norske Digter, Henrik Ibsen, om Sæby har udtalt, at han her først havde lært Havet at kende. Det synes underligt i Munden paa en Mand, der selv er født i en Søstad og hører til det Folk paa Jorden, som forholdsvis mest af alle pløjer Søen. Men det er vistnok dog til at forstaa. Byfolk er nok dem, der mest trænger til Naturen. Men de har i Norge sjælden Lejlighed til at se det aabne Hav, thi de allerfleste norske Byer ligger rigtignok ved Kysten, men bag en Skærgaard, der spærrer dem Udsynet til Havet. Al Trafik langs Kysten gaar saa vidt muligt indenskærs, paa de yderste nøgne Øer bor højst Lodser og Fiskere. Skal man derimod i Danmark fra den ene Hovedlandsdel til den anden, fra Nord- og Østjylland til København, fra Fyn til Sjælland, gaar Færden over saa store og vide Vandstrækninger, at Landet svinder bort eller bliver lidet væsenligt, og Havet kommer til Folks Bevidsthed. Det bliver ogsaa Havets Lyde, der nynnes ind i den Danske fra lille af, mens det i Norge er Fosseduren, som lydligt hersker i Naturen. »Kornlærkens Sange og Bølgebruset fjernt og nær, de Klange har alle Danske kær.« I det meste af Tyskland, som hverken har Hav eller Foss, maa man nøjes med den Susen, der vækkes i Skoven. Hvilken Afveksling er der saa ikke i Havets Tale, fra den mægtigste Brølen, hvormed Vesterhavsbrændingen slaar ind om Revlen, og som høres mange Mil ind i Landet, til det sagte Skvulp imod Fjordklinten og Kølvandslyden i ilende strømsnart Sund.

Med Sæbys lille Skov bliver man snart færdig, med Havet aldrig. Det følger os da ogsaa paa vor Vandring Nord ud, hvor Gedbjærget fortsættes i det prægtigste Bakkeland. Stadig den store Udsigt i Øst til Kattegat, men ellers ned gennem yndige Dale med Krat og rislende Bække og op igen paa Højden; indtil fra det sidste Bakkehæld, meget højere til Vejrs end paa Gedbjærget, Udsynet aabner sig over det nordligste Danmark: Først et frugtbart skraanende Land, hvori de stolte Bakker tunger sig ned, saa

et stort fladt Land, afvekslende i lange smalle Strimler af Mosejord og lave Sandvolde, Rimmer og Dopper, saa den skinnende hvide, aldrig tæmmede Raabjærg Mile og yderst Skagens blege Finger. Men bag om Skagen det endeløse Hav. Nej, ikke endeløst, bag det igen ligger et Land, som Dampskibet kan bringe os til paa en halv Snes Timer: Norge. Men har man en Sejlbaad, kan det vare længere, og sidder man i en Robaad, er det en Tur, som kun faa har vovet. Der er et Digt om en saadan Færd, som alle Danske og Norske er fælles om som om Andersens Eventyr, og fælles Læsning og fælles Impulser giver fælles Følelse og fælles Kultur. »Terje Vigen roede for Barn og Viv over Havet i aaben Baad.« »Til Fladstrand kom han i god Behold.« Og han fik igen Norge i Sigte. »Tre Nætter og Dage til Toften bandt den stærke modige Mand; den fjerde Morgen, da Solen randt, han skimted en taaget Rand. Det var ikke flygtende Skyer, han saa, det var Fjelde med Tinder og Skar.« Men hurtigst af alt gaar dog Kærlighedens Tanke fra Strand til Strand.

Det Fladstrand, Terje Vigen kom til, ligger lige under os, men nu hedder det Frederikshavn. For hundrede Aar siden var det et Fiskerleje, ud fra hvilket Tordenskjold har øvet nogle af sine eventyrligste Bedrifter, men nu er det en efter danske Forhold ret anselig By. Det er det blevet, fordi det har Østjyllands bedste Havn ved Siden af Aarhus. Herfra gaar Dampskibe til København, til Sverrig, til Norge og til England. For Norge er det den Havn, over hvilken en stor Del af dets Post forsendes Syd paa; til England og Norge udfører det sammen med Aalborg de fleste af Nordjyllands Landbrugsprodukter. Men ved Vintertide er det en Nødhavn, hvor Skibe lægger ind for Storm, eller naar der er Is i Kattegat. Ligesom Havnene i Aarhus og Esbjerg er det et Kunstanlæg, der stadig er udvidet, Mole føjet til Mole, Yderhavn blevet til Inderhavn, Red til Yderhavn. Mandsvilje har overvundet Naturhindringerne. Vi er nu meget nærmere Byen, end da vi saa den fra Gedbjærget, og Vejen gaar rask nedad, til Dels gennem Bøgelunde. Byen ser i den sene Eftermiddagssol meget anseligere ud, end den er, thi den har sit paa den lange Led, strækker sig med Forstad en halv Mil langs Stranden. Det kommer af, det er som Fiskerby, den først er bleven

til, og Fiskere maa jo bo nær Stranden. Men der er ikke meget at se i den undtagen Havnen. Hvor er imidlertid ikke ogsaa saadant et Anlæg smukt baade for Tanken og for Synet. Man beundrer Ingeniørernes tekniske Kunst, men forbavses over den Mængde Penge og den Sum af Arbejde, der er gaaet med til Foretagendet, man glæder sig over det fast sammenfugede Stenværk, hvis Brystværn man balancerer langsmed, man nyder paa een Gang Lugten af Tjære og Tang og køles af Søens Pust, man bliver aldrig træt af Havets Sprøjt mod Molen eller af dets vatrede Flade, man følger Fiskerbaadene med de røde Sejl eller fantaserer om fjerne Lande, idet Øjet gaar med Dampskibsrøgen der langt ude. Og vender man fra Fantasiens Flugt tilbage til Virkeligheden, faar man nok at gøre med at iagttage Skibene i selve Havnen og det travle Liv med Ladning og Losning.

Da vi ikke vil besøge Skagen, forlader vi Frederikshavn ad Jernbanen; først over lave Sletter, saa op gennem de toppede Bakker en Stund, saa ud i det indre Vendsyssels jævne Højflade til dets Hovedstad Hjørring. En hyggelig By med lave røde Huse, med trætilplantet Hovedgade, en ganske moderne By uden et eneste gammelt Hus, en driftig By med et stort og gennemgaaende godt Opland, en stormomsuset By ved Vintertid, naar Sneen lægger sig over den i Driver, saa man maa krybe ud gennem Skorstenen eller grave sig ud i Tunneler. Her er barskt. Byen har vel sine Anlæg, som under omhyggelig Pleje trives vel, men Omegnen er ganske skovbar til alle Sider. Vi er nemlig her paa den forkerte Side af Vendsyssel. Alle de Skove, der langs Østkysten nok saa muntert aflokker de alvorlige Bakker et Smil, er kun til af disse Bakkers Naade, i Læ af dem. Ved Hjørring falder Landet mod Vindsiden, og Vestenstorm og Havgus kan øve deres hærgende Indflydelse. Ogsaa Landbruget lider herunder, selv hvor Jorden er lige saa god som i sydligere Egne. Nattefrosten holder her længst ved til Sinkning af Foraarsarbejdet og den unge Vaarsæds Vækst, og Storm i Høstens Tid kan piske flere Fold modent Korn af Aksene.

Syd paa gaar saa Vejen gennem Land af samme Beskaffenhed, Marker og Enge, ganske lidt Mose, ganske lidt Hede, slet ingen Skov. Bedste

Udsigt over Vest-Vendsyssel har man fra Bakken, hvorpaa det fordums Kloster og Bispesæde Børlum troner. Hvidt som det er, ses det selv langvejsfra til alle Sider. Naturlig egnet til i Middelalderen at være Vendsyssels Midtpunkt, da Øst-Vendsyssel ganske anderledes end nu var dækket af Skov, og Befolkningens Tyngdepunkt faldt mod Vest. Fra Børlum Bakke kunde Bispen hilse paa 44 af sine Landsbykirker som hvide Pletter i det grønne. Saa tæt ligger Kirkerne ved hinanden, saa smaa er Sognene og selv nutildags med saa lille Folkemængde i hvert. Øst paa derimod kun faa Kirker og store Sogne. Det største Landsogn i Danmark, Dronninglund, ligger der. Kirken i Dronninglund har ogsaa i Middelalderen været Kirke for et Kloster, Hunslund. Det var bestemt for Nonner, der skulde leve saa fjernt fra Mennesker som muligt og alene tjene Gud. Derfor blev det lagt i den tykke Skov. Munkene i Børlum skulde færdes mellem Folk, de dannede Bispedømmets Domkapitel, der sammen med Biskoppen skulde varetage Kirkens Tarv i hele Stiftet. Derfor blev de anbragte midt i Landets Hovedbygd.

Børlum Kirke og Gaard skinner hvide, alle Kirker skinner hvide, alle Huse og Gaarde ligesaa. Det er karakteristisk for Vendsyssel, mens i Himmerland Sønden for Limfjorden Husenes Kalkning er gul, og i Thy, Landskabet mod Vest, Bygningerne staar røde. En anden Afvigelse fra Himmerland er, at dette Landskab har store samlede Landsbyer, hvorimod i Vendsyssel alle Byerne er udskiftede, og hver Mand bor ude i sin Mark; det er maaske Vendelboens stride Sind og Selvstændighedstrang, der her giver sig Udslag. En Modsætning til Thy haves i de Plantninger, der de fleste Steder findes ved Husene, og som vidner om, at Træer og Haver ved omhyggelig Røgt ogsaa kan trives i det barske Land. De er allerede begyndte i det østlige af Hanherrederne, Overgangslandet mellem de to Landsdele, mens ingen Del af Danmark gør saa nøgent et Indtryk som Thy. Derfor kan den vide Vendsyssel-Slette tage sig helt hyggelig ud, særlig naar den lave Eftermiddagssol giver Liv og Varme, gør det grønne mere grønt, det hvide mere hvidt og hist og her i det fjerne tegner en Straalerefleks i et Vindu, alt mens Toget fører os af Sted imod Syd.

Dog ind til Vest synes Landet mere og mere øde. Nær Banen passerer vi en Række Proprietærgaarde med anselige Længer og Lunde til Læ, men ind mellem dem ser vi langt ud over en graalig ubeboet Flade. Det er omtrent Danmarks største kulturløse Strækning, mer end en Kvadratmil ubefolket Land, det er Vildmosen, »den store« kaldet i Modsætning til den i Himmerland og en Del forskellig fra denne.

Til det mærkelige ved Vildmosen hører, at den ikke som Moser ellers er dannet i Sø eller Lavning, men at den hviler paa en ganske flad Bund og er hævet flere Meter over Omegnen. Mens dens højeste Parti ligger omtrent 10 Meter over Havet, er der nogle af de omgivende Enge, der kun ligger 1 Meter over dette. Altsaa kan Forskellen i Højde mellem Mosen og dens Omgivelser stige indtil fem Gange Mandshøjde, og Mosens Midte gror stadig til; det ene Lag af Mos lejrer sig der oven paa det andet. Andre Steder er dog Mosset døet hen, og det sorte Hængedynd danner Overfladen. Klokkelyng, Pors, Kæruld, Revling og Multer trives ogsaa paa den, og nærmere Kanten tager den almindelige Hedelyng Herredømmet med spredte Buske af Birk og Pil. Mest ufremkommelig er næsten Yderranden, hvor Kreaturerne fra Omegnens Enge tramper Mosens Plantevækst ned for mellem deres Fødder at drive den op i Tuer af flere Fods Højde. Mellem Tuerne siver Vandet op, eller Dyndet lader en synke dybt i. Her maa det gaa Spring i Spring, om man vil frem. Store Myggesværme udruges i Fugtigheden til Gene for Vandreren, mens paa de mere tørre Steder Hugormen lurer ved hans Fod. Men de smaa Indsøer, der kaldes Luner, er et trygt Tilholdssted for de vilde Ænder. Disse Søer findes, hvor stærke Væld i Mosens Bund har hindret Tørvedannelsen. Vildmosen er geologisk set meget ung, under den findes Rester af Birkeskove og et enkelt Sted Stubbe af Ege. Men mærkeligst er det, at dens ydre Dele først har skudt sig frem fra de indre Partier for ikke stort mere end tusind Aar siden. Paa Sandfladen under Mosen findes Gravpladser fra den yngre Jernalder med brændte Ben og romerske Glasperler.

Ud over Mosen staar paa varme Sommerdage, naar den jævne Flade stærkt ophedes af Solen, Fata Morgana med sin Hildring for Synet. Men

de samme tørre Sommerdage kan ogsaa en lille Gnist, der tabes i Lyngen, afstedkomme Mosebrande, hvis Røg driver vidt om med sin prikkende Lugt og skjuler Solen, og hvis Flammer ved Nattetid lyser over det halve Vendsyssel og Himmerland med. Da maa Menneskene fra alle Sider ud og kæmpe mod Flammerne, bogstavelig talt piske Luerne ned med Ris og Kæppe for at redde Tørveskæret og somme Tider de omliggende Kornmarker og Huse. Selv Aalborg Soldater rykker da ud. Uger igennem giver

Fig. 190. Milton Jensen: Brand i Vildmosen.

Aviserne Beretning om, hvor vidt man nu er naaet med Slukningen, eller hvordan Ilden paa ny er blusset op.

Der er større Stævne i Vendsyssel, end naar man samles for Mosebrandens Skyld, der er lystigere Stævne og Stævne, hvor det drejer sig om større Værdier. Men saa maa vi Øst paa over Jernvejen ud i det store England, som ligger Sønden om Vendsyssels Højland. Saa kommer vi med paa Hjallerup Marked, der holdes først i Juni, mens Engene blomstrer allerkønnest. Hvert Barn i Vendsyssel og vel ogsaa i Himmerland kender Hjallerup, men dybt nede i Tyskland er det kendt mellem Hestehandlere;

thi det er Heste, der her omsættes. Det var Manden, der pralede af, hvor vidt han havde været omkring paa Rejser. »Har du ogsaa været paa Hjallerup Marked«, spurgte Vendelboen og tabte sin Respekt for ham, da den anden tav. Det skal være det største Hestemarked i Verden, hvor 7 til 10,000 Heste skifter Ejere, hvoraf over 1000 gaar ned til Mellemtyskland. Det er Heste, der skal trække Ploven i Sukkerroegnene med den svære Jord, og dertil egner sig ingen Hest som den jydske, før og stærk, føjelig og nøjsom. Dens Farve er oftest rød med lys Manke og Hale. Det er selvfølgelig Brugsheste, der kommer paa Markedet. Avlsdyrene, Hingstene og de bedste Hopper ser man derimod ved Dyrskuerne, og det er Hingste, som der er budt op imod 100,000 Kr. for, uden at Ejeren har villet sælge dem. Brugshestene gaar af for 600—1000 Kr. Det er dog ikke de allerbedste Heste, som kommer for her i Vendsyssel; de egentlige Hingstematadorer er opstaldede andensteds, og de fleste Hopper af første Kvalitet har endnu Randersegnen.

Der er ikke mange Syn, der er kønnere end disse Dyr, særlig Hingstene. Hvilken Skønhed er der ikke i deres Former med den brede Bringe og de stærke Ben, hvor fin en Linie danner ikke deres Ryg, hvilket Indtryk af fysisk Liv giver ikke deres Fyrighed, deres Øjne og Næsebor, det svedige Haarlag, den Em, som omgiver dem. Hvilken Sum af Intelligens og hvilket omsigtsfuldt Arbejde har der ikke hørt til for ved Avl og Udvalg at frembringe en saadan Type.

Men det er paa Markedet ikke blot Hestene, man skal se paa, naar de staar med opstemmet Tøjle paa Markedspladsen, vrinskende og utaalmodige, naar de enkeltvis bliver travede for at vise Køberen deres Gang, eller naar de i store Kobler efter afsluttet Handel af Hestehandlernes Karle bliver redet ind til Aalborg for derfra at sendes med Jernbanen. Du kan ogsaa lade det hele Vendelbofolk passere Revu for dig, thi ikke blot Købere og Sælgere, men hvert voksent og halvvoksent Menneske over det ganske Land har den Pligt at tage Markedet med. Blot det at se Hestene, at deltage i Bedømmelsen af dem, at overvære Handelens Gaaen frem og tilbage, den timelange Prutning og den endelige Slaaen til fra begge Sider,

hører for en Jyde til Livets bedste Glæder. Men vi, som maaske ikke er Jyder, vi interesserer os ogsaa for at studere Menneskene. Og her gælder det for os om, foruden det, der er fælles for alle Jyder, at faa fat paa det, som er det egne ved Vendelboen. Man ved jo, at han har sit selvstændige Præg, der skiller ham ud fra de andre. Det er ikke de største Folk paa Halvøen, Thyboer, Vestjyder og Sønderjyder er afgjort anseligere af Vækst, det er dog vist heller ikke de mindste. Det særegne ligger i, hvad Ansigtet siger, og det forekommer en, at Mund og Næse og Øjne taler deres Sprog for sig. Munden er bred, men ikke stærklæbet og bevæges, ja, vrides meget under Talen for at faa de rigtige Vendelbo dobbelte w'er frem; Næsen er lidet skøn, med en spids Tip under en indbøjet Næseryg, der antyder noget fripostigt, uregerligt, og Øjnene har af og til et Glimt, der er mindre lunt stilfærdigt end andre Jyders, men varsler noget voldsomt, der uformodet kan bryde frem. De har ogsaa fra Arilds Tid været de stridigste Folk i Danmark, der aldrig var rædde og ofte var rede til at tage sig selv til Rette. Naar man nævner Sankelmark og 1864, nævner man ogsaa 11. Regiment, der bestod af Vendelboer. Og Vendelboer har omtrent været de sidste Danske, der i Ufredstid paa egen Haand har rejst sig mod en Fjende. Gaa blot de Par Mil ned til Sundby Bakke lige over for Aalborg. Der samledes de i Tusindvis baade i Torstensonsfejden og i Karl Gustafskrigen for at tage mod Svensken, rigtignok uden at have Held med sig. Og gaar vi længere tilbage i Danmarks Historie, møder os Oprør paa Oprør mod Kongemagt og Adelsvælde. Grevens Fejde, hvor Vendelboen Skipper Klement fik sine Landsmænd til at lægge for. Hundrede Aar tidligere Oprøret mod Kristoffer af Bayern: »Først saa rendte de Morsinger og saa de Forrædere af Thy; efter stod ædle Vendelboer, for de vilde ikke fly«. De Begivenheder, der førte til Kongedrabet i Odense 1086, var begyndt i Vendsyssel, mens Knud den Hellige holdt til paa Børlum. Ogsaa Niels Ebbesen var af Vendelboslægt, fribaaren og nakkestiv, om end hans Gaard maaske har ligget andensteds.

Lige ned i det 19. Aarhundrede har Vendelboen øvet Selvtægt. Da ved 1840 en Tyvebande gjorde Egnen usikker, og Øvrigheden laa paa den lade

Side, slog syv Mand med en Sognefoged i Spidsen Røverne ihjel. Da var det Kristian VIII i dydig Harme, men uden Forstaaelse af Bøndernes Bevæggrunde, sagde om Vendsyssel, at det laa Norden for Lands Lov og Ret. Det var oppe i Højlandet, som vi ved Hjallerup igen har ud for os, at disse Drab fandt Sted, og derop vil vi nu vandre for efter vor Færd gennem Vendsyssel at holde Rundskue over det. Ad Stier, der slynger sig frem gennem Lyngbakkekløfter, stiger vi højere og højere til Vejrs, fra Heden gaar det ind i Skoven, Dronninglund Storskov, Vendsyssels største, forbi Bøgekulle paa Bøgekulle, til vi fra Landets højeste Punkt, Knøsen, eller rettere fra et Udsigtsstillads oven paa det, ser ud over alle Skovkuplerne, ja, over det hele Land fra Gedbjærget, vor første Bekendt, til den grænseløse Flade om Vildmosen. Kun Skagens Flyvesandsodde ligger skjult bag Bakkernes lange Række.

Vi kender det meste af det, vi ser ned paa.

II. HIMMERLAND.

Himmerland er Landet Syd for Vendsyssel. Det skilles herfra ved Limfjorden, som ogsaa begrænser det mod Vest; mod Øst er det aabne Kattegat; mod Syd paa den halve Strækning Mariagerfjord. Det er ikke saa stort som Vendsyssel, det rummer knap saa store Modsætninger som dette, men det hører dog til de interessanteste Egne af Jylland. Vi faar bedst Begreb om det ved at tage det i Afsnit fra Øst til Vest. Fire forskellige Slags Landskaber har vi da.

Vi husker, hvordan store Dele af Vendsyssel først sent er dukkede op af Havet; det samme gælder den østlige Del af Himmerland, helt fra Limfjorden til Mariagerfjord. Derfor er de væsentlige Aflejringer her sket paa Havets Bund, og Landet har den samme flade Karakter som Vendsyssels hævede Havbundsegn; Lagene ligger vandret. Kun et Par Bakkeøer ragede oprindelig op ude i Havet; støttet til dem dannedes af Strømmen Sandrevler i Vandet; de var det første, som naaede Overfladen; Sandet, som yderligere skylledes op mod dem af Bølgerne, tørredes og føg sammen til

Klitter. Disse spærrede Lagunen bagved ind til den oprindelige Kyst af for Havets Paavirkning; Indhavet fik Brakvand; Brakvandet blev til Ferskvand; Ferskvandet aflededes, efterhaanden som Landet hævedes; Planterne indfandt sig; hvor Afvandingen var vanskelig, dækkedes Jorden af Moser, i øvrigt med Skov. Men paa den side Bund kom hverken Eg eller Bøg. Bestanden er den Dag i Dag i Hovedsagen El og Birk. Denne Landets Hævning er foregaaet i en sen Tid, thi endnu da Stenalderfolket vandrede herind, havde Landet sin gamle Kyst, hvor nu det høje Land i Vest begynder. Thi der findes de Affaldsdynger fra Stenalderen, som efter deres Indhold af Fiskeknogler og Østersskaller kun kan være ophobede umiddelbart ved Havet.

Disse tre Ting bliver saa Østhimmerlands Ejendommeligheder: De særegne Skove, Vildmosen (den lille) og de mange Køkkenmøddinger fra Stenalderen.

Den lille Vildmose er en aldeles lignende Dannelse som den store Nord for Limfjorden, men den har dog sin egen Karakter, og den er væsentlig medvirkende til at frembringe et af de mest karakteristiske Landskaber, der findes i Danmark, næsten det enkleste af alle. Staar man paa den højeste Bakke i Klitrækken, Muldbjærgene, ud til Kattegattet, har man den videste Udsigt, skønt Bakken kun er 150 Fod høj. Øst paa det umaadelige Hav uden nogen Begrænsning. Men Jyllands Kyst kan følges mod Nord til, hvor Vendsyssels Højland oppe ved Frederikshavn træder ud til Vandet, og Syd paa helt om til Gerrild Klint paa Djurs. Det er en Kystlinie, der mod Nord strækker sig syv Mil lang og i sydlig Retning ni Mil, mens den lige Afstand over Havet fra Vendsyssel til Djurs er tretten Mil. Det er et tungsindigt Hav, fordi det er næsten ganske øde, men vender man sig til den anden Led, er Landet lige saa øde og lige saa tungsindigt. Det er Vildmosen, man har for sin Fod, og som strækker sig en Mil lige mod Vest ind til det høje Land, men til Nord og Syd endnu længere. Derinde tager det gamle Fastland fat, mod hvis Kridtklinter engang Havet brødes; de skinner endnu hvide. Himmerlands ældste Dannelse, Kridtet, har umiddelbart op ad sig den yngste, Mosen. Det blaa Hav, den brune Mose,

de hvide Klinter, andet er der ikke. Det er stort, det er stille, det er højtidsfuldt.

Man ser ud over Vildmosens ensformige Flade; man aner ikke paa Forhaand, at der er noget, den skjuler for en, som man ikke kan se paa Afstand. Kom, der er slaaet en Vej tværs over Mosen, lad os følge den. Vejen gaar fra Bakkernes Fod igen ligesom lidt opad. Inderst er nemlig Vildmosen højest, fordi den der er vanddrukken som en Svamp og bovner mest op; den ligger der hele 25 Fod højere end ved Randen. Men er man forbi dens Hængedynd og Mostuer, uden at lade sig narre af dens Hildringer, kommen langt ud i den, opdager man til sin store Forundring, at Vejen gaar nedad — og nedad til dyrket Land. Vildmosens Indre gemmer paa en Oase, ja, der er egentlig fire af dem. Det er fordums Søer, som er blevet afvandede, og hvis Bund derefter er blevet opdyrket; i Dyndet trives den frodigste Plantevækst, en Havre, saa kraftig, saa struttende, saa blaagrøn som sjælden ellers. Der ligger en hel Herregaard hernede. Men ensomt er der at bo her, hvor Udsigten paa faa hundrede Fods Afstand er afskaaret af den brune Lyngmose, der staar som en Krave uden om Marken, som Randen af en Tallerken uden om den flade Skive. Mens man fra Muldbjærgene saa ud saa vidt og frit som faa Steder, er man her til alle Sider ganske indsnævret. Og dog har Søerne oprindelig været Øer, der ragede op over Mosen; deres Bund under Dyndet er gamle Holme i Indhavet. Først efterhaanden har Mosejorden vokset sig høj, og dens Vand er sivet ind over de fordums Holme. Vandet er endelig igen udpumpet og afledet gennem Kanaler. I en af Søerne har man fundet en Køkkenmødding, der altsaa skriver sig fra en Tid, da Stenaldermennesker stagede sig herud inde fra Kridtlandet, fordi her fandtes de Østers, der var dem ikke blot en Lækkerbidsken, men en daglig Føde.

Syd paa i Vildmosen er der en anden Oase, men den er ikke gemt som Vildmosegaardens Søer, den hæver sig stolt, naar den da ikke helt løftes fra Grundlinien og flimrer i Fata Morgana; det er Tofte-Halvøen med dens Bøgeskov — Bøgeskov, ikke El og Birk; thi den staar paa høj og fast Bund. Her fredes paa indhegnet Grund en stor Bestand af Kron-

vildt, den største, siger man, som findes i Mellemeuropa. Ejeren af Skoven ejer ogsaa de omliggende Landsbyer, og han er begyndt at inddrage Jorden fra Fæstebønderne for at tage den ind til Brug for Krondyrene alene, saa de bedre kan finde Føde og friere strejfe omkring. Mens ellers i Jylland Hede og Uland maa vige for Kulturen, lægges her gammel Ager øde for at overgives til Naturen. Man forstaar godt Harmen hos Bønderne, der maa rømme de Fæstegaarde, paa hvilke de og deres Fædre

Fig. 191. Hans Smidth: Lille Vildmose, set fra Tofte Skov.

har slidt, og hvis Jord de har forbedret. Men man forstaar ogsaa, at der i det Danmark, som har mindre af udyrket Jord end de fleste Lande i Europa, kan være Brug for saadanne Nationalparker, saaledes som man i Tide sikrer sig dem i de nordamerikanske Fristater, hvor Venner af Naturen kan trække sig tilbage, hvor sjældne Plantearter eller Dyreformer, der ikke taaler Menneskets Nærhed, kan finde Fristed. Man kan ogsaa gaa for hensynsløst frem i sin i øvrigt saa berettigede Iver efter at dyrke Land op og skaffe flere Mennesker Udkomme. Der er endnu nok af Egne i Jylland med smaatskaaret Jordsmon, som Ploven ikke har

brudt, som ikke er bedre værd, eller lad os hellere sige, som man kan gøre Ære af paa den Maade. Men skaan de største Hedeflader og de stolteste Lyngbakker, som den brune, vilde Plante klæder langt bedre end de uendelige Rækker smaatakkede Graner og de Kornmarker, der bryder de store Former i altfor mange Smaastykker. Disse Flader, disse Bakker stemmer til Andagt over for Naturen ved deres Storhed og deres Ro. Der bør være Forskel paa det Land, der kan overgives til Hverdagens travle Arbejde, og det, der bør fredes til Helligdagens Fest og Hvile. Vildmosen med Tofteskoven er selvskrevne til engang at tælles blandt Danmarks Nationalparker. Men det bør ikke være Enkeltmands Tykke, der bestemmer, hvor de skal ligge, og særlig ikke den Mands, der vel freder om Vildmoseskoven for sin Jagtfornøjelses Skyld, men samtidig anlægger Fabrikker i Vildmosen for at omdanne dens Træstof til Sprit.

De særlige Østhimmerlands Skove er betydeligst og smukkest Syd paa ned mod Mariagerfjord, og hvad der ikke er Skov hernede, er brede Enge. Der bliver her Landskaber, der minder om Parkanlæg, idet Skoven vider sig ud og ind uden om Engene og stundom i sit Indre gemmer saadanne, ligesom spredte Træer eller Trægrupper findes ude i det aabne Jordsmon. Det er kønt i og for sig, men det er dog mest Skovenes Indre, der fængsler. De ligner ikke de Bøgeskove, Danmark ellers er stolt af, med det grønne Løvtag foroven, med de ranke Stammer, der staar lidt for meget som Søjler i en Kirke, med den bare Jord forneden i den dybe Skygge. De er brogede, sammensatte. De bestaar som nævnt mest af El, Ask og Røn, men hvor Jorden er for sur, giver de Plads for den nøjsomme Birk, og paa de kalkholdige Bakkeholme, der findes omkring i dem, gror Bøgen skinnende graa. Og ikke blot er Højskoven mangfoldig i sin Bestand, men paa den fugtige Bund, hvortil de tyndtløvede Stortræer giver Solen Adgang, er der den frodigste Underskov. Humlen snor sig fra Gren til Gren eller kryber langs Gærderne. Dunhammeren staar i vandfyldte Huller, Kaaltidselen strutter langs Grøfterne; paa lidt tørrere Bund trives Hassel og Tjørn. Om Dagen er Skoven mere fyldt med Solblink fraoven, med Insektsummen og Fuglesang end den tavse og mørke Bøgeskov; i Aftenskumringen, naar

Uglerne flyver ud, da bliver den mere hemmelighedsfuld end denne. — Paa de store Enge udfoldes i Skovenes Ramme i Høslættens Tid et eget Liv. Storgaardene herude har meget mere Hø, end de selv kan orke at slaa. Men i det magre Land længere oppe mod Nordvest har Folk ikke Eng og derfor ikke Hø nok, hvad der hører til, for at Landbruget kan begaa sig. Derfor kommer Folk langvejsfra herned for at faa Del i Hølandets Rigdom. Ikke bare Smaafolk, men selv Gaardfolk lejer sig Eng til Slæt. To Tredjedele af Udbyttet beholder Engens Ejer, men en Tredjedel ager de hjem til sig selv. Man ser dem komme kørende med tarveligt Forspand, en Tyr og en Stud sammen eller en Stud og en Ko. Ad de sandede og bakkede Veje kan de kun hjemkøre et Læs Hø om Dagen, og Dyrene maa hvile en Dag ud hjemme, før de henter næste Læs. Om Natten sover Folk paa Marken under Vognen, eller bliver det daarligt Vejr, paa Ranen i Høladerne.

Det næste Skifte i Himmerland regnet fra Øst er den frugtbare Jord, der følger Kridtaflejringerne fra Nord til Syd. Mod Syd har dette Land mange Smaaskove, Hegn, enkeltstaaende Træer som Rester af tidligere Skovrigdom. I Modsætning til Forholdet i Vendsyssel er Gaardene ikke udflyttede, men ligger tæt sammen i store Landsbyer, hvis Mure skinner gulkalkede, mens de i Vendsyssel var hvide. Om Gaardene er der udstrakte Kirsebærhaver, store nok til, at der kan sælges en Del Frugt. Man kunde somme Steder tro sig i Fyn, men Kirsebærtræerne med deres mange Smaakviste har dog en anden Karakter end de fynske Abilder, og i Hegn og Lunde er Træerne tjavsede foroven. Saadan Magt har Vinden selv her, hvor Landet dog skraaner mod Sydøst og skærmes bag Skove. Rundt om ligger ogsaa, som i saa mange jydske Egne, smaa uudnyttede Pletter, lynggroede, sandføgne, stensaaede. Og det frugtbare Land er kun et smalt Bælte; der er ikke langt ind til den tørre Vesteregn.

Baade Nord paa ved Limfjorden og Syd paa ved Mariager Fjord ligger Kalken under det frugtbare Ler nær op i Overfladen og nær ud til Vandet. Driftige Mænd har indset, hvad der kunde komme ud af denne Forbindelse af Ler og Kalk paa Steder, hvortil Skibe kan løbe ind. Leret og

Kalken æltes sammen til en udmærket Cement og kan umiddelbart fra Tilberedelsesstedet udskibes til de fjerneste Steder. Aalborg Cement gaar lige til Amerika og Indien. De store Anlæg, Fabriksbygningerne, Dampskorstenene, Arbejderboligerne, de vældige Udgravninger i Brinkerne, Skibene ved Indladningsbroerne virker i Landskabet, alt indhyllet i graasort Røg og gulgraat Cementstøv. Allerede i det 16. Aarhundrede dreves Kalkbrændingen ved Mariagerfjord i den Grad, at den har voldet Skovenes Ødelæggelse langs store Strækninger af Vandet, skønt Bøgen netop trives fortræffeligt paa Kalkbund. Paa samme Maade som Saltsydningen fik gjort det af med Fyrreskovene paa Læsø. Man har ved Aalborg ved Boringer søgt at komme ned under Kridtlagene for muligt der at træffe ældre Dannelser, som kunde udnyttes økonomisk. Først i en Dybde af 1150 Fod under Borehullets øvre Aabning kom man ud af Skrivekridtet og ned i en lerholdig Kalk, men den ligger for dybt til at kunne bruges og har kun Interesse, fordi det er den ældste Jorddannelse, som man i Danmark uden for Bornholm har truffet paa.

Her hvor det frugtbare Ler støder ud til et sejlbart Farvand, her hvor Limfjorden er smallest og Forbindelsen mellem begge Fjordbredder ogsaa af den Grund lettest, fordi ikke side Kær og Enge, men Bakkehøjland fra begge Sider træder nær til Vandet, her hvor Oplandet er videst til alle Sider, kom naturbestemt den By til at ligge sikkert allerede i Oldtiden, der blev Hovedstaden baade for Vendsyssel og Himmerland og for de vestligere Limfjordsegne, hvis Færdselsvej ud til Havet maatte gaa her forbi. Saaledes blev Aalborg til. I ældgamle Dage gik Danmarks udenlandske Forbindelser især til England, saadan som Tilfældet nu er igen. Men paa en Tid, da der ingen Havn fandtes ved Vesterhavet før helt nede ved Ribe, og før Frederikshavn anlagdes, var Aalborg ogsaa den danske Havn, der var nærmest ved England. Og lige til Norge 1814 skiltes fra Danmark, var det ogsaa over denne By, at de danske Varer gik derop. Paa dette Grundlag yderligere er Aalborg vokset frem. I vore Dage har den faaet alle de Jernbaner ud til Siderne, som den kan forlange, og er derigennem ogsaa i Fremtiden sikker paa Bevarelsen af sit Opland.

En By skal ses baade udefra og indefra. Livet i Gaderne og Husene skal man studere for at faa et Indtryk af den, men den bør ogsaa have et Punkt i Nærheden, hvorfra man i Fugleperspektiv kan faa et Udsyn over den, vurdere dens Beliggenhed, maale dens Udstrækning, se Kvarterernes Forskellighed. Mange danske Byer har saa flade Omgivelser, at man kun kan bruge Kirketaarnene til sligt Studium. Aalborg ligger saaledes, at man i en samlet Sum kan faa et Overblik over den og ligesom læse sig til dens Indhold, ja, endog til dens Historie, dels fra Vandet og dels fra Højder.

Fra Limfjordsbroerne har man et ypperligt Syn ind mod Aalborg og til Nørre Sundby paa den anden Fjordside. De tre Kirketaarne ved Siden af hverandre giver Byen Rejsning; den livlige Havnefærdsel, Togene, der buldrer over den ene Bro, og Trafikken til Vogns og til Fods paa den anden er med til at give Indtryk af en større Stad, men det er dog op paa Møllebakken Sydvest for Byen, man skal gaa for at faa den rette Oversigt. Først og fremmest fængsles Opmærksomheden af Limfjorden, der snor sig stærk og strid mellem de to Byer. Til den kraftige Karakter i Fjorden bidrager det Sving, den har i sine Linier mod Øst, indtil den ved en Omdrejning forsvinder bag Himmerlands Bakker, og ved Modsætningen det Billede, den frembyder mod Vest. Her bliver Fjorden bred, dens Kyster lavere, dens Strøm vegere, de lave Grunde fylder det meste af Farvandet, enkelte er højnede til Øer. Kun Ølands fjerne Bakke med dens Skov har Retning ogsaa opad. Bagved Limfjorden er Vendsyssels uhyre Flader, indtil Blikket længst mod Nordvest øjner Klitrækken og bag den Vesterhavet og lige i Nord over Vildmosens Øde faar Hvile paa fjerne Kirkebakker. Nørre Sundby alene i Planet læner sig op ad sin Skansebakke. Men til dette hævede Havbundsland paa Fjordens nordre Side svarer paa den søndre Moræneiandet med de kraftigt formede Bakker, hvis Omrids alle krones af Kæmpehøje. Op gennem Østeraaens Dal, som munder ud i Fjorden inde i Aalborg By, ser man deres Rækker længere ind, grønne af Korn og Græs, sorte af Lyng. Nordenfjords og Søndenfjords Land bindes sammen af Limfjordsbroerne, over den ene suser

Toget, over den anden ruller Vogn efter Vogn til Bys med Bønder, op fra Byen lyder den Larmen, samlet af mange Bestanddele, der altid ligger om en større Stad, over Tagene ses Skibsmasterne i Havnen, Dampskibe skynder sig Øst paa, Skuder for brede Sejl driver langsomt ind ad Fjorden; de store Cementfabrikker Øst for Byen sender deres Skorstene til Vejrs i stive Rækker. Natur og Menneskeliv, Fortid og Nutid byder her hinanden Haanden. Fra det hvide Kridt, som staar frem i Bakken herhenne, fra Istidens Dannelser, som igen dækker det, til de først sent af Havet opdukkede Flader hist ovre og til Klitternes lysende Hvide længst borte, som Hav og Vind er med at danne den Dag i Dag. Fra Vildmosens af Menneskene altid urørte Tæppe til den af Menneskehænder nylig anlagte Plantning, der gror op om den Bakke, paa hvilken man staar. Fra Køkkenmøddingen derude ved Signalbakken, der skriver sig fra Menneskets første Kamp for Tilværelsen i disse Egne, og Kæmpehøjene rundt om falder Øjet paa den nybyggede Johanneskirkes Spir og Aalborgs store Sygehus og dens højere Almenskole lige under Bakkens Fod, Vidnesbyrd om Nutidens Kulturarbejde; og Limfjordsvandet, der bærer Englandsdamperen Fjorden ud med Smør og Æg og Flæsk, kan, om det vilde, fortælle om den Tid, da her Sven Tveskæg og Knud den Store, Sven Estridsen og sidst Knud den Hellige samlede deres Ledingsflaade til Englandsfærder, der ikke var af fredelig Art, eller da Sigurd Slembedegns Venner førte deres Høvdings Lig til Aalborg og grov det ned ved Frue Kirke der i Byen.

I Syd ser man langs Aaløbet op til Svenstrup. Her huggede Nordjyllands Bønder en skummel Oktoberdag 1534 Adelshæren ned. Men ovre i Sydvest hæver sig de lynggroede, kraftig formede Bakker ved Lundby. Hinsides dem laa en yndig Julidag 1864 en preussisk Afdeling og skød med sine Bagladere et helt dansk Kompagni sønder og sammen, daarlig væbnet som det var med Forladebøsser og uden mindste Læ, mens det stormede ned ad Bakkesiden. Rimeligvis fra Møllebakken, hvor vort Stade er, tog Johan Rantzau en maanelys Aften ind under Jul 1534 Udskue over Aalborg, — Møllebakken vilde da bedst egne sig dertil. Det gjaldt at hævne

Adelens Nederlag fra Oktober. Gennem hans egen Beretning lader sig mærke den Hurtighed, der særtegnede ham som de fleste fødte Feltherrer. »Drog jeg i tre Dage de tolv Mil fra Viborg til Aalborg og lejrede mig den tredje Dag en halv Mils Vej fra Aalborg, tog de øverstbefalende med mig og besaa Aalborg om Natten. Og da jeg havde beset det, blev jeg enig med dem om, at vi næste Morgen tidlig vilde spise en Morgensuppe med dem, og skikkede vore Sager saaledes, at baade Ryttere og Landsknægte skulde storme; thi vi hørte om Natten tydeligt, at de arbejdede af al Magt derinde, mens vi besaa Byen. Altsaa begyndte vi at storme, og stormede en god Time eller halvanden; de værgede sig ogsaa mandigt og havde besat Brystværnet rundt om med godt Artilleri. Dog gav Gud os Lykke, saa vi trængte ind med stormende Haand, og Fjenderne blev alle nedhuggede. Med Landsknægte, Fodknægte, Bønder og Borgere var de mellem otte og ni Hundrede. Skipper Klement selv undløb af Staden paa en Bondehest, men Bønderne leverede ham igen i vore Hænder. Derhos har vi afvundet dem tre gode Skibe.« Johanneskirkens Taarn ligger paa Hasseris Grund, i hvis Kær Skipper Klement havde søgt Tilflugt, men blev grebet af Esbern Nielsen.

Ogsaa Skansebakken, Møllebakkens Genbo hinsides Fjorden, har adskillige Gange set Krigere paa sin Højde. Her samledes i det 17. Aarhundredes Krige Vendelbobønderne for at afværge Tyskeres og Svenskeres Overgang til deres Land, og sidst laa danske Soldater her i Foraaret 1864. Som Holstenerne i Ugen før Jul 1534, saaledes var Preusserne Kristi Himmelfartsdag 1864 rykkede ind i Aalborg.

Der er en anden dansk By, man mindes, naar man fra Møllebakken ser ud over Aalborg, det er Svendborg i Sydfyn, som den viser sig fra Ovinehøj. Ogsaa forbi Svendborg snor sig i skønne Vindinger et Sund med stridt og kraftigt Vand, ogsaa her ser man til den ene Side ud over et bredere og mere grundt Indhav med lave Øer, ogsaa her hæver sig paa den modsatte Bred en ejendommelig Bakke i et ellers fladt Land. Men er Linierne i meget de samme, er Forskellighederne dog store. Svendborgsund indrammes af herlige Bøgeskove, der gaar lige ud til Vandet,

imellem dem findes ikke som langs Limfjorden side Enge, hvori Mennesker ikke kan bygge Huse, men Menneskeboligerne ligger der tættere end andensteds i Danmark undtagen langs Øresunds Kyst, og alle i store Haver mellem levende Hegn; Blomsterflor og Fuglesang hører her anderledes med til Billedet; ingen Farver er brune eller graa eller sorte, men alt er grønt i mange Afskygninger eller gult af modent Korn. Og Aalborg har sine Bakker mod Syd-Sydøst og ligger blot og bar mod den barskeste og hyppigste Vind, vi har herhjemme, Nordvesten; Svendborg ligger lunt gemt, kun aabent mod Syd. I Svendborg holder Vaaren tidligst sit Indtog, i Aalborg senest. Saa lille Danmark er, saa meget de bløde Bakker og de blanke Vande end alle Vegne er med at paatrykke Landet dets Karakter, rummer det dog store Modsætninger af fredeligt og vildt, af Frodighed og Øde. Og som Naturen saa Menneskene. Det er det samme jævne Folk, der bor i Nordjylland og i Sydfyn; men heroppe er Folkene tungere og tavsere, og deres Væsen og Opfattelse gemmer sig mere i det lune og iagttagende Øje; hos Fynboerne er alting livligere, Mund og Smil og Arm og Haand spiller med i deres Maade at udtrykke sig paa, Ordene er flere, Tungen er rappere, Tonefaldet blødere.

Kommer man ned i Aalborg, viser Uligheden sig ogsaa. Begge er de Byer fra gammel Tid med snævre og krumme Gader, men Svendborg er en skinnende proper By med rene Gader, med pænt malede Huse, med Blomster i hvert Vindue bag de hvide Gardiner; i Aalborg stødes man af Snavs og daarlig Luft, af Mangel paa Istandsættelse af de gamle Huse og glædeløs Plumphed hos de ny. Medens Svendborg er Sømandsbyen fremfor nogen i Danmark, og Kvinderne hygger om Hus og Hjem, naar Mændene er borte, er Aalborg Fabriksbyen, hvor Beboerne i de triste Arbejderkaserner i de nye Bydele endnu ikke har Tid og Raad og Trang til at sætte synderlig Pris paa Renlighed og Hygge.

Aalborg var tidligere sammen med Ribe den af de danske Købstæder, der havde bevaret mest fra Fortiden af gamle Huse. Nutidens travle Liv har ryddet svært op mellem dem. At man har fyldt de Aaer, der tidligere slyngede sig gennem Byen og vel var saare maleriske, men ogsaa saare

uhumske, er der intet at sige til. Renlighedens Krav bør have Fortrin for Skønhedens. Men desværre har man ogsaa sløjfet mange af de smukke gamle Huse, baade Bindingsværksbygninger med malede Stolper, med de øvre Stokværk hængende ud over de nederste, med Karnapper og udvendige Svaler, med udskaaret Bjælkeværk og panelede Vægge, og Murstenshuse med djærve Fladbuer over Vinduerne, med høje Gavles Kamme og Blindinger og med Bislagstenene paa hver Side af Indgangen. Paa saadan en Sten, der er bevaret fra den sidste katolske Tid, staar der smukt udhugget: »Du Ærens Drot, Kristus, kom med Fred. 1521. Jesus, Maria, Amen«. Naar man ser op fra denne Sten, møder Øjet de grimme Reklameskilte: Petersens Margarine er den bedste — Køb altid hos Olsen o. s. v. Men til disse Reklameskilte passer godt de regulerede Gader, de flade Façader, de store Butiksruder forneden, med de smalle Jernpiller imellem, der ser ud, som om de ikke kunde bære Husenes Overdel, Cementpudsen, Skifertagene. Saadan er det for Resten i alle danske Provinsbyer, men Aalborg hører til de værste i Arten.

Endnu staar dog bevaret i Aalborg det smukkeste Privathus fra ældre Tid i nogen dansk Købstad, Jens Bangs Stenhus, bygget 1623—24, fire Stokværk højt, med tre høje Gavle paa det stejle Tag ud mod Gaden og to Endegavle, med en morsom lille Indgangsbygning; Gavlene med pynteligt svungne Linier, baade de og Façaden med rige Prydelser i Sandsten. I dette Hus har den danske Borgerstand fra Kristian IV's Tid sat sig sit skønneste Minde, som Kongen selv i Frederiksborg og Rosenborg.

Aalborg, der med Nørre Sundby og andre Forstæder har 40,000 Indbyggere, er en af de største Folkesamlinger i Danmark. Nord og Øst for den ligger der i Vildmoserne et stort, aldeles ubeboet Land, Syd for et lignende, men af en anden Karakter: Den tredje Landskabsform, der skal omhandles inden for Himmerland. Er dette barsk og bart, hvor det som ved Aalborg vender sig mod Nord, gemmer det dog i sit Indre lune Strækninger, dybe Dale og kratklædte Skrænter, store Skove, ja, Danmarks største, Roldskov. Her kan man igen komme ind i den dybeste Ensomhed.

Roldskov er ikke en Skov af El og Birk paa flad Bund som de Øster paa, men den er en udpræget Bøgeskov paa meget bakket Jordsmon, kun i mindre Grad nyplantet Naaleskov. Noget savnes ved den; den har langt til Havet, og der er altsaa ikke her den inderlige Forbindelse mellem Hav og Skov som i Danmarks Kystegne. Der er nok smukke Søer i den, men ikke saa store, at de spiller nogen Rolle for Skovens Karakter i sin Helhed. Træerne er heller ikke som Øernes og Østjyllands ranke og skinnende graa af Stamme og tæt løvede. De har haft Møje med at kæmpe sig frem i den skarpe Jord og i den barske Vind. Hvad der rækker op over Bakkelæet bliver forpjusket og toptørt; men Træerne er netop herved med de forvredne og mosdækkede Stammer og det tynde Bladeværk, der tidligt paa Aaret ombytter Bøgens lysegrønne Foraarsfarve med Eftersommerens grønbrune, karakterfuldere end de andre velplejede. Nogle Steder midt inde i Skoven, der er højtliggende og udsatte for Vinden, forsvinder Skovvæksten helt, og Lyngen klæder Bakkerne. Kommer man op paa Højderne, har man den dybe Stilhed, men i denne det Sus, som alene de store Skove kan frembringe. Suset skaber den samme Ro for Øret, som Skovlinie over Skovlinie gør det for Øjet. Ligesom den lille Vildmose set fra Muldbjærgene er et af de største og enkleste Landskaber i Danmark, saaledes har vi et her i samme store Stil. Der var Farverne brunt og blaat, her er det grønt.

Det bedste er dog ikke disse Udsigter over Skovhavet, men det kommer, naar man gaar mod Nordvest, til hvor Skoven slipper. Da vælter Jordsmonnet sig paa een Gang nedad i mægtige Lyngbanker med brattere Sider end sædvanligt i vort jævne Land og med en mægtig Opstigning til den anden Side. Det er som et gabende Saar, der med eet Snit er flænget gennem Jorden og nu staar med opsvulmede Rande. Bag om de vestlige Bakker aabner sig saa en Udsigt over Vesthimmerland, Linie over Linie af brune Lynghøjder med Profiler, der er brudt af Kæmpehøje. Et ensomt Land; Bebyggelser ser man ikke ret meget til, thi de ligger i Dalbunden, og Gravlev Kirke paa den modsatte Skraaning, fattig, uden Træer om, nøgen i et nøgent Land, forstørrer kun Ensomheden og

Storheden. Det er Ræbild Bakker. Tidligere har de knudrede Skrænter været skovklædte, nu er Skoven sygnet hen eller findes kun i Kløfterne, men dens tidligere Udstrækning kan endnu ses af Bøgepurrerne og Ørnebregnerne i Lyngen.

Der er ogsaa en Fylde af Tyttebær og Blaabær i Roldskov. Dem kan de mindste Drenge, der er med paa vor Skovtur, spise sig mæt i og synge: »Her er dog en dejlig Skov, her er ingen Røvere«. Men for de store

Fig. 192. Harald Foss: Fra Ræbild Bakker.

Drenge er det netop en rigtig Skov til at lege Røvere og Soldater i. Pas dog paa, den er stor og vildsom, og selv de, der er Røvere, kender ikke alle dens Smuthuller og kan let fare vild i den. Og i gamle Dage var der virkelige Røvere i den, om hvilke der endnu gaar Sagn; thi Skoven laa, som den ligger endnu, ved den alfare Vej, hvor de rejsende færdedes fra de sydligere Dele af Jylland til Aalborg og Vendsyssel. Ogsaa Jernbanen gaar nu igennem den, og ingensteds kan man vist paa Jernbanetur i Danmark køre saa længe gennem Skov. Men for de mere stille Drenge, for hvem en Skov ikke blot er til at lege i, men til at iagttage Dyrenes Færden og Planternes Liv i, er her meget at se efter, selv om ikke

alt byder sig frem lige straks; der er nok af Svampe og Bregner; Eneren vokser sig høj og stiv til underlige graablaa Spidspyramider eller Ris; kæmpemæssige Myretuer under Granerne med Myrernes travle Færden tværs over Vejen. Over dit Hoved sejler Ørnen, der bedre end du selv fra de højeste Bakker har Skoven under sig i Fugleperspektiv, sorte Storke bygger i dens Kroner, og ikke blot Raaen, men ogsaa den statelige Kronhjort har her sit Tilhold.

Endnu har vi det halve Himmerland tilbage at skildre. Vi kender nu det hævede Havbundsland med Vildmose og Elleskov, vi kender det frugtbare Lerjordbælte med Kridtbankerne, vi kender den mægtige Skov i Hjertet af Landet. Om det fjerde Afsnit, den vestlige Halvdel kan vi fatte os kortere. Det er det Land, vi allerede har set ud over fra Ræbild Bakker, hvorfra det tegner sig med mørke Bakkelinier; men Engene i Dalbunden mellem de langstrakte Bakkerækker og de Aaløb, der befrugter dem, er skjulte heroppe fra. Tager vi dem med, er Landet saa omtrent givet. Engenes dybe Grønt staar til de spæde graagrønne Farver i de skarpe Sandmarker, og den tredje Farve er Lyngens sortebrune, kun i Sensommeren under Blomstringen er den rødlig. Kommer man længere frem i Landet mod Nord eller Vest, hører Limfjordens blaa Vand med i Billedet. Vest-Himmerland er omtrent Danmarks fattigste, ensomste og mindst besøgte Land, i alt Fald af en større Landstrækning. Turisterne kommer sjælden herop, uagtet det har sin Skønhed i de kraftige brune Bakkeformers Vekslen med de grønne Enge. Og her sidder en gammeldags Befolkning, der ikke er synderlig vakt i moderne Forstand, tilbøjelig til Overtro, ikke vild og trodsig som Vendelboerne, ikke lidt larmende selvtillidsfuld, som Folk fra det rige Bondeland fra Randers og Syd paa gennem Østjylland, ikke saa driftig-dygtig og ikke saa religiøst anlagt som Vestjyden, men i al sin stilfærdige Bliven tilbage maaske bevarende mere af den ægte Jydskhed, det jævne sindigt-seje, ligefremme.

De har dog berømte Forfædre, disse Himmerboer, thi stor Sandsynlighed taler for, at Kimbrerne, de første Germaner, der bankede paa Romerrigets Porte og i lang Tid satte Skræk i de stolte Sydboer, er dragne ud

fra Himmerland. Dengang og længer tilbage i Tiden saa Landet anderledes ud. Hvad der nu er lynggroet, var dengang skovklædt, hvad de Trælevninger, man finder i alle Moser, taler om. Allerede den ældste Stenalders Folk færdedes i disse Skove og ved Aaerne og Limfjordens Vige og Odder, paa en Tid, da ikke blot Kronhjortens, men ogsaa Uroksens Brøl lød ud fra Skoven, da ikke blot Myrerne men ogsaa Bæverne byggede her. Og Landet maa i disse fjerne Tider have været forholdsvis tæt befolket. Der er her flere Kæmpehøje end andensteds i Danmark; i en enkelt Egn 153 paa hver Kvadratmil. Var der lige saa mange spredt over hele Danmark, kunde der tælles mere end 100,000.

III. VIBORGEGNEN.

Det berømte Midtpunkt for Jylland, Viborg, ligger ikke i en Egn, hvis Stednavne gaar tilbage til de ældste Tider. Med meget stor Sandsynlighed kan det hævdes, at Stednavne paa -inge eller som det i den jydske Form hedder: -ing, er de ældste, der er os levnede fra Fortiden, og at derefter kommer Navnene paa -lev og -sted. Disse sidste skriver sig fra Folkevandringstiden og Aarhundrederne derefter, de paa -inge maa altsaa være ældre endnu. Vi skal mod Sydøst over Gudenaaen for at træffe Navne paa -lev og paa den modsatte Kant mod Nordvest helt op ad Salling til for at træffe Navne af samme Endelse. Og Navne paa -inge gaar kun mod Nordøst forholdsvis nær ind mod Byen. Det kan vel deraf sluttes, at Viborg selv ikke hører til den ældste Bebyggelse, men at den først er opstaaet, da Befolkningen i den store -levbygd hinsides Gudenaaen og den i -levbygden om den vestlige Limfjord fandt hinanden og følte Nødvendigheden af et fælles Tingsted. Det er maaske gaaet som paa Island, hvor kyndige Folk berejste hele Øen for at finde det mest egnede Sted til Afholdelsen af Øens fælles Sammenkomster. Nordvestjyderne og Østjyderne valgte til sidst det Sted, der ligger lige langt fra Limfjordens sydligste Vig og Gudenaaens inderste Knæ, hvortil Aaen er sejlbar baade oppefra og nedefra, saaledes at man fra begge Sider kunde benytte den Samfærdsels-

vej, som i ældre Tider var den bekvemmeste, Sejlleden, saa langt som muligt. Saaledes kan Viborg været opstaaet ved en menneskelig Viljeakt, thi Stedet frembyder fra Naturens Side ikke brede Enge og frugtbar Muldjord, som af sig selv har indbudt til Bebyggelse. Viborg er saaledes ikke Midtpunktet i en Bygd, men Samlingspunktet for flere. Paa samme Maade er Fynboernes Tingsted, Odense, beliggende i en Egn med unge Navne, men lige langt fra hver af Fyns to ældgamle Bygder med Stednavne fra Folkevandringstiden.

Nu ligger Viborg ret venligt paa Hældet ned mod sin Sø, i opdyrket Land og mod Nord, Vest og Syd skærmet af stærkt tilvoksende Plantager. Endnu for 50 Aar siden laa dog Byen med sin Lyngkrave om sig til alle Sider; mens nu kun de stejleste Skrænter mod Søen, de dybeste Bækkløfter og Kæmpehøjene paa Bakketoppene bærer Lyngens brune Dragt som Minde om tidligere Tid. I endnu ældre Tider, endnu langt oppe i Middelalderen, var Landet derimod dækket af knudrede Ege, og ogsaa herom vidner enkelte Krat og større Skove, som har gennemlevet og overlevet de Tider, der for ilde med Skovene og gjorde Vest- og Midtjylland skovbart, for nu at afgive Udgangspunkter og Tilslutningspunkter for nye Skove, i denne Omgang bestaaende af Naaletræer. Saadan har Naturen haft sin skiftende Historie saa godt som Menneskene.

Viborgegnen midt i Jylland er et Overgangsland mellem de frugtbare Egne i Øst og Hedelandet i Vest. Men Overgangen sker saare jævnt, Jorden aftager lidt efter lidt i Godhed, der er ingen stejle Bakker, hvormed Østlandet endelig falder af mod Heden. Der er en egen Sagtmodighed i Landskabet her. Helt anderledes foregaar Overgangen andensteds, f. Eks. i Silkeborgegnen. Der er det, som Stævnet mellem Øst og Vest afføder en vældig Kamp. Sø ved Sø hules ud som af Kæmpehestes Hove, Bakke ved Bakke taarnes op over hinanden, sammenklemte som mellem Jættefødder, der har været plantede stærkt og tungt i Jorden, alt i Virvar og Uregelmæssighed, indtil yderst mod Vest de sidste imponerende Højder overlegent ser ned mod de ydmyge Flader, der bøjer sig for Sejrherrens Vælde.

Dog har Viborgegnen alligevel sine Skønheder og sine overraskende Ejendommeligheder. Et af de yndigste og bedst plejede Anlæg ved nogen dansk Købstad er Borrevold mellem Byen og Søen, friske Græsplæner, sirlige Blomsterpartier, lune Trægrupper og nydelige Udkig, alt mærkeligt frodigt. Som Modsætning hertil Udsigten fra Vorde Kirkebakke en Mil Nordvest for Byen. Man har aset ad sandede Veje i et Landskab uden nogen Storhed, lidt Hede, lidt Mose, magre Ruglodder, brungraa Græsmarker, lave

193. Johan Rohde: Jydsk Landskab. Viborgegnen.

lyngtækte Huse med uordentlige Diger om fattige Kaalgaarde, ingen Træer, intet Vand. Da skuer man fra Kirkevolden Limfjordens Flade neden under sig, friske Enge ud mod Fjorden og lyngklædte Odder og Næs fra Øst og Vest skydende sig frem bag hinanden langt ud. Et fattigt Land, vil man sige, Bankerne er ikke mægtige, Fjorden er ikke vid, Jorden er ikke frodig, Farverne er kun Lyngens Brune, Vandets Blaa, Engens Grønne under en bleg Sommerhimmel, men der er en blid Ynde i Sammenspillet af Elementerne i Landskabet, som indtager mere end en Natur, der strutter af

Fedme eller virker ved Liniers og Formers Mangfoldighed. Det er stilfærdigt, det er sagtmodigt.

Egnen Syd for Viborg er mere kendt. Snart kommer man til de første Plantager og derefter til Hald Egeskov, den største Levning af Fortidens Skove. Man maa ikke vente sig mægtige Træer. Stammerne er krogede, og Vestenvinden bringer Kronerne til ensidig Udvikling mod Øst. Underskoven er ikke Hassel og Tjørn, og der er intet rigt Blomsterflor med myldrende Insektliv, men Ener udgør et ensartet tæt Dække af Jorden. Saa kommer man forbi Herregaarden Hald, og derefter har man en Udsigt af de allerejendommeligste i vort Land. Meget smaat paa en Maade, men meget stort virkende. En lille Sø, trindt begrænset af sorte eller violette Lyngskrænter og ud i Søen et Næs helt tilgroet med en Kuppel af friske Bøge. Intet Udsyn, intet andet end det skildrede. Men netop det indesluttede giver det særegne; og mod den dunkle Hede synes Bøgene dobbelt friske, mod de lysgrønne Bøge bliver Lyngen dobbelt mørk og alvorlig. Vejen gaar videre som en sandet, gul Slangelinie op gennem Lyngkløfter og op over Lyngbakker, den ene over den anden og af den ægteste jydske Art; ser man tilbage, er der Nedsynet over den skønne lille Sø, men foran en har Landet brat skiftet Udseende. Det danner nu et ganske jævnt bølgende Jordsmon, som mod Vest Skovlinien af den store Stendalgaards Plantage spærrer af fra Alheden, men som i de andre Retninger breder sig vidt, vagt og blødt i Linierne, ikke meget karakterfuldt, næsten sjællandsk, ikke uden Skove, men ikke med Skove af videre Størrelse, ikke med hel ringe Jord, men heller ikke med Jord af overvættes Frugtbarhed; ikke med den Fattigdom til Skue i Huse og Haver som ude i Heden, men heller ikke med den Ordenssans og Trang til Hygge og den Lyst til at slaa stort paa, som betydeligere Velstand skaber. Alting paa det jævne, alting sagtmodigt, stilfærdigt.

Og dog er dette Land blandt de klassiske i Danmark, det vil sige, det kendes af hvert Barn. Naar man hører Navnene paa Herregaarde og Landsbyer, saa nikker man som til gamle Kendinger: Avnsbjærg og Vium, Sjørslev og Skræ, Torning og Lysgaard, Ovstrup og Vranum. Og saa Hald, vi ser tilbage mod. Lysgaard, det er ham Kræn Koustrup. — I kinne

ham wal? Dæ wa nok, dæ kinnt ham, for om e Vinter wa han Skwolmæjster, men om e Sommer wa han Muhrmæjster; aa han wa lih døgte te beggi Diel. Skræ, der boede de hæ kon Tøes, Ann; hun passed hin Rok aa hin Binnhues aa hehded hin gammel Forœller, men Herremanden paa Avnsbjærg taw hin te Kuen i Tugt aa Ehr aa kled hinner op i Silki aa Damask. Fra Ovstrup var Rasmus Ovstrup, hos hvem Messingjens »haad bejr Daw end A haad sjæl« — fordi den havde ført ham hans Kone hjem fra den By »dæruhd ved Obbenroe«. Og Mads aa Jens aa Pier — fræ jen Bøy aalle trej — Byen det er Vranum — var med degaang te di ve Kjøvvenhawn med Amraal Nielsen drowes. Ja, her var det Bindestuen holdtes i Lysgaard By og Pinsefesten i Avnsbjærg Hestehave. Og Mesteren for Skikkelserne og Handlingerne, Steen Blicher, »du Landmand, Skytte, Landsbypræst, men fremfor alting Sanger«, var selv født i Vium og var i seks Aar Præst i Torning. Saa Jyderne i disse Egne kendte han paa en Prik; det er ikke de højtalende, selvsikre Folk fra det rige Østland, det er ikke Vendelboerne med det vilde Blod og det trodsige Sind, det er ikke den rigtige Hedebonde med hans dybe Alvor, som Blicher andensteds har skildret, men det er vel Gennemsnitsjyderne, jævnmodige og sagtmodige, ret faamælte, men med Lunets stille Blink, sindige og redelige, bjærgsomme.

Flittig slider Befolkningen endnu med sin Jord, som den afvinder taaleligt Udbytte, men i ældre Tid, naar Landbruget havde det trangt, maatte den ty til andre Næringsveje som Bierhverv for at friste Tilværelsen, mens nu Driften af Jorden kræver sin Mand helt. Sydligst i Omraadet, hvor de store Silkeborgskove begynder, sad Kulbrænderne ved Milerne og Træskomagerne snittede i deres Bøgeklodser. Skønt vi er langt fra den egentlige jydske Potteegn, dreves ogsaa her denne Industri, saa enkel som i Stenalderens Dage. Tørven gravedes i de store Moser og førtes til Vogns til Viborg og Aarhus eller paa Kaage ad Gudenaaen ned til Randers. Ved den mærkelige, vidtsynlige, stejltformede Bakke i Vest, Davbjærg Doss, gik man ned i Jorden og i mørke Kover brødes Kalken til Brænding, men kun over Bindestuens Syssel er Poesiens Skær kommet til at hvile.

Det er Blichers Digtning, som har givet denne Egn sin Indvielse, men fra vort Fædrelands Historie lyser ogsaa Navne i Viborgs Opland. Der er Gradehede i Syd, der er Finderup Lade i Vest, Taphede i Øst og den gamle Borg Hald midt i Landskabet. Gradehedekampen indleder Valdemarernes Storhedstid. Hvor der nu kun er Hede, forvildede Erik Klipping sig i den store Vildtbaneskov, og hans Mord i Finderup Lade varslede Danmarks Nedgang: »Nu stander Landet i Vaade.« Paa Taphede vandt den kullede Greve sin sidste og afgørende Sejr, der beseglede Rigets Opløsning, men paa Hald sad samtidig den mægtige Niels Bugge, hvem Folkevisen betegner som Frænde og Ven af Danmarks Frelser i Nøden, Niels Ebbesen: »Igaar du holdt i Hr. Bugges Gaard med hundrede Heste i Plade.« Der er heller ikke saa langt herfra til Randers, hvor Niels Ebbesen vog Greven.

Faa danske Storgaarde har haft en saa interessant Skæbne som Hald. Foruden den nuværende Hovedbygning, der er 120 Aar gammel, kender man fire ældre Bopladser. Fra Oldtidens Slutning er der en firkantet Forhøjning og Rester af en Grav; i Søen paa en Banke knejsede Folkevisernes Hald, som Valdemar Atterdag belejrede 1355, og som Dronning Margrethe vilde have nedbrudt, samtidig med at hun skænkede dens Eje til Biskoppen i Viborg. Det tredje Hald byggede den sidste katolske Biskop, Jørgen Friis, paa et Næs i Søen neden for det ældste Hald, styrket ved Volde, der var besat med Kanoner. Her tyede han ud, da han ikke længere kunde være i sin protestantiske Bispeby, men 1536, da Kristian III lod Biskopperne fængsle, drog Viborg Borgere herud, Jørgen Friis blev sat i sit eget Taarn, og Hald blev Kronens. Fra Staten blev det ved 1660 lagt for Gæld til de hollandske Jøder, Brødrene Samuel og Josef de Lima, om hvem ogsaa en Novelle af Blicher handler. Da denne Borg ikke mere passede til Tidens Krav, opførte Gregers Daae en fjerde Bygning, og det skraanende Jordsmon ned mod Søen omdannedes til sirlige Haveanlæg med Terrasser over hinanden, med geometriske Blomsterpartier og klippede Hække i fransk Stil. Det femte stod nybygget sidst i samme Aarhundrede, da Blicher som Dreng færdedes her, og noget efter tjente det til Bolig

for en falden Storhed, den tidligere almægtige Minister Ove Høegh Guldberg, i hans halve Forvisning til Jylland.

Over Hald er vi igen komne tilbage til selve Viborg. Af Oldtidens og Middelalderens Tingsted er intet Spor tilbage, af Kongeborgen er kun et Voldsted til Rest i et Anlæg, de mange mindre Kirker og Klostre er næsten alle borte, men endnu lever Fortiden i Domkirken. Man kan ikke sige om den, at den behersker Byen og straks paatvinger sig Opmærksomheden. Den ligger nok højt, men ikke paa Byens højeste Punkt, og den er ikke særlig stor. Viborg Stift var i Middelalderen omtrent det mindste og det fattigste i Landet og havde ikke Raad til et særligt imponerende Domkirkeanlæg. Ogsaa Domkirken kan siges at have samme sagtmodige Præg som Egn og Folk. Den er opført i første Halvdel af det 12te Aarhundrede, men fra den sene Middelalder stod den til for 50 Aar siden med sit oprindelige Præg aldeles forvansket, fordi hærgende Ildebrande flere Gange var gaaet hen over den. Den var flikket og mishandlet, med Vinduer, Gavle, Tage, Taarnspir og Piller udbødede i forskellige Tiders Smag, og Overkalkningen i det indre skjulte baade de oprindelige smukke Former og den Skødesløshed og Overfladiskhed, hvormed Udbedringerne efter Ildebrandene havde fundet Sted. Da saa Hvælvingerne begyndte at revne, og der var Fare ved længere at holde Gudstjeneste i den, maatte man skride til en Ombygning. Men først bankede man Kalken af, og det maa paa een Gang have været sørgeligt at se, hvor medtaget Kirken var, med Revner fra Isse til Fod, med Kampestenene, hvoraf den oprindelig var bygget, skørnede i Flammerne og tarvelige Flikninger med Mursten og Brædder, men samtidig højtidsfuldt at se de rene og ædle gamle Former komme til Syne. Det var, som Kirken opdagedes paa ny. Desværre ansaa man Kirken for saa ødelagt, at man ikke turde nøjes med at restaurere den, men brød den ned og igen opførte den som man mente den fra først af havde set ud, saaledes at hver Sten, der paa ny kunde bruges, blev indsat paa sin gamle Plads.

Den er bygget af Granit og er maaske den største og smukkeste Granitkirke fra Middelalderen. Granitten er et prægtigt, men meget haardt

Raaemne, der er saare vanskeligt at bearbejde, og hvor man har haft et lettere handeligt Bygningsstof, har man undgaaet at bruge den. Men her i Viborg havde man omtrent intet andet Valg, da man c. 1100 vilde afløse den ældre Træbygning med en Stenkirke. Ved de to samtidige og samstilede danske Hovedkirker i Ribe og Lund var man bedre stillet; i Skaane kunde man anvende den smukke Sandsten, og til Opførelse af Ribe Domkirke kunde man over Havet hidføre udenlandsk Materiale. Viborg havde ingen Havn og Jylland intet andet Emne end de Kampesten, som Istiden havde hidført fra SkandinaviensFjelde. At brænde Teglsten forstod man endnu ikke. Hvilket Besvær har man dog ikke haft ikke blot med Tilhugningen, men med Transporten. En stor eller et Par mindre Sten paa hver Studekærre, hidbragt Mile borte fra, agede frem ad Veje, som kun var Hjulspor, i sejt Lerælte eller tungt Sand. Og det er ikke blot Viborg Domkirke, der er opført af Graasten, men de allerfleste Landsbykirker i Jylland, og for de flestes Vedkommende

Fig. 194. Joachim Skovgaard: Den store Nadvere. Fresco. Viborg Domkirke.

ikke blot i Opmuring af de raa eller kun kløvede Sten, men med disse nøjagtigt tilhugne i Kvadre, ja, tildannede til trinde Søjleskafter med Hoved og Fod paa Alterrunding og i Portalerne, til billedhugget Arbejde i Karme og Overliggere i Dørindfatninger. Ingen andre Steder i Verden har man i Middelalderen haft en saadan Granitbygningskunst. Hvor klæder ikke disse ærværdige Kirker det jydske Landskab; de staar saa fast. Og hvilket Farvespil, rødligt, graaligt, blaaligt, grønligt, er der ikke i Murene, naar man kommer dem nærmere, netop fordi de ikke er dannede af Sten, der er brudte ved Siden af hinanden og ganske ligner hinanden, men fordi en Sten har sit Hjemsted ved Kristianiafjord, en anden maaske ved Vættern, en tredje er kommet helt inde fra Østersøen, saadan som de skiftende Isstrømme har bragt dem med.

Disse jydske Landsbykirker og særlig de omkring Viborg, der har forholdt sig til Domkirken som Døtre til en Moder, maa man have i Erindring, naar man vil genkalde sig, hvorledes Viborg Domkirke har set ud i sine Velmagtsdage. De har den Kraft og Karakter og den historiske Duft, som Nutidens Restauration ikke har evnet at meddele den genrejste Kirke, der indvendig ogsaa er sørgelig blottet for Inventar fra ældre Tid, — alt er brændt.

Derfor taler Historien ikke saa indtrængende gennem denne Kirke. Kun et Sted i den betræder man virkelig historisk Grund. Koret ligger ligesom i Lunds Domkirke højt hævet over det øvrige, fordi der under det skulde være Plads til en egen lille Kirke, en Krypt. Og træder man ned i denne, er det altsammen ægte, Piller og Mure, fra Kirkens ældste Dage, og Murene staar med det dejlige Farvespil, her forøget i Virkningen, fordi den golde, brune Jernal, som Landmanden forbander, fordi den er til saa stor Ulejlighed ved Opdyrkningen af Hederne, er kommet til Ære og Værdighed og er føjet ind hist og her mellem de fornemme Kvadersten af Kamp. Hernede er det derfor lettest at se fremstillet for sig de Begivenheder, hvortil Kirken har været Vidne. Her lød Skrig af flygtende Præster, da Erik Emune lod Biskop Eskil myrde for Alteret, her færdedes den fromme Domprovst Ketil, der blev gjort til en Helgen, og som endnu

mindes rundt om i Viborg og op i Himmerland, hvor hvert andet Menneske — kan man sige med Overdrivelse — hedder Keld og Keldsen. Her maa Valdemar den Store efter Kampen paa Gradehede hastig været kommet ind for paa viet Grund at takke sin Gud for Sejren; her har der dryppet Blod langs Kirkegulvet, da efter Kongedrabet i Finderup Lade Erik Klippings Lig med dets 56 Saar — intet under Bæltestedet — af hans Sinder, der endnu var skælvende efter Udaaden, blev bragt hertil som til et fredhelligt Sted, der ogsaa kom til varigt at gemme det, indtil Branden 1726 fortærede dets Rester med alt andet i Kirken. Her endelig kom det i Reformationstiden til heftige Optrin; Præsterne, der vilde holde den katolske Messe, blev jaget ud, Hans Tavsen prædikede derefter ivrig over Teksten: Den er falden, Babylon, den store Stad, — og alle de, der mødte til katolsk Gudstjeneste, Præster og Lægfolk, blev lyst i Band.

Andre Begivenheder fra Viborg forestiller man sig derimod mod den frie Himmel. Den vennesæle Erik Ejegod, den fagreste af de samtidige Konger i Norden, saaledes som Snorre skildrer ham, smuk og stor, af gævt Udseende og veltalende, paa Tingstenen, med Jyllands Bønder knælende om sig, overraskede af Kongens uventet fremsatte Plan om at drage i Jorsalfærd, rædde for Fremtiden, naar Folkets Styrer var borte, med fremstrakte Hænder lovende ham en Tredjedel af deres Eje, hvis han vilde opgive sit Forehavende. Valdemar I efter Blodgildet i Roskilde paa samme Tingsted fremvisende sine Saar under Folkets Medynk og krævende Hævn over Sven Grades Svig. Uhyggen, da Kristoffer II her valgtes til Konge. Ingen troede ham, og han troede ingen. Hans Tavsen prækende Luthers Lære fra en endnu bevaret Gravsten paa Graabrødrenes Kirkegaard, fordi de katolske gejstlige formente ham Adgang til Kirkerne. Biskoppens Svende kommer for at gribe ham, Borgerne slaaer Kreds om ham, indtil deres Kvinder iler hid med de Vaaben, de havde skyndt sig hjem for at hente til Mændene. Kristian II's Love højtidelig brændte paa Tinge som stridende mod al god Orden og Sædvane, Oprørshøvdingen Skipper Klements Henrettelse paa Viborg Ting, begge Gange sørgende Skarer af Borgere og Bønder udenom, thi selv ud i de bredeste

Lag maa den Følelse være trængt, at hver af disse Handlinger beseglede Almuens Undertrykkelse.

Atter i lukket Rum, men Skuepladsen Domhuset, det gamle Landstingshus, Nordøst for Domkirken. Tiden 11. April 1836. Da indvarsledes for Jyllands Vedkommende paa den lyse Foraarsdag en ny Tid i Danmark. Den store retslærde, Anders Sandøe Ørsted, mødtes paa Kongens Vegne med Jydernes valgte Mænd til Raadslagning om Rigets Anliggender, for første Gang siden Enevældens Indførelse. Folk af mange Samfundsklasser, Embedsmænd, Præster, Proprietærer, Købstadmænd og Bønder, og mest kendt af dem blev vel Bonden Ole Kirk. — Paa Aarets mørkeste Dag, den 21. Decbr. 1522, var det derimod, at jydske Bisper, hvoriblandt Jørgen Friis, og Herremænd sammensvor sig mod Kristian II og i Hemmelighed sendte Brev til Hertug Frederik af Gottorp. I Viborg, midt under Landstinget, der ved Aarets Slutning formede sig som et Marked, og hvor den jydske Adel afgjorde sine Terminsforretninger, kunde de maaske lettere drøfte deres lyssky Forehavende, end naar saa kendte Folk som de red sammen hos en enkelt Deltager. Aabenlyst var det derimod, at de omtrent Maanedsdagen efter fra Landstinget opsagde Kong Kristian Huldskab og Troskab, og at Bønderne, segnefærdige under tunge Skatter, ret taabeligt sluttede sig til dem.

Men Historie er ikke blot dramatiske Scener, Historie er lige saa meget de stille Kræfters Voksen og Virken, Tankers Undfangelse og deres Udførelse i jævnt dagligt Arbejde. Det er saaledes, at i nyere Tider mere og mere Livet koncentreres i de større Byer, og at særlig fra Hovedstæderne de nye Tilskyndelser udgaar. Vi har i Danmark i Højskolebevægelsen eet Eksempel paa, at det modsatte dog endnu kan finde Sted, og vi skal nu nævne et andet. I Viborg gik for et halvhundrede Aar siden en Ingeniørløjtnant Dalgas, der var med at anlægge de nye Kunstveje gennem Jylland. Vi lader ham selv fortælle: »Da jeg i Viborg 1854 gjorde Bekendtskab med Prokurator Morville, som ogsaa var en Ynder af Naturen og dens Studium, og som tilmed alt i flere Aar havde tumlet med praktiske Plantningsanlæg, saa varede det ikke længe, inden vi begyndte at samtale om, hvad der

burde og kunde gøres for de jydske Heder; og snart efter foretog vi Vandringer i Omegnen af Viborg med et eller andet Studium af Heden eller Naturen for Øje. Ingen af os tænkte dengang paa, hvad dette skulde føre til, men det er dog saa, at Grunden til Hedeselskabet blev, os selv uafvidende, lagt under mit Ophold i Viborg fra 1854 til 1857 ved denne Samarbejden af vore Interesser«. En halv Snes Aar senere var Tanken modnet til Handling, og de samme to Mænd fik det Selskab dannet, som helt har omskabt Vestjyllands Udseende og uendelig har forbedret og højnet dets Beboeres Livsvilkaar. Ud fra den Kendsgerning, at Viborg har været Tankens Fødested, kan der ikke siges noget til, at for faa Aar siden Hedeselskabets Kontorer er flyttede fra Aarhus hertil.

I de allersidste Aar er der i Viborg udført et andet Storværk. Den historiske Stemning, som det skortede Domkirken paa, er bleven erstattet af en Stemning af anden Art, idet Kirkens Mure og Hvælv er bleven udmalede af Joachim Skovgaard. Det er det største Arbejde i sin Slags, der er udført i Danmark, og det er ikke blot ved sin Størrelse, det overvælder, det er ogsaa ved sit Følelsesindhold og sin Skønhed. Det er tilgængeligt for det hele Folk ved sin Jævnhed og Ligetilhed, og det glæder de højest dannede ved sine kunstneriske Værdier. Ved sin Forening af begge disse Egenskaber er det ægte dansk. Det er Grundtvigs Aand, der har været over Malerens Pensel: »Saa tal da sandt om smaat og stort, og jævnt om alt det høje«.

IV. NØRREJYDSKE FJORDE.

Saa ensformig Jyllands Vestkyst og Nordvestkyst forløber, saa indskaaret er Østkysten af Fjord ved Fjord. Den nordligste af dem, Limfjorden, ligner ikke de andre. Den er ganske anderledes forgrenet, den bestaar af et helt System af afvekslende Bredninger og Sunde; der er Øer i den, endogsaa Jyllands største, Halvøer skyder sig ud i den, Fjordens Vande gør sig Svinkeærinder ind i adskillige Sidefjorde; endelig overgaar den i Størrelse, baade i Længde og Vandareal, langt de andre. Den er

saa betydelig og ejendommelig, at den kræver et eget Afsnit. Alle de andre Fjorde fra Mariager Fjord til Kiels Fjord har det tilfælles, atde saa godt som ingen Sidearme har, højst Vige, ingen Sidefjorde. De forløber saa nogenledes i en lige Linie og saa temmelig i Retningen Øst til Vest, lidt bredere ved Mundingen, lidt smallere efterhaanden ind mod Vest. Der ligger heller ingen Øer af nævneværdig Størrelse i dem. De skærer sig kun ind gennem Østjyllands frugtbare Egne; alene den nordligste danner i saa Henseende en Undtagelse. Deres Bredder er gennemgaaende bakkede, og Kystbakkerne er ofte klædte med Skov, har tidligere helt været det. De fleste af dem har kun een Købstad, der ligger ved den inderste Ende, med Opland baade nordenfjords og søndenfjords.

Alligevel har trods alle disse Ligheder hver Fjord sit Særpræg; i alt Fald ligner hver enkelt af dem ikke sin Nabo. Det er derfor helt morsomt at skildre hver af dem for sig; selv den mindste iblandt dem kan have noget eget, der gør den nævneværdig. De er nemlig med Hensyn til Størrelse meget forskellige; mens Flensborg Fjord er seks Mil lang, Slien fem en halv og Mariager fem, evner Genner Fjord kun at trænge en halv Mil ind i Landet. Der kan være en Grund til at udelade de sydligere af dem. Kiels Fjord har aldrig haft dansk Befolkning paa sine Strande, Eckernførde kun paa den ene Side, Slien har haft det, men har det ikke mere. Til Kiels Fjord har dog Danmarks Rige strakt sig ned, og rent geografisk danner Fjordene tilsammen en ejendommelig Kystdannelse, som kun findes faa Steder i Verden. Paa den anden Side af Kiels Fjord faar de tyske Kyster straks andre Former, og heller ikke de danske Øers Indskæringer har synderlig Lighed med dem, skønt mange af dem bærer Navnet Fjord.

Vi begynder med den nordligste. Vi er kørt med Jernbanen fra Aalborg gennem Himmerland, Roldskovens Grønne er afløst af tørre, triste Egne. Da høres Signalfløjten fra Lokomotivet, Toget kører langsommere, vi standser ved en Banegaard. Men det er, ligesom Farten standser, for at vi kan faa bedre Lejlighed til at betragte alt det skønne, der udfolder sig for os. Landet begynder at bølge, at bevæge sig. Vi ser dybt ned til Øst

i en Sænkning, i et Hul med urolige Former; i Bunden af Sænkningen glitrer noget blaat, bag det en lille, rødtaget By, der fra en Højde i en yndefuld Linie sænker sig ned mod det blaa, bag Byen igen andet blaat, længer og længer ud, indfattet af grønt og brunt. Det blaa i Sænkningen er Mariagerfjord, den lille By er Hobro, det brune er Lyngbakker, det grønne er Skove. Oven paa det tørre Øde virker dette Landskab og fremfor alt det blaa, som om man med Læber og Tunge fortørrede af Støv fører en Skaal friskt og rent Vand til Læberne. Saa sætter Toget sig i Bevægelse, og atter kører man igennem triste Egne. Men man gemmer længe det skønne Syn; det var som en Aabenbaring.

Saadan som denne Fjord er gaaet ind i Øjet, bevarer den sig paa det meste af sit fem Mil lange Løb; kun Flensborg Fjord er længere. Forekom den ved Hobro som et Hul, vil den synes som en Revne i Jorden, hvad enten man sejler ud ad den eller overskuer den fra Højderne paa Bredderne. Ingen Steder er der udstrakte Enge og faa Steder Fjernsyn ind over Landet, og dette er da for det meste kedeligt og nøgent. I nogen Afstand fra Fjorden aner man ikke dens Tilværelse, saa smal er den. Den er umiddelbart indrammet af Bakker, som i bløde Fald med Kløfter mellem de rundede Høje strækker sig lige ned til Vandet; mod Syd er de skovdækkede, mod Nord er de iførte Lyngskrudet. Mariager Fjord er den eneste af de jydske Fjorde, som faar sin Karakter ogsaa af Lyngen. Der er yndigt alle Vegne, man føler Trang til under Udfarten at stige fra Dampbaaden for at vandre under det grønne Løvhang, for at lejre sig i den elastiske Lyng. Paa Sydsiden fremfor alt er en af de dejligste Pletter i vort Land, hvor Bakkerne har trukket sig lidt tilbage, men heller ikke mere, end at den ganske lille Købstad Mariager kan faa Plads i Dalkedlen. Her vilde aldrig være kommet nogen Købstad, hvis ikke der først havde ligget et Kloster. Det hørte til den fra Sverige udgaaede Birgittinerorden og husede Nonner. Fredeligere Sted har ingen, der vilde forsage Verden, kunnet faa til Ophold. I det fattige Opland om Fjorden kunde ingen By blive stor. Ogsaa den Købstad, der naturbestemt som ved alle jydske Fjorde fik sin Plads inderst mod Vest, Hobro, har altid hørt til Landets

mindre. Hvor er der i det hele stille her paa Fjorden. Al Bebyggelse ligger oven for Bakkerne og Skovene. I underlig Modsætning til Stilheden staar saa det Liv, der frembringes af Arbejdet ved de under Himmerland omtalte Cementfabrikker. De frembringer en lignende Virkning, som naar man fra Ardennernes eller Westfalens ensomme Skovhøjder kommer til at se ned paa det Røre, der skyldes de Miner og de Fabrikker, der ligger i Dalene umiddelbart op ad Skoven.

Fig. 195. Godfred Christensen: Jydsk Fjordlandskab. Mariager.

Først langt ude skifter Fjordens Bredder Karakter. Da trækker Bakkerne sig tilbage og giver Plads for udstrakte Enge og for de Skove paa fugtig Bund, der ogsaa tidligere er omtalte ved Himmerland. Prægtigt er det fra de sidste Bakker ned gennem Skovkløfterne at se ud over dette aabne Land med Havet yderst ude. Men de mægtige Eng- og Kærstrækninger bliver ved at følge os, hvis vi sejler ud af Fjorden og har til Hensigt at søge ind ad den næste Fjordmunding, op til Randers. Helst skal man dog en tidlig Sommermorgen ved Solopgang komme ind i Fjord-

løbet. Da hviler Morgentaagen endnu over Landet; et Skib kan pludselig komme frem af Taagen og forsvinde igen, man hører Vandets Skvulpen om Skibets Bov, man hører ogsaa Kvægets Brølen inde paa Bredderne, men først lidt efter lidt, som Solen faar Magt, sønderrives Taagen. Man ser hist Toppen af en fjern Skovbakke, her Taget af et Færgehus nær ved sig. Saa efter den sidste Kamp mellem Sol og Damp giver den sidste tabt og glider bort. Solen skinner varm over Land og Vand, paa Mennesker og Kvæg, der lige gyste af Taagekulden. Nu ser man om sig frit og vidt. Nu forstaar man, hvorledes al den Taage er bleven avlet. Den er kommen ved Fordampningen fra de brede Enge, som man nu ser indrammer Fjorden og først langt borte begrænses af Højdedrag. Fjorden er ikke bredere end Mariager, men den tager sig meget anderledes ud; mere imponerende, paa sin Vis meget smuk. Og den er fuld af Liv i Modsætning til den Stilhed, som herskede ved den anden Fjord. Ikke blot gennem Skibene, der gaar frem og tilbage, men ud over Englandet myldrer det med sortbroget Kvæg, der æder sig fedt og stort i det frodige Græs, men dog af og til i deres Mæthed faar Tid til at sende et Brøl mod Sky. Og saa er der de mange Heste, der ikke er tøjrede, men boltrer sig frit med rejst Hals og Hoved, mens de kaade Føl farer frem og tilbage. Dette bløde Grønsvær og denne frie Flade er det første og det bedste, de lærer at kende i Livet. Siden bliver det mere træls for dem, naar de gaar for Ploven i den svære Jord i Tysklands Sukkerroegne, eller de trækker Bryggervognen eller Omnibussen paa Storstadens haarde Stenbro. Klyder og Spover tripper i Græsset imellem dem, Viben lader sit gennemtrængende Skrig høre paa sin hovedkulds Flugt. Og ud fra Rederne paa Straatagene af de svære, velhavende Gaarde inde i Landet paa Bakkerne kommer Storkene. De er sorthvide ligesom Køerne; de spankulerer paa deres røde Ben, og af og til farer det røde Næb ned i Græsset efter en stakkels Frø eller Regnorm. Saa gaar det igen med ilsomme Vingeslag med Frøen i Næbbet hjem til Landsbyen til de morgensultne Unger, der venter med aabne Gab. Men ud fra Landsbyen kommer ogsaa Karle og Piger, der skal ned at slaa og rive Hø. De hvide

Skjorteærmer og de brede Sommerhatte liver ogsaa op i Fladerne. Hvinet af Leen, Hvæsselyden, naar den slibes, blander sig med Storkenes Knebren, med Dampskibets Fløjt under den besværlige Manøvreren for halv Kraft og med Sivskovens Sukken inde ved Bredden, naar Kølvandsbølgen naar den og trænger op i Engenes Grøfter. Thi efterhaanden er Fjorden snæv-

Fig. 196. Hingsteskue i Randers: Amtets bedste Hingst.

ret saaledes ind, at den ikke er stort bredere end en Aa. Dens Vand bliver ferskere og ferskere, det er ikke let at sige, hvor Randers Fjorden hører op, og Gudenaaen begynder. Havets Ozonpirren og Kystens Tanglugt er hørt op, og Duften af Hø og Dynd er det, som nu krydrer Luften, Skibene sejler som paa det faste Land, de ligesom skrider frem over Engene. Saa ligger Randers for en, skraanende ned ad Bakken paa den nordre Bred. Det er til at forstaa, hvorfor der paa dette Sted er kommet et Byanlæg. Længere ude var det umuligt; i den side Engjord kunde ingen

By grundes, der var vigende Bund for Husene, der var usunde Dunster for Menneskene. Paa dette Sted nærmer Bakkerne fra Nord og fra Syd sig for første Gang saa meget til hinanden, og Fjorden bliver samtidig saa smal, at der kunde slaas Bro over den, og at Husene kunde ligge fast og højt. Der kom altsaa Østjyllands Alfarvej fra Nord til Syd til at gaa, herfra kunde man sejle med store Skibe ud i Kattegat, og herfra kunde paa mindre Pramme en Sejlled holdes vedlige op ad Gudenaaen ind i Hjertet af Jylland. Den By, der blev grundlagt her, vilde faa et stort Op land. Og hvilket Opland: rige Enge og frugtbar Lerjord til alle Sider. Kun Odense har af alle danske Byer et lige saa stort og endnu bedre Bondeland om sig. Derfor blev Randers en anselig By. Men een Mangel klæber ved dens Beliggenhed. Det er et besværligt og tidsspildende Farvand, Skibene skal op ad ude fra Kattegat, og Nutidens rigtig store Skibe er det ikke dybt nok for. Derfor er Byen nu ogsaa saa langt overfløjet af Aarhus og trykkes mere og mere af denne Stad. I den er mere Plads og større Muligheder for driftige Folk.

Den brede Gudenaa med de brede Enge paa Siderne har alle Dage dannet et naturligt Forsvarsvirke, som det var vanskeligt for en angribende Part at komme over og let at værne for Forsvarerne. Langs denne Aa og ved Randersbro tumlede sig Sven Grades og Valdemars Mænd i Dagene før det afgørende Slag paa Gradehede. Ingen var kækkere end Esbern Snare. Han var Spejder, og han var Udæsker. Da Valdemar fik at vide af ham, at Fjenden var ved at rykke frem, lod han Broen ved Randers delvis bryde af, for at han uden at behøve at være bekymret for et Angreb kunde samle flere Stridskræfter. Da Sven nu ikke kunde komme over Aaen, og Valdemar ikke vilde gaa imod ham, besatte de raskeste af de unge Mænd paa egen Haand de Dele af Broen, der var tilbage paa hver sin Side, og kæmpede i deres ungdommelige Kaadhed med Spyd og Pile tværs over Strømmen. Da Valdemar havde faaet Tropper nok, gik han over Aaen et andet Sted, og den mindeværdige Kamp kom til at staa. — Fire Aarhundreder senere, i Grevens Fejde, stod alt Landet Nord for Gudenaa i Vaaben mod Adelen, men paa Randers

brødes Bøndernes Fremtrængen, og Sydøstjylland blev holdt i Ro. — Det var vel ogsaa, fordi Randers var, hvad man kalder et strategisk Punkt, et Sted af Betydning for Hærledelsen, og saa fordi dens rige Omegn gav Underholdning nok for Krigere, at Grev Gert af Holsten slog sig ned her, da han vilde tugte de oprørske Nørrejyder. Det blev saaledes Randers, der 1. April 1340 blev Skuepladsen for en af de mærkværdigste Begivenheder i Danmarks Historie, da Niels Ebbesen overfaldt og dræbte Greven midt inde i hans store Hær. Hvad havde vi faaet at se og hvad ikke, om vi havde været i Randers den Nat, som Kriger i Grevens Hær, i Niels Ebbesens

Fig. 197. H. Smidth: Randers Fjord og Enge.

Følge eller som en fredelig Randers Borger? De 47 sammensvorne i den mørke Nat — det var Nymaane, derfor sikkert valgt med beraad Hu af Niels Ebbesen — dragende over Gudenaa og op gennem Gaden til det Stenhus, hvor Greven var taget ind. Ingen bider Mærke i dem; de antages for et Vagthold. Inde i Stenhuset er der stille, men der brænder Lys; thi Greven er syg, kan ikke sove og lader sin Kapellan læse »Tiderne« for sig. Da lyder et Sted ude i Byen Trommehvirvler, det har de sammensvorne udtænkt for at aflede Opmærksomheden, Grevens Vagtposter iler derhen; da slaar Flammerne op af et Hus et andet Sted, ligeledes efter Aftale med samme Hensigt; andre styrter i den Retning. Imens trænger

Niels Ebbesen ind i Grevens Hus, tre af hans Væbnere fældes, Døren sprænges. Greven raaber i Dødsens Angst højlydt om Hjælp, men hans nærmeste Folk er lammede i Rædsel. Maaske en kort Ordveksel, saa hugges han ned. Derefter gælder det for Danskerne kun om at komme tilbage, men det sker under Kamp, thi nu er Rædslen gaaet af Kroppen, og Grevens Folk styrter nu i den rigtige Retning; en westfalsk Ridder dræbes; men Tilbagetoget lykkedes, man kommer igen over Broen med Tab af kun een Mand, og Fjenden maa standse foran Aaen, rasende og afmægtig; thi de i Forvejen løsnede Broplanker kastes af efter Niels Ebbesens Folk. Fra Bankerne paa den søndre Aabred ved Vorup og Kristrup har de kastet et sidste Blik ned til Byen derovre. Den ligger ikke, som da de kom, slumrende, et enkelt Vagtblus hist og her, men alt er Lys og Larm, ja Flammer og vild Hujen. Saa vender de Hestene, de har ladet tilbage Syd for Aaen, og rider ud i den mørke Nat, de 3—4 Mil Sønder paa til Niels Ebbesens Gaard, som et Stedsagn, der ikke helt behøver at betvivles, lader ligge ved Norring Ris i Folby Sogn, halvvejs mellem Randers og Skanderborg, om end Niels Ebbesen efter al Sandsynlighed har været af en Slægt, der hørte hjemme Nord for Limfjorden.

Paa Randers Torv staar en Statue af Niels Ebbesen, flov og indholdsløs, en Sukkertop, den ærlige og kedelige Fædrelandsven lægger Haanden paa Brystet for at bevidne sin Ædelhed. I Randers Museum er der et Maleri af Niels Ebbesen til Hest, der er langt interessantere, med poetisk Stemning. Hesten er en mægtig jydsk Hingst, rød af Lød med gulhvid Manke og Hale og med svært Hovskæg. Den krummer Halsen og sænker Hovedet, tøjlet under Rytterens Haand. Niels Ebbesen selv ses ligesom Hesten helt fra Siden. Han har Ringbrynje paa og ikke en Hjælm men én Kedelhat med langt fremspringende Skygge. Over Brynjen en enkel brun Vadmelskappe, foret med Lammeskind. Den venstre tæmmer Hesten, i den højre holder han en Armbrøst, mens det lange Sværd hænger ved hans Side. Han ser aldeles ikke ridderlig eller ædel ud ganske i Almindelighed, men hvad bedre er, han ligner en Jyde. Det er Jydens skarpe Øjne og viljestærke Mund. Det er en Mand, der har fattet en Beslutning og med jydsk Sejhed

vil gennemføre den, eller det er en Mand, der med Overlæg har gjort en halsløs Gerning og med jydsk nøgtern Forstandighed er villig til at bære dens Følger. Det er den første April. Mellem de graabrune Lyngtotter ligger Snedynger og Sneklatter, men det bliver en klar og solstærk Foraarsdag; nu lysner det snart i Lande; Mandsdaad har kløvet Vintermørket.

Fig. 198. Agnes Slott-Møller: Niels Ebbesen.

Mens Mariager og Randers Fjorde næsten gaar sammen ved deres Mundinger, maa man derefter mange Mil uden om den store østjydske Halvø for at naa den næste Fjord. Thi Indskæringerne paa Mols, der andensteds er omtalte, har ikke Fjordkarakter. Vi kan nemmere over Land naa fra Randers til Horsens. Vi kan følge Vejen hjem med Niels Ebbesen til hans Gaard, og vi kan ride videre med ham, som en Folkeviseopskrift lader ham gøre, mens han endnu overlagde Drabet, vel for at

søge Raad hos en Frænde: »Niels Ebbesen red til Bygholm, han bød Knud Ebbesen ud«. Bygholm er en Borg, som Erik Menved lod bygge samtidig med Kalø lige op ad Horsens By.

Om Horsens Fjord kan man maaske have Lov til at sige, at den er den mindst ejendommelige af de jydske Fjorde. Eget for den er dens Indløb; det spærres af to Øer, saa det bliver tredelt, og ydermere lægger sig paa Nordsiden en skærmende Halvø ud for det; ogsaa længere inde ligger en lille skovklædt Ø, og selve det Næs, Horsens ligger paa, er oprindelig en ret høj Holm, siden ved Engdrag forbundet med Fastlandet. Grim er Fjorden ikke; der er smukke Skove baade mod Nord og mod Syd, men der er meget mere Agerland; der er ogsaa Bakkedrag: de spidstoppede Uldrup Bakker mod Nord og det taffelformede Bjærgelide mod Syd, men de tager sig bedst ud sete rigtig langt borte fra Kattegattet uden for Fjordmundingen; da klæder de hinanden, fordi de har saa forskelligt et Omrids; inde i Fjorden skraaner Højderne for jævnt ned til Vandet. Men det er nogle af Jyllands frugtbareste Strøg, der grænser ud til denne Fjord, Hadsherred paa den nordre Bred og Bjærgeherred paa den søndre, og da der bagud for Fjorden er et stort Opland til alle Sider, maatte denne By, der lagdes inderst ved den, paa naturlig Maade blive en af Jyllands største. Men ligesom Randers lider den af daarlige Besejlingsforhold, saa den ikke kan staa sig i Kappestriden med Aarhus om Storhandelen, og Byens Borgere skal heller ikke have synderlig Driftighed, saa deres Naboby mod Syd, Vejle, er ved at tage Luven fra den.

Meget, meget skønnere end Horsens Fjord virker den næste Havarm, den, der gaar ind til Vejle. Den er længere end Horsens Fjord, den er ved Indløbet bredere, den smalner mere til mod Vest. Dens Bredder hæver sig højere og brattere; de er kun i mindre Grad omdannet til Pløjeland; et enkelt Sted staar de med spidstoppede Lyngbakker, men ellers er den hele Fjord baade mod Nord og Syd kranset af herlige Skove. Er Mariager Fjord Hedefjorden, Randers Eng- og Horsens Markfjorden, alt efter Breddernes Vegetation, er Vejle Fjord Skovfjorden. De Skove springer tidligere ud end Nord paa i Jylland, de staar længere i pragtfulde Efteraarsfarver. Af

Bøgeskov at være er de ret mangfoldige. Nord for Fjorden tilhører Skovene Vejle By og Herregaardene Tyrsbæk og Rosenvold; der er de forstmæssig udmærket holdte, høje, ranke, friske, graa Stammer, ingen Underskov, som sig hør og bør mellem Bøge. Søndenfjords er Skovene i Bondeeje, skiftet ud i mange Smaalodder. Ingen Veje fører parallelt med Fjorden gennem Skoven; alle fører de fra hver enkelt Bondes Skovskifte til hans Gaard eller Landsby uden for Skoven i Syd. Den, der vil vandre ud langs Fjordbakkerne, maa ofte selv bryde sig Vej, men saa meget bedre Lejlighed har man til at fordybe sig i Skovens Hemmeligheder. Som i de fleste Bondeskove er Bøgen ikke udelukkende Hersker, men blandet med andre Træer som Eg, Røn, Ask; paa fugtige Steder er der El; af og til er der Grantykninger; i Bunden er der Blaabær, Bregner, Mos og Svampe i overdaadig Fylde. Kristtjørnen ses hyppig med sine stikkende, mørke Blade, den er i det hele almindelig i Sydøstjylland, mens den som vesteuropæisk Plante er sjældnere paa Øerne i det noget tørrere Klima. Og i Ankær Skov findes Danmarks eneste vildtvoksende Bestand af Taks, der ogsaa er en vesteuropæisk Form.

Det er kønt at sejle ud ad Fjorden med de stolte og meget stejle Skovbakker paa begge Sider. Ved hver ny Omlægning af Roret aabner sig nye Udsyn til Skovodder og Skovtoppe; er man halvvejs ude, stiger ogsaa Fyns Kyst frem i det fjerne. Men det er ogsaa kønt at staa paa Bakketinderne, som paa Munkebjærget, og se ud over Skovhavet, Bølge bag Bølge, Aas bag Aas i alle Afskygninger af grønt, belyste forskelligt med eller mod Solen, og se ud over den blanke Fjord til Bøgehøjderne paa den anden Side, ud i det aabne Hav mod Øst og mod Vest ind over den rødtagede Købstad. Det er endelig ogsaa kønt at gøre Turen gennem Skovene med Jernbanen. Vejle By ligger omtrent i Højde med Vandet, og Kunsten er nu for Banen at komme fra det høje Land omme bag ved Bakkerne ned i Dybet. Banen kan ikke gaa bardus ned til Byen, vinkelret ind paa denne; saadan en Stigning vilde være for stejl. Derfor løber Banelegemet ud til Fjordbakkerne langt Øst for Byen og sænker sig saa gradvis ned mod denne, samtidig med at det kommer den nærmere. Saa-

ledes løber Banen en halv Mil parallelt med Fjordkysten paa den søndre Side og lidt kortere ligeledes parallelt paa den nordre Side bort fra Byen, saa jo mere man der fjerner sig fra Vejle, des højere stiger man til Vejrs. Det er den eneste banede Vej, der paa denne Maade fører fra Øst til Vest gennem Skovene, og hurtigt farer man forbi alle Herlighederne. Først de nære: gran- og bøgeklædte Høje, Kløfter med Bække og Bregner,

Fig. 199. Godfr. Christensen: Fra Munkebjærg.

smaa Agerpletter med rødmalede stolpesorte Bindingsværkshuse. Saa de fjernere: et lille Udkig til blaat Vand, saa et vidt Udsyn over den hele Fjord til Bredden hinsides. Saa skyder en Odde sig ud, saa skyder en Vig sig ind. Landskabets Linier skifter stadig. Endelig melder sig selve Vejle By. Og paa den samme Maade føres man paa den anden Fjordbred atter bort fra Byen. Ogsaa paa anden Vis har disse Jernvejsgennemskæringer Interesse. I dem er blottet dybere liggende Jordlag, som de findes i det sydlige Jylland skudte ind mellem Istidsdannelserne foroven

og Kridtaflejringerne, saadan som vi kender dem fra nordligere Dele af Jylland, forneden. De sidste kan sikkert forudsættes ogsaa her, men er ingen Sinde naaede.

Mariagerfjord afsluttes i Vest brat ved de stejle Højder, paa Skraaningen af hvilke Hobro Banegaard ligger. Den modtager kun et lille Aaløb inderst inde gennem en Dal til Siden, mens Vandet ellers i kort Afstand fra Hobro rinder til Limfjorden. Randers Fjord glider næsten umærkeligt over i eller fortsættes af Gudenaaen og dens Dal. Fra Horsens By ved Fjordens Ende ser man op i to Dalstrøg med høje Sider, men forholdsvis snævre Bunde. Ved Vejle er det derimod, som om Fjorden ligefrem fortsættes hinsides Byen, som om denne danner en Bro tværs over fra Højde til Højde, saaledes at Vesten for Vejle kun den flade grønne Engbund træder i Steden for det flade blaa Fjordvand, mens de skovklædte Bakkebegrænsninger umiddelbart fortsættes Vester ud. Dette bidrager meget til det ejendommelige ved Byens Beliggenhed. Først en lille Mil inde bliver Dalen snævrere og drejer til Siden, saa det ser ud, som den store Bundslette afsluttes med en Bakkerand ikke blot i Nord og Syd, men nu ogsaa i Vest. Oppe bag Bakkerne baade ved Fjord og Engdal ligger det frugtbare, men forholdsvis jævne Land.

Blandt de nørrejydske Fjorde regnes Vejle Fjord for den skønneste, dens Vand er bredere, dens Bakker mægtigere, dens Planteliv frodigere end Mariager Fjords. Den skærer sig ind i ganske anderledes rige og tætbefolkede Egne; den har en større og driftigere Købstad til at udbrede sit Ry, den er derfor ved Sommertid et af de mest yndede Maal for lystrejsende fra hele Danmark; de kommer enkeltvis eller Ven med Ven for at fordybe sig i Skovene og søge Fred og Hvile; men de kan ogsaa komme i store Selskaber paa særlig lejede Dampskibe eller med Ekstratog, helt fra Fyn eller Sønderjylland. Det er mest om Søndagen, at de store Masser kommer, som Hverdagen igennem er optagne af Travlhed og Slid. Slutter de sig sammen, kan Turen gøres meget billigere, og det er ikke saa meget Hvile, de trænger til, som Munterhed i Kammeraters Lag, en Munterhed, som de skønne Omgivelser forøger. Der er dog Steder her ved Fjorden, hvor selv det muntreste

Selskab paa Dampskibet for et Øjeblik i alt Fald bliver alvorligere stemt. Syd for Fjorden ved Breining skinner frem de hvide Bygninger af Danmarks største Aandssvageanstalt, der ret tankeløst er bleven lagt her; det er ikke skøn Natur, det er frisk Luft, Staklerne behøver, og den havde de kunnet faa mange andre Steder. Lidt længere ude paa den modsatte Side ligger Danmarks ældste Sanatorium for tuberkuløse, Fakkegrav. At denne Helsebodsanstalt ligger her i de skønneste Omgivelser, er derimod saare velbetænkt. I en af Landets mildeste Egne, skærmet mod de barske Vinde og dog nær ved det aabne Hav med dets friske, bakteriefri Aandedrag. Her gives ikke blot direkte Lægedom, men Naturens Skønhed skærper de syges Energi, deres Lyst til at ville leve, hvor de har det bedste af Verdens Herlighed, Guds frie Natur, om sig.

V. DJURS OG MOLS.

Djurs er Navnet paa de to Herreder, der ligger hver paa sin Side af den tidligere Indsø Kolindsund, nordøstlig paa den store Halvø, som Jylland sender længst ud i Kattegat. Men da Geograferne savnede et Navn paa den hele Halvø, har de overført Navnet Djurs paa den. I videste Forstand kan det altsaa siges, at Djursland er alt det af Jylland, der ligger Øst for en Linie, draget mellem de to Byer Randers og Aarhus, der hver har en Del af deres Opland herude. Uden dette langt fremspringende Afsnit vilde Jyllands Kystomrids være meget kedeligere. Det deler sammen med Sjællands mod Nordvest udgaaende Odder Kattegat i to Dele. Den større nordøstlige Del er ikke udelukkende dansk, men tilhører ogsaa Sverrig; den har kun de to Øer Anholt og Læsø. Den mindre sydvestlige Del er et udelukkende dansk Indhav, rigere paa Indskæringer, rigere paa Øer; midt i ligger Samsø, lige langt fra Jylland, Sjælland og Fyn. I dette Farvand mødes de tre Hoveddele af Danmark, her bliver i en vis Forstand Danmarks Centrum.

Ogsaa Djurslands Kyst er mod Inderhavet aabnet ved en i høj Grad indskaaret Kyst; fra den store Halvø gaar en mindre ud mod Syd, Mols,

fra denne igen to mod Syd, Hasnæs og det egentlige Mols, fra dette igen Helgenæs mod Syd og Tved Sogns Halvø mod Vest. Mellem disse Halvøer skærer sig mange rundede Vige ind; i Læ af de høje Bakker er der ikke faa Havne og Anløbssteder; lige overfor mod Vest ligger Samlingsstedet for Skibene, der kommer fra alle disse smaa Skibsbroer, Jyllands Hovedstad, Aarhus. Derimod er Djurs' Øst- og Nordstrand ud til det større Kattegat rundet og uden Indskæringer, uden en eneste naturlig Havn og staaende med stejle ugæstfri Klinter ud mod Havet. Klinter er ligesom Bastioner, der skal hindre Landgang.

Saadan har imidlertid denne Kyst ikke altid set ud. Netop dens Stejlhed vidner om, at den er dannet af Havets Bølgekast, som har ædt sig længere og længere ind. Jo mere Landet indad hævede sig, des højere maatte Klinterne blive, alt efter som Havet tog til sig. Men ikke nok hermed. Somme Steder sænker Klinterne sig ned omtrent i Højde med Havets Overflade, og fra disse jævne Kyster løber store Engdrag ind i Landet. Før der blev Eng her, var der langstrakte Søer, før der blev Søer, var der Fjorde, før der blev Fjorde, var der lange snævre Sunde, der strakte sig paa tværs gennem Halvøen helt over til Randers Fjord. Ved at Strømmen langs Kysten tilsandede Indløbet, skete Forvandlingen fra Sund og Fjord til Sø; ved den yderligere Omdannelse fra Sø til Eng har Landets Hævning været medvirkende, men i vore Dage ogsaa Menneskets Indgriben, der har udpumpet det lange Vand, der uegentlig bar Navnet Kolindsund, og omdannet det til Græsbund. Saaledes er i Tidens Løb et netop overordentlig sammensat Omraade, dannet af Øer, Halvøer, Fjorde og Sunde blevet til en samlet Landmasse, der udadtil viser sig med lige Kyster.

Vi begynder vor Udflugt til Djurs i Randers og tager ad Jernvejen. Vi kører de første Mil langs Gudenaaens og Randersfjordens Engdrag med Udsigt til Bakker, Skove og Byer paa den nordre Bred, et Landskab, vi kender. Ved Allingaabro bøjer vi ind i Landet. Vi har til højre den stolte Herregaard Gammel Estrup i sin Skov ved Foden af sin Bakke, men dermed er Herligheden forbi, og det bliver et sært trist Landskab, man derefter kører igenem, smaa Enge, smaa Lyngpletter, magre opdyrkede Jorder;

smaa Bakker, smaa Dale, smaa Skove med smaa Naaletræer, øjensynlig ikke ret gamle. Stort er kun de mørke Mosedrag, men de gør ikke Udsigten muntrere. Ved Kolind faar vi et Glimt at se af det friske grønne i det fordums Kolindsund og bag det høje, bredt svungne, gode jydske Lyngbakker, men dette lille Lyspunkt forøger næsten Tristheden i det Landskab, der kommer. Smaat og trist, smaat og trist. Ja, jydsk er det, det viser Lyngen, det viser den sandede Jord, det viser det sortbrogede Kvæg, det viser Menneskenes Udseende og Sprog. Men hvad for et Jylland. Ikke det, som virker saa stort med sin Modsætning af Flader og djærve Bakker. Var endda det hele Land lyngklædt, men Heden optræder stadig kun pletvis i Veksel med Agerland. Tro dog blot ikke, at dette Land er enestaaende. Der er mange andre Egne i Jylland med lige saa lidt Tiltrækningskraft, men Folk kommer bare ikke til dem. Saaledes naar vi til Djurslands Hovedstad Grenaa, og tager vi med Sidebanen ned til den lille By Æbeltoft paa Mols, ser Landet den meste Vej ikke anderledes ud.

Og dog har Djurs sine Skønheder.

Der er Landet Nord for Grenaa langs med Havet. Her kommer vi først ind i en overmaade frugtbar Egn, hvor Landsbynavnene i Modsætning til det indre Djurses vidner om ældgammel Opdyrkning, der gaar tilbage til Folkevandringens Tid. Bedre Maltbyg gror der ikke i andre Egne af Danmark. Langs Stranden gaar saa Klinterne op til Gerild, de tunger sig ud og ind i store Sving og veksler somme Steder med Lavninger ud mod Havet. De bliver fra 30 til 60 Fod høje; Udsigterne fra saa forholdsvis høje Punkter over Havets vide Flade har altid deres Skønhed, men skovløse og ensformige som de er, bliver man nok alligevel ked af dem. De bestaar af Saltholmskalk og Blegekridt, og fra gammel Tid er Kalken bleven brudt her til Bygningsbrug. Kirkerne i Grenaaegnen er bygget deraf, og i den bløde Sten har man evnet at udskære meget pyntelige Prydelser, blandt andet Rækker af Rundbuer, der bæres af Smaasøjler, saa Kirkerne her hører til vore interessanteste.

Men hvor Kridtklinterne holder op og afløses af Lerklinter, og hvor Kysten nu bøjer om fra at gaa i Nord til at gaa i Vest, begynder en Egn,

hvor smukke Herregaarde ligger i Ly bag Skovene. Mærkeligst tager Skovene ved Mejlgaard sig ud. Ud mod Stranden staar de til Dels i Flyvesand. Ikke saaledes, at Bøgen selv har saaet sig herude eller er bleven saaet, men saaledes at Klitter, der er føgne ind over Landet, har lagt sig op ad Bøgenes Stammer, saa det grønne Løv staar til det hvide Sand forneden. Saa hører Skovene op mod Vest, en vældig Storm i det sekstende Aarhundrede har paa een Gang fældet dem, Skovbunden dækkedes med Lyng, og saadan er det forblevet siden.

Dette Landskab kan være meget kønt, men dermed er ikke udtømt, hvad der er at se paa den østjydske Halvø. Hidtil er man ikke kommet paa Tanker om, at den kunde rumme Partier af en ganske anderledes Storhed og Egenhed. Det er maaske for meget sagt, at der nu skal tales om Jyllands skønneste og stolteste Egn, men det er ikke for meget at hævde, at skønnere og stoltere Land end det, vi nu skal i Lag med, findes ikke i Jylland.

Den lille By Æbeltoft — Betegnelsen lille falder altid en paa Tungen, naar man tænker paa den — blev før nævnt, og det blev sagt, at Vejen til den den længste Strækning ikke frembød noget af Interesse, at den var, — undtagen for de Naturdyrkere, der altid finder Naturen skøn — jævnt kedsommelig, ja ret trist. Men noget før man kommer til Byen, faar man Lyst til at kigge ud ad Vinduet. En Sø, der strækker sig langt ud til Vest med kønt svungne Linier i Bredderne og de omgivende Bakker er det første, der fanger en. En anden mindre Sø i Øst kranset af Skov, med et hvidt Kirketaarn og en venlig Landsby, ligger derefter overmaade nydeligt. Men nu først begynder det underlige, Jorden bliver bølget, den bliver toppet. Bare, spidse Banker kommer frem paa begge Sider af Jernvejen i Geleder, i broget Vrimmel. Nogle som smaa Bakkehøje, andre som voksne Bakker, andre Kæmper, men stadig den samme spidse Form; man bliver ved at stirre paa dem, indtil man pludselig standser, naar Toget holder ved Æbeltoft Banegaard nede ved Stranden efter at have banet sig Vej gennem den sære Bakkehær. Æbeltoft Vig ligger for os, og hinsides den ses et Land mod Vest, stort, højt, bredt, roligt hvilende. Sydligst som et

liggende Skjold i Omrids, men oven paa dette igen en vældig Kæmpehø som Bulen paa Skjoldet. Det er Helgenæs. Saa en Lavning, helt ned til i Højde med Havet. Saa tager Landet fat igen, stiger stærkt og uafbrudt til en tretoppet Højde, daler lidt, men holder sig stadig højt, hæver sig igen i en kraftig Runding og synker saa til sidst brat ned i et Lavland. Har man gode Øjne, og staar Solen saadan, at man kan se, opdager man nok, at al den samlede Kraft foroven er stykket sammen af lutter toppede Smaahøje, saaledes som dem, man lige er kørt igennem. Det lokker og det drager, det Land derovre, skønt lille Æbeltoft selv ligger meget yndigt med vide Syn over Hav og Halvø fra de højeste af dens urolige Bakker, der fortsætter sig hele Hasnæs igennem, alle ens og alle forskellige, med Kløfterne vridende sig mellem deres Sider, med Landsbyerne liggende i Læ i Dybden, hvor Kløfterne udvider sig tilstrækkeligt dertil.

Vi siger alligevel Farvel. Vejen gaar langs Stranden af Vigen, indtil en bredere Dal med en stor Engslette nederst aabner sig med Adgang til Højlandet. En rislende Bæk i Bunden, ved Bækken en Række af Møller, Bakker til Siderne med Skov og Krat og Lyng; tror man at være kommet forbi de højeste, møder man ved Vejens Omdrejning andre endnu højere. Gennem en Landsby og saa er vi oppe i Mols' Bjærge, det vil sige oppe paa en Højflade, hvorfra man kan gøre en Beregning over, hvad det vil koste af Besvær at bestige selve Tinderne. Bjærge, Tinder, ja, er der nogen Højder i vort Land, som man uden alt for stor Nøjsomhed kan anvende saa stolte Navne paa, saa er det disse. At de for det meste er nøgne, gør intet, des bedre træder deres Former frem, og deres Linier er ikke udsatte for at brydes. Des friere bliver ogsaa Udsigterne fra dem. Der er tre Punkter, man maa besøge; har man ikke set dem alle tre, kender man ikke Mols, saa forskellige er de. Det nordligste hedder Stabelhøj, det midterste og højeste Agri Bavnehøj (438 Fod), det sydligste Trehøje.

Det mellemste og det sidste af disse tre har vi haft for Øje fra Æbeltoft; Stabelhøj er set derfra skjult bag Bavnehøj. Derfor er der fra Stabelhøj ikke Udsigt mod Sydøst over den højere Bavnehøj, men mod Nordvest, Nord og Nordøst. Dybt nede under en — thi Jordsmonnet falder

efter danske Forhold overordentligt brat — ligger det indre af Kaløvig, Kalø Ruin paa Baggrund af store Skove, fra Vigen og op imod en et frugtbart tætbebygget Land med hvide Kirker; i Nordøst ses neden under de brede Bakkebølger det grimme Land op ad Kolindsund til, men herfra kommer dette Land til sin Ret, gør det sin Baggrundsvirkning ved sin store Fla-

Fig. 200. Chr. Zacho: Mols' Bjærge.

des Modsætning til det mægtige Bakkeland, der ruller ned umiddelbart for ens Fod.

Fra Stabelhøj vandrer vi den korte Vej om til Agri Kirkeby gennem frugtbare Marker, men Øst for Kirken og Præstegaarden er man straks inde i det ufrugtbare Sand, og fra Bavnehøjens Top ser man ud over det hele Bølgehav af stivnede Lynghøjder, et Landskab som det ved Æbeltoft, men langt større, ned i dybe Dale, hvor en enkelt Hytte kan ligge i en Grønning, og de hvide Sandveje fører hen igennem Lyngen. Saadan en Hytte kan ligge dernede som paa Bunden af en Kedel, helt afstængt fra Verden, men fra Bavnehøjens Top flyver Blikket vidt ud over Land og

Hav. Allerede her spiller det aabne Hav en Rolle i Udsigten, mens det fra Stabelhøj set var mere i Baggrunden; kun lige mod Syd er Trehøje i Vejen, men til Øst og Vest har man det vide Udsyn, over Æbeltoft Halvøen til det fri Kattegat, kun med Øen Hjælms høje Klint og Fyrtaarn, og over den vide Aarhusbugt til Skove, Bakker og Kirketaarne fjernt inde i Jylland. Saa gaar Vejen ad de slyngede Stier ind mellem Bankerne forbi de smaa Hytter ved Grønningerne til Trehøje, der har sit Navn af mægtige Kæmpehøje, der kroner Bakkens brede Ryg. Atter en Udsigt af en ny Art, den bedste af de tre. Atter det rige Land lige nedenfor og ind mod den alvorsfulde Hede og Tilbageblik over denne til Agri Bavnehøj, men herfra set er Havet størst og friest til det yderste fjerne, og samtidig glider det paa den vidunderligste Maade ind mellem alle de fra Mols udgaaende Halvøer. Land og Hav, Odder og Næs og Vige skyder sig ud og ind mellem hinanden, klæder hinanden, kærtegner hinanden. Prægtigt er Omridset af Helgenæs hinsides det lave Drag, med den vældige Bakkekalot oven paa det rundede Omrids.

Der er alligevel ikke skønnere og stoltere Landskab i vort Fædreland. Det forener det bedste i den jydske, ja i den fælles danske Natur. Den yppige Frodighed og den golde Hede, de djærve Banker og de blide Vige, alt i Rammen af det store Hav. Mangfoldigt og dog af den største Enkelhed.

»Det Navn, jeg elsker over alle Navne,
Det *aabne* Danmark i det *aabne* Hav«.

Fra Mols' Bjærge kan man saa enten fra en af Dampskibsstationerne sejle over til Aarhus, eller man kan foretage en rask March igennem det kønne og frugtbare Land paa Bakkernes Vestside om til Kalø. Nydelige og afvekslende Udsigter i det smaa, idet man ser fremad, men bagude de stolte Højder; saaledes f. Eks. fra Egens Kirkebakke. Dejligt er der ved Kalø Slotsruin, hvor endnu den gamle af røde Mursten byggede Donjon staar flere Stokværk høj. Slotsgraven er fyldt med Krat, men de fordums Volde ligger græsgroede hen. Forude ser man Vigen og de blaanende Kyster, bagud — mod Nord — er der lukket for Øjet af Skove. Nutidsliv

er der intet af; højst græsser nogle Faar paa Volden, nogle Plage og lidt Ungkvæg løber kaade om paa Strandsletten, et Par Drenges nøgne Kroppe skinner i Solen, før de plasker ud i Stranden. Dejligst er det maaske fra Ruinøen at gaa op ad mod Landevejen ved Rønde; store Hvedemarker, rødgyldne mens de modnes, indfattede i mægtige levende Hegn, som de ellers ikke findes i Nørrejylland, Markernes Helhed igen indfattet i Bøgeskovenes Ramme, i Skovbrynet en enlig liggende Kirke, Bregned, fjernt fra Livet, hyggende over de døde paa Kirkegaarden. Bagude som altid Vigen. Først ved Rønde har man igen friere Udblik, og er man igen blandt Mennesker i et livligt fremblomstrende Krydsningspunkt for Landeveje, med Haandværkere og handlende, med unge Folk hurtig farende af Sted paa Ridehjul, med Fragtvognslæs, med Gæstgivergaard og Forsamlingshus.

Fig. 201. Det indre af Torsager Kirke.

Det er den Nutid, vi skal leve i. Rigtig tiltalende er den ikke i et og alt. Der er f. Eks. i denne Egn de moderne Bøndergaarde, som ofte er ubeskrivelig hæslige; Cementpuds og Tagpap synes her mere i Brug end andensteds, og dog har der tidligere været kønne Huse af Bindingsværk med hvid Kalkning og tjærede Stolper. Det lader til, at en særlig foretagsom handlende her har forstaaet at snakke Bønderne sine Bygningsmaterialier paa. Vi vil da i Steden vende os til Fortiden. Ensomheden derude ved Kalø har gjort det lettere for os at mane den frem. Vi dvæler ved de gamle Landsbykirker, mærkeligst er Rundkirken i Torsager, en af de syv af denne Form, der findes i Danmark, bygget af Absalons Frænde, Biskop Peder Vagnsen

i Aarhus. Men især er vi i de interessante gamle Herregaardes Land. Her og i det sydøstlige Fyn findes — vel til Dels ret tilfældigt — tættest sammen Grupper af de kønne røde Bygninger, med Taarne og fladbuede Vinduer, med takkede eller svajfede Gavle paa det stejle Tag, med Grave om, selv om de ikke ellers har været beregnede paa Forsvar. Saadan som den gamle danske Adel byggede i sine Velmagtsdage i sidste Halvdel af

Fig. 202. Rosenholm.

det sekstende og i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Halvt Borge, halvt mere moderne Beboelsesanlæg. Stoltest er dog Gammel Estrup, hvis Historie gemmer saa mange Træk af henfarne Slægters Raahed og Voldsomhed i indbyrdes Fejder, i deres Forhold til Bønderne, i Ægteskabshistorier og Hekseprocesser. Finest er Rosenholm, der ogsaa tilhørte en noblere Slægt, paa sin Engpude mellem Skovene. Barskest virker Katholm i en øde Egn med Lyngmarker ud mod det aabne Hav. Langt ældre end disse Slotte er Kalø Borgtaarn, som Erik Menved tvang Jyllands Adel og Bønder til at bygge ved Aar 1313, til Sone efter et dæmpet Oprør,

til Værn mod et kommende. Borgen var Folket en Torn i Øjet, og i den næste Konge, Kristoffer den Andens Haandfæstning krævedes den nedrevet, men det er ikke sket, og den vedblev indtil Enevældens Indførelse at være Sædet for en kongelig Lensmand. Dens Oprindelse er knyttet til onde Tider for Landet, en Tid med alles Krig imod alle; men sin Berømthed har den faaet som Gustav Vasas Fangebo. I dens lyse Skove har han bedet Kronhjort og Vildsvin (endnu o. 1800 fandtes de paa Djurs), vel ogsaa en Ulv ved Lejlighed, men Bjørn og Los som hjemme i Barskoven var der ingen af. Helst var der dog et andet kronet Vildt, han vilde jage. I den skumle Hal har han sørget over sit Fædrelands Skæbne; fra den høje Tind har han skuet vidt ud over den sollyse Egn og atter fanget Haab om dets Fremtid. Da saa Længslen blev for stærk efter at bytte det grønne Land og de bløde Bakker med Sverrigs Graasten og Skær, fulgte han de jydske Studedrifter ned til Lübeck.

For Danske er der dog en Djurslandsgaard, som der frem for nogen staar Historie og Poesi af. Det er Møllerup omme bag Kalø-Skovene og ved den nordre Sænkning af Molses Bjærge. Der hørte Marsk Stig hjemme, som dræbte Erik Klipping. Folkevisen fortæller om, hvordan han efter Drabet i Finderup red til Skanderborg for at forkynde Dronningen sin Gerning. Den dræbte Konges Søn byder ham at rømme Landet, men

»han lod sin Ganger springe;
han red sig til Møllerup,
hin skønne Fru Ingeborg at finde.
Det var unge Hr. Marsk Stig,
red i sin egen Gaard;
op stod skønne Fru Ingeborg,
hun gik hannem imod.
Det meldte unge Hr. Marsk Stig,
han tog hende i sin Arm:
»Nu har jeg vejet Kong Erik,
som dig har gjort den Harm«.

Hun vælger at følge sin Mand i hans Fredløshed, og han gør Alvor af sin Trusel til den unge Konge:

»Skal jeg af Landet rømme i Aar
og ligge i Skygge og Skjul,
da skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter, Sommer og Jul.
Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet hint kolde,
da skal jeg saa mange til Enker gøre.

— — — — — — — — — — — —

Marsk Stig han lader virke et Hus,
det skinner over Mur og Tinde,
der er ingen i Danmark fød,
der kan ham det Hus afvinde«.

Det Hus kan ogsaa ses fra Bakkerne paa Mols. Bag om Æbeltoft By og Hasnæs rager den stejle lille Ø Hjælm op med sit Fyrtaarn øverst oppe, der paa Afstand fuldstændig minder om det faste Taarn ved en Middelalders Borg, dens »Kærne«.

»Bonden gaar ad Marken ud,
og skulde han saa sit Korn:
Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig,
har Hjælm nu faaet Horn«.

Netop under Fyrtaarnet ligger de svage Rester af Marskens Borg. Men Ordspillet i det middelalderlige Udtryk »har Hjælm nu faaet Horn«, forstaas ikke, uden man husker paa, at de Hjælme, der sattes oven paa Vaabenskjoldene, i sin Tur igen kunde prydes med Bøffelhorn. Selve Navnet Hjælm viser, at det stammer fra en Tid, da Fantasien bevægede sig om krigerske Emner. Skraas overfor i Nordnordvest ligger paa Kysten Klinten Jernhatten, der ind mod Land staar aldeles isoleret, omgivet af lave Strækninger. Engang har den vist været en Ø som Hjælm. Dens Navn svarer til Hjælms, og Navnene er vel dannet som Paralleller. Som Hjælmen var Herremandens Hovedværn, var Jernhatten Bondens.

Jernhatten er Djurses smukkeste Klint, højere end de fleste andre, kratklædt og med Udsigt ikke blot over Havet, men over et afvekslende Landskab mod Vest. Ogsaa Hjælm er et Besøg værd. I Afstand ses kun de høje Brinker, men nærmere ved opdager man, at Højlandet

til alle Sider er omgivet af en lav Rand, der er som Skyggen til Hatten, mens Højlandet er Pulden. Landet oven for Klinten er dyrket, mens der tidligere gik et Stod af Heste. Stranden, der gaar ud i spidse Horn, er pragtfuld med sin Bedækning af Rullesten i mange Farveafskygninger, med sine Strandtidsler og sin fredede Fugleby af Rede ved Rede. Jo længere man gaar ud paa Strandens Næs, des mere omflagres man af skrigende Maagehære, der vil værge for deres Æg og deres dunklædte Unger, som kan tages med Hænderne. Et skønnere Syn gives der næppe end de talløse Fugles skiftende Bevægelser med de udslagne eller sammenslaaede Vinger og den Farvevirkning, som skabes af den hvide Fjerdragt med de sorte Vingepletter foroven, af de brogede Strandsten og de struttende bleggrønne Tidsler forneden, og som Samling for det altsammen det friskblaa Hav.

Længer veg Marsk Stig ikke bort fra sin Gaard, end han vel var nødt til. Og ikke blot til Hjælm er hans og de fredløses Navn knyttet. Baade paa Helgenæs, Samsø og Sprogø ned gennem det sydlige Kattegat og ind i Store Bælt findes der Vold- eller Borganlæg, som tilskrives dem. Det ser ud, som om han planmæssig har lagt en Række Fæstninger gennem de danske Farvande; hvorover særlig Færdslen mellem Rigets Hoveddele gik, saa det blev muligt at genere Forbindelsen mellem dem, og med god Vind kunde man hurtig komme fra det ene Anlæg til det næste.

Til en hel anden Tid har ogsaa en Fjende søgt at spærre de danske Vande. Det var i Krigsaarene 1807—14. »Engelske Krydsere stænged hver Havn«. Dels for at hindre Samfærdslen til Søs, dels for at beskytte deres egne Skibe, der gik til og fra Østersøen, laa den engelske Flaade her hvert Aar, saalænge Aarstiden tillod det. Naar de besatte Anholt, hvis Fyr derude om Natten korresponderer med Hjælms, var det dog ikke for at have en Havn og et Tilholdssted. Tværtimod, Anholt var havneløs og milevidt ud omgivet af Grunde. De tog Øen for at holde Fyret tændt, fordi Danskerne havde slukket det og taget Sømærkerne ind; saa kunde Skibene netop tage sig i Agt og holde sig Øen paa Afstand.

I Mandsminde endnu har vor Halvø spillet en Rolle i Danmarks Krigs-

historie, men da var det for Landets Forsvar. Hertil trak Nordmanden Olaf Rye sig tilbage under det saa dygtig ledede Felttog op gennem Jylland i Sommeren 1849. Fra Molses Bakker kan man se det høje Land Nord for Aarhus oven over Risskov, hvor hans Dragoner tumlede sig med de tyske Ryttere. Den gamle Befæstning paa Helgenæs blev igen styrket, og herfra udskibede han sig til sidst.

»Hvor er han, spurgte Fjenden.
Men Bølgen sletted ud hans Spor,
og tavs var Nattevinden.«

Dog faa Dage efter kom Svaret: Det var til det fælles Stævne af alle de danske Tropper ved Fredericia, at han var afgaaet, og paa Valpladsen her gav han sit Liv.

Men ogsaa bagud for Marsk Stigs Tid har disse Kyster været Vidne til Begivenheder. I Djursaas Munding ud for Grenaa slog Harald Haarderaade 1060 Sven Estridsen, og omtrent hundrede Aar efter overfaldt Erling Skakke her den danske Flaade og plyndrede Grenaa. Da Sven Grade efter Blodgildet i Roskilde forfulgte Valdemar til Jylland, landede han her og lod sin Flaade blive tilbage. Men Valdemar sendte Saxe og Buris af Sted for at fordrive den. Sjællandsfarerne fik de to Høvdinger til at sejle hjem, men Fynboerne i Svens Flaade vilde ikke vige før efter en Kamp; Historieskriveren Saxe næsten haaner dem, fordi de bagefter maatte gøre nødtvungent, hvad de forud kunde have gjort uden at lide nogen Skade. Det var i Tider, da Landsdelenes Beboere endnu mere følte sig som Børn af disse end som Ledemod i det hele Rige. Ved Helgenæs stod den uafgørende Kamp mellem Harald Blaatand og Sven Tveskæg, mellem Fader og Søn, der dog blev den sidste, fordi det var Aftenen efter, at Kong Harald, der var gaaet i Land, fik det dræbende Pileskud fra Palnatoke. Saaledes fortæller da Saxe. Paa Aarhusbugten kæmpede Ugedagen før Jul 1043 Magnus den Gode med den oprørske Sven Estridsen, og Aaret efter stod det endelige Slag mellem dem i det samme Farvand. Saaledes kvad Kongens Skjald Arnor derom:

»Vidt har jeg hørt, at det hedder
Helganæs der, hvor Kongen,
den vidtkendte Ulvemætter,
ødede Havheste mange. —
— — — — hele
Høstnatten Slaget vared.«

Gaar vi tilbage til Oldtidssagnene, er et af de navnkundigste, som kendtes i hele Norden, det om Kampen mellem Hjalmar og Anganty, stedfæstet til disse Egne, til det Samsø, hvis høje Klintekyst ses fra Helgenæs i Syd. Og den reelle forhistoriske Tid har sat sig mange Spor her. Køkkenmøddinger kranser Kysten og det fordums Kolindsund, Kæmpehøje kroner alle Bakkerygge; Stendysser er ikke sjældne. Ved Knebel midt i de rige Marker neden under Molsbjærge hæver en kæmpemæssig Jættestue sig. Den er udgravet, saa hele det indre blottes; de 23 Vægsten, indtil syv Fod høje, og en mægtig Overligger paa elleve Fods Længde. Har man en Sommerdag set Ungdommen fra en Højskole inde i det gule Korn malerisk lejret paa Mindesmærket, da har man i eet Glimt overskuet Danmarks Historie fra den fjerneste Oldtid til den nærmeste Nutid, ja, en Menneskealder af dets Fremtid med, paa een Gang Danmarks Minder og dets Haab.

Men det er hverken de stolte Bakker eller Marsk Stig eller Olaf Rye, alle Danske og maaske ogsaa Norske tænker paa, naar de hører Navnet Mols. Nej, paa Mols, der bor det berømte Folkeslag Molboerne. Mindes man dem, kommer Smilet straks frem. Det er imidlertid Synd. Molboerne skal være et dygtigt og driftigt Folkefærd — bare de havde lidt bedre Smag —, og man ved ikke mere at sige dem paa end andre Folk. Det er vel nærmest en eller anden Litterat, der samlede de kostelige Fortællinger og saa vilde stedfæste dem — saa var de lettere at huske, saa saa man dem bedre for sig i Fantasien —, der har hæftet disse Historier ved dem. Rent tilfældig har han vel valgt dem til at staa for Skud; maaske havde Navnet Molboer en lidt komisk, en ikke hel alvorlig Klang i hans Øre. Men det kan ogsaa være, at det er selve Holberg, der har givet Anled-

ningen. I »Julestuen« lader han Molses Købstad Æbeltoft være Skuepladsen for kostelig Overtro og Dumhed.

VI. AARHUS.

Randers og Horsens, Vejle og Kolding, Haderslev, Aabenraa og Flensborg, alle ligger de ensartet ved Enden af Fjorde, og af den Grund med Opland til alle Sider. Aarhus omtrent alene af større østjydske Byer har ikke en saadan Beliggenhed. Den ligger ved det aabne Hav. Dens Opland kan derfor kun omfatte en Halvcirkel, mens de andre Byer har saa omtrent en Helcirkels Omraade at drage Næring fra. Derfor var ogsaa Aarhus i ældre Tid ikke saa vigtig en By som flere af de ovennævnte eller som Limfjordens Behersker, Aalborg. To Ting havde den af Naturen, den laa saa bekvemt for den vigtige Forbindelse med de danske Øer, og det Opland, den havde, var i og for sig fortrinligt. De andre Byer har Dele af deres Opland, som ikke er saa frugtbart. Men der maatte dannes en ny kunstig Havn, og der maatte Jernveje ud til de forskellige Sider før Aarhus blev til det, den nu er. Havnens Sikkerhed og Dybde og rigelige Kajplads har gjort, at omfangsrigere Skibe fra fjernere Lande med større og kostbarere Ladninger kan søge hertil. Jernvejene kom før til Aarhus end til nogen anden jydsk Søby, saa den kunde drage Nytte af dem tidligere end de andre, og de har gjort, at Skibenes Ladninger let har kunnet føres ud over hele Nørrejylland, længere end Byens selvskrevne Opland strakte sig. Begge Dele betingede Dannelsen af en Købmandsstand, hvem den større Afsætning gav rigeligere Midler mellem Hænder, og rigelige Penge skaber øget Handel. De andre Byer kunde ikke hamle op med den, og selv om de skred til at uddybe deres Havne, tog altid Sejladsen ad det slyngede Løb i de grunde Fjorde op til dem længere Tid, end Nutidens travle Liv med dets Krav til Skibene om saa hurtigt som muligt at komme af Sted igen efter nye Ladninger kunde afse.

Skal man sige, hvad der er det særegne ved Aarhus' Beliggenhed, maa det blive det, at ingen større dansk By har stor og herlig Natur saa nær

ind paa sig. Som i Stockholm »Kungastaden midt i Skogen är« og Mälarbølger og Saltsjøvover bringer Friskhed lige ind i Byens Hjerte, saaledes gennemstryges Aarhus af Pust baade fra Hav og Skov, thi begge grænser umiddelbart ind til Bebyggelsen. Staar man paa de prægtige Ydermoler ved Havnen, føler man, at om end de jydske Fjorde kan være nok saa kønne, Havet er dog bedre. Ved Østenvind kommer Bølgerne i hvide Kamme ind mod Byen, brydes mod Stensætningen og sender Fraade og Skum over denne. Og er de lyse Sommernætter skønne med Engenes Taagedamp mellem sorte Skovskygger, saa gaar man dog endnu mere i eet med Naturen, naar man ser ud over den stille Havflade, hvori det svindende Sollys tegner sære Farvepletter, der svinger mellem gyldengult og sort spillende over i hinanden. Men ikke Havet alene ses fra Aarhus Skibsbro. De smukke Promenader, Strandvejen og Kystvejen, der fortsætter Havnekajen mod Syd og Nord, gaar, hvor Bebyggelsen slipper, umiddelbart over i Skove, der strækker sig milelangt langs Kysten. Og kun mod Sydøst har man Havet helt aabent. Imod Nordøst og Østnordøst har Udsigten til Begrænsning Mols' Bjærge, der virker saa stolte, fordi de løfter sig lige op af Vandet og skyder Helgenæs ud foran sig.

Hvem der nyder godt af alle disse Herligheder, er Drengene i Aarhus lærde Skole; thi den ligger umiddelbart ud til Havet, kun skilt fra det ved Promenaden. Saaledes har Skolen ligget siden Middelalderen.

»Og østerpaa udi Landet,
højt over Bølgernes Sus,
imellem Kirken og Vandet,
der staar det latinske Hus.«

Kan hænde, at Skolens sjældne Beliggenhed har været medvirkende til at beaande den gamle Rektor paa Luthers Tid, Morten Børup, da han istemte sin frejdige Foraarssang.

»Han lærer dem ej alene
udaf den prentede Bog;
i Mark og blandt løvrige Grene
han fører den muntre Pog.

Der lærer han ham at tyde
Naturens klassiske Stil
og Livet at bruge og nyde,
og glatte dets Rynker med Smil«.

Men ikke blot kan Drengene her fylde deres Lunger med den friskeste Søluft, der virker gavnligt baade paa Legeme og Aand, men de har saa let en Adgang til at faa Impulser fra hele det Liv, der hersker ved en større Havn, hvortil Varerne kommer direkte fra Frembringelseslandet. Palmekerner fra Afrika, Majs og Petroleum fra Amerika, finsk Tømmer, engelske Kul, spansk Vin og Appelsiner udlosses her. Der er her Lejlighed til praktisk at lære Geografi. Og saa maa man ikke glemme at se paa Toldboden med den taarnprydede Indgangsside med Kontorerne og med de lange Pakhuse ud fra denne. Men fra den modsatte Kant taler Historien til dem. Imellem Kirken og Vandet, der staar det latinske Hus. Domkirkens Kor er kun fjernet faa Alen fra Skolen; Kirken er en vældig Bygning, den længste i Danmark, men virker udvendig nærmest kun ved sin Masse. Den har slet ingen Lighed med de to andre nørrejydske Domkirker i Ribe og Viborg. Disse var romanske, med svære Mure, byggede af fint tilhuggede Kvadersten og smaa rundbuede Aabninger. Aarhuskirken er af Tegl, og særlig Koret med de høje slanke, spidsbuede Vinduer viser den gotiske Stil fra den sene Middelalder, men uden nogen Finhed. Indvendig er der et mægtigt Perspektiv op igennem den, men ogsaa her er den plump i Pillers Snit og Vinduers Indfatninger og med store tunge Murflader over Aabningerne til Sideskibene, hvor Ribe og Viborg Domkirker har smukke Galerier med Søjler og Buer. Som udvendig er Koret den mest tiltalende Del med slanke Piller og med et rigt Lys, der brydes mod de hvide Mure. En saadan ved sine Bygningsformer og Bygningshistorie enestaaende Kirke som Ribe er den ikke, Skueplads for saa mange historiske Optrin som Viborg har den heller ikke været, men selvfølgelig er ogsaa den god at nemme Historie fra. Altertavlen fra det 15. Aarhundrede, prægtig malet og forgyldt, udført i Lübeck, Gravmæler i skiftende Stilarter over gejstlige, Adelsmænd og Aarhusborgere, fra Middelalderen til det 18. Aar-

hundrede, Bispeportræter fra det 19. Aarhundrede hjælper til at stille de skiftende Tider frem for en.

Sønden om Kirken ser man fra den lærde Skole en ny Bygning i en ejendommelig og smuk Stil, men uden Tilknytning til ældre Tiders Stilarter. I den brede trekantede Gavl over Indgangen er der i farvet brændt Ler fremstillet en Scene af Holbergs Komedie »Mascarade«. Der er alle de agerende Personer: det elskende Par Leander og Leonora, den

Fig 203. Aarhus Teater.

gamle Jeronimus, der skælder ud paa de nye Tider og de nye Sæder, Magdalene, som trods sin Alder vil agere med de unge, Leonard, der, skønt gammel, giver Ungdommen dens Ret, den snilde Pernille, den dumme Arv og Henrik, der fører hele Komedien an, fordi han er dem alle overlegen. Det er Byens nye Teater, som Folk i Aarhus med Rette er stolte af. Den By og det Folk, hvor Holberg forstaas, er vel faren.

Men ens Litteraturkrav kan ogsaa blive tilfredsstillet paa anden Maade. Man kan sætte sig ind i Læsesalen i det ligeledes nye Statsbibliotek. Hvor der er 200,000 Bøger samlet paa et Sted, skal ens Lærdomshunger nok

blive mættet. Og mer end dette. Af og til kan man vel se op fra Bogen og tage det dejlige hvide, fint stemte Rum i Øjesyn. Over Salen hæver sig tre skønne Kupler, hvorfra Ovenlyset rigt og roligt strømmer ind. Saadan skal en Læsesal se ud, stilfærdig og dog festlig indbydende.

Alle disse Bygninger: Teatret, Biblioteket, Toldboden og ogsaa andre skyldes samme Mester, Hak Kampmann. Hans Værker har givet Aarhus

Fig. 204. Aarhus Toldkammer.

en ny Tiltrækningskraft, som ingen af dets ældre Bygværker har kunnet det. Noget af det morsomste ved dem er, at han ikke som man altid før i det 19. Aarhundrede gjorde, har brugt en af de Stilarter, som tidligere Tider har gjort gængse, men at han laaner fra forskellige Tidsaldre og føjer til af sit eget. Det alligevel at kunne bringe Harmonien til Veje er det værdifulde hos de gode danske Bygmestre i det hele fra den senere Tid, efter det Forbillede, Martin Nyrop har givet i Københavns Raadhus. I Enkelthederne griber man ikke til den Skat af Mønstre, som Fortiden har overleveret, men tager sine Forbilleder lige ud fra Naturen,

blot omdannede i Fantasien. Saaledes ogsaa i Kampmanns Aarhusbygninger. I Bibliotekssalen skyder mægtige Tidsler op mod Lyset foroven, og øverst sidder flittige Edderkopper ved deres Spind, men deres Spind bliver til de lange Traade, hvori Lysekronerne holdes oppe. Disse elektriske Kroner er det eneste farverige i Salen, som ellers er helt hvid. De er af forgyldt Messing, men skinnende Guldsmede og Døgnfluer sværmer om dem, og gennem deres store grønne og røde Øjne strømmer Lyset ud, som om de var forstørrede St. Hans Orme. Udvendig langs Gesimsen sidder i talrig Mængde Lærdomsfuglene, Uglerne. Som Vogtere ved Indgangen minder to assyriske Løver om, at det ældste af al Litteratur, Kong Hammurabis Lovgivning, hørte hjemme ved Babylons Floder. Har de lærde Ugler tyet til Bøgernes Nærhed, saa sidder derimod rundt om Teatrets Overmur Ørn ved Ørn med udslagne Vinger, thi Ørnen, den skuer mod Himlen og egner sig til at være Symbol for Aanden, der vil til Vejrs. I Teatrets Restauration er malet i Legemsstørrelse Vinguden Bakkus' Dyr, Løver og Tigre og Pantere, to og to eller hver for sig, bøjende de tunge Vinranker og labende Druerne i sig. Morsomst er maaske de Dykænder, der i Toldbodbygningen fra deres Plads oven over Vinduerne i de smaa Kontorkarnapper staar paa Springet til at sætte ud i Havnen, og de mægtige Toldbodhunde paa Siderne af Indgangen, der kan fare dem i Benene, som i Utide vil derind.

Men en Bygning skal ikke blot ved Enkelthederne fortælle om sin Bestemmelse, den skal ogsaa i sin Helhed vise, hvad den bruges til. Ogsaa det har Kampmann mesterlig givet. Teatret aabner sig vidt og venligt og festligt for at lade mange strømme ind til fælles Nydelse. Biblioteket staar lidt stift og streget ligesom for at angive, at der indenfor er Reol ved Reol og Bog ved Bog i lange Rækker. Ved Toldboden fylder de store Lagerrum mest, og Kontorerne spiller den mindste Rolle kvantitativt; men i dem foregaar det regulerende Arbejde, og dette er udtrykt ved Anbringelsen i Grundplanens Vinkel, hvor Hovedindgangen ogsaa er, medens Pakhusene strækker sig skraat ud til Siden fra dem.

Et Held for Aarhus, at denne By, samtidig med at den er bleven et

Handelscentrum, har faaet nye aandelige Kulturværdier, sit Teater, sit Bibliotek, sin Arkitektur. Dertil har den sine store Hospitaler og Stiftelser. Endnu savner den det Universitet, som der længe har været Tale om. Et Held ikke blot for Aarhus, men for hele Danmark, hvis den faar det. Aandslivet i Danmark vil sikkert blive beriget, om det fik to Samlingssteder i Steden for eet alt opslugende. Saa Aarhus kom til at forholde sig

Fig. 205. A. Fritz: Stranden ved Moesgaard.

til København som Gøteborg og Malmø-Lund til Stockholm-Upsala, som Bergen — uden dog at have et Universitet — til en vis Grad forholder sig til Kristiania.

Saa er der Aarhus' Omegn. Man kan tage den paa tværs, og man kan tage den paa langs, og man bør helst gøre begge Dele. Paa langs, idet man følger Kysten helt oppe fra Kaløvig, hvor vi var paa en tidligere Udflugt, forbi selve Aarhus og videre Syd paa. Landet om Kalø sænker sig ind mod Aarhus med vide Engflader, men derefter hæver det sig igen til et Højfladeland, der falder stejlt af mod Havet og ud mod dette er skovklædt. Atter en snæver Indsænkning, hvor Aarhus Aa arbejder

sig ud til Mundingen, dog ikke bredere, end at Byen, hvis ældste Del har ligget om Aaen, nu kravler op ad de nordlige Højder, og ligesaa af de sydlige, der atter er fulgte af Skove milevidt mod Syd. Smaa Indbugtninger, der er for lidet dybe til endog blot at kaldes Vige; smaa Udspring, der er for buttede til at kaldes Odder eller Næs, men fortræffelige til, at man i Skygge af Skovkronerne kan kaste Blikket langt mod Syd og langt mod Nord langs Kysten, mens Havets Brusen høres, skønt dets Skumbræmme under den stejle Klint ikke ses. Bækløb med stejlt Fald, der somme Steder er opdæmmede til Mølledamme, furer Jordsmonnet med dybe Kløfter, hvor Fugtigheden lader Bregner og Padderokker spire frem, men baade højt og lavt er dækket af friske graa Bøgestammer, der fra den frugtbare Grund stræber højt til Vejrs, saa tæt paa hinanden, at Kronerne først begynder højt oppe, og som Bøgeskov uden Underskov, undtagen naar i den tidlige Vaar Anemonernes hvide Tæppe forneden kappes med det lysegrønne Løv foroven, eller naar noget senere de lige saa smukke hvide Ramsløg fylder Skoven med stinkende Lugt.

Men man kan ogsaa tage Egnen paa tværs. Fra en af Pynterne herude ved Kysten følger man i hurtig March en eller anden Kløft op mod Vest, og fra Skovens Udkant stiger man højere og højere op, indtil man fra en Bakkekam ser ud over Landet. Lad os sige, vi fra den skønne Pynt, der hedder »Ørnens Rede«, gennem Skaade Skov og over Skaade Bakker er naaet op paa Aarhus Omegns højeste Punkt, Jelshøj, 400 Fod til Vejrs, og saa lader Blikket strejfe omkring. Fyldigst, varmest og rigest virker Landskabet henimod Aften, naar Havet i Øst, belyst af den nedgaaende Sol, bliver mere blaat, de fjerne Mols' Bakker mere tydelige og dets Kirker hvidt skinnende, naar Skyggerne bliver lange, naar Kornet bølger i Aftenbrisen, naar Røgen stiger op fra Landsbyerne, naar den store Stilhed kommer, kun afbrudt af et fjernt Hundeglam eller Brølen af en Ko, der venter paa Malkeren. To Ting faar man da Indtryk af, Landets Storhed og Landets Rigdom. Landets Storhed: de brede mægtige jævnt rundede Flader, mellem hvilke Aadalene er hulet ind, med rolige Linier bag hinanden. Fjernest ude i Vest Himmelbjærgets

mørke Silhouet inde i Midtjyllands store Skovbygd, hvor Naturen igen er helt anderledes. Landets Rigdom: kun Korn og Kløver og Roer i yppig Fylde, paa Kløveren de sortbrogede jydske Køer og de røde jydske Heste, og rundt om velbyggede Gaarde med brede Lader og hyggelige Stuehuse. Det er det rette østjydske Bondeland, hvor Jordens Godhed har gjort Bonden stræbsom, fordi Fliden her kan lønne sig, og hvor Velstanden har givet ham Tid til og Sans for at hæve Blikket fra Mulden, hvor han tidligt er bleven interesseret i Økonomi, i Politik og til en vis Grad i aandelig Frigørelse og Løftelse. Der ligger en grundtvigsk Valgmenigheds Kirke, her en Højskole, en Landbrugsskole, for ikke at tale om Mængden af Mejerier og Forsamlingshuse. Lidt overfladisk er Bonden om Aarhus maaske af Sind, lidt larmende af Væsen; det er ikke alle Sider af den jydske Karakter, han er fuldgyldig Repræsentant for.

Fig. 206. Hans Nik. Hansen: Kronjyder.

Aarhus har alligevel haft sin Fjord. I en stor Del af den ældre Stenalder laa Nord- og Østjylland lavere end i Nutiden, og op langs Aarhus Aa fra dens Udløb ved Byens Havn gik en lang, smal Havarm ind i Landet; den ældste, laveste Del af Aarhus er bygget paa den tidligere Fjords Bund, der nu er hævet over Havspejlet. Fjordens Bredder kan følges op til Brabrand Sø, der dengang selv var en Del af Fjorden; videre endnu gik den, 10—12 Km. op i Landet. Ved Sydøstenden af Brabrand Sø, paa en Holm i den tidligere Fjord, har man gjort et meget interessant Fund fra den ældre Stenalder. Det er rigtignok fra en Tid før Andelsmejerier og Forsamlingshuse, ja, fra en Tid, før man endnu havde Agerdyrkning og Kvægavl i Danmark. Man

har fundet en Del Dyrelevninger, men det er ikke af Kvæg og Heste, men det er Jagtdyr som Kronhjort og Vildsvin, Urokse og Elg, Vildkat og Bjørn, Tjur og Pelikan, af hvilke nu kun Krondyret lever i Jylland. Og man har jaget dem med Økser af Flint og Hjortetak, med Dolke af Krondyrets Albuben, med Knive af Vildsvinets Hugtænder, med Kastevaaben af Løn, der ligner Australnegernes Bumeranger, og endelig med Asketræsbuer og med Køller af Hassel, og tregrenede Forke af samme Træ har man vel brugt til at stange Aal med. Naar Nutidsmennesket har set disse Genstande i Aarhus Museum, kan han gaa ud og se paa Øvelserne af det Artilleriregiment, der ligger i Garnison i Byen, og sammenligne Fortids og Nutids Vaabenbrug. Eller han kan overvære en Landboforenings Møde, hvor Diskussionen drejer sig om den og den Kunstgødnings kemiske Sammensætning, eller om hvad man helst skal give sine Køer, for at de kan yde mest Smør ved mindst Fodring, og samtidig tænke sig, hvorledes Stenalderens Mænd efter den fuldendte Jagt ved Baalet drøftede den snildeste Maade at indhente Krondyret paa eller priste den Jæger, der dristigst med sin Stenøkse var gaaet Uroksetyren ind paa Livet. Han kunde endelig ogsaa paa en af Folkehøjskolerne opbygges af den grundtvigske Foredragsholders trygge Hvilen i sin Gud: »Vi har en Herre, som alting mægter, han os ej svigted, da vi var smaa, hans Naade rækker til tusind Slægter«, eller gaa fra University Extensions Forelæsninger med den faste Forestilling om Lovmæssigheden i Naturen. Men her glipper maaske Sammenligningen med Stenalderfolkets religiøse Forestillinger, thi om dem ved vi saare lidt; vi kan dog formode, at saa sorgløse de til Tider har været, saa grebne er de blevne af Uhyggen i Vinternattens Mørke og har følt sig omgivet ikke blot af vilde Dyr, men ogsaa af onde Aander, uden Tillid til en naadig og retfærdig Gud eller uden den overlegne Ro og Resignation, som videnskabeligt Studium giver sin Dyrker.

VII. VED LILLEBÆLT.

Nord for Kolding Fjord er vi endnu i Nørrejylland, men Syd for den er gammel sønderjydsk Grund. Dog er ikke Rigsgrænsen her, thi 1864

gav Preusserne os Lov til at beholde otte Sogne Syd for Kolding, der altsaa er det eneste Stykke af det fordums danske Land, der for Øjeblikket er i Statsforbindelse med Danmark.

Kolding Fjord har som Vejle Fjord sin Aadal som Fortsættelse mod Vest, men de to ligner ikke hinanden. Den Dal, der nu skal omtales, bestaar ikke af brede Engdrag, een mægtig Flade, men er snæver med kun ringe Plads i Bunden. Den gennemstrømmes af en ilter lille Aa, der haster efter at komme ned til Fjorden og vist er ret irriteret, naar den holdes tilbage af Sluseværker og Pumpeanlæg, som skal have dens Vand til at løbe ud over Jordstykker, der ellers ikke kunde omdannes til Eng. Eller naar den maa gaa Genveje uden om frække Smaabakker med Skov paa, der kommer ud fra Dalsiderne og søger at spærre den Vejen fremad. Koldingdalen er det sidste kønne Parti, som den østjydske Længdebane gennemiler. Banen løber snart paa den ene, snart paa den anden Side af Aaen opad og Vest paa. Ligesom ved Vejle har man ikke turdet lade den gaa den lige Vej mod Syd over Bakkerne. Først ved Dalens Ende, en halvanden Mil Vest for Byen, er den kommen op paa det flade Land, Skønheden hører op og gennem tarvelige Egne haster den mod Syd og ser først igen en Fjords blinkende Vand og friske Skovbakker ved Flensborg.

Kolding Fjord er smuk med alle de sædvanlige Herligheder, der hører disse østjydske Vande til. Byen ligger helt statelig for Enden af den med den graa Ruin og det høje søndersprængte Taarn af Koldinghus. Men Fjordens Ejendommeligheder er dog ikke saa meget at søge inde ved Byen som længere ude. Ved Udsejlingen fra Kolding ser man som Baggrund endnu alvorlige jydske Bakker, men som man sejler, bliver Landet blidere og blidere og paa en Maade skønnere og skønnere, for saadan en Blidhed og Ynde har man ikke iagttaget ved de nordligere Fjorde. Rige Marker, der skilles fra hinanden af levende Hegn, store Skove med dejlige Træer har man paa Sydsiden, over Skovene mod Syd rider en bred Aas, og er man kommen forbi dem, ser man langt mod Syd ud i aabent Vand, mens man selv holder mere til Nord. Hinsides næste skovklædte Odde gaar atter et Sund eller hvad det er for et Vand mod

Syd; Kysten viger tilbage og skyder sig ud, Næs følger efter Næs, Vig paa Vig; Kursen sættes snart sagt i alle Retninger, Nordøst, Øst, Sydøst, Nordøst, Nordvest, Øst, Nordøst, saa man stadig maa ændre Sejlføringen. Nye Billeder viser sig, en dejlig Herregaardspark paa højre Haand, en lignende paa venstre Haand. En lille Købstad ligger til højre saa lunt og saa nydeligt lige op ad den grønne Skov, Sejlerne gaar imod en eller i samme Retning som en; de bæres let i samme Retning som vort eget Fartøj, de kæmper stærkt i modsat, for Strømmen er strid; de glider snart for gunstig Bør, men ved næste Omdrejning af Farvandet maa de krydse sig frem. Ud fra den lille By kommer Toget brusende, det kører langs med Stranden, det forsvinder ind i en Granskov, der rask skyder sig ned mod Vandet, det kommer igen til Syne, det fløjter; det standser paa en Odde, hvor der er Bygninger og et Fyrtaarn. Snart sætter det sig paa ny i Bevægelse. Men se, hvorledes: Ikke blot Toget selv, ogsaa dets Underlag er der Røre i, det løsner sig fra Landet, det glider frem, bærende Toget, mens den tætte Røg fra to mægtige Skorstene fylder Luften; det sejler af Sted over mod en ny Købstad paa den anden Bred. Ingen Kirketaarne rager op over den, derimod flere Fabriksskorstene, men den ser dog en Del større ud end den lille nydelige, vi før sejlede forbi. Vi opnaar endnu at se, hvorledes den løsnede Togflade støder til Land igen ved den sidste By, hvorledes Toget fjerner sig fra sit Underlag, gaar videre paa egen Haand, forsvinder bag Byens Huse. Men saa, naar vi selv er kommen nær til Byen og ser om bag Fyrtaarnsodden, da har vi Havet, det frie Hav i Nordøst. Det maa være Kattegat selv. Til venstre skyder et skovklædt Næs sig langt ud i Havet; til højre staar Kysten med høje, prægtige, stejle Klinter og en stærk Bakkeryg bagomme; det smule Vand, vi hidtil har sejlet paa, har ikke mægtet at skabe saadanne Klinter paa de Kyster, langsmed hvilke vi hidtil er gledne; først Havet har det stærke Bølgeslag, der evner dette.

Men er det nu Kolding Fjord, vi hele Tiden har sejlet paa? Vi har ikke hørt, at der ligger nogen anden By ved den end den, der har givet Fjorden Navn, og vi har dog passeret to til. Vi tænker os om, vi ser paa

Kortet, og paa Tilbagefarten til Kolding repeterer vi efterhaanden alt det, vi har set paa Udturen, og giver det Navne. Ja, den sidste By med sine Fabrikker, sin Jernbanefærdsel maa være Fredericia; nu ser vi ogsaa den grønne Voldkrans, der gaar uden om Byen, for hver Ende af den. Fyrtaarnsodden paa den anden Side, hvorfra Toget — ja, nu ved vi bedre: Dampfærgen — gled ud, det er Stribodden og den lille søde By, det er Middelfart. Men disse Punkter er jo paa Fyn; vi har altsaa sejlet langt uden for Koldingfjord, hvor vi skulde have haft Jylland til begge Sider. Jylland paa den ene Side og Fyn paa den anden, det giver derimod Lillebælt imellem dem. Men det danner her paa sit snævreste Løb en naturlig Fortsættelse af Fjorden, og vi har ikke tænkt over, hvor det ene hørte op og det andet begyndte; thi vi har ikke kunnet rive os løs fra at betragte de stadig fortsatte og stadig vekslende Skønheder paa Land og Vand. Nu forstaar vi ogsaa den stride Strøm, der gaar ud ad mod Kattegat, og som vi nu maa kæmpe os tilbage mod. Det er en stor Del af selve Østersøens Vande, der her skal forbi i et Farvand, der paa det snævreste kun er 800 M. bredt. De vældige Vandmasser trænger paa; de maa skynde sig, for at nye kan komme til, de maa opveje Sejlløbets Snæverhed ved at gøre det dygtig dybt. Vi prøver med Loddet, de største Krigsskibe vil kunne sejle herigennem, men de vil ikke have let for at vende.

Paa vor videre Tilbagerejse kender vi Parken ved Snoghøj paa Jyllandssiden og Parken ved Hinsgavl paa Fyns Kyst; vi ser Voldstedet af denne gamle Kongeborg paa en kratgroet Høj midt i en flad Eng. Men ellers er det ikke helt let at sige, hvad der ligger i Jylland, og hvad der ligger i Fyn; thi selv om man regner ud, at den Odde, man ser ud for sig, hører Jylland til, er man dog ikke sikker paa, om ikke Skoven der bagved er fynsk, saadan bugter Sundet sig ud og ind. Man maa have en fin Sans for Luftperspektivet for at afgøre det. Den Odde, der stikker ud mellem de to skovkranste Sunde, der løber mod Syd, maa dog være det venlige Fænø, og nu kender vi ogsaa paa Ryggen af den lange Aas bag de store Skove i Syd den høje Pegepind lige i Vejret, som fortæller os, at Aasen

er Skamlingsbanken med dens Mindesmærke, der rejser sig over Stenderup-Skovene, og endelig dukker en anden Streg op i Vejret længst inde. Det er Kæmpetaarnet paa Koldinghus, som viser, at nu har vi kun at sejle ret ind for at komme tilbage til vort Udgangspunkt.

Det er et Bryllup, vi har været med til »af to, som gerne vil sammen være«. Det er det jydske Fastland og de danske Øer, der her ved den skønne Fjord og det endnu skønnere Sund giver sig til hinanden. Det er, som om Glæden over Samhøret har udtrykt sig i den yndigste Natur. Al Øernes kælneste Ynde udfolder sig her, og ogsaa det mandige Jylland nedlader sig til en blidere Tale, end det ellers plejer, for at tækkes sin væne Brud.

Men det er dog ogsaa alvorlig Tale, de to har at føre sammen. Kun paa denne Strækning af knap tre Mile er de saa nær knyttede til hinanden; længere Nord paa og længere Syd paa skilles de af bredere Vande. Og en halv Mil Syd for den brede Banke med den slanke Stenfinger er for Øjeblikket Danmarks Grænse, skønt Land og Folk mange Mil længer mod Syd er danske.

Vigtigheden af at have Forbindelsen sikret mellem de to Landsdele har tidlig været erkendt. Derfor byggedes allerede i Valdemarernes Dage Koldinghus, og Hinsgavl blev en Kongeborg ligesom Høneborg overfor ved Snoghøj. Derfor anlagde Frederik 3. midt i det 17. Aarhundrede Fredericia, der skulde være Rigets Centralfæstning og samtidig blive en stor Handelsstad. I den første Egenskab er den nogle Gange kommet til at staa for Skud, i den sidste Egenskab er den aldrig blevet til noget. Ogsaa Rigets Fjender har tidlig forstaaet, at her var en Livsaare for Danmark at faa overskaaret. Aaret efter Kongemordet i Finderup brændte Marsk Stig og de fredløse Hinsgavl, og i Middelfartsund laa Haakon 5. med sin norske Flaade Aar 1300. Paa Fænøkalv, den lille Holm, der følger det større Fænø som Kalven sin Moder, sluttede han et foreløbigt Forlig med Danekongen. Fra Skamlingsbankens Top har sikkert Karl Gustav allerede i Efteraaret 1657 spejdet over til det Fyn, fra hvilket det smalle Vand skilte ham i Trods mod hans mægtige Vilje, og i Vinterens Hjerte, da

Isen bandt Landene sammen saa inderligt, som ellers saare sjældent det strømstærke Farvand tillader det, foretog han fra dets Fod Toget over Bælt, maaske ikke den største, men vel den eventyrligste Bedrift i Nordens Krigshistorie. Hvilested havde han midtvejs paa den næste lille skovklædte Ø i Bæltet Syd for Fænø, Brandsø, og hjulpet blev han af det

Fig. 207. Ved Lillebælt. Fotografi.

fra Fynssiden langt fremspringende Iversnæs. Dette Tog afgjorde Danmarks Skæbne.

Fra den klare Vinterdag med skingrende Frost og islagt Bælt kommer vi til en mørk Vinternat med frie Bølger i aabent Farvand, da det var den bristende Vilje hos en dansk Konge, der ved disse Strande afgjorde hans egen og hans Lands Fremtid. Her løb i Februar 1523 den Færgebaad 20 Gange — siges der — frem og tilbage, der bar Kong Kristian 2. og hans Skæbne. Han har vel ikke mindedes den lille Baad, der bar Cæsar og hans Lykke. Thi hver Gang Fartøjet stødte til Kongebroen i

Hinsgavlskoven, bød han ganske vist Færgefolkene at sejle den tilbage over Bæltet; han turde ikke opgive Jylland. Men hver Gang den saaledes paa ny løb ind under Snoghøj, krævede han den atter vendt mod Fyn; han turde dog ikke forsvare Jylland. Modstridende Sindsstemninger er ofte samtidig gaaet gennem denne Konges Hoved, men aldrig er de vel saa bestemt kommet frem i ydre Handling. Ikke har han dog kunnet tænke sig, under hvor forandrede Forhold han ni Aar senere skulde sejle gennem det samme Farvand. Dengang var det ikke en Vinternat, men Sommergry endnu i de lyse Nætters Tid — 9. August 1532 — at han kom her forbi. Han har sikkert været dansk nok til ret at kunne nyde den ægte danske Skønhed i Landskabet, dobbelt fredeligt oven paa den Tordenbyge, der lige var gaaet fra Kyst til Kyst, nu især da han gensaa det efter et Vinterophold i det fjeldhaarde Norge med dets sorte Graner mod den hvide Sne. Men hans Tanker har lige saa sikkert ikke været ved Naturen alene, men han har kredset og kredset om det Spørgsmaal: Bliver jeg igen Herre i dette skønne Land. Fra Hinsgavls Borg lød ganske vist Kongeløsenet, men det var ikke som Danmarks Konge, kun som Kong Frederiks Gæst, at han var om Bord paa Skibet, og som Solen gik ned bag Sønderjyllands Banker, var han hans Fange paa Sønderborg. Denne Gang førte han ikke Danmarks, men vel sin egen Skæbne med om Bord; selv kunde han intet beslutte.

En Morgen tidlig ved Foraarsjævndøgn 1808, før Solen stod op i øst over Bæltet, kunde dens Skær ikke maale sig med det Flammehav, der glødede i Vest og fik Huse, Marker, Skove og Vande vidt om til at rødme. Det var da Koldinghus gik op i Luer, stukket i Brand ved Uforsigtighed af de kuldskære Spaniere, der stoppede Kaminen i Vagtstuen fuld af Halm. Inden Solnedgang var Slottet en Ruin. Underligt maa det have været at se de smaa sortsmudsede Sydlændinges Adfærd ved denne Lejlighed; den stak vel svært af mod de koldsindige Nordboers. Det var kun i Napoleonstiden, at saadan Nord og Syd blev rystet sammen.

Endnu en Nat ved disse Vande vil vi mindes — i de lyse Nætters Tid. To Maaneder igennem var i 1849 Fredericia bleven belejret. Vidt

og bredt havde Bredderne givet Genlyd af Kanontordenen. Fra Banker ovre i Fyn og langt inde i Jylland havde man Dag for Dag spejdet efter Røgen og gjort sig Slutninger om Belejringens Fremskriden. Mer og mer havde Oprørerne indesluttet Fæstningen, og deres Batterier skød nu ogsaa ud over Bæltet. Snart vilde Forbindelsen med Fyn være afskaaret; nye Forraad og friske Tropper vilde saa ikke længer kunne føres over til Fredericia, og de af Kampen udmattede ikke længere faa Hvile i Fyn. Da samlede Bülow alle de Tropper, han kunde raade over, Rye kom fra Helgenæs, de Meza fra Als og Hovedstyrken fra selve Fyn. Før Sundet endnu var helt lukket, førtes de over, og Natten til den 6. Juli gjordes det Udfald, der sprængte Belejringsringen og gav Danskerne deres Mod og Tro tilbage. Nu minder »Den tapre Landsoldat« og flere andre Monumenter i Fredericias ellers saa kedelige Gader herom. — Ogsaa Kolding har haft sin Slagdag i 1849: den 23. April. I Byens Gader og frem og tilbage over Koldingaa bølgede Kampen. Slaget var daarligt ledet fra vor Side, og sammen med Ulykken i Eckernførde Fjord fremkaldte det den triste Stemning i Folket, som først den 6. Juli blev bortvejret.

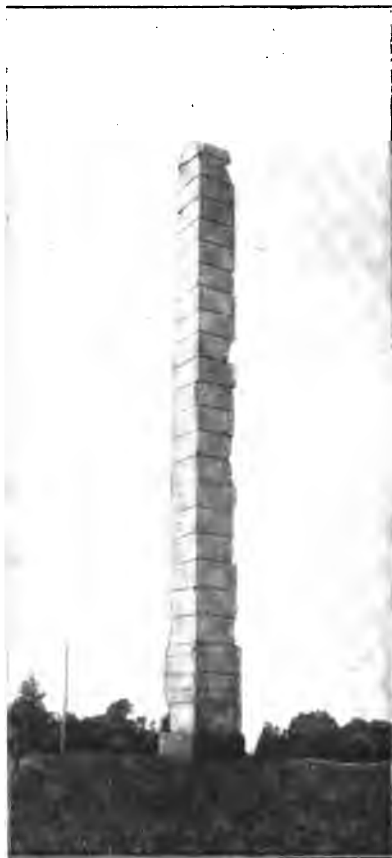

Fig. 208. Støtten paa Skamlingsbanken.

Fredeligere, men ikke mindre betydningsfulde Stævner er foregaaet i disse Egne. Derom minder Støtten paa Skamlingsbakken. Paa denne, det gamle Sønderjyllands højeste Top med den vide Udsigt over de tre Landskaber: Nørrejylland, Sønderjylland og Fyn, stævnedes til det første Folkemøde, som var set i Danmark, siden de gamle Landsting tabte deres

Betydning. Det var i 1843 og i de følgende Aar indtil 1864. Størst var Mødet i 1844, da 12,000 Mennesker kom sammen her. Hvad vil det ikke sige i en Tid, som endnu ingen Jernbane kendte, og da der i hele Danmark ikke var mere end en halv Snes smaa Dampskibe. Til Vogns, til Fods, til Baads kom de fra alle tre Landsdele; ja, fra den fjerne Hovedstad bragte et Dampskib Deltagere. Og hvorfor kom de sammen? Jo, fordi Sønderjyderne var bleven sig bevidst som Danske og ikke vilde regnes for Tyskere, som deres Embedsmænd vilde gøre dem til, og fordi de Danske fra Kongeriget vilde fortælle dem, at de vilde staa Last og Brast med dem i deres Kamp for Frihed og Ret, for Modersmaal og Folkefølelse. Saa stærke og frie Ord, saa frejdige og forhaabningsfulde var aldrig før talte i Danmark.

Som et Vers af Grundtvig lyder, der staar paa en af Mindestøtterne her:

»Ordet lød som Tordenbrag,
rulled over Skoven,
ramte og som Tordenslag,
kasted Glans paa Voven,
tændte Baal i Kæmpefavn,
tændte Skamlingsbankens Bavn
med de klare Luer«.

Lad os høre nogle af Ordene. De har været lette at forstaa, for Banken egner sig udmærket til at tale paa. I en lille Dal nær Toppen staar Talerne, og Tilskuerne sidder paa den grønne Bakke, der runder sig naturlig som en Cirkus, Række over Række opad.

Saadan talte den sønderjydske Bonde Laurids Skau fra Sommersted: »Om Ære og Frihed kan kun der være Tale, hvor man nyder Borgernes almindelige og nødvendige Rettigheder. Den, som i Statens Navn skal tale til os, er pligtig at tiltale os i Landets Sprog... og naar Staten forlanger vor Tale, hvor det saa er ... maa vi have Ret til at bruge vort Modersmaal .... Nordslesvig er ikke en Kirkegaard, hvor den danske Nation vil stede sin Nationalære til Jorden«.

Der holdt Grundtvig sin berømte Tale, om hvilken han selv har udtalt, at aldrig havde han fundet det lydelige, det fuglevingede Ord saa let, saa flydende, saa kækt, saa forvovent og saa lykkeligt paa sine Læber: »Ja, Nordslesvigeren blev ved at tale Dansk trods alle tyske Forbud. Det skal efter Aarhundreders Forløb være det kernefulde Udtog af eders Kæmpehistorie; thi dette lille Ord indeslutter da i sig baade Kampens Storværk og Sejrskransen. Men skal denne Tungernes Trætte avle saadan en glimrende Sejr for den danske Tunge, da er aabenbart en Højskole nødvendig, i mange Aar min sødeste Drøm og mit bitreste Savn. Derfor rejser en Højskole i eders Midte. Lad det ikke standse eder, at der i hele Danmarks Kongerige ej findes Mønster eller Mage, men kommer i Hu, at ligesom I fra Hedenold var Danmarks Landeværn, saaledes var I ogsaa dets kongelige Mærkesmænd, som gik i Spidsen og gav Løsenet. Hvor Danmarks Rige og Danmarks Kirke oprandt, der maa ogsaa Danmarks Skole opbygges«. Derefter fortalte han Sagnet om Vermund og Folke, og endte: »Nu skal der ikke løbe mere Vand til Strande, før alle Danemænd gør det Kæmpeløfte, at før de indrømmer Fjenden et Haarsbred af Marken, før skal de gøre som Folke og tømme hver sit Bæger af det varme Hjerteblod. Da skal ogsaa denne vor Forsamling paa Skamlingsbanken, ogsaa dette vort ærlige Kæmpeløfte mindes efter Aarhundreders Forløb og berømmes i langt bedre Tider, end de, der nu lyder i Sky fra det danske Fostbroderlag«.

Danmarks mest veltalende Politiker, Orla Lehmann, udtalte: »Den Erkendelse slaar stedse dybere Rødder, at vort fælles Fædrelands Ve og Vel, dets Genfødelse og Forherligelse eller dets Ydmygelse og Undergang beror paa den Sag, hvorfor Nordslesvigerne lider og kæmper. De vil sejre, naar De kun tilegner Dem den vanskeligste af alle politiske Dyder, en urokkelig Udholdenhed, der nok giver Tid, men aldrig giver efter«.

Sønderjyden Chr. Poulsen sagde: »Et Folk er kun fortabt, naar det fornægter sig selv«.

Digteren Goldschmidt forestillede sig selv: »Jeg er Jøde, hvad vil jeg imellem jer. Aa jo, det er netop rigtigt, at jeg er imellem jer, thi Jøderne

bliver kun forhaanede og trykkede i fremmed Land, men I bliver det i eders eget. Jeg har en Ret til at være her saa vel som nogen. Min Moder talte Dansk til mig; paa Dansk har min Aand indsuget, hvad den ved. Naar jeg er glad, glæder min Sjæl sig paa Dansk, og naar jeg er bedrøvet, sørger den paa Dansk. Og derfor gjorde det mig ondt lige ind i Sjælen, da man her forgreb sig paa det danske Sprog, og derfor er jeg uvilkaarlig kommen her tillige med de andre til det Sted, hvorfra Smerten udgik, ligesom Katolikken valfarter til det Sted, hvor hans Helgen led«.

Til Minde om disse vækkende Møder rejstes Støtten kort før Krigen 1864. Men i 1864 sprængte Preusserne den i Luften og solgte Stenene bort ved Auktion; patriotiske Mænd i Omegnen købte dem dog i Haab om bedre Tider, og da Bakken ved Freden kom til at ligge Nord for Grænsen, blev Støtten atter rejst med sine afsprængte Hjørner og Kanter. I senere Aar er der atter bleven holdt Møder deroppe. Den svenske Højskoleforstander Holmstrøm indviede Mindestenen for Grundtvig, og Nordmanden Bjørnson har heroppe talt til Tusinder fra begge Sider af Grænsen.

Det er den Dag i Dag ret vanskeligt at komme ud til Skamlingsbanken, naar man da ikke holder af Apostlenes Befordring. En Gang om Aaret maaske samles her de mange Tusinder, og fra Bakkens Top ses alle Veje mellem Hegnene sorte af de vandrende og kørende Skarer, men til daglig ligger den øde hen, og man kan i Fred hengive sig til Skuet af den rige Natur og det Danmarkskort, der i samme Størrelse som Originalen, fordi det er Originalen selv, udbreder sig for ens Fødder. Der er et andet Sted inden for dette Omraade, hvor der Dag efter Dag, ja Natten med, hersker den livligste Færdsel. Det er paa Fredericia Banegaard, hvor Hovedfærdselsvejene i Danmark fra alle Verdenshjørner krydses, hvor der Døgnet igennem er Uro, fordi hver skal ud af sit Tog eller sin Dampfærge og over i andre Tog eller ud paa Dampfærgen, alt efter som han skal Nord paa i Jylland eller Vest paa eller ned i Sønderjylland eller til Fyn, til Sjælland, til Hovedstaden. Alle danske Dialekter høres, og alle Samfundsklasser blandes her mellem hinanden. Skoledrenge, der skal hjem i Ferien, gamle, der skal se til deres Børn i det fremmede, Soldater, der

skal tilbage til Tjenesten, handelsrejsende, syge, hvem et Ophold paa et Hovedstadshospital er paabudt, Skuespillere paa Turné, Rigsdagsmænd, Folk, der rejser til Møder og Folk, der rejser for at komme i Ensomhed, alle færdes de her. Det hele Danmarks Befolkning i alle dets Afskygninger kan du her studere. Det er en levende Bro, der gaar over Bæltet. En Bro, der har lige saa stor Betydning for Sammenbindingen af vort Folk som de festlige Møder med de stærke Ord og de store Følelser.

VIII. MARSKEN.

Et Barn i en stor By har flere og mangfoldigere artede Indtryk og Fornøjelser at optage i sig end det Barn, der vokser op i en lille By eller paa Landet. Det har Teater og Musik, Soldater og Optog, Gadeliv og Butiksudstillinger, Museer og zoologiske Haver, ædlere og grovere Morskab imellem hinanden; nogle af Fornøjelserne er dog ikke blot til Lyst, men ogsaa egnede til at belære og til at opdrage. Barnet i den lille By eller ude paa Landet maa savne de fleste af disse Ting, eller har dem kun sjældent, eller har dem kun i fattig Form. Kan dog hænde, at de Adgange til Glæde og Fornøjelse, der findes uden for Storstaden, besidder Egenskaber, der gør dem mere skikkede til i det lange Løb at virke paa den unge, stemme ham inderligere, præge ham dybere, give ham varigere Minder for Livet. Der er Samlivet med Naturen, som sporer Iagttagelsesevnen og Skønhedssansen, der er Roen, som giver Lejlighed til Eftertanke og gør de enkelte store Begivenheder, som afbryder den, saa meget mere indgribende; der er selve disse Begivenheder, som, fordi de kun sjældnere forefalder, øger Glæden og Spændingen forud for deres Tilbagekomst og bevarer Friskheden, ogsaa naar de gentages. Der er omvendt de dagligdags Ting og Hændelser, som anderledes kan uddybes og optages i Kærlighed og Taknemmelighed.

Det kunde tænkes, at den lille By Ribe, der ligger saare afsides og fører en meget stilfærdig Tilværelse, netop saa udmærket egnede sig til at være et Opdragelsessted. Byen er lille, men dens Minder er store, dens Huse er

lave og ydmyge, men dens Domkirke er stolt og prægtig, dens Beliggenhed er paa det jævne og for det overfladiske Blik kedelig, men den rummer en Herlighed for den, der har Evne til at dvæle, Livet gaar i den til daglig saa slidelig med graat i graat, men der er Dage i Aaret, hvor det blusser op, og hvor ingen kan unddrage sig dets Kalden. Og det er paavirket af den omgivende Natur i en Grad, som ingen Københavner paa Forhaand forstaar.

Nu hører vi først lidt om Byens Historie, dernæst om dens Omgivelser og saa om Nutidslivet i den.

Fra Skagen indtil Blaavandshuk ejer Jylland ikke en eneste naturlig Havn og har en Kyst, som langt mere skræmmer end indbyder: de golde Klitter paa Stranden, de farlige Revler, som Brændingen brydes mod ude i Havet. Og uheldigvis vender denne Kyst frem netop mod de Lande, hvorfra Danmark i første Række skulde hente Paavirkning til Øgelse af sin Kultur, fordi det er dem, der fra Middelalderen har været de vigtigste Foregangslande, England, Frankrig, Nederlandene, Rhinlandene. Saa meget mere Betydning maatte det da faa, at Kysten fra Blaavandshuk til Danmarks Sydgrænse skifter Karakter. Ganske vist fortsættes Klitrækken, men nu paa Øer, der skærmer om et roligt Hav, til hvilket der mellem Øerne fører dybe Løb ind. Een Ting har Skibene inde bag Ørækken: Læ. Men de Steder, hvor Skibe kan lægge til, er alligevel kun faa, fordi Indhavet er fladt og grundt og ved Ebben ligger tørt med Undtagelse af de smalle Løb. Disse er udhulede af Aaløbenes Vand inde fra Fastlandet, og Aaernes Mundinger bliver derfor de naturlige Anlægssteder. Men alle Steder i Aaminderne kan man ikke lægge til, for ogsaa Landet vidt og bredt sættes ved stærkere Flod under Vand, saa ingen Varer vilde kunne udlosses uden Fare for at skylles bort, ingen Telte, Boder, Huse, Byer faa sikkert Fæste og ingen Markeder, Sammenkomster afholdes. Først paa de Steder oppe i Aaerne, hvor Bredderne bliver saa høje, at de ikke er udsatte for sædvanlig Flod, er Lejlighed til at tage faste Boliger, og paa saadant et Sted er netop Ribe blevet til. Der er andre Aaløb baade sydligere og nordligere end Ribeaa, som falder ud i Lagunehavet paa Sønder-

jyllands Vestkyst, men Ribeaa har faaet det ældste og største Byanlæg, fordi den var den mest sejlbare, og fordi det største Opland kunde samles her. Det blev efterhaanden meget stort; thi Jyllands Indførsel og Udførsel kom for største Delen til at gaa over denne By, den blev Porten til Vest- og Sydeuropa, hvor man forsynede sig med fremmede Varer som Klæde og Vin, og hvorfra Landets egne Produkter, Korn, Flæsk, Smør, Fisk og Heste udførtes; i senere Tid især Stude.

Ingen By omtales saa tit i Middelalderens Folkeviser, eller rettere, Ribe er i Folkeviserne omtrent det samme, som om der havde staaet By alene. »Hr. Esbern drager til Ribe, det Skarlagen ny at købe.« De sammensvorne mod Erik Klipping »red dem til Ribe og lode dem Klæder skære«. Valdemar Sejr siger: »Vi ville fare til Ribe i Aar, vi skulle vel Smede til Lande faa«. Det er Ribe som det Sted, hvor det største Udvalg af Varer og de bedste Haandværkere fandtes. Liden Kirsten, Kong Valdemars Søster, vil Kongen i sin Harme lade alle træde paa, da hun er død: »Vi begraver hende paa Riber Gade, hver Dag under vor Hesteplade«. Det er Byen med den store Færdsel. I Visen om Karl Algotsen omtales Gangere, »der i Ribe runden«. Over Ribe udførtes de gode danske Stridsheste, de var berømte vidt om i Europa. I en islandsk Vise bliver en Adelsmand dræbt af sin Følgesvend paa Vejen fra Ribe. Det er Ribe, der er kendt over hele Norden som det Sted, hvor Folk søgte til og fra. »Det skal hun have til Skrædderløn: Ribe og saa alt Riberlen«. Det er Byen, der gav Kongen de store Indtægter gennem Tolden. Tovelil siger: »Han gav mig Len, han gav mig Gods: Ribe og Ringsted og Lund derhos«. Det er de tre Midtpunkter i hver af Rigets Hoveddele. Riber-Ulf er »Kongen tro og huld«. Kongens bedste Mand maa have Kongens bedste Len. »Der gaar Dans paa Riberbro, Slottet det er vundet.... for Erik Kongen hin Unge.« Denne Fortælling er maaske historisk og at henføre til Erik Plovpenning. Saa er der endelig Visen om Dronning Dagmar, der laa udi Ribe syg, og Kong Valdemar, der sprængte til hendes Dødsleje saa hurtigt, at der han kom til Ribe, da var han Mand alene, mens han fra først af var fulgt af hundrede Svende. At Dagmar er død i Ribe, er historisk, men gennem Folkevisens

Skildring er Ribe bleven omgivet med det fejreste poetiske Skær fra vor Middelalder.

Med Handelen kom Kulturen. Ogsaa Kristendommens Udbredelse har fulgt de givne Handelsveje. I en Handelsby som Ribe samledes baade de Købmænd, der hørte hjemme i kristne Lande, og de nordiske Købmænd, der paa Færd til kristne Lande selv var bleven døbte. Derfor blev det naturligt, at Ansgar c. 860 grundede sin anden Kirke i Danmark her. Og ligesom Missionærerne i sin Tid over Ribe kom til Danmark, saaledes drog herudfra Pilegrimsfærderne senere, da Landet var bleven kristnet, lige til det hellige Land. Paa to Døgn kom man fra Ribe til Mundingen af Maasfloden i Holland, paa to Dage og een Nat videre til Cornwall i England, derfra paa een Dag til Bretagne i Frankrig, derfra i tre Døgn til det berømte Valfartssted St. Jakob i Spanien og saaledes videre. Saadan fortæller en gammel Forfatter fra før 1100. Op til omtrent 1300 kan vi følge den Strøm af gejstlige og Pilegrimme, der agtede sig til Spanien, til Rom, til Jerusalem, og som sejlede ud fra Ribe. Og den Strøm af unge Klerke og Adelsmænd, der søgte til Midtpunktet for Datidens Kultur, Paris, har sikkert ogsaa brugt denne Rute, og det samme gælder den danske Kongedatter Ingeborg, Valdemar Sejrs og Knud den Sjettes Søster, da hun skulde drage til Frankrig for at ægte dets Konge.

Fra Ribes Middelalder staar den Dag i Dag Domkirken vidtsynlig i mange Mils Omkreds og dertil det lave Voldsted af Kongeborgen Riberhus.

Domkirkens Bygning begyndtes af den Biskop Ture, der sammen med fem andre Bisper faldt ved Fodevig 1134 kæmpende for Kong Niels. Den hører saaledes det 12. Aarhundrede til og er jævnaldrende med Domkirkerne i Viborg og Lund. De ligner ogsaa hinanden som tre Søstre, men dels oprindelige Forhold ved Kirken i Ribe, dels senere Forandringer har gjort, at denne synes mægtigere, friere og lysere end dens Slægtning i Viborg. Den har ikke et fladt Loft som Viborgs Langskib, men vidtspændte og højtliggende Hvælvinger med store Vinduer under. Mærkelig er den ved sit Raaemne. Her faar Ribes Beliggenhed sin Betydning paa dobbelt Maade. I Ribes Omgivelser, Marsken, findes der ikke og kan ifølge Betingelserne

for Marskens Dannelse ikke findes en Sten saa stor som en Haand, endsige en, der kunde bruges til Byggemateriale, og at faa Istidens Granitblokke hid oppe fra Landet var altfor besværligt. Men Søvejen var glant og lige, og ind gennem Maases Munding, som vi nævnede før, er Skib paa Skib kommet glidende fra Ribe og er stævnet op ad Rhinen. Højt oppe ved denne Flod og umiddelbart ved den fandtes i Stenbrud et i mange Maader fortræffeligt Raaemne, let af Vægt og let at bryde og tildanne. Det var en størknet og sammenpresset Masse, Tuffen, som tidligere Jordperioders Vulkaner havde aflejret. Maaske har dog Ribeskuderne ikke behøvet at hente den her højt oppe ved Brudene, men har kunnet tilhandle sig Stenene i Holland, hvor der altid var store Oplag af dem til Bygningsbrug, Hollands egen Jord er jo ligesom Ribes Omegn Marsk uden Bygningssten, og det maa være Hollænderne, der først har lært Ribebisperne at udnytte det Materiale, de selv søgte andensteds.

Hvilket broget Billede har ikke frembudt sig i Middelalderen paa Ribeaaens grønne Bredder, hvor for længst al virkelig Sejlads er ophørt. Skib paa Skib er kommet over Havet med sit Kastel for og bag og sin Ladning af de gulgraa Tufsten midtskibs. For og agter har der vel under Dækket været anbragt en Del Tønder med Vin, der kom fra samme Egn som Stenene, og Baller med flamsk Klæde har vel ogsaa været med om Bord. Danske Pilegrimme paa Hjemrejse har været glade ved for første Gang efter lang Tids Forløb at høre deres Modersmaal fra Søfolkenes Mund og frit at kunne lade Tungen løbe om alle udstandne Genvordigheder og de mærkelige Ting, de havde set i de fremmede Lande. Købmænd, hvis Modersmaal egentlig var Nedertysk, har vel formaaet at være Tolke mellem Skipperen og en fransk Munk, som havde Ærinde til et af sin Ordens Klostre i Danmark. Vanskeligt har det været, selv naar Dagstid og Tidevande tillod det, at pejle Knudedyb, som mellem de lave Klitøer førte op til Ribeaa, omend Domkirkens Taarne allerede herude kunde vise Vej. Og Sejladsen op ad Aaen med det slangebugtede og grundede Løb har heller ikke været let, særlig naar man skulde forbi et Skib for Udgaaende. Fra det lød Brægen af Stude og Vrinsken af Heste, som oven i Købet

slog med Hovene i Dækket, og et Vindpust førte maaske en stram Lugt over til det Skib, der gik op ad Aaen, en Lugt af Sild og Klipfisk, som tilligemed Smør og Flæsk udgjorde den døde Ladning. Maaske har der i Forstavnen staaet en ung Klerk og stirret fremad, skønt han godt vidste, der var langt til hans Ønskers Maal, det fjerne Paris, hvortil han droges ikke blot af sin Lærdomstrang, men ogsaa, fordi hans Fantasi var fyldt med Billeder af alt det Liv og den Skønhed, der ventede ham der. Og ved hans Side har en gammel Ridder staaet, der ikke vidste bedre, end mens han endnu var vaabenfør at komme til at slaa et Slag blandt de vantro, der trængte Jerusalem, ja maaske helst af alt vilde lade sit Liv i den Jord, hvor Kristus havde ofret sit. Saa lagde man endelig til ved Bolværket, og mens Vintønderne var lette at rulle i Land, og Klædeballerne ogsaa let transporteredes bort, mens den fremmede Munk søgte det Kloster, der var ham anbefalet, og Købmændene deres Herberge, og Pilegrimmene begyndte med i nærmeste Kirke at takke Gud for den lykkelig overstaaede Rejse, var det vanskeligere Sten for Sten at losse Tuffen. Bispen selv havde sendt nogle af sine Kannikker ned for at undersøge Ladningen, som med Utaalmodighed var ventet. Nogle Herremænd, der havde ført de Heste, de havde opdrættet, til Ribe til Salg, er drevet herned for at se, hvilken Købmand Vinen skulde lagres hos, og de Studedrivere, der var kommet Ugers Rejse med deres Flok over de sorte Heder, havde nu gode Stunder til med Øjne og alle Sanser at sluge de uvante Fremtoninger og til med jydsk langsom Nysgerrighed at fritte de ankomne Skibsfolk, før de vendte tilbage til deres afsides Hjembygd. Stude-Karre paa Karre med Tufsten skumplede saa langsomt hen paa Domkirkepladsen, hvor Kirken stod halvfærdig med Stilladser om, hvor der atter mødte en Liv og Røre, hvor Kranerne knirkede, og Arbejdsmændene raabte i Takt, naar Stenene blev hejsede til Vejrs, og hvor Hamre og Mejsler sang, idet Stenhuggeren slog dem mod Stenene. Saadan er det gaaet Aar for Aar, indtil endelig Kirken har kunnet blive viet og Messen sunget i den. Ved denne Lejlighed har sikkert ogsaa Kongen været i Ribe. Da er Stedets Livlighed for en Tid bleven forøget, idet Folk fra det halve Jylland er søgt did, dels de, som

havde Klage og Kære at fremføre for Kongen og Gunst og Gave at udbede sig, dels de, der kunde gøre Forretninger, hvor baade smaa og store kom sammen, og endelig de, der kun dreves af Nysgerrighed.

Noget lignende som den Pebling, der under Domherrernes Tugt og Tilsyn i det 12. Aarhundrede opfostredes ved Domskolen i Kirkens Læ, daglig paa sin Skolevandring kunde blive Vidne til, har ogsaa Drengene i Ribe i vore Dage i et kortere Spænd af Tid kunnet følge. Fra 1883 til 1904 foretoges en grundig Udbedring af den ærværdige Kirke. Stilladser var atter rejst om hele Bygningen til det øverste af Taarnene og indvendig til Hvælvingernes Issepunkt. Og kyndig og varsom Haand har rettet, hvad der i Løbet af otte Aarhundreder var blevet vrangt, og tilføjet, hvad der helt var forsvundet. Ikke blot Mennesker havde været onde ved Bygningen og Ildsvaade mishandlet den, men ogsaa Naturen selv har handlet ilde med den. Stormfloder har sat deres Vand ind over dens Tærskel; en Orkan fra Vesten bragte Julemorgen 1283 Kirkens store Taarn til at falde ned, saa de nærmeste Hvælvinger knustes, og mange Mennesker omkom. Og mere end af øjeblikkelige Ulykker var Kirken bleven medtaget af Vinterstormenes stadige Angreb paa dens Mure. Den oprindelige Tufbeklædning var skallet af, og Kirken gjorde udvendig Indtrykket af at være opført af Tegl. Saaledes har Ribes ejendommelige Beliggenhed med de stærke Vestenvinde og i den lave Marsk haft Betydning ogsaa for Domkirken. Nu ved Udbedringen kom atter Tufstensladning paa Tufstensladning fra Rhinen, saa den igen fik sit gamle Raaemne. Af Historie har Ribedrengene kunnet lære en Del hos Domkirken, og Indtryk af, hvad der er skønt, har de modtagelige iblandt dem ogsaa kunnet nemme, alt efter som Stilladserne nedtoges, og Kirken viste sig forynget. De runde Buers rolige Vægt paa Korslutningen, i Galerier, Vinduer og Blindinger, den store Rytme i de vidtspændte Hvælvinger, den rige Lysvirkning og Farvespillet i Granitten, Sandstenen og Tuffen, de prægtige søjlebaarne Galerier over Sideskibene. Og da Kirken paa ny skulde aabnes, kom Landets ældgamle Konge Kristian 9. til Stede med et Følge af Landets bedste Mænd. Den Dreng, der saa Kongen, vil som gammel Mand ved 1960 kunne for-

Fig. 208. Ribe Domkirke.

tælle om en Fyrste, hvis egne Erindringer gik tilbage til 1830, til Frederik 6.s Dage. Og maaske vil han i et Danmark, som atter er helt og frit, kunne huske de Tusinder af Sønderjyder, der den Dag stævnede til Ribe, fordi de selv under fremmed Aag følte sig som Led af det danske Folk

paa dettes Højtidsdage og vilde hilse den Konge, der kun et Aar havde hersket over dem, men som de var knyttede til med Troskabens Baand.

Riberhus har noget vanskeligere ved at nære Fantasien, eftersom det kun er et Voldsted. Over Graven, hvor Sivene rasler, kommer man ind paa nogle grønklædte Høje, hvor som ved Lejre Faarene græsser paa Vold. Man har vanskeligt ved at genopbygge sig Borgen, som den saa ud, dengang Kong Niels 1127 her holdt sin Søn Magnus' Bryllup, thi i Ribe kunde alt Bryllupsudstyret bedst faas. Derfor var det vel, at ogsaa Valdemar Sejr 102 Aar efter fejrede sin Søn Valdemar den Unges Bryllup her. Fire Aar efter 1127 laa Magnus slagen paa Valen ved Fodevig, to Aar efter 1229 ramtes Valdemar af Vaadepilen paa Refsnæs. Siden har Borgen været underkastet skiftende Skæbner, hvoraf i hurtig Følge enkelte skal fremhæves: Her overraskede Hertug Abel Erik Plovpennings Døtre og Hof, her døde Kristoffer 1. bandlyst; i ti Aar havde Grev Gert af Holsten det inde. »Kong Volmer stod i Halle og delte Borg og Land ... Til Kalv jeg giver Ribe, der kan han gaa paa Græs.« Lige ned til Torstenssonfejden 1644, da Slottet flere Gange belejredes af Fjender og Venner. Da havde Danskerne faaet hejst Kanoner op paa det store Domkirketaarns flade Tag og beskød herfra Svenskerne paa Slottet.

Riberhus Slotsvold er rigtig et Sted til at lege Krig paa. Kampen gaar med Brydning og paa Næverne løs, baade naar det gælder om at forsvare den snævre Adgang og om at storme op ad Voldskraaningen. Men naar Ven og Fjende forpustede og forkradsede har sluttet Forlig, og de udmattede strækker sig ved Siden af hinanden paa Skrænten, kan det være, deres Tanker faar Ro sammen med deres Kroppe, og maaske uden at gøre sig det selv klart, gribes de af Naturen og Landskabet. Det er blevet henimod Aften, og Himlen skumrer bag om Ribe By, som Drengene har i Ryggen paa sig. Men ligefor dem er Solen gaaet ned, og i Disen ude over Havet farves Himlen pragtfuldt rød mellem Skystriberne, og et Genskin af det røde falder ogsaa hist og her paa Aaens Vande, der slangebugtet kan følges langt ud. Over den store flade, næsten ubeboede Marskslette sænker Mørket sig ganske stille og jævnt, mens Solglansen trækker

sig længere og længere i nordlig Retning, og mens Dampene stiger op af Engene. Langt ude kan endnu Indhavets Strime skimtes og bag den Øerne, hvor Fyrene tændes. Stilheden for Øje og Øre synes dobbelt stor, naar den brydes af en Flok Vildænder, der er skræmmede op af Sivene, af en forsinket Stork, der paa brede Vinger stiler hjem mod Reden paa Hustaget, af en Hunds fjerne Gøen eller Faarets Brægen lige ved en. Ogsaa Barnet kan da gribes af Vemod, af Følelsen af noget, det ved ikke hvad. Da bygger maaske Riberhus sig op for ham bedre end før, mens han i Leg stormede det, og Fortidens Skikkelser bliver levende.

Men Sommeraftenen er ogsaa dejlig i Ribe, naar man nede paa Aabredden, hvor Vandmøllens Brus fornemmes, stille løsner en Baad og med dæmpede Aareslag ror sig op ad Aaen, mod Strømmen. Først med Haver paa begge Sider, inde i Byen, hvor Vandet er delt i flere Arme, der omslutter Øer, indtil man oven for Byen kommer ud paa den brede samlede Strøm, der synes mindre anselig paa Steder, hvor Sivene har faaet Lov til at fylke sig ud fra Aabrinken. Da faar man Byen mellem sig og den sjunkne Sol, og op mod den endnu klare grøngraa Himmel tegner sig Domkirkens sorte Skyggemasser med det mægtige Taarn højt til Vejrs.

Sommerformiddagen derimod skal nydes fra dette Taarns Platform. Da skinner det i Solens Straaler lystigt med Farver; Kirkens gule Tufsten med det blaagraa Blytag over; Byens røde Hustage mellem Havernes mørkegrønne; de lysegrønne Enge baade oven for og neden for Byen, hvor de breder sig mere og mere ad Havet til, Havets blaa Stribe og de hvide solbelyste Klitter paa Fanø og Røm. Man har ikke Marskens planrette Flade saa nær ind paa sig som paa Slotsvolden, men man overskuer den helt mod Nord, indtil den hører op nær Esbjærgs rygende Fabriksskorstene, og mod Syd indtil langt inde i Sønderjylland Gassehøj med sin Kam af Kæmpehøje som et Forbjærg skyder sig fra Geesten frem i den. Aaen, som i Aftes afvekslende var skygget og flammerød, iler nu munter sølvblaa gennem det grønne.

Det er Sommerens Stilhed over Ribe, men den har ogsaa sin Uro og sin Larm. Det er, naar Høslættens Dage kommer, da mærkes det, at

Ribe, hvor der nu er liden Industri og liden Handel, drager en væsentlig Del af sin Næring fra Engene deruden om lige saa godt som Landsbyerne langs Marskens Rand. Høslætten er Aarets Festtid her i Vestslesvig. Da hentes Leerne frem, og Byerne genlyder ved Middagstid af Æggene, der i alle Gaarde bankes, hares. Hen paa Eftermiddagen gaar Folk ud i Engene med Le og Rive, Karle og Piger, og ihærdig arbejdes der med kraftige Drag i det svære Græs indtil henimod Midnat; saa hviles der indtil det første Dagskær, og Arbejdet holder ved indtil hen ad Middag. Efter Middagssøvnen begynder man atter ved 4—5 Tiden, og saadan kan det gaa en Maaned igennem. Da stakkes Høet i Tusinder af Kupler ude i Engene, og Læs paa Læs køres hjem i Laden. Da er ogsaa Børnene med i Engen og hjælper efter Evne med at rive og stakke. Men tre Søndage i Træk er det Holmesøndag. Da drager alle Folk fra Ribe ud i Engene, Ribe Holme, som næsten helt omsluttes af en af Aaens Bugtninger. Der færges man over Aaen, der er Karruseller og Beværtninger, Dans og Lystighed til den lyse Morgen, og er man træt, lejrer man sig i den dæmrende Nat i det duftende Hø. Og man glemmer aldrig den Nat. Saadan holder Ribefolkene Skovtur, for de har tre Mil til virkelig Skov.

Saa efter Høslætten bliver Heste, Kvæg og Faar drevet ud over Engene og gaar der til langt ud paa Efteraaret. Da har man det Syn, som den gamle Bonde i Nørrejylland, som havde været Studedriver i sin Ungdom, længtes efter endnu en Gang i sit Liv, inden han døde, det skønneste, han havde kendt: at staa paa Geestranden og lade Blikket glide hen over de Tusinder af broget Kvæg, som fremkalder Afveksling og Liv ude paa de store Vidder. Men der kan komme Øjeblikke, da al denne Herlighed staar i Fare. Havet kan ved Sommertide gaa ind over Landet og brede sig over hele Fladen, og indtræffer det i Høslættens Tid, kan det slagne eller stakkede Hø bortføres af det, tages med, naar Floden gaar tilbage, eller aflejres langt borte i Hundreder af Læs sammendyngede. Det er saa forholdsvis ligegyldigt, at man ikke kan skelne, hvad der er mit, og hvad der er dit, det meste er saa medtaget, at det er ret værdiløst. Og Dyndet, som har lejret sig over Eftergræsningen, gør denne ikke til at æde for Kvæget.

Langt værre er dog de Stormfloder, der indtræffer om Efteraaret, mens Kvæget endnu gaar derude. Naar Vinden gaar om i Nordvest, og dens uhyggelige Lyde piber om det høje Domkirketaarn og rusker i de lave Landsbystraatage, er der Fare paa Færde. Da er det kun Kvinderne og de mindre Børn, der bliver hjemme, da maa ellers alle ud for at bjærge Kreaturerne, inden Floden naar sit højeste. De ellers saa sindige Vestjyder bliver da fulde af Uro og Fart, højrøstede og kommanderende. Endnu er der Tid, for Vandet begynder kun saa sagtelig at stige i Grøfter og Bække. Faarene er man først ude om, for de er de mindste, de er daarlige Svømmere og mest forfjamskede, men de maa i Vandet, og er et Faar først begyndt, følger de andre efter. De skal reddes op paa de højere liggende Værfter, der hist og her er opkastede ude i Fladen. Saa kommer Turen til Hornkvæg og Heste; nu er Vandet steget, og de maa reddes ved Svømning, men undertiden kommer man for sent til at løse deres Hilder eller Sammenkobling, undertiden er de saa forfrosne, at de ikke magter at svømme. Derfor er Hurtighed saa nødvendig.

»Men ogsaa blandt Menneskene kræver Havet ved saadanne Lejligheder sine Ofre. I de fleste Byer ved man at fortælle om Folk, der i en eller anden Stormflod har sat Livet til. Eller ogsaa har de med Nød og næppe bjærget Livet ved at binde sig fast til en Ledpæl eller en Mølle. Her har de da, rystende af Kulde, maattet friste Livet, indtil Vandet atter sank, og mangen en forvandt aldrig Følgerne af dette Ophold. Adskillige er der ogsaa, der har staaet en Flodtid eller en Nat over ude paa Havstokken, mens man ikke inde fra Land var i Stand til at komme dem til Hjælp. Baade har man i Almindelighed ingen af. For faa Aar tilbage var der en modig Mand, der som en anden Søren Kanne red gennem Bølgerne langt ud i Engene og reddede to fra at drukne. Ved en Stormflod nogle Aar længere tilbage var der en anden, som red ud og bjærgede en Dreng, der Natten igennem havde holdt Livet oppe paa nogle sammenbundne Kornneg. — Naar Stormen har lagt sig, og Havet atter er veget tilbage til sit vante Leje, da sukker Beboerne over de Tab, som det vrede Hav har ført over dem.« (M. H. Nielsen).

Saadan lærer Børnene ved Ribe tidlig, at Livet ikke blot er Leg, at Værdier kan mistes, at Liv kan staa paa Spil. Det maa gøre dem alvorlige, det maa gøre dem eftertænksomme, hvert eneste ved, hvad Vinden er, og naar det er Flodtid. Men sunde Børn retter sig let, og naar saa Vinteren kommer, og Frosten sætter i, forvandles Engene, der staar helt under Vand, til de prægtigste Skøjtebaner, saa man kan løbe, om det skal være, tre Sogne igennem. Da synes de igen, at Livet er herligt, naar de glider hen over de spejlblanke Flader. Men saa kan Isfloden komme, naar Vestenvinden og Havets Tryk fører Ismasserne fra Kysten ind i Landet. Jo længere de gaar ind, des mere skrues de sammen, saa de kan blive høje som Huse, og Isskodserne virker som Kæmpeplove, der gaar hen over Landet. Jorden hules ud, Digerne jævnes, Veje sønderskæres, og Mure væltes, og Sporene er ikke udslettede, naar Foraaret igen klæder Landet i grønt.

Fig. 209. Tom Petersen: Ved Ribe Skibsbro under en Stormflod.

Ribe By ligger paa en Holm og dog er den ikke altid gaaet uskadt ud af Faren fra Havet. I den største Stormflod, der kendes, der indtraf Natten mellem 11. og 12. Oktober 1634, stod Vandet 5 Fod højt over Domkirkens Gulv, som ligger 12—13 Fod over daglig Højvande. Da gik Floden altsaa langt op paa Geesten. I Byen selv omkom kun 6 Mennesker, men langs

hele Sønderjyllands Vestkyst druknede mindst 11—12000, saa der er her Tale om en Naturulykke af de største. For Samtiden kom denne »Guds forfærdelige Syndflod« til at staa som et Varsel om Dommedag.

Dog selv under saadanne Forhold har ikke den jydske Humor forstukket sig. I Tanderup lige ved Ribe blev kun Gamle Palle i Live ved at klynge sig til en Hanebjælke i Laden. Da han bagefter fik at vide, at han var den eneste reddede, skal han have udbrudt: »Aa! Gid et aller waer go!« Slet saa rædselsfuldt var det ikke, da Konen vaagnede om Natten ved Lyden af Vandet i Stuen og vækkede Manden: »Jøsses, Tappen er nok gaaet af Øltønden«. Han op og i Vand til Knæerne: »A tænker ellers, te her er mer Øl end vort eget«.

Men hvorfor søger man ikke at skærme de store frugtbare Arealer ved et Havdige, saaledes som Marsken er værnet langs Vesterhavets Kyst fra Frankrig og til midt op i Sønderjylland, netop til det Sted, dansk Bosættelse afløser frisisk. Marskens Værdi forringes ved Oversvømmelserne, gode Græsser og Hvidkløver trives ikke saa godt, Kornavl og virkelig Kultur er umulig. Ja, Aarsagen har været den, at Ribe ikke har evnet at gøre sig gældende, fordi den siden 1864 er bleven en fattig By. Mere end tre Fjerdedele af dens Opland kom ved Fredslutningen til at ligge Sønden for Grænsen, som den kun er 6000 Meter fjernet fra. Alle Varer, der fra Ribe skal føres ind over den tyske Grænse, maa svare saa høj en Told, at det slet ikke lønner sig for Nordvestslesvigs Befolkning at købe dem her. Og hvad den havde af Opland tilbage, gik ogsaa for største Delen tabt, da den nye By Esbjærg anlagdes med sin store Havn, og Trafikken herpaa efterhaanden tog til. Over den udføres alle Vestjyllands Produkter, som i ældre Tid gik over Ribe, og indføres alt, hvad Vestjylland har Brug for. Ribes Havn er nemlig for længst ophørt at benyttes, Nutidens Skibe er for store, Aaen er sandet til og dens Løb for bugtet og besværligt.

Men Ribes Fattigdom og Stillestaaen har gjort, at Byen har bevaret et gammeldags Præg. Der kommer ingen nye Folk til, som kræver nye Huse, og man har ikke Raad til at bygge de gamle om. Derfor er det ikke blot Domkirken, der genkalder gamle Tider. Men det er dog ikke

saa fjerne Aarhundreder, som Gaderne bevarer Erindringen om. Det er fra Middelalderens Slutningstid, at der endnu staar nogle Storkøbmænds Huse af røde Munkesten, og der er Bindingsværkshuse med øverste Stokværk ragende frem over det nederste fra Aarhundredet efter Reformationen, som endnu adskillige Gader er fulde af. Et af de røde Munkestenshuse er blevet

Fig. 210. Marsken ved Tønder.

til Raadhus, og ogsaa dets Indre er morsomt. Der kan man i et lille Museum se Byens gamle Lov paa en lang Pergamentstrimmel, den berømte Riberret, og der kan man prøve Æggen paa Byens Skarprettersværd og faa Pinselsredskaber fra barbariske Tider spændt om sig. Gaderne er krumme og snævre, nogle rene Slipper, men der er rigelig Plads til Haver. Kastaniers hvide Blomsterlys og Lindeblomsters Duft hører med til Byens Hygge. Men der er ogsaa andre Lugte, man medtager, Lugt af Ko og Møg og Dynd og Hø. Alt det sammenarbejdet, det er Ribe.

IX. SØNDERJYDSKE FJORDE.

Fra Skamlingsbanken ser man flere Mile Syd paa ind i Sønderjylland. Næsten lige under ens Fødder ligger det lille aflange Vand Hejlsminde med snæver Hals og bredere Flade indenfor, det første Indvand efter Kolding Fjord. Det skulde egentlig slet ikke nævnes her, saa lille er det, hvis det ikke dannede det østligste Stykke af den nuværende Grænse mel-

Fig. 211. Starup Kirke ved Haderslev Fjord.

lem Danmark og Tyskland. Længere oppe er der intet af Naturen givet Skel, for Kærmølleaa, der munder ud i Noret og paa en Strækning afmærker Grænsen, er saare ubetydelig. Grænsen er draget helt vilkaarlig op i Landet; paa den ene Side af en Grøft eller et Hegn er man i Danmark, paa den anden Side er man i Tyskland. Land og Folk er det samme Nord og Syd for Skellet, det vil sige dansk paa begge Sider. Derfor har vi Lov til at inddrage ogsaa de næste Fjorde i en Skildring af Jylland. Jylland hører ikke op, hvor Grænsepælene staar.

Ved Haderslev møder vi den første Fjord, der til en vis Grad kan sammenlignes med Mariagers. Ikke ved sin Længde, der kun er to Mil mod Mariagers fem, men ved sin Smalhed. Længden vil dog blive anseligere, hvis vi har Lov til at regne Haderslev Dam med. Haderslev By ligger ganske vist inderst ved sin Fjord, saaledes som f. Eks. Vejle. Men i Steden for det flade England, der Vester ind fortsætter Vejlefjord bag om den Holm, hvorpaa Byen ligger mellem Vand og Eng, strækker der sig Vest for Haderslev en smal Indsø som Forlængelse af Fjorden

Fig. 212. Gammel Gaard af Egeplanker ved Haderslev Fjord.

over en halv Mil længere op i Landet. Ved et smalt og ganske kort Afløb staar Søen i Forbindelse med Fjorden, saadan som Mælaren ved Stockholm forener sig med Saltsjøn. Da Søens Overflade ligger to Meter over Fjordens, kan Afløbet drive en Vandmølles Hjul. Haderslev selv ligger altsaa ogsaa paa en Holm, men mellem Vand mod Øst og Vand mod Vest, og da Dalstrøget ikke som ved Vejle er bredt, men Bakkerne fra Nord og Syd nærmer sig Byholmen, har Byen, efterhaanden som den voksede, ikke kunnet faa Plads paa denne alene, men har maattet kravle op paa Højderne baade mod Nord og Syd. Den danner en Bro tværs over det lave med en Pille midt i, Holmen, og et Brohoved paa hver Bred.

I een Henseende ligner Haderslev Fjord slet ikke Mariager. Her er ikke Lyng og usle Sandmarker og forpjusket Ege- og Bøgekravl, mere Krat end Skov. Ganske vist har Istidssmeltevandet vadsket noget Ler ud af de nærmeste Skraaninger mod Vandet, men Fjorden snor sig ellers mellem de frugtbareste Marker med levende Hegn, saadan som de allerede mødte os omkring Kolding, og Bøgeskove glider fra Bakkehældene helt ned til Fjordspejlet. Hvor Skoven slipper paa den ene Side, tager den fat paa den anden, og somme Steder sejler man mellem Skov paa begge Sider. Fjorden gaar i mange Krumninger, og for hver ny saadan viser den nye Skønheder. Den er den blideste af de østjydske Fjorde, og den ligner helt igennem mere en Flod end en Datter af det salte Hav. Et Sted ligger en venlig Kirke lige i Skovbrynet, længere inde ligger en anden venlig Kirke, hvidkalket, spirprydet, ganske ensomt nede ved Fjordens Sivkrans, kun med sin hyggelige Præstegaard ved Siden. En tredje Kirke troner højere oppe, men skærmet af en Aas, der hæver sig beherskende op over alle de andre Bakker. Hveden staar gyldenrød struttende paa Markerne, de vilde Roser blusser i Hegnene, Abildgaardene slutter sig kælent om de velholdte Huse. Alt tyder paa en Velstand, der ogsaa strækker sig ned til Smaakaarsfolk, mens Mariager Fjord gaar gennem Østjyllands magreste Strøg.

De sidste tre Fjerdingvej har man Udsigt til Haderslev, skønt Sejladsen endnu besværes ved, at man skal sejle uden om fremskydende lave Engører. Op over Byen paa Byholmens højeste Del knejser Frue Kirkes svære røde Murmasse; paa begge Sider af den sænker Husene sig for igen at ride op ad Højder. Men Kirken igen beherskes bagude af Bøghoved, en sjældent smukt rundet Kuppel, som synes mægtigere, end den er, fordi den ganske for sig selv rager op over Dammen, og fordi den er tilvokset med unge Bøge. Som Dammen danner Fjordens Fortsættelse, afløses den selv i Vest af frodig Eng mellem dejlige og vidtstrakte Skove. Engen snævres ind, Skovene gaar sammen, efterhaanden som man følger op langs Aaen i Daldybden. En Vandmølle ligger »dybt nede mellem Banker ret som i en Tragt, hvor tykke Bøgestammer er Bankernes Vagt«. En lille

Sø, eller egentlig kun den opstemmede Mølledam, atter fortsat i en slynget Dal, men Dalens Bund bliver snart tør, skønt den i sin Tid er dannet af Afsmeltningsvandet fra Bræerne, og der er ingen Bøgeskov længere paa Siderne, men somme Steder Granplantninger. Jorden synes daarligere, Bakkehældene bliver lavere, til sidst saa lave, at man ligesom dukker op af Jorden, og for første Gang siden man sejlede Fjorden ind, har man det frie Udsyn. Men se, hvordan er nu Landet, ikke fire Mil fra Fjordmundingen; den flade, magre, sandede Hedejord, dog ikke Hede længere, men opdyrket og Lyngen kun visende sig i Grøftekanter og Diger og paa de mange Kæmpehøje. En Sænkning tager atter fat, saa lav, at den næppe fortjener at kaldes Dal, atter en Bæk, men den løber mod Vest, og Landet falder i den Retning. Vi er i Vestjylland. Vi kan ikke følge videre denne Gang, vi maa tilbage til vore Fjorde. Men det, vi skal lægge Mærke til, er, at hernede mod Syd er Jylland blevet smalt, og mens de selvsamme Jordbundsdannelser og Landskaber findes i Retning Øst-Vest som længere Nord paa, er hver af dem langt smallere, og det bliver lettere at naa fra den ene til den anden. Lidt længere Syd paa mødes en Fjord umiddelbart med Vestlandet.

Det er den ganske korte Genner Fjord. Stejlere Skrænter indrammer ingensteds en jydsk Havarm. Nordslesvigs største Højde næst efter Skamlingsbanken, Knivsbjærg, styrter sig fra 97 M.s Højde brat ned mod Vandet, hvorfra Toppen kun er 800 M. fjernet. Umiddelbart ved Kysten er der en Dybde af 20 M., saa de største Krigsskibe kan lægge ind her i sikker Havn, en Kiels Fjord i det mindre. Udenfor skærmes Flaadelejet af Barsø med sin lodrette 16 M. høje Klint mod Bæltet. Men naar denne sikre Plads for Skibe intet Byanlæg har faaet hverken i gammel eller nyere Tid, skyldes det Bristen paa tilstrækkeligt Opland, der kunde skaffe et Handelssted Næring, og for tidligere Tiders Vedkommende vel ogsaa det Forhold, at er Havnen end sikker for Vind og Bølge, vilde den ikke have været det for Sørøveres og Fjenders Overfald saadan som de Nybyer, der opstod i Bunden af de lange Fjorde. Inderst danner Gennerbugt ligesom et Amfiteater, hvis Skraaflade indbyder til Sæde og Skue, jo højere oppe, des

videre og bedre. Men ind ad Land til er der ingen Dal, der aabner sig mellem Bakker. Først umiddelbart fra det øverste Stade i Cirkusrundingen ser man Vest paa, og det, man ser, er ensformige Hedeflader, indtil Horisonten lukkes af fjerne Bakkeøer. Hældet forekommer nu kun som en Indstyrtning i Fladen ud mod Vandet, eller som det var udskyllet af

Fig. 213. Genner Fjord.

Havet. Her er det eneste Sted paa Jyllands Østkyst, hvor Vestsletten gaar umiddelbart ud til Østkysten.

Genner Fjord vilde ligge i fuldstændig Uberørthed, som den alle Dage har gjort, fjernt fra det store Verdensliv, hvis ikke en vældig Stenkolos paa Toppen af Knivsbjærg mindede direkte om den Historie, der hver Dag er med at skabes i dette Land, og indirekte om de store Begivenheder, der for 46 Aar siden for en Tid slog Landets Skæbne fast. Da de tyske indvandrede i Nordslesvig, og det Mindretal af den danske Befolkning, der følger dem, vilde skabe sig et lignende Mindesmærke og en lignende Fest-

plads under aaben Himmel som den, de dansksindede Sønderjyder har paa Skamlingsbanken, søgte de først at komme i Besiddelse af det mindeigeste Sted paa Nordslesvigs Jord, Dybbølbjærg med dets Mølle. Men da danske Mænd værnede om Jorden her, saa den ikke var til at faa til Købs, faldt deres Blik paa Knivsbjærg. Her byggede de et Taarn af Granit og prydede det med en Statue af Bismarck, hvis Politik havde ført til, at Nordslesvig var bleven preussisk. Vide fra kan Taarnet ses; paa den østlige Længdebane gennem Nordslesvig, imens man kører et Par Mil; fra Skamlingsbanken og om end ikke fra Dybbølbjærg selv, saa dog fra en anden Højde i Sundeved; fra Fyn og fra Grænsen nær Ribe. Fra Tyskernes Side ment som en Opbyggelse for dem selv og som en Advarsel til de Danske om at opgive den Kamp, der tilsyneladende er saa ulige. Fra Danskernes Side opfattet som en daglig Mindelse om Voldsherredømmet og en Opfordring til aldrig at gaa paa Akkord med Uretten. Ved Taarnets Fod er der indrettet Sportspladser og Festplads, og herhen stævner aarlig Tyskere fra Nordslesvig og fra sydligere Egne, selv fra det fjerne Kiel kommer de til Skibs. Ikke alle møder dog frivilligt, mange er tvungne til at møde for at kunne tælles med, naar Tyskerne her holder Mandtal over deres Rækker. Det er danske Skolebørn under Kommando af deres tyske Lærere, og det er Smaafolk og smaa Embedsmænd, der er afhængige. Og underligt er det paa en saadan Festdag fra de begejstrede tyske Taler for det store Fædreland, der strækker sig fra »wo am Belt die Möwe fliegt« og til Alpernes Fod, at komme ned til den stille Landsby Genner, paa hvis Grund Taarnet ligger, og i hvilken der ikke findes et Menneske, der taler Tysk, ja heller ikke nogen, der føler sig som Tysker.

Selv om man stiger op i Toppen af det tyske Mindesmærke og er højere til Vejrs end noget andet Sted i Nordslesvig, kan man ikke se den næste Havarm, Aabenraa Fjord, saa dybt ligger den gemt bag sine Bakker. I Geografierne staar der, at Aabenraa kappes i skøn Beliggenhed med Vejle, og til en vis Grad er dette rigtigt. I Grundridset er det den ligelige Afstand mellem de to Kyster, der udadtil kun ganske jævnt fjerner sig fra hinanden, og den buttede indre Afslutning; i Opbygningen er det de

stærkt fra Vandet opstigende Højder, der i højere Grad end de andre Fjordes er skovklædte, og selve Fjordbyens Beliggenhed paa sin Byholm med Vand for og Eng bag. Men ved Aabenraa lukkes Engdalen dog snart af Skovhøjderne, der saaledes omkranser Byen paa de tre Sider, mens den flade Vejledal som en Fortsættelse af Fjorden gaar milelangt ind i Landet mellem de høje Bakker. Og Vejle Fjord er meget længere, mens man ved Aabenraa kun behøver at sejle et lille Stykke ud for at faa det aabne Hav i østlig Retning; Bakkerne ved den nørrejydske Fjord er højere, Lyngen klæder dem somme Steder. Hele Indtrykket er der alvorligere, ved Aabenraa mere smilende.

Aabenraa By ligger saa indelukket, saa bortgemt som faa danske Byer, og Udsigterne ned mod den fra Nord, fra Vest og Syd ligner i Hovedsagen hinanden; de dejlige Skove, der i Tunger og bølgede Omrids strækker sig mer eller mindre nær ind paa den rødtagede By i Engen og bag denne det inderste af Fjorden kun som en lille Vandflade. Men gaar man ud paa den Halvø, Løjt, der mod Nord begrænser Fjorden, kommer man til Højder, der yder et frit og rigt og mangfoldigt Udsyn over mange Vande med mellemliggende Øer og Odder. Der ligger herude en Bakke, Blaahøj, med en Kæmpehøj paa Toppen, som Folkesagnet lader være sidste Hvilested for en gammel Søkonge, der skal have heddet Bar. Og man kan saa godt tænke sig, at saadan en Vikinghøvding, der i sin Manddom havde pløjet Østersø og Nordhav og voldgæstet England og Frankrig, har ønsket at faa sit sidste Leje redet heroppe; thi Blikket strejfer vidt og uhindret om; Sundeved, Als, Løjt, Haderslevnæs og Fyn ses nærmere eller fjernere; den lille Perle Barsø, som skal have faaet Navn efter Høvdingen, lægger sig kærligt op ad Løjt; Alssund, Aabenraa Fjord og Lillebælt mødes her. Som Ræv og fredløs Mand har flere Udgange fra sin Hule, har han haft tre Udløb fra sin Havn, og Bølgerne har fra forskellige Sider kunnet bringe ham Bud eller nynne ham i Søvn ved Minder. Men ogsaa Nutidens Aabenraaere har Udve. Indeklemtheden nede i Byen skaber Trangen til at komme ud »over de høje Fjelde«, og Vidsynet derude fra Bakkerne lægger Verden aaben for en. Hver Aabenraadreng drømmer om at blive

Sømand, og hveranden bliver det virkeligt. Paa Væggene i Stuerne hænger Billeder af de stolte hvide Svaner, Fregatter og Barker, som Bedstefader og Oldefader førte ud til Kina og Amerika under Dannebrogs røde Dug, og Fader og Onkel og ældre Broder er borte paa Langfart paa de store Fragtdampere, der ikke selv kommer hjem, men altid færdes i østasiatiske Farvande fra Singapore til Vladivostok. Men nu er det det tyske sort-hvid-røde Flag, der bliver hejst fra Skibene. Dog er der en Mand, som er barnefødt paa Løjt, Admiral Richelieu, der som Styrer af Østasiatisk Kompagni i København hævder ogsaa det danske Flags Ære i Østen.

Man kan dog ogsaa drømme om Søen paa en anden Maade, men vi vil lade en, der selv engang var Dreng ved Aabenraa Fjord, fortælle derom: »Fra min tidligste Ungdom har jeg stedse følt en overordentlig Interesse for Søen og for Skibe. Blans ligger nær ved Sundet .... hvor der altid passerer Smaaskibe. Til denne Strand løb jeg, saa ofte det tillodes mig med andre af mine Ungdomskammerater, for om Sommeren at rode i Vandet og lade vore Smaaskibe sejle, at bade os eller at fange Rejer. Vi opholdt os gerne i Nærheden af Færgebroen, og naar vi saa, at Færgen (fra Als) kom enten sejlende eller roende over, var det mig ret morsomt at se Passagerer og Dyr komme i Land eller at indskibes for at føres over. Min Fader havde selv en Baad, som han selv havde bygget, og det var mig da en sand Fornøjelse, naar han roede ud ... for at mede. Naar saa de krydsende Jagter og Galeaser kom sejlende, kløvende Bølgerne foran Boven, saa at det hvide Skum sprøjtede højt op, og at vende i vor Nærhed for at ligge over en anden Bov, — eller naar vi saa Solen gaa ned, og Aftenskæret sildigere paa Aftenen endnu, naar det var stille Vejr, meddele Havfladen sin Lysning og Farve, da følte jeg en Slags Vemod i mit Indre, dog en inderlig Glæde ved disse Syn«. Den Gut, der skrev dette, og hvis Barndom faldt i det sidste Tiaar af det 18. Aarhundrede, hed Christoffer Vilhelm Eckersberg; han kom saa fra Blans ind til Aabenraa og blev Malerdreng, men siden kom han til København og blev til sidst Leder af det danske Kunstakademis Malerskole. Og mere end det, han blev den danske Malerkunstes Skaber, det vil sige, han var den første, der med danske

Øjne saa paa danske Mennesker og Landskaber og evnede at gengive dem paa Lærredet, saaledes at vi Danske kan se, at det er Kød af vort Kød og Aand af vor Aand. Men allermest og til sin sidste Levetid blev han ved at elske og skildre de danske Farvande og Skibe. Ogsaa et Par af de hvide Skibe under Dannebrog, som hænger i Aabenraastuer, er malede af ham.

Tredive Aar efter var der en tredie Aabenraadreng, der hed Frederik Fischer. Ogsaa han drømte om Søen og Sølivet, og hans Fader og hele Slægt var Sømænd. Men hans Ben var vanføre, og hans Udve kunde ikke tilfredsstilles paa denne Maade. Han blev Urmager, og hans Fritid gik med Læsning. Da han var bleven en moden Mand, gik stærke Dønninger hen over Landet. Da begyndte Kampen mellem de danske Slesvigere og deres tyske Embedsstand, og da var Frederik Fischer blandt de første og de bedste, der var med til at rejse Dæmning mod den Stormflod, der væltede ind fra Sønden. Da blev Sømandssønnen og Urmagerdrengen Grundlægger af den danske Avis i Aabenraa, og paa denne udsatte Post holdt han mangen Tørning ud, skarpøjet og agtpaagivende, som de maa være, der pløjer Søen.

Endnu en Fjord har man Ret til at tage med i en Skildring af Danmark, Flensborg Fjord. Men mens de i det foregaaende omhandlede sønderjydske Fjorde har haft dansk Opland baade mod Nord og Syd, har denne sidste Fjord det kun paa sin nordlige Side, den søndre er tysk. Landet Nord for Fjorden er Sundeved, hvis Befolkning er rent dansktalende og dansksindet. Landet Syd for Fjorden er Angel, hvis Befolkning er dansk af Blod og Oprindelse, men som forlængst er bleven tysksindet og med Vilje for over en Menneskealder siden har antaget det tyske Sprog. Mands Vilje er Mands Himmerig, og efter Nutidens Tankegang har ingen Ret til at tvinge en anden, naar det gælder saa væsentlige Elementer i Livets Opbygning som Fædreland og Sprog. Det Spørgsmaal om, hvor Angel rettelig hører hen, er afgjort i 1864. Ved Flensborg Fjord er vi altsaa naaet til Sydgrænsen for, hvad der er dansk og i hjertelig Forstand interesserer Danske.

Flensborg Fjord er ellers den anseligste af alle jydske Østkystvande næst efter Limfjorden. Den er mere indviklet i sin Bygning end de andre. Den har adskillige Underafdelinger og Sidevande, og den er længere, over fem Mil. Først danner den mellem Als og Angel et stort Yderbassin med de tre Afvande: Geltingbugt mod Syd ind paa Angel, Høruphav mod Øst ind paa Als og Vemmingbund mod Vest ind paa Sundeved og med det snævre Alssund, der forbinder Flensborg Fjord med Aabenraa Fjord. Til Gengæld skyder Halvøen Gelting ud fra Angel, Kejnæs fra Als og Broagerland fra Sundeved. Saa smalner Fjorden til mellem Borrishoved, den sydligste Pynt af det danske Land, og de høje Lerklinter paa Angels Kyst. Derefter maa man uden om Halvøen Holdnæs, som det tyske Angel sender mod Nord som sin yderste Forpost. Egentlig er det en høj Klinteø midt i Farvandet, men ved en Sandrevle, der lige netop er hævet over Strandlinien, er den bleven landfast mod Syd. Imens ændres stadig Udsigten, og Bredderne forskydes stadig i Forhold til hinanden. Nu er vi i det indre Fjordbassin, der med parallelle Kyster har sin Hovedretning mod Sydvest. Længst inde drejer saa Sejlleden lige mod Syd og smalner spidst til, idet den inderst inde danner Flensborg Havn. Men hele Inderfjorden udgør i Grunden en stor Vinterhavn af første Klasse, 7—11 Favne dyb, hvor de største Skibe i talrig Mængde kan ligge beskyttede mod alle Vinde. Bredderne er her i Inderfjorden saa nær hinanden, at vi tydelig kan tage Overskue af dem. Nordøstligst oven over Holdnæs troner den hvide tvetaarnede højtliggende Broager Kirke, nede i Sydvest skimtes i Dis af Røg fra Dampskibe og Fabrikker Flensborgs Kirketaarne. Mellem dem paa begge Bredder den for de fleste jydske Fjorde ejendommelige Sammensætning af Skove og Agerland, af blidt mod Vandet nedskraanende Marker og stejle Klinter. Sin egen Nuance faar Flensborg Fjord gennem Teglværkerne; alene paa Vestsiden af Broagerland er der over tredive. De høje Skorstene danner med deres stive Geledder en stærk Modsætning til Landskabets blide Linier, og de røde Tage staar livligt til det grønne, til de gule Klinter og det blaa Vand. Teglindustrien skyldes Forekomsten af stenfrit Ler i mægtige Lag umiddelbart ved dybt Vand, som tilsteder Indskibning. Da Indlandsisen

sidste Gang smeltede bort, foregik det i østlig Retning. Isen kom herved i nogen Tid til at dæmme op for Fjorden og forvandlede denne til en Sø, hvori Leret blev afsat. 100—150 Millioner Mursten produceres her aarligt.

I Broager prædikes der hver Søndag Dansk, i Flensborg lyder der kun Tysk i de fire Sognekirker, og Dansk alene hver anden Søndag i et be-

Fig. 214. Eckersberg: Teglværket Rendbjærg ved Flensborg Fjord.

skedent Kirkerum. At vi staar paa Sprogskellet, mindes vi paa forskellig Maade om. Er det om Morgenen, vi sejler ind til Flensborg, optager vi fra de mange Anløbssteder paa Nordsiden Landboerne, der skal ind til deres Købstad. De taler Dansk. Men er det en Eftermiddagstur, vi gør, hører vi mest det tyske Sprog. Da er det Folk fra det væsentlig tysktalende Flensborg, der trækker frisk Luft paa Fjorden, eller det er Badegæster fra de mange Strandhoteller, og de er næsten alle fra Tyskland.

Ikke blot i Sprog er det to Slags Mennesker. De, der taler Dansk, ja, de har det samme Præg som i det øvrige Danmark, de har det lidt langsomme, det stilfærdige, og mest er de kendelige paa Øjnene med det halvt skælmsk-ironiske, halvt vemodige Blik. Men de, som taler Tysk, de er mere stive af Holdning, de træder ligesom fastere paa Jorden, deres Blik er energisk-selvtilfreds, deres Bevægelse er bydende, deres Tale højrøstet, deres Latter skraldende. De fører sig som Landets Herrer, og ogsaa andre Fremtoninger kan overbevise os derom. En eller anden Torpedobaad med det tyske Flag agter er allerede undervejs løbet os forbi; nu nær inde ved Byen ser vi mægtige Bygninger og Værksteder med et offentligt Præg, og store tyske Orlogsskibe ligger for Anker herinde. Flensborg er i de senere Aar af Tyskerne bleven gjort til en Torpedohavn og til Sædet for en Marineskole.

Tidligere var det de danske Orlogsskibe, der beherskede dette Farvand. Før vi naar Flensborg, glider Dampskibet ind til et Anløbssted paa Fjordens nordre Bred, eller rettere, som Fjorden nu har drejet sig, paa dens vestre. Mellem Skove, der gaar lige ud til Vandet, aabner sig en Dal med en Mølleaa i Bunden, og ogsaa ved Fjordbredden viger her Skovene lidt til Side. Aabenraa Landevej naar paa dette Sted ned til Fjorden og gaar videre parallel med denne ind til Flensborg. Ad denne Vej kom den 9. April 1848 de oprørske Tropper stormende paa Tilbagetoget efter Kampen ved Bov, forfulgt af de Danske fra Nord og Vest og samtidig beskudt af de danske Kanonbaade, da de maatte over det aabne Jordsmon nede ved Vandet. Her paa Nordslesvigs Grænse stod det første Slag i den første slesvigske Krig.

Men i Tidernes Løb er adskillig anden Historie foregaaet her. Vi minder dog kun om, hvorledes de tre Rigers Dronning Margrete døde paa et Skib i Flensborg Havn den 28. Oktbr. 1412, da hun var ilet herover for at værne om Nordens sydligste Landskab, og at det var i et lignende for Danmark skæbnesvangert Øjeblik, at Frederik 7. ogsaa en Efteraarsdag 451 Aar senere udaandede paa Lyksborg Slot paa den søndre Bred.

En Sønderjyde fra Graasteen her ved Fjorden har skildret »den gribende Højtidelighed, da vi fulgte den tilhyllede Kiste gennem Byen (Flensborg)

og til Dampskibet, hvor den blev sat ind under en Baldakin af sorte Tøjer. Det var en mørk Aften — 20. Novbr. 1863 — med Regnbyger; Lygter og Fakler oplyste kun usikkert den triste Scene, og jeg ser endnu, som om det lige var foregaaet, Kongeflaget langsomt hæve sig mod Gaffelen og standse paa Halvvejen. Der gik en uvilkaarlig Bevægelse hen over den tæt pakkede Folkemængde, som i den dybeste Tavshed iagttog alt, hvad der foregik, ligesom lamslaaet af Øjeblikkets Alvor. Tusinder af danske Bønder var ilede til for at tage Afsked med den vennesæle Konge«.

Ikke et Aar efter var Sønderjylland tysk. Men fra den Novemberaften havde det gæret i den unge Sønderjyde, og efterhaanden modnedes hans Beslutning om at blive sit Fædrelands Historieskriver. Først vilde han holde dets Gravtale. Men efterhaanden overvandt han dette Syn, han fik Tillid til Folkets Fremtid, men en Fremtid, der skulde bygges paa ædruelig Forstaaelse af dets Kaar og en sanddru Opfattelse af dets Fortid. Hans Navn var A. D. Jørgensen, og da han døde 1897 som Rigsarkivar, var han kommen til at staa i første Række blandt dem, som i den mellemliggende Tid havde virket for det danske Folks Oplysning og Højnelse.

X. ALS.

Vi har tidligere fulgt Kristian 2. paa hans sidste Rejse som fri Mand ind forbi Middelfart og Hinsgavl. »Kong Frederik er ikke i København, du maa forhandle med ham i Flensborg«, var den Besked, han havde faaet, da han laa paa Københavns Red efter at være kommet ned fra Norge. Og Kristian sejlede ad Flensborg til. Videre Syd paa mellem Fyns og Sønderjyllands Kyster. Grønne Skove oven paa de gule Klinter, som de staar langs Kysterne den Dag i Dag, Sommersolskin. Nu fik man Øen Als i Syne, og det gik langs med dens Østkyst, der danner en eneste Linie uden Indskæringer, uden Havne; stedse de grønne Skove, de gule Klinter og bagomme de bløde Bakker; indtil Farvandet aabner sig Vester ind; det er det yderste af Flensborg Fjord. Alses Sydøstpynt sænker sig blidt og sender en Langgrund ud i Vandet, som selv Smaaskibe nu til

Dags maa temmelig langt uden om. Nu kommer det smalle Drag, der forbinder Kejnæshalvøen med det øvrige af Øen. Dengang var Kejnæs en eneste Skov, hvor 9—10,000 Svin aarligaars kunde drives paa Olden, men sidst i det 16. Aarhundrede blev den ryddet, og nu er den skovbar; ingen Landsbyer, men Smaagaarde ligger spredte langs Kysten og oppe i Landet. Mark skilles fra Mark ved underlige mørke Striber, som det fra Søen ikke er saa lige at faa Rede paa, hvad er. Bag om Kejnæs ses det høje Als;

Fig 215. J. E. C. Rasmussen: I Alssund. Til venstre Mindesmærke for Preussernes Landgang paa Als. I Baggrunden Dybbøl Mølle.

men at der mellem Kejnæs og Als ligger en Bugt, Høruphav, saa dyb, at de største Krigsskibe kan søge Havn der og ogsaa har gjort det, kan man ikke se, før man er kommen til Halvøens Vestende. Nu sejler Dampskibet paa sin regelmæssige Tur fra Fyn til Flensborg først ind til Sønderborg. Men Kristian 2. skulde jo lige ind til Flensborg, og da hans Skib derfor bøjede om mod Nord, forstod han først, at han var en Fange. Da rev han i Harme Guldkæden af den Adelsmands Hals, som fulgte ham. Med Angst og Gru har han stirret ind mod Stranden, sikkert uden at ænse det

skønne Landskab, der aabnede sig for ham; det, han saa, var Sønderborg Slot, der nu skulde blive hans Fængsel.

Men ogsaa hver Dansk, der nu kommer den Vej, faar vemodige og bitre Følelser ved Skuet. Over disse runde Høje har Krudtrøgen drevet, i 1848, i 1849; sidst og tættest og tiest laa den i 1864; de stille Skove paa Alses Kyst til højre og paa Sundeveds Kyst til venstre har givet Genlyd af Kanontordenen; bag Hegn og Huse deroppe har der ligget Soldater, der har plaffet hinanden ned med Geværerne. Bugten ind paa Alses Kyst, Hørup-hav, Bugten ind imellem Sundeveds Bakker, Vemmingbund, har baaret danske Orlogsskibe, der har bragt Levnedsmidler og Reservemandskab til de kæmpende, eller Skibene har gaaet langs Kysten og deltaget i Kampen, eller de har — til allersidst — bragt Resterne af den danske Hær bort til Fyn.

Men hvor smukt er der ikke. Man kan ikke overse det, selv om man tænker paa alt det Blod, her er udgydt, eller paa, at det Land, man stævner mod, vel er dansk, men i Fjendevold. Det røde Slot — Kong Kristians Fangebur — nederst ved Stranden, jævnt skraanende Bakker op til begge Sider; grønne Skove længer ud; Vande og Vige og Odder og Næs til højre og venstre; og saa til sidst, idet man svinger om Slottet, noget ganske uventet; nu er man inde i Sønderborg Havn, og her først ser man Begyndelsen af det smalle Sund, der skiller Als fra Fastlandet. Mod Vest har man Dybbøl Banke med Flensborg Landevej højt op, øverst en Vejrmølle; mod Øst inde bag Slottet den lille rødtagede Sønderborg By med Husrækkerne stejlt op bag hinanden; et lille Kirkespir og et endnu mindre Raadhusspir; men lige for mod Nord er Vandet tilsyneladende spærret med en høj Banke, og ser man tilbage, har Slottet lukket for Udsynet til Havet; man er som i en Cirkus, hvor Tilskuerne kan tage Plads paa Bakkerne, og Havnen er Arenaen. Det hele er gaaet hurtigt for sig, mens Skibet har svajet og lagt til ved Skibsbroen.

De første Spor af menneskeligt Liv, man har øjnet, har sikkert været de Soldater, der ligger paa Sønderborg Slot, der nu bruges som Kaserne. De gaar og eksercerer derinde paa Pladsen ved Slottet, eller de sidder

og daser paa den lave Mur, der skærmer Slottets Fod mod Bølgerne. Men de ligner ikke vore Soldater. Deres Uniform har et andet Snit; de bærer ikke Kasketter, men flade Huer paa Hovedet; de, der eksercerer, har Pikkelhuer. Og deres Væsen ligner ikke de Danskes; de, der hviler, larmer mer; de, der eksercerer, sparker mere ud. Det er heller ikke Danske, det er Preussere. Det er ikke Landets egne Børn, for de kommer til at ligge som Soldater ofte langvejs borte, i Lotringen eller Posen, blandt Franskmænd eller Polakker, medens de Soldater, du selv ser paa, maaske er polske. Og kommer du i Land, skal du først gaa forbi Tolderne for at faa dit Gods fortoldet; Uniformer, stiv Holdning, kommanderende Tale. Saa kommer du bag Toldhuset ud paa Gaden, og du ser for dig paa Skiltene danske Navne; der staar Petersen og Hansen og Holm og Kjær, akkurat som var du i Aarhus eller København. Og nedenunder staar der Gæstgiver eller Blikkenslager eller Skrædder, som om du var hjemme. Men nogle af Skiltene har dog ogsaa tysk Indskrift, selv om Navnet ovenover er dansk, og nogle Navne er ogsaa tyske. For selv om de fleste af den indfødte Befolkning taler Dansk og føler sig som Danske, er der dem, der er løbet over til Tyskerne og regner sig for Tyskere, og nogle af disse søger ogsaa, saa vidt de kan, at tale det tyske Sprog; og der er endelig en Del Folk, som er indvandrede fra Tyskland.

Ved Byen selv vil vi imidlertid ikke opholde os længe; der er intet morsomt ved den, ingen gamle Bygninger; thi hele Byen blev bombarderet i 1864 af Preusserne og brændte, og der er nu alene nye, kedelige Huse som i alle Smaabyer. Kun paa Kirkegaarden vil vi aflægge et Besøg; alle Kirkegaarde her paa Als og Sundeved er smukke med høje Træer, Linde, Aske, Ælme og pænt holdte Grave; og paa dem alle ligger der Soldater, der er faldne i Krigene. Der er rejst Gravmæler over dem, og Alsingerne og Sundevedboerne hæger om de danske Krigeres Grave og smykker dem stadig med Kranse og grønt. Paa et af Mindesmærkerne paa Sønderborg Kirkegaard staar der bl. a.:

Den dyre Broderpagt
er blodddøbt vorden,

og Kærlighedens Magt
er set i Norden.

Vi kommer herved i Hu, at mange unge fra Broderlandene Norge og Sverrig i Krigens Tid ilede Danskerne til Hjælp. Paa en anden alsisk Kirkegaard ligger saaledes jordet Nordmanden Løvenskjold. Om hans Hvilested har den norske Digter Andreas Munch sunget:

Her slutter nordisk Grund end om hans Lemmer,
her hviler han endnu i Moders Favn.

Vi vil bort fra Byen og bestiger den nærmeste høje Bakke, den, der

Fig. 216. Sønderjyder.

nede ved Havnen spærrede mod Nord. Fra dens Top aabner sig den videste Udsigt ned over Byen og ud over Havet til det fjerne Angel. Den runde Cirkus med Sønderborg Havn i Bunden viser sig nu om til Siden forlænget til et Sund, der ses i hele sin Længde fra Syd til Nord og skiller Als fra Sundeved. Det nordlige Sundeved overses helt, men den svære Bakke, Dybbølbjærg, tager Udsigten bort lige mod Vest. Vi følger med Øjnene dens Kam, op over hvilken i 1864 de ti danske Skanser laa, hvor i ti Uger de Danske holdt Stand, men vi ser ikke ned i Landet bag Bakken, hvor Preusserne laa og byggede deres Batterier og skød paa Skanserne, til de kun var Grushobe; den 18. April stormede de dem. Efter at Skanserne var tagne, førtes Kampen derimod ned ad den østlige Skraaning af Bjærget,

— den, vi ser. Havde vi staaet der den Dag, havde vi kunnet følge Kampen lige ned til Sundet, hvor nu kun een Baadebro fører over, men dengang to, ad hvilke Danskerne undslap over til Als, men rigtignok med stort Tab af faldne og Fanger. Op ad Bakkesiden strækker sig Flensborg Landevej med de høje Træer; paa begge Sider af den kæmpedes der, og saa især om Møllen øverst oppe. I de Kløfter, der gaar ned til Sundet, blev særlig mange Danske drevne ned og maatte overgive sig.

Dette er, hvad man har mod Vest, men vender man sig mod Nord, har man en anden Kampplads for sig. Vi ser ud over den spidse Kær-

Fig. 217. Sønderjyder.

halvø, der skyder sig ind mellem Alssund og Augustenborg Fjord. Der yderst ude paa Spidsen kan vi skimte ligesom et højt Spir. Det er et stort preussisk Mindesmærke; for paa det Sted kom Preusserne i Land den lyse Sommernat 29. Juni, da de gik over til Als fra Sandbjærg Skov overfor i Sundeved. Og op mod den Banke, hvorpaa vi selv staar, førtes saa Danskernes vigende Kamp, og derfra videre forbi vort Stade over mod Sønderskoven, hvis lange Skovbryn vi har for os i Sydøst. Nede bag den, ved Høruphav, veksledes de sidste Skud; derfra kom Danskerne over til Kejnæs og derfra til Fyn. Siden har ingen danske Soldater været i Sønderjylland. Om alle Kampenes Enkeltheder kan de trofaste Danske i Sønderborg fortælle os, der har fulgt os herop, men nu

vil vi ikke mere tænke herpaa, men se ud over det frodige Land, der ligger for os. Aabent Hav til Sønden og bredt Vand til Norden, forbundne ved det smalle Alssund. Men ud over Als kan vi ikke se Havet i Øst; Øen krummer sit høje Land til den Side og hindrer Synet. Men vi ser de lavere Bakker, der fra Højdedraget gaar mod Vest, og de blanke Vige, der gaar mod Øst ind mellem dem.

Samme Udsigter har man fra Bakketoppene, overalt hvor man færdes paa Øen, men er man ikke i Højden, lukkes Synet for en af de levende Hegn, der følger alle Veje og skiller alle Marker. Dem var det, vi allerede ude paa Havet blev opmærksomme paa som mørkere Streger i det grønne. Dem er det, der frem for alt giver Østslesvig sit ejendommelige Landskabspræg. Som de luner for Kvæget, der frit kan færdes inden for deres Lukke, men ikke kan bryde igennem det, saaledes er de Skjul og Ly for Fugle og Smaavildt, for Snegle og Insekter. Og for Naturelskeren er de en Glæde, fra de første gule Gæslinger pipper frem paa de bladløse Pile, til Haserne oplader sig med Nødderne ud paa Efteraaret. Er de skønnest, naar Roserne blusser, naar Hylden dufter, eller naar Brombærrene staar dunkelblanke, det er ikke let at sige. Men ogsaa for vore Soldater i Krigens Tid var de Dækning mod Fjenden og Læ mod Vinden.

Sin bedste Pleje fandt dog Krigerne hos Alsingerne selv. Thi alle Folk, du træffer herinde paa Øen, er danske af Sprog, og langt de fleste af dem, dem, der har Ære i Livet og Mod i Brystet, er danske med Liv og Sjæl trods alle Tyskernes Trusler og Lokkelser. De ældre husker den Tid, da Øen var dansk, da Dannebrog var Landets Flag, da man i Skolerne kun lærte dansk. Men ogsaa de yngre er ikke blevne tyske, fordi de har haft den tyske Soldateruniform paa, og Børnene heller ikke, skønt de i Skolen kun lærer Tysk. Det er Fader og Moder, der maa lære dem at læse og skrive deres Modersmaal. I Skolen synger de: Ich bin ein Preusse, will ein Preusse sein, men hjemme lærer de: I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme. Og i Danmark har de ogsaa hjemme, thi dansk er Øen, dens Natur og dens Folk. Men du maa ikke tro, at fordi Folket lever under fremmed Aag og stadig længes hjem til Moderlandet,

at det saa er blevet dvaskt og trist. Alsingerne er dygtige Folk, som faar meget ud af deres rige Jord og gode Kvæg, og det er et muntert Folk, som holder meget af at danse og at synge. De er Jyder som alle de Folk, vi har haft med at gøre lige fra Vendsyssel, men i deres lyse Sind som i deres bløde Sprog nærmer de sig Fynboerne, ligesom Øens Natur er uendelig forskellig fra Nordjyllands. Paa denne Maade bindes over Als Jyder og Øboer nærmest sammen uden store Overgange.

Fig. 218. Fra Aabenraa Fjord.

FYN.

AF H. V. CLAUSEN.

FYN ligger paa den store Færdselsvej mellem Danmarks to vigtigste Dele: København—Sjælland og Jylland. Mange Mennesker kører daglig tværs over Øen fra Bælt til Bælt uden at lære den nærmere at kende end ved at kigge ud gennem Kupévinduet for at faa at vide, om man efter en trættende Kørsel snart er ved Vejende. Rimeligvis er man paa Overfarten mellem Korsør og Nyborg bleven slaaet af Modsætningen mellem den sjællandske og den fynske Kyst. Saa bar og kedelig Sjælland viser sig paa denne Kant, saa indbydende forestiller Fyn sig. Et ægte dansk Ølandskab, ikke af de store, men af de indtagende. Mod Sydvest højner Landet sig i svære Drag, ned ad hvilke de levende Hegns Netværk skygger. Hvor Højlandet nordligst sænker sig mod Nyborgfjord, former det sig til en knejsende Bakke, og derfra glider den grønne Skov ned mod Havet, indtil den standses af den bratte Klint. En gammel Herregaard med Taarn og Tinder, Holckenhavn, afbalancerer ogsaa Bakkehældet, og med dette først til venstre og senere bag ude glider man ind mod det hyggelige Nyborg i dets Krans af Skove, med det høje Kirkespir lige i Vejret. Til højre har Strømmen aflejret en lav og sandet Halvø, men ogsaa denne bærer sine Smaaskove, og over den ser man fra Dampfærgens Promenadedæk det høje Sprogø med Fyret og bagest Sjælland. Sildebaade med røde Sejl ligger ude i Bæltet, Maager med hvide Vinger har omflagret Færgen.

Rimeligvis har man iagttaget dette, men naar Toget er begyndt at køre, og man vel har sat sig til Rette, gaar det igennem et fladt Landskab, hvor de evindelige Hegn, der mest bestaar af stævnede Pile, snart virker trættende. Rude paa Rude, Felt paa Felt, indrammes af dem og farer forbi med Vinkler, der stadig forskydes. Man synker sammen i Døsen og vækkes kun, mens man kører forbi Øens Hovedstad, Odense. Grimme Baggaarde med Fattigmands Tøj til Tørring, før man kommer til Stationen, en lang og kedelig Husrække paa den anden Side af denne, det er det væsentligste Indtryk. Banegaarden selv er ganske skønhedsforladt. Kun medens man havde Glimtet af Slotshaven med Alleer af ærværdige Træer, kunde man ane, at der maaske gemtes noget af Interesse inde i denne By, som man kun fik set paa Vrangen.

Atter det ensformige Landskab, og man sætter sig igen til Ro. Man har syv Mil for sig af de elleve gennem Fyn, og der bliver Tid til at sove lidt. Man vaagner af sig selv paa et Tidspunkt, da man har paa Fornemmelsen, at Turen snart er slut, man ser atter det flade Land og Pilene, her dog andre Arter, mere buskformede, uden Hovedstamme, der er stævnede paa en anden Maade. Da skinner Vandet til venstre for en: skovkransede Vige og Sunde med Øer viser sig, en lang blaanende Ryg i det fjerne troner over hele Landskabet, — det er Skamlingsbanken ovre i Sønderjylland. — Hinsides Middelfart kører man langs med det blinkende Bælt forbi Skove, der kommer ned ad Skrænterne, og er man først ude paa Færgen, staar Fyns Kyst med mægtige Klinter i den Retning, hvor Lille Bælt mødes med Kattegat, og med blidt slyngede Linier indad i Bæltet. Den rejsende indrømmer dog, Begyndelsen og Slutningen er der noget ved, men Resten, hele Øens Indre, skal man hurtigst muligt bort fra.

Den rejsende har taget ikke saa lidt fejl. Den, der ser paa Øen med Forstaaelsens Blikke, han netop forbereder sig, efter at Toget er kørt forbi Odense, paa hvad der skal komme. Han mærker snart, at Lokomotivet begynder at pruste, at Farten sagtnes, det gaar op ad Bakke. Han ser ogsaa, at Pilehegnene forsvinder og afløses af de levende Hegn. Det er ikke mere et fladt Land, som de stumpede Pile blot gør endnu mere kedeligt,

det er Bakke efter Bakke og Bakke over Bakke, som Hegnenes Rigdom netop skaber Afveksling og Mangfoldighed i. Særlig efter at Vandskellet mellem de to Bælter er overskredet, og Toget igen for en Stund gaar nedad, bliver Højderne mægtigere og hver enkelt mere individuel; det spidstoppede Dyred, det kuppelformede Brændholtsbjærg, det skovklædte, langstrakte Vissenbjærg, de stejle som Bastioner formede Bred-Bakker og saa Førstemand blandt Flokken, Fyns højeste Punkt, Frøbjærg Bavnehøj, et helt Plateau med tre Toppe, der stiger til Vejrs om Kap med hinanden. Mere end en Mil, forbi flere Stationer, ledsager Frøbjærg en i sydlig Retning over Brændeaaens Enge.

Dette er Fyns nordvestlige Højland, der indtager ikke lidt af Øens Fladeindhold og sender Udløbere ud i alle Retninger, næsten som Straalerne i en Stjerne. Karakteristisk er netop det, at hver Bakke saa at sige har sit Særpræg; den staar isoleret for sig uden Forbindelse med de andre, og det har sit eget Omrids og Form. Et andet fynsk Højland findes sydøstlig, det var dettes Fald mod Store Bælt, vi iagttog under Indsejlingen til Nyborg, og det breder sig herfra helt ned til Svendborg og gaar dybt ind i det indre. Men det samme jævne Forløb, som Fyns Kyst har paa denne Strækning, har ogsaa dette Højland, det er som en eneste stor rundet Hvælving uden fremtrædende Toppe, der stikker Næsen i Sky. Har det da ikke sin Skønhed? Jo, det er furet af Aa ved Aa, som med stejlt Fald gaar ud til Bæltet eller til Odense Aa i Øens Indre, og de dybe Kløfter, som Aavandet har udgravet siden Istiden, er hyggelige og lune, fyldte med Lunde og Krat, med Engstumper i Bunden, med Vandmøllernes Damme, med Herregaardenes Borgsøer. Møllehjulenes Duren, Hundenes Glam, de røde Køers Brølen i Engen, Fuglesangens Uophørlighed hører med til Skønhedsindtrykket. Her er ogsaa Hegnene af den rette Slags, og gennem Ledaabningerne følger man Aadalene ud til det blaa Bælt, med Udsigten, hvor man end vælger den, afsluttet i Øst af Langeland, hvis opragende Skove og Bakker bryder den langstrakte Profil.

Medens det sydøstlige fynske Højland ud mod Store Bælt vel er kønt, men ikke meget afvekslende, hører dets sydlige Skraaning til det aller-

dejligste af Danmark. Her ligger Svendborg i Læ af stejle skovgroede Højder mod Vest og Nord, og ind forbi Byen snor sig det skønne Svendborgsund mellem Fyn og Taasinge. Mod Øst har det to Aabninger Nord og Syd om Øen Turø, og ud for Sundets østre Udløb har man de fjernere Øer, Langeland og Ærø. Gennem den bredere vestlige Aabning tilsmiler en Ø ved Ø. Ogsaa paa Taasinge og paa Turø nikker Skovene til en langs Stranden, og hvor de aabner sig, bliver der knap Plads til Agerjord, men der ligger Hus ved Hus, Bindingsværksbygninger med malede Stolper, i udstrakte Frugthaver, hvis hvide eller hvidrøde Blomsterflor gør Landet skønnest i den tidlige Sommer. Af og til stikker frem Skroget af et Skib, som staar paa Beddingen; paa Vandet er der Liv nok: store Skibe med Last fra Udlandet ind til den livlige Handelsby, smaa Dampere, der besørger den stedlige Trafik mellem de mange Anløbspladser paa de smaa og store Øer, Fiskernes Baade og Lystjagterne med de store fyldte hvide Sejl. Thi her er en Egn, som ved Sommertide gæstes af Folk fra hele Danmark. Det er ikke den mægtigste Natur, men det er den blideste, yndigste. Det er en Egn, hvor Freden daler over en, hvad enten den kommer med Æbleblomsterne, der drysser ned, mens man strækker sig paa Grønsværen, eller den er i Følge med Bølgens Kluk om Baadens Stævn, mens man magelig strækker sig paa Toften, eller man søger den i Bøgeskovens Svalhed og Muldjordsduft eller i den krydrede Aande fra Hegnenes Syrener og Roser og Hyld og Gedeblad, som af det varme Vindpust føres videnom.

Det er Fyn, som den fremmede forestiller sig det mest ejendommeligt, Kvintessensen af den Frodighed og Lunhed, Landets Jord og Luft gemmer i sig, men det er ikke det Fyn, som den sætter højest, der kender det ud og ind. For ham kommer alle andre Strøg til at staa tilbage for Egnen om Faaborg, den sydvestlige. Her er paa en intens Maade baade Kraft og Ynde, hver for sig og forenede. Mens Fyn ellers ikke er meget indskaaret, er Kysten her mod Sydvest det. To Halvøer, Helnæs og Horneland, hver igen uregelmæssig formede, to Fjorde, Hornebugten og Faaborgfjord, og Øvrimlen udenfor er for det første bestemmende for Karakteren

af Egnen. Snart staar Stranden med høje Klinter, snart sænker den sig til lave Enge, snart gaar Skoven umiddelbart ud til Vandet. Det næste karakteristiske Element er en Bakkeryg, anseligere og højere end nogen anden paa de danske Øer, som i en svag krummet Bue strækker sig i Retning fra Sydøst til Nordvest, paa en Maade forbindende det sydøstfynske og det nordvestfynske Højland, men dog uafhængig af disse og skilt fra hver af

Fig. 219. Fr. Syberg: Aftenleg i de fynske Bjærge.

dem ved dybe Aadale. Dens Højdepunkter følger Kysten i omtrent en halv Mils Afstand, og da de er saa kort fjernede fra Havet, synes de større end f. Eks. Bakkerne i Nordvestfyn, der ikke rejser sig umiddelbart fra Vandets Flade, men har om sig et Land, der allerede er en 100—150 Fod til Vejrs. Dog ogsaa indad mod Øen, paa den hule Side, falder Bakkerne, »de fynske Bjærge«, efter danske Forhold stejlt af og gemmer ved deres Fod flere Søer, der vel ikke er store, men dog af landskabelig Værdi paa den ellers

lidet sørige Ø. Fra disse Søer maa Vandet den lange Vej, indtil det gennem Odense Aa udtømmes i Odense Fjord, fordi Bakkerne spærrer det Adgangen til det nærliggende Bælt. Paa sine Steder, som i Holstenshus Dyrehave, er Vandskelslinien paa Bakkernes Kam ganske smal, andre Steder breder den sig mere og giver Plads foroven til lunefulde Dalslyngninger eller til Sænkninger uden Afløb, men med en lille Sø i Bunden. Højderne heroppe laa tidligere hen i Hede, og der fandtes her Lyngbakker og Lyngkløfter, som ikke gav de jydske noget efter. Nu er de fleste forsvundne, og man beder mindelig for dem, der endnu er tilbage, at de maa faa Lov at bestaa. I Steden for er der undertiden kommet tørre Græsmarker og fattige Kartoffelagre, men store Arealer er dog af Omegnens Herremænd tilplantede med Naaleskov, og der er gennem dette Arbejde ogsaa skabt Naturværdier af en ny Art. Det blidere Klima og den bedre Jord tillader et mere afvekslende Udvalg af Træsorter og en langt rigere Vegetation end i de jydske Plantager. Man vandrer under de susende Fyrre, der giver Lys og Plads mellem sig til pragtfuld Underskov af gulgul Gyvel, medens den solaabne Bund danner et Paradis for summende Insekter, eller man vandrer over bløde Mostæpper ved Foden af masteranke Graner, hvis affaldne Naale travle Myrer arbejder op i kæmpemæssige Tuer. Men fra Skovens Stilhed og Skygge træder man brat ud i aaben Natur og har da de vidunderligste Udsyn over Hav og Land. Kun eet dansk Landskab kan maale sig med dette, den jydske Halvø Mols, som før er skildret. Er Udsigterne fra Mols noget større og noget enklere i Linierne, baade de, som Bakkerne giver, og de, som dannes, hvor Vand og Jord mødes i Slyngninger, saa er Udsigterne fra de fynske Bakker mangfoldigere. Fra Naaleskovene foroven ned over Bøgeskovene, det lysegrønne Bælte under det mørke, som med Tunger og Takker skærer sig ud i Agrenes bovnende Vrimmel, videre ned over Landsbyer, som i Forsommeren danner hvide Øer af Æbleblomster i det grønne, og ned over Herregaarde med deres Parker, ned til den lille By Faaborg, rødtaget med sit særtformede Spir, og saa til sidst Skønheden over de andre Skønheder: Havet, glitrende hvidt og straalende blaat, med Ø ved Siden af Ø og Ø bag Ø, heroppe fra i

Forkortningen at se som en Flaade af Langskibe, bag dem det aabne Bælt, mod Syd uden Grænse gaaende over i Østersøen, men mod Øst med Alses lange Kyst i Skygge. Horneland og Helnæs, de to Halvøer ud fra Fyn, ser her oppe fra ogsaa ud som langstrakte Skibe fortøjede under Land. Men vender man Blikket mod Nord og Øst, da ser man ud over det halve Fyns Land, begrænset af een uhyre Linie i Horisonten. Fra de fjerne Bakker i det nordvestlige og i det sydøstlige Højland glider Blikket tilbage mod vort Standpunkt. Kirketaarne og Herregaarde, Skove og Hegn i en Uendelighed bliver tydeligere, jo nærmere de ligger under Bakkernes Fod, ved hvilken Smaasøer fremtitter. Saa kravler Blikket tilbage over Bøgeskovene op til den Fyrrestub, fra hvilken vi har betragtet Rundskuet, som nu helt er optaget i vor Bevidsthed.

Derefter sætter vi det lange Ben foran og vandrer ned i Lavlandet, frem efter St. Knuds Kirkespir i Odense, som vi i Kikkert har kunnet observere fra Bakkerne, gennem det lavere Jordsmon mellem Højlandene til Øst og Vest, af og til krydsende Odense Aa, der ligesom vi stiler sin Færd mod Nord. Enkelte Steder maa Aaen slynge sig uden om Bakkerækker, der kan være Aase, Flodsenge fra Istidens Vandløb, som løb vinkelret paa Fyns nuværende Hovedaa. Fra deres Kamme har vi Udsigter bagud til den Sænkning, der omgives af »de fynske Bjærge«s Kvartcirkel. Ogsaa fra Kirkebakkerne ser man mellem de høje Aske og Ælme ud over Landet. Her er kønt og hyggeligt; ved Solbjærgslag kan der især være meget stemningsfuldt, men Havet er stænget ude fra vort Syn, og jo længere vi kommer Nord ud, des mere jævnt bliver Landet, des ensformigere Naturen. Frodige Marker, grønne Enge og Smaaskove beholder vi hele Tiden, men Skønhederne skyldes dog især Menneskene og er mest samlet i Landsbyerne. Jo mere vi nærmer os Odense, des mere er Landet udlagt til Dyrkning af Sukkerroer, des mere myldrer det med Fjerkræ om Husene — Fyn har Danmarks største Ægeksport —, og des mere er Tofterne fyldte med røde Tyrekalve, der opdrættes for at sælges som Avlsdyr til Sjælland og Jylland, ja til det fjerne Rusland. Undertiden kan deres Mængde skræmme Købstaddamer bort fra Stierne. Odense har altid været Kultu-

rens Midtpunkt paa Øen, og jo nærmere vi er den, des anseligere bliver ogsaa Gaardene, helt af Grundmur, des mere »anlagte« viser Haverne sig, des mindre kommer Møddinger og Udhuse til Syne ud til Bygaden, men io fjernere vi er den, des mere er der bevaret af det hyggelige Bindingsværk, hvor Stolperne er malede sorte, brune, blaagraa efter Egnens Vane, medens Fladerne mellem Trærammerne er hvidkalkede, des mere indta-

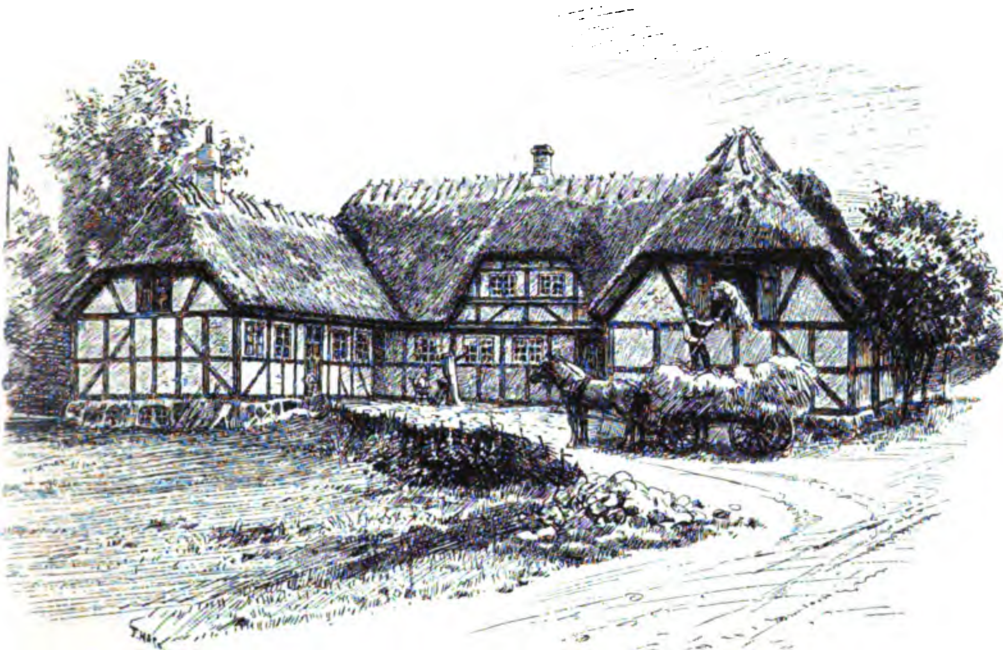

Fig. 220. Tom Petersen: Fynsk Bolssted.

gende er Abildgaardene med Blomsternes Hvidhed eller rødmende Frugt over urterig Grønsvær, des mere er der bevaret af Hegnene, som man ellers slemt begynder at rydde, med Hyldens stærke Lugt og Rosens fine Duft, med læskende Brombær og pirrende Nødder, med gule Citronsommerfugle over Vejen og sorte Snegle paa Grøftekanten. I Sydvestfyn Nord og Øst for »Bjærgene« er Hegnene ofte alene sammensatte af Syrener, og ved Pinsetid spredes deres Aande vidt over Landet, medens Øjet glæder sig ved det hvide eller lilla Blomsterflor, der i sammenhængende Rækker drager sig over Markerne.

Men hvad enten man er i de fine Landsbyer eller i de mere gammeldags, eet er fælles for dem, Renligheden, Netheden, Pynteligheden. Alt er paa sin Plads. Møddingen klappet, Hækken om Haven klippet, Gangene i den revne og skuffede, det kløvede Brænde sirligt stablet op, Straataget som strøget, Ruderne klare, Gardinerne bag dem hvide, og selv Børnene ligesom følger ikke Børns Vane andetsteds og er mindre tilsølede, det vil sige, Mødrene ser dem hyppigere efter, tørrer dem hyppigere om Næse og Mund.

Denne Trang til Nethed og Renlighed, denne Lyst til at pynte og pusle, »lempe«, som Fynboen siger om alt Arbejde, er ægte fynsk. Bag ved den ligger vist nogen Forfængelighed. Fynboen har ikke megen Ærgerrighed eller megen Herskesyge, det stemmer ikke med hans Hensynsfuldhed og hans milde Sæder, men han vil ikke staa tilbage for sin Nabo, i Omhuen for sine Børn, i Oppudsningen af sit Hus, i Dyrkningen af sin Mark, i Røgten af sit Kvæg. Derfor er Fynboen ogsaa flittig, han pløjer sin Jord vel, han renser flittig sin Ager for Ukrudt, han har ved Tænksomhed og Arbejde forstaaet at skabe en af de bedste Malkekvægsracer, der findes.

Fynboerne vil ogsaa kappes med hinanden i Dannelse. Først maaske i dens ydre Former, Høflighed, Belevenhed, Tjenstvillighed, Gæstfrihed. Men Fynboen ikke blot skatter og ejer i højere Grad end anden dansk Almue disse Egenskaber, han har ogsaa adskillig dybere liggende Kultur. Han er ikke saa politisk interesseret som Sjællænderen i visse Egne, han har for lidt rethaverisk i sig dertil, og han har ikke Jydens Uafhængighedsfølelse, han mangler maaske lidt Karakter og af Karakterens ydre Mærker Værdigheden. Han virker ikke selv paa æstetisk anlagte Mennesker saa æstetisk som Jyden, han tages ikke saa alvorligt af rigtige Alvorsmænd, han er ikke omskrevet med saa sammenholdte og enkle Linier, men han er selv meget mere æstetisk modtagelig. Han synger bag Ploven, som den fynske Bondedigter Mads Hansen har udtrykt det, han kan ikke have sine Tanker alene ved det muldbaarne. Han dømmer Fænomenerne efter deres Skønhedsværdi, men ofte har han tillige en Trang til at søge

ind til Kernen, til det væsentlige, han har Stof i sig til Videnskabsmand, maaske blandt andet fordi der i ham er noget uselvisk, baade i god og i daarlig Forstand; han hjælpes endelig dertil af sin stærke Fantasi.

Naar Talen er om de Fynboer, der har skrevet sig ind i Danmarks Saga, har man ikke Lov til at tage de Folk med, der ganske vist er fødte paa Øen, men som Børn af tilflyttede maaske ikke har haft en Draabe fynsk Blod i sig. Det gælder saaledes Embedsmandsætlingen Paludan-Müller. Kernen i hans Væsen og Digtning har intet fynsk ved sig, men rimeligvis har Opdragelsen paa Fyn været med til at give ham det galante Væsen, som var ham egen, og hans Vers deres slebne Klang. Han har glædet sig ved den fynske Elskværdighed, og han har følt sig som Fynbo,

»thi Politur har Fyn, mit kære Fødeland,
for mig saa kært som for en Jøde Jødeland«.

Omvendt kunde man regne Fyn til gode de betydelige Folk, som af Herkomst er Fynboer, men som sikkert kun fordi de opvoksede i Hovedstaden, fik deres rige Evner helt udviklede og tagne i Brug. De store Skuespillere Emil og Olaf Poulsen er fødte Københavnere, men deres dramatiske Begavelse har de arvet fra Faderen, der var et Landsbybarn fra Øen her.

Typisk fynsk lige ud af Almuen var H. C. Andersen, Skomagersønnen fra Odense, sikkert uden et eneste Blodstilskud andensteds fra. Hver Fiber og Nerve i ham er fynsk: den levende Fantasi, den lette Stemthed og lige saa let derpaa følgende Afstemthed, det rige Lune, der ikke er tørt og koncentreret som Jydens, men skælmsk og malende, det skarpe Øje for de smaa Ting, den stærke Perfektibilitet, vel ogsaa det spredte og forfængelige, det lidet værdige. Og hans Lokaliteter har for Fynboer noget særlig intimt over sig: Skræppeskovene, der danner Sneglenes Verden, Hylden og Hegnenes hele Blomstermylder, det hule Piletræ ved Vejen, som Soldaten kryber ned i. Hans Bysbarn Maleren Julius Paulsen forekommer ogsaa en fynsk, det stemningsfyldte, det blødt udflydende, det vege i hans Personopfattelse og i hans Landskaber. En anden Skomagersøn fra Odense, Sophus Michaëlis,

er naaet højt som lyrisk Digter, og ingen har vel skildret Fyn i saa smukke Strofer som han.

Her er maaske Stedet til at nævne en tredje Skomagersøn fra Odense, Jens Andersen Hansen, der i en udpræget Grad var anlagt til Politiker, og som ved sin Skarpsindighed og kritiske Sans naaede saa vidt, at han i Tiden mellem de to Krige ved Siden af Monrad og Tscherning stod som Leder af vort Folketing. Hans Begavelse var maaske ikke mindre end disse to berømte Parlamentarikeres, men fortrykte Kaar i Ungdommen og Mangelen af en Dannelse, der svarede til Evnerne, gjorde ofte hans Skarpsindighed til Spidsfindighed, hans Kritik til Mistænksomhed, hans Grundighed til Smaatskaarenhed, — og typisk fynsk er han ikke, selv om en Gang imellem i et løftet Øjeblik Følelse og Lune ogsaa kunde bryde frem hos ham.

Vandrer vi nu ud fra Odense, kan vi næsten gaa fra Sogn til Sogn og i hvert finde Fødestedet for Folk ud af Menigmand, som paa een Gang har givet deres vægtige Bidrag til den danske Aand og Kultur og samtidig været i Besiddelse netop af det fynske Naturel. Vi kan tage et Udsnit af Landet, f. Eks. Trekanten Odense—Middelfart—Assens, tre af Fyns tolv Herreder, og løselig skitsere dette. Lige uden for Odense ligger Hunderup; her fødtes Lægprædikanten Peter Larsen Dons, den første Bonde, for hvem de grundtvigske Tanker blev livsfornyende, og hos hvem Takken for den glade Kristendom, han havde nemmet, gav sig Udslag blandt andet i en storartet Gavmildhed alle Vegne, hvor der udførtes noget, som havde hans Sympati. Fra næste Sogn, Sanderum, stammer Sprogforskeren og Historikeren Niels Mathias Petersen, Søn af en Skrædder, sikkert den Mand, hos hvem de ædleste Elementer i den fynske Karakter var forenede: videnskabelig Sans og brændende Fædrelandskærlighed, en Aandfuldhed, der ofte blev til Dybsind, en let rørt Følsomhed, en smidig Evne til at sætte sig ind i andres Tankegang, en Retsindighed, der søgte at trænge ind til Kernen af Menneskene og dømme dem derefter, en vemodig Mildhed over for Tilværelsen. Næste Sogn, Brændekilde, er Fødested for Skræddersønnen Rasmus Chr. Rask, en af Grundlæggerne af den moderne Sprogviden-

skab, og som kom Verden rundt i sin Attraa efter at granske Sprogenes Sammenhæng og Oprindelse, som H. C. Andersen førtes Europa over for at samle Stof til Bearbejdelse i sin Fantasi, men paa hvis Grav de Ord, han selv har udtalt, blev sat: »Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette«. Større som Forsker, men mindre som Aand end Vennen N. M. Petersen. Ikke langt borte ligger Nyrup i Ørsted Sogn, hvorfra den mangesidede Skribent Gaardmandssønnen Rasmus Nyerup stammer, hvis største Fortjeneste er Grundlæggelsen af Nationalmuseet. En ualmindelig fordringsløs, varmhjertet, elskværdig og flittig Mand, der kunde brede Lune og Ynde selv over trivielle Emner. Et fynsk Træk er det, naar det fortælles om ham, at han endnu som gammel Mand glædede sig som et Barn ved om Foraaret at plukke Markblomster paa Grøftekanten.

Fra Gummerup i Nabosognet Køng kom Skræddersønnen, Vaganten Ambrosius Stub, vor ældste Landskabslyriker, hvis Foraarsvise i alt Fald endnu er kendt, og hvis Liv ogsaa frembyder Træk, der maa kaldes fynske. Fra Nabosognet Kirke-Søby H. N. Rosenkjær, først Hyrdedreng, saa Tjenestekarl, Murer og Væver som Faderen, men i Trediveaarsalderen satte han sig paa Læsebænken og blev Skolelærer og fra Skolelærer Videnskabsmand som Gransker af »det underjordiske København«. Kundskabstrangen, Evnen til at se, Lysten til at meddele sig til andre, Arbejdsglæden, det er fynske Egenskaber; »over hele hans prunkløse Færd hvilede der en Idealitetens Glans. Han arbejdede ikke for ydre Fordel, ikke for Ros eller Ære, men for Sagen selv«. Noget til Nord ligger Balslev, hvor Maleren Jens Juel saa Lyset i en Degnebolig. Det smagfulde, yndefulde, lidt bløde, kvikke i hans Kunst, det flygtige, let forelskede, elskværdige, gæstfri ved hans Person, det er Fyn. I samme Herred ligger Rorslev, hvor Filosoffen Rasmus Nielsen fødtes i et Husmandshjem. Atter en ægte Fynbo. Interesse for alt, hvad der var af Aand, Evnen til at smyge sig om andres Læresystemer og nære sit Væsen med dem, sprudlende Fantasi, rigt Lune, æggende Veltalenhed. Denne æggende Veltalenhed, men i et ganske andet Formaals Tjeneste, med Evnen til afvekslende at hidse

og dæmme en Folkeforsamling, har Arbejderføreren Jens Jensen, Søn af en Væver i Rørup i samme Herred, som fra Malersvend er bleven Borgmester i København. Lad os endnu blot nævne, at en af Professorerne i Matematik ved Københavns Universitet er Søn af et Landpostbud i Sognet Ørslev der i Nærheden.

Siden vi er paa Fyns Vesterkant, bør det nævnes, at her, i Assens, fødtes Willemoes, der sammen med Nordmanden Tordenskjold er bleven den ideelle nationale Søhelt ved sin Raskhed, Uforfærdethed og ved sin tidlige Død. Ogsaa en anden af vore ypperste Søhelte, Søren Norby, var Fynbo; hans Hurtighed, hans Gemyt og hans i en grusom Tid milde Væsen er maaske at skrive paa hans Landsmandsskabs Regning. Maaske er disse Orlogshelte netop komne til Søs, fordi de hørte hjemme paa Fyn, thi her rundt om mellem de mange Øer, i de lune Farvande, hvor der dog kan være lunefulde Kastevinde, opfostres forholdsvis flere Søfolk end andensteds i Danmark; de er fra ganske smaa Rollinger vante til at plaske til Søs, i Vand og i Baad. Svendborg og Marstal paa Ærø er vore største Rederbyer for Sejlskibe. Hvo ved, om ikke det var en medvirkende Grund for vor ypperste Admiral, Niels Juel, til at slaa sig ned paa Taasinge midt i Øhavet, at han her fandt det sejeste Egetømmer til sine Skibe og de raskeste Gutter til at bemande dem. Men den Sømandsstand, som fostres i alle de hyggelige Huse i de store Frugthaver ved Fyns Bælter og Sunde, har et ganske andet og lysere Temperament end det tunge og grundalvorlige, som formes med Døden for Øje under Redning af skibbrudne paa Jyllands golde og barske Vestkyst. Sømandsbyen fremfor andre, Svendborg, er Danmarks livligste By.

Er vi ved de fynske Sømænd, har vi vel Lov at minde om, at den Nordbo, der i Vikingtiden naaede de største Resultater, Sven Tveskæg, havde til Moder en fynsk Bondedatter. Selv om hans Fosterfader, Palnatoke, der grundlagde Vikingboet Jomsborg, i det væsentlige er en Sagnskikkelse, er det dog ret mærkeligt, at han gøres til Fynbo ligesom Vagn Aagesøn, der var blandt de frejdigste Kæmper i Hjørungavaag. Ja, den berømteste Høvding fra Nordens Oldtid, Rolf Krake, giver man til Føde-

sted en af de smaa Øer under Fyns Kyst, hvor hans Fader Helge elskede først Thora og siden Yrsa.

I Sanderum Fattiggaard levede endnu for 25 Aar siden en Broder til N. M. Petersen, om hvem kyndige Folk mente, at han var ligesaa begavet som denne. Saadan »en Byron tit, en Platos Sjæl, i Folkets Sværm forgaar«. Held den, der selv om han vedbliver at tilhøre den Stand, han fødtes i, inden for den snævre Kreds evner at vække og opdrage. Derfor vil

Fig. 221. Ryslinge Højskole.

Mindet leve om Mads Hansen i Hunstrup ved Foden af »Bjærgene«, mindre vel gennem hans Sange, end paa Grund af det Arbejde, han gjorde for at højne den fynske Bondestand. Ganske vist var han ikke den, der først tog fat, en Kreds af fortræffelige Præster, fremfor alle den saare veltalende og varmtfølende Vilhelm Birkedal i Ryslinge, og en Højskolemand saa ejendommelig som Kr. Kold i Dalum havde først begyndt det Arbejde for Folkets Vækkelse til Fædrelandsfølelse og Samfundsinteresse, som i Tidens Løb har baaret megen god Frugt. De fandt i den fynske Bondestand en modtagelig Jord, en genlydende Sangbund. Som Birkedal har udtrykt det:

Det forvist jeg tror, skal sig Folket rejse brat,
maa Heimdalsluren først fra Fyn blæse,
og derfra skal den høres i Folkelivets Nat,
den danske klingende Marseillaise.
Her rinder Blodet livligst blandt Folk paa Danmarks Ø,
og her vil mange leve og her vil mange dø
med Smil for Danmark dejligst Vang og Vænge.

Fig. 222. Fynsk Gymnastikhold.

Saa rejste sig da i Fyn Frimenighedskirker, Friskoler og Forsamlingshuse over det hele Land, byggede for Bøndernes Penge, fyldte af Folk, der med lysende Øjne fulgte Ordets Forkyndelse, Manelserne til Fædrelandets Genrejsning og Folkets Genfødelse. Og Ungdommens Trang til fysisk at røre sig blev imødekommet gennem Sløjd, Gymnastik og Skytteøvelser. De slanke fynske Soldater er de første herhjemme, naar det gælder Legemsøvelser eller Skydning. Det ungdommelige, Overskuddet af fysisk Kraft, kunde godt passe sammen med de høje aandelige Maal, der blev stillet Folket for Øje. Begrebet »det menneskelige« omfatter begge

Sider af Livet. »Et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord«, disse Grundtvigs Ord blev forløsende for Fynboerne. Det hævnede sig ikke, at de fik Øjet i Vejret fra Mulden; ogsaa deres praktiske Sans blev skærpet ved den aandelige Vækkelse, hvad det fynske Kvægbrug blandt andet vidner om.

For adskillige af de Mænd, der i det 19. Aarhundrede er udgaaet fra Fyn eller har virket i Fyn, har Landets Folk rejst Mindesmærker i Stolthed eller Taknemmelighed. Ved et Tankespring kan man fra dem gaa tilbage til Mindesmærkerne fra de Tider, da Øen træder ind i Historien, og forestilles for de ældste Fynboer, som vides.

Det er først dem, vi kender fra de Landsbynavne, som ender paa -lev, og som ved at sætte deres Navne foran dette -lev har betegnet sig selv som Ejere af vedkommende By. Der er Ting, som tyder paa, at disse Mænd — lad os nævne nogle af dem: der er Vigar, som har boet i Vigerslev, Are, Inge, Roar, Hune o. s. v. — er komne over Havet fra Sjælland og derfor netop har sat sig fast paa Kysten mod Nord og Øst og derfra skudt sig ind i Landet. I disse Egne findes nemlig Navnene paa -lev. Deres Landnam har muligvis staaet i Forbindelse med de Kampe paa Folkevandringens Tid, hvis Efterladenskaber er dragne frem i store Mosefund i Fyn og Østjylland, og som i Fyn med Undtagelse af eet just findes i de samme Egne som Bynavnene paa -lev. Berømtest er Fundene fra Vimose Nord for Odense, hvorfra mere end 3500 Oldsager er dragne frem, Spyd og Sværd, Brynjer og Hjelme, Vognhjul og Bidsler, men ogsaa mangfoldige Genstande til fredeligt Brug, der alle efter Kampen som Offer til Guderne er bleven nedlagte paa Mosen.

Derefter haster vi nogle Aarhundreder frem i Tiden og træffer de Fynboer, som Runestene har foreviget. Af disse gaar tre tilbage til omkring Aar 800. Ude paa den lille vestfynske Halvø Helnæs stod den ene med Indskrift: »Rolf Noregode satte Sten efter Gudmund sin Brodersøn . . . . Aver ristede Runerne«. Den anden Sten fra Flemløse i samme Egn melder om, at nu er denne Rolf selv død: »Efter Rolf stander denne Sten, som var Noregode; Sønnerne satte den til Minde«. Den tredie og mærke-

ligste findes paa den modsatte Kant af Øen; ude paa Sletten Vest for Odense Fjord ved Landsbyen Glavendrup. Den staar endnu paa sin oprindelige Plads og rager omtrent tre Alen frem af Jorden for Enden af en Skibssætning, det vil sige en Kreds af Stene, der er stillet sammen, saa de danner Omridset af et Skib. Indskriften lyder: »Ragnhild satte denne Sten efter Alle Saalvegode, Viernes værdige Tegn. Alles Sønner gjorde dette Gravmæle efter deres Fader og hans Kone efter sin Ægtefælle; men Sote ristede

Fig 223. Runestenen ved Glavendrup.

disse Runer efter sin Drot. Thor vie disse Runer. Han skal komme til at sone, som vælter denne Sten eller drager den bort for at rejse den efter en anden«. Det er den længste Runeindskrift i Danmark; den har 205 Tegn.

Levende kommer vi igennem disse Stenes Tale ind i den hedenske Oldtid. Vi ser Stenene satte over Goder, som vi kender saa godt fra Island, og vi hører Navnene paa de Egne eller de Stammer, hvis Forhold til Guderne de gav Udtryk: Norer og Saalver. Alle er »Viernes Tegn«, det vil sige den Mand, som vogtede Helligdommene. Fyns Hovedstad bærer

jo Navn efter sit Vi for Odin. Hustruen nævnes i første Række som den, det tilkom at hædre den døde Husbond; næst hende fremtræder Sønnerne med Pligten til at overgive Faderens Navn til Efterslægten. Men ogsaa de Tjenere, Huskarle eller Trælle, som stod for selve Indhugningen af Runerne, faar deres Navne med paa Stenene. Og Omsorgen for, at Mindesmærket i Fremtiden ikke krænkes, lægges over paa den Gud, med hvis Hammertegn Løfter indvies.

Fra Runestenene er der et langt Spring op i Middelalderen til den Tid, da Kirkerne begynder at smykkes med Gravstene og Mindetavler over Bisper og adelige og efter Reformationen ogsaa over Præster og Borgerfolk. St. Hans Klosterkirke i Odense er rigest paa interessante Adelsgravmæler fra det 15. og 16. Aarhundrede over Medlemmer af Landets anseligste Slægter, som Gyldenstjerner, Podebusker, Rosenkranser, Hardenberger, Ruder og Biller. Middelalderens Krigeradel følte sig særlig knyttet til dette Kloster, hvis Munke af Johanniterordenen ogsaa talte kæmpende Brødre iblandt sig. Mangen Ridder indgav sig i Klostret paa sine gamle Dage og testamenterede det sin Stridshest. Og St. Knuds Kirke i Odense blev ikke blot Gravkirke for Helgenkongen, men ogsaa Kong Hans og hans fromme Dronning Kristine hviler her ved Foden af en mægtig Gravplade, og hans Søn Kristian 2., der døde paa Kalundborg, og dennes Hustru, Kejsersøsteren Elisabet, der døde i Gent, er i Døden forenede i Kirkens Krypt.

De mest talende Minder om den gamle danske Adel i dens Blomstringstid er dog de Herregaarde, den byggede sig, og som i udvalgte Eksemplarer findes særlig i det sydøstlige Fyn. Her havde adskillige af Adelens allerbedste Repræsentanter hjemme, Kansleren Johan Friis, Marsken Frans Brockenhus, Rigshofmesteren Kristoffer Valkendorf, dygtige i Kunsten at styre Land og Rige, tapre og snarraadige i Krigen og dertil aandelig interesserede. Fynbo var ogsaa den Adelsmand, hvis Skæbne blev den mest afvekslende, og som i sin Karakter forenede de største Modsætninger, Rigshofmesteren Korfits Ulfeld. — Borgene er opførte i Tiden efter Grevens Fejde, under hvilken de ellers saa milde Fynboer havde rejst sig og afbrændt Adelens Gaarde. Man ser da ogsaa paa de nye Anlæg, at de har været beregnede

paa Forsvar, men rigtignok kun paa Forsvar mod en uordnet og daarlig væbnet Almuehob, som ikke medførte Kanoner, der i en Fart kunde have skudt Teglstensmurene ind. Udenom, lige op ad Murene, er der Grave.

Fig. 224. Hesselagergaard.

Huset selv bestaar i Reglen kun af en enkelt Længe, men det har to Hjørnetaarne paa den ene Langside og et Trappetaarn midt paa den anden. Ved denne Fordeling af Taarnene kunde alle Borgens Sider overskues og Fjenden modtages med Flankeskud. Paa nogen Afstand beskødes han fra Skyde-

skaar, der fandtes spredt i Taarnene og Murene og foroven i Vægtergangen nærmest Taget dannede en sammenhængende Række. Men kom Fjenden ind under Muren, kunde han fra Skoldehuller i de forskellige Etager overhældes med kogende Vand; for at dette kunde ske, maatte det øvre Stokværk rage ud over det nedre, og Vægtergangen ud over dem begge. Borgen havde kun een Indgang, og op til de øvre Stokværk førte kun en Vindeltrappe, der gik til højre, saaledes at Forsvarerne, der stod foroven, kunde have den højre Haand fri til at føre Værget og dog være dækkede, medens Angribernes Stilling var ubekvemmere og mere udsat. Det nederste Stokværk har sikkert altid været hvælvet, det øverste udgjordes af en stor Sal, Dansesalen, med Loft af svære Egebjælker og en Kamin i hver Gavl. Prydelser har der hverken udvendig eller indvendig været mange af. De nøgne eller med Kalkmalerier forsynede Vægge droges ved højtidelige Lejligheder med vævede Tæpper. Smukkest er Gavlene, der sammenholder de høje Tage, prydede med gotiske Trappekamme eller Renæssancens buede Linier. Alle Herregaardene er ejendommelig danske; kønnest og anseligst virker Egeskov, som Frans Brockenhus byggede, og Hesselagergaard, som umiddelbart efter Grevens Fejde opførtes af Johan Friis.

Vi har hidtil kredset om Hovedstaden Odense, vi holdt et Øjeblik ved Stationen og saa Byen fra Bagsiden, vi har for enkelte Formaal været inde i den og har siden undertiden set St. Knuds høje Spir hæve sig i det fjerne over Sletten, men vi fjernede os atter i Ærinde andensteds. Dog hverken vi eller nogen Fynbo kan i Længden komme uden om den, saa centralt ligger den, i den Grad er den og har den altid været Midtpunkt for Øens Liv og Kultur. Syv Jernbaner fører ind til den og snart kommer den ottende til. Skønt den ligger midt i Landet, kan vi ogsaa rejse til den ad Søvejen, og denne Tur er den ejendommeligste. Vi stævner ind ad Fjorden gennem det meget bugtede Løb, der snart bringer os nær til dens ene, snart til dens anden Side. Løbet er i Virkeligheden kun Odense Aas Forlængelse, og i den Periode efter Istiden, da Landhævningen var paa det højeste, var intet andet af Fjorden til end denne Rende. Den brede Fjord er derfor ogsaa meget grund, og der er om den forholdsvis mere inddæmmet Land end ellers ved Danmarks

Kyster. Bredderne er mod Vest ganske lave, man ser egentlig kun de nærmeste Pilehegn og over dem ingenting, kun mod Sydøst hæver Munkebo Bakke sig stejlt og isoleret og derfor imponerende. Man kommer til Kanalmundingen og sejler op ad Kanalen. Bag dens Dæmninger ser man fra Skibet ud over de tørlagte Arealer, Grøfter, Sluser, Pumpemøller, græssende Kvæg. Gaar man nede i Græssletten, er det omvendt pudsigt at se Skibene bevæge sig frem for Sejl eller med Damp, som om det var paa Landjorden. Det hele er saa hollandsk, kun de hyggelige Skipperbyer, man passerer, er ikke hollandske med mørkerøde Teglhuse, men nok saa fynske med deres sortstolpede Bindingsværk, og paa fordums Holme i det udtørrede Land — en af dem har baaret Kongeborgen Næsbyhoved —, eller hvor Kanalen nærmer sig den tidligere Fastlandskyst, hæver sig Lunde af Bøg eller El. Saadan er ogsaa Synet inde i Odense Havn, Skibenes Master paa Baggrund af Skov. Det er saa omtrent det eneste naturskønne, der er ved Odense, faa danske Byer har i den Henseende mindre at byde. Denne Kanal, som Odense er meget stolt af, er over hundrede Aar gammel, men er Tid efter anden bleven uddybet, saaledes at den nu er omtrent 21 Fod dyb og tillader Skibe paa flere Tusind Tons at gaa op til Byen. Ved disse Forbedringer har Odense blandt andet opnaaet at bevare sin Udførsel paa England af de kendte danske Landbrugsprodukter og sin Indførsel til Søs af alle grove Varer, trods Konkurrencen med de andre fynske Byer med bedre naturlige Havnebetingelser, ja, at være Danmarks vigtigste Provinshavn næst efter Esbjærg, Aalborg og Aarhus.

Det andet Sted, hvor Trafikken midtsamles, er om Banegaardene, og herfra strømmer særlig Lørdagene, da Torvehandelen florerer, og Mandagene, da Handelen med det fynske Kvæg foregaar, Befolkningen fra Oplandet, det største og rigeste, nogen dansk By har, ind til Butikstrøg, til Torv og Markedsplads. Ved Udgangen af Banegaarden modtager Odense en paa en langt værdigere Maade, end naar den præsenterer sig under Jernvejskørselen; en bred Gade fører ind til Byens Midte mellem den smukke Slotshave, af hvis Kæmpekastanier og Linde fra Frederik 4.'s Tid

efterhaanden en Del gaar bort af Ælde, paa den ene Side og Provinsarkiv og højere Statsskole paa den anden Side. Folk, der haster til deres Forretninger, faar Tid til at blive mindede baade om den Vederkvægelse, Naturen giver, og om den Fest, som Skønhed i Linier, Form og Farve er, thi Martin Borchs Arkiv er et af Hovedværkerne i vor moderne Bygningskunst, og baade Arkivet og den lærde Skole og Museet, som man derefter passerer, bringer Tanken paa aandelige Værdier frem. Længere inde møder man paa Gadens ene Side et saa karakteristisk Led i det moderne stærkt pulserende Liv som den fynske Centraltelefonstation og lige overfor Graabrødre Hospital, et Tilflugtssted for de livstrætte gamle, der kun har lidet med Verden mere at gøre, og selv en Bygning, der skriver sig fra Erik Klippings Tid.

Fig. 225. Martin Borch: Provinsarkivet i Odense.

Saaledes gaar mange Steder i Odense gammelt og nyt i hinanden, ogsaa naar vi nu er kommet ind til Byens Midte, hvor den skønne gotiske St. Knuds Kirke ses ligefor, medens et nyt Raadhus, ogsaa gotisk, men moderne, bygget af Herholdt og ligesom Arkivet et Hovedværk i vor Arkitektur, danner Torvets Indramning til den ene Side, en Bankbygning, den ældste Privatbank i Danmark, til den anden, og Torvets fjerde Side udgør en Del af den livlige Vestergade, der er Byens Strøg, med Butikker i hvert Hus og travl Færdsel baade af By- og Landboere Dagen igennem. Paa de tre store Torve her i Byens Midte foregaar Handelen med Landmandens Produkter til Odenses egen Forsyning. Blomster, Grøntsager, Frugter, Smør, Æg og Fjerkræ, altsammen Ting, hvori Fyn excellerer. Grøntsager, Frugt, Kyllinger og Ænder er altid langt billigere end i København og Aarhus. Denne Torvehandel er vel nok den mest brogede og morsomste, men langt betydeligere er selvfølgelig Omsæt-

ningen paa Kvægmarkederne, de største i Danmark. Andre Steder, hvor man skal se Odenses Næringsliv foruden paa Torv og ved Havn, er i den store Roesukkerfabrik, hvorfra en Velstandsstrøm gennem snart 40 Aar er rislet ud over Fyn, og i de store Slagterier, hvorfra Kødet og Skinkerne gaar til England. Fra Odense er mange driftige Købmænd udgaaet, — desværre er de ikke blevet i deres Fødeby. Købmandsnavne som Faber og Delcomyn har repræsenteret Danmark som Generalkonsuler hos dets vigtigste Kunde, England; Stokkebye, Muus er andre kendte Firmaer. Men det berømteste Navn blandt danske Handelsmænd har Odenseboen Tietgen vundet. Betegnende for det Omfang, i hvilket Odense har bidraget til Danmarks Kultur og Fremskridt, er det, at Byens to Hovedmonumenter er Statuerne af en Købmand og af en Eventyrdigter.

Digteren mindes man baade i hans Fødehus, der nu er fyldt med Erindringer om ham, Møbler, Billeder o. s. v., og uden for det Hus, hvor han tilbragte sin Barndom, nær ved den Aa, som hans Digtning ogsaa har gjort berømt: »Odense Aa — Hvad er det for en Aa? — Den kender hvert Barn i Odense By, den løber neden om Haverne, fra Slusen til Vandmøllen hen under Træbroerne. I Aaen vokser gule Aaknapper, brunfjedrede Rør og den sorte, fløjlsagtige Dunhammer, saa høj og saa stor; gamle, revnede Piletræer, svajede og drejede, hænger langt ud i Vandet paa Munkemose Side og ved Blegmandens Eng, men lige overfor er Have ved Have, den ene anderledes end den anden, snart med dejlige Blomster og Lysthuse, glatte og pæne, ligesom smaat Dukkestads, snart staar de kun med Kaal, eller der er slet ingen Have at se, thi de store Hyldebuske breder sig der og hænger langt ud over det rindende Vand, som hist og her er dybere, end man kan naa med Aaren«. Desværre er denne Idyl nu for en stor Del brudt. En af Aaens Arme er tørlagt, Blegepladsen er bebygget, Bredderne er paa Steder cementerede. En stor elektrisk Kraftstation knejser, hvor Vandmøllen laa. Træbroerne er bleven til Støbejerns, Vandet er forurenet. Dog har man ogsaa søgt at bøde paa den Brutalitet, hvormed de praktiske Krav har grebet ind i det stillestaaende; Munkemose — »der var en Duft, en Romantik, hver Blomst blev til en

Rose« — er bleven omdannet til et smukt Anlæg, og paa en Ø i Aaen ligger Læseforeningens Have, hvor skønne Træer og rige Blomstergrupper glæder Øjet, hvorfra Robaade endnu indbyder til drømmerig Gliden ned med Strømmen, og hvor man endnu søger at værne om Hyld og Pil og Dunhammer.

Læseforeningen bringer andre Sider af Odenselivet frem for Tanken. Det er en Indretning, som man ikke saadan udformet kender i andre Byer. Man har kaldt Odense en aristokratisk By, hvor Embedsstanden sammen med den fineste Del af Borgerne skal spille eller skulde have spillet en uforholdsmæssig stor Rolle, men modsat er Læseforeningen en saa ren demokratisk Institution, der omfatter omtrent den halve Bys Befolkning og med sin rige Bogsamling tilfredsstiller den Læselyst i alle Retninger, der hos Fynboerne vistnok findes længere ud og dybere ned end i det øvrige Land. Om Fynboernes Trang til at høre — »med tindrende Øjne de lytter til Ordet«, siger Birkedal — vidner det mægtige Forsamlingshus, hvis store Sale kan rumme 5600 Tilhørere.

Som vi kom til Odense ad de vaade Veje, saa lad os ogsaa forlade det paa samme Maade. Det er rigtignok en endnu mindre farefuld Sejlads end ind ad Kanalen. Op ad Aaen kan man nemlig sejle i smaa Dampbaade, og oven for Byen har Aaen endnu noget af sin idylliske Karakter: gennem grønne, blomsterspættede Enge med duftende Høstakke og gumlende Kvæg, med St. Knud i Vejret bagude og Fruens Bøges Skovkroner vinkende som Endemaal forude. Heroppe indrammes Engene paa begge Sider af Skov, og Baggrunden dannes, naar Udsigten atter aabner sig, af en hyggelig straatækt Præstegaard og en gammel Kirke, som tager sig kønnest ud set under en høj Jernbanebro, der er slaaet over Aaen. Lidt højere oppe brydes dog Idyllen af en stor Papirfabrik med sin høje Skorsten. Kirken staar vel nu meget vanrøgtet, men det kyndige Øje kan dog let læse sig til dens tidligere Skikkelse som Kirke fra Valdemarernes Tid for Nonnerne i Dalum Kloster. Paa anden Maade er i Nutiden Navnet Dalum bleven bekendt; der er Danmarks største Landbrugsskole, men oprindelig grundlagt af Kr. Kold som en Højskole, der blot skulde vække de

unge. Lad det sidste samlede Billede, vi tager af Fyn, være fra denne Egn. Den blide Natur; Engene besatte med det gode røde Kvæg; en luthersk Præstebolig foran en Kirke fra Danmarks Storhedstid i Middelalderen; Nutidens Fabrikdrift nær Mindesmærket for Idealisten Kr. Kold; en Skole, der tager Sigte paa det praktiske Liv, men Dygtiggørelsen til dette sker dog paa Grundlag af en foregaaende aandelig Vækkelse. Omkring Dalum har endelig Nutidens humane Sans skabt flere Rekreationshjem, men fra Fruens Bøge høres Tonerne af Dansemusik, — derfra, hvor den livslystne Odenseungdom, fynsk som den er, hver Sommersøndag giver sig hen i Glæden. Skovforeningen er Odenses anden store demokratiske Forening, som omfatter alle Samfundsklasser. I Fyn antager alle Livets Ytringer Fordragelighedens Form, ikke ud fra Principper, men fordi det er Folkets Væsen.

Fig. 226. Gammel Friskolelærer med sin Hustru.

DANMARK ØST FOR STORE BÆLT.

AF J. O. BØVING-PETERSEN.

SJÆLLAND.

I. VED STORE BÆLT OG SMAALANDSHAVET.

Fig. 227. Stendysse ved Store Bælt.

Korsør er Sjællands Port ud mod den store Verden i Vest og Syd. Men Korsør er samtidig den Syd og Vest fra kommendes første Hilsen fra Danmarks Hovedstad og fra hver femte dansk Indbyggers Hjem. Næppe er Færgen fortøjet ved Bolværket og Passagerernes brogede Strøm begyndt at glide ind paa Kajen, før den med glubende Appetit kaster sig over Avisdrengenes Københavnsblade, — og naar saa Eksprestogets store Boggievogne farer fjedrende frem gennem Sjællands jævnt bølgende Marker og Skove, sidder de fleste med Næsen dybt nede i Avisbunken og skænker kun de forbiglidende Landskaber et flygtigt Blik, medens Bladet vendes, eller naar Skovens Skygge formørker Papiret.

Korsør selv kender ingen, — og Sjælland er for de fleste kun København og Nordsjælland.

Men vi, der ikke haster mod Hovedstaden, lader Ekspressen rulle og begiver os paa Kryds og tværs gennem Øens Egne.

Først maa vi dog se os om i Baggesens By. Ikke den, vi møder ved Færgen, — det *moderne* Korsør, med en stor og god Havns Travlhed, med hele Bjærge af Kul og Kulbaner i Luften, som var vi i en engelsk Fabriksby, og med blanke Jernbaneskinners Virvar over lange Passagertunneler. Dette er det uegentlige Korsør, mere Statens end Borgernes By, mere Allemands upersonlige Trafikplads end Fiskernes, Købmændenes og Haandværkernes beskedne, men maleriske Købstad. Den møder vi, med krinklede Gader og toppede Brosten, Syd for Havnen og ude paa Halvøens Spids, hvor »Slottets« eller «Fæstningens« gamle, røde Murstenstaarn med de alentykke Mure fører Tanken tilbage til Sejlsmakkernes Dage, til de Tider, da Danmarks Konger maatte bie i Korsør, til Vinden blev deres Fyns- eller Jyllandsrejse gunstig. Paa de græsgroede Jordvolde med skyggefulde Spadserestier, med barkede Fiskegarn langs Stranden, med Maagernes Skrig og med den vide Udsigt over Store Bælts brede Vandvej, hvor Sprogø hæver sig klippehøjt med Fyr paa Bakketoppens Kuppel, — dér rummes det *oprindelige* Korsørs Poesi.

Eller gaa ad Halskov-Vejen til den underlig uddøde Jernbanestation, som ligger derude paa Halskov Odde og troligt Aar efter Aar — forhaabentligt forgæves — venter paa den Vinter, der, paa Trods af alle Isbrydere, endnu en Gang skal føre Rejseruten ad den Vej og videre med Isbaade til Sprogø og Fyn. Vi møder her en lille Plet Danmark, hvor de rustne Skinner taler deres eget Sprog om Tider, da Naturmagterne ikke saadan uden videre krummede ærbødig Ryg for enhver rejsende.

— — Men et langt ældre Sprog — en Ur-Saga om Istid og Kampe — taler den Krans af Kæmpehøje, der kroner Bakkekuplerne omkring Korsør Nor og vidner om Egnens ældste og tætte Beboelse. Selv midt inde i noget saa jævnt, spidsborgerligt som Byens »Lystskov« dukker Langdysser og Jættestuer frem, ærværdige Fortidsmonumenter, der »ligger i den smilende danske Natur som en Stump nordisk Urlandskab«, »mere værd end Størstedelen af vor skrevne Smertenshistorie«, »fordi de er vore Forfædres Grave og

tillige Urtypen paa et Hus, og saa fordi de er bygget af Vandreblokke, endnu den Dag i Dag furede af Isen, som brød dem fra deres Sted oppe paa Dovre og strøede dem hernede paa Sletterne efter Tøbruddet«. »De knytter os til Norden.« (Johs. V. Jensen: »Myter«.)

Dette er ellers Tanker, man mindst af alt venter at finde Bekræftelse paa i en lille Provinsbys Lystskov, hvor en øldunstende Pavillon med Keglebane plejer at være »Tingsted« ved Borgerklubbens aarlige Fugleskydning.

Fortsætter vi langs Sjællands Kyst, møder vi i den gamle Middelalderby *Skelskør* et nyt Eksempel paa Norenes Betydning som Knudepunkter i Landets tidligere Bebyggelse — naturligt nok for øvrigt, thi disse sølignende Bassiner med deres snævre Munding var gode og trygge Havne, lune Reder, der let lod sig forsvare mod Strandhugst. Ligesom i Korsør danner Havnebroen over Udløbet ogsaa her Bindeled mellem en moderne og en gammel Bydel; men den første er mindre fremtrædende end i Korsør. Trods Baneforbindelsen over Dalmose hører Skelskør til den Type Provinsstæder, hvor Græsset faar Lov til at grønnes mellem Brostenene. Og Stemning er der over den, naar man fra Broen, hvor Noret og Fjorden mødes, ser ud over de blanke Vandflader og de røde Tage, der paa begge Sider af Strømmen lejrer sig op ad Bakkeskrænter og leger Skjul bag Frugttræernes Kroner. Her ved Broen er Byens Havn, der i Middelalderen var endnu mere benyttet end Korsør som Overfartssted til Fyn, og bedst maales Forskellen i Tvillingebyernes senere Skæbne ved at sammenligne de to Billeder, deres Havn frembyder: dér dybtgaaende Fragtdampere og en broget Rejsestrøm Dag og Nat, Aaret rundt, medens fremmede Sprog blander sig med bredt Jydsk, syngende Fynsk, drævende Sjællandsk og rapt Københavnsk, — her nogle faa Fiskerfartøjer og nogle enlige Bønder fra Smaaøerne derude i Store Bælt — Omø, Agersø og Egholm. En lille Dampbaad befordrer dem derud fra deres Besøg i »Staden«, — det er al den Færgefart, der *nu* er paa Skelskør.

Vi gaar med om Bord og opsøger Ensomheden derude paa Øerne — paa den mindste af dem, *Egholm*. Den huser kun en eneste Familie og

ejes for øvrigt af et Selskab af Hovedstadsmennesker, der en Gang imellem føler ethvert moderne Menneskes spontane Trang til at følge Rousseaus Parole, stryge Kulturens og Hovedstadslivets Panser af sig og vende tilbage til Naturtilværelsens frie Idyl.

Af Egholm giver Johs. V. Jensen et Billede, der er gældende for mange af det danske Arkipels henrivende, urtidsagtige Smaaøer og Holme — snart de eneste Steder, hvor Livet kan rinde som en rolig Strøm, uden hvert Øjeblik at kunne forstyrres ved Telefonens Kimen. Billedet gengives her som Type for den Slags smaa Fristeder, hvoraf Danmark Øst for Store Bælt — og for øvrigt ogsaa Vest derfor — heldigvis endnu har nogle tilbage:

»Ude i Store Bælt ligger en Ø, ikke større af Omfang, end at der kun lever een Familie paa den, men vidtløftig nok til, at den med sine spredte Rester af gammel Skov, sine lerede Brinker i den ene Ende og brakke Overdrev i den anden, med sine Rullesten i Stranden og højtliggende Agerjorder, sin Naaletræsplantage, endogsaa Lyng et Sted, udgør et Billede i det smaa af Landskabet, som det med lette Variationer er paa alle de danske Øer. Selv om det særlige jydske Landskab minder den ved en Stump Egepur, der kryber skraat op fra Kysten som et Halvtag, kuet af de salte Vestenvinde, en Skovprofil, der er saa karakteristisk for Egnene omkring Limfjorden. Øen har ogsaa nogle ældgamle Tjørne, som ligger og vrider sig hen ad Jorden paa aaben Mark ved Stranden og hverken kan leve eller dø . . . . Inde i Skoven, hvor der er Læ, ranker Bøgene sig lyse og velvoksne som i Dyrehaven, her er vilde Æbletræer, og Skovbunden staar om Sommeren saftig med Anemoner og Hanekam. Øen forener den sjællandske, frodige Ynde med Jyllands karakterfulde forblæste Aabenhed . . . . Uden om vor lille Verden strækker sig det aabne Bælt, hist og her ganske blankt med Spejlinger af Klodeskyerne i sit Dyb, andre Steder, milevidt borte, liggende med hvidlige Briser og mod Syd blændet i et med Solen. I Synskredsen øjnes en diset Stribe, det fjerne Land. Toppen af Sprogø med Fyret hænger som en fast Kending af Jorden i alt dette lysblandede, sammenspejlede Himmel og Hav, og langt, langt borte staar

Røgen efter en Damper som det lette Spor af en Finger paa Himmelranden.

Selve Landskabet paa Øen har en ældre Stemning, end man ellers er vant til i Danmark, hvor det intense Landbrug er i Færd med at bortnivellere alle oprindelige Træk — ikke mindst i Befolkningens Karakter. Her paa den afsides Ø har Krattet noget af den vilde Duft, som man kan tænke sig engang har hersket i den uberørte Skov, der i Fortiden dækkede det meste af Landet, hist og her afbrudt af Heder, Moser og de smaa Lysninger inde ved Fjordene og Aaerne, hvor Bebyggelsen begyndte . . . Paa Øen er der nu ingen Gravhøje, men der skal have været et Par; ogsaa her er Manden med Stenøksen landet og har fundet sig til Rette. Derimod flyder der endnu med de store Kampesten, Vandreblokke, baade i Stranden og oppe paa Land, der klæder et Terræn saa godt, men som for længst er spaltet ud alle andre Steder og nu stikker i Murene paa vore firkantede, solide Gaarde. Og det er, som om Øen i selve sin Linie har bevaret Erindringen om Skabelsen, den store Istid, den breder og bakker sig saa frisk op af Havet, som var det i Gaar, de Kræfter var i Bevægelse, der med rund Haand har strøet de danske Øer i Bølgerne og givet os vore lave Hjem at bo paa og den altid vaade Luft at aande i, der gør os lidt klamme, men nu en Gang smager bedre end nogen anden Luft«.

Saaledes bliver da den lille Bæltø et Symbol paa det hele Danmark; — men saa stort ser ogsaa kun den Kunstner paa sit Motiv, hos hvem Æstetik har forenet sig med naturvidenskabelig Ballast, Digtning med Forstaaelse. — Som i en Nød er her samlet alt det, der er Grundstemningen i dansk Natur.

— — Fra Storebæltøerne ud for Skelskør og helt til Vordingborg strækker *Smaalandshavet* sig som en bred, ørig Bugt mellem Sjælland og Lolland. Intet Sted er den sjællandske Kystlinie saa urolig og afbrudt som her: dens gule Lerklinter, magre Strandenge og lune Smaaskove gennemskæres af smalle Sunde, der breder sig ud til laguneagtige Fjorde og Nor, hvor Aalefiskeriet rigtig trives, og hvor Skarer af Maager og Terner hvirvler sig som Skumsprøjt op over de lange Tanger eller »Fed«, der

som moderlige Arme værner de stille Laguner mod Smaalandshavets Uro.

Ved denne Lagunestrand levede Stenalderfolket tæt, og senere slog Oldtidens og Middelalderens Høvdinge og Smaafyrster sig ned paa den godt beskyttede Kyst. Bag Lagunernes forrevne Konturer, strækker sig derfor Grupper af Kæmpehøje og en lang Kæde af gamle Borge og Herre-

Fig. 228. Borreby.

sæder: Borreby, Basnæs, Holsteinsborg, Gaunø, — og hvad de nu alle hedder. Interessantest paa hele »Herregaardskysten« er dog *Borreby* — den bedst bevarede og for sin Tid mest typiske af alle gamle sjællandske Borge. Navnet kommer af »Borgby« — Borgens By —, og Borgen skal oprindelig være bleven bygget af en Vikinghøvding Stig, hvorefter Halvøen, hvorpaa den staar, har sit Navn: Stignæs. — Bag Høvdingens befæstede Gaard skal en hel lille By have ligget; men af den ses intet Spor og af den oprindelige Gaard kun lidet. Den brændte i Begyndelsen af det 16.

Aarhundrede, og Kansleren Johan Friis lod da det nuværende Borreby opføre paa en lille Holm, skærmet af dobbelte Volde og Grave. »Det store Hus« hed Borgen i Folkemunde, — og mægtigt virker den endnu den Dag i Dag med sine høje Etagers røde Mure, spidse Tage og fremspringende Sidetaarne, hvis talrige Skydeskaar, rettede mod alle Verdenshjørner, gør Slottet til en Fæstning, saaledes som Renæssancetidens Borge var det. Mere end halvfjerde Hundrede Aar er rundne hen over Borrebys Mure, — men endnu knejser de som et Stykke uforandret Renæssancearkitektur. Vinden suser ud og ind af den samme Borgport og fortæller, som den fortalte H. C. Andersen om Valdemar Daae og hans Døtre — den ulykkelige Alkymist, der som en fattig Stodder maatte gaa fra Gaard og Gods med samt sine tre Døtre »Rose, Lilje og den blege Hyacinth«. Staar man i Borgporten eller i Riddersalen eller højt oppe i et af den gamle Borgs Taarne og ser viden ud over Land og Sø, da synes man, at Vinden endnu fortæller Eventyr lige fra Vikingehøvdingen Stigs Dage til 1864, da Borrebys nuværende Ejer, Kammerherre Castenschiold, som ung Løjtnant kæmpede med Løvemod i Dybbøl Skanse Nr. 2.

Om Borreby har Vinden altid haft meget at fortælle den, der forstod dens Tale; men ingen anden Borg paa Sjællands Ø formaar da ogsaa, alene ved sit Udseende, at skabe en saa ægte Stemning, som den gamle røde Vikingeborg ved Store Bælt.

II. MIDTSJÆLLAND.

Fra Korsør Øst paa følger Maagerne og den friske Saltluft os et Stykke Vej som en Afskedshilsen fra Søen; men snart er vi inde i »Bondelandet« — det rigtige Kornland, som man ikke finder det bedre paa Sjælland. Aaben og bølgende er Slagelseegnen til alle Sider, med Marker, der bugner af Sæd, — et Opland, saa rigt fra Naturens Haand som ingen anden sjællandsk Bys. Om Slagelses tidlige Rigdom paa Jord gaar Sagnet, at Kong Valdemar Sejr lovede Byen saa megen Jord til Eje, som dens Præst Hellig Anders kunde omride paa et 9 Nætter gammelt Føl, medens Kongen tog Bad. Saa hurtig red Hr. Anders paa sit Føl, at Hoffolkene skyndsomst

maatte hjælpe Kongen i Klæderne, at ikke det ganske Sjælland skulde blive omredet! Vist er det, at allerede tidlig var Slagelse en rig Bondeby med usædvanlig store Marker. Ogsaa da den blev Købstad, holdt dens Velstand sig. I Tresserne og Halvfjerdserne var den Centrum for en omfattende Kornhandel, og nu er den — takket være fremdeles det velhavende Opland — Vestsjællands største Handels- og Fabrikby.

»Kedsomhedens Moderstad« kalder Baggesen sin gamle Skoleby. Om Udtrykket i vore Dage passer, skal ikke kunne siges, — Slagelse er vel med Hensyn til Kedsomheden hverken stort værre eller bedre stillet end de fleste danske Provinsbyer! Paa Omegnen synes Ordet at passe, saa længe man holder sig til Landevejene; men gaar man op paa en af de mange Gravhøje, der kroner Bakkedragene, f. Eks. den berømte »Hellig Anders' Hvilehøj«, da ser man milevidt ud over et Land, som ved sin gyldne og grønne Frodighed, ved sit røde Kvæg og sine velholdte Gaarde ikke blot fryder Agrarens Øjne, men virker forfriskende, sammenlignet med mangt et Landskab i de idylliske, men indestængende Skove, der hæver sig som en Bræmme mod Øst. Man vil oppe paa en af disse Høje finde, at ogsaa det aabne »Bondeland« har *sin* Tiltrækning, som mangen en ikke bortbytter mod Skovenes og Skovsøernes Poesi.

Modsætningen til Slagelseegnen er *Landet omkring Sorø og Ringsted.* Vækker Slagelse maaske Tanken om Korn og Flæsk, og er dens Opland Realismens Land, saa er Ringsted og Sorø Historiens og Musernes Byer og deres Omegn Mindernes og den gamle Romantiks, »den blaa Bomst«s Hjem.

Øst for Slagelse begynder Antvortskov Klosters Skove — og dermed det brede Skovbælte, der, isprængt Søer, Agerland, Landsbyer og Herregaarde, strækker sig gennem Midtsjælland helt hen ad Roskilde til og giver denne Egn — Sjællands Hjerte — dens smilende, men lidt stillestaaende og sødladne Skønhed. Som man i Vest- og Nordjylland mindes Blichers storladne Hedebilleder, Drachmanns og Aakjærs djærve Sange eller Johs. V. Jensens urkraftige Sprog, saaledes er det her Chr. Winthers Idyller, der afspejler Naturen, medens Oehlenschlägers, Ingemanns og Hauchs Digtning

genspejler dens romantiske Forhistorie. I Egnen mellem Sorø og Ringsted voksede Hvidernes berømte Æt op, og dens Stednavne har endnu festlig Klang fra Valdemarernes stolte Tid. I denne Egn er det derfor ikke Naturen alene, der virker paa Beskueren, men tillige dens Minder fra Danmarks Stortidsdage.

»Udi Ringsted hviler Dronning Dagmar«, — og der hviler ogsaa Valmarerne. Til Ringsted knytter Sjællands tidligste Historie sig — naturligt nok, thi Byen ligger mest centralt blandt Sjællands Købstæder. Her mød-

Fig. 229. Ruin af Knud Lavards Kapel ved Haraldsted.

tes alle Hovedveje, og de tre store, flade »Tingstene«, som den Dag i Dag ses paa Ringsted Torv, fortæller om Tiden fra den graa Old og helt op til Chr. IV's Dage, da Sjællands Rigsdag og Højesteret samledes her. Som et andet Minde om Fortids Herlighed knejser den prægtige, nys restaurerede St. Bents (Benedikts) Klosterkirke, rejst af Valdemar den Store og Middelalderens berømte Valfartssted, fordi Knud Lavards Helgenben skrinlagdes der. Viden om er Kirken synlig, — thi Byen ligger højt, som det sømmer sig et gammelt Tingsted.

Fra Ringsted gaar Færden mod Nord til det skovomkransede Sødrag ved Haraldsted, hvor Drabet paa Knud Lavard skete. Ikke langt herfra

samler Midtsjællands Skovaase sig i et bølgende Højland om Valsølilles og Skjoldnæsholms Smaasøer. Her ligger Sjællands højeste Punkt, Gyldenløves Høj; men trods de 400 Fod ses intet, — Skoven lukker til alle Sider, ligesom Sagnet hyller sig hemmelighedsfuldt om Kong Skjold, der skal have resideret paa det Næs, hvor Voldstedet af det gamle Skjoldnæsholm endnu ses. *Saa* dybt fører Midtsjællands Skove os ind i Sagnhistoriens Labyrint!

Følger vi fra Ringsted Vejen ad Sorø til, føler vi ogsaa her Sagaernes og den ældste Histories Vingesus. Her taler Sigersted, Fjenneslev og Bjernede Rundkirke deres tavse Sprog. Sigersted og Hagbards Høj ved Susaa fremkalder Folkevisens skønne Sagn om Hagbards og Signes Kærlighed; Fjenneslev Kirkes Tvillingtaarne melder om Absalons og Esbern Snares Fødsel, og Bjernede — Sjællands eneste Rundkirke — fortæller om Skjalm Hvides Sønnesøn. Naar vi omsider frem til Bakken ved Pedersborg, da har vi gennemvandret Hvidernes Hjemegn og staar tæt ved det gamle »Soer Ø«, Sorø. Ogsaa her skyldes Kirken de Hviders Æt. Slægtens Borge er for længst jævnede med Mulde, men dens Kirker staar endnu. Og i Sorø Klosterkirke fandt den sin Hvile.

Hvile og Fred er i det hele den Følelse, der uvilkaarlig melder sig ved Synet af den lille Kloster- og Skoleby, lagt lunt bag stille Skove og smilende Skovsøer. Det ser ud, som havde endog Jernbanen respekteret denne Følelse, — i hvert Fald gaar den en hel Kvartmil uden om Byen som for ikke at forstyrre Idyllen.

Allerede Asger Ryg, Byens Grundlægger, maa have haft Indtryk af, at her var Fred: de tre Søers Ring omsluttede jo paa hans Tid Øen helt, og uden om Søerne sluttede igen de store Skove Ring. Her ude byggede han da det Kloster, som Sønnen Absalon gjorde til Landets rigeste og mest berømte. Klosteret blev til et Akademi, hvor Christian IV ønskede, at unge Adelsmænd skulde oplæres i Stilhed fremfor altid at drage udenlands for at lære høviske Sæder og Kultur, — og da Akademiet ikke trivedes, skænkede Holberg det sit rige Gods: ogsaa han har vel tænkt, at Sorøs stille Ro og historiske Minder var et sundt Aandens Drivhus. Her virkede

Hauch og Ingemann, — og endnu synes deres Aand at svæve over Sorøsøens Vande. Fremfor alt Ingemanns. Hans Digtning er det, der genspejler de blanke Smaasøer og lever i disse Skoves stille Susen. Staar man en lys Sommeraften ved Søen paa den lille Bøgebakke, der bærer det højpoetiske Navn »Parnas«, mindes man uvilkaarlig Ingemanns »Fred hviler over Land og By«. Hvor tydelig for øvrigt taler alene saadanne Stednavne som »Parnas«, »Helikon« og »Filosofgangen« om den drømmende, ver-

Fig. 230. Fjenneslev Kirke.

densfjerne, lidt gammeldags »akademiske« Fred og stille Fordybelse i sig selv, hvori Sorø i Aarhundrederne laa hengemt, favnet af Skov og Sø, medens Hverdagslivets Prosa hastede det forbi, bøjende uden om, — ligesom Jernbanen gør det den Dag i Dag. — — —

III. NORDVESTSJÆLLAND.

»Fra Kalundborg til Aars« var paa Per Paars' Tid en lang og, som alle ved, grumme besværlig Rejse. I vore Dage sker den adskillig hurtigere og behageligere, — om end de Dampere, der benyttes paa denne

Hovedrute, ingenlunde kan kaldes særlig tidssvarende. — Ligesom selve Sørejsen fra Jylland til Sjælland føles som en behagelig Mellemakt, saaledes virker Indsejlingen til Kalundborg egentlig som en Fortsættelse af Indsejlingen til saa mangen en østjydsk Fjordby. Refsnæs' og Asnæs' høje Bakkedrag minder mere om Jylland end om Sjælland, og begiver man sig — efter Besøget i den lille Bys Seværdighed: Esbern Snares prægtige, femtaarnede Korskirke — ud paa Halvøen *Refsnæs*, da viser Naturen sig ubetinget jydsk. Først og fremmest ved sin ret uberørte Ensomhed og sine nøgne og skovløse Aase, hvor kun hist og her Haver og Smaaplantager — som Kysthospitalets — bryder Bakkebølgernes Flader. Men ogsaa ved sine Skarer af Kæmpehøje paa Aasenes Tinder, vidnende om tidlig og tæt Beboelse af dette Land, der nu er saa sparsomt bebygget, at Kæmpehøjenes Tal efter Sigende overstiger Gaardenes. Især Sydsiden af Refsnæs er ægte jydsk med vide, stenede Græssletter, hvor kun Faar finder Føde, og hvor de enkelte Huse fjæler sig i lune Lavninger. I al sin umiddelbare Nøgenhed er Naturen herlig her, hvor stejle, solhede Klinter falder ned mod den brede Fjord, og hvor Blikket stryger langt ud over Havet, medens Solen bager, og Søluften tilvifter Kølighed.

Symbolsk peger Refsnæs over mod Jylland, som vilde Naturen sige: *der* hører jeg hjemme, og ikke her paa Sjælland.

Den samme Symbolik genfinder vi i den anden store Halvø, Nordvestsjælland som en udstrakt Arm skyder ud i Kattegat: *Sjællands Odde, Odsherreds* yderste Del. Ogsaa den peger mod Jylland, — og ogsaa her genfinder vi den jydske Natur. Udmærket karakteriseres Odsherred af en Skildrer af Danmark (J. J. Nielsen) i følgende Ord: »Odsherred er Sjællands fjerneste Afkrog, til Gengæld maaske Øens allerejendommeligste Provins. Naturen er ikke den rent ødanske, men mangfoldigere, mere vekslende; thi inden for en Ramme af nogle faa Kvadratmil mødes her vestjydsk og sjællandsk Natur i al deres Renhed. Det er de store Spring, som stiller Kontrasterne sammen og giver et samlet Billede af hele Danmark. Eller — Odsherred er et Jylland i det smaa. Paa begge Steder iagttages den samme Modsætning mellem Østen og Vesten: hist et bølget, skovrigt

Kulturland, her de ensformige, øde Flader — og paa Grænsen en Rygrad af svære Bakker, som for Odsherredes Vedkommende slynger sig i brede Buer om Østkystens gamle Fjorde for længst mod Nord at bøje ud i *Odden*. Men kun et kort Stykke Vej. Odden fures nemlig paa tværs af to brede Lavsletter, der deler den i en enkelt lang, jævn Bakkeø og flere smaa Bakkeholme. En af disse — Gniben — danner den bratte, yderste Skrænt af Odden. *Rørvighalvøen* har en lignende Bygning: mod Øst ved Isefjord 2—3 smaa Bakkeøer, inden for og imellem dem en Slette. — Simple som disse Forhold er, viser de klart, hvorledes Herredet er vokset af Havet. Bakkelandet, det frugtbare Jordsmon, er Skelettet i Jordbygningen — Istidens Bidrag. De lave Lande med den magre Jord — »Lynge« kaldes de med et Fællesnavn, som sigter til Hedenaturen — opstod senere, idet Havet udfyldte Sunde og Bugter med stenrige Havstokke. Til sidst var et helt Ørige smeltet sammen i eet«.

Staar man oppe paa Nordvestsjællands Himmelbjærg, Vejrhøj, hvor Land og Hav og Fjord breder sig under en lige fra Slagelse, Roskilde og Frederiksborg mod Syd og Øst til Helgenæs ovre i Jylland, Samsø og Refsnæs i Vest, da fatter man ret, hvorledes Odsherred er et Jylland *en miniature*: mod Øst frodige Marker og velvoksne Bøgeskove i vekslende Bølgen ud mod Lamme- og Isefjord; mod Vest en milevid, ørkenagtig »Lyng« langs Sejrøbugtens Bue og — som vilde Jyllands Natur fuldtud gentage sig — mod Nord, svarende til Skagens Gren, Sjællands Odde med Willemoes' ensomme Grav. Kun sjælden besøges Odden af Turister, saa storslaaet der end er derude paa den lange, smalle Landstrimmel med Hav til begge Sider og med rig Afveksling af Bakker, Hedeflader og mægtige Skursten i Stranden.

Desto hyppigere gæstes *Rørvig-Egnen* mod Øst, ved Isefjordens Munding. Med Rørvig er det gaaet som med Skagen: først kom enkelte Kunstnere og slog sig ned i dette mærkelige Stykke Sjælland, hvor Hav, Klitter, Heder og Fyrreplantager hensætter en til Jyllands Vestkyst; saa kom nysgerrige Turister og Landliggere, der søgte uden for Nordsjællands Alfarvej, — og nu, da Stedets ejendommelige Skønhed forlængst er »opdaget« og

knæsat gennem talrige Foraarsudstillingers Lærreder, rejser Villaer, Badepensionater og Hotel sig; Strømme af Feriegæster oversvømmer den lille Fisker- og Skipperby, og paa »Højsandet«s herlige, fyrrebevoksede Klitdrag, paa »Lyngen«s udstrakte Hedeflade og paa Klitrækkens Flyvesand langs Havet solbades og flirtes der saa godt som ved noget andet fashionabelt Badested paa Jyllands Vestkyst.

Ikke blot ved Landets Hævning er Sunde og Vige heroppe i Nordvestsjælland blevne til Land; Menneskene har — ligesom Hollænderne — hjulpet med at »skabe Kysten«. *Saltbækvigs* og *Lammefjordens* Udtørring har været Led i det store Arbejde for »at vinde indadtil, hvad udad tabtes«, — som Dalgas skrev paa Hedesagens Fane. Under samme Feltraab bares Inddæmnings- og Tørlægningsarbejdet frem. I Begyndelsen slugte det Millionertilsyneladendeuden Resultat, men Forsøgene gentoges, og hvor før Vandet stod flere Meter højt, ligger nu Huse og frodige Enge, medens de tilbageværende Vandrester faar Lov at hvile for Fiskeriets Skyld. Dambrug og Udklækning af Karpe og Ørred og et rigt Aalefiskeri gaar her jævnsides med Engbrug efter hollandsk Mønster, — og netop hollandsk virker disse Landskaber med deres Diger og Vindmøller.

Fig. 231. Rørvig Strand ved Kattegat. (Jørg. Fischer fot.)

Forinden vi forlader Nordvestsjælland, maa vi dog søge at give Læseren et Indtryk af, at det ikke altsammen er enten et Stykke Jylland eller et lille Holland! Mod Syd, lige fra Holbæk til Tissø, er Naturen ægte sjællandsk, — intet Sted dog mere end i Egnen om *Skarritssø*, en af de mest idylliske Skovsøer, Sjælland ejer, hvilket jo ikke vil sige saa lidt. Farer man med Eksprestoget forbi Skarritssø, gaar det som ved Sorø: naar

de blinkende Vande pludselig bryder glimtvis frem mellem Skovtykninger, ser alle mod Kupévinduet, har de end været nok saa fordybede i Passiar eller i deres Bøger og Blade.

IV. EGNEN OM ROSKILDE FJORD OG ARRESØ.

Fra Skarritssø lader vi Kalundborgtoget føre os ad Roskilde til og kaster i Forbifarten et Blik ud over Holbæk Fjord og over *Bramsnæsvigs* Bøgegrupper, der lukker for »Dejligheden« — den beskedne Bondegaard, hvor Chr. Winther tog Sommerophold, medens han digtede »Hjortens Flugt«. Ogsaa en anden, mere materiel, Interesse knytter sig til Bramsnæsvig: dér fanges største Delen af de saakaldte »Roskilde Rejer«, eller rettere: *blev* fanget; — thi de lækre Smaadyr bliver snart en Saga, hvis der intet gøres for at frede om dem.

Fig 232. Fiskere i Bramsnæsvig.

Fra Bramsnæsvig gaar Farten over *Lejre* til *Roskilde.* De to Navne klinger dansk som faa; men de rummer jo ogsaa en god Part af Danmarks Sagndigtning og Historie fra den graa Old helt til de nyeste Kongegrave. Lejre er nu en beskeden Landsby, og intet minder om Fortids Storhed; thi, som det hedder i Visen: »Ved Lejre græsse nu Faar ved Vold, hvor fordum Kæmperne drukke!« Efter Sagnene skulde »Kæmperne« nok være Danmarks ældste Konger lige fra Skjold til Rolf Krake. Da Rolf og hans Mænd gik i Døden, syngende det berømte »Bjarkemaal«, var Lejres Glanstid forbi. Den lille Bondeby gik over i Sagnkredsen som Danmarks tidligste Kongesæde, og blandt de mange Gravhøje, der topper Markerne, har man ment at finde baade Dan Mykilattis, Harald Hildetands og andre

glorværdige Skjoldungers Hvileplads. — — Alt dette er jo imidlertid Sagn og intet mere; Gravhøjene er fra langt ældre Tid og hører Sten- og Broncealderen til. Alligevel: Sagnene kaster deres koglende Glans over Egnen om Lejre — og ikke mindst over Ledreborgs skønne Skovkløft, hvis poetiske Navn »Herthadalen« — i Steden for det oprindelige: »Ertedalen« — passer godt ind i Sagndigtningens Romantik. Det »Alter«, der knejser som Offersten til Gudinden Herthas Pris, er jo kun et naivt Bedrag fra en romantisk Slægts Tid; men det tager sig i hvert Fald ud i det dystre Løvtempel, hvorover Bøgenes Kupler hvælver sig, og det er et kulturhistorisk interessant Modstykke til et andet »Alter« af nyere Dato — et Frihedsalter, rejst i Firsernes Provisorietid, og i hvis Sten staar skrevet: »1888, Hundredaarsdagen for Stavnsbaandes Løsning, satte sjællandske Bønder dette Minde om hine Tiders højsindede Arbejde i Tilliden til Frihedens og Rettens endelige Sejer i Danmark«. — — Stenen vidner om, at nu som i fjerne Tider er Herthadalen de sjællandske Folkestævners udkaarne Løvsal; — den bekræfter samtidig Drachmanns Ord: »Nye Tider, nye Tanker!«

Fra Lejre til Roskilde — det er Danmarkshistoriens direkte Fortsættelse! Selve Byen og dens mange historiske Minder som Konge-, Bispe- og Klosterstad er det dog ikke Stedet her at skildre. Vi begiver os straks gennem »Adelens Gade« — nu Algade — til den Bakketop i Byens Udkant, hvor Domkirkens slanke Tvillingspir løfter sig mod Sky, og kaster herfra et orienterende Blik ud over den Egn mod Nord, vi vil gennemstrejfe. Som et Bælte slynger Fjordens blaa Baand sig gennem lyst, kornbevokset Bakkeland, forbi smaa Landsbyer og langs Skovdrag, der sløres af violet Soldis. Et Glas af Maglekildes evigt sprudlende Væld, der hvert Minut sender 10 Tønder Vand gennem Kirkebakkens Side ud i den klare Dag, — og saa af Sted langs den vestre Fjordbred. Gennem St. Jørgensbjærg By, der snart gaar i eet med Roskilde, og gennem det store Sindssygehospitals Alleer langs Komplekserne af gule Kaserner, der stikker grelt af mod Landskabets Ynde, naar vi Boserup Skov, hvis ene Halvdel nærmest »Pavillonen« er viet Roskildensernes Søndagsglæder, medens Tuberkulosesanatoriets hvide Mure og lange, loggialignende Liggehaller behersker

den anden Halvdel. St. Hans' Hospital og Sanatoriet er et Stykke københavnsk Kommune midt i den sjællandske Idyl — et Skyggebillede fra Hovedstaden, tegnet skarpt mod de lyst smilende Omgivelser. Først ude paa Bogenæs er det, som om Naturen atter helt ud bliver sig selv igen, ren og ubesmittet; Skoven løfter sig tæt og yppig i sin Ensomhed, omgærdet af Fjord og Vige til næsten alle Sider; Raadyrene kigger nysgerrig ud gennem Krattet, og højt over Trætoppene kredser store Rovfugle ensomt i rolige Buer.

Fra Bogenæs — Bøgenes Næs — lader vi os sætte over til *Hornsherred*, den lange, svagt krummede Halvø, der skyder sig ud mellem Roskildefjordens smalle, flodlignende Indskæring og Isefjordens brede Indhav. Her som i Odsherred bringer Terrænforholdene Bud om gamle Hævninger, hvorved Sunde blev til flade Dalstrøg; Øer og Holme til Bakker og stejle Skrænter. Skibby, Hornsherreds anseligste Landsby, var, skønt den nu ligger midt inde paa Halvøen, en Gang Søstad, og længere mod Nord skærer et andet gammelt Sund sig tværs igennem »Hornet« fra Fjord til Fjord: Landsbyerne Draaby minder ved deres Navn, egtl. »Dragsby«, endnu om den Tid, da »Draget«, det flade, lave Land, hvor de ligger, var et Sund. Nord for dette Drag, paa en fordums Ø, findes Hornsherreds største Seværdigheder: *Jægerspris* Slot og, fremfor alt, dets herlige Skov, hvis rigt vekslende Bestand af Træsorter og af gamle, ærværdige Skovrester, isprængt al Slags Ungskov og Krat, gør den til en af Danmarks interessanteste Skovstrækninger.

Interessante er fremfor alt de »tusindaarige« Ege i Jægerspris' Nordskov: »Kongeegen«, »Storkeegen« og »Snoegen«. Sidstnævnte — opkaldt efter Barkens ejendommelige Vindinger — er trods sine 600 Aar næsten »i sin bedste Alder« sammenlignet med de to andre gamle Kæmper. Endnu er dens Stamme hel, og hver Forsommer grønnes dens Top. Over Konge- og Storkeegen er Tiden ikke faret med saa megen Lempe; men de er da ogsaa tre-fire Aarhundreder ældre; — de er med andre Ord omtrent saa gamle som selve Danmarkshistorien! Og dog er der endnu Liv i dem, — skønt deres Stamme er hul, for Kongeegens Vedkommende endog sprængt

i tre Partier eller rettere tre tynde Skaller. I Brysthøjde maaler Storke-egens Stamme sine 11 Meter i Omfang, Kongeegens endog 13—14 Meter, og i Rummet inden for dens sprængte Dele skal 80 Smaadrenge kunne faa Plads. — — Kan der mon tænkes en mere poetisk »Røverborg« for Skoledrenge, der leger »Røvere og Soldater«! Tredive Menneskealdre har denne Skovens Urkæmpe set afløse hverandre, snart som i Leg, snart i Kamp, medens den selv grønnedes og visnede og grønnedes paa ny, lige saa uanfægtet af Menneskeslægternes Kamp som af Skoledrengenes Leg. — — — Hvad kunde ikke en saadan tusindaarig Eg fortælle, om nogen evnede at tyde dens stille Tale, naar Livet hver Vaar paa ny vækkes efter Vinterdvalen, og Safterne atter stiger til Vejrs gennem Stammens tynde Skal, suges ud i de krogede Grene og sender nye, spæde Skud og ungt Løv op mod den blaa Luft — som en tavs Protest mod Livets Forgængelighed. Og dog! Menneskene har vel lyst de gamle Jægerspris-Ege i Fred, og ingen brutal Økse vil strække dem til Jorden, — men før eller senere vil, trods al Fredning, den Dag komme, da Naturens Kredsløb fuldbyrdes, og Moder Jord fordrer tilbage, hvad hun gav af sit Skød.

Fig. 233. Kongeegen ved Jægerspris.

Fra Skovene ved Jægerspris gaar vi til Roskilde Fjords smalleste Del,

hvor en Pontonbro fører over til *Frederikssund*, — Landsbyen Slangerups Arvtager baade som Købstad og som Søstad. Det sidste lyder mærkeligt; men Erik Ejegods og Thomas Kingos Fødeby har virkelig ved en Arm af Roskilde Fjord været forbundet med denne. Den Hævning, hvorom Nordsjælland bringer saa mange Vidnesbyrd, forvandlede dette gamle Sejlløb til den lille Aa, der nu flyder gennem Sump- og Engdrag, og Ladepladsen Frederikssund opstod, for senere at vokse sin Moderby over Hovedet, — den selv blev Købstad, medens Moderstaden sank ned i Landsbyernes menige Række. At Slangerup i vore Dage er blevet Endestation for en Bane fra København, vil næppe skabe den nogen ny Æra; det betyder kun, at den nu bliver draget fra sin utaknemmelige Gøgeunge Frederikssund — for at sluges af Hovedstadens Opland; nogen ny Selvstændighed betyder det ikke.

— — I den Sejlads paa Roskilde Fjord, der tegner til at indgaa som fast Led i de nordsjællandske Turistruter, er *Frederiksværk* og Landet Nord derfor Turens Glanspunkter. Faa danske Smaakøbstæder gør et saa venligt og hyggeligt Indtryk som Frederiksværk. De gamle skyggefulde Linde- og Elmealleer, der udgør Byens Gader og spejler sig i roligt flydende Kanaler mellem Villaer og nette Smaahuse, skaber en Idyl, der vanskelig lader en tilrejsende forsone sig med den Tanke, at Byen jo, efter hvad Geografien har lært ham, fornemlig er en Fabrikby med et stort Jernstøberi og med noget saa fjernt fra al Idyl som et Krudtværk. Geografien har imidlertid Ret: begge Fabrikkerne er der, men de skjules bag Alleernes høje, tætte Kroner; mange Arbejdere beskæftiger de, men de sædvanlige triste og grimme Kasernerækker ses ikke, thi Arbejderne her er endnu saa lykkelige at kunne bo uden for Byen, omgivne af skøn Natur. Smukkest blandt de nærmeste Udflugter i Omegnen er vel en Rotur ad den korte Aastrækning, der fører fra Byen til Danmarks største Indsø, Arresø. Oprindelig er »Aaen« slet ikke nogen Aa, men en prosaisk Kanal, for et Par Hundrede Aar siden gravet ud gennem et højt Bakkedrag. Dette beplantedes samtidig, — og nu skygger Bøgene tæt over det stille Vandløb hvor Baaden glider frem som gennem en Løvtunnel. Selv de mest af-

dæmpede Aareslag synes her at virke forstyrrende, og lænet tilbage mod Rælingen lader man uvilkaarlig Aarerne hvile og stirrer, grebet af Skovfreden, op mod den fine Bladmosaik, hvori Sollyset brydes i skære Toner for til sidst, helt nede over Vandspejlet, at tabe sig i dunkel, grønlig Dæmring med blinkende Solstrejf som Hilsen fra den klare Dag og den blaa Himmel. Time efter Time kunde man fristes til at lade Baaden drive og skøtte sig selv, — en saa betagende Stemning hviler der over denne prægtige Skovkløft, der mod Vest munder ud i Arresøens store, aabne Flade, men mod Øst fører lige ind til selve Byens Torv og Markedsplads. Fra ensom Skovromantiks Sværmerier kan man komme brat over i de reneste Karrusel- og Mester-Jakel-Løjer!

Fig. 234. Aaen ved Frederiksværk.

Hvor lille Frederiksværk end er, rummer den da som en Mikrokosmus Livets Modsætninger: en Krudtfabriks larmende Uhygge, Villahavers og Alleers trygge, fornemme Ro og — umiddelbart op til Byen — Bøgeskovens idylliske Fred over spejlblankt Vand.

Nord for Frederiksværk og Arresø ligger et Land af en ganske anden Støbning — *Halsnæs-* og *Tisvilde-Egnen*. Her viger den lukkede Idyl for en kraftigere, aaben og paa sin Vis nok saa ejendommelig Natur.

Halsnæs Pynten er et Land for sig, afspærret fra den øvrige Verden

ved Hav, Fjord og — Ørken; saa gode »naturlige Grænser«, som nogen Geograf kan ønske sig. Med nøgne Skrænter, bratte som Fæstningsmure, hæver Pynten sig høj og bakket mellem Isefjordens store Bredning og det aabne Hav. Søen, der omgiver den til tre Sider, har præget baade Naturen og Livet herude. Den fugtige, saltfriske Luft føles næsten lige saa kraftig som ovre i Vestjylland; Vinden stryger her som der hen over magre, skovløse Egne, hvor yderst ude mod Nordvest Spodsbjerg Fyr fra en mægtig Klint viser Vej til Isefjordens Indløb; vestjydsk er endelig det Træk i Folkelivet, at Fiskeriet er Hovederhvervet i Byerne langs Kysten, Lynæs, Hundested o. s. v. Disse hører til Sjællands betydeligste Fiskerlejer, og først naar vi kommer til Halsnæs' østligere, mere frugtbare Egne, viger Fiskeriet som Hovederhverv for Agerbruget. Her bliver Landet lavere og gennemfures af Engbælter, — gamle, hævede Sunde mellem Havet og Fjorden, mindende om den Tid, da Halsnæslandet var et lille Ørige helt for sig selv.

Længst mod Øst, mellem Arresø og Kattegat, hvor engang det bredeste Sund laa, finder vi dog ikke Eng og Agerland, men en Flyvesandsstrækning saa øde og ubeboet, som var et Stykke Vestjylland flyttet over paa »Sjølunds fagre Sletter«. Ogsaa her har den hævede Bund været frugtbart Land, men for tre-fire Hundrede Aar siden begyndte — uden at man med Sikkerhed ved hvorfor — Sandflugten sit frygtelige Angreb, først ret upaaagtet, saa stærkere og stærkere, kvælende Korn og Græs, dækkende Marker, Enge og Haver med sine hvide Bølger — og omsider drivende Menneskene paa Flugt, forarmede og raadvilde. Adserbo Kloster rømmedes og begravedes — for først under Frederik VII atter at afdækkes —, Tibirke Kirke sandede til; Gaarde og hele Landsbyer lagdes øde, indtil man omsider, i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, sendte Soldater ud mod Fjenden. Sand trilledes væk, Hjelme og Marehalm plantedes, og ud mod Havet rejstes et Værn af lange Rishegn for at bryde Sandmassernes Stormløb. Som sidste Led i Kampen fulgte i Slutningen af det 18. Aarhundrede en begyndende Træbeplantning, der efterhaanden fortsattes fra Tisvilde Vest efter. Men den vestligste Del af Flyvesandsstrækningen er dog endnu

den Dag i Dag aabent Land, en ensom, ægte vestjydsk Lyngørken — et »Overdrev«, som Heden her kaldes —, kun oplivet af Mennesker, naar den en Gang om Aaret benyttes til Militærmanøvrer. Da plaffer Geværsalverne, og den blaa Krudtrøg driver ud over Sletten, medens Ræv og Hare forskræmt sætter hen over Lyngtoppene. Den øvrige Del af Aaret har Dyrene det fredeligt og godt i dette Stykke Sand- og Lyngørken, hvor kun nu og da en enkelt Turist eller Maler søger ud, træt af Badestedernes

Fig. 235. Vejrbidte Birke i Troldeskoven ved Tisvilde. (Efter Fot. af Eug. Warming.)

Flirt eller af Bøgeskovenes »Spinatgrønt«. Herude møder der ham en Hilsen fra den store, oprindelige Natur, — og mod den bytter han maaske gerne alle Nordsjællands »yndige« Skove og Søer, Villabyer og Badesteder.

Mod Øst, henimod Tibirke og Tisvilde, viger Lyngen for Krat og Skov. Her breder sig over $^1/_4$ Kvadratmil Danmarks ældste og ejendommeligste Klitplantage, *Tisvilde Hegn*. Forbinder man med Ordet Plantage Forestillingen om noget ensartet, uniformeret, stemningsfattigt — og dette er jo som Regel den rigtige Forestilling —, overraskes man behagelig ved at gennemstrejfe Tisvilde Hegn. I Steden for Ensformighed møder vi Mang-

foldighed; i Steden for kedelig Regelmæssighed fantastisk Formrigdom. Særlig gælder dette det vejrbidte Parti ud mod Havet, hvor Skoven har kæmpet mod den skarpe, stærke Vind, og hvor hvert Træ, hver Gren bærer Vidne om Kampen. Om dens Resultat giver foranstaaende Billede og følgende Citat af Botanikeren Mentz en Idé: »*Troldeskoven* eller *den forvitrede Skov* kaldes denne Del af Skoven populært, og den gør tilvisse et fantastisk og forunderlig uhyggeligt Indtryk, som var Livet langsomt udslukt i de forarmede Træer. Det er især Vestenvindens voldsomme Magt, der har præget Troldeskovens Fyrretræer og Birke. Vinddrevne og vantrevne, underlig fortørrede og tæt behængt med Lav og Mos er disse Træer Vidner om Styrken af de ublide Kaar, der raader ved mange af vore Kyster. Højde og Form af Fyrrerne er her ganske afhængig af Afstanden fra Kysten. I en Afstand af 750—1000 M. er de 100-aarige Stammer slanke og rette og indtil 22 M. høje; yderst ude, ca. 190 M. fra Kysten, er »Højden ikke større, end at de 100-aarige Træer konkurrerer med Lyngen om Herredømmet« (Js. Helms)«. — Heldigvis har »Udvalget for Naturfredning« udvirket, at denne og en tilstødende Skovstrækning er bleven fredlyst, hvorved der er godt Haab om, at ikke blot Skoven, men ogsaa dens rige Dyreliv bevares. Og godt er det, — for Tisvilde Hegn er ikke alene interessant i floristisk Henseende; dets Fauna er rigere end nogen anden dansk Skovs, og adskillige ellers sjældne Dyreformer — som Klokkefrøer og Myreløver — har her fundet et Fristed.

For Naturforskeren som for enhver, der elsker Naturen for dens egen Skyld og ikke pyntelig serveret paa en Præsenterbakke, garneret af kunstig Staffage, er da Egnen Vest for Tisvilde og Nord for Arresø et Eldorado, hvor der er godt at være. Kun faa Timers Rejse fra Hovedstaden, — og han føler det, som laa den store By hundrede Mile borte.

V. »KYSTEN«.

Med Tisvilde Fiskerleje begynder — eller slutter — den lange Række af Fisker- og Villabyer, der som en lys Perlesnor omslynger Nordsjællands Kyst mod Kattegat og Øresund.

For faa Aar siden forstod man ved »Kysten« kun Øresundets; — nu fortsætter Strandvejen og Villaerne sig mod Vest, langt forbi Helsingør; og de gamle Fiskerlejer Hellebæk, Aalsgaarde, Hornbæk — hvor Drachmann skrev sine første Fisker- og Sømandsfortællinger —, Gilleleje o. s. v. har maattet dele Skæbne med hele Rækken af Fiskerlejer inden for Helsingør: de er blevne underkastede Forvandlingens Lov og er nu først og fremmest københavnske Villa- og Badebyer; Fiskeriet kommer som Regel — i hvert Fald i Sommerhalvaaret — i anden Række. Elektriske Sporvogne til Klampenborg og Kystbane til Helsingør og derfra videre til Hornbæk fører Sommeren igennem, ja til Dels Aaret rundt, Københavnerne saa bekvemt derud, at hele Kysten fra Hellerup til Hornbæk er i Færd med at blive en lang Forstad til Hovedstaden. Strandvejens idylliske »Lyksalighed«, som Ewald besang i Rungsted, hører Fortiden til; Fiskerhytterne forsvinder bag moderne Villaer eller udlejes til Sommergæster; store, paladslignende Hoteller skyder op ved Kystens Anløbsbroer; elektriske Buelamper faar Maanen til at blegne af Misundelse. Og alligevel, — denne Kyst er endnu, trods al Bebyggelse og Modernisering, af en Skønhed, der stemmer Sindet til Fest. Kun skal man hverken se den fra Kystbanens Kupévinduer eller — og allermindst en menneskemyldrende Søndag — fra den støvede Strandvej.

Man bør komme sejlende ude fra Kattegat, med København som Maal.

Ligegyldig, hvorfra man kom — om fra Skagens hvidgule Klitter, Norges mørke Fjelde eller Islands blaanende Jøkler, — altid virker denne Indsejling forbi Kronborg og Sjællands bakkede Bøgeskove bag de hvide Villaer festlig som en Fanfare. Gerhard Heilmann finder et smukt Udtryk herfor i sit skønne Billedværk »Øresund«, en Bog, der burde ejes af ethvert dansk Hjem: »Dette mærkelige Sted, hvor Sundets to Bredder bøjer sig tæt mod hinanden, udøver en sær betagende Magt. Det hænder, at Mennesker, paa hvem Naturen ellers ikke gør synderligt Indtryk, her bliver stærkt grebne. Fra Slot og Kyster synes at udstraale en lyrisk Stemningsbølge til alle Sider, baaren af Fortidsdramaers Dunkelhed, tindrende i Sol og Sommer og festfarvet af Nutidslivets friske Pulsslag«. Selv Udlændin-

gen gribes af Stedets Charme; hvor meget mere da ikke en Dansk, for hvem Kystens Skønhed tillige indrammes af rige, om end ikke altid lyse, Fortidsminder.

— — Roligt stævner Damperen frem, medens Kullens mørke Aase fortoner sig bagude som et lille Bjærgland, og Gillelejes gule Skrænter med Nakkehoved Fyr glider om bag Hornbæks Klitplantage. Fra Odinshøj ind til Helsingør hæver den oprindelige Kystlinie sig som en skovklædt Brink op over den gamle Havbund, hvor Fortidens Brændingsskum nu

Fig. 236. Indsejling til Øresund (Marienlyst og Kronborg).

er afløst af hvidnende, lysende Villarader paa et smalt, fladt Forland. Forude, under Skovskrænten med den stensatte »Hamlets Grav« — *in effigie!* —, rejser Marienlyst Kurhotel sig stort og selvbevidst i Glansen af sit Ry som europæisk Badested og Kongresfesters og andre celebre Sammenkomsters Mødested om Bordets Glæder, — en Ære, det jo for øvrigt maa dele med Skodsborg. Bag Marienlyst dukker det gamle Helsingørs Tage sig beskedent i Ly af »Øresundets Dronning«, medens Helsingborgs statelige Façade og Kärnan's svære Taarn flankerer Øresundsportens østre Side. Hele Panoramaet er vidunderlig skønt; men uvilkaarlig samler Blikket sig dog om *Kronborgs* fine graa Sandstens-Silhouet med de smukke Spir, tegnende sig elegant mod Luften — halvt en Fæstning, halvt et Slot

i sit Ydre; men ak — i sit Indre nu en Kaserne. Øresundstoldens gyldne Tid er jo længst forbi, og vel kipper det halvhundred Tusind Skibe, der aarlig passerer, endnu Flag for »Holger Danske«s og Christian IV's Borg, men deres Hilsen er blot en Høfligheds-Ceremoni og efterfølges ikke af Valuta i klingende Mønt. Kun en ringe Del af Skibenes Skarer lægger bi og provianterer i den gamle Stabelstad, paa hvis Havn der nu sjældent høres fremmede Sprog undtagen i de Øjeblikke, da Turiststrømmen glider fra den slotlignende Banegaard over paa Helsingborg-Færgen. Det er ikke mere som i H. C. Andersens Dage, da Digteren i barnlig Glæde fantaserede sig i Udlandet, naar han stod paa Helsingørs Brygge! Med Sundtoldens Ophævelse og med Dampernes stigende Antal og Uafhængighed af Vind og Vejr forsvandt det udenlandske: Helsingør blev en jævn dansk Provinsby, og »Øresundets Dronning« blev — Kaserne.

Endnu knejser Borgslottet dog stolt og smukt derude paa Pynten, hensunket i Minder om svunden Herlighed, medens Skib efter Skib glider forbi med alle Nationers Flag paa Toppen. Endnu er Kronborg det midtsamlende Punkt i det vidt berømte Panorama, Øresundskystens fagreste Smykke, indfattet af Skovenes grønne Krans og spejlende sig i Sundets Blaa.

Ud for Snekkersten og Espergærde — nogle af de faa Øresundsbyer, hvor Fiskerlejets Præg er ret velbevaret — kan det hænde, at der ligger en hel Flaade af Sejlskibe, store og smaa, ventende paa Vind, og da modtager man endnu i Dampens og Motorens Tidsalder et Indtryk fra den Tid, da det kun var Sejlene, der bar Skuderne frem over Sund og Hav. Skønnere Billede ses ikke i danske Farvande, end naar de Hundreder af biende Skibe pludselig faar »Luft« og for fulde Sejl stryger ud forbi Kronborg eller krydser omkring Hveens røde Skrænter. Hveen selv tager sig næsten italiensk ud med de okker- og teglstensfarvede Brinker mellem det blaa Vand og de lysgrønne, gule Marker; — men Skaane viger nu mere og mere bort, tabende sig i Soldis, medens vor Damper fortsætter sin Fart ned langs Sjællands Kyst, hvor Skove og bakket Agerland hæver sig bag skinnende Villabyer i en fortsat Gentagelse, der dog aldrig virker

trættende eller ensformig. Dertil er Billedet for smukt; og om end Helhedsindtrykket er det samme, Enkelthederne skifter stadig og fanger Opmærksomheden.

Men hvorfor omtale alle disse Punkter, som er skildrede indtil Trivialitet, og som dog maa ses, før man forstaar deres typiske Ynde: Humlebæk, Rungsted, Vedbæk, Skodsborg, Taarbæk, Charlottenlund — hele Rækken af Villabyer og skønne Kystpartier, der fortsætter sig lige til Hellerup,

Fig. 237. Gerhard Heilmann: Aften ved Øresund. (Nær Strandmøllen.)

hvor Fabrikskorstene og de første fireetages Huse dukker op som en Gaderække, der melder Hovedstadens umiddelbare Nærhed.

— — For alle, Udlændinge som Danske, er Øresundskysten smuk, — for Københavneren er den endnu mere: en evig Kilde til Sundhed og fornyet Livsglæde. Han elsker derfor Sundet mere end noget andet paa Jorden — elsker det i de lyse Sommeraftner, naar

Paa Stranden skælver ej det mindste Blad,
her ruller Søen sølvblankt ud sit Bad,
og Solnedgangen lejrer sig derover.
I Himlen smæltes ind de bløde Vover,

du skuer mod uendelige Sletter
af Barndomsminder uden mørke Pletter,
vemodig glad: —
De lyse Nætter, ak de lyse Nætter.

(Holger Drachmann.)

— Og han elsker sit Sund i den solblanke Morgen, naar

Saa sød var Sommernattens Blund,
saa lys er Morgnens første Stund
med Guld over Skovens Side;
saa frejdigt danser det friske Sund,
og mellem Lysstriber hvide
Skibene lydløst glide.

(Holger Drachmann.)

VI. SKOVENES, SØERNES OG SLOTTENES LAND.

Fig. 238. Fredensborg Slot.

Det er altid interessant at undersøge den dybere Aarsag til en Egns landskabelige Ejendommeligheder; — først derved forstaar man dem, idet man ligesom trænger ind til selve deres Sjæl.

For Nordsjællands Vedkommende er en saadan Forstaaelse nu ikke vanskelig at naa. Dets ofte priste Naturskønhed staar i nøje Sammenhæng med dets Jordbundshistorie: Egnen mellem Roskilde Fjord og Øresund er jo et udpræget Bakkeland, for største Delen bestaaende af Istidens Moræncsand og isprængt Moser og Smaasøer i Lavningerne. Først mod Syd afløses Bakkedragene af mere frugtbare, men ensformige, kun svagt bølgende Flader af Moræneler, hvoraf den saakaldte »Hede« mellem Roskilde og København er en Del. De sandede Bakkedrag skaber imidlertid

bedre Betingelser for Skovvækst end for Agerbrug, — og endnu den Dag i Dag er Nordsjælland derfor ogsaa en af Landets skovrigeste Egne, hvorimod dets Marker hører til de mindre gode. Men med de store, bakkede Skove omkring Indsøer og Moser fulgte baade Naturskønhed og Betingelser for Vildtrigdom; — og saaledes blev da Nordsjælland, takket være de Sandmoræner og Smaasøer, Isen lod tilbage, et lille Paradis for alle, der havde Raad, Tid og Sans til at hengive sig til Jagtens og Naturnydelsens Glæder.

Først drog Fyrsterne derud, byggede Slotte og drev den vilde Jagt i de store, ensomme Skove; saa fulgte Digtere og Malere efter og besang og afbildede Skovenes og Søernes Skønhed; flere og flere gik i deres Spor og gjorde nye »Opdagelser«; indtil nu Nordsjælland er erobret af det hele Folk — ja næsten er i Færd med at blive en københavnsk Folkepark i stor Stil.

En Skildring af denne gradvise Opdagelse, Erobring og »Popularisering« af Nordsjælland og af dets Overgang fra Kongeeje til Folkeeje vilde være at skildre et helt Afsnit af dansk Kulturhistorie — og ligger i hvert Fald uden for dette Værks Rammer.

Først og fremmest er Nordsjælland Skovenes og Søernes eller rettest: *Skovsøernes* Land, thi det er netop en inderlig Vekselvirkning mellem de mange Skove og Indsøer, der giver dets Egne deres typiske Ynde. Skov alene virker i Længden tungsindigt, selv om det er Bøge og ikke mørke Graner og Fyrrer, der udgør deres Hovedbestand. Som et Smils Lysen op i Alvoren føles det derimod, naar der i Skovdunkelheden mellem de graa Stammer og tætte Løvhvælvinger pludselig tændes Glimt fra solblinkende Vand. Især de mange *smaa*, godt gemte Skovsøer og Damme virker fortryllende — Dyrehavens Smaasøer, »Bøllemosen« ved Skodsborg med sin Krans af Birkes hvide Stammer og fine Løv mellem det blanke Vand og den mørke Naaleskovramme — et Landskab som fra »de tusind Søers Land« — eller den dybt liggende Hulsø i Frederiksdals Skove, eller Gribsø midt i den store, ensomme Skov, der er Sjællands største, — — og mange, mange flere, med og uden Navn. De ligger der henstrøet som smaa, klare

Diamanter i Skovenes brede Indfatning af Grønt i alle Nuancer fra Bøgens og Birkens lyseste Vaarspringsløv til Granernes sortgrønne Vinterdragt. Hemmelighedsfuldt dragende virker de, især ved Aften, naar »Mosekonen brygger«, og Elverpigerne i Dansen slynger deres hvide Taageslør; — men vær varsom med at komme Søen nær for at plukke de smukke, kallalignende Blomster, der gynger paa dens Flade, thi ofte er den saftiggrønne,

Fig. 239. Nordsjællandsk Skovparti. (Efter Fot. af Frithiof Brandt.)

mosklædte Bred en forræderisk Hængesæk over favnedybt, tørvesort Dynd. Alle disse Smaasøer er i Færd med, medens Bredden langsomt skyder sig udefter, at omdannes til Skovmoser. Mange flere har der været i gamle Dage, som allerede for længst blev Mose, — derfor de talrige Mosedrag rundt om i Nordsjælland. Nogle, som »Bøllemosen«, er saa stærkt paa Vej dertil, at man ikke kan tænke sig bedre Type ved Anskuelsesundervisning i Mosedannelsens Historie.

Mere aabent og ligetil er de *store* Søers Smil — Esrom og Gurre Sø,

Bagsværd, Lyngby og Fure Sø. Om dem er Skovens Indfatning ofte brudt, Bælter af gyldne Kornmarker snor sig ned mod Bredden, og Søen gør ikke Indtryk af at ligge og ruge stille over en Hemmelighed; dens Flade oplives af blaa Krusninger, der leger Tagfat mellem Lystbaadenes hvide Smaasejl eller Motorens muntre Tøf-Tøf. En saadan venligt smilende Vandflade maatte det blive, der inspirerede Christian Winther til det berømte nordsjællandske Digt »Flyv, Fugl, flyv over Furesøens Vover«, — en Sang, der er saa indgroet i Folkebevidstheden, at man ikke en Sommersøndag kan færdes i Skoven langs Furesø uden at høre den gentaget Snese af Gange, snart af unge, snart af gamle — ikke altid just lige velklingende!

I Skovene langs Kysten er det dog ikke i saa fremtrædende Grad Indsøerne, der forhøjer Naturskønheden, som Udsigten over det aabne Sund. Frem for nogen er det den berømteste af dem alle, *Dyrehaven*, der i sig forener netop alt det, som gør et nordsjællandsk Skovbillede smukt: indrammet af Sundets Blaa og isprængt klare Smaasøer veksler tætte Skovtykninger med aabne Enge og Bakkedrag, hvor fritstaaende, tykstammede Bøge breder deres kuplede Kæmpekroner, eller hundredaarige Hvidtjørne, som Hjortenes Gnav har gjort til smaa Træer, drysser deres Blomster ud over Sletten. Rudler af de fredsommelige Dyr flokkes her nysgerrig om Arbejderfamilien, der strækker sig i Græsset omkring det medbragte Smørrebrød derinde fra Baghuskasernens lumre Smaastuer, medens Børnenes blege, hule Kinder for en enkelt Dag faar Sundhedens Farve af Solen og den friske Luft. — — Sammenlign med dette Folkelivsbillede de Tider, da Fyrster drev deres Parforcejagt gennem Mark og Skov paa de forskræmte og vilde Dyr, og Skoven selv var en lukket og ukendt Verden for den menige Mand, — eller tænk paa, at der i Eremitagens fornemme lille Jagtslot nu er Restaurant, hvor alle kan bænke sig, og at Jernbaner og elektriske Sporvogne en Pinsesøndag sender over 100,000 glade Københavnere, en Femtedel af Hovedstadens Indbyggere, ud i Nordsjællands Skove, — og som i et Lynskud fremtræder da skarpt Modsætningen mellem Fortid og Nutid.

Om Fortiden minder de mange Slotte, Slotsruiner og Voldsteder, der i Forening med den landskabelige Skønhed gør Nordsjælland til Danmarks mest besøgte Turistegn. Ingen af dem drager dog som *Fredensborg* og *Frederiksborg* — sammen med Kronborg Landets berømteste Slotte.

Fredensborg er vel den Plet af Danmark, der er bleven mest verdenskendt, og dog er det kun faa Decennier siden, at den lille Slotsby var en

Fig. 240. Nordsjællandsk Landevej. (Efter Fot. af Frithiof Brandt.)

lidet paaagtet Idyl, hvor Paludan-Müller, Michael Wiehe, Høedt, Bournonville, Pricerne og andre Kunstens og Scenens Folk — i vore Dage repræsenteret derude ved Olaf Poulsen — søgte landlig Ro og Feriens Hvile. Saa kom imidlertid den Periode, da Fredensborg som Hoffets Sommerresidens blev de store aarlige Familiestævners Sted. For nogle Uger var da Europas Øjne vendt mod det hvide Slot, og vidt og bredt drøftede Udlandets Presse, hvad der muligvis kunde være blevet forhandlet af Kejsere og Konger efter Taflet i Kuppelsalen eller under fortrolige Spadsereture i

Parkens lange, lige Lindealleer, der fra Slotsfaçaden udstraaler stjerneformig ned mod Esrom Sø, og hvis stilrene, næsten gotiske Buer giver Slotsparken en egen, højtidsfuld Stemning. — Fyrstestævnernes Glans er nu blegnet, — men Parken er stedse lige vidunderlig, og for det store Publikum er det den, der er det bedste ved Fredensborg. En Vandring gennem den dybe »Sukkenes Allé«, naar Linden blomstrer, eller langs Esrom Sø med Udsigten over mod Nøddebo og den store Grib Skov hører til den danske Sommers smukkeste Minder.

Paa en ganske anden Maade virker Frederiksborg. Her er det Slottets og Kirkens egen skønne Arkitektur og kunstneriske Udsmykning, der fængsler. Her er Slottet ikke længere et Slot for Fyrster, men et Nationalmuseum for hele det danske Folk, hvis Historie opruller sig gennem de prægtige Sales Billedrækker.

* * *

Hermed afslutter vi vore smaa Strejftog gennem Sjælland. Hvad der er tilbage — Strækningen mellem Roskilde og Vordingborg — er enten en Gentagelse af de allerede vel kendte Skovlandskaber med deres Vekslen af Marker, Herregaarde og Landsbyer, eller det er — som Stevns Klint — en Forsmag paa, hvad der, men i langt skønnere Skikkelse, møder os naar vi gæster Møen. Vi ryster da Sjællands Støv af vore Fødder og vender os mod de sydlige Øer.

MØEN.

Sejler man fra Sjællands sydøstligste Punkt, Kallehave, over Ulfsund, eller rettere over dets Udvidelse »Stege Strand«, ser man et fjernt, mørkt, skovdækket Bakkeland hæve sig højt over Steges Tage, over »Noret« og over det lyse Agerland deromkring. Det er »Høje Møen« med den berømte *Klint*, Maalet for saa mange Dages Pinserejse (thi smukkest er der netop ved Løvspringstid), men endnu kun altfor lidt besøgt af den internationale Turiststrøm. Og dog er de hvide, malerisk forrevne Kridtklinter,

der stiger brat af det blaa Hav og krones af Bøgenes lyse Grønne, en Landskabstype saa betagende og egenartet skøn, at selv kræsne »Globe trotters« begejstres deraf. Tilmed ligger Møens Klint nær ved en af Kontinentets Hovedruter, Berlin-København. — Men nægtes kan det ikke, at Turen fra Hovedruten derud endnu er lidt omstændelig i Forhold til Afstanden. Først skal man med Kallehavebanen, der, som alle Privatbaner, ikke er af de hurtigste; saa er der tre Kvarters — ganske vist køn og forfriskende — Sejlads til Stege, og endelig, sidst men ikke mindst, et Par Mils Kørsel med Vogn gennem den bakkede Ø. Har man en Bil til sin Raadighed, er det jo ingen Sag; men maa man paa jævn borgerlig Vis benytte den stedlige »Dagvogn«, er Køreturens Glæde unægtelig blandet, — saa blandet som det tilfældige Selskab, der breder sig paa Charabancens smalle Sæder og betragter hinanden med slet skjult Nysgerrighed og tavs Tilknappethed, — indtil Kørselen i bogstavelig Forstand har rystet dem sammen og ladet dem faa Munden saadan paa Gled, at helt fortrolige Bekendtskaber ofte stiftes, inden Turen har Ende. Ogsaa denne Rejsemaade har sin Charme, — og desuden: Heste-Dagvognenes Tid er vel snart forbi; saa hvorfor ikke benytte den gammeldags Befordring, der om nogle Aar vil forekomme os lige saa ejendommelig som meget andet af det, der svandt.

Mellem Damperens Ankomst og Vognens Afgang er der Tid til at se Steges anselige Munkestenskirke, karakteristisk ved Murenes hvide Striber af »Kridtsten«, — der dog ikke er Kridt fra Møens Klint, men Limsten fra Stevns! De samme hvide Striber i rød Grund opliver Raadhuset og den morsomme »Mølleport«, den sidste af Byens tre fordums Fæstningsporte. Har man Tid, kan man spadsere i det til Park omdannede Voldparti, der omslutter Byen imod Landsiden, eller gaa ad Stien »bagom Haverne« langs Stege Nor – eller aflægge den store Sukkerfabrik et Besøg.

Men Klinten drager, og vi tager Plads i Dagvognen og ruller langsomt op ad et jævnt stigende Bakkeland, fra hvis Top der er vid Udsigt over et ægte dansk Ølandskab: Møens frodige Agerland mellem Smaaskov, Haver og Landsbykirker, mod Vest og Syd indrammet af Sunde og Bugter,

bag hvilke Sjællands og Falsters Skove fortoner sig; mod Nord favnet af aabent Hav, hvorover Stevns hæver sin stejle Mur. Mod Øst lukkes Udsigten af Høje Møens mørke Skovaase, der tegner sig som et Bjærgland i det smaa. Og midt i Panoramaet smiler det solblanke Stege Nor og den lille Købstads røde Tage til hinanden.

Fra Elmelunde Kirke, der ligesom Keldby Kirke har interessante gamle Kalkmalerier, ruller Vognen rask ned mod et dybtliggende Engdrag, der som et Sund skærer sig tværs igennem Landet og adskiller Høje Møen fra den øvrige Ø. Ordet *Sund* er her mere end en Sammenligning: disse lave Enge, der strækker sig fra Nord til Syd og fra Hav til Hav *var* i Middelalderen og endnu senere et Sund, og paa de Tider var den lille Landsby Borre, der nu ligger midt i Engdraget, en driftig Handelsby, Øens Hovedstad, hvor Skuderne stævnede ind med rige Sildefangster. Det var i de gode gamle Dage, da Øresund var Sildefiskeriets Midtpunkt. Men først kom Lybækkerne og huserede i Borre, og saa — hvad der var værre — begyndte Havet at husere ved begge Borresunds Indløb, spærrede dem af med Sandbarrer og gav Byen dens Banesaar. Stege voksede frem, medens Borre sygnede hen ved sit fordums Sund, der først blev til Indsø, saa til Eng. Hvor Sildeskuderne flød, staar nu duftende Høstakke, hvorunder man kan finde de nedrammede Fortøjningspæle, — og om svundne rige Dage for den lille Landsby vidner kun Munkestenskirkens Størrelse.

Fra Engdraget, faa Fod over Havet, stiger Høje Møen halvfemte Hundrede Fod, kulminerende i det skovomkransede Aborrebjærg. Som et vældigt Tag løfter Landet sig, — og der er dem, der tror, at Navnet »Møen« egentlig er en Fordrejning af »Mønning«, Tagryg, og netop skulde hidrøre fra dette Bakkelands Form, set Vest fra. Efter andres Tydning er »Møen« det samme som »Mo-Øen«, d. v. s. Kridt-Øen; og dette lyder jo nok saa sandsynligt.

Træls gaar det op ad de lange Bakkedrag. Vejsporene bliver dybe, sandede, Markerne magre og Beboelsen sparsom; — men Kæmpehøjenes Antal til Gengæld større. De og Slottet Klintholms Skove behersker nu Landskabet. Dagvognspassagererne vender og drejer sig — saa godt den

knebne Plads tillader det — og er nær ved at vride Halsen af Led for at faa et Glimt at se af Rejsens Maal. Men Klintedronningen skjuler sin hvide Dejlighed mod Landsiden — skjuler den bag Skovens Dække. Kun mod Havet træder hun nøgen frem i al sin blændende Pragt — og i al sin Forgængelighed.

Thi desværre: denne Danmarks stolteste Kyst er i Færd med at blive en Ruin, der Aar efter Aar trues stærkere med Forfald. Det fine Skrivekridt, opbygget Millioner af Aar tilbage paa Havets dybe Bund, hævet ved indre Jordkræfter og formet af Istidens Bræer, er blødt og eftergivende -- muret, som det er, af utallige mikroskopisk smaa Slimdyrs løse Skaller; og de Flintknolde af forstenede Kiselsvampe, hvis mørke Striber gennemtrækker Kridtmuren som et Bindingsværk, formaar ikke at holde den oppe. Hav og Kildevæld underminerer Murens Grund; Frost og Trærødder sprænger dens Tinder, og store Nedskred hører snart til de aarlige Begivenheder, saa at alle, som har Naturen kær, ønsker, at der snarest maa blive truffet alvorlige Foranstaltninger til at bevare, hvad der endnu kan bevares, -- fremfor alt, at Klinten værnes mod Havets Angreb, ikke ved hæslig skæmmende Høfder, men ved at frede strengt om Standens Sten, der hidtil har været Bytte for en desværre altfor skæbnesvanger Plyndring. Danske Geologer har leveret ubestridelige Beviser for Strandstenenes beskyttende Rolle og for de Ødelæggelser, der følger med deres Bortfjernelse, — og nye Nedskred af Klinten har braget, hvor det var profeteret af Geologerne. Men Bragene har endnu ikke vækket Nationen til Bevidsthed om Farens Betydning.

Og dog er Sagen simpel og ligetil: blev det forbudt ved Lov at sælge »Ral«, de smaa, runde Flinteknolde, der ligger paa Stranden og med raslende Trillen bryder Bølgens Magt, og blev der desuden paa de mest blottede Steder ud for Klinten lagt store Sten i Sø og paa Land til Erstatning for dem, man før har fjernet, — da havde Nutiden sonet, hvad Fortiden forbrød, eller havde i det mindste gjort, hvad der kunde og burde gøres, for at Kampen mellem Havet og Klinten ikke skal blive altfor ulige.

Faa Steder i Danmark — og intet Sted paa de danske Øer — er *Naturfredning* mere en national Æressag end her.

— Lad os begynde vor Klintevandring ved Liselunds hyggelige Forpagtergaard, hvor Dagvognen læsser sit første Hold Passagerer af. Det gør godt igen at strække Benene, og vi gaar ind i Liselunds Park, forbi det gamle »Slot«, lille og straatækt, men med Spir paa Mønningen og græsk Søjlegang under Tagskægget — et beskedent Idylslot for en fredelig Natursværmer. Udmærket passer det ind i Parkens Ramme: de stille Smaasøer med Aakander og Andemad, den rislende Bæk, det »norske« og det »kinesiske« Hus, og hvad nu de forskellige Lysthuse kaldes efter deres Stil.

Men faa Skridt længere fremme brydes Idyllen brat: Udsigten til Havet er aabnet ved, at den flere Td. Land store Del af Parken, der ligger det nærmest, for faa Aar siden skred ned og nu er sprængt, skubbet hulter til bulter i *et* Kaos, som havde et Jordskælv raset. Store Bøgestammer er væltede, saa Roden vender op og Toppen ned; lodrette, nøgne Jordvægge og dybe Revner griner uhyggeligt frem, og hele det tidligere Skovparti mellem Parken og Havet gør samme forvirrede Indtryk som en Bydel, der er under Nedrivning, og hvori man endnu ikke øjner nogen Plan for den fremtidige Opbygning. Her skar før den bekendte »Kapelkløft« sig gennem Skovaase ned til Stranden; svale Stier under tæt lukkende Løvtag slyngede sig stejlt langs en pludrende, hoppende Bæk, indtil man saa Havet blinke mellem Løvet og naaede det Lysthus, hvis Stil gjorde det kendt som »Tells Kapel«. Herfra havde man det første betagende Syn af et af Kridtklintens stolteste Partier, »*Taleren*«, løftende sig mod Syd som et mægtigt, hvidt Sejl, — og Synet var dobbelt betagende, netop ved sin blændende Modsætning til Skovdunkelheden, man kom ud fra. — — *Nu* er Kapelkløften en »*saga blott*«, og virker Skreddet end imponerende som enhver Naturrevolution, — der er dog noget vemodigt ved at se ud over disse nøgne, nedstyrtede Jordmasser. Materialet her er kun Ler; men kort herfra begynder Kridtklinterne. — — Og dem truer jo den samme Fare.

Hen ved otte Kilometer strækker Møens Klint sig langs Havet. Først

som *Lille Klint*, ud for Liselund og Smaaskovene deromkring. Her er Leret Hovedmaterialet, og kun enkelte Steder — som i »Slotsgavlene« — giver Kridtvægge Klinten Karakter. Længere mod Syd, fra Engdraget »Jydelejet« og ud for Klintholms tætte, vildsomme Gran- og Bøgeskove, hvori Aborrebjærget næsten gemmer sig, følger *Store Klint* med de berømte Punkter »Taleren«, »Dronningestolen«, »Sommerspiret«; — og hvad de nu alle hedder. Her er det de hvide Kridtvægge, der behersker Kysten som

Fig. 241. »Taleren«.

en stejl Fæstningsmur. Men ikke sammenhængende; — mellem dens fremskudte Forter, Taarne og Tinder er nedskredne »Fald«, skraa Flader af Kridt, Ler og Sand, undertiden endnu nøgne, men ofte dækkede af Græs, Blomster eller yppigt Krat og Skov. Mest malerisk tager Kysten sig derfor ud set ovenfra, fra Skovstien langs Klintens Rand. De farvenuancerende Løvmasser vælder ned gennem »Faldene«, hvor over hvide, forrevne Mure knejser i al deres Formrigdom, medens blaa Luft og endnu dybere blaat Hav indfatter Billedet i sin brede Ramme. Kun inderst inde, nær-

mest Klinten, er et Bælte af Havet næsten smaragdgrønt af Skæret fra den gennemskinnende Kridtbund.

Fra Liselund begiver vi os da Syd paa gennem Skoven og videre op over det høje Bakkedrag, hvorfra »Slotsgavlene« skyder sig frem til Havet. Men forinden vi naar ud af Skoven, maa vi et lille Sidesvip ud paa Næsset »Nonnebænken« for endnu en Gang at nyde Synet af »Taleren« paa Afstand; — thi netop paa Afstand virker dette Syn forunderlig fantastisk paa den nysankomne, der er frisk modtagelig. Nærheden med alle dens smaa Enkeltheder gør snart Øjet fortroligt med Klinten, ligesom rykker den ned paa Jorden; men paa Afstand svæver den i Luften over Hav og Skov som en hvid Sommersky, overjordisk og fantastisk som et Fata Morgana, og man har svært ved at forestille sig, at den virkelig er en fast Masse, at den simpelt hen er noget saa prosaisk som — Skrivekridt!

Med et »Paa Gensyn«! lader vi Klinten svinde bag lukkende Løvværk og gaar ud af Skoven og op over nøgne, sandede, solhede Bakkedrag, hvor store Faareflokke driver om paa magert Græs, trædende bugtede Stier, som fører ind i tæt Krat af Buske og Dværgtræer, hvis smalle, graaligblege Løv uvilkaarlig leder Tanken hen til Sydens Olivenlunde. »Klintepile« kalder Beboerne dem, men Sandtidse er de, hjemmevante blandt Jyllands Klitter. Paa Møens Klint ses de dog hyppig; men intet Sted karakteriserer de Landskabet som paa disse Bakker, hvor deres tornede Grene danner Vagt foran Klintekongens Borg, »Slotsgavlene«. Kun Faarene respekterer ikke Afspærringen; derom vidner Tornenes mange Uldtotter. Sortgrønne Enebærbuske stikker hist og her deres spidse Toppe op mellem det lysgraa Krat; — og kupler Himlen sig solblank over dette Landskab, ligner det et Stykke Italien i Miniaturudgave — Motiv: »Græssende Faareflokke mellem Oliven- og Cypreslunde!« Herlig ren stryger Luften forbi heroppe paa de aabne Havbakker, — og vidt er Udsynet: gaar Solen ned over Skovene inde i Landet, da ser man mod Nord og mod Syd derude bag Havet, som hvidner i Aftenskæret, to Lys tændes, slukkes og atter tændes i bestandig Vekslen. Det er Stevns' og Rügens Fyr. Saa højt ligger Havets Horisont, set her fra »Langbjærg«, og saa umærkeligt glider det over

i Aftenhimlens blege Dæmring, at de to, hinanden saa fjerne Fyr, virker som to Stjerner oppe i Himmelrummet.

Fra vore »italienske« Bakker kommer vi brat ned i »Jydelejet«, — og lige saa brat skifter Naturen fra »Olivenlunde« til en ægte dansk Skoveng med en nynnende Bæk. Men alligevel er der noget, der faar det til at risle ned ad Ryggen paa os og ligesom tager Vejret fra os, — thi forude løfter sig nu ud af en Granskovs Mørke »Taleren«, større og vældigere, end vi hidtil saa den. Og blændende hvid, hvis Solen falder paa dens lodrette Vægge. Ja, selv i Maaneskin er den saa hvid, at det kunde gyse i en, hvis man var spøgelseræd! — — Saa hvid, som da Klinten i svundne Tider første Gang hævede sig, nøgen og uberørt, op over Havet, — netop *saa* hvid var »Taleren« sidste Sommer; thi i Foraaret 1909 flængede en lodret Spalte dens Væg helt igennem og lod et stort Stykke Ydermur glide ud i Havet. Den tilbagestaaende Mur har endnu ikke faaet den gullig-graa Patina, som Tiden og Forvitringen skaber, og som giver større eller mindre Partier af Klinten den samme, lidt »smudsige« Tone, som ældre Gipsfigurer har. Til Gengæld var Havet uklart, mælkeagtigt ud for de nedskredne Murmasser, hvis Kridt endnu langt fra var bortslemmet af Strøm og Sø. — Det Ekko, der har givet »Taleren« Navn, er dog bevaret, og gør man den hvide Væg det traditionelle Spørgsmaal: hvad er Havets største Glæde? svarer den hurtigt igen: *æde!* — desværre et kun altfor godt bekræftet Svar.

— — Fra »Taleren« Syd efter, hen over »Store Klint«, bugter Skovstien sig op og ned, langs Tinder og Fald, undertiden med et Sving ind i Skoven, men oftest i dens Udkant, saa at en Række Klinte-Billeder glider forbi, hvis Skønhed maa *ses* for at forstaas. Fotografier og nok saa malende Ord bliver her fattige, og selve den Følelse, der betager Klintevandreren, kan slet ikke gengives — endnu mindre overføres til andre.

Den, der skriver dette, har haft den Lykke at se nogle af vor Jords skønneste Kyster, — Rio de Janeiros eventyrsmukke Bugt og Vestnorges knugende storslaaede Fjorde. Og dog fordunklede Indtrykket deraf ikke Synet af Møens Klint! Naturligvis — Formationerne her er kun bitte

smaa i Sammenligning; men de hvide Kridtmasser over det først smaragdgrønne, saa opaliserende, længst ude safirblaa Hav virker alligevel storladent, og rent malerisk set kan man ikke tænke sig noget skønnere Kystparti end »*Sommerspiret*«s lysende Tinde, forneden omkranset af friskudsprungne Bøge, blomstrende Hvidtjørn og vilde Æbletræer og foroven pegende ind i Himlens Blaa, — eller »*Dronningestolen*«, der endnu, skønt Tronens Baldakin for længst er styrtet i Havet, knejser i hvid Majestæt, bræmmet af Skovtæppets grønne Frynser, medens et bølgende Væld af Løvkupler skyder sig langs dens Side, gennem »Maglevandsfaldet«, helt ned til Søen, — et Slæb, den Dronning værdigt, som Folkedigtningen lod knejse paa den hvide Tronstol. — I det hele »staar« Bøgen forunderlig harmonisk til disse Kridtklinter, hvorimod de alvorsfuldt mørke, stive Graner, som Forstvæsenet hist og her lader marchere frem i snorlige Geledder, kun harmonerer slet med Klintens ungdommeligt smilende Ynde.

Fig. 242. »Sommerspiret«.

— — *Smil* er netop Ordet, der i en samlet Sum karakteriserer Hoved-

indtrykket af Møens Klint og dens Virkning paa Beskueren. Den ligger en Sommerdag og smiler sig ind i Hjertet paa en — for at bruge Bjørnsons Ord om et andet dansk Landskab. Selv mange Aar efter mindes man derfor altid Klinten som noget særlig festligt, noget — ogsaa i symbolsk Forstand — lyst og fagert. Det lyseste, mest straalende Smykke, Danmark ejer.

Maatte Landet da drage Omsorg for, at dette Smykke bevares for Fremtiden!

FALSTER.

Falster er en af Danmarks mindst udprægede Øer. Mellem den og Lolland er Forskellen ikke iøjnefaldende, og kommer man dertil fra Sjælland, synes Øen vel nok mindre bakket og Markhegnene mere stive, — flettede, som de er, til Risgærder, der gennemvæver Landskabet i ternet Mønster, — men noget overraskende frembyder den ikke. Smaaskov, frugtbare Marker og hyggelige Landsbyer afløser hinanden her som der.

Om den tit besungne Landsbyhygge maa det for øvrigt bemærkes, at den — her som overalt — aftager i samme Forhold, som Afstanden fra Banelinien mindskes. Bliver Landsbyen »Stationsby«, er den gammeldags Hygge snart borte, og er Stationsbyen oven i Købet helt ny, vokset op paa bar Mark, kan man vanskelig forestille sig mere stilløs og hæslig Beboelse end denne Landevejs-»Gade«, der vil agere Købstad, og disse Parvenu-»Villaer«, der vel har honnet Ambition, men i Virkeligheden er ensformige røde eller gule Murstensfirkanter med graa Skifertage og med nøgne Stikkelsbærhaver bag en firkantet Gaardsplads, hvor et Vaskehus og et vist andet lille Hus regelmæssig paraderer som Skildvagt, synlige paa lang Afstand. — — Hvornaar kommer mon den Tid, da »Stationsbyen« hører op at være Indbegrebet af al den idéforladte Hæslighed, der vansirer Landet, som Kopper vansirer et Ansigt. Skulde det være spildt Umage, at danske Arkitekter paa Landsudstillingen i Aarhus viste, hvordan en landlig Stationsby *burde* se ud? — — — Dog, det vilde være Synd at

bebrejde Falster alene den Last, som deles af det ganske Danmark, og hvori den enkelte Landsdel har hverken mere eller mindre Skyld end saa mange andre.

Baade geografisk og kommercielt er Falster Forbindelsesøen, Overgangsleddet mellem Sjælland og Lolland; og ligesom det kun skilles derfra ved smalle Sunde, hvorover der endog delvis er slaaet Bro, saaledes har ogsaa dets Natur samme, lidt vage og udviskede Præg, som karakteriserer ethvert Mellemled. Det karakteristiske for Øen bliver — saa paradoksalt det end lyder — netop dens Mangel paa Karakter.

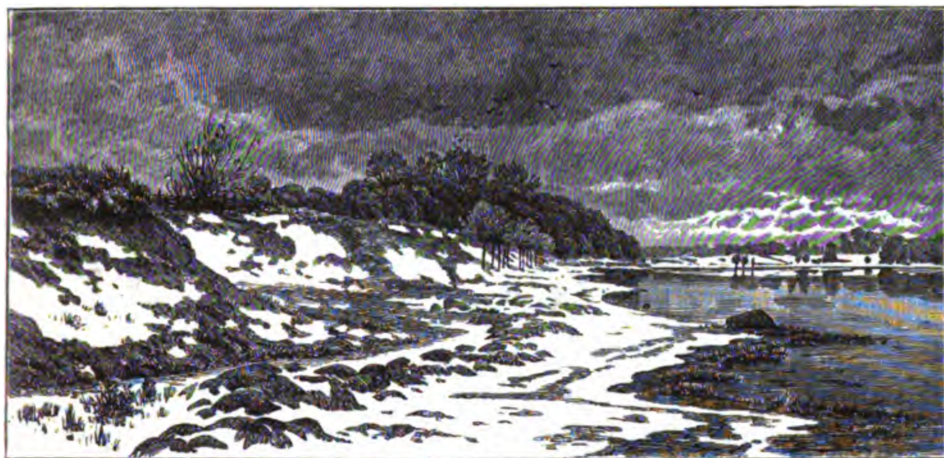

Fig. 243. Hans Friis: Strandbred paa Falster med Sne i Tøvejr.

Imidlertid, — *noget* er der naturligvis værd at opspore; ja, en milelang Strækning ude paa Falsters Østkyst — Skovene fra Grønsund til Korselitze — hører endog til Danmarks skønneste Egne. Men dette aner kun faa; thi *endnu* ligger disse Skove langt fra Alfarvej, sjælden besøgte af en enlig Turist og drømmende i uforstyrret Blund ved Østersøens Bred — næsten urskovsagtige, naar man da vil læmpe dette Begreb efter jævne danske Forhold!

Smukkest bliver Førsteindtrykket af Falster, hvis man i Steden for at følge den traditionelle Jernbane- og Færgerute gaar om Bord i den lille Damper, der løber mellem Masnedsund Station og Stubbekøbing. Sejlad-

sen paa Masnedsund — og i det hele paa de bugtede Sunde mellem Falster, Sjælland og Møen — hører til de skønneste i Danmark. Kan den end ikke maale sig med Farten paa Svendborgsund, saa er den til Gengæld af større Udstrækning og rigere Afveksling, og forud for den berømte Øresundsfart har den sin komplette, uforstyrrede Idyl.

Idyl er overhovedet det Ord, som bedst rammer Falsters og dets Sundes Karakter. Hvor idyllisk bugter ikke Masnedsund sig som en bred, solblank Flod mellem Falsters fede, korngyldne Marker og Sydsjællands blødt kuperede Skovaase, hvorunder Guldgaasen paa Valdemar Atterdags Taarn glinser i Solen, medens selv et saa trist Sted som Oringe langt snarere ligner en Herregaard end et Hjem for sindssyge. Idyllisk ligger forude Bogø med de mange Gaarde, Huse og frodige Marker. Idyllisk er Indtrykket, naar vi lader Kikkerten følge Falsters Nordkyst fra Orenæs forbi Gaabense Færgegaard, hvis hvide Længer under den lille Skov dvæler i uforstyrret Ro ved Minderne fra de Dage, da Hovedfærdselen mellem Sjælland og Falster gik over dens Gaardsplads' toppede Stene. Og idyllisk er endelig Sejladsens Maal, det lille Stubbekøbing, Byen, der blev Askepot, da Banen lagdes langt uden om den og førte al Trafik i Favnen paa Søsterstaden, Nykøbing. Hvad nyttede det, at Stubbekøbing havde Førstefødselens moralske Ret og engang havde været Falsters rigeste Søhandelsstad; Fortidens Storhed var længst forbi; Nutiden sagde »Hus forbi«, — og en kommende Sidebane giver kun ringe Haab for Fremtiden.

Men er Stubbekøbing end bleven Askepot, — idyllisk tager den sig ud, som den ligger der ved det smalle Sund mellem Falster og Bogø med sine røde Tage klumpede sammen om den gamle, kønne Kirke, med sit fint plejede »Anlæg« og sine gammeldags Haver, hvori man kan finde store, ærværdige Morbærtræer, hvis blaasorte, saftigrøde Frugt vidner om et Klima, mildere end de fleste andre Steder i Landet.

Oppe i Hotellets Have staar et af disse eksotiske Træer, hvis sært vredne Grene og fremmedartede Løv fører Tanken paa Langfart mod solrige Egne. Under den mægtige Krone indbyder Bænke langs et landligt Træbord til at lade brede Dugen og fremsætte, »hvad Huset formaar«,

inden vi selv begiver os paa Langfart, — om end ikke til Morbærtræets Sollande, saa paa en god Dagsmarch, en Fodtur gennem Korselitze Skove. Thi til Fods maa man drage, vil man lære den lange Skovstræknings Skønhed at kende.

Altsaa ud af den lille By, ad Landevejen mod Øst — med vid Udsigt over Masnedsund og Grønsund, over Bogø og Fanefjord, langt ind i Møens Sydland, hvis Natur synes en direkte Fortsættelse af Falsters og i hvert Fald intet røber af Klintekongens hvide Slot. Forbi Næsgaard, Landets ældste og ansete Agerbrugsskole. Under Bakken her ved Grønsund var det, at Marie Grubbe levede sine sidste, trælsomme Aar som Søren Færgemands Kone. For længst nedrevet er dog det fattige Hus, hvorhen J. P. Jacobsen lod den unge Magister Ludvig Holberg fly for Pesten og tage Ophold hos Marie Grubbe. Endnu en Gang lader vi Blikket glide ud over det Panorama, som blev Baggrunden for en tragisk Kvindeskæbnes Afslutning, og lader saa *Skoven*, den rigtige Højskov med tæt Underskov mellem de ranke Stammer og de hemmelighedsfulde Kløfter og Slugter, lukke sig over og bag os — — — milelangt og mere til. Dette er Korselitze Skoven, det rige Classenske Fideikommis' Ejendom, Falsters Urskov! Ensomheden, den store Pans Aand, hersker under Løvhvælvingerne og stemmer Sindet til uhyggeblandet Andagt. Time efter Time kan man gaa herinde mellem alle Slags Træer og Buske uden at møde et Menneske, og kommer man ud til Stranden, hvis Brusen nu og da liver op i Løvets dæmpede Sus, møder man den samme storladne Ensomhed. Men med Ensomheden er Skønheden forlenet. Her er en Rigdom og Afveksling i Vegetationen som i faa andre danske Skove, og Bakker, Dale og stejle Skovskrænter ud mod Havet gør det helt svært for Vandreren at tro sig paa det ellers saa skikkelig jævne Falster. I »Pomlenakke« kulminerer Kystens Skønhed. Disse bratte, høje Klinter, hvorover Skoven knejser, og i hvis Vægge Hav, Kildevæld og Frostsprængning har furet dybe Kløfter, skulde blot være af Kridt i Steden for af Ler, og Falster vilde have en Østkyst ligesaa vidunderlig som den, hvoraf man fra Pomlenakkes Tinde i klart Vejr kan skimte et Glimt mod Nordøst, — Møens Klint.

Nær Skovens Sydside ligger Herregaarden med det vendiske Navn Korselitze. Her boede Stifteren af Næsgaards Landbrugsskole og af det velgørende Fideikommis, der bærer hans Navn og stedse vil lade ham mindes som en af Falsters Foregangsmænd og bedste Borgere. Herfra forbi den anden falstringske Berømthed Tesdorpfs Mønsterbrug, Ourupgaard, snor Vejen sig gennem smilende Marker og velhavende Landsbyer til Nykøbing — Falsters »Hovedstad«, Centret for dets merkantile, administrative og intellektuelle Liv.

Ja, Nykøbing er egentlig mere end det. Den føler sig nemlig ikke blot som Falsters første By, men som selve »Stiftsbyen«, det ledende Midtpunkt for det samlede Ørige Lolland-Falster. Og det er naturligt, at den maatte blive dette. Beliggende midt paa Falsters Vestside har den største Delen af denne Ø til Opland, men over det smalle Sund strækker den tillige sine Fangarme et godt Stykke ind i Østlolland, hvis Lokalpatriotisme ikke er større, end at man dér betragter Nykøbing som sin naturlige Forretningsby, — hvad den jo da ogsaa er, forbundet med Lolland baade ved Jernbane- og Landevejsbro.

Alle Dage har Beliggenheden ved den snævreste Del af Guldborgsund betinget Nykøbings Skæbne, — først som Valdemarernes befæstede Udfaldsport mod Venderne, der hærgede disse Øer, — saa som et Slot, hvor Fyrster og Fyrstinder mødtes ved straalende Fester, indtil den gamle Borg i det 18. Aarhundredes Midte solgtes til Nedrivning. Nu er dens Grund for længst bebygget, og man maa ind i Købmandsgaarde for at faa nogle smaa Stumper gammeldags Murværk hist og her udpeget som Slotsborgens Rester.

Nykøbing er da en By med højfornemme Traditioner; og dem bevarer dens Borgere endnu med rutinemæssig Værdighed. Det er dog ikke her, som paa Lolland, Landadelen og Godsejerne, der dominerer; Nykøbing sidder jo inde med Stiftets øverste Embedsmænd, — og da Gedser ligger i Stiftet, maa disse ofte gøre Honnør ved inden- og udenlandske fyrstelige Personers Gennemrejse. Det gamle Ord, Øvelsen gør Mesteren, bekræfter sig vel ogsaa her. — Men Nykøbing er ikke blot Bureaukratismens By,

den er tillige den driftige, fremadstræbende Handels- og Fabrikstad med Andelsslagteri, Sukkerfabrik, en god Havn og solide Købmandsforretninger. Og endelig er Nykøbing en By, hvor man »følger med« bedre end i de fleste danske Provinsbyer af tilsvarende Størrelse. Men man ligger jo ogsaa paa en af Kontinentets Hovedruter, og det forpligter, — selv om man med Anstand maa bide den Tort i sig, at »Ekspressen« eller »Ileren«, som den kaldes paa lolland-falstersk Maal, farer igennem uden at tage Notits af Stiftsbyen!

To Ting er fremfor alt Nykøbinggenserens Stolthed, som han ufravigelig trækker enhver tilrejsende Gæst hen at se: Udsigten fra »Christian IX's Bro« ind mod Staden og ud over Guldborgsunds bugtede, skovbræmmede Bredder (og unægtelig maa man indrømme ham, at her er kønt) — og derpaa, eller maaske snarere først, »Zar Peters Hus«, mere gemytligt kaldet »det skæve Hjørne«, en smuk gammel Bindingsværksbygning, der er indrettet til Hotel med Restaurant i holbergsk Skænkestuestil, — forøvrigt skuffende godt eftergjort. Mindetavler paa Væggene meddeler den indtrædende, at i dette Hus har selve hans moskovitiske Majestæt Peter den Store spist d. 15. Juli 1716, og at i vor Tid adskillige andre fyrstelige Højheder har beæret den originale Kafé med deres Besøg. Nu kan hvem der lyster læske sin Tørst ved et Bæger i Zar Peters Hus, og overnatter man der, kan man endog prale af at have sovet under Tag med den store Zar, — om end ikke bogstavelig talt, thi efter Husets grundige Restaurering er der vel ikke meget igen af det samme Tag.

— — Mellem Nykøbing og Gedser passerer vi et lavt Eng-Land, udtørrede Vand-Arealer, værnede mod Havet ved Diger; men lignende Strækninger genfinder vi i større Stil paa Lolland og vil derfor fare over dem med samme Hast som Berliner-Ekspressen, naar den iler mod Gedseroddens store Dampfærgeleje, — Danmarks aabne Dør ud mod det fremmede.

LOLLAND.

At Lolland rimer paa Holland, er en Tilfældighed, der ser ud som en Tanke! Vist er det, at der i det mindste paa to væsentlige Punkter er Lighed mellem Navnefrænderne: Lollands *Jord* er Danmarks laveste, fladeste og fedeste. Dette er den ene Lighed. Den anden gælder *Beboerne*, eller rettere disses Eksistenskamp. Ligesom Hollænderen har Lolliken maattet værge sit Land mod Havets Angreb, — ja, endnu mere: for dem begge gik Forsvarskampen efterhaanden over til at blive et Erobringstog mod den tilbagetrængte Fjende. Thi ogsaa Lollikerne har ved Digeanlæg, Inddæmning, Kanalisering og Afvanding indvundet nyt Land fra det graadige Hav, — det Hav, der dog stadig ligger paa Lur bag det lave Sydlands lange Dige, nu og da krummende Ryg og visende sine Braadsøers hvidfraadende Gab, — som pønsede det paa en Gentagelse af det skæbnesvangre Stormløb i 1872.

Digesagen er — som for Holland — en af Lollands Livssager. — Men derom siden.

— — Et Par Tal viser, hvor lav Øen er. Bavnehøj i dens nordvestlige Del naar det lidet imponerende Tal $29,_5$ M., men er endda Lollands betydeligste Højde. Og i hele den nordøstlige Egn, Guldborgland, stiger det højeste »Bjærg« kun 13 M. over Havet. Bakkerne kan altsaa ikke volde de lollandske Heste Anstrengelser, — og for Cyklister er Øen ligefrem ideel. Man ser da ogsaa undertiden Pigerne cykle med deres Spand ind over Græsmarken lige hen til den røde Ko, der skal malkes!

En saare lav, næsten flad Slette af fedt Moræneler, dækket med frugtbart Muld, — saaledes er Lolland. Men det har ikke Slettelandets aabne Præg, ikke den frie Horisont, der lader Øje og Sind frydes ved milevide Fladers vekslende Lysspil og fine Farvefortoninger ud mod en fjern, blaanende Himmelrand. Saadanne Strækninger findes vel — vi skal senere besøge dem —, men de er ikke det typiske Landskab for Øen.

Kommer vi med den lollandske Privatbane fra Nykøbing over det bugtede, flodlignende Guldborgsunds Bro, hvor Farten sagtner symbolsk

— man overiler sig nemlig ikke paa den fede Ø —, er det første Indtryk af Lolland Billedet af et tæt Skovland.

Hvorhen Øjet glider, møder det tilsyneladende Skov og atter Skov. Og man undrer sig; thi man ved jo fra sin Skolelærdom, at Lolland først og fremmest er Hvedens og Sukkerroernes Ø. Hvor er da *Markerne?*

Efterhaanden som Toget fører os mod Vest — over Sakskøbing og Maribo —, løses Gaaden. Ikke alt, men meget af det, der paa Afstand former sig som et sammenhængende Skovtæppe, glider paa nærmere Hold fra hinanden og opløses i et Net af Hegn og Poppelrader, hvis snorlige Rækker inddeler det flade Land i aabne, firkantede Rubrikker, regelmæssige som Felterne i et Dambræt, kun vekslende i Farve, efter som det er Korn, Kløvergræs eller Roer, der dyrkes i Rubrikken.

Trods Gentagelsens Ensformighed vækker Synet af disse Marker en vis Tilfredshedsfølelse, en Fornemmelse af Velvære selv hos den fremmede, der ikke er direkte interesseret i deres rige Afgrøde. Hvor meget mere da ikke hos Øens egne Beboere.

Sindig, tryg Livsglæde er da ogsaa et gennemgaaende Karaktertræk hos Lolliken. Aar ud og Aar ind ser han jo Hvedens rødgyldne Aksbølger duve tungt hen over sine Marker, vekslende med Sukkerroens frodiggrønne Bladrosetter, der dækker over Muldets saftstruttende Roer. Og er der noget Sted i Danmark, hvor »Kvien staar i Græsset over Knæ«, er det paa Lolland.

I ingen anden dansk Landsdel er da ogsaa Jorden i saa høj Pris som her.

Det skal imidlertid siges til den lollandske Landmands Ære, at er hans Jord end af Naturen god, saa lægger han alligevel ikke Hænderne i Skødet. Næppe nogen anden dansk Ø har i Forhold til sin Størrelse saa mange »Mønsterbrug«, og faa Steder ser man saa »rene« Agre som Lollands radsaaede og omhyggelig lugede Marker. Blomstervennen vil ikke finde mange blaa Kornblomster, røde Valmuer eller megen gul Agerkaal isprængt Markens Grønne.

Et betegnende Træk, der i lige Grad vidner om Jordens Kostbarhed

og Beboernes Nænsomhed for deres Marker, er det da ogsaa, at de lollandske *Veje*, trods det pandekageflade Terræn, er afstukne efter et for den fremmede i Begyndelsen ubegribeligt Zigzagsystem, som man skulde tro hørte hjemme langs stejle Fjeldsider. Med Hovedlandevejene gaar det endda an; de respekterer ikke ethvert Markskel, der kommer dem paa tværs; men saa snart man drejer ind paa Biveje, er man prisgivet et Utal skarpe Hjørner, der gør i hvert Fald Automobilkørsel ret vanskelig, selv om man har indhentet den lokale Øvrigheds Tilladelse til at befare Biveje. At følge Skellene og ikke skære bort af den kostbare Mark har været Ledeprincippet i disse Vejanlæg — ikke at naa hurtig til Maalet. Det maa den vejfarende om.

Men endnu et er karakteristisk for disse Veje: Er man ikke i Følge med en stedkendt, kan det være vanskeligt at orientere sig, hvad enten man er til Vogns, til Hest eller bruger Apostlenes Befordring. Selv om man har et Generalstabskort med, forvirrer de utallige Zigzagsving, saa at endog en Jydes berømte Stedsans maa give tabt — navnlig i Graavejr, naar ikke engang Solen viser Retning. Den jydske Hedes vildsomt slyngede Hjulspor er lettere at hitte Rede paa end disse indgrøftede, hegnede Veje; — thi derovre kan man dog se frit til alle Sider og tage Kending saa af en Kæmpehøj, saa af et Kirketaarn eller en Bakkeø i det fjerne. Men paa Lollands Flader, hvor ingen Bakke giver Overblik, dækker de Tusinder af tophuggede Popler — som de indfødte med en mærkelig Standhaftighed kalder »*Pile*« — for alt ud over de nærmeste Omgivelser.

Man maa være Lollik for ikke at se sig gal paa disse vanskabte Træer, hvis strittende, kosterislignende Kroner garnerer alle Marker og Veje. Men Lolliken selv forstaar ikke denne Antipati. Tit freder og hæger han om »de lollandske Viftepalmer«, som var de allermindst — virkelige Palmer. Atter et Bevis for, at Omhu for Marken er Livsnerven i dette Øfolks Trivsel og Færd. »Pilene« luner saa rart for det fine, røde Malkekvæg og dækker mod Storm, saa det regntyngede Korn ikke saa let gaar i Leje. Om de pynter i Landskabet eller ikke, faar blive Æstetikerens Sag; — Lolliken maaler Skønheden med det praktiske Behovs Alen. Og netop

disse sejlivede »Pile« er saa udmærkede Vogtere langs Veje og Markskel, fordi man Gang paa Gang, uden at de gaar ud, kan topstyne dem og af Grenene flette nye Hegn fra Stamme til Stamme, alt som de gamle raadner op.

Ordet »Frygt Gud og følg Landevejen!« gælder — i hvert Fald for den sidste Sætnings Vedkommende — vel mere paa Lolland end noget andet Sted i Danmark. Over disse højtidelige Barrikader af flettede Pilehegn fører ingen letsindige Stenter, og ingen lunefuld Sti frister til at skyde Genvej over de hellige Agre, hvis fredlyste Ro den vejfarende ikke vover at krænke. Den store Bøigs Ord i »Per Gynt« — *»Udenom!«* — er her bleven Lov.

Man skylder dog Sandheden at tilføje, at oppositionelle Følelser begynder at give sig Luft over for de autoritetssikre »Pile«. Det hænder, at en lollandsk Herremand efter et velovervejet *pro et contra* bestemmer sig til at lade dem falde for Øksen, fordi deres Rødder tærer stærkere paa hans Marker, end deres Kroner gavner dem. — — Men endnu er Lolland »Pilehegnenes« Land, ligesom det er Hvedens og Sukkerroernes Ø. Og morsomt nok kalder da ogsaa Lollands Nutidsdigter, Sophus Claussen, en af sine Digtsamlinger »Pilefløjter«.

I alt dette er der imidlertid ikke meget, der kan interessere den fremmede Turist; og noget Turistland er da Lolland heller ikke blevet og bliver sikkert aldrig; — dertil er dets typiske Natur for prosaisk.

Alligevel: Øen er et Besøg værd, for sine Herregaardes og Parkers, sine gamle Egeskove — og sine Markers Skyld. Disse er her en virkelig Seværdighed; thi intet Sted i Danmark er rationelt Landbrug saa nøje forenet med industriel Teknik som paa Lolland: I dets intensive Sukkerroeavl er Industri og Agerbrug jo ligesom gaaet op i en højere Enhed.

Dog ogsaa paa andet byder Lolland: For den, der sværmer mere for Naturens Poesi end for Jordens Økonomi, er der smaa fredelige Idyller at finde ved den skovkransede Sø bag Maribos ærværdige Klosterkirke; — og kommer man ud til Egnen omkring Herregaarden Lidsø mellem Rødby Fjord og Havdiget, overraskes man endog ved at møde en Natur, der

virker stærkt og betagende som et Pust af vestjydsk, storslaaet Ensomhed, parret med en Marskegns rige Frodighed.

Det er da Umagen værd at besøge Øen, og vi fortsætter altsaa vor Jernbanerejse.

— — Kort før vi nærmer os Sakskøbing, glimter en af Øens smukkeste Borge, Grevskabet Hardenbergs Slot, frem med sin store taarnprydede Hovedbygning, lysende mod den smukke Skovpark.

At Lolland er et *Herregaardsland*, viser ikke alene de vidtstrakte Marker og de store Besætninger, der staar tøjrede i lange Rækker, — man vil allerede i selve Toget fornemme det. Ingen andre Baner i Danmark har haft sine første Klasses Kupeer saa velbesatte, og ingen andre Steder ser man paa Stationerne saa mange dybe Buk og Hilsener. Ordene Baron, Greve, Hofjægermester svirrer gennem Luften — for slet ikke at tale om Godsejer- Godsforpagter- eller Godsforvaltertitler, der her er saa hyppige, som Proprietærbenævnelser er det i Jylland.

Hardenberg er kun en enkelt Perle i den Krans af store Herregaarde — Berritsgaard, Orebygaard o. fl. —, der omkæder den idylliske Fjord og de Engdrag, hvor det lille Sakskøbing deler den for danske Fjordbyer ikke ualmindelige Skæbne at »ligge venligt«. Stort andet er der for øvrigt heller ikke at sige om Sakskøbing, som dog engang var Residensstad — rigtignok kun for »Christopher uden Land«. Dog jo, — ogsaa Aarestrup har resideret her, og Bevidstheden derom kaster straks et poetisk Skær over de smaa, røde Tage og de toppede, mennesketomme Gader, hvorfra Digteren og Lægen kørte ud, snart til Praksis, snart til bonede Herregaardssales Fester, hvor ædel Vin og skønne Kvinder tændte de Stemninger i hans letfængelige Sind, han som et Fyrværkeri af straalende Raketter lod stige fra den flade Ø op i Poesiens Himmel.

Hardenberg ved Sakskøbing og Aalholm ved det endnu beskednere Nysted — hvor Aarestrup jo ogsaa en Tid lang praktiserede som Læge — har vel været Solene i hans lollandske Tilværelse. Og man kan næppe tænke sig Borge, bedre egnede til i Fest at inspirere netop ham end det smilende Hardenberg og det mørke, ældgamle *Aalholm Slot*, hvis favnetykke Grund-

mure stammer fra Valdemarernes og Dronning Margrethes stolte Tid. Inden for disse Vægge har kronede Hoveder, harniskklædte Riddere og ædelige Møer levet, snart i overdaadig Festrus, snart i haarde Trængselstider, naar Venderne hærgede Øen. Alene Borgens Ydre afspejler en Række vekslende Perioder i Danmarks Historie; thi Slægt efter Slægt byggede videre paa den gamle Grund, uden om den oprindelige Kerne, indtil Borgen til sidst blev et stort, tungt, næsten uformeligt Murkompleks, snarere en Fæstning at se til end et Slot — i hvert Fald en af Danmarks interessanteste Borge, dragende ved sin mandige Kraft og sine historiske

Fig. 244. Aalholm Slot.

Minder. Glimrende Fester har der været holdt bag Aalholms svære Mure; Fester, der alene ved deres Modsætning til Borgens dystre Ydre maatte pirre en Fantasi som Aarestrups. Og naar saa Digteren, ør og betagen, søgte fra Salene ud i den svale Slotshave, da har denne Parks snørklede Allétræer og næsten eksotisk yppige Grupper af egetykke Plataner og blomstrende, tungt duftende Magnolia- og Tulipantræer yderligere befrugtet hans Fantasi, indtil hans Hjerne fødte de sansestærke, smidigt svungne Sonnetter, der staar i saa sær Kontrast til det fade, dagligdags Lolland, de fleste kender.

— — Men vi faar ikke Tid til at drage rundt paa Gæsteri til alle de mange adelige Herresæder, der inspirerede Aarestrups Muse. Et Par endnu

vil vi dog aflægge Visit: Knuthenborg, for at gøre en Runde i dens efter danske Forhold sjælden storstilede Park, og Christianssæde for at være Tilskuer til de gamle Egeskoves Kamp mod Bøgens Fremtrængen. To vidt forskellige Billeder af Naturen — det ene Harmoni og Fred, det andet haardnakket, men haabløs Forsvarskamp mod en af Skæbnen begunstiget Rival.

At komme ind i *Knuthenborg Park* og timevis køre rundt i den er som med eet Slag at føle sig hensat til en af de store engelske Lorders Domæner, hvor Natur og Kunst er gaaet op i en højere Enhed. Hver Dag er der Søndagsstemning over disse 1100 Td. Land Skovpark, som ved en helt omsluttende Granitvold — en kinesisk Mur i det smaa — afspærres fra Bandholm Ladeplads' og det øvrige profane Nabolags nysgerrige Blikke og jordbundne Slid for det daglige Brød. Et Par Smedejernsporte er den eneste Forbindelse mellem Omverdenen og det Paradis, der gemmes saa omhyggeligt bag Granittens høje Murværk. Er man indenfor, aabenbarer sig en Skønhedsverden af vide Sletter, hvorover Træernes Kroner kupler sig rigere og fyldigere end ellers, fordi kyndige Landskabsgartnere uden at gøre Vold paa Naturen har fjernet alt, hvad der kunde hæmme de gamle, enkelt- eller gruppevis staaende Lindes, Eges og Bøges frie Udvikling. Ingen Kamp for Tilværelsen har gjort disse Stammer og Kroner skæve; thi Lyset fik Lov at strømme frit ned over dem til alle Sider. Prægtig blomstrende Busketter liver op under de mørke Løvkupler, og Markens vilde Blomster er drysset hen over Græssteppen. Og for at fuldstændiggøre Idyllen: Hjorde af Dyr, Faar og fint Racekvæg, hviler i Træernes Skygge eller driver om i de aabne Sletters tindrende Sol — levende Staffage i denne ved et Magtbud fremtryllede Paradishave.

Hvor helt anderledes er ikke det Indtryk, man faar ved at færdes i de 3000 Td. Land Skov, der — foruden et helt lille Rige af Agerjord, Gaarde, Kirker og andre Herligheder — tilhører de Reventlowers Stamgods, *Christianssæde.*

Var der ogsaa her en omhegnende Mur og en Jernport, kunde derover staa som Motto det berømte Ord: »Her lades Haabet ude« — nemlig

for de hundredaarige Ege, der en efter en bukker under for Bøgenes Skarer. Men her er ingen Mur. Aaben og demokratisk, i den gamle Bondeven Christian Frederik Reventlows Aand, byder Christianssæde Skove enhver vejfarende til Hvile.

Hvor smukt er der ikke en Forsommerdag under disse lysegrønne og broncegyldne Egekroner, der paa stærke Stammer hæves højt mod den hvidblaa Luft. Men der er besk Vemod blandet i Skønheden. De knudrede Grene knytter harmfuldt Næve ad Skovbundens tætte Bøgekrat — dette plebejiske og paatrængende Nybyggerfolk, der Aar efter Aar skyder frem og breder sig i forstmæssigt behandlede, kedsommelige Rader. Ak, de gamle Ege! Tiden har ristet sit ubønhørlige »Mene Tekel« i deres sprukne, arrede Bark. Allerede er mange kvalte under Skyggen af næsvise Bøge, der ranglede sig til Vejrs uden Respekt for Alderdommen. Andre har Menneskene fældet til Gavntømmer, — og de, der er tilbage, vil faa en krank Skæbne. Den hurtigt voksende Bøgebestand kaster jo flere Penge af sig end de sindige Ege, — især i vore moderne Tider, hvor Jernplader og Sten er traadt i Egeplankers Sted. Menneskene har slaaet Haanden af Egen og graver Grøfter og afvander for Bøgekulturernes Skyld den side, lerede Jord, der tillod Lollands Ege saa længe at holde Stand mod den ellers saa sejrrige Arvefjende, Bøgen. Nu, da ikke blot Bøgens Skygge, men ogsaa Menneskenes Pengepung lyser Egen i Band, maa man skynde sig, om man vil se de ærværdige Egegubber rage op som Kæmper over en Bøgeungdom, hvem Fremtiden tilhører.

I Christianssæde Skove ser man det endnu. Men hvor længe! Dommen er afsagt, og disse af Guder og Mennesker forladte Veteraners sære Grenvridninger forekommer som en døendes sidste, afmægtige Krampetrækninger. — — Men se, — hen over Grenknuderne sætter et Egern af Sted i de lystigste Spring og samler Agern til sig og sine, ubekymret om Forstmandens Planer og Egeskovens Fremtidsskæbne. Naturen smiler og ler midt i al sin Strid, — lad *os* da ikke sørge over denne Kamp mellem Fortid og Fremtid. Bøgen har ogsaa sin Charme!

Tvivlede man derom — men hvem gør det i Danmark, Bøgenes Land?

— behøver man blot at køre fra Christianssædes Ege til Bøgene, der kranser *Maribo Sø* og gør dette Parti midt i Lolland til et Stykke nordsjællandsk Idyl.

Omgivet af Skove, Parker og frodige Marker slynger en Kæde af Søer sig som et blinkende Bælte tværs over Midtlolland; — størst af dem alle er Maribo Sø, Lollands Hjerte. Øer og Næs, dækkede af tæt Skov og randede af mandshøje, næsten tropisk frodige Sivjungler — et Eldorado

Fig. 245. N. F. Schjøttz-Jensen: Maribo og Maribo Sø.

for vilde Svaner, Gæs og Ænder — gør denne Sø til en af Danmarks smukkeste. Byens gamle Birgittinerkirke forstærker Stedets Idyl med et romantisk Skær, naar man ved, at under Kirkens hvide Hvælvinger og fritstaaende Piller begravedes en af Danmarkshistoriens mest romantiske Skikkelser, den stakkels Eleonora Christine Ulfeldt, hvis omtumlede Liv til sidst fandt Hvile i den lille lollandske Klosterby ved den stille Skovsøs Bredder. Men ogsaa selve Kirkens og Klosterets Opstaaen lyder jo helt romantisk; thi det fortælles, at Dronning Margrethe gennem en Drøm

modtog Befaling til just her at bygge Kirke og Nonnebolig for Birgittinernes Orden. Kirkens Indre virker ved sin simple, rene Stil harmonisk og stemningsvækkende — men dens Ydre er rigtignok til Gengæld *saa* simpelt i Stilen, at Kirken paa Afstand ligner en stor Herregaardslade! Medens adskillige af Lollands Landsbykirker prydes af smukke Taarne, dækkes den gamle Stiftskirke kun af et klodset, gavltakket Tag, paa hvis Ryg der rider et dværgagtigt Spir, hvis grimme Kalot mangen en lollandsk Herremand næppe vilde taale over Indkørselsporten til sin Gaard . . . Skulde monstro ikke en eller anden stedlig Mæcen engang finde paa at pryde Dronning Margrethes Kirke med et Taarn, der var dens Grundlægger — og Danmarks rigeste Ø — værdig.

Af det Værk, Drømmen paabød Dronningen at fuldføre, er nu kun Kirken tilbage. En Stump Mur i den lokale Klubhave, »Aktiehaven«, siges vel at være en Rest af det engang saa store og fornemme Birgittinerkloster; men denne tvivlsomme Levning er i hvert Fald for ubetydelig til at afvinde Interesse.

— — Maribo er Lollands centrale By, Midtpunktet i Længdebanen fra Nykøbing til Nakskov og Udgangspunktet for Øens tvende Tværbaner, mod Nord til Ladepladsen Bandholm, mod Syd til Rødby. Maribo har da et rigt og anseligt Opland, og kan den end ikke som Forretningsby maale sig med Lollands kommercielle Hovedstad, Nakskov, saa er den heller ikke lutter Idyl og Romantik: I gamle, solide Handelshuse pulserer — bag Skovsøen og Kirkehvælvingerne — det praktiske Livs Realiteter, Korn- og Foderstofforretninger, i det Tempo, der nu engang er Pulsslagets Normalhastighed i en jævn, dansk Provinsby.

Hvad der dog — baade for Maribos og Nakskovs Vedkommende — sætter Tempoet en Del op, saa længe »Kampagnen« varer, d. v. s i Efteraarsmaanederne og den første Vintertid, er *Sukkerfabrikkerne.*

I ingen dansk Landsdel er disse landindustrielle Anlægs store Bygningskomplekser og høje Skorstene saa typiske for Egnen som paa Lolland. De findes her ikke blot ved Byerne; nej, midt ude i det aabne Agrarland hæver de sig dominerende op over Jævnheden, stærke og selvbevidste ved

den Kapital, der bor i dem, og den Rolle, de spiller for Befolkningen. De er i sig selv hele Smaabyer. Som Købstadshusene lejrer sig om Kirkens Mure, skyder Arbejder- og Funktionærboliger sig op omkring Fabrikkens Kompleks; og som fra Købstaden Baner og Veje straaler ud i Oplandet, saaledes forgrener sig fra hver Sukkerfabrik et Net af smalle Jernbanespor ud over Omegnens Roemarker og hen til Fabrikkens Filialer, »Saftstationerne«; — ja, selv under Jorden skyder den sine Aarer ud i Form af lange Rørledninger, hvori den søde Saft, tyk og mælkeagtig, flyder fra Stationerne ind til Moderfabrikken. I Kampagnens Tid, Efteraarsmaanederne, da Roerne tages op og transporteres til Fabrikken, glider lange Rækker af toplæssede Tipvogne hen ad Sporene, medens Landevejene bliver mere og mere forvandlede til dybt Lerælte, hvori Hestene aser og slider foran de tunge Arbejdsvognes svære Læs.

Og ude paa de flade Marker, mellem Rader af saftiggrønne Bladrosetter gaar de opskørtede *Polakpiger* med brogede Hovedklæder, der liver op i den graa Efteraarstaage. Foroverbøjede gaar de i lange Rækker og trækker Roerne op, medens en »Aufseher« med Knortekæp i Haand og langskaftede Støvler stimulerer dem med fremmedklingende Tilraab. De gaar i Efteraarets Slud her paa de samme Agre, hvor de i Foraaret lagde de smaa Frø, og hvor de i varme Sommerdage gik med deres Hakke og »tyndede ud« og rensede for Ukrudt. Aar efter Aar gentager det samme sig: hvert Foraar kommer Polakpigerne og deres »Aufseher« lige saa sikkert som Trækfuglene, slaar sig ned i de smaa, tætfyldte »Polakkaserner«, slider fra tidlig Morgen til sen Aften, synger og ler endda og er glade for deres beskedne Løn og de Kartofler, Herregaarden leverer til deres Forbrug. Selv holder de sig ellers med Kost, — og nøjsomme er de som ingen i Danmark. Derfor er det vel ogsaa, at »Polakimporten« snarere end at tage af stiger fra Aar til Aar. Men hvorom alt er: Polakpigernes Rækker hører nu engang med som uundværlig Staffage i et ægte lollandsk Landskab.

— — En Natur, vidt forskelligt fra det øvrige Lollands, møder Blikket, naar vi fra Rødby kører mod Syd, ud mod Østersøen. Men først

maa vi dog skænke *Rødby* selv lidt Opmærksomhed, thi det gamle, ringeagtende Mundheld: »Herregud, er Du fra Rødby a'!« vil vistnok snart tilhøre Fortiden.

I lange Tider har Rødby været et mærkeligt Amfibium: en Købstad, hvis Kommune, »Rødby Mark«, overvejende er Ager- og Engjord, og af hvis Beboere en stor Del ernærer sig ved Landbrug; — en Indlandsby uden mindste Søfart, skønt den fører et Skib i sit Vaaben og ligger ved en Fjord! Med Søhandelen og »Fjorden« forholder det sig imidlertid saaledes, at Byen for et halvt hundrede Aar siden solgte sin Søret for en Ret Linser, d. v. s. for 15,000 Rigsdaler, — lukkede sig ude fra Havet og slog Haanden af sin egen Havneby med det vendisk klingende Navn *Kramnitze*, derude ved Fjordens Munding. Et engelsk Selskab fik Tilladelse til at udtørre Fjorden og omdanne den til Eng; og for Kramnitze tabtes samtidig Udsigten til at blive mere end et almindeligt lille Fiskerleje. Med Udtørringen kom Englænderne dog ikke langt; bedre gik det, da Foretagendet gled over paa danske Hænder. Men saa ødelagde Stormfloden 1872 det hele, satte Sydlolland under Vand, lod Rødby og Nakskov Fjorde gaa i eet, medens Havet stod et Par Alen op ad Murene inde i Rødbys Gader. En Stenstøtte med Mærke i Byens Nordkant og nogle bugtede Bølgeslagslinier, der haardnakket holder sig i Raadhusets Kalkpuds, antyder endnu Vandstanden i hine bevægede Efteraarsdage, da Mennesker og Kreaturer, Tage, Vogne og Redskaber fløď om mellem hverandre som i en Syndflod, — og der midt i al Ulykkens Rædsel forefaldt Redningstilfælde af næsten komisk Art, som da Væverkonen fløď om paa sin Væv og lykkelig strandede i et Poppeltræs Krone.

Efter Stormfloden tog man saa igen fat, — men nu med et langt større Maal end det blot at udtørre Rødby Fjord: Hele den lave, aabne Kyst ud mod Østersøen maatte beskyttes mod nye Angreb af Havet. Et »Digelag« dannedes, og ved Statens Medhjælp opførtes det nuværende, 10 Mil lange og 12 Fod høje *lollandske Dige*, saa bredt, at en Vogn kan køre derpaa, — et anseligt Stykke Arbejde. Men der hviler ogsaa en følelig »Digeskat« paa de Ejendomme, der nyder godt af Værnet. — Med

Udtørringen af Fjorden fortsatte man — og fortsætter nu igen; og til Rødby vil der ad *den* aldrig komme til at gaa Handelsskibe. Mundingen mod Havet ved Kramnitze er lukket med en solid og svær Sluse.

Alligevel vil Rødby endnu engang blive Søhandelsstad; thi lidt Syd for Byen bygger man nu en Havn ud i selve den aabne Østersø — officielt vel kun som Fiskerhavn; men naar først Rødbybanen er bleven ført det lille Stykke videre til Havnen, ligger jo Tanken nær at faa Forbindelse med »det sydlige Udland« over Femern, hvis Kyst vinker lokkende over Østersøen, kun et Par Mil borte. Hvem ved, maaske oprinder da en ny Æra for det lille Rødby; — kan være, at det nu lidt parodiske Skib i dets Vaaben kommer til at symbolisere en Dampfærge!

I det hele er Rødby i de senere Aar begyndt at vaagne af sin Tornerosesøvn: Nye Kræfter har faaet Haand i Hanke med de kommunale Anliggender, og hvor før Græsset i Gaderne spirede frodigt frem mellem toppede Sten, ruller Vognen nu magelig hen over moderne engelsk Brolægning, medens dens auerske Gasbrænderes hvide Lys har fortrængt de søvnige Petroleumslamper og snart efterfølges af elektriske Buelamper.

— — Vi lader Vognen rulle Sønder ud ad Byen, helst paa en solblank Sommerdag. En lille Tid gaar det endnu ad de sædvanlige lollandske Zigzagveje, gennem det sædvanlige Landskab med lukkende Hegn og Rader af topstynede »Pile«, — der altsaa som Regel *er* Popler (Lollikerne bedes tilgive den gentagne Rettelse!). Saa sænker Vejen sig lidt, gør endnu et Sving om et skarpt Hjørne, — og for os ligger et ganske nyt Landskab, halvt hollandsk, halvt vestjydsk: en stor, vid Flade, mod Syd og Vest randet af Havdigets linealtrukne Linie, hvorover Silhouetter af Sejl glider langsomt frem, eller Røgen fra en Damper stiger til Vejrs.

For en Menneskealder siden var denne Flade en Del af Østersøen; nu er den forvandlet til frugtbar Marskeng med Kanaler og Vindmøller til Afvanding. Kun helt ude, hvor Diget er lagt paa fordums Revler og Grunde, er der sandet som ved Vesterhavet; og i Sandet vokser krydret Timian, staalblaa Strandtidsler og strittende Hjelme og Marehalm.

Men op over Engfladens grønne Græshav, der er isprængt gule, røde

og hvide Blomsterøer, hæver sig frodige Hvede- og Roemarker, og paa en af disse Strækninger, der i gamle Dage var en Ø mellem Havet og Fjorden, ligger *Lidsø* — egentlig »Lids Ø« — gemt i sin Park. Følger man dens Ejer rundt i Mark og Eng og lader ham fortælle og vise, hvorledes der er bleven indvundet nyt Land, som Aar efter Aar bliver mere frugtbart, — ja, saa faar man et Indblik i, hvorledes der her paa Sydlolland har staaet en Kamp mellem Menneskene og Havet, et Spejlbillede af den til-

Fig. 246. J. E. C. Rasmussen: Diget ved Kramnitze.

svarende store Kamp i Holland. Ogsaa her kunde man anvende Hollændernes Mundheld: »Gud skabte Havet. men vi skabte Kysten«.

— — Helst bør man maaske gaa her ude paa Engfladerne mellem Fjorden og Diget en stille Sommeraften, naar Solen, rød og luende, staar lavt over den lige, linierene Horisont. Inde i Landet bag den anden Fjordbred ligger Christianssædes Skove som en mørk Bræmme og en hel Række Landsbykirker; men herude er der — naar vi har Lidsø bag os — en storladen Ensomhed, som stemmer Sindet til Hvile. Paa den blanke

Vandflade, der endnu er tilbage af Fjorden, glider vilde Svaner, stolte som Orlogsfregatter, medens smaa sorte Blishøns farer af Sted som vævre Torpedobaade; og op af Sivskovenes Bræmme jager Hunden Flokke af Vildænder eller Graagæs, hvis skrattende Skræppen et Øjeblik bryder Aftenfreden. Snart er alt igen stille; man hører kun Myggenes Summen og Sivskovens hviskende Sus, — og man drømmer sig langt borte fra det prosaiske Lolland, drømmer sig midt ind i en uberørt Natur, som den man kender ovre fra Jyllands *far west.*

— — Lad os blive i Drømmen og slaa os til Ro herude, hvor der er godt at være. Skulde Sindet trænge til Oplivelse i den melankolske, stillestaaende Natur, kan vi jo blot gaa op paa Diget, — saa har vi for os det evigt vekslende Hav og i Horizonten en diset Kystlinie — Femern — Udlandet, der sætter Tanken i Svingning.

BORNHOLM.

Granitøen derude i Østersøen mellem Sverrig og Tyskland er det egentlige Danmarks eneste Klippeland og ældste Grund. Alene herfor er den da nok et Besøg værd — fraset den mangeartede Naturskønhed og de historiske Minder, Øen tilmed ejer. Besøgt bliver den da ogsaa, og det endda stærkt; men det tjener en gammel søfarende Nation som den danske, der »husvant plasked til Søs«, til liden Ære, at største Delen af den Turiststrøm, der i Sommertiden overskyller »Østersøens Perle«, er tysk. Ja i den Grad er det tyske Element fremtrædende derovre, at det kan hænde en dansk tilrejsende, at han ved sin Indtræden i en Butik i en af de nordlige Smaabyer, spørges paa *Tysk*, hvad han ønsker! Medens Københavnerne i Sommerferien bunker sig sammen i Mølle ved Kullens Fod, saa tæt som Høstfluer paa et Stykke Fluepapir, regnes en Bornholmsrejse næsten til Sjældenhederne.

Dette er Synd for begge Parter — baade for Bornholmerne, der med Rette er stolte af deres Ø, og for de øvrige Danske —, thi ingen Del af Danmark byder paa en saadan Rigdom af vidt forskellige og hver for sig

karakteristiske Landskabstyper som denne Ø, hvor vi nu med et hastigt *trip* vil afslutte vore smaa Strejftog i Danmark Øst for Store Bælt.

Efter en Sommernats som Regel rolige og behagelige Fart med en af de nybyggede Dampere, der løber mellem København og Rønne, glider vi en Morgen ved 6—7 Tiden ind til Bornholmernes »Hovedstad« Rønne, Udgangspunktet og Endepunktet for vor Rundrejse. Vi tager først gennem *Sydlandet* over til Nexø og kan — hvis vi da ikke er særlig geologisk interesserede — uden at gaa tabt af synderligt gøre denne Del af Rejsen pr. Bane, thi Sydlandets største Overraskelse for den, der maaske har glædet sig til straks at møde *Klippenatur*, forskellig fra det øvrige Danmarks, er netop Landskabets almindelige *ødanske* Præg. Skovene er vel kun smaa, og i Steden for Herresæder maa vi nøjes med Proprietærgaarde, men i det hele og store er de Landskabsbilleder, der glider forbi Kupévinduerne, saa sjællandsk udseende, at man mindst af alt skulde ane, at der faa Fod under disse venlige Agre, Smaaskove og Haver ligger Klippegrund, hvorover Istidens Jordmasser og Nutidens Muld kun danner et tyndt Dække.

Men saaledes er det. Vilde man staa af under Vejs og følge en af Smaa-Aaerne, der fra Granitfjeldsegnen mod Nord — »Højlyngen« — gennemrisler det smilende Sydlands Enge og Lunde, da vilde man i Aabrinkerne og i de udtørrede Dele af Aalejet faa det bekræftet ved at se de Lag af Sandsten og Skifere, Strømmen har blottet og hulet sig ned i. Fristende nok vilde det være at følge en saadan Aas Slyngninger fra »Højlyngen«, Øens ældste Kerne, Syd efter og se, hvorledes i dens Brinkers Profil Granitten afløses af Sandstenslag og disse atter af fine Ler- og Kalkskifere, der tydeligt fortæller os, hvorledes Sydlandet for uendelige Tidsrum tilbage opbyggedes langs den Urfjeldskyst, af hvis Granit, Sandet og Leret, der danner Lagene, selv var fremstaaet ved Vejrsmuldring og ved Havets Nedbrydning og Byggen op paa ny. Dog — vi modstaar Fristelsen, thi senere i dette Værk vil Læseren faa Lejlighed til at gøre en særlig *geologisk* Ekskursion til Bornholm og til at se, hvorledes Øen gennem disse Dannelser Millioner af Aar tilbage er blevet *det jordhistoriske Bindeled mellem det øvrige Danmark og den skandinaviske Halvø.*

Derimod modstaar vi ikke Fristelsen til at gøre en Afstikker til Sydlandets yderste Pynt, hvor Dueoddes Klitter viser os, at ogsaa det *vestjydske Klitlandskab* er repræsenteret paa denne alsidige Ø. Man kan herude, uden at anstrenge Fantasien, drømme sig helt ovre paa Fanø, — kun er Klitterne her endnu mere hvide, og saa har deres rene Kvartssand en højst mærkelig Egenskab: ved hvert Skridt, man gør hen over det, »synger« det med en egen skingrende Tone, en høj Diskant til Havets dybe

Fig. 247. Silderøgeri.

Bas, der ellers kun høres paa »Sandhammaren« i Sydsverrig og saa langt borte som paa — Sinais Halvø.

Ved Nexø begynder vor Fodtur *langs Kysten* Nord efter gennem Smaabyernes Række — Svaneke, Gudhjem, Allinge, Sandvig — og med Hammeren og det stolte Hammershus Ruin som foreløbigt Maal.

Vi gaar ud af Byen langs Havnen, der, som alle Øens Klippehavne, er sprængt i selve Fjeldet. Dyrt er et saadant Anlæg, men Fiskerierhvervet spiller jo ogsaa en større Rolle paa Bornholm end i de fleste andre danske Landsdele, og intet Sted rører Byernes Folkeliv sig stærkere end nede ved Havnen, især om Morgenen, naar Sildebaadene kommer ind med Last og Garn fulde af de sølvblinkende Fisk, hvis videre Skæbne — deres »Ganing«

og Røgning — oftest lægges i Kvindernes Haand. Røgerier med tykmavede Skorstene og med Geledder af Sild hængt op i Rækker inde i Ovnen eller udenfor i Gaarden hører til de typiske Interiører i en bornholmsk Kystby, ligesom Lugten af friskrøget Sild lidet æstetisk blander sig med Havernes Blomsterduft. Ogsaa Laksefangsten spiller en betydelig Rolle, om end langtfra saa stor som tidligere; den bornholmske Fisker har faaet at føle, hvorledes Østersøens Laksebestand er aftaget, takket være ikke mindst Sælernes Plyndringer. Til Gengæld betales Laksen jo rigtignok anderledes godt end de smaa Sild, hvis Pris ofte er saa lav, at det næppe lønner sig at tage dem, selv om der kan være saa mange, at de — som det er sket i de senere Aar — stimer ind i Havnebassinerne i Skarer saa tætte, at de bogstavelig kan øses op, ganske som det fortælles om Silden i Øresund paa Saxo Grammaticus' Tid.

Ved Stranden Nord for Nexø passerer vi det gamle, nu med Vand fyldte Sandstensbrud, hvorfra bl. a. Frihedsstøtten i København fik sit Materiale. Faa Skridt herfra stikker *Granitten* sine første nøgne, af Isen skurede og afrundede Kuller op gennem Lyng og magert Græs. For en Dansk, der kun plejer at færdes paa ung Jord, er det med en egen højtidsfuld Følelse, han sætter Foden paa den første Granitkulle, — paa vor Klodes ældste faste Grund, mod hvis Kyst Urhavet brødes for uendelige Tidsrum tilbage.

Følelsen kan kun sammenlignes med den, hvormed man betræder Menneskehedens ældste, ærværdigste Bygningsmonumenter — Pyramiderne eller Stenalderens Gravkamre.

Herfra helt op til Hammeren og videre Kysten rundt er det Granitfjeldets Former, der fængsler og giver Kystlinien dens særegne Karakter, — hvad enten den, som ved *Gudhjem*, rejser sig som højt hvælvede Klippekuller, til hvis Fod og nøgne eller lynggroede Side Byens Huse, med en malerisk Virkning, der er ukendt i det øvrige Danmark, klamrer sig som Mursvalereder, — eller den af Havets og Tidens Magt er søndret og brudt i Kløfter, Huler, Næs og smaa Klippeholme. Randkleveskaaret, Jons Kapel, Klippehulerne eller »Ovnene« ved Rø og Hammeren og talrige smaa

Skærgaarde i svensk eller norsk Stil viser Nordkysten rundt, saa langt Granitten naar ud til Havet, d. v. s. omtrent fra Nexø til lidt Nord for Hasle, de nedbrydende Kræfters Resultater.

Faa Steder er disse af saa skøn landskabelig Virkning som ved *Rø*. Her dækkes de bratte »*Helligdomsklipper*«s Tinde af frodige Kløvermarker med græssende Køer og af skyggefuld Løvskov, hvis rige, forskelligartede og til Dels — som for Akselbærrønnens og andre Træsorters Vedkommende — fremmedartede Bestand staar i ejendommelig Kontrast til selve Kystens nøgne, lodrette Fjeldvægge og forrevne Klippenæs og Skær. Vender man sig ind mod Land, er Naturen lige saa smilende ødansk, som den, set ned mod Søen, er svensk eller norsk.

Det er netop *Kontrastvirkningerne* ved et saadant Møde mellem fredelig Idyl og vild Forrevethed, mellem kvindelig Yppighed og mandig Barskhed, der paa Bornholm saa ofte bereder Naturvennen Overraskelser og uventede Nydelser. Ikke for intet ligger denne Ø som en Bropille mellem Sverrig og Tyskland, mellem den skandinaviske Halvø og Kontinentet; thi *Nordeuropas og Mellemeuropas Natur* har virkelig sat hinanden Stævne paa den ensomme Plet, der, omrammet og forskønnet af Havets altid skiftende Farvespil, rummer de store Modsætningers Verden — om end i formindsket Maalestok, som set gennem en omvendt Kikkert.

Det frugtbare Bælte af Agerland og Løvskov, der langs Nordøstkysten strækker sig mellem »Højlyngen«s Granitkuller og magre Hedejorder og Strandens Skærgaardsklipper, viger, naar vi nærmer os Øens nordligste Punkt *Hammeren*. Her bliver Landskabet af udpræget skandinavisk Type; Smilet svinder for storladen Alvor eller gemmer sig hen i stille Fjeldsøer og smaa idylliske Skovkløfter mellem stejle Granitaase og aabne Fjeldsletter, hvorover Lyngtæppet breder sig enstonigt brunt og lilla eller indvævet med Birkelundes lyse Stammer og Løv. Naar man færdes oppe paa »Slotslyngen«s herlige Vidder eller ude paa selve Hammerens nøgne Fjeldpynt, mod hvis glatslebne Klipper Havet fra tre Sider ustandselig brydes, har man svært ved at vide sig paa en dansk Ø. — Uvilkaarlig fristes man til Sammenligning mellem disse mørke Granitaase og Møens

hvide Kridtklinter — ikke for Lighedens, men netop for Modsætningens Skyld, — og svært falder det at afgøre, hvem Prisen tilkommer. Sikkert gør man klogest i at stille dem begge »uden for Censur«! Kun i een, desværre sørgelig, Henseende er der en Lighed, den, at Menneskene begge Steder har faret ilde mod Naturen og lidet har vidst at respektere og vurdere dens Skønhed. Paa Møen lod man *Havet* æde bort af Klinten, — herovre er det endog Menneskene selv, der skamskænder Naturen, sprænger

Fig. 248. »Slotslyngen« med Hammershus' Ruiner og Hammeren i Baggrunden.

og borer i Hammerfjeldets Granitlegeme, søndrer dets stolte Form og ædle Linie og stykker det ud i Skærver og Brosten til Eksport. Hvert Aar æder Stenbruddet sig dybere ind, medens Dynamitbrag drøner ud over Hammersøens før saa drømmende stille Fjeldvand og triumferende forkynder de smaa Menneskers sidste Erobring fra Fjeldet. Et tysk Aktieselskab købte Grunden, og at det udnytter den saa fordelagtigt som muligt, kan man ikke fortænke det i, — men at en Kommune i vore Dage kunde være saa kortsynet at sælge et af Bornholms mest beundrede Fjeldpartier til Nedbrydning og Sprængning maatte vække Harme hos alle, der har Øens Natur og Betydning som Turistland kær. Heldigvis udeblev Harmen

da heller ikke; en stærk Folkestemning rejste sig, først og fremmest blandt Bornholmerne selv, og Foreningen »Bornholm« stiftedes 1906 med det Formaal at værne om Øens Naturskønheder og historisk mindeværdige Steder. — *Noget* godt kom der altsaa ud af Vandalismen, og allerede har Foreningen udvirket, at »Slotslyngen« med sine smukke Birkelunde og de andre prægtige Klippe-, Hede- og Skovpartier, der omgiver *Hammershus*, er fredede, saa at den stolte Ruin — Danmarks største og skønnest beliggende — fremdeles kan være indrammet af en Natur, der er den værdig.

Som en Ørnerede, i Lighed med de gamle Rhinborge, kroner Hammershus' Slotsruin en halvtredie Hundrede Fod høj Klippe, der med nøgne Mure falder lodret ned mod Havet og paa de tre Landsider er afspærret ved dybe Kløfter. Ligesom den ved sin Majestæt behersker Landskabet overalt, hvor man færdes i dens Omgivelser, saaledes har den i fordums Tider behersket den hele Ø. Omstridt var den derfor stedse — snart i Kongers, snart i myndige Bispers og undertiden ogsaa i Lübeckernes og Svenskernes Magt. Intet Under, at den gamle Middelalderborg efterhaanden tog Skade og forfaldt; — men langt værre end ved Stormløb hærgedes den dog, da dens Betydning som Fæstning ophørte. Thi ogsaa her har Vandalismen fejret sine triste Triumfer, om end i en mindre forstaaende Tidsalder end vor. Den mægtige Ruin blev til — et Stenbrud; ganske som Hammeren i vore Dage! Selve Regeringen førte an, da den henimod det 18. Aarhundredes Midte lod Hovedvagten i Rønne bygge af Sten, hentede fra Hammershus; og Omegnens Beboere var ikke sene til at følge det ovenfra givne Eksempel: rundt om i Bøndergaarde og Huse kan man endnu finde Munkesten, ranede fra den af Guder og Mennesker prisgivne Ruin, der blandt andet gemte saa dyre Minder som Ulfeldts og og Eleonora Kristines Fangenskab. Først for henved hundrede Aar siden lystes den i Fred, og senere har man ved nænsom Restaurering raadet saa godt Bod paa Fortidens Synder, at Hammershus den Dag i Dag gør et Indtryk saa majestætisk og storladent som ingen anden dansk Slotsruin.

— — Men Bornholm har talrige andre Minder om en rigt bevæget Fortid. Baade nær Kysterne og inde paa *Højlyngen*, det nu saa lidet be-

Fig. 249. Østerlars Kirke.

boede, ufrugtbare Hede- og Klippeland, der udgør Nordlandets Kerne, og ude i de romantisk vilde og skønne *Helvedes-* og *Paradisbakker*, der fra Højlyngen skyder sig hen imod Nexø — ja næsten overalt, hvor man færdes paa Øen, kan man støde paa ældgamle *Bauta-* og *Runestene* eller træffe middelalderlige, fæstningsagtige *Rundkirker* med favnetykke Mure, Vægtergange og Skydeskaar, der uden for Bornholm kun kendes fra Bjernede paa Sjælland. Alle disse interessante Mindesmærker gør Øen til et Paradis for Arkæologen, — ligesom den er det for Geologen og for Natursværmeren; — de viser jo, at Menneskenes Historie paa denne ensomme Ø har været gammel og rig, ligesom selve Landets geologiske Historie var det.

Staar man oppe paa Bornholms højeste Punkt, *Rytterknægten*, eller paa Udsigtstaarnet midt inde i *Almindingens* Tusinder Tønder Land store Skov — Bornholmernes eneste rigtige Storskov, endda den skyldes Menneskehaand —, da skuer Blikket til alle Sider ud over et havomflydt Land, der paa sin halve Snes Kvadratmil rummer en Verden for sig, sjælden rig paa Skønhed og Minder, — en Verden, der i sin Natur og ved sin Historie er som et lille Spejlbillede af det hele Norden, — — *Skandinavien i en Nød.*

Fig. 250. Bautastene ved Tejn Fiskerleje.

HVORLEDES ER DANMARK BLEVET TIL?

AF VICTOR MADSEN.

INDLEDNING.

Hvorledes er Danmark blevet til? — Kan Forsøg paa at besvare dette Spørgsmaal have nogen som helst Interesse? Sikkert. Hvilken Dansk ønsker ikke at vide Besked med, hvorledes hans Fædreland er opstaaet. Det er jo dettes ejendommelige geografiske og geologiske Forhold tilligemed dets mærkelige Beliggenhed i Centrum af Østersø-Vesterhavslandene, der i Hovedsagen har betinget den Udvikling, som det danske Folks Liv har haft gennem Tiderne, som har bevirket, at Danmark i Aartusinder har bestaaet som en selvstændig Stat og undertiden endog grebet stærkt ind i Vest- og Nord-Europas Forhold, og som ogsaa til en vis Grad vil komme til at bestemme dets fremtidige Skæbne.

Men Spørgsmaalet, hvorledes Danmark er blevet til, har ogsaa Interesse for Ikke-danske, for enhver, som er en Dyrker af Geografien og Geologien. Saa ejendommelige geografiske Forhold som i Danmark træffes kun sjældent. For faa Lande i Europa har Havet spillet en større Rolle end for vort Fædreland; dette staar jo i et saa inderligt Forhold til Havet, at man kan sige, at dette danner ligesom en Del af Danmark. Fra ældgammel Tid har det været Havet, som knyttede de mange danske Øer sammen med den jydske Halvø og de Kystlande, som nu ikke længere

hører til Danmark. Det er Havet, som gør vort Land til en geografisk Enhed.

Hvorledes er da den ejendommelige Fordeling af Hav og Land opstaaet, som findes i Danmark? Hvorfor skærer Havet sig saa mange Steder saa dybt ind i Landet i smalle Sunde og forgrenede Fjorde og Vige? Hvad har bevirket, at der i Danmark findes saadan en Vrimmel af Øer, og at omtrent en Tredjedel af Landet udgøres af disse? Hvorfor ligger de fleste af dem samlede, saa at de danner ligesom Rækker af Bropiller mellem Tyskland og den skandinaviske Halvø? Hvor kan Danmark bestaa, dette Land som uden for Bornholm ikke ejer Klippegrund til at bære de løse Jordlag, og som er saa lavt, at det kun sjældent naar en Højde af halvandet Hundrede Meter? Hvorfor er den jydske Halvø saa lang og smal, og hvorfor ligger det frugtbare Land der mod Nord og Øst, medens Midten og den vestlige Del i Reglen er ufrugtbare Heder? Hvorfor ender det mod Nord i den lange, farlige Sandodde, som Udlændingene kalder Kap Skagen, og om hvilket de næppe vil tro, at det ikke er et Klippe-Forbjærg?

Disse og Danmarks mange andre ejendommelige geografiske og geologiske Forhold forstaar man bedre og bedre, jo mere man faar Klarhed over Danmarks Bygning, og jo større Indblik man faar i, hvorledes Danmark er blevet til. Men søger man Svar paa de Spørgsmaal, som Danmarks Jordbund frembyder, er der kun een sikker Vej at gaa, nemlig at studere den i alle dens Enkeltheder. Det er imidlertid en lang Vej, og Folk har ikke altid haft Taalmodighed til at gaa den. Derfor finder man — dog mest i de ældre Skrifter — nu og da Forklaringer paa geografiske og geologiske Forhold, som ikke kan bestaa for en strengere Prøvelse, og som bunder mere i Forfatternes Fantasi end i grundige og nøjagtige Undersøgelser af de virkelige Forhold. I de senere Aar er dog foretaget indgaaende Undersøgelser i en hidtil ukendt Udstrækning af Danmarks Jordbundsforhold, og blandt disse indtager de systematiske Undersøgelser, som Institutionen »Danmarks geologiske Undersøgelse« udfører rundt omkring i Landet, en fremragende Plads. Disse Arbejder har bragt Klarhed over mangt, som før var dunkelt. De er nu ført saa vidt frem, at omtrent en

Tredjedel af Landet er bleven geologisk kortlagt i en stor Maalestok, og i den øvrige Del af Landet er der foretaget betydelige Forarbejder. Det turde derfor være paa sin Plads at give en Oversigt over, hvad vi for Tiden ved om Udviklingen af Danmarks geografiske og geologiske Forhold.

Der er næppe nogen, som ikke en eller anden Gang har faaet et Indblik i Bygningen af en eller anden Del af Danmark. I Klinter ved Stranden, i Aabrinker, Stenbrud, Teglværksgrave, Mergelgrave, Grus- eller Sandgrave eller i Udgravninger til Bygninger eller Jernbaner har man ofte Lejlighed til at kaste et Blik i Danmarks Indre. Man vil da altid se, at Danmarks Jordbund bestaar af tykkere eller tyndere Lag af forskellige Slags Jord eller Kalk eller, paa Bornholm, af Sten. I de fleste Tilfælde ligger disse Lag vandret over hverandre. Undertiden ser man, at de er blevne forstyrrede: skraatstillede eller rejste paa Kant, bøjede, foldede, knækkede eller forskudte, men man indser let, at Lagene oprindelig maa have været vandrette.

Danmark maa aabenbart være blevet til ved, at det ene Jord-, Kalk- eller Stenlag er blevet lagt oven paa det andet. Sammenligner man to Lag, hvoraf det ene ligger over det andet, maa øjensynlig det nederste være det ældste, og hvorledes Danmark er blevet til, faar man aabenbart Rede paa ved saa nøjagtigt og grundigt som muligt at undersøge de enkelte Lag og se, hvad man af de forskellige Forhold, som disse frembyder, og af de forskellige Rester af Planter og Dyr, som de indeholder, kan slutte sig til om deres Oprindelse, om Naturforholdene under deres Dannelse og om den Plante- og Dyreverden, som da levede paa den Plet af Jordens Overflade, hvor nu Danmark ligger.

GRUNDFJELDET.

Ældst af alt, hvad der findes inden for Danmarks Grænser, er Granitten paa Bornholm. Denne Granit hører til Jordskorpens Grundfjeld. I Jordens fjerne Urtid trængte den i smeltet Tilstand fra Jordindret op i Jordskorpen og størknede der. Dengang maa der have været heftige vulkanske Udbrud paa det Sted, hvor nu Bornholm findes; men for længst har Tidens

Tand fjernet Vulkanbjærgene og Lavastrømmene paa Jordoverfladen; ja, de øverste Dele af den daværende Jordskorpe er ogsaa faldne som Offer for Vejrsmuldringen og Forvitringen, og de smuldrede Rester er bortførte af rindende Vand. Alt, hvad der er tilbage fra den Tid, er de Lavamasser, der størknede dybt nede i Jordskorpen under Vulkanbjærgene. Disse Lavamasser danner nu som Bornholms Granit Overfladen i denne Del af Danmark.

Fig. 251. Helligdomsklipperne paa Bornholms Nordøstkyst. (Efter M. Vahl.)

Medens denne Ødelæggelsesproces stod paa, ved vi, at der maa have været Land der, hvor nu Bornholm findes og rimeligvis ogsaa over betydelige Strækninger af den skandinaviske Halvø, thi ogsaa paa denne findes der mange Steder Granit gaaende frem i Overfladen. At der har været Land, slutter vi af, at Vejrsmuldring og Forvitring kun kan foregaa paa Landjorden, aldrig paa Havbunden.

DET KAMBRISK-SILURISKE HAV.

Omsider kom der en Tid — det var i, hvad vi plejer at kalde Jordens Oldtid, eller endnu nøjagtigere i den Underafdeling af Oldtiden, som

benævnes den kambrisk-siluriske Tid —, hvor det omtalte, gamle Land sænkede sig og Havet rykkede frem ind over det. I Havet afsatte der sig, medens Vandet endnu kun havde en ringe Dybde, Grus og Sand, og senere, efterhaanden som Havbunden sænkede sig mere og mere, Ler og Kalkslam. Disse Jordlag hærdnede i Tidens Løb. Gruset og Sandet er blevne til den haarde Nexø-Sandsten, hvoraf Frihedsstøtten og den nye

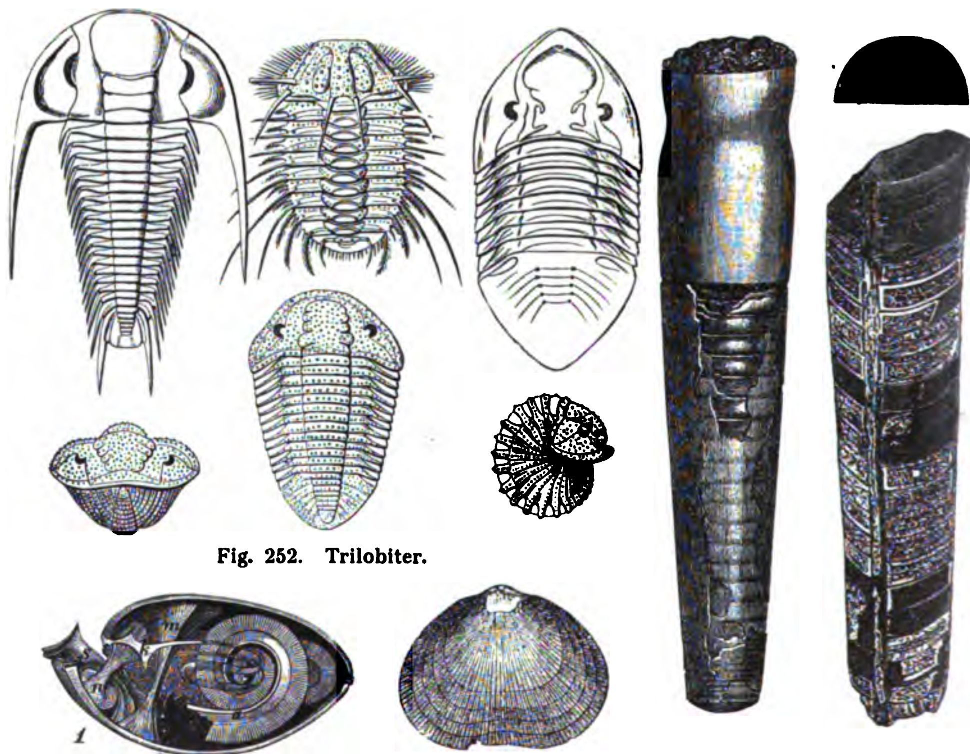

Fig. 252. Trilobiter.

Fig. 253. Armfødder (Brachiopoder). 1 Længdesnit af en nulevende Armfod (Terebratula) *a* Armene, *m* og *n* Lukkemuskler, *k* Armskelet, *s* Stilk. 2 En Armfod (Orthis) fra Jordens Oldtid.

Fig. 254. Skal af en Ortoceratit. (Efter Neumayr.)

Kirke paa Vesterbros Torv i København er opførte. Leret og Kalkslammet er omdannede til de Skifere og Kalksten, som findes visse Steder paa den sydlige Del af Bornholm.

I Skiferne og Kalkstenene findes der talrige Forsteninger, Rester af de Dyr, som levede i Oldtidens Hav. Dem skyldes det, at vi kan danne os en Forestilling om det daværende Dyreliv, om Danmarks ældste Ind-

byggere. Paa Havbunden færdedes Masser af ejendommelige *Krebsdyr*, som hørte til en nu forlængst uddød Krebsdyrgruppe, de saakaldte Trilobiter. Sammen med dem fandtes *Snegle* og *Muslinger*, som stod paa et lavt Udviklingstrin, samt *Armfødder*. I Vandet svømmede mærkelige Blæksprutter, der var forsynede med Skal; almindeligst var den saakaldte *Ortoceratit*, hvis Skaller ofte ses i Kalkstensfliser. Sammen med disse svævede *Graptoliterne* omkring i Havet. Ogsaa denne Dyregruppe er for længst uddød. Man mener, at de var en Slags Kolonidyr, fjernt beslægtede med Vandmændene. De var befæstede under et fælles Svømmeapparat, som førte dem omkring; dette er næsten aldrig bevaret, men de løse Graptoliter findes i Tusindvis i Skiferne paa Bornholm. Dyrelivet var altsaa dengang vidt forskelligt fra nu. Ikke alene er de daværende Arter og Slægter for længst uddøde, men endog mange af de store Grupper, der gav den dalevende Dyreverden dens Præg.

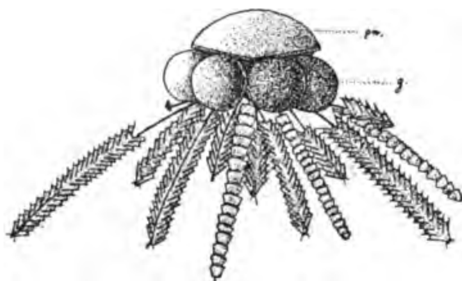

Fig. 255. Graptolitkoloni. *pn* Svømmeapparat, *g* Æggekapsler; under disse findes Graptoliterne. (Efter Rüdemann.)

DEN LANGE FASTLANDSTID.

Omtrent i Midten af Jordens Oldtid skete der betydelige Hævninger af Havbunden i Nord-Europa. Forskellige geologiske Forhold tyder paa, at der allerede i den første Del af Oldtiden eksisterede store Landmasser der, hvor nu det nordlige Atlanterhav findes. Dette gamle Fastland bredte nu sit Omraade ud over den skandinaviske Halvø, Danmark og Dele af Nord-Tyskland og England. Gennem et langt Tidsrum, »den lange Fastlandstid«, laa Danmark hævet over Havfladen som en Provins af det omtalte store Fastland, udsat for de nedbrydende Kræfters Virksomhed. Disse fjernede efterhaanden det meste af de ovenfor nævnte Sandsten, Skifere og Kalksten paa Bornholm, saa at de nu kun indtager en mindre Strækning paa den sydlige Del af denne Ø.

Ingen af de Aflejringer, der dannedes, er bevarede til vore Dage. Vi ved derfor saa godt som intet om de daværende Naturforhold i vort Fædreland. Om der i Kultiden dannedes Kullag i Danmark, er os fuldstændig ubekendt; findes der Stenkul her, ligger de nu saa dybt, at de ikke kan brydes. Fra den følgende Tid, Slutningen af Oldtiden og Begyndelsen af Middelalderen, findes der i Mellem-Europa mægtige Saltlag og andre Aflejringer, som tyder paa, at der dengang har hersket et varmt

Fig. 256. Grav i Ler, som hører til Bornholms kulførende Dannelser, ved Munkerup paa Sydkysten af Bornholm. (Danm. geol. Unders.)

og tørt Fastlandsklima, der begunstigede Dannelsen af Ørkner og Saltsøer. Da lignende Aflejringer findes ved Segeberg og Elmshorn i Holsten, maa man antage, at tilsvarende Naturforhold har været fremherskende ogsaa i Danmark i dette Tidsrum.

DE KULFØRENDE KYSTDANNELSER.

Først langt ind i Jordens Middelalder trængte Havet atter ind over Danmark og den sydligste Del af Sverrig. I Sumpe og Søer tæt ved Kysterne, i Flodmundinger, Bugter og i det aabne Hav ikke langt fra Land afsattes en

Række Aflejringer, af hvilke en Del er bevarede til vore Dage paa Bornholm og i Skaane. Hvad der hos os er tilbage af disse Aflejringer, findes som en smal Strimmel langs med en Del af Bornholms Vest- og Sydkyst. Deres Beskaffenhed er vekslende; Hovedmassen er næsten rent **Kvartssand**; desuden findes **Sandsten**, **Lerlag**, hvoraf nogle er ret ildfaste, **Lerjernsten** og **Kullag**, som tidligere har været Genstand for Brydning.

I Lerlagene og i Lerjernstenen findes talrige Planterester: forkullede Stammer, Rødder, Grene og Blade, der ofte er fortrinligt bevarede. De viser os et Billede af store Skove med talrige *Koglepalmer* og tropiske *Naaletræer,* delvis beslægtede med Nutidens Araucarier, mellem hvilke der fandtes Masser af store smukke *Bregner,* voksende

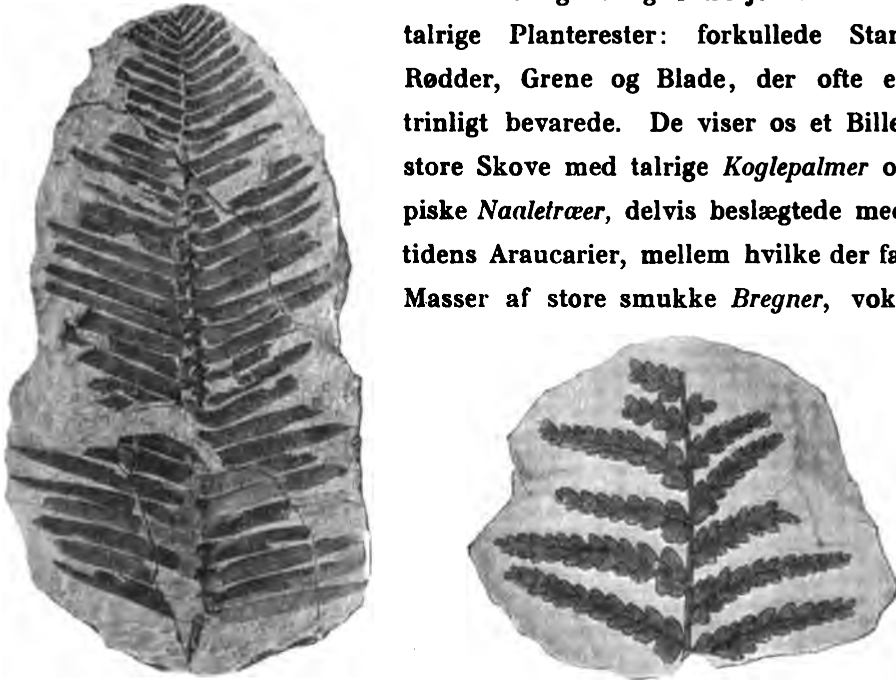

Fig. 257. Koglepalme- (Cykadé-) og Bregneblad fra Bornholms kulførende Dannelser. (Efter Bartholin og Møller).

paa et lavt Kystland med mange Sumpe og Søer. Løvtræerne var endnu ikke blevne til.

I andre Lag, især i Sandsten, findes Rester af den forholdsvis fattige Dyreverden, som beboede det daværende Hav ved Kysten, især *Saltvandsmuslinger.*

Derpaa trak Havet sig atter noget tilbage. Fra det følgende Afsnit af Jordens Middelalder kendes ingen Aflejringer i Danmark, og vi ved atter intet om dets Naturforhold.

De første Afsnit af den Beretning, vi læser ud af Sten- og Jordlagene om Danmarks Tilblivelse, minder om en gammel Munkekrønike fra Middelalderen. Mange Blade er stærkt medtagne af Tidens Tand, og Skriften er vanskelig at tyde; adskillige Steder mangler hele Afsnit. Hvad vi har tilbage er kun Brudstykker, næppe nok til at rekonstruere Udviklingsgangen i de store Træk; kun for enkelte Afsnits Vedkommende har vi en tilstrækkelig fyldig Beretning til, at vi kan danne os et nogenlunde tydeligt Billede af Naturforholdene paa den Plet af Jorden, hvor nu Danmark ligger. Fra det Øjeblik, vi naar Slutningen af Jordens Middelalder, Kridt-Tiden, bliver Beretningen fyldigere og mere sammenhængende.

KRIDT-HAVET.

Hvor som helst man foretager en Boring i Danmark (undtagen paa Bornholm), træffer man i større eller mindre Dybde paa det hvide Skrivekridt. Det danner et mægtigt Lag under det hele Land og gaar over nogle Strækninger saa højt op, at det kommer til Syne i Klinterne ved Kysten, f. Eks. i Stevns og Møens Klinter (se Side 604) og i Svinkløv i Hanherrederne, eller i Kridtbrud, f. Eks. ved Mariager Fjord, i Aalborg Egnen og i Thy.

Kun faa Gange har man boret gennem Skrivekridtet. 1872 fandt man ved Kasted i Nærheden af Aalborg:

Fra Overfladen til 37,5 M. Ler og Sand (Istidsdannelser).
- 37,5 M.—c. 360 M. Skrivekridt næsten uden Flint.
- c. 360 M.—399 M. Graahvid, lerholdig Kalk.

Ved en Boring paa Grøndals Eng paa Frederiksberg ved København, som sluttedes 1907, og som er den dybeste Boring, der er udført i Danmark, fandtes:

Fra Overfladen til 11 M. Tørv, Sand og Ler.
- 11 M.— 44 M. Saltholmskalk med Flint (se Side 649).
- 44 M.—290 M. Skrivekridt med Flint.
- 290 M.—496 M. Skrivekridt uden Flint.
- 496 M.—534 M. Hvid Kalksten.
- 534 M.—861 M. Mergelformation, bestaaende af afvekslende tynde Lag af graa, skifret Mergel og af hvid Kalksten (ikke gennemboret).

Skrivekridtets Tykkelse er saaledes ved Aalborg over 300 M. og ved København 450 M.

I Skrivekridtet findes der mange Forsteninger, af hvilke de almindeligste er *Havsvampe*, som senere gav Anledning til Flintens Dannelse, *Søpindsvin*, *Muslinger* og *Vættelys*. Et Vættelys er en Kalkpig, som har dannet Enden af Rygskjoldet i en nu uddød Blæksprutteart. Tænder af *Hajer*

Fig. 258. Kridtbrud ved Aalborg. (Danm. geol. Unders.)

findes ogsaa. Disse Forsteninger viser os, at Skrivekridtet maa være afsat i Havet. Til samme Resultat kommer man, naar man undersøger noget Kridt under Mikroskopet.

Man ser da, at det bestaar af Myriader af sirlige, bitte smaa Kalkskaller af de lavest staaende Dyr, der findes, *Slimdyr* (*Foraminiferer*), og af endnu langt mindre, skiveformige Kalklegemer, *Kokkoliter*, som har siddet paa lavtstaaende, encellede *Havalger*, *Kalkalger*. Saavel disse Kalkalger som Slimdyrene lever kun i Havet; de bekræfter saaledes den Slutning, vi har draget af de større Forsteninger. De giver os tillige en

Forestilling om den uhyre lange Tid, der er medgaaet til Skrivekridtets Dannelse. De største af Slimdyr-Skallerne er omtrent saa store som et Knappenaalshoved, de fleste er langt mindre. Alligevel har de dannet et Lag af 300—450 M.s Tykkelse.

Vi kan danne os en Forestilling om Udstrækningen af det Hav, hvori Skrivekridtet blev afsat ved at følge dettes Udbredelse. Fra Danmark strækker det sig mod V. og SV. under Vesterhavet ind over det sydøstlige England, Holland og Belgien og det nordøstlige Frankrig, mod S. og SØ. over Nord-Tyskland og Polen til Syd-Rusland, mod Ø. over store Dele af Skaane og det sydvestligste Halland. Den Udbredelse har altsaa det daværende Kridt-Hav haft. Det var dog ikke Oceanet, som den Gang dækkede vort Fædreland og de omgivende Lande, men et stort Indhav af samme Type som f. Eks. den mejikanske Havbugt. Dets Dybde kan man slutte sig til af Forsteningerne. Den kan højst have været 200—300 M.

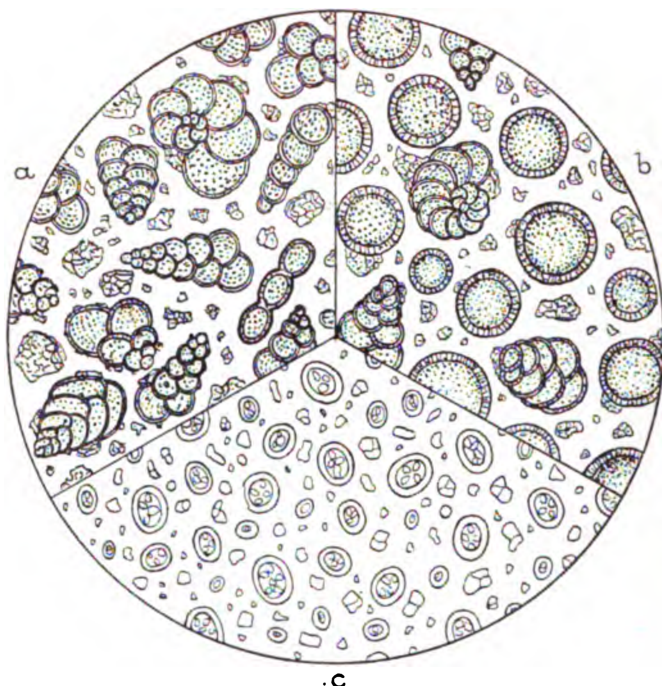

Fig. 259. Skrivekridtpulver set i Mikroskopet; *a* og *b* grovere Pulver med Slimdyr-Skaller, 80 Gange forstørret, *a* fra Stevns, *b* fra Møen; *c* finere Pulver med Kokkoliter, 700 Gange forstørret, fra Aalborg. (Efter O. B. Bøggild).

Henimod Slutningen af Kridt-Tiden skete der Hævninger i Mellem-Europa, hvorved store Strækninger af det omtalte Indhav blev tørlagt. Over Danmark vedblev der at være Hav, men dette fik langt ringere Dybde

end Skrivekridt-Havet. Som en Følge deraf forandrede Dyreverdenen sin Karakter og blev rigere. *Mosdyr* (*Bryozoer*) og *Koraller* optraadte nu i saa store Mængder, at de mange Steder kom til at bestemme Beskaffenheden af det Lag, som nu dannede sig paa Havbunden. Dette blev derfor ret forskelligt paa de forskellige Steder. Man benævner disse forskellige Aflejringer med Fællesnavnet »det nyere Kridt«.

Hvor Mosdyrene var til Stede i saa store Mængder, at Laget paa Havbunden væsentlig kom til at bestaa af Stumper af disse Dyrs Kalkstokke,

Fig. 260. Stevns Klint. Forneden ses Skrivekridt, foroven Limsten. (Danm. geol. Unders.)

opstod der en Kalksten, som kaldes Limsten. Den er hvid eller svagt gullig, porøs, men fast sammenhængende og saa haard, at den kan udsaves til Bygningssten, de saakaldte Kridtsten, der bruges meget til hvide Baand i røde Façader; den er bl. a. benyttet i Københavns Raadhus. I Klinter kan den paa Grund af sin Fasthed komme til at hænge ud over Strandbredden. Limsten findes foroven i Stevns Klint, i Nyborg-Egnen,

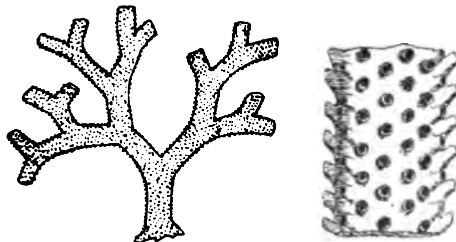

Fig. 261. Mosdyr (Bryozo) fra Kridttiden; til venstre i naturlig Størrelse, til højre et mindre Stykke forstørret. (Efter d'Orbigny.)

ved Mariager, Løgstør og i Hanherrederne, hvor den kommer til Syne i Bolbjærg og Skareklit.

Enkelte Steder dannede der sig paa Havbunden Koralbanker, et Vidnesbyrd om, at Klimaet dengang maa have været tropisk. En saadan Koralbanke, i Tidens Løb omdannet til en Koralkalksten, Faxekalk, findes i Faxe Bakke, hvor den brydes til Kalkbrænding i det største Kalkbrud, der findes her i Landet. Faxekalken bestaar af stærkt forgrenede

Fig. 262. Bolbjærg og Skareklit. (Danm. geol. Unders.)

Koralstokke; nogle Steder ligger disse frit, i Reglen er dog Mellemrummene mellem dem mere eller mindre udfyldte af hærdnet Kalkslam.

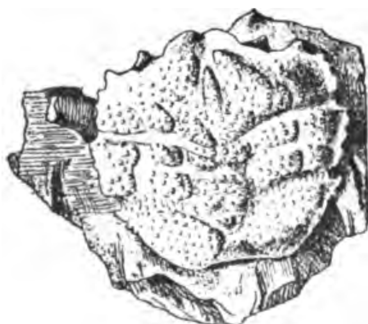

Fig. 263. En Krabbe (Dromia) fra Faxekalken; nat. St. (Eft. Fischer-Benzon.)

Det gamle Koralrev husede et overordentligt rigt Dyreliv. I Faxekalken findes flere velbevarede Forsteninger end i nogen anden dansk Aflejring. Er man Samler, er der intet Sted her i Landet, hvor man lettere kan forøge sin Samling. Sammen med adskillige Koralarter findes der skalbærende *Blæksprutter* (*Nautiler*), *Snegle*, *Muslinger*, *Søpindsvin*, *Havsvampe*, *Mosdyr*.

Krabber, Hajtænder o. fl. — Hvor det nyere Kridts Hav var noget dybere, afsatte der sig paa dets Bund Kalkslam, der ligesom Skrivekridtet kom til at bestaa af Skaller af Slimdyr og Kokkoliter. Det er i Tidens Løb hærdnet til en Kalksten, Blegekridt, som ligner Skrivekridt en Del, men er ligesom sandet at føle paa. Blegekridtet er den mest udbredte af det nyere Kridts Stenarter og forekommer navnlig i Thy, paa Mors, i Randers-Egnen og ved Davbjerg og Mønsted i Viborg-Egnen. Her blev det allerede

Fig. 264. Mønsted Kalkbrud. Blegekridt, dækket af Istidsdannelser. I Baggrunden forneden ses Indgangene til to Kover. (Danm. geol. Unders.)

i Middelalderen brudt til Kalkbrænding. Brydningen foregaar dels i aabne Brud, dels om Vinteren i underjordiske Gange, »Kover«, da Blegekridtet let fryser i Stykker.

Limstenen og Skrivekridtet er i adskillige Egne blevne omdannede til en haard, fast, klingende Kalksten, Saltholmskalk. Omdannelsen er sket ved nedsivende Vand, som har opløst Kalk i de øvre Lag og atter udskilt den dybere nede, saa at alle Porer og Hulrum i Stenen er blevne udfyldte med Kalk. Den findes paa Saltholm, over store Strækninger af Sjælland og i Grenaa-Egnen. Den egner sig fortrinligt til Kalkbrænding og brydes mange Steder til dette Brug, bl. a. ved København.

Vi har set, hvorledes vi af de forskellige Forhold, Kridttids-Aflejringerne frembyder, kan slutte os til, at Danmark i Kridt-Tiden var dækket af et Indhav. Vi kan udrede, hvilken Udstrækning og Dybde dette Indhav havde, hvorledes Beskaffenheden var af de Aflejringer, der dannede

Fig. 265. Saltholmskalken i Udgravningen til Gasbeholderen i Valby ved København. Øverst ser man Istidsaflejringer, nederst Saltholmskalk. (Danm. geol. Unders.)

sig paa dets Bund, hvilken Dyreverden der levede i dette Hav, og hvorledes Klimatforholdene var. Vi har saaledes kunnet danne os en ret fyldig Forestilling om de daværende Naturforhold. Kun om de højere Dyr er Efterretningerne sparsomme. Af Krybdyr har man i Danmark kun fundet Rester af *Havskildpadder* samt en eneste Tand af et stort Havkrybdyr. I Skaane har Fundene været lidt rigeligere, saa at man har sikre Beviser

for, at der ogsaa i vore Have har levet kæmpemæssige Havkrybdyr, *Svaneøgler* og *Slangeøgler* samt *Krokodiller*.

BRUNKUL-TIDEN.

Geologiske Undersøgelser i Udlandet har vist, at det Tidsrum, der fulgte efter Kridt-Tiden, og som kaldes Brunkul-Tiden eller den tertiære Tid, var en Periode, hvori Kræfterne i Jordens Indre udfoldede en betydelig Virksomhed. Adskillige Steder foldedes Jordskorpen til mægtige Bjærgkæder; Alperne, Pyrenæerne og Appenninerne opstod; ogsaa uden for Bjærgkæderne skete der i mange Egne betydelige Sænkninger og Hævninger af Dele af Jordskorpen, ofte ledsagede af vulkanske Udbrud. Sænkningerne og Hævningerne bevirkede, at Fordelingen af Land og Vand saa vel som Landets Højde og Havets Dybde adskillige Gange i Løbet af Brunkuls-Tiden forandrede sig betydeligt i Mellem-Europa og i Danmark. Dermed forandredes ogsaa Beskaffenheden af de Lag, som dannede sig paa Havbunden.

Fig. 266. Øverst en Svaneøgle, forneden to Slangeøgler (restaurerede) fra Kridt-Tiden. (Efter Hutchinson).

Skrivekridtet og den nyere Kridts Stenarter er Kalksten og Flint; disse

Stenarter er saa godt som udelukkende opbyggede af Dyrerester; de viser os, at der ikke kom meget Jord ud i Kridttidens Hav fra de omgivende Lande og Øerne i det. Efter Kridt-Tiden ændredes dette Forhold. Hævningerne i Mellem-Europa bevirkede, at der her opstod store Floder, som skyllede betydelige Masser af Ler og Sand med sig ud i Havet. Dyrelivet i dette forandrede sig. Hvad der i Brunkul-Tiden afsatte sig paa Havbunden, var Ler- og Sandlag i Reglen med ringe eller intet Kalkindhold. Medens endnu det nyere Kridts Lag er hærdnede til Stenlag, findes Brunkul-Tidens Lag i Reglen i deres oprindelige, uhærdnede Tilstand. Forandringerne indtræder dog ikke pludseligt. De ældste Lag fra Brunkul-Tiden er ret kalkholdige og delvis hærdnede til Kalkstenslag.

I Skovhusvænget ved Lellinge, omtrent 7 Km. V. for Køge kommer der til Syne i Bunden af Køge Aa og i Aabrinkerne en graagrøn, leret Kalksten med underordnede Lerlag. Den kaldes Grønsandskalken og hører til de ældste af Brunkul-Tidens Aflejringer. Ved Boringer i Skovhusvænget har man fundet, at den hviler paa Saltholmskalk.

Ved Iagttagelser fra Boringer efter Vand og Brøndgravninger har man fulgt Grønsandskalken og dens Lerlag fra Lellinge mod N. til Roskilde, samt et Stykke mod V. og SV. Saa gaar den jævnt over i en graa, kalkholdig Lerart, som kaldes Kertemindeler, fordi den kommer til Syne i Klinten ved Kerteminde. Længe var dette Sted det eneste, man kendte, hvor denne Lerart gik frem i Dagen. For kort Tid siden har man imidlertid ogsaa fundet den i Rudgaard Klint mellem Grenaa og Æbeltoft.

Paa Fredericias Jernbanestation har man foretaget en interessant Boring. Man fandt:

Fra Overfladen til 16 M. Istidsdannelser.
- 16 M.—130 M. Plastisk Ler.
- 130 M.—173 M. Kertemindeler.
- 173 M.—183 M. Blegekridt (ikke gennemboret).

Denne Boring viser, at det ejendommelige Plastiske Ler er den Aflejring, som i Alder følger efter Kertemindeleret. Denne Lerart udmærker sig ved at være overordentlig fed; den er saa fri for grove Bestanddele, at der næppe engang findes fine Sandskorn deri. Den er meget iøjnefaldende ved

sine stærke Farver; den kan være teglstensrød, mørkebrun, lysebrun, graagrøn, ja næsten græsgrøn. I tør Tilstand er det Plastiske Ler stenhaardt og fuldt af Revner, i vaad Tilstand er det blødt, meget plastisk og i høj Grad udskridende. Hvor det optræder i Klinter, glider det, naar det opblødes af Regn, ud paa Stranden, trykket af sin egen og de overliggende Jordmassers Vægt; her skylles det bort af Bølgerne, saa at nye Masser kan glide efter. Ofte fører det Træer med sig ud i Vandet. Hele Marker

Fig. 267. Udskridende Plastisk Ler i Røgle Klint ved Strib.
(Efter Fot. af K. J. V. Steenstrup.)

kan efterhaanden glide ud paa denne Maade, saa at der paa saadanne Kyster mellem Aar og Dag lides betydelige Tab Typiske Forekomster af Plastisk Ler findes paa Kysterne af Lille Bælt N. for Fredericia og NØ. for Strib. Det findes ogsaa paa Kysterne af Bjerge Herred SØ. for Horsens, paa Æbelø og paa Refsnæs.

Paa det nordlige Mors, Fur, S. for Thisted og enkelte andre Steder ved Løgstør Bredning forekommer der en ejendommelig Jordart, der kaldes Moler. Moleret er i tør Tilstand hvidt eller lysegraat og saa let, at et tørt Stykke Moler i nogen Tid kan svømme paa Vand, indtil det efter-

Fig. 268. Silstrup Klint Syd for Thisted. Klintens Lag er afvekslende lyse og mørke. De lyse Lag bestaar af Moler, de mørke af vulkansk Aske eller Tuf. Til højre fremtræder to skraa, tykkere, mørke Lag; i Midten af Klinten ses et lignende, bøjet Lag; disse Lag bestaar af Cementsten. (Danm. geol. Unders.)

haanden bliver gennemtrængt dermed. Undersøger man Moleret under Mikroskopet, ser man, at det hovedsagelig bestaar af en Mængde fine, sirlige Kiselskeletter, som hidrører fra de saakaldte *Kiselalger* (*Diatomeer*),

encellede, lavtstaaende Planter, der i Massevis findes i Havet og i ferskt Vand. Molerets Diatomeer er Saltvandsformer.

I Moleret træffes den saakaldte Cementsten, dels som store flade Klumper og dels som Lag. Det er en mørkegraa, fast Kalksten, der er dannet ved, at nedsivende Vand har opløst Kalk i de øvre Lag og atter afsat den dybere nede i Moleret, som derved visse Steder er bleven sammenkittet til Cementsten.

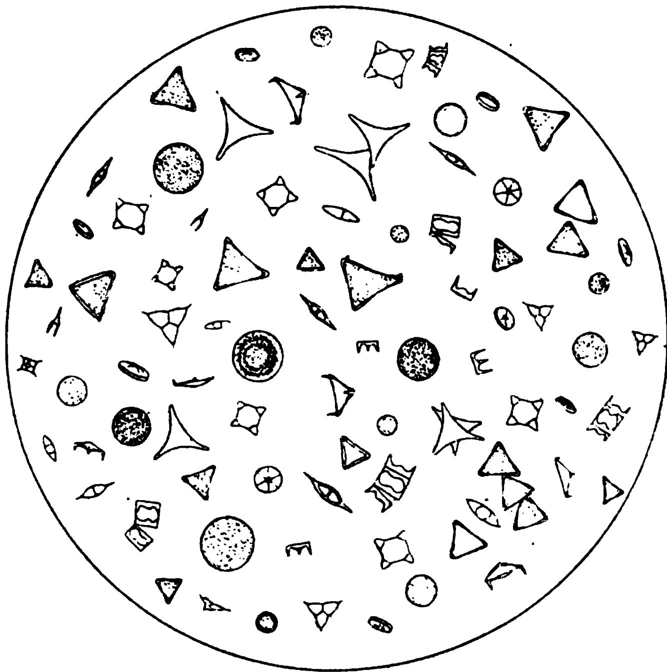

Fig. 269. Kiselalger (Diatomeer) fra Cementstenen paa Mors omtrent 40 Gange forstørret. (Efter N. V. Ussing).

I Moleret findes talrige Lag af vulkansk Aske, der i Reglen er sorte. De er meget fremtrædende i de hvide Molerklinter, hvor de viser Lagdelingen og Lagenes ofte smukt bøjede og foldede Stillinger. Det vakte megen Opsigt, da man for nogen Tid siden opdagede, at de sorte Lag i Moleret var af vulkansk Oprindelse. Hvor den vulkanske Aske stammer fra, ved man ikke med Sikkerhed. I Skaane findes der flere Steder Rester af Vulkaner fra Brunkul-Tiden. Man er tilbøjelig til at antage, at den vulkanske Aske i Moleret hidrører fra Udbrud af disse gamle skaanske Vulkaner eller fra Vulkaner, der har været paa Øer i Skagerak tæt ved den norske Kyst, men hvoraf intet Spor er synligt nu.

I alle de omtalte Aflejringer fra Brunkul-Tiden findes Forsteninger, mest *Havsnegle* og *Muslinger*, som viser, at de alle er afsatte i Havet. I Moleret har man ogsaa truffet *Insekter;* disse er de ældste Landdyr, man

har fundet i Danmark. Desuden har man i Moleret fundet *Stammer, Grene* og enkelte *Blade*; disse hidrører fra Træer, som hører til *Laurbærfamilien*, hvilket viser, at Klimaet dengang maa have været varmt i Danmark.

Molerets Alder var længe et aabent Spørgsmaal; men da man i den senere Tid flere Steder har fundet molerlignende Lag i det Plastiske Ler, og da disse ogsaa indeholder Lag af vulkansk Aske, mener man at turde slutte, at Moleret er dannet samtidig med det Plastiske Ler, maaske i en Havbugt med snævert Indløb, medens det Plastiske Ler blev afsat i mere aabent og dybt Vand. Insekterne og Planteresterne i Moleret tyder paa, at der var begyndt at danne sig Land i Danmark, men om disse Forhold ved vi endnu meget lidt.

Over meget betydelige Omraader i Midt- og Vest-Jylland og i Sønderjylland dannes Undergrunden af Glimmerler og Glimmersand. Glimmerleret er en mager Lerart af graabrun eller sortebrun Farve; det indeholder talrige, smaa, lyse Glimmerblade. Det benyttes en Del til Teglværksbrug. Glimmersandet er hvidt Sand, som næsten udelukkende bestaar af Kvartskorn og smaa, skinnende hvide Glimmerblade. Glimmersand og Glimmerler veksler i Reglen lagvis.

Sammen med Glimmerleret og Glimmersandet findes ofte Brunkul. I de bedste Lag findes mange forkullede Træstammer; de daarligere er løse og lerholdige. Tykkelsen er i Reglen ringe og Lagenes Udstrækning sjældent betydelig. Beskaffenheden er daarlig. De indeholder megen Fugtighed og smuldrer, naar de tørres; de er meget askeholdige og svovlholdige og giver næppe mere Varme end Tørv. Hertil kommer, at de er vanskelige at bryde, da de overliggende Sandmasser skrider ned. Ofte har man forsøgt at anvende dem, men hver Gang har man opgivet det. De vigtigste Forekomster er i Silkeborg-Egnen, ved Nørre Vium og Sandfeld Gaarde i Herning-Egnen og ved Hald Sø.

I Glimmerleret har man adskillige Stedet fundet mange velbevarede Skaller af *Hav-Snegle* og *Muslinger*; ogsaa *Hvalknogler* er fundne.

Medens i alt Fald en stor Del af Glimmerleret ligesom de ældre, allerede omtalte Aflejringer fra Brunkul-Tiden, er afsat i Havet, har nøjagtige

Undersøgelser, der er foretagne i de senere Aar, vist, at Brunkullene er dannede i Ferskvandssumpe. Vi har altsaa derved faaet Bevis for, at Dele af Danmark var tørt Land henimod Slutningen af Brunkul-Tiden. Fra dennes sidste Afsnit kendes ingen Aflejringer i Danmark. Her er altsaa atter et Hul i Beretningen om Danmarks Tilblivelse. Undersøgelser i vore Nabolande peger hen paa, at vort Fædreland den Gang var et vidtstrakt

Fig. 270. Profil i en Bakke ved Salten, Syd for Silkeborg. Nederst ses Glimmersand, derover et Brunkullag, derover mørkt Glimmerler med enkelte lyse Lag af Glimmersand. Øverst Istidsdannelser. (Danm. geol. Unders.)

Sletteland med et rigt Dyreliv; men intet Spor af det daværende Danmark er bevaret til vore Dage.

I Brunkul-Tiden opstod Færøerne ved heftige vulkanske Udbrud i det nordlige Atlanterhav. De bestaar næsten udelukkende af Basalt, gamle Lavastrømme, der tilsammen er over 4 Km. tykke. De enkelte Strømme er 10—30 M. tykke; mellem dem findes tynde, i Reglen røde Tuflag, Lag af vulkansk Aske. Nogle Steder har man fundet gamle Kraterrør. Oprindelig var Færøerne sammenhængende

Fig. 271. Skaller fra jydsk Glimmerler (Astarte, Conus, Pleurotoma, Fusus). (Efter M. Vahl.)

og havde langt større Udstrækning end nu. Ved den nedbrydende Virksomhed, der udøvedes af Floderne i den sidste Del af Brunkul-Tiden, af Indlandsisene i Istiderne, hvor Øerne dannede et særligt Nedisningsomraade, og af Havet, er Færøernes nuværende Former opstaaede.

ISTIDERNE.

Paa Kysten af Norfolk i England findes der en Række interessante Aflejringer fra Slutningen af Brunkul-Tiden; de er i sin Tid blevne afsatte i Havet tæt ved Kysten og indeholder en Mængde Skaller af Snegle og Muslinger. En Del af disse har deres Hovedudbredelse mod Syd, en anden Del mod Nord. Undersøger man i hvert enkelt af disse Lag, hvor mange sydlige og hvor mange nordlige Former der findes, ser man, at jo højere man kommer op i Lagrækken, jo mere er de sydlige Former forsvundne, og jo flere nordiske er der indvandrede. Dette viser, at Klimaet efterhaanden blev køligere, til det i Slutningen af Brunkul-Tiden var blevet omtrent som i vore Dage. Men Klimaet blev koldere endnu; dette fremgaar af de engelske Lag, som ligger oven paa de omtalte fra Slutningen af Brunkul-Tiden.

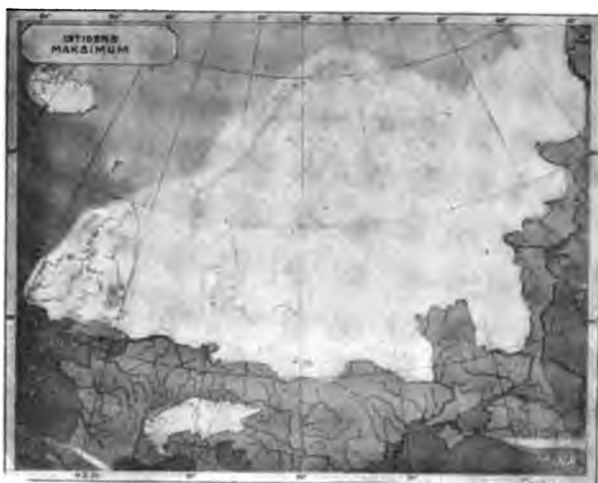

Fig. 272. Indlandsisens største Udbredelse i Europa. Indlandsisen er hvid, det af Drivis opfyldte Hav lysegraat. (Efter De Geer.)

Allerede da Klimaet var blevet som i Nutiden, maa man antage, at der i de norske og svenske Højfjelde opstod Omraader af evig Sne og Is ligesom i vore Dage. Efterhaanden som Klimaet blev koldere endnu, voksede disse Omraader; Ismasserne bredte sig ud over den skandinaviske

Halvøs Grænser og naaede som en sammenhængeude Indlandsis efterhaanden ud over Danmark og langt ned i Mellem-Europa.

Paa sin Vej bortførte Indlandsisen i stor Udstrækning de Jord- og Stenlag, den gik henover. Hvor det lykkedes Isen at bortfjerne alle Jordlagene, saa at den kom til at hvile paa Klippegrunden, blev denne afslidt og forsynet med Skurstriber. Saadanne findes der i stort Antal paa Bornholms Klipper og paa Kridt-Tidens Stenarter ved Faxe, København, Grenaa o. a. St. De har Betydning, idet de viser os Isbevægelsens Retning, dengang de blev dannede.

Indlandsisen blandede de afslidte Jordmasser og Stumperne af de bortførte Stenlag med de Jordmasser og Klippestumper, som den medførte fra den skandinaviske Halvø, og efterlod ved sin Bortsmeltning denne Blanding af Jordarter og Stenstumper i Form af, hvad man kalder Moræneaflejringer, som et Dække over de ældre Dannelser. Med Ordet »Moræne« betegner man Sten- og Jordmasser, som medføres og aflejres af en Bræ eller Indlandsis. Det er oprindelig et schweizisk Dialektudtryk, men har nu faaet Borgerret iblandt de geografiske og geologiske Betegnelser.

Fig. 273. Skurstriber paa Overfladen af en bornholmsk Kalksten. (Efter N. V. Ussing).

Vigtigst blandt Moræneaflejringerne er Moræneleret. Det er en usorteret Blanding af Ler, Sand, Grus og smaa og store Sten. Man kan føle de haarde Sand- og Gruskorn, naar man tværer det fugtige Ler ud

mellem Fingrene. Lerindholdet er mindre, end man skulde tro, idet det som oftest kun udgør en Tredjedel af hele Massen. Foroven er Moræneleret forvitret, dets Farve er da gul eller brun; dybere nede er det uforvitret, og Farven er da blaagraa. Stenene i det er ofte blevne slidte og

Fig. 274. Kort over Danmarks Overfladedannelser. (Efter N. V. Ussing).

skrammede (isskurede) under Transporten med Indlandsisen; de kaldes da Skursten.

Paa de danske Øer, den sydlige Del af Jyllands Østkyst og omkring den vestlige Del af Limfjorden indtager Moræneleret den langt overvejende Del af Overfladen og kommer mangfoldige Steder til Syne i Klinterne paa Kysten, i Aabrinker og i Mergelgrave.

Fig. 275. Parti af Ristinge Klint paa Langeland. Mellem de to sorte Linier ses en Væg af Moræneler, hvori der findes flere store, isskurede Sten. (Danm. geol. Unders.)

Moræneleret gaar nogle Steder over i Morænesand. Dette ligner Moræneleret i Udseende, men dets Lerindhold er saa ringe, at det ikke er plastisk, eller Ler mangler helt. Morænesandet er langt mere gennemtrængeligt for Vandet end Moræneleret og derfor langt mere forvitret end dette. Morænesand danner Overfladen paa betydelige Strækninger i Jylland; paa Øerne forekommer det sjældnere.

Andre Steder kan Moræneleret, idet Mængden af Grus og Sten tiltager, gaa over til Morænegrus. Dette kan bestaa af en Sammenhobning af store Sten, hvis Mellemrum er udfyldte med en Masse, som ligner Moræne-

ler. Saadant Morænegrus forekommer f. Eks. ved Svebølle mellem Kallundborg og Holbæk. Morænegrus er kun lidet udbredt i Danmark, men spiller en stor Rolle paa den skandinaviske Halvø.

Over, under eller mellem Moræneaflejringerne træffes meget hyppigt lagdelt Grus og Sand eller stenfrit, lagdelt Ler. Saadanne Aflejringer er afsatte af Vand, i Reglen af Indlandsisens Smeltevand, foran

Fig. 276. Smeltevands-Sand og -Grus. Bagsværd, Nordsjælland. (Danm. geol. Unders.)

Isranden eller inde under Isen. De kan iagttages i Klinter, i Grus- eller Sandgrave og i Teglværksgrave, idet lagdelt, stenfrit Ler ofte anvendes til Teglværksbrug. Det er Smeltevandssand, som danner de jydske Hedeflader.

I lang Tid antog man, at der kun har været een Istid, men efterhaanden gjorde man en Del Iagttagelser, som tyder paa, at der mindst har været to, muligvis endog flere Istider. Saadanne Iagttagelser er ogsaa gjorte i Danmark.

Forskellige Steder i det sydlige Jylland mellem Esbjerg og Kolding og

i Fredericia-Egnen har man fundet gamle Lag, som er dannede i Ferskvand, Tørv, Mergel og Diatoméjord. De indeholder Planterester, især af Rødgran, Lind, Taks, Avnbøg, Kristtorn og af flere andre Planter, som nu ikke længere vokser i Europa, saa at Resterne af denne ejendommelige Planteverden er lette at kende igen. I nogle af disse Lag har man ogsaa fundet Rester af Daadyret. Rødgranen har ikke vokset vildt i Danmark efter Isens endelige Bortsmeltning fra Landet. Ingen af de nævnte Planter er fundne i vore Moser. Taksen og Avnbøgen er sjældne nu, medens de var

Fig. 277. Moræneflade ved Gladsaxe i Nærheden af København. (Danm. geol. Unders.)

almindelige, da de omtalte Lag blev dannede. Den Planteverden, man har fundet Resterne af i disse Lag, har et helt andet Præg end nogen Flora, der har vokset her i Landet efter Isens endelige Bortsmeltning. Daadyret har heller ikke levet vildt i Danmark efter Isens endelige Bortsmeltning.

I Fredericia-Egnen er disse ejendommelige Lag dækkede af Moræneler, deres Underlag er endnu ukendt her; i Brørup-Egnen midt imellem Kolding og Esbjerg findes Moræneler og Smeltevandssand blandt de underliggende Lag, medens de her ikke er dækkede af Moræneler. Man kan heraf drage den Slutning, at Danmark har været isdækket, inden Ferskvandslagene med den omtalte, ejendommelige Flora blev dannede, og at i alt Fald Fredericia-Egnen atter har været isdækket, efter at de nævnte

Lag var blevet afsatte. Danmark maa saaledes have haft to Istider. Mellem disse, i den saakaldte Interglacialtid, var Klimaet mindst lige saa varmt som i Nutiden, derpaa tyder de omtalte Planterester. Endvidere kan man slutte, at den sidste Indlandsis ikke dækkede saa store Omraader i Nord-Europa som den første, idet den ikke naaede ud over Brørup-Egnen.

Ganske de samme Slutninger kan man drage af en ejendommelig Lerart, som er afsat i Havet, og som forekommer paa Langeland, Ærø, Als, og Sønderjyllands Østkyst, ved Ribe, Tønder og i Holland. Den indeholder Skallerne af en ejendommelig Fauna, væsentlig bestaaende af Hav-Snegle

Fig. 278. Bakkeland. Svaninge Bjærge ved Faaborg. (Danm. geol. Unders.)

og Muslinger, dels en uddød Muslingeform og dels et bestemt Selskab af sydlige Former, der ikke gaar ind i Vesterhavet eller kun i dettes sydligste Del, saa at denne Fauna er let at kende igen. Denne Lerart er overlejret af Moræneler paa Langeland, Ærø, Als og Sønderjyllands Østkyst, medens den ved Ribe, Tønder og i Holland ikke er overlejret af Moræneler, hvorimod dette findes blandt de underliggende Aflejringer paa disse Steder.

I Istiderne opstod, saaledes som vi har set, de Aflejringer, som danner Overfladen over største Delen af Danmark. Vi skal nu se, hvorledes Overfladeformerne, de danske Landskaber, fremkom.

Naar Randen af en Indlandsis i lang Tid forbliver omtrent paa samme Sted, danner Isen og dens Smeltevand en bestemt Række af Terrænformer.

Langt fra Randen arbejder Isen paa den Maade, at den afhøvler og afglatter sit Underlag. Der opstaar paa den Maade inde under Isen et Stykke fra Randen en svagt bølget Flade, som vi kalder for en Morænefla de.

Hvad Isen har slidt og høvlet af sit Underlag, fører den af Sted med sig ud imod Randen. Efterhaanden som disse Jordmasser nærmer sig denne, bliver Isens Evne til at transportere dem mindre og mindre. En Del bliver liggende inde under Isen, en Del føres helt ud til Randen og aflejres der. Der opstaar paa den Maade et uregelmæssigt, højt, bakket Terræn, som vi kalder for Bakkeland.

Fig. 279. Hedeslette. Alheden. (Danm. geol. Unders.)

Ud fra Isranden strømmer Isens Smeltevand. Dette medfører en Masse Sand og Grus, som det snart afsætter; det danner paa den Maade efterhaanden en jævn, svagt skraanende Sandflade, som vi kalder for en Hedeslette.

De tre Landskabstyper, Moræneflade, Bakkeland og Hedeslette, hører altsaa sammen i Henseende til deres Oprindelse. De gentager sig i større eller mindre Grad i næsten alle Landets Egne. Da Isen smeltede bort, foregik Afsmeltningen ikke jævnt Aar efter Aar. Undertiden kom der en Kuldeperiode, som standsede Afsmeltningen, saa at Isranden i en Aarrække blev staaende omtrent paa samme Sted; til andre Tider kom der varme

Aar, som bevirkede, at Isranden rask trak sig tilbage over betydelige Strækninger. Jo længere Tid Isranden blev staaende omtrent paa samme Sted, jo mere fuldkomment blev de tre omtalte Landskabsformer udviklede, jo raskere Tilbagerykningen foregik, jo mere udviskede er de blevne.

Adskillige Steder i Danmark viser Landskabsformerne, at Isranden under Afsmeltningen blev staaende i længere Tid paa vedkommende Sted. Den smukkeste Opholdslinie haves i Jylland. Isranden stod paa langs ned gennem Jylland. Foran den dannedes de store Hedesletter; inde under Isen tæt ved Randen opstod Bakkelandet, som danner den jydske

Fig. 280. Langsøen Hald Sø ved Viborg. (Danm. geol. Unders.)

Højderyg, medens længere borte fra Randen Morænefladerne ved den jydske Østkyst udformedes.

Dalene, gennem hvilke vore Aaer strømmer, er mange Steder meget store. Gudenaaens Dal er saaledes paa lange Strækninger over 60 M. dyb og 2 Km. bred. Dalene er aabenbart »for store« til de nuværende Aaer og maa være opstaaede paa en Tid, da disse førte langt mere Vand end nu. Dette fandt Sted under Istiderne, da Aaerne skulde bortføre alt Smeltevandet fra Indlandsisene. Da blev Dalene dannede uden for Isranden.

En særlig Slags Dale er Fjorddalene. De udmærker sig ved at have ujævn Bund. Er de dækkede af Havet, danner de lange, smalle,

dybe Fjorde; ligger de højere, findes der ofte i dem langstrakte Søer, Langsøer, hvis Bund kan ligge dybt under Havets Overflade. De største Fjorddale kan følges fra Kattegat til de jydske Hedesletters Østgrænse. Fjorddalene blev benyttede af det Smeltevand, som strømmede af Sted inde under Isen, og som, da det kom uden for Isranden, afsatte Hedesletterne. Da dette Smeltevand løb i Istunneler, kunde det løbe op ad over Bakkelandet ligesom Vand i et Vandrør. Om Fjorddalene fra først af er dannede af Smeltevandsfloderne inde under Isen, eller om de muligvis er Rester af interglaciale Dalsystemer, vides ikke. Efterhaanden som Isen smeltede bort, skete der betydelige Forandringer med Dalsystemerne, idet Smeltevandet hyppig fik nye Afløbsveje.

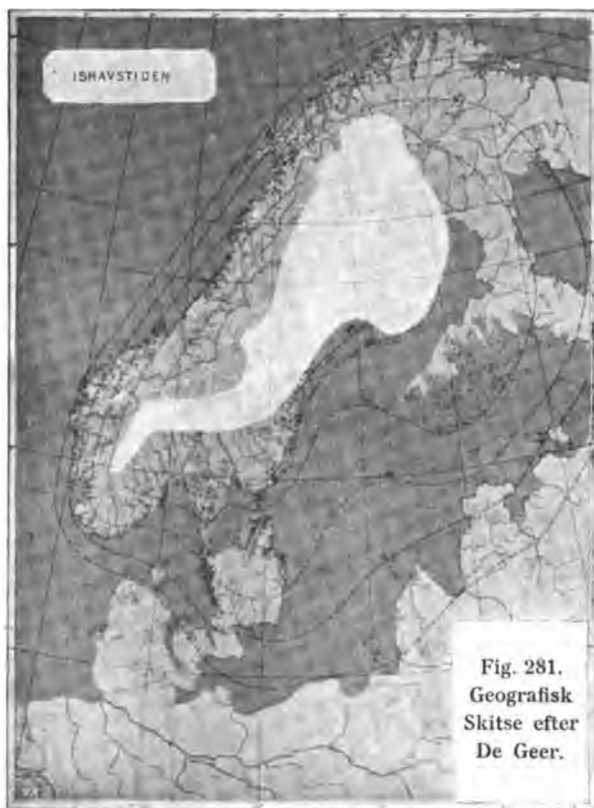

Fig. 281. Geografisk Skitse efter De Geer.

Punkterede Linier forbinder de Punkter, som laa 250, 200, 150, 50, 0 M. lavere end nu.

Ved Slutningen af den sidste Istid laa Danmark i det væsentlige færdigdannet. Bakkeland og Flader, Sletter og Dale havde i Hovedtrækkene de Former, vi ser den Dag i Dag. Søer og Aaer fandtes som nu. Kun var Fordelingen af Hav og Land anderledes end i Nutiden, idet den skandinaviske Halvø med Finland og de nordlige Dele af Danmark laa lavere end nu. De midterste Dele var sænkede mest og laa over 250 M. lavere end nu; Sænkningen aftog mod Randene; Vendsyssel laa indtil 50 M., Nordsjælland indtil 10 M.

Fig. 282. Ishavsmuslingen (Yoldia arctica), lidt forstørret. (Efter Nordenskiöld.)

lavere end nu. De Punkter, der havde samme Højde som nu, laa i Danmark omtrent paa en Linie fra Køge til Løgstør; Sydvest for denne laa Danmark højere end nu. Jylland var over de danske Øer landfast med Syd-Sverrig. Østersøen stod i Forbindelse med Skagerak tværs over Sverrig igennem »det svenske Ishavssund«, hvoraf Venern, Vettern og Mälarn er Rester, og desuden med det hvide Hav over Ladoga og Onega. Dette Tidsrum kaldes **Ishavstiden**, da det var et Ishav, der den Gang beskyllede vore Kyster. Adskillige Dele af den daværende Havbund er nu tørlagte, for Eks. i Vendsyssel, hvor der findes store, flade Strækninger med Ishavs-Ler og -Sand. I Ishavsleret findes Skaller af *Ishavsmuslingen* (*Yoldia arctica*) og andre, som viser, at Naturforholdene i vore Have dengang var som ved Spitsbergen nu.

Fig. 283 Geografisk Skitse efter De Geer.

Punkterede Linier forbinder de Punkter, som laa 200, 150, 100, 50, 0 M. lavere og 25 M. højere end nu.

Endnu medens Klimaet var arktisk, foregik der en Hævning af den skandinaviske Halvø, hvorved det svenske Ishavssund og Sundet ved Finland efterhaanden tørlagdes, saa at Østersøen blev afspærret fra Havet og for-

vandlet til en stor Ferskvandssø. Østersøen skaffede sig nyt Afløb gennem Floder, der løb i Dalstrøg, hvor nu Øresund, Store Bælt og Lille Bælt findes. Danmark var dengang mere hævet end nu. Jo sydligere man kom, desto højere laa Landet, de sydligste Egne endog 25 M. og det nordligste Tyskland 30 M. højere end nu. Vidnesbyrd om den daværende højere Beliggenhed af Landet og om, at betydelige Dele af de danske Farvande var tørlagte, haves i gamle Aaløb, der kan spores i den nuværende Havbund, og i talrige undersøiske Træstubbe og Tørvemoser. Dette Tidsrum kaldes Østersøens Indsø-Tid. Det var af lang Varighed, idet Klimaet var blevet lige saa mildt som i Nutiden, inden det ophørte.

Fig. 284. Geografisk Skitse efter De Geer.

Punkterede Linier forbinder de Punkter, som laa 75, 50, 25, 0 M. lavere end nu.

Der paafulgte nu en Sænkning af Nord-Tyskland, Danmark og den skandinaviske Halvø; den bevirkede bl. a., at de Dele af Danmark, der ligger NØ. for en Linie fra Falster til Nissum Fjord, kom til at ligge lavere end nu, f. Eks. Vendsyssel 16 M. og Nordsjælland omtrent 8 M., medens den midterste Del af den skandinaviske Halvø var over 75 M. lavere end nu. Havet brød ind gennem de gamle Floddale i Øresund, Store Bælt og Lille Bælt, og Østersøen blev atter til et Indhav. Dette skete under den danske Stenalder, og man har derfor kaldt denne Sænkning for Stenaldersænkningen.

Stenaldersænkningen standsede omsider paa den skandinaviske Halvø og i de Dele af Danmark, som ligger NØ. for Linien fra Falster til Nissum Fjord, og afløstes af **Nutidshævningen**, der efterhaanden bragte dem op paa deres nuværende Højde, hvorimod Sænkningen vistnok fortsatte sig langt ned i Tiden i de Dele af Danmark og Tyskland, der ligger SV. for den nævnte Linie. Den har maaske været medvirkende til de store Tab af Land, der har fundet Sted i den historiske Tid paa Sønder-

Fig. 285. Det fordums Stenalder-Sund mellem Hanstholmen og Hjardemaalsøen. (Danm. geol. Unders.)

jyllands og de sydligere liggende Vesterhavskyster, og det skyldes denne Sænkning, at Danmark i saa stor Udstrækning bestaar af Øer, idet Lande, som sænker sig, har Tendens til at blive opløste i Øer.

De Aflejringer, som har dannet sig i Søer og Moser, viser os ved de Rester af Planter og Dyr, som de indeholder, i hvilken Rækkefølge Indvandringen af Planterne og Dyrene er foregaaet. Nederst finder man ofte Ler med *arktiske Planter*; over dette kommer et Gytjelag og derpaa Tørv. Gytjen og den nederste Tørv indeholder Rester af *Bævreasp*, *Birk* og *Pil*. I det næste Tørvelag kommer *Fyrren* til; der findes Kogler, Naale, Grene og

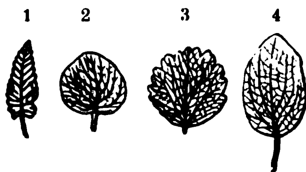

Fig. 286. Blade af arktiske Planter; nat. Størr. 1 Rypelyng (Dryas octopetala), 2 Polarpil (Salix polaris), 3 Dværgbirk (Betula nana), 4 Netaaret Pil (Salix reticulata). (Efter N. V. Ussing.)

mægtige Stammer, som viser, at vi her har Levningerne af Landets første Storskov. I det følgende Lag, der plejer at være det betydeligste, forsvinder i Reglen Fyrren og erstattes af *Egen*; *Hassel* findes ogsaa. Endelig i det øverste

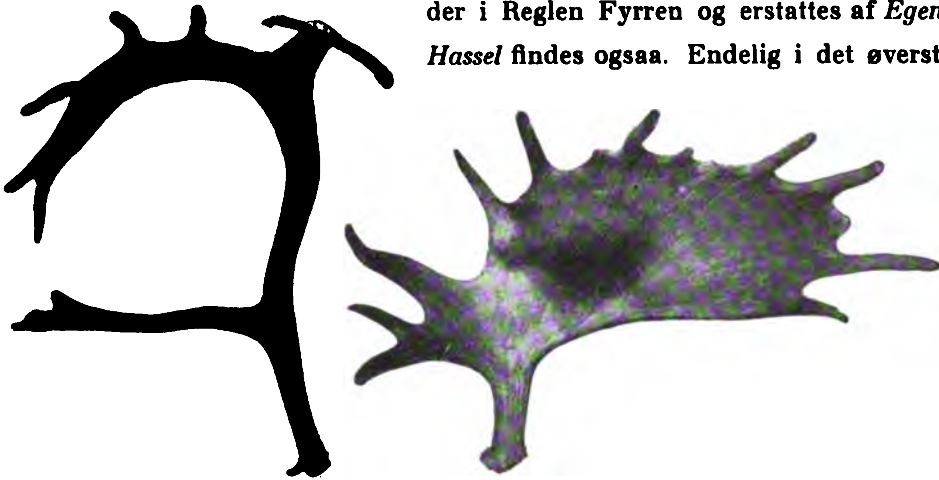

Fig. 287. Rensdyrtak og Elsdyrtak fra Allerød Teglværk. (Efter Hartz.)

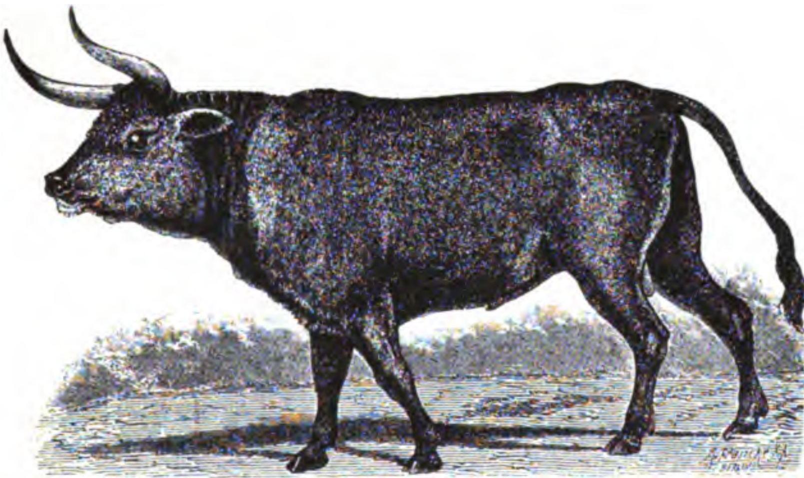

Fig. 288. Urokse (Bos taurus urus). Efter en Skitse af Griffith, tegnet efter et Maleri fra det 16de Aarhundrede, fundet i Augsburg.

Lag findes Rester af de Træer, der nu vokser paa og ved Mosen, *El* og *Bøg*.

Af Dyreformerne var *Rensdyret* et af dem, der først kom her til Landet. Takker af det er hyppige i Lerlagene med de arktiske Planter; i Tørven findes de meget sjældent og kun i de nederste Lag. *Elsdyret* indvandrede

i Bævreasp-Tiden, *Uroksen*, *Bjørnen*, *Ulven*, *Bæveren* og *Tjuren* i Fyrre-Tiden, og med Løvskoven kom *Kronhjorten*, *Raadyret* og *Vildsvinet*. *Mennesket* indvandrede i Fyrre-Tiden.

De væsentligste Forandringer, der er sket i Danmarks geografiske Forhold efter sidste Istid, skyldes, som vi har set, de omtalte Hævninger og Sænkninger. Mindre Forandringer er foregaaet og foregaar den Dag i Dag ved, at Havet nogle Steder skyller Landet bort paa Kysterne og andre Steder afsætter nyt Land, og ved at Søer og Kær gror til og tørres ud.

Fig. 289. Klitter paa Vestkysten af Fanø, Nord for Badehotellerne. I Midten og til venstre ses »hvide« Klitter under Dannelse med spredt Bevoksning af Klittag. Forskellen paa Læsiden og Luvartsiden fremtræder tydeligt i Forgrunden. Til venstre for Klitterne ses den brede, hvide Forstrand, hvorpaa Sandet sættes op med Højvande og ved Lavvande tørres af Solen og blæses op i Klitterne; (der gaar to Mænd paa Forstranden). I Baggrunden ses Skallingen. Til højre paa Billedet findes gamle, bevoksede Klitter med Vindbrud. (Danm. geol. Unders.)

Noget større Forandringer skyldes Sandflugten, der i Tidens Løb har dækket omtrent 500 Kvadratkilometer af Jyllands Vestkyst med Klitter. Den synes at have været stærkest i det 16de og 17de Aarhundrede; i det 18de og særlig i det 19de Aarhundrede er den efterhaanden bleven dæmpet.

HAVETS BETYDNING FOR DANMARK.

AF J. O. BØVING-PETERSEN.

I.

Den græske Mytologi lod Afrodite fødes af Havet. Den moderne Geologi lader Danmark blive til paa samme Maade — i hvert Fald den Del af Landet, der danner dets *Grundvold*, Kridtet og Kalken.

At Danmark er »havbaaren«, er da ikke blot en poetisk klingende Frase; det er en geologisk Kendsgerning. — Først sent dækkede Isen Landets Grund med alt det løse, forvitrede Morænegrus, Sand og Ler, der førtes hid fra Norges, Sverrigs og Finlands Fjelde; *Tilblivelsen* skete i Havet. Dette er Danmarks Moderskød, — — som det er Afrodites.

Havet har imidlertid ikke alene lagt Danmarks Grund; det har været, og er endnu, i høj Grad bestemmende for dets *Form*. Medens Danmarks Overflade i det hele og store er et Resultat af Isens Virkninger, er dets *Omrids* tegnet af Havets Bølger og Strøm langs Kystens løse, let flytbare Jordmasser. Undertiden har Havet tegnet med faste, rolige Linier, som langs Vestjyllands 350 Km. lange »Jernkyst«, hvor Vestenstormenes Brænding og Vandets Strømsætning gennem Aartusinder har virket afglattende og udjævnende, — bortfilende de fremspringende Tunger og Pynter, udfyldende eller inddæmmende Bugter og Fjorde. Oftest har dog Havet tegnet Konturerne med lunefulde Snørkler og Sving, som langs Jyllands Østkyst og Øerne, hvor de fremherskende vestlige Vinde ikke kunde sætte

ind mod Kysten, og hvor denne derfor i langt højere Grad har »Tilfældighedens« urolige Præg.

Naar Kærlighed til Havet er dybt indgroet i den danske Folkekarakter, da er det naturligvis ikke, fordi Havet i jordhistorisk Forstand er Danmarks Moder — *saa* dybt bunder en Folkekarakter jo ikke —, men det er, fordi Landet ved Indhave, Sunde og Bælter, Fjorde og Vige, er saa splittet i Øer, Halvøer og Næs, at Synet af Hav eller i hvert Fald af *Saltvand* — hvormed Bevidstheden om aabent Hav forbindes — er saa hyppigt, at største Delen af Befolkningen fra Barnsben er fortrolig dermed og savner det, naar Forholdene bevirker, at der bliver lange Tidsrum mellem Gensynet. Selv den skønneste, skovomkransede Ferskvandssø er ikke det for vort Sind som blot en Vig af en Fjord. Indsøen er lukket og begrænset; men Fjorden er — om vi end kun ser dens inderste Del — Vejen ud til selve Verdenshavet, fører uvilkaarlig Fantasien paa Langfart og udvider vor Horisont.

— — Havbaaret, havformet og havomslynget er da Danmark. Kun paa en Strækning af 90 Kilometer — i lige Linie endda blot 60 Km. — er det landforbundet med Europas Fastland. Alt det øvrige er indrammet af Saltvand, der tilmed gennemkrydser Landet saa stærkt, at Kystlængden bliver paafaldende stor i Forhold til Fladeindholdet og udgør omtrent en Mil for hver Kvadratmil — tilsammen ca. 4000 Km. En Ø af samme Størrelse som Danmark, men af Form som en ligesidet Firkant vilde kun have $^1/_6$ af den danske Kystlinies Udstrækning.

Karakteristisk for Fordelingen af Land og Hav er imidlertid ogsaa de *ringe Højder og Dybder*, der hersker begge Steder, saa at selv en ubetydelig geologisk Forskydning vilde revolutionere de geografiske Forhold. En 100 Meters Sænkning vilde begrave 97 pCt. af Danmark under Bølgerne, saa at kun 3 pCt. stod tilbage som smaa, spredte Øer og Holme; medens en Hævning af 60 Meter vilde tørlægge Øresund, Bælterne og den allerstørste Del af Kattegat, saa at man fra hele den Del af Jylland, der ligger Syd for Limfjorden, kunde gaa tørskoet over til Sverrig; og mod Vest vilde den jydske Halvø brede sig langt ud. Ja, selv en Hævning paa blot 15

Meter vilde bevirke store Landudvidelser — fremfor alt i Farvandet inden for Skagen.

Det er de ringe Dybder og de mange Grunde, Rev og Revler, der gør de danske Have ret vanskelige for Sejladsen og nødvendiggør vidtstrakt Anvendelse af Fyrtaarne og Sømærker. En iøjnefaldende Modsætning gør

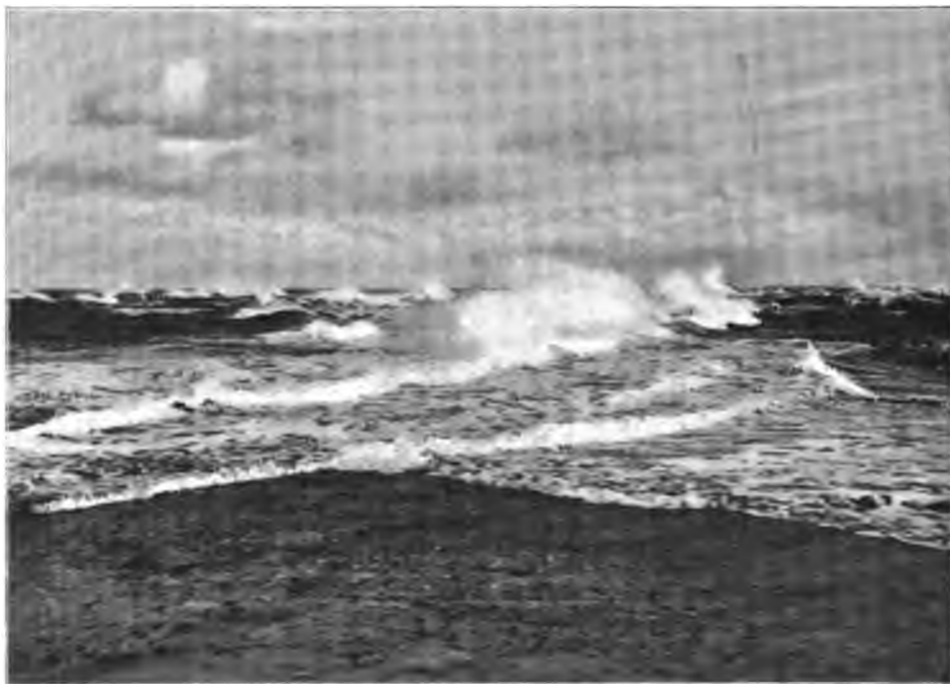

Fig. 290. Hvor Havene mødes (Skagens Gren).

sig imidlertid gældende mellem Farvandenes Sejlbarhed uden for og inden for Skagen.

Vesterhavet eller Nordsøen er for saa vidt gunstigst for Sejladsen, som det paa Grund af sin mere oceaniske, aabne Natur med gennemgaaende betydeligere Dybde og større Saltholdighed end de Øst for Jylland liggende Indhave aldrig fryser til. Selv paa de store Sandbanker og rige Fiskegrunde ude i Vesterhavet — Doggerbanken, Store og Lille Fiskebanke — er der temmelig dybt (ca. 15 M.). Det er *Kysten*, der gør Vesterhavet til

det berygtede Farvand, det er. Den lange jydske Vestkyst har fra Blaavandshuk til Skagens »Gren« ikke een virkelig Havn — endnu; Sandvandring spærrer mere eller mindre af for de faa Fjorde, der kunde give Læ, og langs den golde Klitstrand strækker sig to-tre Sandrevler, hvoraf den inderste kun har een til to Meter Vand over sig, den midterste højst fire Meter, medens der over den yderste Revle, — ca. tusind Meter fra Kysten — findes højst seks Meter Vand. Faresignalstationer, Fyrtaarne og Redningsstationer, forbundne med hverandre ved Telegraf og Telefon, staar derfor som en advarende Forpostrække langs den ugæstfri Vestkyst, hvor — trods alt — Strøm og Storm i Taage og usigtbart Vejr mellem Aar og Dag driver mangt et Fartøj ind i de hvide Brændingskæders fraadende Favn, hvor det hugger mod Revlen, knuses og splintres til Vragtømmer.

Farvandene *inden for Skagen* forholder sig ganske anderledes. Grunde, Rev, Sandbanker og Øer deler dem i snoede Løb og Render, som i alt Fald større Skibe maa følge med nøje Agtpaagivenhed, og som uregelmæssige, heftige Strøm- og Vindforhold — og om Vinteren Masser af Drivis — gør det svært nok at klare. Til Gengæld er det her *Kysten* — en smilende, frodig Kyst —, der er den gæstfri Beskytter. Dens talrige Fjorde, Bugter og Vige afspærres kun undtagelsesvis af Tanger og Barrer, og den danner derfor en Mængde naturlige Havne, som det har været let og billigt at gøre til Midtpunkter for Handel og Skibsfart. Fra de ældste Tider fandtes Hovedparten af Danmarks *Byer* derfor ved disse Kystindskæringer, — og saaledes blev da Havets Betydning afgørende for Dannelsen af Danmarks »Rygside« og »Forside«.

II.

Eet er fælles for alle Danske, hvad enten de lever ved den ene eller anden Kyst; Havet er dem saa kært, at de kun daarlig kan undvære det.

I dansk *Digtning* og *Malerkunst* spiller Havet derfor en større Rolle end vistnok i noget andet Lands, og i hvert Tilfælde er der intet Land, i hvis Kunstproduktion *Fiskeren* har været og er en saa fremtrædende Type

som i Danmarks. Allerede *Johs. Ewald* forherligede ham i »Fiskerne«, og i vor Tid har *Holger Drachmann's* »Lars Kruse«, »Paa Sømands Tro og Love«, »Strandby Folk« o. s. v., men fremfor alt de prægtige »Sange ved Havet« skildret Fiskerne og Søen med en Forstaaelse og Stemningsrigdom, som næppe noget andet Lands Digtere. I den danske Malerkunsts Gennembrud indtager *Eckerbergs* Marinebilleder en fremskudt Plads, og senere har *Melby, C. F. Sørensen,* (*Maleren* Holger Drachmanns Lærer), *Carl Locher* og mange flere kunnet takke Havet for Inspirationer til deres bedste Arbejder. *Michael Ancher* og *P. S. Krøyer* — for blot at nævne et Par af »Skagen-Skolen«s største Navne — har hentet Motiverne til en straalende Række Mesterværker fra Naturen og Fiskerlivet paa Stranden i »Sandets Regioner«: Skagen og Grenen, — hvor nu Urnen med Støvet af Havets og Fiskernes store Skjald gemmes i den yderste hvide Klit, ombølget af tvende Strandes Brændinger, — — af de samme Melodier, de samme, brusende, evige »Sange ved Havet«, som *han* mere end nogen anden forstod at give Tekst.

* * *

Er end Folkets medfødte Sans for Havet bleven udviklet gennem Slægtleds Digtning og Malerkunst, — der er dog herfra et saare stort Spring til virkelig, almen Interesse for *Havets Opdyrkning* og til Forstaaelse af Fiskernes Erhverv og vore Farvandes Betingelser for *Fiskeriets Udvikling.*

Desværre er dette Spring langtfra gjort. Medens Landbruget længe har været og fremdeles er Folkets Kælebarn, og medens der er den stærkeste Interesse oppe for at fremme ikke blot »det store Landbrug«, men ogsaa det lille Husmandsbrug, har Fiskeriet i altfor høj Grad været Nationens Stedbarn, stillet i Skygge af sin store Broder. I et dansk illustreret Ugeblad hed det nylig ret bidende: »De gule Olietrøjer har været kærkomne paa Charlottenborg, helst arrangerede ved Siden af en omvendt Baad i bengalsk Solnedgang. Men derudover har vi ikke tilkendegivet, at vi er en Sønation«. — Der er kun altfor megen Sandhed heri.

Hemed er ikke sagt, at Fiskeriet er et Erhverv, der ligger stille.

Tværtimod! Saltvandsfiskeriet, der beskæftiger 17—18,000 Mand, har i den sidste Menneskealder og navnlig i de sidste Tiaar gennemløbet en Udvikling, der spaar godt for Fremtiden. Særlig gælder dette om *Vesterhavsfiskeriet.* Medens Saltvandsfiskeriets *samlede* Udbytte *fordobledes* i Tidsrummet 1897—1907, blev Vestkystfiskeriet *over tre Gange* saa stort. Gik vi i Enkeltheder, vilde vi yderligere se, at de Vesterhavsfiskere, der driver *søgaaende* Fiskeri med Motorkutter, faar et langt større Udbytte end de,

Fig. 291. Fiskerkutterne staar ud.

der blot driver Kystfiskeri med smaa Baade, som hales op paa Stranden.

Alligevel: af de ca. 200 Millioner Kroner, der aarlig indvindes i Vesterhavet af de omgivende Landes Fiskere, er Danmark — trods Jyllands udstrakte Vestkyst og trods det søgaaendes Fiskeris raske Fremgang — endnu kun naaet til at hjembringe *1 à 1½ pCt.!* Her er et Misforhold, der kun altfor tydeligt viser, at Nationens Interesse for at *erobre Havet* og udvinde dets Rigdomme endnu langtfra er fuldt vaagen.

Hvis saa var, vilde Danmark forlængst have haft *en central Vestkysthavn* til Støtte for et indbringende søgaaende Fiskeri med store Dæksfartøjer. En sagkyndig skriver herom i »Dansk Fiskeritidende« (Januar

1909): ».... Naar vore Vestkystfiskere i Løbet af de sidste 10 Aar har bragt Fangsten op fra 765,982 Kr. til 2,428,379 Kr., — har forøget deres Fiskeflaade saaledes, at Esbjerg Fiskerihavn nu for anden Gang nødvendigvis maa udvides — og har taget Skagenshavnen saa stærkt i Brug, at den næsten allerede er for lille, saa forekommer det mig, at Fiskerne tilstrækkeligt har bevist, at det ikke er deres Skyld eller Mangel paa Virksomhedstrang og Dygtighed, naar vi endnu maa nøjes med ca. 1 à 1 1/2 pCt. af de ca. 200 Millioner Kroner, der aarlig indvindes af Nabolandenes Fiskere i Nordsøen. Det tør vel derfor siges, at intet andet Erhverv i Landet for Tiden byder saa store Udviklingsmuligheder som det søgaaende Fiskeri, og at der derfor — nationaløkonomisk set — ikke findes nogen mere paatrængende Opgave end Bygningen af en centralt beliggende Vestkysthavn, der ikke alene vil skabe Betingelsen for tusinde nye, sunde og selvstændige Hjem, men tillige vil komme hele det søgaaende Fiskeri til Nytte derved, at den for Kutter-Fiskerne i Esbjerg, Skagen, Frederikshavn, Grenaa og andre Pladser vil blive benyttet som Basis for mange forskellige Fiskerier«.

Intet Spørgsmaal er af større Betydning for det danske Fiskeris Fremgang end *Vestkysthavnespørgsmaalet*, som kun altfor længe har ligget uløst, men nu atter er brændende.

— — Naar Saltvandsfiskeriet viser saa stor Fremgang som antydet, er Aarsagen dertil dels forbedrede, stærkere fiskende Redskaber, dels — og fremfor alt — Nutidens vidtstrakte *Anvendelse af Motorkraft* til Fiskeri (paa hvilket Omraade danske Fabrikanter og Fiskere har været Foregangsmænd). Ikke for intet er den nuværende Periode i Fiskeriet bleven kaldt »Motorernes Tidsalder«. Kun ved Hjælp af dem har danske Fiskere kunnet begynde at drive det søgaaende Fiskeri, der er Nu- og Fremtidens Løsning.

I Forbindelse hermed og som en nødvendig Betingelse for i det hele at kunne fiske med større Fartøjer har delvis forbedrede Havneforhold (Skagenshavnen, Læmolen ved Vorupør, Uddybningen af Thyborøn Kanal, Esbjerg Havns gentagne Udvidelser, Bornholms fortrinlige Klippehavne o. s. v.) samt talrige nye Jernbaner og Telefonforbindelser bidraget til at lette *Afsætningsforholdene*. For Tiden arbejdes der fra Fiskernes Side paa

at lede Afsætningen ind paa nye Spor — forkorte Vejen mellem Producent og Forbruger ved direkte Salg; *Andelsbevægelsen*, der har spillet saa stor en Rolle for vort Landbrug, er begyndt at trænge igennem i Fiskerbefolkningen. Ogsaa Produkternes *Tilvirkning* lægger i højere Grad end hidtil Beslag paa Interessen. Hidtil var jo de bornholmske røgede Sild Danmarks mest bekendte Bidrag til Fiskeindustrien, hvorimod de »Kielersprott«, hvormed vi delikaterer os, endnu kun altfor hyppig er dansk Raaprodukt, som først sendes til Tyskland for derefter at vende tilbage — »made in Germany« og betydelig fordyret!

Foruden de materielle Forbedringer, der betinger Saltvandsfiskeriets stærke Udvikling i den sidste Tid, maa ogsaa omtales som Aarsager en Række Foranstaltninger af en anden Natur, der rummer rige Muligheder for yderligere Fremgang.

I første Række bør her anføres den nye *Lov om Saltvandsfiskeri* af 1907, hvis lettede Adgang for Fiskerne til *selv*, gennem Oprettelsen af lokale Vedtægter, at kunne ordne Fiskeriet efter de stedlige Forhold, og hvis delvise Ophævelse af de gamle Privilegier paa Aalegaardsretten vil kunne faa vidtrækkende Betydning for et frit Fiskeri.

Den samme Aar afsluttede *Konvention med Sverrig* om et fælles Mindstemaal, hvorefter Rødspætter ikke maa ilandbringes eller forhandles, betegner et vigtigt Skridt frem mod det Maal at forbedre den værdifulde Rødspættebestand i dette stærkt befiskede Farvand.

— — Hermed kommer vi til en Faktor af stor Betydning for Nutidens — og sikkert endnu mere for Fremtidens — Udnyttelse af Havet, nemlig de *videnskabelige Fiskeriundersøgelser*, der gennem Iagttagelser over Fiskenes Livsforhold søger at lede Fiskeriet ind paa et stedse mere rationelt Spor.

III.

Til Forstaaelse af disse Undersøgelsers Udvikling vil det være nødvendigt ganske kort at omtale deres Forhistorie.

De store Dybhavsforskninger, der indledes med den engelske »Chal

lenger Ekspedition« i Begyndelsen af Halvfjerdserne og fortsattes Aarhundredet ud af saa godt som alle civiliserede Stater, bidrog stærkt til at øge Interessen for Havets Biologi, og denne Interesse gav sig praktiske Udslag i Oprettelse af *biologiske Stationer* med Akvarier og Laboratorier, hvori man grundig kunde udforske Havdyrenes Liv.

Mange af disse biologiske Stationer blev efterhaanden faste Støtte-

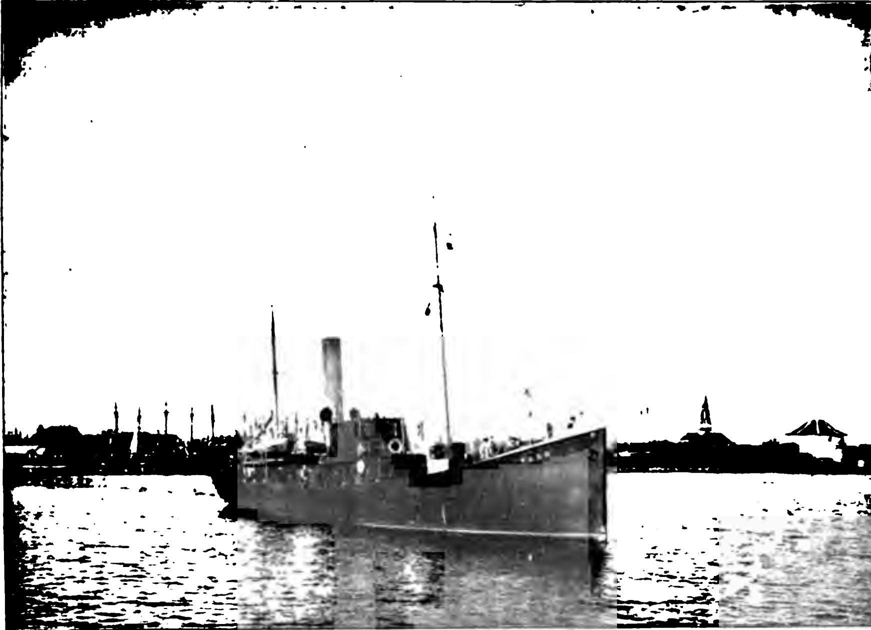

Fig. 292. De danske Havundersøgelsers Damper »Thor«.

punkter for et indgaaende Studium af Havets Dyreliv, ikke alene af videnskabelig Forskertrang, men tillige *i praktisk Fiskeriøjemed.* Dette blev saaledes Tilfældet med *Den danske biologiske Station*, der oprettedes 1889—90.

For Nord- og Mellemeuropas Vedkommende var det navnlig de til Vesterhavet, Kattegat og Østersøen grænsende Stater, som drev praktisk-videnskabelig Fiskeriundersøgelser; men efterhaanden blev det disse Landes Biologer og Fiskeriinteresserede mere og mere klart, at der maatte et *Samarbejde* til, hvis der skulde opnaas Resultater af almengyldigt Værd. Nødvendigheden heraf vil let forstaas. En Landbrugsstation kan paa sit

Omraade arbejde uafhængig af Nabolandenes Stationer, idet den kan forfølge sine Iagttagelser og Forsøg paa selve Stedet; men i Havet, hvor »alt flyder«, hvor en Mængde Organismers Vandringer og Udbredelse er afhængig af Strøm og Vind, dér er Livet udsat for langt større Svingninger og Forskydninger, Arbejdsfeltet udvides, og nationale Grænser kendes ikke. Havet er internationalt, — og Havundersøgelserne maatte derfor sprænge de snævre Rammer og blive internationale.

Paa et Møde i København den 22. Juli 1902 traadte Institutionen *De internationale Havundersøgelser* fra Papiret ud i Virkeligheden. Her enedes Udsendinge fra de paagældende Stater om et videnskabeligt Samarbejde, hvis Hovedformaal skulde være at føre Fiskeriet ind paa et rationelt, biologisk Grundlag, — ligesom allerede Landbruget gennem talrige videnskabelige Undersøgelser og Forsøg har faaet rationel, naturvidenskabelig Grund at bygge paa.

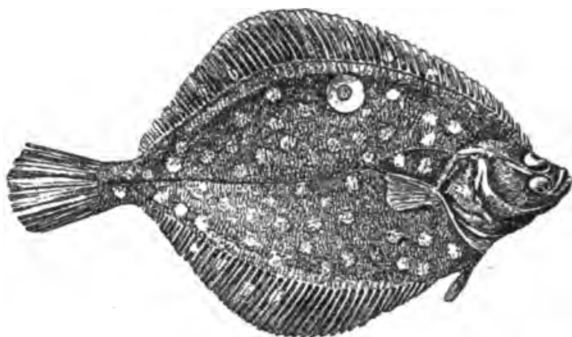
Trods sin Lidenhed har Danmark spillet en meget betydelig Rolle i de moderne Fiskeriundersøgelser, dels fordi den danske biologiske Station allerede havde gjort et stort og vigtigt Forarbejde, hvorpaa man byggede videre, dels paa Grund af Danmarks centrale Beliggenhed og nationale Interesser i de fleste af Institutionen undersøgte Farvande: Østersøen, Kattegat, Vesterhavet og Nordhavet omkring Færøerne og Island. Ganske naturligt blev København derfor valgt til Sæde for Overledelsens, »Det permanente Raad«s, Bureau.

IV.

Der var Opgaver nok at tage fat paa, og det vilde føre for vidt at gaa ind paa dem alle. Kun nogle faa skal fremdrages, som særlig vedrører danske Have og danske Forskere.

Et af *Nordsøens* værdifuldeste Fiskerier er *Rødspættefiskeriet*, og da ikke blot Danmark, men ogsaa Tyskland, Holland og fremfor alt England er stærkt interesseret i dette Fiskeris Opkomst, blev det paa det omtalte Møde i København vedtaget at gøre Nordsøens Rødspættebestand og dens Livsforhold til Genstand for særlige Undersøgelser.

En af Hovedvanskelighederne ved at studere Fiskenes Livsforhold er naturligvis at komme til Klarhed over disse Dyrs Vandringer. Medens Trækfuglenes Tog kan følges dels umiddelbart med Øjet, dels — om Natten — ved deres hyppige Sammenstød med Fyrtaarnenes blændende Linser, var Fiskenes Vandringer længe Genstand for mere eller mindre løse Formodninger. Nu har man imidlertid et lige saa sikkert som let Middel til i de store Træk at kontrollere deres Togter nede paa Dybet, hvor Øjet ikke naar dem. Man *mærker* simpelthen indfangede Eksemplarer — jo flere, desto bedre — af samme Art og af forskellige Alderstrin med en nummereret Ben- eller Metalknap, der fastgøres i Fisken paa en saadan Maade, at Mærket ikke volder Dyret noget Men og ikke hindrer dets Bevægelser. Hver nummereret Fisk føres til Protokols med samme Nøjagtighed som Numrene i Politiets Forbryderregister — for øvrigt uden Sammenligning! —, og først efter at Individet er nøjagtig maalt og vejet og alle Tal indregistrerede, sættes det igen paa fri Fod og faar Lov til at gaa sin dunkle Vej, — indtil det en skønne Dag, kortere eller længere borte fra »Aastedet«, hvor det første Gang indfangedes og mærkedes, paa ny er saa uforsigtig at gaa i et Garn. Hvilken Kurs det har taget, kommer da for Videnskabens Domstol, — ikke blot hvis det er en Videnskabsmand paa en Undersøgelsesdamper, men, hvad det jo hyppigere er, en Fisker i sin Kutter, der haler det op. Der er nemlig truffet den praktiske Foranstaltning til Fremme af Sagen, at enhver, der indsender en fanget, mærket Fisk, eller blot Mærket, tilligemed Oplysninger om Fangststed, Størrelse, Vægt o. s. v. til Havundersøgelsernes Bureau, faar ikke alene Fisken betalt efter dens fulde Værdi, men desuden en Ekstrapræmie for Fangsten.

Fig. 293. En mærket Rødspætte.

Det var den danske biologiske Stations Direktør, Dr. phil. *C. G. Joh. Petersen*, der oprindelig benyttede denne Mærkningsmetode, som er kommen til at spille en overordentlig Rolle i alle Landes Fiskeriundersøgelser.

Dels ved Hjælp af den, dels ad anden Vej har vi nu Klarhed over, at Nordsøens Bestand af Rødspætter fornyes ved Udvandring af unge Rødspætter fra store »Opfostringsgrunde« (Englænderne kalder dem »nurseries«,

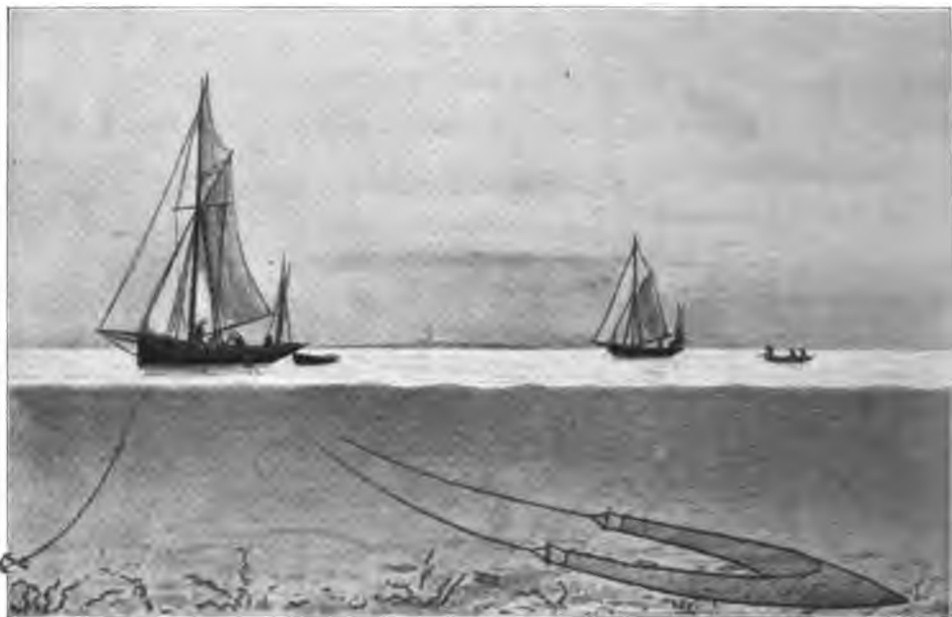

Fig. 293. Rødspættefiskeri med Snurrevaad.

Ammestuer!), der strækker sig *langs Jyllands Vestkyst* og videre langs Tysklands og Hollands Kyster. Rødspættens spæde Unger, der ligesom Æggene er *pelagiske*, d. v. s. omdrivende i Vandet, føres af Strømningerne ind mod Fastlandets Kyster og lave Grunde, hvor de ombytter deres svævende og sværmende Tilværelse med et mere sat Bundliv, samtidig med, at de gennemgaar den velkendte Forvandling: bliver stærkt sammentrykte, lægger sig om paa Siden, faar skæv Mund, ensidigt stillede Øjne o. s. v.

Disse smaabitte »Fladfisk« — som Rødspætter og andre Flynderfisk populært, men ganske fejlagtig kaldes — findes i et smalt Kystbælte fra

Strandbredden ud til 15 Meters Dybde, men er især talrige paa den lave Strand inden for 3 Meters Kurven, hvor deres langsomme Vækst tilfulde viser, at der er i høj Grad *Overbefolkning* i Forhold til Næringsmængden. Efterhaanden som de vokser til, vandrer de herfra længere og længere ud efter — dog kun forholdsvis langsomt og sparsomt, saa at der stadig ved ny Yngels Tilførsel forbliver Overbefolkning inde paa det lavere Vand.

At Fiskeriet med Nutidens stærkt fangende Redskaber — især Trawlfiskeriet — under saadanne Forhold faar Indvirkning paa Rødspættebestanden, er let forstaaeligt og er ogsaa godtgjort paa forskellig Maade. Dels fremgaar det af den stærke Genfangst — undertiden endog over 70 pCt. — af mærkede og paa ny udsatte Rødspætter, dels af Statistikken, der tydelig viser, at Gennemsnitsstørrelsen af ilandbragte Rødspætter er aftaget i de sidste 20—30 Aar. Men da Salgsværdien stiger i endnu stærkere Forhold end Vægten, er det klart, at Fiskeriet maa forringes i høj Grad, naar Rødspætterne ikke faar Tid til at opnaa deres fulde Størrelse, eller rettere: den for Fiskeriet og Salget fordelagtigste Størrelse og Vægt.

For at raade Bod paa dette stigende Misforhold mellem Overbefolkning af værdiløse eller lidet værdifulde Smaarødspætter ved Kysterne og Mangel paa store, salgbare Madfisk ude i rum Sø, har man tænkt sig to Udveje:

Den ene bestaar i at vedtage internationalt gældende *Mindstemaal*, under hvilke ingen Rødspætte maatte ilandbringes eller bydes til Salg. — Herved vilde man opnaa en foreløbig Fredning af alle de saakaldte »Undermaalsfisk« — eller som det hedder i Fiskerisproget: Undermaalerne! —, indtil disse kunde komme ud i rum Sø og naa den Størrelse, hvori deres Salgsværdi er forholdsvis størst og Fangsten af dem virkelig fordelagtig. Et saadant Mindstemaal maatte naturligvis tiltrædes af *alle* i Nordsøen fiskende Nationer; men hvorledes det skal gennemføres paa en for alle Parter tilfredsstillende Maade, har man endnu ikke truffet Bestemmelse om.

En anden Udvej til Ophjælp af dette Fiskeri er England allerede slaaet ind paa — foreløbig dog nærmest som et videnskabeligt Forsøg —, idet Rødspætter fra de overbefolkede Kystgrunde ved Jylland er ført ud

og slupne fri paa den næringsrige, men rødspættefattige Doggerbank langt ude i Nordsøen. Gennem de omtalte Mærkningsforsøg har det da vist sig, at medens Rødspætterne inde paa Opfostringsgrundene kun vokser 4—6 Cm. aarlig, vokser de ca. 13 Cm. aarlig, naar de kommer ud paa Doggerbank! Man har derfor Lov at haabe, at hvis en saadan »Udplantning« blev foretaget i stor Stil, vilde Nordsøen blive et langt værdifuldere Fiskevand, end det for Tiden er. — Her skal straks anføres en i *danske* Farvande allerede foretaget Omplantning, som i høj Grad støtter et saadant Haab.

Forinden maa dog omtales Forholdene i *Kattegat*, hvor Rødspættefiskeriets Ophjælp fra graa Teori allerede *er* traadt ud i livskraftig Praksis, idet Sverrig og Danmark paa Grundlag af videnskabelige Fiskeriundersøgelser har sluttet den før berørte Overenskomst, som forbyder Ilandbringelse af Rødspætter under et bestemt Mindstemaal, foreløbig sat til $25^1/_2$ Cm. Totallængde.

Dels *Biologisk Stations* grundlæggende Forundersøgelser, dels den danske Zoolog Dr. *A. C. Johansens* meget indgaaende Studium af Rødspætternes Vækst- og Aldersforhold i Kattegat har dannet det teoretiske Grundlag for denne praktiske Lovbestemmelse, og da Hovedfangsten af Rødspætter i Kattegat foregaar med Redskaber (Snurrevaad), der ikke — som Trawlen ofte gør — dræber de indhalede »Undermaalere«, kan disse udmærket godt paa ny udsættes igen i levedygtig Stand, saa at de kan naa den Størrelse, hvori de bliver den fordelagtigste Handelsvare.

Dette indtræder ved *fire Aars Alderen*; da har Rødspætten i Almindelighed den Vægt, hvori den har størst relativ Salgsværdi, d. v. s. opnaar den højeste Pris pr. Kilo; men den har da rigtignok ogsaa en *fire Gange større Værdi end den tre-aarige Rødspætte.* Det vilde derfor for *alle* Parter være fordelagtigst at lade den blive mindst fire Aar gammel. *Rødspættebestanden* vilde faa bedre Lejlighed til at formere sig; *Fiskerne og Fiskehandlerne* vilde tjene mere, — og *Publikum* vilde paa ny faa at smage de berømte store »Frederikshavner-Rødspætter«, som snart tilhører Historien! Desværre har Forholdet nemlig længe været dette, at langt største Delen

af de fra Kattegat »landede« Rødspætter var to- og tre-aarige og kun meget faa fire Aar gamle. Den trufne Overenskomst mellem Sverrig og Danmark tilsigter at forskyde Fiskeriets Tyngdepunkt over paa de ældre, mere værdifulde Aargange, — og den turde maaske endda kun betegne Indledningen til en yderligere Forhøjelse af Maalet, der tilsigter endnu større Værdiforøgelse.

Saadanne Skridt maa imidlertid gøres med megen Hensyntagen for ikke at bringe Forstyrrelse og pludseligt Afbræk i Fiskeriet. Fra Fiskerens Side mødes Paabud om Forhøjelse af Mindstemaal, udvidet Fredning o. l. Forbudsbestemmelser af let forstaaelige Grunde ikke altid med Velvilje; i Øjeblikket synes de ham jo nemlig at indskrænke hans Bedrift, og der skal gaa Tid, inden han mærker og overtydes om Fordelen.

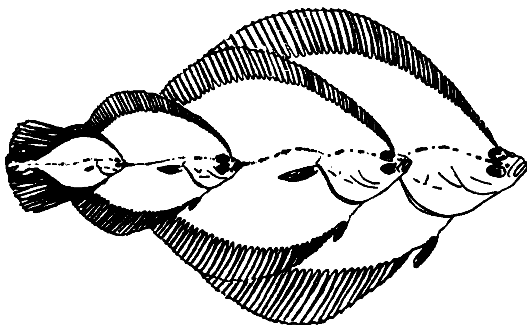

Fig. 295. Rødspættens relative Vækst i fire Aar. (Efter Dr. A. C. Johansen).

Med langt større Sympati end paa Forbud ser den praktiske Fisker paa det mere direkte og positive Middel til at forbedre Bestanden, der benævnes *Om-*, *Ud-* eller *Indplantning*, — hvilken Sprogbrug man nu vil foretrække som bedst passende i hvert enkelt foreliggende Tilfælde.

Paa dette Omraade har Danmark været Foregangsland. Den danske biologiske Station har Æren af at have indledet et »*Agerbrug til Søs*«, der hidtil er uden Sidestykke og giver et storstilet Eksempel paa, at Landbrugsprincipper kan overføres paa Havfiskeriet, og at der paa Grundlag af videnskabelige Forundersøgelser kan drives rationel Fiskeavl ikke blot i de ferske Vande, men ogsaa i de *salte.*

Der sigtes hermed til den *Indplantning af ca. halvanden Million Rødspætter*, der foretoges i *Limfjorden* i Foraaret 1908, er gentaget med et endnu større Antal i 1909 og 1910, og som sikkert vil blive fortsat hvert Aar — om end maaske efterhaanden under delvis ændrede Former.

Denne i Fiskeriets Historie enestaaende Indplantning er et saa smukt Bevis paa videnskabelig Forsknings Betydning for Fiskeriet og paa, hvorledes de danske Farvande kan udnyttes mere rentabelt og faa endnu større Betydning for Landet, end Tilfældet er, at den fortjener en nærmere Omtale, — væsentlig paa Grund af dens Ophavsmands og Leders, Dr. *C. G. Joh. Petersens* egen Fremstilling.

Der lever i Limfjordens vestligste Del, Nissum Bredning, utalte Millio-

Fig. 296. Kort over Rødspætteindplantningen i Limfjorden 1908.
Den punkterede Trekant i Nissum Bredning angiver det Areal, hvorfra de smaa Rødspætter toges til Indplantning i alle de øvrige punkterede Arealer.

ner smaa, forsultede, langsomt voksende Rødspætter, som kan være indtil 5 Aar gamle uden dog at have Værdi som Menneskeføde, fordi der er Overbefolkning, og fordi der stadig med Strømmen gennem Thyborøn Kanal føres saa mange Rødspætteunger ind fra Vesterhavet, at der umulig kan blive Mad nok til de mange Munde. Nissum Bredning er med andre Ord en af de før omtalte »Opfostringsgrunde«. Da kun en forsvindende Del af disse Millioner naar ind i de mellemste Limfjordsbredninger, og da Rødspætten — som det har vist sig — *ikke* yngler i Limfjorden, er Bestanden i de indre Fjorddele langt fattigere end Næringsbetingelserne. Disse

Bredninger — Thisted, Livø, og hvad de nu alle hedder, — er tilmed ganske overordentlig rige paa Rødspættens Yndlingsføde, Smaamuslinger, saa at de faa Individer, der er heldige nok til at slippe fra de vestlige, sandede Bredninger gennem de snævre, tangbevoksede Sunde, der fører mod Øst til de rige Oaser, fedes og vokser forbavsende hurtigt. Deres Vækst er endog saa rivende, at de i et Sommerhalvaar fra mindre end en Haands Størrelse og elendig, værdiløs Magerhed kommer til at veje ca. $^1/_2$ Kilo og koste 25—30, ja indtil 40 Øre pr. Stk. — At det virkelig er *de samme* »magre Køer«, der i een Sommer omskabes til lige saa mange »fede Køer«, har Biologisk Station paavist ved Mærkninger af Rødspætter, der fra Thyborøns Sandørkener førtes til Thisteds og Livøs Bredninger.

Fiskerne ved Thisted Bredning har for øvrigt allerede længe vidst, at der i denne af og til kunde træffes en enkelt stor Rødspætte. De indførte da store, kønsmodne Rødspætter fra Vesterhavet, udsatte dem i Bredningen og haabede, at de skulde yngle; — men da Rødspætten (hvad Fiskerne jo *ikke* vidste) lige saa lidt yngler i Thisted Bredning som andre Steder i Limfjorden, blev Forsøgene kun Tab og spildt Ulejlighed.

Dr. Petersen lærte imidlertid disse Forhold at kende, studerede dem nøje, foretog en Række Mærkningsforsøg og mindre Indplantninger og fik omsider fuld og sikker Klarhed over Forholdet, der — med hans egne Ord — er dette, »at Limfjorden ikke skal opfattes som et Ynglested for Rødspætter, men som *et System af Damme* (i Lighed med et Anlæg af Karpedamme), der mod Vest indeholder den fra Vesterhavet indkomne *Yngel* i utallige Mængder, mange Hundrede pr. Td. Land, og i sin mellemste Del repræsenterer *Vækstdamme* paa flere Kvadratmils Størrelse, hvori Yngelen hvert Foraar indplantes for at vokse sig stor til om Efteraaret. I Modsætning til Karpeavlen har man altsaa her at gøre med en hurtig voksende Fisk, — og Yngelen leveres af Vesterhavet. Udgifterne bestaar kun i Udgifter til Flytning af Yngelen, og den bliver nu udført for ca. 1 Øre pr. Stk. Yngel saa stor som en Haand fanges i Vaad, tages om Bord i Kvaser, der sejler den levende Yngel i deres Vandbeholdere til de forskellige Indplantningssteder i den indre Fjord«.

I mindre Stil foretoges gennem en Aarække Indplantninger, hvorved der — skønt Fredning Sommeren igennem dengang ikke var paabudt — blev tjent 20—40,000 Kroner aarlig, og derved fik saavel Fiskerne som Regeringen Forstaaelse af, at her laa en mægtig Opgave og ventede paa sin Løsning. De Limfjordsarealer, der kan benyttes til Indplantning, er nemlig ca. 100,000 Td. Land store — *langt betydeligere end hele det Vandareal, det danske Ferskvandsfiskeri omfatter* —, og af Yngel til Indplantning er der jo fra Naturens Haand en saa godt som ubegrænset Mængde, der blot behøver at tages op og flyttes for at give rig Høst.

Da Fiskeriloven berettiger enhver dansk Undersaat til at fiske overalt i de danske Farvande, maatte en større Indplantning blive *Statens* Sag, eftersom Følgen ellers let kunde blive, at nogle saaede, medens andre høstede. I den nye Fiskerilov af 1907 stillede Staten derfor foreløbig 20,000 Kroner aarlig til Raadighed for Indplantning i Limfjorden, ligesom der blev truffet særlige Fredningsbestemmelser for indplantede Fisk.

Hermed var Betingelserne givne for et Limfjords-Agerbrug i stor Stil, og i April 1908 gjordes saa den første Udsæd, idet der i Nissum Bredning opfiskedes ca. $1^1/_2$ Million magre Smaarødspætter, som transporteredes ind i de mellemste Dele af Limfjorden og udsattes her. Paa mindre end en Uge udførte et halvt Hundrede Fartøjer hele Opfiskningen, Transporten og Indplantningen, — og saa uhyre var Mængden af smaa Rødspætter i Nissum Bredning, at Mandskabet, der tog dem, ikke sporede nogen som helst Formindskelse i Bestanden fra den første til den sidste Dag. Ja, nogle mente endogsaa, der var flere, da de endte, end da de begyndte Optagelsen.

Indplantningen foregik nu efter det Princip, at der udsattes til Sommerfedning foreløbig 20 Rødspætter paa hvert til en Tønde Land svarende Areal.

Resultatet af denne første store Indplantning skal gengives med Dr. Petersens egen Udtalelse: »Efter de 31. December (samme Aar) indkomne statistiske Oplysninger fra Kontrollen og Fiskerne kan man udregne, at *Indplantningen i 1908 har gavnet Limfjorden med 100—150,000 Kroner.* Indtægten af Limfjordens Rødspættefiskeri har i 1908 været *135,000 Kroner*

større end de 18 nærmest foregaaende Aars Gennemsnitsudbytte. De 15—16,000 Kroner, Indplantningen i 1908 har kostet, har derfor givet op imod *700 til 800 pCt.* i Udbytte; Forretningen maa derfor kaldes sjælden god«.

— — At denne Indplantning efter en saa smuk Debut fortsattes og fremdeles vil blive fortsat, er indlysende. Allerede har man i en enkelt Bredning (Thisted) med udmærkede Resultater forhøjet Indplantningsmængden fra 20 til 30 Rødspætter pr. Td. Land (det gælder jo om at finde det fordelagtigste Forhold mellem de tilstedeværende Næringsbetingelser og Individmængden), og desuden arbejder Biologisk Station paa at formindske Antallet af de mange Snegle, der i høj Grad skader Rødspættefiskeriet ved at angribe og dræbe Fangsten i Garnene.

Det er intet Under, at Fiskerne er glade for dette »Agerbrug til Søs«, — og hvem ved: den Dag er maaske ikke fjern, da der vil ske en lignende, men endnu mere storstilet Indplantning *i Kattegat* fra Opfostringsgrundene paa Jyllands Vestkyst. Men da maatte jo rigtignok ogsaa andre Nationer — fremfor alt Sverrig — deltage deri. Tanken om Kattegat som en mægtig Rødspættedam er ingenlunde usandsynlig.

Unægtelig — over for de allerede vundne Resultater og Fremtidens Muligheder for en rationel Opdyrkning af Fjord og Hav, maa man indrømme, at der endnu — for at bruge Drachmanns Ord — »ligger Guld i Barrer, som ej er møntet ud«.

— — Hidtil er kun fremdraget *Rødspætteundersøgelser* som Eksempel paa videnskabelig Forsknings Værdi for det praktiske Fiskeris Udvikling i Danmark og for Havets nationaløkonomiske Betydning. Der kunde nævnes talrige andre Eksempler; men kun eet skal berøres, fordi det ogsaa her er danske Undersøgelser, der har brudt nye Baner.

Hvert Efteraar gaar der ud af de danske Fjorde, gennem Bælter og Sunde og langs Kysterne et mægtigt Træk af forplantningshigende »Blankaal«, som Fiskerne har travlt med at sætte Ruser og Aalegaarde for; men langt de fleste smutter forbi, passerer Skagen og styrer ud mod Atlanterhavets Dyb, Vest for Irland og den engelske Kanal. Her var det, at den danske Biolog, Dr. *Johs. Schmidt* i 1904 *fandt de nord- og mellemeuropæiske Aals Yngel* og

fulgte dens Omdannelse Trin for Trin fra pilebladformede Larver (*Leptocephalus*) til trinde »Glasaal«. Medens Moderaalene sandsynligvis dør efter at have gydt deres Æg, sætter deres Yngel efter Forvandlingen Kursen tilbage mod Europas Kyster, fyldende de nærmeste Flodmundinger i saadanne Masser, at man i England ofte bruger den som Svinefoder.

Fig. 297. Aalens Forvandling fra Larve (*Leptocephalus*) til Glasaal. (Efter Fotografi af Dr. Schmidt).

Men inden Glasaalene har naaet de danske Kyster, og særlig Farvandene Øst for Jylland, er deres Tal svunden mægtig ind ved Rovfisks og Søfugles Angreb. Derfor fremsatte Dr. Schmidt da ganske naturlig den Tanke at *forøge Aalebestanden* — fremfor alt i Østersølandene — ved Indplantning af de engelske Glasaal, der saa billigt kan faas til Købs.

Tanken realiseredes først i stor Stil i Tyskland; i Foraaret 1909 begyndte dog ogsaa Danmark, om end i mindre Maalestok, at virkeliggøre den, idet der til Esbjerg indførtes engelske Glasaal til Indplantning i ferske Vande.

Udbyttet heraf vil naturligvis først og fremmest komme Ferskvandsfiskerne til Gode; men da sikkert mange Fiskere ved Aamundingerne og ved Fjordene vil faa Del deri, bør dog ogsaa denne paabegyndte Indplantning nævnes i Forbindelse med den Betydning, Havet har for Danmark, og de Bestræbelser, der gøres for at naa de moderne Fiskeriundersøgelsers Maal, — — nemlig: *at lade den Kapital, Havet er, give den højest mulige Rente.*

DEN KGL. DANSKE PORCELÆN-FABRIKS HISTORIE 1795–1909.

AF ARNOLD KROG.

FØRSTE PERIODE.

Den Mand, hvem den kgl. Porcelænfabrik skylder sin Tilbliven, er Frantz Henrich Müller. Hans utrættelige Energi og levende Interesse for Porcelæn samtidig med hans betydelige Kundskaber som Kemiker og hans praktiske Skaberkraft maatte der til for at bryde igennem alle de Vanskeligheder af økonomisk og teknisk Art, som det paa den Tid førte med sig at skabe en saadan Virksomhed.

Müllers Historie er saa nøje knyttet til hele den glimrende Udvikling, som Fabrikken havde lige til Slutningen af det 18de Aarhundrede, at den kan siges at være en betydelig Del af Fabrikkens egen.

Fr. H. Müller er født d. 17. Nov. 1732. Allerede 1747 kom han i Lære paa Kong Salomons Apotek i København, han studerede samtidig flittig Kemi, Botanik, Metallurgi og Mineralogi, hvilke Kundskaber i 1760 skaffede ham Ansættelse som Møntguardian. Dette var ham dog ikke nok, Porcelænfabrikationen, der jo paa den Tid agtedes næsten lige saa højt som Guldmageriet, stod ham stadig i Hovedet, og i 1765 indgav han, sammen med en Porcelænsmaler Richter, der arbejdede paa den daværende Fajancefabrik i Kastrup, Ansøgning om Understøttelse til at gøre Forsøg med Forfærdigelsen af Porcelæn.

Allerede paa den Tid havde Kong Frederik V sin egen Fabrik under Ledelse, først af Sakseren Mehlhorn og senere under Franskmanden Fournier, uden at disse dog var naaet til noget fremragende Resultat*) og absolut ikke kendte til at lave det haardtbrændte og gennemsigtige Porcelæn. Dette var det forbeholdt Müller at finde, dog kun, som han selv siger, efter talrige »mislingende« Bestræbelser.

Müllers Ansøgning blev bevilget 1765, men da det naturligvis ikke straks lykkedes ham herved at skabe sig en Stilling, langt mindre et taaleligt Underhold, saa han sig allerede i 1767 desuden nødt til at søge Bevilling som Materialist, Laborant og Urtekræmmer. Denne fik han — trods stor Modstand fra Apotekernes Side — paa Anbefaling af Collegium medicum, der skriver: »I consideration af at Suplikanten er en meget duelig, kyndig og erfaren Mand, ikke alene i Pharmacien, men og i Chymien Docimaticq (Proberingskunst) og Historia naturalis, fortjener hans udviste Flid og Application at forfremmes.« Men det gik kun daarligt med denne Forretning. Skønt han stadig anvendtes af Autoriteterne som praktisk Kemiker og gjorde adskillige Opfindelser i Farver og Farvning, foruden at han anvendtes som tilsynshavende ved Kanonstøberi og meget andet, kunde han ikke klare sig økonomisk over for Apotekernes stadige Angreb, og han vovede derfor yderligere, trods Manglen af farmaceutisk Eksamen, at søge Apotekerbevilling, hvilken ved indflydelsesrige Mænds Hjælp blev ham tilstaaet samtidig med at han paa ti Aar for en meget billig Afgift fik Vaisenhusets Apotek i Forpagtning.

Med en Energi, der er Müller egen, satte han sig trods sine 41 Aar paa Skolebænken og tog farmaceutisk Eksamen i Løbet af 8 Dage. Først nu kan han helt begynde at hellige sig Studiet af sit kære Porcelæn. Han faar Ovne og Recepter udleverede af Fournier, rejser til Bornholm, hvor han finder Porcelænsleret, han brænder ildfaste Sten, bygger Ovne og laver Glasur, og i September 1773 præsenterer han sine første 3 Stykker af en dog til Dels mislykket Brand for Hans kgl. Majestæt.

*) Der eksisterer vistnok kun i det hele taget henved Snes Stykker af dette for øvrigt overordentlig skønne, bløde Porcelæn.

Da man imidlertid nægter ham yderligere Understøttelse, tror han at kunne hjælpe sig ved at udstede en Indbydelse til et Participiantskab i en dansk Porcelænfabrik. Han fik dog kun en eneste af Aktierne solgt, og det synes, som om han maa indstille Virksomheden, da Konferentsraad Holm, tidligere Læge, nu Generaldirektør for Postvæsenet og Kabinetssekretær hos Enkedronning Juliane Marie, kom ham til Hjælp.

Dronningen tog sig paa Holms Anbefaling meget varmt af hans Sager, og allerede i Januar 1775 var der tegnet 19 Aktier à 1000 Rigsdaler, hvoraf Kongefamilien ejede de fleste og Müller selv een. Direktionen blev dannet af Konfr. Holm og Historikeren F. Suhm, suppleret med (paa Dronningens og Prinsernes Vegne) General Eickstedt og Etatsraad Ove Høeg Guldberg. Trods Kommercekollegiets Modstand fik Selskabet under 13. Marts 1775 Privilegium paa i alle Kongens Riger og Lande at lave Porcelæn.

Den selvstændige og ærgerrige Mand undgik dog heller ikke nu en betydelig Skuffelse, idet han kun blev udnævnt til Fabriksmester, og sammen med de øvrige Funktionærer maatte underskrive en edelig Erklæring, hvori »Alle lover at forblive paa Fabrikken, saa længe Gud under dem Helsen og Kræfter, ligesom vi ogsaa paa kraftigste Maade forbinde os til aldrig til noget Menneske i nogen Hensigt at aabenbare det allermindste, af hvad vi vide om Behandlingen af Porcelainet«.

Müller finder dog hurtig sin Trøst i Arbejdet, han er utrættelig paa Færde i Fabrikken fra 5 Morgen til 7 Aften og leder ofte Brændingen Natten igennem.

Ved selv at bidrage til Lønnen faar han A. C. Luplau fra Porcelænfabrikken i Fyrstenberg ansat som Modelmester. Som Malere, Brogetmalere (i Modsætning til Blaamalere), nævnes allerede 1776 I. C. Bayer (det bliver ham, hvem Udførelsen af det berømte »Flora danica« Stel særlig betros), senere Clio og Lehmann, samt Portrætmalerne Camrath og Ondrup.

De fleste Arbejdere ved Fabrikken i den første Tid var Soldater og Læredrenge, men det lykkedes dog allerede i 1776 ad diplomatisk Vej at faa gjort en tilsyneladende god Fangst, idet man hemmeligt fik overtalt fem af Meissens Arbejdere til at forlade deres Hjemstavn og lade sig en-

gagere til Fabrikken i København. Nogen betydelig Indflydelse har de dog næppe haft, idet de to af dem helt udeblev, og af de andre tre viste kun den ene sig særlig duelig.

Derimod satte de en uhyre Splid og Misundelse imellem Fabrikkens egne Folk, dels fordi Tyskerne fik højere Løn, og dels fordi de betragtede sig som de egentlige Ledere og Forstandere af Fabrikken. Ja, det gaar saa vidt, at Müller, der sikkert her har været en meget myndig Herre, der ikke vilde finde sig i al den Ufred, en skønne Morgen lukker Fabrikkens Port for dem. Da de vil forcere Indgangen, lader han dem uden videre sætte ud med Magt. Kun en af dem kom efter flere Aars Forløb tilbage igen. — —

Men trods alle Anstrengelser er Müller stadig i den pinligste Pengetrang, utallige er Skuffelserne, og evindelig maa der skaffes Penge, hvad der volder saa mange Bryderier, at han til sidst ikke ved andet Raad end at tilbyde hele Herligheden til Kongen, der virkelig ogsaa i Følge Resolution af 21. April 1779 overtager den med samt dens saare betydelige Gæld.

Aaret efter, 1780, udnævnes Müller til Inspektør ved den »*kongelige*« Porcelænfabrik med Titel af Justitsraad.

Nu synes lysere Dage endelig at skulle oprinde. Paa Kongens Fødselsdag den 29. Januar giver Hans Majestæt Tilladelse til at aabne et Udsalg, hvilket sker *1ste Marts* 1780. Jubelen er stor, der skrives latinske Digte til Forherligelse af Fabrikken, og man foreslaar i Bladene at oprejse en Statue for den af Konge og Stat saa højst fortjente Mand Müller, der i øvrigt kort efter blev optaget i Videnskabernes Selskab. — »Hvilken Ære gør dette Værk (Porcelænfabrikken) Opfinderen«, skriver en af Datidens Forfattere. »Jeg blev henrykt over de Ting, mit Øje saa. Kunde jeg formode saadanne Ting at fabrikeres i mit Fædreland og det af en dansk Mand.«

1770 udstedes et Forbud mod Indførsel af al Slags Porcelæn, med Undtagelse af det kinesiske.

Fra nu af indtræder Fabrikken i en Periode, hvori dens Frembringelser med Rette kan hævde sig ved Siden af de øvrige daværende Porcelæn-

fabrikkers, saavel i teknisk som i kunstnerisk Henseende. Müller opfinder en ny Masse, som han kalder »Jomfrumasse«, der ingenlunde gør sit Navn til Skamme i Retning af Yndighed. Den er klar, haard og straalende hvid, den dækkes af en Glasur, hvis Overflade er gennemsigtig og blød som sleben Krystal. Grønlig i Farven som Havets Vand, fremhæver den yderligere de plastiske Dele af Porcelænet.

Beundringsværdigt er det, at man med de primitive Hjælpemidler og urene Stoffer, hvormed man dengang arbejdede, har kunnet naa en saa fuldkommen Skønhed i Stoffet, det, som man nu, med alle Teknikkens og Kemiens Hjælpemidler, forgæves søger at efterligne. Ogsaa den kunstneriske Frodighed trives, der frembringes det ene ynde- og stilfulde Kunstværk efter det andet. — Hvem har gjort disse graciøse og nydelige komponerede Grupper og Figurer? Underligt nok ved man næsten intet derom. Kun en Del er nævnte som udførte af Modelmesteren Luplau selv, men disse er langtfra de bedste. De er ofte tvungne og naive i Bevægelse og Form, Nordmandsdalsfigurerne fra Fredensborg f. Eks., Bjærgfolkene og forskellige Cupidofigurer. Derimod ved man intet om, hvem der har udført de to »Københavnske Grupper«, de dansende Figurer, Fløjtespilleren, Damen ved Tebordet og mange andre, der i alle Henseender adskiller sig fra Luplau's og kunstnerisk set er saa langt finere og bedre. Prof. Krohn, der desværre

Fig 298. Hyrdegruppe c. 1790.

ved en altfor tidlig Død blev afbrudt i sine meget indgaaende Studier i dette Spørgsmaal, mente at en Pousserer »Kalleberg«, der i sin Tid var ansat paa Fabrikken, var Ophavsmanden til disse, men noget autentisk herom har det ikke været muligt at konstatere, skønt det samme antydes i en Skrivelse fra Müller til Administrationen, hvori han beklager sig over Modelmester Luplau's Dovenskab. Der staar heri: »Derimod paastaar han (L.) sig aparte Betaling for, hvad Arbejde han selv gør, og da Fabrikken ikke har Raad og Lejlighed dertil, bliver de fleste Figurer og Façoner forfærdigede af Modelereren Kalleberg, hvori Luplau synes at have liden Del«.

Fig. 299. Potpourrivase med modelerede Blomster. (1787).

I henved 20 Aar arbejdes der nu med Iver paa at udvikle Fabrikken til en saadan Højde, at den kan tage Kampen op med sine ældre og store Søskende i Meissen, Berlin og Sevres, og selv om dette maaske ikke

lykkedes helt, kan man ikke nægte den danske Fabrik et nationalt og personligt Præg, der trods de fremmede Forbilleder og adskillige fremmede Kunstnere udmærkede den.

Baade Figur-, Landskabs- og Blomstermaleriet har sin egen udprægede Karakter, saa ingen med Kendskab til gl. europæisk Porcelæn kan tage fejl heraf.

Lykken syntes ogsaa nu i fuldt Maal at skulle tilsmile den danske »Fabrique«, særlig Hoffet gør store Bestillinger paa Vaser, Portrætbuster og Figurer, hvorom Samlingen paa Rosenborg giver et godt Begreb, men ogsaa Adelen og de rige Borgere gør store Indkøb. Allerede i det første Aar, Udsalget aabnedes paa Købmagergade, skaffer dette en Indtægt paa 14,600 Rigsdaler, der i 1783 stiger til 26,796 Rdl., men allerede ved Aarhundredets Slutning er Forholdene forandrede. Alle de lyse Forhaabninger fra 80-ernes Midte bristede. Trods al Økonomi kan man ikke faa Fabrikken til at svare Regning, meget staar usolgt i Magasinet, Moden, der begyndte med Rokokoen for derefter at glide over i Louis XVI's elegante Klassicisme, er nu naaet til den strenge, rene Empirestil. Tiderne er ugunstige, Luksustrangen ophørt, Modellerne forældede, Brogetmalernes Antal, der i 1780 havde været 28, er svundet ind til under Halvdelen, for yderligere senere i 1822 at synke ned til — 2. Det eneste større

Fig. 300. Opsats med modelerede Blomster. »Flora danica« Stel.

Arbejde, der stadig holdes gaaende, er »Flora danica« Stellet, der først afleveres 1811. Det er beregnet til 100 Personer og bliver debiteret H. M. Kongen for 23,224 Rdl. 48 Sk.

I 1801 d. 24. Oktober fritages Justitsraad og Administrator Müller ved en allernaadigst mundtlig Resolution for de ved Fabrikkens daglige Administration forbundne Besværligheder og samtidig udnævnes Professor Manthey til kunstforstandig Administrator. Müllers Indflydelse er dog stadig betydelig, og trods sin høje Alder vaager han over og deltager i Fabrikkens Drift, indtil han i 1811 flytter til Hillerød. Hans Raad søges dog jævnlig ogsaa efter den Tid af Administrationen, særligt da Manthey i 1811 »entlediges«. Müller er for øvrigt stærkt i Strid med denne om alt Fabrikken vedrørende. »Alt, hvad der er gjort, efter at jeg har tjent Fabrikken, — skriver han — har været til Fabrikkens Skade«. Den ny Administrator Boye faar en lige saa ublid Omtale. Da denne ønsker nogle Instrumenter til Laboratoriet, skriver Müller: »Nytten og Nødvendigheden af Termometer, Endiometer og Hygrometer er for mig for den allerstørste Del fremmed. Jeg har aldrig behøvet for Porcelænsarbejdet nogen Lærdom af saa fin Anvendelse, mig forekommer slige Paafund latterlige og at anse for, hvad Tyskerne

Fig. 301. Fad med Malvaplante. »Flora danica« Stel.

kalder »ein gelehrt Gesicht machen«, jeg vil ej sige strø den kyndige Sand i Øjnene«.

Den 4. Marts 1820 dør den myndige, arbejdsomme og dygtige Mand, noget over 87 Aar gammel. Det eneste, der dengang offentlig skrives om ham, er hans Hustrus Dødsavertissement. »Hvad han har virket til Nytte for Staten, er almindelig bekendt, han har herved sat sig et varigt Minde«.

ANDEN PERIODE.

Med Müllers Død træder den kgl. Porcelænfabriks Væsen og Virksomhed helt i Skygge, hærget som den var, først ved Englændernes Bombardement af København i 1807, senere af den økonomiske Misere, som Krigen skabte, førte den fra nu af en kummerlig Tilværelse, i 1810 indstilledes endog for en Tid al Virksomhed paa Grund af Brændemangel.

Arkitekten Professor G. Hetsch, der i 1824 blev dens kunstneriske Leder, forsøgte at faa den paa Fode igen, men Tidens Stil, Empiren, var i et og alt i Modstrid med Porcelænets Karakter. Der findes i Fabrikkens Samling en Del Tegninger til nogle meget store monumentale Opsatser og Vaser. Kun de færreste heraf er blevet udført, de andre har sikkert oversteget Fabrikkens Kræfter. Saa imponerende de end kan siges at være, egner de sig rent konstruktivt heller ikke til Udførelse i Porcelæn. Meningen med dem har vistnok været, at de skulde tjene som Udstyr til det nye Christiansborg Slot, der var under Opførelse, efter at det gamle Slot var lagt øde ved Branden 1794. — Fabrikken blev paa den Tid overdraget General-Postdirektoratets Omsorg, men trods alle Anstrengelser giver den stadig Underskud.

I 1823 beskæftiger den kun 68 Personer med et aarligt Underskud paa 15,000 Rdl., der stadig synes at stige. I 1852 er dette endog 27,000 Rdl.

Da Enevoldsmagten fra 1848 ophører, mister Fabrikken ogsaa sin Berettigelse som kgl. Anstalt. Den er kun til Byrde for Statskassen uden at gøre Landet nogen videre Ære. Administratorerne Boye, Garlieb og Bergsøe lykkedes det ikke, til Trods for at Indberetningerne for den Tid til Gene-

ralpostdirektoratet stadig taler om store og nye Forbedringer, at faa hverken Varer eller Omsætning til at svare til de beskedne Fordringer, man stillede til Fabrikken, og man kan ikke fortænke Rigsdagen i, at den — for øvrigt efter lange og heftige Debatter — besluttede sig til at skille sig af med dette noget kostbare Aktiv.

Efter at den forgæves havde været udbudt til to Auktioner, købte Grosserer A. Falck i Dec. 1867 Fabrikken for 135,000 Rdl. Foruden selve Fabrikken medfulgte hele Ejendommen paa Købmagergade — et dejligt gammelt Palæ —, der desværre i 1884 maatte vige Pladsen for en stor moderne Forretningsbygning. Under Falck var det Administrator Holm, der var den egentlige Leder. Dygtig og samvittighedsfuld som han var, fik han Fabrikken til at give et meget smukt Overskud. For den kunstneriske Del af Virksomheden var det derimod ikke nogen glimrende Periode, man lavede en Del Biskuitfigurer efter Thorvaldsen og udførte de obligate Jubilæumsvaser, der prydede de velhavende Huse i den Tid, men ud over dette forsøgte man ikke at gøre noget nyt.

Af Kunstnere, der var medvirkende i denne Periode, maa særlig nævnes: Malerne Chr. Hetsch og H. Olrich, der tegnede forskellige nye Former til Vaser, Testel etc., Blomstermaler Jensen og Landskabsmalerne Brendstrup og Orth, der udførte de forskellige mere kunstneriske Dekorationer.

TREDIE PERIODE.

Aar 1883 købte Aktieselskabet »Aluminia«, hvis Direktør dengang var den senere saa bekendte Philip Schou, Fabrikken. I Købet medfulgte kun selve Virksomheden med Modeller og Lager. Den værdifulde Bygning og Grunden forblev i den tidligere Ejer Hr. Falcks Besiddelse. Da Aktieselskabet Aluminia ejede et stort Areal paa Frederiksberg, hvoraf Fajancefabrikken »Aluminia« kun optog en Del, blev der herpaa opført helt nye og udmærkede Bygninger til Overtagelse af den gamle hærgede Fabrik. Ovnene — to i Tallet — var af en helt ny — Direktør Schou's egen — Konstruk-

tion og, i Modsætning til de tidligere, meget store. Hver Ovn var beregnet til at kunne indeholde c. 15,000 Stk. af den almindelige Fabrikationsvare. Paa Amagertorv blev der lejet store Lokaler til Udsalget, da den gamle smukke Bygning paa Købmagergade til manges — ikke mindst til Fabrikkens gamle Klienters — store Sorg var dømt til Nedrivning. Alt dette kostede naturligvis en syndig Masse Penge, og de første Aar syntes ingenlunde at give gode Løfter for Fremtiden. Som det saa ofte gaar, var der af den berømte Fabrik ikke stort andet end Navnet tilbage. De gamle smukke Modeller var for længst ude af Kurs og delvis tilintetgjorte, det yndede og smukke blaamalede Stel var uden Stil og Harmoni, idet man efter Behov kopierede en eller anden gængse Form, som man fandt i den nærmeste Porcelænsbod, og bemalede den med »Musselmønstret«. Af finere Ting blev der kun nu og da udført en Bryllups- eller Jubilæumsvase, som oftest var det en af gamle Hetsch's Forme, dekoreret med et Prospekt af en Villa eller Forretningsbygning, den øvrige Del af Vasen blev i Reglen dækket med en »lilla eller purpur Fond« og Guld-dekoration. Det stod straks klart for den kloge, energiske Direktør, at med det forhaandenværende Materiale var der ikke meget at udrette, og han søgte derfor at finde en kunstnerisk uddannet Medhjælper. Fordringen til kunstnerisk og original Udsmykning af Brugs- og Luksusgenstande var netop dengang begyndt at lade høre fra sig, og man talte om at skabe en national Stil af Chr. IV's Art. Forfatteren af disse Linier var i de Dage netop vendt hjem fra en Studierejse i Italien, hvorfra han blandt andet

Fig 302. Direktør Konferensraad Ph. Schou.

paa Charlottenborg havde udstillet en Del dekorative Studier ogsaa af Urbino og anden Fajance. Dette i Forbindelse med, at han baade var uddannet som Arkitekt og Maler, afgjorde vistnok Valget af ham. Fra 1. Jan. 1885 blev Arnold Krog engageret som kunstnerisk Leder af Fabrikken.

Det var ingenlunde nogen let Opgave, der her blev stillet ham, der var ganske blottet for ethvert Kendskab til Porcelænets vanskelige Teknik og aldrig havde tænkt derpaa eller interesseret sig herfor. Som enhver Dansk kendte og holdt han af det gammeldags blaamalede Porcelæn, som han havde spist paa i sine Forældres Hjem, men ud over en Terrin og en Tallerken havde han aldrig tænkt sig det.

Fig. 303. Direktør Prof. Arnold Krog.

Det kneb svært for ham med den »nationale« Stil, skønt den sad ham i Fingrene fra et 5-Aars Arbejde ved Udførelsen af Dekorationen til Frederiksborg Slot. Den tidlige italienske Renaissance gik det ikke stort bedre med, men heraf udsprang dog de første Stykker: et lille Kaffestel, som ingenlunde tør kaldes vellykket. Een Ting havde Krog dog imidlertid allerede lært, nemlig at Porcelænet i sig selv var et saare kønt og dejligt Stof, blankt, hvidt og haardt. Det forekom ham, at han foreløbig kun maatte bestræbe sig for ikke at ødelægge det ved som sine seneste Forgængere at dække det med paamalede Farver og Guld, saa man slet ikke fik noget at se af selve det kostelige Porcelæn. Skulde der endelig males derpaa, maatte man se at faa Farven ind i selve Stoffet, saa Overfladen beholdt hele sin blanke og daarende Karakter. Kunde der males de blaa Prikker og Streger paa Tallerkenen, maatte man ogsaa kunne

male noget andet og paa en dertil egnet Form. Med dette Ræsonnement begyndte han sit Arbejde. Grundkarakteren i Underglasurmaleriet var hermed fastslaaet, og denne er ikke senere forandret.

Det hele syntes saare simpelt, nu gjaldt det kun om at finde paa, hvad man skulde male. Han var snart paa det rene med, at Ornamentikken ikke førte til noget nyt. En Rejse, som Ph. Schou og Krog gjorde sammen til Holland, Belgien og England, bragte ikke særlig nye Impulser, skønt der paa Udstillingen i Antwerpen var meget smukke Ting baade fra Sevres og de fleste større europæiske Fabrikker. Det var egentlig først Aaret efter i Paris, hvor han var saa heldig at gøre Bekendtskab med Mr. S. Bing, der nylig var vendt hjem fra Kina og Japan med den skønneste og rigeste Samling af gammel orientalsk Kunst, der vel nogen Sinde har været samlet paa een Haand, at det gik op for ham, hvad dekorativ Kunst egentlig var. Hvor svælgede han i den Atmosfære af gammel Kultur, kunstnerisk Aandrighed og sikker Smag, som aandede ud af alle disse saare skønne Sager i Bronce, Stentøj, Porcelæn, Elfenben m. m., og saa Haandtegningerne, der laa i store Bunker, og Farvetrykkene med deres uendelige Kompositionsrigdom.

Fig. 304. Ur. Det musselmønstrede Stel.

Fra den Tid begyndte en ny Periode for Fabrikken. Man skulde og

maatte øse ud af Naturens rige Skød, det, som Japan havde gjort, bort med alle de traditionelle Krøller og Arabesker, Stilarter og alt, hvad dertil hører. Luk Vinduer og Døre op, saa Sol og Lys, Dyr og Planter, Stemning og Farve kan myldre ind. Der er nok af det altsammen lige uden for Vinduerne. Det blev en travl Tid nu, der blev arbejdet ude og inde. Billedhugger Liisberg blev ansat som Modelerer, en ung Lærling fra Fajancefabrikken, Hallin, kom over paa Porcelænfabrikken som Medhjælper. Skuffelserne var jo mange, Teknikken var svær, det er nemlig kun Farvelagets Tykkelse, der giver den Valeuren, uden at man inden Brændingen kan se Forskel paa de forskellige Toner. Hjælpemidler var der ingen af, der behøvedes i øvrigt ogsaa kun en behændig Haand og en følsom Aand, en Pensel og en Kniv.

Ph. Schou var utrættelig til at opmuntre os Kunstnere. Optimist og stort anlagt som han var, troede han trods alle Vanskeligheder paa, at Fabrikken vilde faa Held med sig, og paa, at den styrede den rette Kurs. Han tænkte ikke paa den øjeblikkelige Fortjeneste, men lod os arbejde i Ro, uberørt af alle de Ængstelser og pekuniære Vanskeligheder, han som administrerende Direktør sikkert har kæmpet med.

I 1888 paa den store nordiske Udstilling, hvortil Eliten af europæisk kunstindustridrivende var indbudt som Deltagere, skulde Fabrikken for første Gang vise sine nye Ting. Det var ikke store, dyre Sager eller mange, der her var udstillet, men de vakte dog en vis Opsigt, navnlig hos Udlændinge, der købte det meste af, hvad der var udstillet af de nye Frembringelser. Det musselmalede Bordservice fremtraadte her i en ny, og det tør nok siges forbedret, Skikkelse, idet alle de fremmede, for Mønstret unaturlige Modeller, der i Tidens Løb havde indsneget sig, var erstattede med nye, stilfærdige og naturlige Former, der fremhævede den karakteristiske Linie i Dekorationen. Paa denne Udstilling lagdes ogsaa ved en ren Tilfældighed Grundlaget til den »Platteproduktion«, der senere har taget saa uhyre et Opsving, idet man som Dekoration af Montrerne havde lavet en Platte (lille Fad), hvorpaa der var malet de tre blaa Bølgelinier (Fabrikkens Mærke) med en Krone over.

Allerede næste Aar, 1889, skulde Verdensudstillingen i Paris aabnes, saa det blev en travl Vinter, der laa imellem disse to Begivenheder. Det var jo første Gang, man skulde vise sig Side om Side med de store berømte Fabrikker Sevres, Havilland, Minton, Royal, Derby m. fl., foruden med Japanerne. Pladsen, der blev stillet til Raadighed, var meget begrænset: en Glasmontre paa ca. 7 Kvadratmeter var alt; det var ikke ved Rigdom og Størrelse, det københavnske Porcelæn skulde gøre sig bemærket. Ikke desto mindre fandt Kendere og Porcelænfabrikanter hurtigt ind til det lille »Danemarc«, og »La manufacture Royale« var snart lige saa misundt som beundret. En af Direktørerne for Sevres, Mr. Garnier, skrev dengang i »Gazette des beaux Arts«: De fremmede Porcelænfabrikker, hvoraf nogle i 1878 syntes at skulle blive farlige for os i Fremtiden, synes ikke at have gjort Fremskridt .... Imidlertid danner den kgl. Porcelænfabrik i København en Undtagelse herfra. Dens Udstilling, der er virkelig smuk, er som en uventet Aabenbaring, og den bringer saa at sige en hel ny Tone ind i Porcelænets Kunst .... Intet er mere simpelt end disse Porcelæner, der fra den første Dag tiltvang sig en saa stor Beundring. En Smule Blaat, nogle Stænk Grønt, undertiden en Anelse af Rødt, det er alt. Men det blaa er saa fint, saa lækkert, man kan næsten sige saa distingveret, det grønne og røde saa blødt harmonisk, Stoffet saa smukt, og dette lidet er anvendt med en saa fuldkommen dekorativ Forstaaelse, en saa stor Sikkerhed i Tegningen og i enkelte Tilfælde med en saa forbløffende Dristighed, at det længe vil forblive i de manges Erindring, som interesserer sig for Ildens Kunst ....

Det var virkelig store Dage i Fabrikkens Historie. Priserne, der var ansatte meget beskedent, blev af en af Fabrikkens franske Beundrere, der tillige var en praktisk Købmand, forhøjet betydeligt, ja, nogle fik endda tilføjet et Nul. Frankrigs første Samlere og Kendere belejrede Montren, og trods de forholdsvis høje Priser var alt, der blot havde nogen kunstnerisk Værd, revet bort 14 Dage efter Udstillingens Aabning. Da flere andre Fabrikker endnu ikke var færdige med Opstillingen, kunde der meldes »Alt udsolgt«. — »La manufacture Royale« gik da ogsaa fra Udstillingen

med dennes »Grand Prix d'honneur«, en Udmærkelse, der dengang var meget sjælden, særlig for en saa lille og beskeden Produktion .... Paa denne Udstilling saas ogsaa for første Gang de farvede krystallinske Glasurer, som Fabrikkens Kemiker Clément havde fundet og hans Efterfølger, Hr. Engelhardt, havde udviklet.

Efter denne »Succes« begynder den egentlige Udvikling af Fabrikkens Produktion med dertil svarende Omsætning, medens man før kun udførte enkelte »unike« Kunstsager, signerede af den udførende Kunstner, oprettes

Fig. 305. Lækat. Model af F. Liisberg.

i Aaret 1893 en Afdeling for mindre Vaser og Genstande. De kopieres af unge Damer med nogen kunstnerisk Uddannelse efter en given Form og Dekoration, samtidig opstaar ved en meget rigelig Efterspørgsel Produktionen af de for den kgl. danske Fabrik saa karakteristiske Dyr, udførte i Porcelæn. Det første, der blev udført, var en lille Torsk. Dens naturlige blanke og glatte Overflade syntes som skabt for Porcelænet, og ideelt set burde man maaske have indskrænket sig til disse Havets Beboere, men Publikum er fordringsfuldt og begærligt efter nyt, nogle Hundehvalpe gjorde megen Lykke, og da der først engang var givet efter, gik Fordrin-

gerne videre. Hvad nyt har De? blev der stadig spurgt. En vilde have en Abe, en anden en Maage. Selv Princippet med kun at lave danske Dyr maatte yderligere vige, og Zoologisk Have i København aabnede gæstfrit sine Døre for Fabrikkens Kunstnere, der søgte at tilfredsstille det stadigt umættelige og købelystne Publikum. Fabrikken ejer nu ca. 300 Modeller af denne Art, hvilket Antal sandsynligvis stadig vil forøges.

Som det gik med Dyrefabrikationen, er det gaaet med Vase- og Platte-Afdelingen. Produktionsværdien af de forskellige Afdelinger er stadigt stigende. Med Udviklingen af Kunstafdelingen følger troligt det gode gamle »københavnske Porcelæn«, det musselmalede Bordservice, hvis simple Former og yndefulde Dekoration er spredt Verden over fra Sultanen i Tyrkiet og den amerikanske Marine til de smaa borgerlige Huse i danske Provinsbyer, men der er ogsaa ofret meget paa at faa det saa fuldkomment som muligt uden at berøve det sin gammeldags hyggelige Karakter. Det kan vist uden Overdrivelse siges, at det er Verdens rigeste Bordservice, i alt Fald numerisk, idet Tallet paa de hertil hørende Forme løber op til over 1500 Stykker.

Fig. 306. Dekorativ Urtepotte.

Man vil forstaa, at denne Udvikling ikke er kommen paa een Gang og af sig selv. Utallige er de Vanskeligheder, Fabrikken har haft at kæmpe med, og man vil sikkert forbavses, naar man hører, at først i 1894, altsaa ti Aar efter, at den nye Fabrik var bygget, gav den for første Gang et beskedent Overskud, ca. 11,000 Kr., i 1885 var Underskudet 80,000 Kr., der saa falder ganske jævnt, men dog endnu i 1891 er over 52,000 Kr.,

skønt man det Aar udbetalte alene i Arbejdsløn 133,000 Kr. Efter 1894 stiger Fortjenesten jævnt. Saaledes er den i 1897 63,000 Kr. o. s. v.

Det følger af sig selv, at idelige Udvidelser af Fabrikken har været nødvendige under disse Forhold, men foruden de egentlige Værkstedslokaler har man til alle de forskellige Afdelinger indrettet særskilte Paaklædningsværelser, Toiletrum og Spisestue for Arbejderne. Alle Lokaler opvarmes nu fra et Centralvarmeværk. Lys og mekanisk Kraft leveres fra Fabrikkens eget Elektricitetsværk. Samtlige Arbejderes Antal er nu 342, hvortil der i Aar er udbetalt c. 555,000 Kr.

Fig. 307. Krukke med Krystalglassur.

I de sidste Aar har man forsøgt at rekonstruere Fabrikkens ældste Modeller, særlig dem fra den første Glansperiode fra 1780 til 1800. Formene til disse laa som en stor Bunke Skærver paa den gamle Fabriks Loft, og man var endog i Tvivl, om det overhovedet var Umagen værd at flytte dem. Heldigvis blev dog dette gjort, og til Trods for den højst miserable og defekte Tilstand, hvori de befandt sig, har man dog nu været i Stand til at reproducere c. 200 Stk. af disse nydelige og stilfulde Ting. Men vanskeligt har det været. Masse og Glasur var i 1700-Tallet en helt anden, Brændingen ligesaa. I gamle Dage brugte man kun Brænde, ikke Kul som nu, og selve Farverne, som Müller lavede, har man saa vidt muligt søgt at eftergøre ved Hjælp af hans efterladte Recepter.

Det er nu 25 Aar siden, at den gamle Fabrik nedlagdes, og man kan ikke nægte, at den nye er opstaaet som en Fugl Føniks af den gamles Aske.

Nogen stor omvæltende Begivenhed er der heldigvis ikke forefaldet endnu. Aar 1902 tog Philip Schou, nu Konferensraad, sin Afsked fra Fa-

brikkens Tjeneste som administrerende Direktør. Uden hans Initiativ, hans Arbejdskraft og Dygtighed havde Fabrikken næppe eksisteret. Ingen uden han forenede alle de Betingelser, der var i Stand til at rejse dette — man kan næsten sige Monument for dansk Haandværk og Kultur. — Han blev efterfulgt af sin Svigersøn, nuværende Direktør Dalgas, under hvis energiske Ledelse og utrættelige Flid Fabrikken forhaabentlig endnu maa have en lang Blomstringstid. Af Kunstnere, der har haft en særlig Betydning for Fabrikkens Udvikling i denne sidste Periode, skal nævnes Billedhuggerne: Carl Liisberg, Carl Martin Hansen og Erik Nielsen, der tillige er Model- og Støbemester, desuden Malerne: Gerhard Heilmann, Oluf Jensen, Gotfred Rode, Vilhelm Fischer, Ussing og Knud Kyhn m. fl.

Fig. 308. Dekorativt Fad.

Alle disse, foruden mangfoldige, hvis Navne det her vil blive for vidtløftigt at nævne, har hver bragt sin Skærv, stor eller lille, til at gøre den kongelige danske Porcelænfabrik og deres Fædreland Ære, og jeg kan derfor ikke lade være at slutte disse Linier med et Citat efter en Inskription, der findes under et tilsvarende Billede, paa en lille Kop fra 1780-erne; det lyder:

Enhver sin Sæk til Møllen bærer,
hvor tungt den end ham og besværer.

ANM. Adskillige af de særlig for den Müllerske Periode anførte Data er laante fra Professor Nyrop's Artikel i Personalhistorisk Tidsskrift om den kgl. danske Porcelænfabriks Stifter Frantz Henrich Müller, i øvrigt kan henvises til Ravert: Den danske Industris Historie og Karl Madsen: Den kgl. Porcelænfabrik i forrige (18.) Aarhundrede. Tidsskrift for Industri.

FRA HAVØERNE.

AF DIREKTØR HIRSCH.

- ---

INDENSKÆRS.

Vi kom fra Beian paa Ørlandet og skulde ud til *Tarven*. Det er en Tur paa 20 Km. ud over Fro-Havet. Paa Østsiden havde vi Ørlandet, den lave, frugtbare, tætbebyggede Halvø, som stikker ud mod Vest mellem Trondhjemsfjorden mod Syd og Bjugnefjorden mod Nord.

Ørlandet minder om Jæderen og Lister. Men op over det flade Land hæver sig talrige runde Bjærgknolde, og inderst mod Øst hæver sig høje nøgne, bratte Bjærgrygge, af hvilke den højeste kaldes *Kopparen*. Mod Vest havde vi *Storfosens* Øgruppe, lave og frugtbare Øer, hvor et af Landets største Jordbrug, paa et Par Hundrede Køer, Storfosen, ligger. Imellem Storfosen og Ørlandet er der talrige Øer, Holme og Skær. De tre »Juledage« er de største og højeste.

Her ude begynder Havet og Skærgaarden. Og underlige bliver en Landkrabbes Betragtninger, naar han faar disse ejendommelige Egne at se. Jeg saa dem denne Morgen under de mest gunstige Forhold. Dagen var klar, det var blikstille, Solen stod lavt over Bjærgene i Øst og skinnede og straalede i det stille Havspejl, der laa som smeltet Bly mellem Skær og Øer eller glimtvis viste sin uendelige Flade mod en fjern Horisont. Skærene og Øerne er lave, nøgne Bjærgknolde med kaalgrønne

Enge ned i Fordybningerne, med rustbrune Lyngsider over Knoldene eller med graa, grønne, gule og røde Skatteringer af Lav og Mos over de afrundede, glatslebne Rygge. Solstraalerne spillede deres kaade Dans i Morgenstunden mellem alle disse Farver. Den gule Tang laa som et Guldbaand rundt om Skærene; et sort Bælte af Skæl ovenfor tjente kun til at fremhæve Guldbæltet tydeligere. Havet aandede langsomt og tungt, Tangen levede i Dønningerne, Flokke af Maager boltrede sig ude i Sundet og samlede sig over en ulykkelig Sildestime, som havde vist sig i Overfladen. De glitrede i Solen som Snefnug. De kastede sig mod Vandfladen, saa det ordentlig gav et Smæld, — skreg og gjorde mere Kvalm end nødvendigt, navnlig naar en sort Tyv af en Rovmaage viste sig mellem dem. Ederfuglene laa i Flokke oppe i Tangen og fraadsede i Snegle og Muslinger, de hvidgrønne Hanner lyste op som Perlemor i Strandlinien. Men der — hvad er det? Et sort Hundehoved med to store spejdende Øjne viser sig lige ved Skibet; det drejer sig langsomt halvt rundt med stirrende, bange Blikke, — saa synker det langsomt, lydløst under med et eget hjælpeløst Udtryk, som man aldrig glemmer. Det var en Kobbe (Sælhund), Kysternes værste Fiskerovdyr; ogsaa efterstræbt for sit stærke Skind og sit tranfyldte Spæk.

Der er en egen Romantik over Sælen; hele dens Færd er saa ejendommelig, dens haarede Skikkelse, dens om et Landdyr mindende Hoved, dens pludselige Tilsynekomst, dens udtryksfulde, store Øjne, — alt dette har gjort Fiskerens Fantasi levende og skabt alle de underlige Historier om Havmænd og Havfruer, om Nøkker og Draug (Genganger), som boltrede sig om Strande og Skær.

INDSEJLINGEN.

Komne uden for Øerne og Skærene havde vi et aabent Fjordstykke at sejle over. Her kom *Tarven* stigende op af Horisonten som en lang Taagebanke svævende over Havbrynet. Saa sænkede den sig og blev til en lang graa Skygge paa Havranden. Skyggen blev stærkere og stærkere, medens Baaden gled hen over den langsomt duvende Flade. Smaa Højder kom frem, en hvid Rand nederst — den søvadskede Strandstribe efter Høj-

vande, — en brun, snart grønplettet Kalot over. Efterhaanden som vi nærmer os, stiger Øgruppen frem som et sammenhængende Land, og vi spejder og spejder efter det Indløb, som vi ved, der skal være; men det kan ikke ses, før vi er lige ved det.

Nu hører vi Suset af Bølgedraget; det stiger og falder. Det er ikke som en Fos, men som en uendelig Række af dybe, halvt undertrykte, skælvende Suk, og ind imellem kommer Fugleskriget, hvinende, arrigt, — Havmaager, Graamaager og Terner farer op i store Hobe og vælter om hinanden i meningsløs Hvirvlen. Langs Stranden ligger Flokke af Ederfuglehunner og -hanner, duver op og ned, myldrer om hinanden, staar paa Hovedet, snadrer og kives; men Strandskaden paa de lange røde Ben ser ud, som om den var indvandret og fremmed. Den gaar sine egne Veje oppe paa Stranden.

Idet vi kommer helt op under den ydre nøgne Strandlinie af Fjeld og Forstrand, aabner der sig pludselig en Vig; vi glider ind mellem to Næs og opdager snart, at det smule Vand, vi her kommer ind i, er lange, bugtede Sunde mellem talrige Øer. Sundet lukker sig snart bag os og aabner sig foran, grener sig ud, danner lave, hvide, sandfyldte Bugter, fører os ind i en Labyrint, lige saa indviklet som den i Søen Møris.

Der skal være 365 Øer og Skær i Tarven, siges der i Folkemunde. Det vil sige, der er saa mange, saa ingen har Tal paa dem. »Nu ser vi »Løipa«,« siger en af Rorskarlene. Et langt, bredt Sund aabner sig til begge Sider, dannende et langt, svagt buet, aabent Sejlløb. »Her fo'r Nordfareren bestandig før«. »Hvorfor ikke nu?« »Nej, nu er det blevet for grundt«.

Ogsaa Geologerne mener, at Landet har hævet sig her Nord paa. Og mange Ting tyder derpaa.

UDGANGSFAARET.

Uden for »Løipa« ligger en Række af lave, knoldede Øer, større og mindre; Holme og Skær og Smaaskær imellem og paa begge Sider. Det er i Begyndelsen af Maj, men Græsset begynder allerede at grønnes i Lavningerne mellem Knoldene. Vi hører Faarebræg, og naar vi ser os om, finder vi Faar gaaende paa alle Øer. Paa nogle Øer er der mange, paa

andre kun en to-tre Stykker, efter som Øerne kan føde. »Men Vand?« spørger jeg. »Der er jo intet Vand paa disse tørre Øer?« »Faarene behøver ikke mere Vand, end de faar i Duggen og hver Gang, det regner«, svarer Rorskarlen. Dette hører jeg bekræftet af Gaardfolkene og har senere set det samme andre Steder: paa Øerne i Kristianiafjorden, paa Brakmarkerne (»Træet«), i Romeriksbygderne; — baade Heste og Faar klarer sig uden Kilder og Bække, naar de gaar paa Græs; de er lige raske og trivelige for det.

I den haardeste Vintertid gaar der ingen Faar her paa Smaaøerne; om Efteraaret bliver de taget ind og slippes sammen med den store Flok inde paa »*Husøina*«, den store Ø, hvor Gaarden ligger, — det egentlige Tarven.

Et Par store Øer, vi ror forbi, vækker vor Opmærksomhed derved, at Græspartierne er større og Græsset grønnere. Der er ogsaa højere Hegn og derfor mere Læ for Storm og Regn. Men der ses ingen Faar. »Det er Vædderøerne«, siger Rorskarlen. »Der skal Vædderne slippes hen, naar Faarene er samlet«. »Naar Faarene er samlet? Hvad er det?« »Aa, de skal vel rives engang herude ogsaa«, lyder Svaret. Men det gør mig lige klog; for jeg tør ikke røbe min Uvidenhed i disse tilsyneladende selvsagte Ting. Først senere faar jeg lidt efter lidt Rede paa, at Faaret her holdes som »Udganger«, det vil sige, det gaar ude hele Aaret, er halvvildt og maa omtrent skøtte sig selv, baade Sommer og Vinter. Hvert Aar ved St. Hans-tid eller lidt før samles de sammen og drives da ud paa et Næs, hvor man ringer dem ind ved Hjælp af et langt Vod. Dette er fæstet til Korn-stave med en 3—4 Meters Mellemrum. Saa en Mand ved hver Stav; og ude paa Næsset omringes Flokken med Voddet. En Del skræmmes i Søen; men disse jages i Land igen af Hunde. Til sidst rækker Voddet helt rundt om Flokken, som nu er indelukket af et Gærde, den ikke kan komme over.

Nu tages Faarene ud eet for eet, klippes og sorteres. »Klippes« kaldes her »rives«, fordi den gamle Fremgangsmaade var at vente med »Sam-lingen«, til hele Uldpelsen sad saa løs, at man kunde rive den helt og holdent af.

Ikke alle Faar fælder samtidig. De ældre og de triveligste fælder først, yngre og magre sidst. Det gik ikke an at vente, til de sidste blev færdige. Derfor blev der ogsaa ved den gamle Rivning mangen en blodig Faarekrop.

Ved Klipningen maa det paases, at Pelsen bliver hel, udelt. Den maa hænge sammen fra Hoved til Hale. Hver Pels skal tørres, og naar den er tør, bliver den rullet sammen til et Nøgle. Disse Nøgler pakkes i Sække og sendes til Uldhandleren. Først paa Uldvarefabrikken bliver Sækkene aabnede, de enkelte Pelse bredt ud paa store Borde, hvor Uldens Sortering foregaar.

Kun hvor der klippes een Gang om Aaret, lader denne Fremgangsmaade sig gennemføre. Klippes der to eller tre Gange — hvilke altid er Tilfældet paa Østlandet og i de indre Fjordbygder —, saa vil Pelsen ikke hænge sammen. Uldens Sortering maa da foregaa under Klipningen, — bliver da foretaget af ukyndige Folk og bliver aldrig saa fuldkommen, som naar den kan foregaa paa de hele og uberørte Pelse.

Faarene bliver med det samme ogsaa *sorterede. Vædderne* bliver taget fra. De to Forlemmer og det ene Baglem er bundet sammen med brede Bastbaand. Saa bliver de baaret ned i Baade og bragt ud paa Vædderøerne. Der bliver de gaaende, til Parringstiden kommer.

I Almindelighed samles Vædderne paa Vædderøerne Lillejuleaften, omringes og fanges. Saa føres de bedste i Land og slippes til Faarene. De unge bliver tilbage paa den bedste og luneste af Vædderøerne, til Parringstiden er ovre. I Slutningen af Januar bringes ogsaa de i Land for sammen med den store Flok at komme under det daglige Tilsyn, som altid tiltrænges om Vinteren.

Lammene ses ogsaa efter. De daarlige kastreres, og Vanskabninger slagtes. Derpaa bliver hele Faareflokken sluppet løs og delt i mindre Flokke, som sendes til forskellige Dele af Havnegangen.

Ogsaa om *Efteraaret* maa Faarene samles. Da skal *Slagtefaaret* tages ud og Lammene skilles fra. Hunlammene holdes nemlig den første Vinter for sig selv i de luneste og bedste Dele af Havnegangene. Her sætter man

i den senere Tid »*Fodringshuse*« paa bekvemme Steder, hvor der kan gives Tilskud af Hø eller Havre, og hvor tillige Lammeflokken kan søge Ly i haardt Vejr, og naar Jorderne ligger snedækket.

Vædderlammene bringes ud paa Vædderøerne. Ofte har de ogsaa en Ø for sig selv.

GAARDEN.

Men vi maa huske, at vi endnu er i Baaden. Vi kommer ind i »Havnen«. Der er et Par Nøst (Baadehuse) med tilhørende *Baatstøer*. Her lægger vi til. En Baatstø er en ryddet Plads i Forstranden, $1^1/_2$ à 3 Meter bred, paa begge Sider begrænset af Stenmure. Tværs over og ind under Murene ligger runde Stokke i en Meters Afstand fra hverandre. Her trækkes Baadene op. Baatstøen ligger lige ud for Nøstet hvor de Baade, som ikke netop er i Brug, tillige med Sejl, Master, Ror, Aarer, Tovværk, Fiskegarn, Baadsankre og andre Sager opbevares.

Vi gaar op mod Gaarden. Den ligger en Kilometers Vej inde paa Øen. Øen er temmelig ujævn, smaa, runde Aase ligger spredt i Rækker, skraa paa den ene, bratte paa den anden Side, — Flisbergformationens ydre Kendemærke; — ingen af dem var over 50—60 Meter høj, Toppene afrundede, dækkede med Lyng og Enebærtræer; Siderne og Dalbundene med rig Græsvækst.

Vi gaar hen ad et langt, smalt Dalføre mellem to saadanne Aasrækker. Stigningen er ubetydelig; Dalbunden ganske flad. Fyldstoffet er temmelig fint, lerblandet Sand. Dalbunden opad er græsbevokset, ryddet og for det meste dyrket; der har været Ager, som nu er lagt om igen til Græs. Græsset begynder netop at spire, det er frodigt og stærkt vaargrønt. Vejen ligger paa den ene Side, langs den anden gaar en aaben Grøft. I Bunden af denne ser man et blaat, lerblandet Grus; i Grøfternes Sider flere Steder Striber af Muslingerester. Vi vandrer paa en gammel, flad Søbund. Jordsmonnet ligger paa en *Mergelgrund;* det er frugtbart og givtigt.

En Ting falder os i Øjnene: ingen *Gærder* ses noget Sted.

Dalen svinger, større Vidder aabner sig, — en Slette, hvorfra to Sidedale løber ud; en mod Nord, som snart lukkes af de samme lave Aase, og en mod Øst, som langsomt stiger, indtil den langt borte ses som en ret Linie mod Horisonten, lave runde Høje paa begge Sider. Store muldsorte *Agre* tegner her deres skarpe Linier mod de grønne Sletter.

Foraarsarbejdet er i fuld Gang, der saaes og der harves. Vi lægger Mærke til et Par Okser for en Harve og hører, at *Gjeldoksen* tidligere var

Fig. 309. Høet spredes.

almindelig brugt baade til Gaardkørsel og Skovkørsel. Jeg mindedes da ogsaa, hvorledes jeg for en Del Aar siden havde set lange Rækker af Kværnstenslæs fra Selbu, trukket af Okser, paa Vej ind til Trondhjem. Men snart bliver vel Køreoksen ogsaa over Trøndelagen en »saga blott«, hvilket maaske, naar alt kommer til alt, ikke er nogen økonomisk Fordel. Oksen er billig at fodre, stærk og udholdende. I Moser, Snedriver og paa daarlige Veje er den — hvad man ikke skulde tro — lettere at drive frem, mere smidig og holder sig bedre oppe end Hesten. En *Østgøte*, som jeg traf paa Elverum Hestemarked, og som havde hørt os rose vor Hest for

dens Udholdenhed og lette Bevægelser, sagde da ogsaa: »Men til Skovbrug lader den sig da vel slet ikke anvende, tror jeg. Der maa vel I — ligesom vi — ty til Okserne«.

Til venstre ligger *Husene*, lige under Fjeldhamrene, godt i Ly for Nordvesten, som her kan tage haardere, end nogen Landkrabbe har Forstand paa; saa man næppe kan holde sig paa Benene, — saa det er umuligt at komme over blot det smuleste Vand i Baad, og saa at Faareflokken driver som hvide Snefnug ned over Højene, dersom de søger ud fra det Læ, de kan finde under Fjeldhamrene.

Der er bart omkring Husene, ikke et eneste Træ bringer Afveksling, — og der findes da heller ikke en eneste Busk andet end Enebærkrat og Pilekrat over hele Øgruppen.

Et langt, graat *Beboelseshus*, en lige saa graa *Udhusbygning* med graastensmuret Kostald med Lade ovenpaa, i Vinkel med denne Staldladen, midt for denne et Oplagshus for Madvarer, indrammer et stort firkantet Gaardsrum. Alle Husene er tækkede med Tørv.

Gaarden gør et lunt Indtryk, og man ser, det er en *Storgaard*. Men den lave Hovedbygning og de lavbevoksede graa Vægge — saadan som de bliver ude ved Kysten, naar de ikke males — giver et trist og ugæstfrit Udseende. Tørverøgens sure Em slaar i det samme imod os og bidrager ikke til at gøre Indtrykket bedre.

Bag Udhusene danner to Stenmure en bred *Kvæggaard*, som fører op til en Kløft mellem to Høje. Ellers ser man ikke Spor af Gærder. Der maa være store Flader og prægtige Græsstrækninger ind over Øen, naar saa mange Maal dyrket Land med kostbare Avlinger kan ligge uden Hegn og Gærde, her hvor der holdes en saa stor Kvægbesætning. Vi hørte, der var over 40 Storkvæg og 300 vinterfodrede Faar, 2 Heste og 2 Trækokser.

Idet vi kommer ind paa Gaardspladsen, mødes vi af to temmelig store, laadne Køtere. De ser ud til at være en Blanding af vild Hund og skotsk Faarehund; det er Ask og Embla — Gaardens Faarehunde. De bruges til at værne Indmarken, til at drive Faareflokkene og til at hjælpe med til at samle og sanke.

Manden paa Gaarden kommer ud og snakker til Hundene, saa vi kommer forbi og gaar ind. Den lange *Hovedbygning* viser sig at være sat op i to Dele, ligesom saa mange andre Hovedbygninger rundt om i Norges Land.

Den gamle Del bestaar af den store *Arbejdsstue*, som samtidig er Køkken og Dagligstue, med faste lange Bænke langs med Væggene, langt Bord og Ildsted; Skab og Senge langs med Væggene, Skab i Højsædet og fire Glas (Vinduer) paa to Vægge. Den er lys og renlig, hvidt Sand strøet paa Gulvet, det lange Bord hvidskuret. Ved Siden af ligger en Svalegang og et lille Kammer. Ildstedet staar ind mod Væggen, den har Dør til en Bilæggerovn, Tørveovn, som staar i det lille Kammer, er aabent helt til Mønningen og forsynet med Røghul, som imidlertid nu er lavet om til et Tagvindue. Stangen til Røghullet er borte. Stuen er noget langagtig; den ydre Trediedel midt for Ildstedet er forsynet med et aabent Loft, som har Rækværk, og hvortil man kommer op ved Hjælp af en løs Stige. Paa Loftet er der flere Senge. Paa Højsædeskabets ene Side er der en lille Boghylde, paa den anden Side en Række Nøgler, og oven for den en Række med en Del Værktøj. Over det lange Bord mellem Vinduerne er der en anden Række, hvori en halv Snes Træskeer og Hornskeer.

Ude i det lille Kammer er der en bedre udstyret Seng, nogle gamle Møbler, som maa være flyttet ud fra Østraat, og paa Væggen hænger flere Bøsser, Haglpunge, Krudthorn, en Kugleform, Oddersakse m. m. Kammeret er øjensynlig baade Rustkammer og Stadsværelse.

Svalen laa før i Bygningens Ende; ved Tilbygningen er den nu kommet paa Midten. Midt for Indgangen til Dagligstuen ligger Indgangen til de to tilbyggede Stuer, som er indrettet til Gæsteværelser og for Husbondsfolket paa Østraat, naar de er herude.

Tarven hører nemlig til *Østraat* Gods. Hovedgaarden paa Husøen styres af Mand og Kone fra Ørlandet. Der er for Resten flere større og mindre Husmandspladser paa Livstid. De betaler deres Afgift med faste Arbejdsdage i Høsttiderne. Nogle af dem driver for Resten Søbrug. En af dem ejer Skib og driver Nordlandsfiskeri. Nu er han netop kommet

hjem med en Ladning Klipfisk, som ligger ude over alle Bjærge omkring hans Plads for at tørres.

UDHUS, KOSTALD OG GAMMELOST.

Efter at vi havde faaet Mad og Kaffe, fulgte Manden os ud; vi skulde se os om. — Nu er vel meget anderledes. For Tarven er senere solgt og delt i to Gaarde. Men dengang var Udhusene indrettet paa gammeldags Maade. Der var *Kornlade* med Tærskelade og Underlade. Den sidste brugtes til det utærskede Korn og dettes Rensning. Paa begge Sider af disse Rum laa *Kornbunkerne* med Svalegange udenfor. Laden er bygget af Fyrretømmer, Svalerne af Bindingsværk. Kørebroen førte ind paa Tærskeladen i anden Etage.

Ved Siden af og i Vinkel med Laden laa *Stald* med Staldloft og Kostald med Loft. Lofterne brugtes til Opbevaring af Hø og Halm. Begge Lofter var delt i to Dele, adskilt ved Kørebroen. Mellem Stalden og Kornladen laa *Tørvehuset* og Brændeskuret; for lidt *Brænde* maatte de jo have; men det var dyrt, da det for det meste maatte hentes fra Fastlandet.

En Del *Drivtømmer* kom jo altid drivende, og et og andet Forlis paa Skærene paa Vestsiden kunde fylde Brændeskuret for en Tid; — men ellers var Brænde og Træfang sjældne Sager.

Kostalden var muret og havde kun lidt Lys, men var ellers tør og varm. Køerne var allerede slupne ud paa Græs, saa dem fik vi først at se ude paa Marken. I Kostalden blev vi opmærksomme paa en lang Række af Sildetønder. Vi tænkte: de bruger Kostalden til Opbevaringssted for Sild; men nej, det var noget ganske andet. I hver Tønde laa tre à fire Gammeloste, omviklet med Halm og med Laaget over for at gære. Halmen holdtes fugtig, og Konen paastod, at man paa den Maade fik den hurtigste Gæring og den bedste Gammelost. —

Ja, god Gammelost havde hun ogsaa; men appetitlig var den jo ikke.

Paa Vestlandets Sætere har jeg set Gammelost, indhyllet i Lærred, i Halmen ved Sengebenene, og jeg har hørt fortælle, at man om Efteraaret sætter dem ned i Jordgrave, for at den skal gære fra sig, da den først bliver hentet ud paa Vinteren eller Foraaret.

Naturligvis er det i den sidste Tid blevet mindre almindeligt med disse mindre appetitlige Fremgangsmaader. God Gammelost er imidlertid ogsaa bleven sjældnere; — vi maa haabe, at det ikke kommer af, at Renligheden er bleven større. Men en stor Fordel vilde det være for Tilvirkningen af denne nationale Ostesort, om den nye Fremgangsmaade for at frembringe hurtigere og stærkere Gæring ved Ostens *Infektion* ved *Gærbakterier* vilde vise sig praktisk.

ØSTRAAT.

Østraat Gods var samlet navnlig af Fru Inger til Østraat og hendes Svigersøn, Kansleren Jens Bjelke, i Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Det underliggende Fæstegods laa ikke alene paa Ørlandet og i Bjugn, men ogsaa i Bygderne ind over Trondhjemsfjorden, i Nordmøre og Søndermøre, ja selv ned over Østlandet og omkring Kristianiafjorden. Godset splittedes imidlertid som det meste andet Proprietærgods i Norge fra Slutningen af det 17. Aarhundrede, saa der var ikke stort igen af Fæstegods i Midten af det 19. Aarhundrede, da *Holtermann*-Familien ejede Østraat. Nogle Fæstebrug og Parceller var dog endnu ikke solgte, deriblandt Tarven, og selve Hovedgaarden var endnu en statelig Herregaard med stort underliggende Areal. Da Nedskriveren heraf maalte Gaarden i 1870, havde den endnu omkring 2000 Tdr. Land, hvoraf over 100 Tdr. dyrket Mark og 750 Tdr. Skov, og den fødte 60—70 Malkekøer foruden Ungkvæg. Med sin smukke Fyrreskov — hvor iblandt andet sjældent ogsaa findes Norges nordligste Eg —, med sine store Sletter af Agre og Enge, med sin gamle hundredaarige Have, Alleen ned til den store Brygge, Laksevagthuset ude paa Næsset ved Siden af og sidst, men ikke mindst, med sin gamle, over 250 Aar gamle *Stenborg* med Kirke, Taarn og Fængsel, med Borggaard, Stegers og Vagthus over den murede Indkørsel, som lukkedes af en svær Jernport, var Østraat dengang — og er endnu — en af Norges mærkeligste Ejendomme.

Fra gammel Tid havde den — som alt Adelsgods — haft mange *Særrettigheder* og Privilegier, og gennem lange Tider havde Østraat været et Centrum for Landbruget i det trondhjemske.

Her fandtes engang en ejendommelig Kreaturart, rimeligvis indført fra *Flandern*. Den var ensfarvet eller tildels broget brunrød med smaa sammenbøjede Horn. Dyrene var ret store paa omkring $10^1/_2$ Kvarter og flinke Malkedyr. Ungkvæget blev for største Delen opdrættet paa Tarven, baade Vinter og Sommer. Og paa de gode Græsgange der og ved den ret rigelige Høfodring blev de store og kraftige. Paa Østraat var der allerede i 60-erne *Mejeri*, oprettet af den daværende Ejer *Gravrok* ved Hjælp af en af de Schweizere, som »Selskabet for Norges Vel« indkaldte til Norge.

Fig. 310. Fjordheste paa Græs.

Men den samme Gravrok viste ogsaa en — hos os for Resten ret almindelig — Vandalisme lige over for Minder fra Fædrene, idet han tog det gamle, af Bjelkerne benyttede Gravsted ved Siden af Kirken til *Malkerum*.

Et Privilegium, som Gaarden Østraats Ejere havde haft siden Midten af det 18. Aarhundrede, var Eneretten til Fabrikation og Salg af *Uldvarer* i Trondhjems Stift. Denne Ret kom de vel ikke til at gøre nogen industriel Brug af, men den gav Anledning til, at de lagde sig efter en forbedret *Faarerace*, hvoraf Levningerne endnu i 70-erne dannede Besætningen paa Tarven. Formentlig var den dannet ved Krydsning med *Merinos* fra Spanien; men nu ligner den kun Merinos i Uldens Finhed og Tæthed, i

Vædderens smukke Horn, en større eller mindre Uldtot i Panden og mere eller mindre uldne Ben.

Det var en ret stor, stærk og bredbygget Faareart, og om den var blevet taget Vare paa den, vilde den have haft stor Værdi for de nordlige Landsdele som Grundlag for Faareholdet.

Tarven var altsaa endnu i 70-erne Fæstegods til Østraat, men anvendtes som Parceller.

Sagnet fortæller, at Tarvens Øgruppe først blev beboet af et Par unge Folk, som flygtede derud. Det var Datteren paa Østraat, som havde forelsket sig i Tjenestedrengen og sammen med ham gemte sig ude i en Hule paa Gaarden *Tøndel.* Men da de blev opdaget her, flygtede de ud til Tarven. Her havde de deres bedste Beskyttelse i Folks Tro paa, at Øerne var beboet af Trolde, hvoraf *Guri Kunnan* var den fornemste. Om hende gaar der mange Sagn den Dag i Dag. Hendes Baadhavn paavises endnu; det er en kraterformet, næsten lukket Bugt med stejle Bredder og kun en eneste Landingsplads. Man kan godt sejle og ro forbi uden at lægge Mærke til den, naar man ikke kender det trange og godt skjulte Indløb.

ÆG- OG DUNFANGSTSTED PAA TARVEN.

Efter gammel norsk Lov kan Øer, Holme, Skær og Sunde »fredlyses«. Derved bliver Fangsten ikke alene sikret Lovens Beskyttelse mod anden Mands Jagt, men det bliver ikke tilladt at lande der i Fredningstiden, og heller ikke nogen Sinde at løsne Skud der.

Langs Norges Kyst er der mange saadanne Æg- og Dunfangststeder eller Sælfangststeder. Oftest er der baade Æg-, Dun- og Sælfangststed samtidig, og saaledes er det paa Tarven.

En Masse Fugle ruger paa alle Øerne. Paa de yderste Skær ruger *Aalekragen;* indenfor paa de mindre Øer ruger *Terner* og *Strandskader* og enkelte *Maager;* men den største Del af Maagerne ruger inde paa Moserne paa de større Øer, og her ligger Rederne paa Tuerne saa tæt, at det er vanskeligt at gaa uden at træde paa dem; og naar man nærmer sig en Mose, flyver hele Sværmen op, saa det bliver som en hvid Sky, som helt

kan fordunkle Solen. Inde paa de større Øer, hvor der er Enebær og Vidjepile og Lyng, ruger mange Slags *Ænder*, *Ringgæs* og *Graagæs*, men fremfor alt *Ederfuglen*.

Graagaasen findes i store Mængder, og er et rigtigt Skadedyr baade Foraar og Efteraar. At den græsser paa Nygræsset om Foraaret og paa Eftergræsset om Efteraaret, kunde ikke gøre saa meget; men den er slem til at plukke *Saakornet* op om Foraaret, og den tager ogsaa den unge Grøde, naar den kommer op. Ved Midsommertid drager den til Havs, naar Ungerne bliver store nok; men naar *Havren* bliver moden, kommer ogsaa Graagaasen; og et halvt Hundrede Graagæs river snart en Havreager af; de nedtramper og spilder mere, end de æder op. Naar de er ved Arbejdet, staar Havrespirene som en Sky rundt om dem; for hvert Korn, de faar i Munden, kaster de ti ud over Ageren, og naar de er færdige, ser det ud som en Grisesti. De er nattevaagne som ingen andre, og Aften og Morgen gaar de paa Vagt langs Aasryggene, saa man kun ser de lange Halse og Hoveder over Bakkekammen mod Horisonten.

Man sætter Stenhytter rundt om Agrene for at ligge paa Lur efter dem med Bøssen. Og Gaasesteg er jo ikke til at foragte, undtagen lige naar Gæssene kommer ind fra de yderste Skær om Efteraaret; da er de trannede og seje.

Ederfuglen holder til i alle Sunde baade Vinter, Foraar og Efteraar. Men Hannen drager til Havs, saa snart Hunnen har lagt sig paa Reden; da river han sig løs og lever et Ungkarleliv ude i Havskærene. Han er ikke trofast som Gasen, der altid staar paa Vagt, naar Gaasen ligger og ruger, og advarer, naar nogen nærmer sig. Ja, jeg har endog set Gasen selv flyve af Reden i Rugetiden, naar Hunnen har haft sin Fritid. Blandt Ederfuglehunnerne er der imidlertid mange Ungmøer og Pebermøer, som lever i enlig Stand, lider af ulykkelig Kærlighed og ofrer sig for andres Pleje og Vel. Disse ser man ofte holde Vagt ved Rederne og hjælpe til, naar de smaa nyklækkede skal bringes ned til Søen, mod Krage og Lækat og alle de andre Fjender.

I deres Reder efterlader baade And og Gaas og Ederfugl et tykt Lag

Dun, som de plukker af deres eget Bryst. Dunene ligger paa et Underlag af Smaakviste og lignende; men Dunlaget hænger godt sammen og lader sig let løsne fra Kvistene. *Dunindsamlingen* foregaar, saa snart Rederne er forladt, men heller ikke før. Det gælder at passe den rette Tid, saa at hverken Fuglene bliver forstyrret, eller Dunene bliver ødelagt.

Det Aar, jeg var der, samledes der noget over 3000 Reder. Samletiden var Festdage; der kom 20—30 Mennesker sammen, baade gamle og unge; de fordeltes i et passende Antal paa hver Ø efter Øens Størrelse; paa de største Øer var alle med. Samlerne ordnedes i lange Linier med 30 til 50 Meter mellem hver. Paa Kommando begyndte Eftersøgningen. Først gik man til venstre, til man mødte sin Nabo paa den Haand; saa vendte man og gik i Retning til højre, til man mødte sin anden Nabo, saa vendte man til venstre igen. Saaledes blev man ved i Siksak altid paa skraa over Fremrykningsretningen. Paa den Maade blev det hele Felt eftersøgt. Dunene samledes i Forklæder, lavet af Sække. Det gjaldt at faa Dunene saa rene som muligt; Øvelsen gjorde her meget.

Indsamlingen varede 2—3 Dage; om Aftenerne var der Beværtning og Morskab; om Dagen havde man Mad med og kogte Kaffe ude. Det nyttede ikke at samle Dun i raat Vejr.

Den indsamlede Dun blev tørret i Bagerovnen, »*kjevlet*«, som naar man bager Brød, hvorved Kviste og Græsstubbe knustes. Den kjevlede Dun blev sigtet i Sold, atter varmet, kjevlet og sigtet; under Kjevlingen blev Fjer og Affald plukket fra. Den saaledes rensede Dun købtes af Handelsmændene, der yderligere rensede og sorterede den.

Et Aars Dunavl kunde gaa op i 1000 Kroner og mere.

Ægindsamlingsstedet gav i den Tid ikke store Indtægter; men det blev heller ikke passet, som det skulde. Søfuglenes Æg er ikke saa velsmagende som Hønsefuglenes. De har en egen oliet eller sødagtig Smag, som mange ikke kan lide. Men til Husholdningsbrug, i Mad eller til Stegning, er de helt anvendelige. Og da alle Fugle lader sig »skatte«, naar det bliver gjort paa den rigtige Maade, burde ogsaa denne Indtægtskilde udnyttes.

Søfugleæggene ruges temmelig hurtig, og de ældste er allerede med Kylling, naar de sidste bliver lagt. Derfor maa man være tidlig ude med Skattekrævningen; det skal helst være det andet eller tredie Æg, man tager, og man skatter Rederne 2 à 3 Gange; men de først lagte Æg maa man lade blive liggende. De kan mærkes med en Smudsplet, hvis de ikke har et eller andet naturligt Mærke. De indsamlede Æg maa hurtigst muligt sendes paa Markedet, helst hver Dag.

SÆLFANGST.

I *Yngletiden* samler Sælerne sig paa visse gamle Ynglepladser, hvor der er smult Vand og store, flade Skær, som ligger ensomt. Saadanne Ynglepladser var der flere af mellem Tarvens mange Øer og Skær, — især paa den Side, som vendte ud mod Havet.

Hannerne kommer først for at spejde og søger da hver Morgen hen til bestemte Skær for at faa et kort lille Morgenblund. Disse Skær ligger ikke i Nærheden af Ynglestederne; de er velkendt af Jægerne, og paa et belejligt Sted er en Del store Sten lagt til Rette med Skydehuller imellem paa en naturlig Maade, saa det ikke vækker Opsigt hverken fra Sø eller Land. Ser Sælen nogen Forandring i Omgivelserne, vil den øjeblikkelig sky Stedet; og naar en Skytte har opdaget et Sælskær, maa han ikke røbe dette for Konkurrenterne. Der er gerne flere Skytter, og de er misundelige paa hverandre; thi Fortjenesten er en vis Andel i Udbyttet. Det er navnlig en Æressag at skyde den *første* Sæl hvert Aar.

Sælen maa dræbes med første Skud og øjeblikkelig. En saaret Sæl kan ikke forfølges; den dukker under og bliver borte. Den maa rammes i Hovedet, ellers faar man ikke fat i den; og da den er overmaade forsigtig, med fine Sanser og klog, maa den skydes med det samme, den kommer til Syne, saa snart man blot kan faa den paa Skud.

I Begyndelsen, naar de kommer ind fra Havet, er de fede, saa den døde Krop flyder paa Vandet; et Stykke inde i Juni Maaned bliver de magrere, saa Kroppen synker, og man kan da kun skyde dem paa lavt Vand. Kroppene tages da op med lange Stænger forsynede med Mod-

hager i Enden. Man kan derfor i den Tid ikke tage dem paa dybere Vand end 4—5 Favne; længere Stager bliver uhaandterlige.

Sælen skydes kun med Riffel, og det maa være sikre Skytter, som skal kunne fælde den, vante til at bruge Riffelen paa Søen. Søen er bevægelig, og Genskinnet skuffer; det gælder om at have Øvelse, et sikkert Øje og en rask Haand.

Sælskytterne var en indesluttet og sky Folkerace, og det var først, efter at jeg havde været heldig nok til at nedlægge Aarets første Sæl, at jeg blev indlemmet i Lavet, vandt deres Fortrolighed og blev indviet i Sæljagtens Mysterier.

En Sæl havde den Gang en Værdi af 15 à 20 Kroner. Spækket, som sad fast ved Huden, og hvoraf man kogte Tran, flaaedes af Dyret med Huden. Huden spigredes derefter op paa en Væg, hvorpaa man forsigtig skar Fedtet fra. Ogsaa den kødfulde Krop, som var nogenlunde fedtfri, blev anvendt; den saltedes og brugtes, dels grønsaltet, dels tørret, som Menneskeføde. Det smagte lidt vammelt og sødligt, men var ganske sikkert baade sundt og nærende.

Efter at have ynglet holdt Hunnerne til i Sundene i nogle Uger, til Ungerne voksede til. Vi saa dem undertiden i Flokke paa 10 à 20 Stykker ligge oppe paa Skærene og sole sig. Hannerne øverst, Hunnerne nedenfor, og Ungerne aldrig langt fra Vandskorpen. De kunde hverken gaa eller kravle, men var øvede Mavedansere. De slog Hovedet og Baglufferne i Vejret, sprællede og trillede om hverandre paa de mest uregelmæssige Maader, naar de blev skræmte. Deres trillende runde, bløde og elastiske, men dog stive og klodsede, skinnende og blinkende Kroppe, som myldrede om hverandre og mellem hverandre i de forskelligste Stillinger, mindede om Sild i et Vod eller om Kufferter, som tumler ned over den brede Landgang fra en Amerikadamper, — var et komisk og højst ejendommeligt Skue.

En enkelt Gang, da jeg laa paa Lur efter en Stokandehan, fik jeg Øje paa en Flok Sæler ude i Sundet. Det var blikstille, og Solen var ved at gaa ned. Flokken kom jagende langs Sundet og stævnede lige mod den Vig, som

laa neden under mit Skjulested. Længst borte saa det ud som en Sildestime, nærmere viste det sig at være større Dyr. For det meste var Hovederne oppe over Vandfladen, de saa sig om efter hverandre, kappedes, jagede hverandre; der stod Sus som af en rask roet Baad om dem. Kommet ind i Vigen, lige under mig, standsede hele Følget og begyndte en voldsom Leg; de stod ret op og ned i Vandet, gabede og hvæsede mod hverandre som legende Hunde, dukkede under, jagende hverandre, kom med eet sættende op fra Dybet, sprang en hel Alen op fra Vandfladen, plaskede ned igen i Vandet, saa Skumsprøjtet stod om dem. Snart saas den sølvskinnende Bug, snart den graaspraglede Ryg; snart de runde, sorte Hundehoveder med de store, straalende Øjne, snart kun de to Bagluffer som et Vifteblink over Vandfladen. Mødrene kom op, holdende deres smaa paa Brystet mellem Forlufferne, kastede dem op i Vejret; naar de kom ned igen, forfulgte de dem eller lod sig forfølge af dem.

Med eet var det hele borte som ved et Trylleslag; kun en Masse Bobler viste, hvor de forsvandt. Det var Andehannen, som skræmmede dem ved pludselig at flyve op med et Skrig. Et Par Minutter efter viste sig en lang Række sorte Kugler, som den nedgaaende Sol bragte til at skinne i Guld, saa det saa ud som sorthaarede Havmandshoveder med Guldkroner paa. Men langsomt sank den ene Krone efter den anden ned i Havet, og alt blev stille. Kun den døende Sols sidste Straaler glitrede i Havsundets langsomt duvende Dønninger.

LAKS OG ØSTERS.

Overalt i Sundene fandtes i det hvide Sand store Østers, — enkelte genlevende Veteraner efter et tidligere talrigt Samfund. Disse talrige, sandfyldte Sunde med vekslende Dybde, den svære Flod og Ebbe, de stadige Havstrømme, enten ind eller ud, og med det norske Havs myldrende Liv af de smaa Dyr, som er Østersens Føde, — skulde synes at være skabt for Østersavl.

Det var ogsaa den daværende Bobestyrers, Sagfører Schultz' Mening, hver Gang vi havde haft Østerssmovs paa hans originale, selvopfundne

Maade. Ved Ebbe klædte vi os af, men trak Jakken paa. I Jakkens Lommer havde vi Kiks med Smør paa, en halv Flaske Sherry, to Bægre, en Hammer og en Østerskniv. I Haanden hver sin Østersskraber med langt Skaft. Østersen var ikke let at finde; men Sagføreren kendte visse Findesteder. Saa fandt en af os 2—3 store Boller, — det var som 2—3 almindelige Østers; saa blev de slaaet op og fortæret paa Stedet, og Sagføreren sagde: »Aa, hvilken Herlighed!« Saa skaalede vi og smovsede, og friskere Østers har jeg aldrig spist.

Men for hver Gang glemte han det, og der blev aldrig gjort noget til Fremme for Østersavlen.

Laks var der ogsaa meget af i Sundene og rundt om Øgruppen i den Tid, Laksen drog ind over Fjordene og stævnede mod Floderne for at lege. Dengang var der intet Laksebrug derude, men nu er der Bugtgarn rundt om, og der fanges Laks for flere Hundrede Kroner om Aaret.

Ogsaa *Helleflynder* var der, og ude paa Dybet *Torsk* og *Kuller*. Paa Dybet holdt Troldfisken *Uer* til, og ud paa Sommeren gled det ene Baadelag efter det andet forbi paa sin Leden efter *Sild*.

Paa Tarven — som langs hele Norges Kyst — er der mange Velstandskilder. Klimaet er gunstigt, — mildt og fugtigt, Jorden frugtbar, store Vidder giver Græs, Tangen paa Stranden giver Kvægfoder for Vinteren og Drivtangen Gødning — eller kan brændes til den kostbare Tangaske, hvoraf Apotekerne faar Jod og Brom; — Græs og Rodvækster giver større Udbytte her end nogensteds i Verden; Korn trives godt og giver stort Udbytte af baade Halm og Korn, om end Kvaliteten undertiden kunde blive mindre god; — Jorden kan bearbejdes næsten hele Aaret rundt — og ligger der og venter, til der kommer en ledig Stund. Og Havet lægger sin Rigdom ind til Kysten og op mellem Øer og Sunde. Et Maal Kogefisk regnes ikke for noget, — det tager man ikke Betaling for. Men de store Lykkekast, som kan gøres af og til i Sildestæng og Torskefiskeri. avler ikke blot Taknemmelighed og Glæde, men ogsaa Uro og Krav; Fugle-

flokkene farer ud og ind, kommer og drager med Skrig og Støj; Sæl og Sild, Marsvin og Hval dukker op og forsvinder som Eventyr; Skibe med Damp og Sejl raaber om fjerne Lande.

Underligt nok vader man i Guld og Eventyr, og dog drager Syn og Længsel ud over Hav, — ind over Fjord langt, langt bort. Først *eget Syn* lærte, at *bedre Land* og *rigere Land* fandtes ikke, hverken langt borte eller nærved.

NORGES OVERFLADE.

AF AMUND HELLAND.

I Norge er der ikke saa meget fladt Land; oftest er der Fjelde, Dale og Fjorde; der er mange Øer langs Kysten, og over Landet ligger der spredt talrige Søer; Floderne gaar ofte skummende, og paa sine Steder, hvor Landet er højt, er der evig Sne og Isbræer.

Alt dette er ikke kommet i Stand paa een Gang, og ej heller er der her vild Uorden; der er en Del almindelige Regler for Dalenes Retning, for Fjeldenes Fordeling og Højder, for Fjordenes Form og Dybde.

Alting har sine Aarsager; noget mener vi at forstaa, og meget er der tilbage at udgrunde. Det er med det hele Land og med det enkelte Fjeld som med andre faste Ting; der er et Stof, hvoraf de bestaar, og saa har de faaet deres Form paa forskellig Maade. Stoffet i en Aare for Eksempel er Træ, og saa er den senere formet saadan, som den er. En Stenhugger eller Billedhugger maa først have Stenen eller Marmorblokken, og saa tildanner de deres Stof senere, enten det er til en Brosten eller til en Billedstøtte.

Saaledes maa vi ogsaa se paa Landet; Stoffet er forskellige Stenarter eller forskellig Klæbersten, og dette har senere faaet sin Form. Men der er den store Forskel, at i de Eksempler, som her er brugt, Aaren og Billedstøtten, der er det Mennesket, som har taget eller skaffet sig Stoffet og givet det Form, medens Landet er kommet i Stand paa den Maade, at Naturens Kræfter har bygget Landet op af Stoffet, Klæberstenen, og saa

har andre Naturens Kræfter tildannet det paa forskellig Maade med mangfoldige Former, saaledes som vi ser det nu.

Der er ogsaa den store Forskel, at medens Mennesket kun har en forholdsvis kort Tid til at hente sit Stof og til at forme det, saa har Naturens Kræfter Tid, og de har haft lang Tid til at gøre deres Værk i Stand, og vi maa ikke maale deres Tid og deres Arbejde med smaa Maal. Og de

Fig. 311. Fra Store Jægervasstind i Lyngen i Tromsø Amt.

arbejder fremdeles, bygger og former. Al den Sten, Sand og Slam, som Floderne slæber med sig, er taget fra det faste Land, og Floderne fører det alt sammen ud i Havet, og lægger det op der som Grus eller som Lerbakker eller Sandbanker, der er Stof til nyt Land. Vulkanerne udspyr Lava, som er smeltet Sten, og dækker til med Aske eller Stenstøv, som de blæser ud. Vinden driver fra Stranden Sand op til store Sanddynger, som kaldes Sandbanker eller Klitter; alt dette er Stof til nyt Land. Men saa arbejder Naturens Kræfter ogsaa paa at give det gamle Land ny Form:

Floderne graver sig dybere ned (Fig. 312), Frost og Vand sprænger det højtliggende Land i Stykker, saa Toppene ofte kun er vældige Stenhobe, og Stenskredene gaar paa de bratte Sider (Fig. 313); Havet nedbryder Kysten, og Bræer skurer Fjeldet, saa Bækken kommer grumset ud under Bræen. Alt dette, kan der siges, er sandt nok, men det er kun lidt, naar vi ser paa de høje Fjeldsider og de dybe Dale og tænker paa, hvor haard og fast den meste Sten er; det faste Land med de høje Fjelde kan dog ikke være bygget op og formet saadan, som her er sagt; dertil er det Værk for stort, og det Arbejde, som er nævnt, synes ubetydeligt.

Fig. 312. Slettafoss i Romsdalen. Floden har udgravet sit Leje til en dyb Kløft.

Her er først at erindre, som der før er sagt, at Naturens Kræfter har lang Tid, og lidt Arbejde hver Dag bliver meget i en Tid, som er saa lang, at vi ikke kan maale den, og Norge er et meget gammelt Land. Dernæst er det vel saaledes, at der har været Tider, før Mennesket kom til, i hvilke Naturens Kræfter har raset voldsommere end ellers. De underjordiske Kræfter, som vi tydelig mærker ved de vulkanske Udbrud, men som vi ikke kan undersøge i Dybet, har sikkert været voldsommere til sine Tider, ogsaa i de Lande, som nu ikke hjemsøges hverken af Lava, som flyder over Jorderne, eller af Askeregn, som begraver Byer. Ogsaa i vort

faste Land har voldsomme Kræfter af vulkansk Art raset, men det ligger saa langt tilbage, at de Kræfter, som former, for længe siden har givet Landet en ny Overflade.

At Dele af Norge er bygget op paa den Maade, at Slam og Ler har ophobet sig paa Havets Bund og er blevet til Skalbjærg og Sandsten, som er hævet op paa det tørre, det er ogsaa sikkert nok og kan ses

Fig. 313. Klippeblok, som er faldet ned mellem Horgheim og Fladmark i Romsdalen.

af de Muslinger og Skaller af Sødyr, som ofte træffes dybt inde i Fjeldet, i Gruber og i Stenbrud; den Kalksten, hvoraf der brændes Kalk i Sandviken ved Kristiania, bestaar af Skaller af Sødyr, saaledes som det i enkelte Lag tydelig kan ses; Stenen er undertiden ikke andet end Skal ved Skal. Saadanne forstenede Sødyr kendes fra mange forskellige svundne Tidsrum (Fig. 314), og ligesom de findes dybt inde i Gruber, kan de ogsaa hugges ud i somme Lag højt oppe i Alperne.

Fig. 314 Sandsten med Muslinger fra Andøen. (Universitetet.)

Mange Steder, hvor der før var Land, er der blevet Hav og ofte Land igen.

At der er blevet Land der, hvor der før var Hav, ser vi hos os paa de Steder, hvor Sand af Musling, Sømuslingsand, ligger som Jordsmon

under det dyrkede Land; og Ler med Sømusling kan findes højere op, end Mjøsen nu ligger, og mange Steder, især i det nordlige Norge, kan vi følge Linier i Fjeldet som Strandlinier (Fig. 315), den gamle Havstrand, kilometerlange Strækninger i Sunde og Fjorde, ja, somme Steder sidder endnu Sødyrene fastvokset paa Fjeldet i lang Afstand fra Havet. De Stenkul, som brændes overalt i Verden, er Rester af en Urverdens Skove: Blade

Fig. 315. Strandlinie i fast Fjeld ved Havnøen, Tjøtta, Nordland. (I. Rekstad.)

og Stammer af Træer er ofte tydelig at se i Stenkulgruberne; her har i svunden Tid været Land, men saa ligger der ofte over de Lag, hvori Stenkullene brydes, andre Lag med Rester af Sødyr, saa her har først været Land, da Stenkultræerne voksede, og saa Hav, da Sødyrene begravedes, og nu er der atter Land.

Alt dette maa fortælles, for at vi ikke skal se paa Landet som noget uforanderligt, der altid har været saadan, som det nu er, og altid vil blive omtrent ens. Tværtimod er der Forandring, og der har været Forandring

og Bevægelighed, saa stor, at vi kun kan ane det. Hvorledes Landet er bygget op og har faaet Form, har Mennesket ikke set, men vi maa af Mærkerne i Fjeld og Sten møjsommelig slutte os til det, omtrent som en Mand, der af de Klædningsstykker, Vaaben og Redskaber, som gemmes paa Loftet i et Teater, vilde prøve paa at slutte sig til Indholdet af det Stykke, som er spillet. Det blev jo ikke meget af det hele, han fik at vide, men dog noget, og saadan er det med de Naturens Skuespil, som er opført længe før vor Tid.

For at forklare Formen af Norges Overflade skulde der først fortælles, hvorledes Land bliver bygget op, hvilke Kræfter der da er virksomme — det vil sige, hvorledes Stoffet hentes —, dernæst hvorledes andre Kræfter tildanner Landet til dets nuværende Form, og saa skulde denne vor Viden anvendes paa de enkelte Landstrækninger, Fjelde og Dale. Saa simpelt som her forklaret er det dog ikke, naar vi skal til at undersøge, thi der har i alle Jordens Tider været Kræfter, som byggede op, og Kræfter, som tildannede.

Den Sten eller de Stenarter, som er udspyet af Jordens Indre, eller som er størknet der paa Dybet, kan adskilles fra den Sten, som er afsat i Havet. Denne sidste ligger i Lag eller i Skiver; de kaldes derfor de lagdelte eller skivelagte Sten.

De lagdelte Sten er i Havet afsatte som Ler, Sand eller Grus, og saa er de blevet hærdet paa forskellig Maade til Lerskifere, Sandsten o. s. v. Andre lagdelte Sten har fra først af været Skaller af Sødyr; thi Hummeren og Østersen for Eksempel fødes ikke med Skaller paa, men de tager Stoffet til Skallerne af den Kalk, som er opløst i Havvandet. Saa hober Skal sig paa Skal og hærdes til Kalksten, som før antydet med Eksemplet fra Kalkstenen ved Sandviken.

De lagdelte Sten kan hobe sig op til stor Tykkelse eller Størrelse; Rondane f. Eks., som er op til 2000 Meter høje, bestaar af lagdelte Stene. Deres Stof er Klæbersten, som er taget af andre store Fjelde eller af ældre ødelagt Land; saa deraf kan man vide, hvilke store Forandringer der er foregaaet, naar Lagrækker i de højeste Toppe er bygget af andre Fjelde.

Lagene i lagdelte Bjærgarter ligger ikke altid flade, vandrette, som de blev afsatte i Havet; tværtimod er de i Norge oftest skudt sammen, som man skyder et Stykke Tøj sammen, saa at de danner Folder, regelmæssige eller uregelmæssige, og undertiden helt bøjet over, og de ter hele store Tykkelser paa Hundreder af Meter, som er skudt saadan sammen.

Læren om alt dette er en Videnskab for sig, som kaldes Geologi, og Læren om Norges Overflade, som den nu er, er en Del af Geografien, men denne Overflade bliver i Grunden uforstaaelig uden Geologiens Hjælp, og derfor er denne geologiske Indledning bleven saa lang, som den er.

Af alt det, som ovenfor er sagt, tør nok sluttes, at Norges Overflade har været forskellig til forskellige Tider, efter som det byggedes op, og til alle Tider har der været Kræfter, som har arbejdet paa at give det Form; alt det Land, som vi nu ser, Fjelde, Fjorde og Dale, er alt udskaaret af Masser, meget større og meget højere end noget, som nu staar tilbage.

Al Sten, al Klæbersten, der er Stof i Fjeldene, begynder, saa snart den udsættes for Luft, for Varme, for Frost, for Regn, for Taage, at smuldre op; Stenen i Fjeldet mister sin Sammenhæng, saa at Overfladens Form gaar tabt; en Del af Stenen opløses, en Del gaar op i Sand, noget tæres op til Ler. Noget af det bliver Stof til det Jordsmon, vi dyrker. Det vil føre for langt her at omtale Aarsagerne til denne Stenens Opsmuldring eller Forvitring, som det kaldes. Det maa være nok at sige, at Følgen af de mange ubetydelige, men utrættelige Kræfter, der ofte virker sammen, er en almindelig Hensmuldren og Ødelæggelse, som kan spores over hele Overfladen fra den højeste Tinde til Havets Bred.

Det er derfor rigtigt, hvad Wergeland synger:

»Hvad har glattet Alpens Horn,
afpolert dets haarde Side
Flek for Flek og Korn for Korn?
— Regnens Draabe,
bløde Vift af Skyens hvide
af Atomer vævte Kaabe,
Fjedrene paa Taagens Hat.
Hvad har knust til Sand Graniten?
vasket ud den røde Spath,

saa det dynger sig i Klitten
stedse mere skjært og hvidt?
— disse Vandets bløde Kredse,
dette Havets maalte Skridt,
dette blide Bølgeslag,
i en dyb Bevægen stedse
lig en Verdens Aandedrag.«

Det, som er sagt ovenfor, skal nu forsøges anvendt paa Norges Overflade.

Nogen Sten eller nogen Klæbersten er meget fast og haard og staar sig godt mod Vind og Vejr, anden opløses lettere, bliver hurtigere til Sand og Ler, eller den opløses af Vand. Kalksten eller Marmor f. Eks opløses forholdsvis let af Vand, og paa mange Steder gaar derfor Floderne som Strømme over Kalkstensfjelde ned i Jorden, saaledes som det kan ses i Dunderlandsdalen og mange andre Steder i Nordland.

Floderne kan her gaa kilometerlange Strækninger ned i Jorden, og hvis de forandrer deres Leje eller søger et nyt Løb, saa bliver der lange Huler igen efter deres Løb.

Hvorledes alle Slags Sten i Tidernes Løb bukker under for Vejr, Vind, Frost og Vand, nogle hurtigt, andre langsomt, kan ses paa Gravmonumenter af Sten. Der gaar ofte ikke ret mange Aar, før Skriften paa et Gravmonument bliver utydelig, og i Tidens Løb bliver den helt ulæselig og udvisket; paa nogle Sten sker dette snart, paa andre sent. Saadan er det ogsaa med de Naturens Monumenter, som vi kalder Fjelde, og med alt Land, kun at der her ikke er Tale om nogle faa Aar. Af det, som er sagt, følger to store geografiske Regler, som gælder overalt, hvor ikke andre Regler griber ind og forstyrrer. Den første Regel lyder saaledes: Hvor der i en Egn findes Sten af forskellig Modstandsevne, faste og mindre faste Sten, der vil i Regelen den fasteste eller de fasteste Sten eller de Sten, som har størst Modstandsevne, danne de højeste Dele af Landskabet.

Her er nogle Eksempler:

Norges højeste Fjelde er *Jotunfjeldene;* disse bestaar af en modstandsdygtig Sten, som kaldes Gabbro. Det omliggende Land mod Valdres,

Guldbrandsdalen og Sogn bestaar af mindre faste Sten, ofte forskellige Skifere. Et andet Eksempel er *Kristiania* Omegn. Det lave Land omkring Kristiania bestaar af megen Lerskifer og Kalksten, mindre faste Sten, og dette er det lave og dyrkede Land. Det høje Land rundt om bestaar af mere modstandsdygtig Sten, som Porfyr i *Skaugumsaasen*, Granit i *Grefsenaasen;* alt det Land er fastere, derfor højere, giver heller ikke saa godt et Jordsmon og er derfor mest skovklædt. Disse Eksempler kunde fordobles mange Gange: *Tronfjeldet* i Østerdalen er bygget af fast Sten, Gabbro, og hæver sig derfor over blødere, lagdelte Fjelde; Gabbro er der ogsaa i de høje Fjelde omkring *Lyngenfjorden.* Gneisen i *Snøhætta* er fast Fjeld over omliggende mindre fast; fra Nordland kunde mange Eksempler hentes. De bekendte Fjelde i Nordland, som kaldes *De syv Søstre,* er fast Granitland over mindre fast Skiferland o. s. v. Der er ogsaa lagdelte Sten, som er saa faste, at de kan staa i Højden og rage op over andre ikke lagdelte Fjelde. Der kan nævnes mange Fjelde i Nordre Bergenhus Amt, af hvilke *Hornelen* er det mest bekendte. Dette Fjeld, ligesom *Sulenøerne, Kvamhesten* og flere Fjelde i denne Egn, er bygget af en Bjergart, som kaldes Konglomerat, og som bestaar af store og smaa Stene, der ligger i Fjeldet som Rosiner i en Budding, og som er saa fast hærdet, at det er lettere at slaa Stenene i Stykker end at slaa dem ud af Bindemidlet eller den Grundmasse, hvori de ligger. Dette er en meget fast Stenart, og de Fjelde, som er bygget af den, er højere end de omgivende Fjelde, uagtet disse ogsaa har fast Sten i sig.

Den anden store geografiske Regel, som følger deraf, at Fjeldenes Højde er afhængig af deres Modstandsevne eller af Stenenes Fasthed, er denne: Hvor en Gruppe af Fjelde bestaar af samme Bjærgart, der er der altid en hel Del Toppe, som har nogenlunde samme Højde; thi da deres Modstandsevne er nogenlunde den samme, har de nogenlunde samme Evne til at holde sig i Højderne (Fig. 316).

Herpaa kan nævnes talrige Eksempler: *Jotunfjeldene, Rondane, Romsdalens Alper, Lyngenfjordens Alper, Lofotens Alper, Okstinderne* i Nordland og mange flere.

I Jotunfjeldene er der, hvis vi ogsaa regner *Horungerne* med, 51 Tinder, som naar op over 2040 Meter. Den højeste Top, *Galdhø Tind*, 2560 Meter, er kun 5 Meter højere end *Glittertind*, som er 2555 Meter høj, og den gennemsnitlige Forskel i Højde mellem de nævnte 51 Tinder bliver kun ca. 10 Meter.

Som et andet godt Eksempel paa den Regel, at Fjeldene i samme Egn og bestaaende af samme faste Sten har nogenlunde samme Højde, kan

Fig. 316. Tinder af omtrent samme Højde set fra Fornestind i Lyngen.

nævnes de vilde Tinder paa begge Sider af *Eikesdalsvatn* i Romsdals Amt. Her ligger paa Vestsiden af Vandet 11 Tinder med Højder fra 1738, *Handduken*, til 1587 Meter, *Rangaatind*, og paa Østsiden 7 Tinder med Højder fra 1793, *Midtfonntind*, til 1587 Meter, *Aagottind*, det bliver en gennemsnitlig Forskel paa kun 10—11 Meter. Den samme Regel er i Virkeligheden udtalt mange Steder paa Øerne, som ligger langs den norske Kyst. Et Herred, *Edø* Herred i Romsdals Amt, har 2725 Øer og Holme og 355 Skær; intet Sted inden for *Edø* Herred naar højere op end til 78 Meter o. H., og

der er tilsammen 3000 Øer og Holme og Skær, hvoraf ingen naar op over 30 M.; den gennemsnitlige Forskel i Højde bliver saaledes kun $^1/_{100}$ Meter. Hvilke Kræfter der her har tildannet Landet, skal ikke omtales her, men naar de alle har nogenlunde samme Højde, saa skyldes dette, at Modstandsevnen har været nogenlunde den samme.

Havet og Havets Bund er det store Oplagssted for alt det, som det rindende Vand, Floderne, fører ud, dels opløst, dels som Grus, Sand og Slam. Men Havet selv angriber det faste Land, kæmper med Landet om Pladsen, og skønt Klippen er haard, saa at Vandet skulde synes magtesløst, vinder dog Havet der, hvor det angriber, da dets Angreb er endeløse, og hver Dag erobrer lidt.

Fig. 317. Fjeldene paa Trænen i Helgeland.

Hvor Kysten er vild og klippefuld, som *Finmarkens* Kyst er det ud mod Ishavet, der taler den et Sprog, som er let at forstaa. De brudte og stejle Skrænter, de dybe Sunde eller trange Bugter, Hulerne, de fremspringende Forbjærge, som kaldes »Næringer«, og hvoraf *Nordkap* er et, endvidere de stejle Klipper, der staar som Støtter og kaldes »Nyker« og »Dranger«, alt dette viser, at Formen af denne vilde Kyst skyldes Bølgernes Arbejde; dette Arbejde i Forening med Stenartens større og mindre Evne til at staa imod har bestemt Kystens Form. Paa de Kyster, der er udsat for Havets Angreb, bliver de Stene, som løsrives, Redskaber til videre Ødelæggelse og bliver en Del af det »mægtige Artilleri, hvormed Havet angriber Landets

Bolværk«. De drives mod Klipperne, nye Stykker løsnes, og det hele bliver gnedet, det ene mod det andet, og hvor haarde Stenene end er, bliver de efterhaanden malet til Smaastene, og den glattede Overflade paa Fjeldet og den tilrundede Form af Strandstene, de glasglatte »Nordkapstene«, er sikre Beviser paa en Kraft, som intet i Længden kan modstaa. Der, hvor Fjeldet har svage Flader, er Evnen til at modstaa mindst, saa-

Fig. 318. Hule, dannet af Havet paa Trænen, Helgeland. (R. Collett.)

ledes efter Sletter, Lagflader, enkelte blødere Stenaarer, og her hænder det da, at Havets Brændinger danner lange Huler, eller hvor Taget ikke kan staa, bliver der trange Kiler, til sidst bliver der enkelte enligt staaende Ruiner og Pæle, som *Stappene* og *Finkirken* i Finmarken, *Nykerne* ved Røst i Lofoten, *Trænstaven* og *Trænens* Fjeld paa Helgeland (Fig. 317). Og da Havstanden engang har været højere i Norge, eller rettere, da Landet engang har ligget lavere, saa finder vi ofte Mærker af Havets Arbejde over den nuværende Havflade, ofte i Form af Huler, som det bekendte Hul

tværs igennem *Torghatten* (Fig. 320) i søndre Helgeland og mange andre Huler ud mod Norges vilde Kyst (Fig. 318 og 319).

Men ligesom de fasteste Sten, som omtalt, har den største Højde, fordi de har den største Evnetil at staa imod saaledes er det ogsaa de fasteste Sten, som bedst staar imod Havet, og derfor bestaar gerne alle Næs der, hvor Havet angriber, af fast Sten. Norges mest kendte Forbjærge, *Lindesnes, Nordkap, Stad,* er gode Eksempler. Norges Land vender Forbjærge af Granit og Gneis mod det vilde Hav. Men den løse Sten vil nødig frem som Næs mod det vilde Hav, fordi den ikke kan staa imod.

Fig. 319. Hule paa Stappen, Nordkap. (R. Collett.)

Vender vi os fra Havet til Dalene og Sidedalene op imod Vandskellet, saa ligger atter her Sporene af de formende, ødelæggende Kræfter tydelig til Skue. — I Dalbundene er der paa lange Strækninger store tørre Sletter, ofte bevokset med Fyrretræer, med gold Jord, bestaaende af gammelt Flodgrus og Sand, Sandbanker ligger der ved Flodmundingerne og ofte Terrasser af Grus og Ler, alt

er sammenslæbt Floddynd og Flodgrus. Hver Gang Floden undergraver Sand- og Lerbanken eller forandrer sit Leje i dette løse Land, ødelægger den sit eget ældre Arbejde, og saadan er den blevet ved; thi der er ingen Grund til at tro, at det, vi ser, er Begyndelsen.

Oppe i Dalene og i Kløfterne, hvor Floden bruser i lagdelt Fjeld, passer ofte Lag, som ligger paa begge Sider af Dalen eller Kløften, til hver-

Fig. 320. Torghatten med Hullet.

andre efter deres Beliggenhed som Aarringene i en Skaal, der er udskaaren i Træ. Mange Steder, som f. Eks. i *Kunna* og de andre Fjelde paa den Del af Nordlandskysten, kan det paa lang Afstand ses, hvorledes Lag for Lag i det ene Fjeld svarer til Lagene i det andet, og det samme ses ofte i det smaa som i det store. Mange Steder, som f. Eks. i *Fortundalen* i Sogn, i *Rondane* og flere Steder ses, at den Sten, som har ligget imellem Fjeldene, er borte; lige saadan er det helt ned gennem Dalen, som fortsætter sig helt ud til Havet ligesom Floden.

Den, som ikke har tænkt nøje over Sagen, vil, hensat i de dybe Dale med høje Sider, maaske tale om en voldsom Naturbegivenhed, som har revet Fjeldene fra hverandre og skaaret dem i Stykker med uhyre Sprækker; men den, som kender Virkningen af stadig fortsat Arbejde, og som kender de Midler, Naturen anvender til sit Arbejde, han vil forstaa, at den hele Dal med dens Sidedale er udgravet af en Strøm, der flød saa højt som Top-

Fig. 321. Bonhusbræen i Hardanger.

pene af de Fjelde, mellem hvilke den nu skummer saa dybt. Men her kommer et vigtigt Naturens Redskab til, som paa de fleste Steder, høje og lave, har tildannet Norges Overflade og givet det den endelige Form.

Det er ikke blot det strømmende Vand, som slider paa sit Leje og uddyber det til en Dal. Vandet, som Is og ophobet i Mængde, har ogsaa den besynderlige Egenskab, at det flyder, om end langsomt, fra det høje Land ned i Dalene, som vi ser i de Jøkler eller Istunger (Fig. 321 og 322),

som sendes ned fra de store Bræer som *Jostedalsbræen* i Sogn, *Svartisen* i Nordland og *Folgefonnen* i Hardanger og fra de mange mindre. Jostedalsbræen er saa høj, at den under sit Isdække helt kan skjule Fjelde paa op imod 2000 Meter, og ligger mægtig, hvælvet som et Skjold.

Deroppe paa Fjeldet falder der hvert Aar mere Sne, end Solen formaar at smelte, og man kunde derfor frygte for, at disse Snemasser, som bliver til Is, i Aarenes Løb kunde ophobe sig uden Grænser, saa at de naaede en Tykkelse over al Beskrivelse. Men dette hindres ved den besynderlige Egenskab hos Isen, at den, naar den bliver tyk eller mægtig, flyder langsomt som en Strøm eller som Tjære ned i Dalene, hvor den da kan smelte. Det iskolde Vand fra Bræen fryser og sprænger Sten løs, og Isbræen fører den løssprængte Sten med sig; den hviler paa Stenene og paa Fjeldet med stor Tyngde; og idet den bevæger sig, trykker den de løsbrudte Blokke og Stenene mod Fjeldet og skurer det; Resterne af Skurestenene lægger den op foran sig som et Jøkelgærde eller en Moræne, det vil sige en Vold af store og smaa Sten foran Bræen (Fig. 323 og 324). Men Floderne, som kommer fra Bræerne, er grumsede af alt det Stenstøv, som er skuret løs fra Bræen, Sten mod Sten, og Sten mod Fjeld.

Fig. 322. Skarknausen Bræ i Tromsø Amt.

I Grønland er det ikke blot en enkelt Del af Landet, som er begravet under Is, saaledes som Jostedalsbræen i Norge, men over hele Landet, som er meget større end Norge, ligger en mægtig Is, saa at det kun er enkelte Dele af Landet ude ved Kysten, som er bart, saa at der kan bo Folk.

Hele Fjorde, store som Kristianiafjorden, Sognefjorden o. s. v., er paa

Grønland fyldt med Is, som kommer fra det høje Land, fylder Fjorden helt, indtil Bræen til sidst ude i Fjorden gaar i Stykker til Isbjærge, som svømmer om i Havet helt ned mod Amerika. Man kan forstaa, hvilket mærkværdigt Naturens Redskab en saadan tung Isbræ er, naar den kommer Hundreder af Meter mægtig ned gennem en Dal, tung og bevæbnet paa sit Underlag med Skuresten og Sand. De Mærker, den sætter paa

Fig. 323. Stortinddals Bræ i Lyngen med Moræne.

Fjeldet, kaldes Skuringsmærker, og de er kendelige nok. I Norge er der nu kun nogle faa Bræer, som naar ned til Havet; saaledes *Jøkelfjorden* paa Grænsen mellem Tromsø Amt og Finmarkens Amt (Fig. 325).

Det er nu bevist, at Norge engang har ligget under en Isbræ, ligesom Grønland nu; Skuringsmærker efter Bræer (Fig. 326) finder vi i Fjord og Dal, ja helt ud til Øer som *Grip*, i Havet uden for Kristianssund, og paa Øerne i Kristianiafjorden helt ud til *Færder* er Skuringsstriber efter Bræer tydelige nok.

De Beviser, man har for, at Norge engang har været dækket af Is, er mange; de kan ikke alle omtales her. De talrige Blokke, som vi finder spredt ofte paa de besynderligste Steder, paa Pynter og Toppe, er Sten, som er ført af Isen i Istiden, og de mange Sten i Ager og Eng, som maa køres bort, naar Land skal ryddes, er Sten, som er strøet omkring af Isbræerne i Istiden.

Før denne Tid havde Floderne skaaret sig Vej og udgravet deres

Fig. 324. Moræne ved Strupenbræ i Lyngenfjorden.

Dale, men den endelige Form, som Dalene nu har, fik de i Istiden; om end Floderne ogsaa senere har udrettet noget, saa er det forholdsvis ikke saa meget; thi det er i Forhold til Landets Ælde ikke saa overvættes længe siden Istiden.

Neden under de store Bræer, hvor de endnu er i Færd med at skure, kan vi ikke komme, men paa Steder, hvor der er smaa Bræer, eller hvor der nylig har været, er der meget at lære.

Oppe i Højderne, hvor der ligger Sne den største Del af Aaret, er det

faste Fjeld ofte sprængt i Stykker til en Dybde af 1—2 Meter; Stenen ligger der, som om det var i et Stenbrud, og Uordenen i de løsbrudte Blokke er ofte ikke større, end at man af Aarer i Stenene og af deres Beliggenhed kan se, hvor de har haft deres Plads i Fjeldet. Det er her Vandet, som er trængt ned i Stenen, og idet det fryser, sprænger det løs. Bliver Fjeldet dækket af Sne, og bliver denne mægtig, saa danner der sig paa Stedet en lille Bræ, og denne kan, da den bevæger sig, flytte Stenene

Fig. 325. Jøkelfjorden paa Grænsen mellem Tromsø Amt og Finmarkens Amt.

bort fra deres Leje, ligesom den skurer Fjeldet, som før forklaret. Paa den Maade uddybes Underlaget, og der fremkommer til sidst der, hvor Bræen ligger, smaa Dale af en ejendommelig Hesteskoform, hvilke smaa Dale paa Norsk kaldes »Botne« (Fig. 327); ofte bliver der et lille Vand i dem der, hvor de har uddybet deres Underlag.

Der er ogsaa mange Dale, som ender i en »Botn«, idet den forholdsvis flade Dalbund standser mod en brat, hesteskoformet Væg, som i en blind Gade, og saadanne Dale kan kaldes Botndale eller Blinddale, og der

er i det nordlige Norge Fjorde, som standser paa lignende Maade, og de kan kaldes Botnfjorde.

I alle de høje Fjelde i det sydlige Norge, hvor der er Bræer, eller hvor der nylig har været, er der Botne. Eksempler herpaa kan nævnes i Hundredvis:

Glittertind, *Nautgarstind*, *Horungerne* eller rettere alle *Jotunfjeldenes* Tin-

Fig. 326. Skuringsstriber i Granit, Halsfjord, Tjøtta, Nordland. (J. Rekstad.)

der har Botne (Fig. 329); de er almindelige i *Romsdalens* og *Søndmørs* Alper, i *Lofoten*, i alle *Nordlands* høje Fjelde (Fig. 330) o. s. v.

Den geografiske Regel om Botnene kan lyde saaledes: I alle de Egne af Norge, hvor Fjeldene har Alpeformer, det vil sige, hvor Fjeldene har Formen af Tinder, Horn, Pigge, Rygge, der er Botne talrige. Eller Regelen udtrykkes saaledes: Overalt, hvor Fjelde i Norge naar op over Snegrænsen og danner Tinder, Horn og Pigge, der er Tinden, Hornet, Piggen Dele af den hesteskoformede Ryg, som omgiver Botnen.

Alle vore højeste Tinder bærer Forgængelighedens Stempel; Botnene med Tinderne ligner i deres Form mest af alt en hullet Tand — om en saadan Lignelse tør anvendes —, hvor Botnen er selve Hullet og Tinderne, jo dristigere Form de har, desto mere ligner de Stumper og Stykker, som staar rundt om den hule Tand. Lige saa lidt som den Sygdom, der angriber en Tand, frembringer en jævn Overflade, lige saa lidt jævner Bræerne ved deres Angreb det hele Fjeld, men de frembringer en meget uregelmæssig

Fig. 327. Snefyldte Botne set fra Kjostind i Lyngen.

Overflade, om det end ikke i det enkelte kan paavises, hvorfor den ene eller den anden Tinde ikke er aldeles ligesom den anden.

Da Botnene er de Fordybninger, som Bræerne frembringer i deres Underlag, og da Bræerne i de sydlige Lande ligger højt over Havet og i nordlige Lande lavt, saa har ogsaa Botne en saadan Beliggenhed, at de i *Alperne* (Fig. 331) ligger 2000—3000 Meter over Havet, i *Sogn* og i *Jotunfjeldene* i omtrent 1000 Meters Højde, og i *Finmarken* ligger de saa lavt, at Havet gaar ind i dem, saa at de bliver Fjorde, saaledes som *Lille Kjær-*

ringfjord paa *Stjernøen* (Fig. 332) og *Hornviken ved Nordkap* (Fig. 334). — — Saadanne Fjorde kan kaldes Botnfjorde, ligesom de Dale, der ender i en Botn, kan kaldes Botndale. Botndale med Indsøer og Botnfjorde er talrige i Lofoten (Fig. 328).

Fig. 328. Kort over Botne med Indsøer og Botne i Havets Niveau fra Kortbladet Lofotodden.

Hvis en Bræ i en Botn fortsætter med at uddybe sit Underlag, saa fremkommer der til sidst i Fjeldet en Fordybning, som har Form af en flad Skaal eller et Trug, det vil sige en lille Indsø, og disse Indsøer er saare hyppige i Botne; ofte ligger der et Jøkelgærde eller en Moræne foran Søen som Bevis for, at Bræen har uddybet Underlaget indtil det Sted, hvor Morænen ligger, og Søen ender.

Billedet (Fig. 333) viser en botnformet Dal med Indsø og en lille Moræne foran, og 3 Mand staar paa Morænen; Bræen har nu trukket sig tilbage. Dette er paa en Maade den Model, hvorefter vore Dale med foranliggende Havbanker er bygget, men det hele er ved de store Indsøer og Fjorde i større Stil. Ligesom de smaa Bræer her i Højfjeldet har faaet deres Botndal med Søen og Morænen i Stand, saaledes har de store

Bræer i Istiden, idet de i det hele fulgte de af de gamle Floder udgravede Dale, uddybet disse, paa nogle Steder uddybet dem saaledes, at der blev store Søer; de gik skurende ud i Havet og afsatte der al den Sten, de førte med sig fra det faste Land, dannende svære Banker og Sletter ude i Havet.

Det rindende Vand kan vistnok, som før forklaret, uddybe sit Leje

Fig. 329. Botne i Jotunfjeldene set fra Besshø.

og udgrave en Dal, men i en Indsø ligger Vandet stille, og Floden kan her ikke uddybe sit Underlag til en Sø, som en Bræ kan.

En hel Del Ejendommeligheder ved Norges Overflade forklares af det, som er sagt, og giver tillige Beviser for, at det, som er sagt, er rigtigt. Langs hele den norske Kyst er der Fjorde, mange er meget store, og saa er der Hundredvis af Smaafjorde og Sidefjorde.

Fjorde forekommer ikke alene i *Norge*, men ogsaa i Nabolandene, i *Skotland*, *Island* og *Grønland*, i den nordlige Del af *Nordamerika*. I *Frank-*

Fig. 330. Botne i Tinderne ved Raftsundet.

rig, *Spanien*, *Portugal* og *Afrika* o. s. v. mangler derimod Fjordene.

Portugal vender, ligesom Norge, en lang Strækning af sin Kyst ud mod Vest, men der er ikke en eneste Fjord.

Rejser vi langs Kysterne hele Jorden rundt, saa finder vi Fjordene igen langt mod Syd paa den sydlige Halvkugle, saaledes i *Patagonien* og paa *Ny-Zeeland.* Vi finder en stor almindelig Regel, som lyder saaledes: Fjorde optræder paa Kyststrækninger paa større nordlige og sydlige Bredder, men de mangler i de varmere Lande. Endvidere optræder Fjordene aldrig enkeltvis paa en Kyststrækning, men altid flere eller mange sammen.

Alle Dele af Norges Kyst er Eksempler. Paa Rejsen ser vi ogsaa, at de Kyster, som har Fjorde, i Regelen ogsaa har — hvad vi kalder — en Skærgaard, d. v. s., at der langs Kysten ligger en hel Række store Øer og desuden talrige smaa, ofte i Tusindvis i et enkelt Herred, og der er mange Steder, hvor Havet er overdrysset med Øer og Skær, saa at det myldrer af dem.

Saa er der en anden Ting, som ogsaa er mærkværdig. I de samme Lande, hvor vi har talrige Fjorde, smaa og store, og ved Kysten en Skærgaard af store og smaa Øer, høje og lave Øer, der finder vi ogsaa talrige Indsøer af de forskelligste Størrelser, nogle meget store som *Mjøsen*, *Fæmundsjøen*, *Røs-*

Fig. 331. Botne i Alperne i Säntis og Altmann.

vatn; de ligner Fjordene, og nogle kaldes endog Fjorde, skønt Havet ikke naar ind i dem, f. Eks. *Randsfjord* og *Tyrifjord*, og saa er der mange middelstore Indsøer og i Hundredvis, undertiden i Tusindvis, af smaa Søer. I et enkelt Herred, *Hatfjelddalen* i Nordland, er der 1030 Indsøer. Indsøer af alle Størrelser, fra store ned til smaa og til Kær og Pytter ligger strøet ud over hele Landet. I nogle Lande er der, ligesom i Norge, mange Indsøer. *Finland* kaldes de tusind Søers Land, i *Sverrig* er Søerne

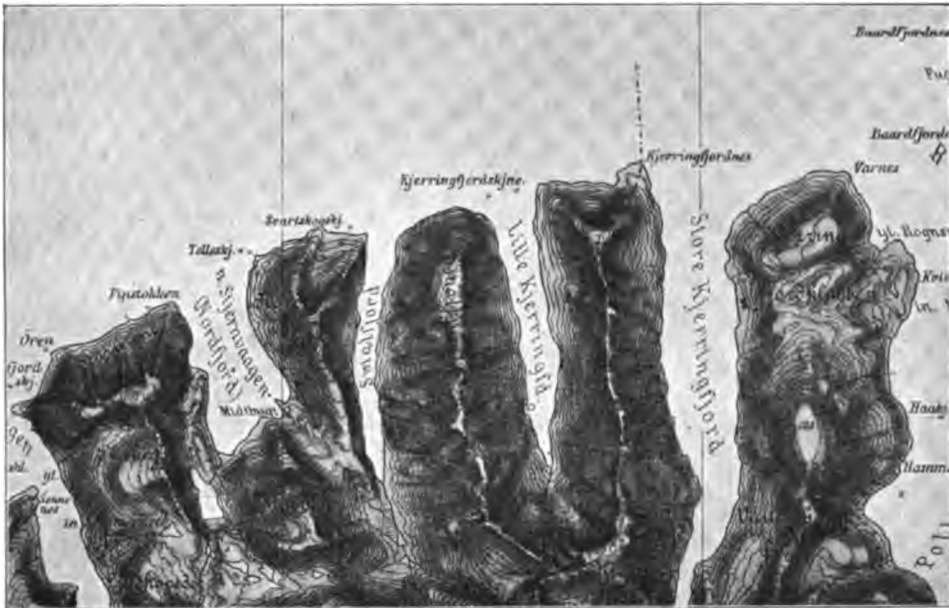

Fig. 332. Kort over Botnfjorde paa Stjernøen i Finmarken. (Den geografiske Opmaaling.)

talrige, der er mange Søer i *Skotland*, paa *Grønland* og over hele den nordlige Del af *Nordamerika*.

Atter i andre Lande er der ikke Søer af denne Slags, de mangler helt, eller der er ikke andre Vande end dem, som Folk kunstigt har bragt til Veje ved Opdæmning. I *Portugal*, som er et højt Land med Fjelde som Norge, er der ingen Indsøer, lige saa lidt som der er Fjorde eller Skærgaard. Men langt sydlig igen, i *Patagonien* og paa *Ny-Zeeland*, der har vi atter disse mange Søer, ligesom der er Fjorde, som før omtalt.

Hvad Slags Lande er det nu, som har Fjorde i Hundredvis, en vidtstrakt Skærgaard, Søer i Tusindvis og Kær spredt ud over hele Landet? Det er de Lande, i hvilke der er Mærker efter Isbræer, Skuringsmærker, Moræner og Vandreblokke. Fjorde og Søer findes kun i disse af Isen skurede Lande, fordi det er Bræerne, som frembringer bækkenformede Fordybninger; thi Floderne gør det ikke. Omvendt kan man vide sikkert,

Fig. 333. Fugledalstjern og Skarknausen Bræ i Lyngen.

at hvor et Kort over et Land viser Fjorde og Søer i Mængde, som i Norge, der vil Mærkerne efter Istiden ogsaa findes. Dette er en Regel, som ingen Undtagelse taaler.

Ved Hjælp af det, som ovenfor er sagt, skulde vi da forsøge at forstaa noget af Norges Overflade i det store. Hvorledes Overfladen var før Istiden, kan ikke siges saa nøje, thi Bræerne har ført saa meget bort; sikkerlig havde Floderne allerede da gravet sig deres Dale. Sandsynligvis har Overfladen skraanet ned mod Vest forholdsvis hurtig fra sit nuvæ-

rende Vandskel og langsomt Øst paa og mod Sverrig. De højeste Toppe, som vel staar der som Minder om den gamle Overflade, skraaner nemlig med en vis Regelmæssighed. Selv paa Vestlandet, hvor Fjeldene synes at ligge saa uregelmæssigt, er der en vis Orden i den Maade, hvorpaa de højeste Toppe følger efter hinanden. Deler man Landet i Firkanter paa en Kvadratmil og opsøger den højeste Top paa hver Kvadratmil, saa ser man, at de stiger med en Regelmæssighed fra Kysten op mod Vandskellet,

Fig. 334. Hornviken, en Botnfjord ved Nordkap.

og saa begynder de at tage af i Højden. I *Bergens Stift* stiger de mod Øst i lodret Retning paa Kysten, og i *Romsdalen* mod Sydøst, ogsaa lodret paa Kysten her. Der kunde nævnes Hundredvis af Eksempler; her kun eet blandt mange. Fra Haram paa Søndmør over Borgund, Skodje, Ørskog, Norddalen, Sunnelven og Skiaaker stiger de højeste Fjelde paa hver Kvadratmil saaledes mod Sydøst:

Storholmen	31	Meter over Havet
Signalehorn	229	— — —

Vasstrandfjeld	559	Meter	over	Havet.
Hammersetpig	1216	—	—	—
Store Horn	1314	—	—	—
Tørløisa	1820	—	—	—

Saa aftager de mod Øst:

Saathorn	1779	—	—	—
Krosshø	1726	—	—	—

Det ser ud, som om Landets gamle Overflade har skraanet lidt efter lidt ud mod Kysten, og saa paa den anden Side af Fjeldet mod Sydøst. Dette maa derfor i det hele blive de Retninger, som Floderne tog, idet de uddybede deres Leje, dannende Dale mod Vest og Dale mod Sydøst. Disse Veje fulgte Bræerne under Istiden, uddybende Dalene; nogle Steder, hvor Arbejdet blev større end andre Steder, eller hvor Bjærgarten var mindre fast, fremkom Indsøer, og længere ude blev der Fjorde. Følgen af, at Landet er bygget og formet paa denne Maade, er blandt andet den, at man ikke kan rejse fra Østlandet til Vestlandet eller til det Nordenfjeldske over Land, uden at man maa op i Højden, thi Dalene gaar ikke tværs igennem Landet, men de ender op mod Fjeldet. Derfor bliver Bygningen af Jernbaner tværs over Norge saa kostbar. Dalene ender som sagt op mod Fjeldet, eller rettere, de begynder der. Dalene maa efter den Maade, hvorpaa de blev dannede, optræde med en vis Regelmæssighed til begge Sider af Vandskellet. *Gudbrandsdalen*, *Valdres* og *Hallingdal* gaar sydøstlig ned paa Fjeldet og ender i Søerne *Mjøsen*, *Spirillen* og *Krøderen*, ligesom alle Sidedalene til *Hardangerfjord*, *Sognefjord* og *Nordfjord* gaar paa Vestsiden ud imod Havet for at fortsætte sig i de nævnte Fjorde. Saadan en Regelmæssighed med Fjorddale og Fjorde i Vest og Fjelddale og Dale mod Øst kan følges paa begge Sider af Fjeldene helt op til det nordlige Norge, hvor Dalene paa Østsiden af Fjeldene ligger i Sverrig med store Søer, medens der i Nordland er tilsvarende store Fjorde. De er saa mange, og det hele er saa vel kendt, at alle Navnene ikke skal nævnes.

Mærkelige, ofte vigtige for Færdselen, er de Passager, som gaar fra Dal til Dal, hvilke Passager i Højden bliver Bjærgkløfter. Ofte er disse

Bjærgkløfter fremkommet derved, at Væggen mellem to Botne eller mellem en Botn og en Dal er forsvundet. Fig. 335 viser de bekendte *Syv Søstre* i Helgeland. Disse »Søstre« er Skillevægge mellem Botne, men de Vægge, som begrænser Botnene bagtil eller indad, er lavere, saa at der fremkommer Fordybninger.

De mægtige Isbræer bevægede sig under Istiden fra Landets højeste

Fig. 335. De syv Søstre i Helgeland.

Dele ud til begge Sider, strømmede ligesom Floderne, tiltog i Bredde og Tykkelse, efter som de forenede sig, som Floderne gør det; men senere, efter som de kom nærmere mod Havet, aftog Størrelsen, de bredte sig ud imellem og over Smaaøerne og smeltede af paa Vejen. Følger vi en stor Fjord som *Sognefjorden* med dens Dale og Sidedale lige fra Højfjeldet ud mod Havet, saa genfindes overalt Sporene af de Kræfter, som her omtales.

Sognefjordens Dale og Sidedale naar op under Jotunfjeldenes Tinder i *Horungerne* og op under Bræerne paa Grænsen mellem Sogn og Skiaaker,

og de ender her i Snesevis som Botne og Blinddale, der er den Form for Brædale, som vi har lært at kende. Disse afsidesliggende Dale udmunder i Sidedale og disse igen i Fjorddale, og her er atter et vigtigt og ejendommeligt Træk i Norges Bygning, nemlig det, at Sidedalene ofte udmunder meget højere oppe end Hoveddalene, saa at Floderne styrter sig i vilde Fosser ned i Hoveddalen. Eksemplerne er mange; i *Utladalen*, som fra Aardalsvatn gaar op i Fjeldet, udmunder 10 Sidedale i større Højder over Hoveddalen, saa at Bækkene fra Sidedalene styrter i Fosser ud over Hoveddalens Sider. Aarsagen hertil er den, at Bræen i Hoveddalen har været mægtigere, har kunnet arbejde hurtigere paa at uddybe sit Underlag, saa at Smaabræerne i Højden ikke kunde holde Skridt med dem; derfor ligger Sidedalenes Bund nu højere end Hoveddalene. Se, dette er et meget ejendommeligt Træk i de Lande, hvis Form skyldes Bræerne og ikke Floderne. Flodens Arbejde er netop virksomst der, hvor Fossen bruser, og i de Lande, hvis Dale ene skyldes Floderne, der er netop alle Fosser forsvundne, og Skraaningen af Dalbundene er saa nøjagtig afpasset, at ingen udmunder for højt eller for lavt i Hoveddalen; i den nederste Del er disse Floder endog farbare med Skibe langt ind i Landet. Saaledes skyldes Bræernes Arbejde ikke blot vort Lands Søer, men ogsaa Fosserne; det er Bræernes Skyld, at vort Land, trods sin Ælde, har et saa ejendommeligt Udseende; thi der, hvor det flydende Vand alene har regeret, er Fosserne forsvundne, og alle Søer, om de nogen Sinde fandtes, udfyldt.

Paa Vejen ud mod Sognefjorden bliver Bundene i Fjorddalene efterhaanden lavere, og endelig gaar Dalen over til en Fjord, og senere støder Sidefjorde til. Ofte begynder Fjorden der, hvor to Dale støder sammen, som Sognefjorden, der begynder der, hvor *Fortundalen* og *Møkrisdalen* mødes. *Fjærlandsfjorden* begynder, hvor *Boiumdalen* og *Suphelledalen* støder sammen, *Drammensfjorden* begynder, hvor *Lierdalen* forener sig med *Drammenselvens Dal.* Med Søerne er det ofte lige saadan. *Mjøsen* begynder, hvor *Gudbrandsdalen* bliver forstærket med *Gausdal.* Hvor mægtige Bræer støder sammen, forøges Tykkelsen, Arbejdet bliver større, og efterhaanden som Sidefjorde støder til, tiltager Dybden. Efterhaanden som *Aardalsfjor-*

den, *Lærdalsfjorden*, *Aurlandsfjorden* med *Nærøfjorden*, *Fjærlandsfjorden* støder til, forøges Dybden i Sognefjorden til 100, 400, 600, 900 og 1000 Meter, og til sidst til 1240 Meter langt inden for Fjordens Munding. Her, hvor Fjorden er dybest, har de virkende Kræfter været stærkest. Senere aftager Dybden igen til 800, 600, 400 og 158 Meter ved Fjordmundingen ude ved Havet. Dette sker ikke med matematisk Nøjagtighed, thi Stenenes Modstandsevne, Svaghedsflader i Fjeldet, Lagstillinger hos Stenene, alt dette har udøvet sin Indflydelse, saa det er ikke som et simpelt Regnestykke at udfinde en Fjords Retning og Dybde; men der er en geografisk Regel, som siger, at Fjordene i det hele og store tiltager i Dybde til den midterste Del, og saa aftager de i Dybde ud mod Mundingen, hvor Fjorddybene helt ophører, eller de fortsættes som *Storfjorden* paa Søndmør et Stykke ud som undersøiske Fjorde eller Søer paa Havets Bund med aftagende Dybde, for saa at standse helt. Om Landet hævedes til en stor Højde, vilde Fjordene ikke blive Dale, men en Række af store Indsøer.

Bræisen, som har ligget over Landet, er, som Jøkelgærderne eller Moræneme viser, standset paa forskellige Steder under Isens Afsmeltning mod Istidens Slutning. Saadanne Jøkelgærder er de Volde, som ligger paa begge Sider af Kristianiafjorden, fra *Moss* til *Fredrikshald* og fra *Horten* til *Larvik*. Bag disse Volde ligger fra *Femsjø* ved Fredrikshald til *Farrisvatn* ved Larvik en Række Indsøer der, hvor Bræen standsede; en lignende regelmæssig Beliggenhed fra et senere Tidspunkt har *Mjøsen*, *Randsfjord*, *Spirillen*, *Krøderen*, *Soneren*, hver svarende til sit Dalføre og til sin Bræ. Paa Vestlandet er der en hel Række Søer i Fjorddalene, som ligger der, hvor Bræerne endte i et Tidsrum: *Stryenvatn* og *Loenvatn* (Fig. 336) i Nordfjord, *Aardalsvatn* i Sogn, *Sandvenvatn* i Hardanger, og mange flere kunde nævnes.

Men, kan der siges, hvis alt dette er rigtigt, hvis al den Sten er taget af Bræerne fra Norges Land, saa maa den være at finde et Sted igen; thi forsvinde kan alle disse Masser ikke. Det er rigtigt; uden for Norges Kyst og i Nordsøen strækker der sig lange flade Sletter, som er de løse Masser, som Bræerne harført ud i Havet og lagt paa Bunden, saa at der er

saa fladt, at der, om det hele kom over Vandet, uden Mineringer kunde lægges en Jernbane fra Bankerne uden for Søndmørsfjordene til Bankerne uden for Vesteraalen. Disse Banker ligger i Havet og unddrager sig derfor en nærmere Undersøgelse; men der er Steder, hvor det af Bræerne førte Grus, Sten og Ler ligger paa Land, og her kommer vi til en anden stor og vigtig geografisk Regel.

Fig. 336. Loenvatn i Nordfjord.

Det Isdække, som laa over Norge, strakte sig ogsaa over Nabolandene Sverrig og Finland, og man kan følge Mærkerne efter Bræerne over til ***Danmark;*** **over** ***Bornholm*** **og** ***Nordtyskland*** **helt ned til** ***Harzen.***

Undergrunden i Dele af ***Rusland, Nordtyskland, Danmark*** **og** ***Holland*** **bestaar mærkværdig nok af finlandske, svenske og i** ***Jylland*** **til Dels ogsaa af norske Sten, som er ført derhen over Landene af Isbræer fra de nordlige Lande. Disse Sten og Sand af disse Sten er delvis blandet med Stenarter, som hører hjemme i Landene selv, i Danmark saaledes med Kridt.**

Men norsk Sten som Syenit fra *Larvik* og Porfyr fra *Kristiania* Omegn, kan følges over Jylland til Hamborg og Holland, og i Tyskland og Rusland er svenske og finske Sten almindelige. Der er Omraader paa 2 Millioner Kvadratkilometer af den *store nordeuropæiske Slette*, hvor disse Sten med Sand og Ler optræder, og ikke blot som enkelte Blokke, men som en hel mægtig Dannelse.

Fig. 337. Flyttede Blokke i Nærheden af Oskarsborg.

Over Norge findes der ogsaa spredt Sten, som er flyttede under Istiden (Fig. 337), og de mange Sten, som flere Steder maa køres bort, naar Land skal ryddes til Dyrkning, er oftest saadanne under Istiden flyttede Blokke.

Om al den Sten bragtes tilbage til Sverrig og Finland, vilde den forhøje disse Landes Overflade med omtrent 255 Fod eller 80 Meter. Den Sten og Grus, som er taget fra det sydlige Norge, ligger vistnok paa Bunden

af Nordsøen, som er lav, og hvis Bund er en Fortsættelse af den store nordeuropæiske Slette.

Det er en stor almindelig Regel, at foran de Lande, som har været dækket af Is, ligger der store Sletter paa Land eller i Havet, som bestaar af Sten og Grus, taget fra det isskurede Land.

Den store nordeuropæiske Slette og Nordsøen er Oplagssted for det, som Bræerne har ført med sig fra Finland, Sverrig og Norge.

Lige saadan er det i *Schweiz* og de omliggende Dele af *Norditalien*, det sydøstlige *Frankrig* og *Nordtyskland*. I Dalene fra Alperne ligger der store Søer som *Gardasøen, Lago maggiore*, og flere store Moræner foran, med Skuresten som i Norge, og saa følger den *store lombardiske Slette* med Sand og Grus fra Alpelandet. Saaledes er det ogsaa med Søerne i *Bayern* og Sletterne foran dem, og Eksempler kunde hentes fra *Nordamerika* og flere Steder: store Sletter med fremmede Sten ligger foran de Lande, som har talrige Søer eller talrige Fjorde, og som har været dækket af Is.

Det, som her er sagt, skulde tjene til at vise, at Landenes Form har været underkastet store Forandringer, at deres Form ikke er tilfældig og uforanderlig; men der er geografiske Regler, af hvilke nogle er kendte; mange andre vil vistnok i Tidernes Løb udfindes.

FRA LINDESNES TIL NORDKAP.

AF YNGVAR NIELSEN.

TELEMARKEN.

FAA Strøg i Norge har saa længe som Telemarkens Dale bevaret saa mange synlige Minder om det gamle norske Liv og med en helt tilsvarende Styrke. Det er et Land af Dale med store Indsøer, som helt nede fra Havets nærmeste Nærhed hæver sig opefter paa Landets brede Terrasser, lige op imod Højfjeldet. Her har Folkelivet i lange, afstængte Tider bevaret sine gamle Former. Her har hele den rige Folkepoesi holdt sig uden store Forandringer, indtil den Dag oprandt, da Sprogforskere kom og hævede de længe bundne Skatte, ganske som Bjærgmanden i Fjeldets Indre finder Sølvaarerne og bærer dets Rigdomme ud i Dagens Lys for at gøre dem frugtbringende.

I det nationale Gennembruds Dage var Telemarkens Dale et af de Steder i Landet, som gav det rigeste Bidrag af sit Folkeliv og sin Kunst. Det var, som om det hele Land fik Del i en rig Ejendom, som hidtil alene havde været forbeholdt de indre Dalfører og der vogtet af en Slægt med rige Evner for Digtning, for Kunst og for Sagnfortælling. Naar netop Telemarken blev denne Vogter for de gamle Rigdomme, da havde det sine gode Grunde. Thi saadant sker ikke gennem Tilfældigheder. Det samme Folk, som havde haft den største Del i at digte Folkeviserne, i at smede det gamle Sølv, i at lave den gamle Musik og i at danne de kunstfærdige Udskæringer, — det havde den Sans at forstaa, hvad dette var, og at vaage over det.

Længe og trofast var det gamle bevaret i Dalen og paa Fjeldet. Det var som hamret ind i Folkesjælen. Men det begyndte at svinde. Viserne var glemte af mange, og der var dem blandt dem, som kun erindredes af gamle Kællinger. For hver Gang en saadan døde bort, gik der en Del Viser i Graven med hende. Men da kom det store nationale Gennembrud. Viserne blev rykket ud fra deres hjemlige Omgivelser og ført over i Litteraturen, hvor M. B. Landstad og Sophus Bugge plantede dem om. Samtidig optegnedes meget af den Skat, vi ejer i vore Melodier. Malerne var allerede før draget over Telemarkens Grænser som ind i et forjættet Land, der laa foran dem med sine rige Løfter.

Fig. 338. Rjukanfossen. (Efter Tegning af Andr. Disen.)

Og Løfterne blev holdt. Hele Norges Aandsliv i det 19. Aarhundrede har modtaget stærke Indtryk og arbejdet med omfattende Stof fra Telemarkens Dale. Først fik Yderverdenen dem at se gennem Malernes Kunst. Siden kom alt det øvrige efter. Da i 1844 »Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevarelse« begyndte sit Arbejde, var Blikket i særlig Grad

henvendt paa Telemarkens mangeartede Skatte. Paa Papiret gengaves de smukke Fadebure fra Bolkesø, sammen med Hiterdalskirken, og da der kom flere Penge ind, skred man til at redde denne.

Kun var det Skade, at man dengang endnu savnede det mere indgaaende Kendskab, som senere blev erhvervet til gammel norsk Træbygningskunst. Følgen viste sig da ogsaa. I Steden for at føre Kirken tilbage til det gamle, til det, som den engang havde været, forinden sit Forfald, blev der rejst noget helt nyt og fremmed, der giver et helt andet Indtryk end det, som skulde bydes af en gammel telemarkisk Stavkirke. Som Kirken var i Tiden nærmest forinden denne saakaldte Restauration, var den et besynderligt, sammensat Værk; med alle sine Mangler var den dog da mere interessant end i den Skikkelse, som den senere fik.

Fig. 339. Hiterdals Kirke. (Efter Fot. af Axel Lindahl.)

Telemarkens gamle Bygningsstil passede udmærket ind i sine Omgi-

velser. Naturen er her Poesi. De talløse Dale, som skærer hverandre, byder mange stille Kroge, hvor Naturen er som skabt for Drømmelivet, og hvor den selv har skabt de gamle Sagn. Lange, dybe Vande fylder Dalene, og de fortsættes med vandrige Floder, som ofte kan vove de vildeste Spring ud over et Fald, som helt indhylles i Vandstøv.

Bebyggelsen var snart gemt nede i de dybe Dale, snart hævet op paa

Fig. 340. Botten i Vinje, Telemarken. (Efter Fot. af Axel Lindahl.)

de høje, flade Vidder, hvor Gaardene kunde ligge nær ind imod de gamle Bavner, som var indrettet for at varsle Folk om, at Fjenden var i Landet, og for at kalde de vaabenføre Mænd sammen. Medens Telemarkens ydre Dele ligger lavt, er der inde i Landet store Strøg, hvor Gaardene er bygget højt oppe, og hvor de endog kan ligge meget spredt. Maaske netop disse indre højtliggende Sogne, Øifjeld, Aamotsdal, Høidalsmo, ligesom Vinje, Rauland og Grungedal, er de Dele af Telemarken, hvor det gamle længst har holdt sig. For øvrigt var ogsaa Nissedal og Fyresdal, med

Vraadal forhen et rigt Findested for de gamle Viser, som der trofast erindredes af gamle Kællinger, der atter havde lært dem i deres Ungdom af andre gamle Kvinder.

Nede i Telemarkens lave Fladbygder var der allerede tidlig kommet en fremmed Bygningsskik ind, med firkantede, kvadratiske toetages Huse, som havde spidst Tag. De skriver sig antagelig nærmest fra Tiden omkring 1800 eller lidt senere og var vistnok til en Begyndelse Efterligninger af Mønstre, som Bønderne havde set nede ved Kysten, i Byerne og omkring disse. Men det viser sig her, som saa ofte ellers, at Stilen er bleven forandret ved at omplantes i Landets Omgivelser og har antaget et ganske originalt Præg. Inde i Landet blev den gamle Husskik mere uforandret det nye kom der langsommere ind og virkede heller ikke saa radikalt paa det gamle.

Oslobiskoppen Jens Nilssøn har i et latinsk Digt skildret en Visitatsrejse, som han i August 1581 foretog i det indre Telemarken, og deri ogsaa omtalt Folkets Sæder og Skikke. Paa sin Vis er dette det ældste Billede, vi har af norsk Folkeliv, og for saa vidt har det lille Digt sin Værdi, skønt det just ikke giver mange Oplysninger. Telemarkingerne var en vild Slægt; men det var ogsaa raske Folk, som paa deres Ski strøg hen over Fjeldene og fældede Bjørn og Los. Biskoppen siger, at de har jaget disse Dyr med Buer og Pile. Paa et gammelt Bord fra Telemarken, der antagelig mindst er fra samme Tid som Digtet, maaske endnu ældre, er der ogsaa indridset Figurer af Jægere, som ikke har andre Vaaben end Buer og Pile. Det stemmer med, hvad der ogsaa ad andre Veje kan sluttes, at disse Vaaben i Almindelighed rundt om i Norge var i Brug indtil omkring 1600 eller muligvis endog henimod 1650, og at de først da afløstes af Ildvaaben.

Endnu den Dag i Dag findes der paa Fjeldene over hele Telemarken som for øvrigt rundt om i Norge talrige Dyregrave. De findes omkring i Skovene og paa de øverste Højder, lige ind under Bræer, og er overalt af samme Bygningsmaade, lange Fordybninger i Jorden, stensat med svære Kampestene og som oftest indhegnet med lange Gærder til begge Sider. Her blev Fjeldets og Skovens store og ædle Vildt, Rensdyr og Elsdyr,

drevet ind mod den eneste Udgang, som var ladet aaben. Gennem denne styrtede de saa ned i Graven, hvor de med brækkede Ben blev Jægerens sikre Bytte. Det var en grusom Jagt, som paa denne Maade blev øvet rundt om paa Fjeldvidden. Men den var indbringende. I gamle Dage var det fordelagtigt at eje en god Dyregrav, og Ejendomsretten til den kunde være beskyttet lige saa godt som Retten til at eje en Slægts Fædrenegaard.

Fig. 341. Vejen over Haukelifjeld. (Efter Fot. af Axel Lindahl.)

Men da Ildvaabnene kom i Brug, blev Dyregravene overflødige. Gennem Aarhundreder har de nu ligget ubrugt, og de er ofte paa Vej til at forfalde og til at fyldes med Jord. Men fremdeles er den Tid fjern, da alle Spor af dem vil være forsvundet og Mindet om dem have tabt sig. Ligesom ingen kan sige, hvor gamle de er — om de maaske kan dateres helt fra den ældre Jernalder eller fra den yngre —, saa er det heller ikke raadeligt at forudsige, at de kun en kort Tid fra nu af vil holde sig synlige.

Gennem Dyregravene stilles Nutidsslægten Ansigt til Ansigt med Fortidens raske Jægerliv hen over Højfjeldet. Vi faar der et talende Billede af en vigtig Del af Fædrenes Liv. Ad den Vej kan der aabnes et godt Indblik i den gamle Tids økonomiske Forhold. Saadan var det over det hele Land. Bonden havde, ved Siden af sit Arbejde som Jordbruger, også en indbringende Syssel ved Jagt og Fiskeri.

Telemarken var i Fortiden et ypperligt Jagtstrøg og vedblev længe at være det. Paa de store Heder inde i Landet, paa Steder som de vidtstrakte Faareenge o. lign., færdedes Dyr i Mængder, som en Nutidsjæger ikke kan danne sig nogen Forestilling om. Det var Forhold, som var meget forskellige fra Nutidens, og som dog ligger ret nær paa denne, næppe fjernere end et halvt Aarhundrede. Thi Vidden kunde fostre et overordentligt Antal Rensdyr. Det var egentlig først de hurtigskydende Geværer, som her fremkaldte den store Forandring, der endog har truet med at henføre Rensdyret mellem de helt uddøende Dyreracer. Jagtens Tilbagegang har været af en uheldig Betydning for mangen en Fjeldbygds Økonomi. Paa den Maade er det blevet vanskeligere at holde ud oppe i disse. Livsvilkaarene har ændret sig til det værre.

Før i Tiden var det saaledes, at det ofte var lettest at leve oppe imod Grænsen af Fjeldet. Grunden hertil kan næppe være at søge deri, at Klimaet var bedre; det var ikke, fordi der f. Eks. kunde vokse mere Korn i Højden, end der nu kan dyrkes. Netop i Telemarken er det af Interesse at høre, hvorledes der fra højtliggende Bygder lyder Sagn om, at de engang har haft en stærk Bebyggelse. Ved Møsstrand, hvor der nu kun træffes ganske faa Gaarde, som efterhaanden er lagt øde, tales der om, at en saadan Forandring gennem lange Tider har gaaet for sig. Hvis disse Sagn taler Sandhed, og det er ikke umuligt, da er det kun paa denne Maade, de finder deres Forklaring, og deres gamle Beboere maa da tænkes at have levet af Jagt og Fiskeri, ved Siden af nogen Kvægavl. Hvad der i den Henseende gælder om det ene Distrikt, kan ogsaa meget vel have Anvendelse paa de fleste andre.

TRØNDELAGEN.

I de store Hoveddele, i hvilke Norge naturlig falder, er der Strøg, som ligner hverandre. Ved Stavangerfjorden vil enhver, som har virkelig Blik for Naturen, hurtig se, at der i Landskabets Linier i de lavere Partier er en tydelig Overensstemmelse med Akersdalens Bund ved Kristiania. Paa samme Maade er det ingen Sag at opdage store Ligheder mellem Mjøslandskaberne og store Dele af Trondhjemsfjordens Omgivelser. I dette er der intet særlig paafaldende. Det er en naturlig Følge af Jordbundens Overensstemmelse. Ensartede geologiske Forhold medfører overalt de samme Virkninger. Det er i stor Udstrækning Underlaget, som bestemmer et Landskabs Udseende. Men dets Virkninger rækker dog videre end til det rent ydre. Ogsaa for hele Folkets Levesæt, for det økonomiske — ja, vi kan tillige godt sige for dets Tankesæt og Opfattelse — har de Betingelser, som bydes ved et Landskabs Jordbund, meget at sige.

Det vilde, naar man agtede at bestemme et Folks Karakter og Udgangspunkterne for dets historiske Vækst, være urigtigt alene at lægge Vægt paa de ydre Kaar, under hvilke det har levet. Men det gaar heller ikke an at se bort fra de Forudsætninger, der følger med de forskellige Sider ved den Natur, hvori det samme Folk er sat til at leve. Den Dag, da den første Skare af Trøndere kom vandrende over de flade Fjelde og saa ud over den brede Fjord med alle de Betingelser, som dens Omegn havde at byde paa, — da var de for en stor Del den samme kraftige, viljestærke og bestemte Race, som de er den Dag i Dag. Men dog er der kommet noget mere til, og Landets Natur har været med til at udvikle Folkets Karakter. Thi Trønderen har ogsaa antaget et Præg af det Land, hvori han bor.

Landet og Folket har Ligheder. Trønderen er staalsat, viljekraftig, energisk fremfor andre. Man ser endnu i vore Dage paa dette Folks Ydre, at de ikke har glemt, hvorledes de i Middelalderen tillagde sig selv en Forrang fremfor andre Nordmænd og virkelig ogsaa gennem lange Tider forstod at skaffe sig Anerkendelse for denne Paastand. Bevidstheden om,

hvad Trøndelagen engang var, sidder øjensynlig endnu tilbage, og den giver Magt og Kraft. Historien har ogsaa præget dette Folk, og det har

Fig. 342. Trondhjems Domkirke. Fra det indre af Langkoret. (Fot. E. Olsen.)

fra de store, gamle Dage bevaret Egenskaber, som engang lod det indtage en fremtrædende Plads mellem Landsmænd. Nordmændene har som Helhed ikke udmærket sig ved en stærk historisk Bevidsthed. Men hos Trønderen sidder der meget tilbage.

Der har været fremsat forskellige Meninger om den Vej, Trønderne engang har vandret, indtil de fandt det Sted, hvor de befandt sig saa godt, at de valgte det til deres blivende Hjem. For at forstaa dem, er det dog ikke nødvendigt at spørge efter deres første Oprindelse. Nu om Stunder er det, som om mange af netop de kraftigste Egenskaber hos det norske Folk, der ellers mere kan forekomme spredt, fremtræder samlet hos dem. Ogsaa deres Sprog har ved sig dette samme kraftige Fællestræk. Trønderdialekterne er ikke de bløde, de fine, de velklingende. Men der er i dem en Understrøm af aaben Kraft, som virker saa velgørende. Det er et Sprog for Mænd. Det kan undertiden være, som om der laa lidt brutalt i disse Ord, men samtidig føles det, at dette Sprog er ikke skabt for at skjule lumske Bagtanker eller for at hykle en falsk Velvilje. Den fremmede føler hurtig, at den haarde Tale er oprigtig og aabenhjertig. Det føles saa ofte, at Dialekten er et Udtryk for Karakteren. Trønderens Soliditet tegner sig grundig gennem Dialektens massive Klang.

Gennem de tunge Ord høres ligesom Sværdenes Klang fra de middelalderlige Krige, og vi mindes ved dem ogsaa om senere Aarhundreder, da de trondhjemske Regimenter laa paa Grænsevagt og led ondt uden at svækkes i deres Iver. De har en lang og ærefuld Historie, disse Regimenter. Sidst var de med at kæmpe ved Matrand og bar der atter Sejren hjem, idet de tog et tungt Tag for Fædrelandets Sag.

En trondhjemsk Kriger var Ludvig Holbergs Fader, Bondedrengen Christen Nilssøn, som havde vandret viden om, og som havde deltaget i Fædrelandets Forsvar; han steg til Oberstløjtnant som en af de første, der havde arbejdet sig op fra de nederste Rækker. Ved sin Død havde han en lang og hæderlig Tjeneste at se tilbage paa. Hans berømte Søn var født i Bergen. Men den, som vil forstaa, hvad Ludvig Holberg var og blev, kan aldrig overse, at han havde trøndersk Blod i sine Aarer, — at han tilhørte en trøndersk Slægt, som var flyttet til Bergen.

Der er Tyngde over Trønderen, endnu mere end f. Eks. over den oplandske Befolkning. Hans Lidenskab er stærk, og han kan tage endnu kraftigere Tag end sine øvrige Landsmænd. Saa er ogsaa Trønderens

Legemsbygning gennemsnitlig stor og kraftig, og naar J. H. Wessel skrev om, hvorledes der maatte en Kugle til for at fælde en Trønder, da er det mere end en let henkastet Spøg.

Fig. 343. Trondhjem Domkirke. Fra Højkoret. (Eft. Fot. af E. Olsen.)

Trøndelagen har sine Fjelddistrikter. Men det har den væsentligste Styrke i sine nedre Dale og i sine vidtstrakte Fladbygder. I disse er der en stor Kraft. Om denne Kraft kan det med Sikkerhed forudsættes, at

den ikke har været ringere i Forhold i hine gamle Dage, da Trøndelagen havde sin første Blomstring. De historiske Kilder peger hen paa en højt udviklet Kultur, som maa have givet den hele Landsdel en Overlegenhed. Men denne Kultur var ikke indskrænket alene til Middelalderen. At der umiddelbart efter Reformationen har været en Periode af Nedgang, er saa temmelig sikkert. Ikke mindst var denne foranlediget gennem en Ødelæggelse, som fulgte oven paa de svenske Indfald og Plyndringer under Syvaarskrigen. Ligeledes var det ikke ringe Ulykker, som under den svenske Besættelse i 1658 ramte den hele Landsdel, og atter fulgte der i 1718 en slem Hjemsøgelse. Men oven paa denne har der været Opgang, og det langt hurtigere, end det ellers skulde kunne ventes.

Vi ser det alene paa de store Nybygninger, som gennem det 18 Aarhundrede har fundet Sted paa Gaardene i saa godt som alle de trondhjemske Bygder, og som fortsattes videre ind i det 19. Aarhundredes første Aartier. Ikke alene paa de rigtige gamle Storgaarde, ikke alene paa Embedsmandsgaardene træffes disse store Bygninger. Ogsaa paa Bøndergaarde har man haft Huse i samme Stil og Smag, som vidner om, at Trønderne ikke har stillet ganske ringe Krav til Livet. Ved disse Bygninger er der ofte anvendt smukke Udskæringer, og Husrummet kan forekomme overdrevent stort. Der er en egen ældre trøndersk Bygningsstil med overflødig lange, toetages Huse med kun eet Værelse i Bredden, som giver Gaardene et vist storslaaet Præg. Trøndelagen har her ikke været Efterligneren, ikke den modtagende Part. Det omvendte har været Tilfældet, idet den har trykket paa Naboerne. Den trønderske Bygningsstil har bredt sig ud over Nordmør og Romsdalen, og den har øvet Indflydelse over Dovrefjeldet ned i Guldbrandsdalens øverste Bygder, ligesom den er blevet efterlignet af Østerdølerne helt ned til Tønset. Dette er vel værd at lægge Mærke til, idet det giver gode Vink til at forstaa Trøndelagens Kulturudvikling og dennes Virkninger paa det øvrige Land.

Vi ser noget lignende i de store Bygninger, som i den senere Del af det 18. Aarhundrede opførtes i selve Trondhjems Stiftstad. Ingen anden norsk By har Magen til saadanne Huse, hvis Bygningsmaade og hvis Ud-

styr i lige Grad var Vidnesbyrd om økonomisk Magt og om en højere Civilisation. Det var det Trondhjem, som blev Sæde for det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, og som længe var et Hjem for mange Slægter, hvis økonomiske Stilling tillod dem at fremme mangesidige og talrige Interesser. Trondhjem i det 18. Aarhundrede var virkelig længe Kristianias jævnbyrdige, og det kan være, at det endog til sine Tider har staaet over den By, som senere var bestemt til at blive Hovedstaden.

Fig. 344. Rum fra Middelalderen i Ærkebispegaarden i Trondhjem. De malede Dekorationer er fra det 17. Aarhundrede.

Trondhjem har ogsaa været en By, som bevarede sine gamle Traditioner og holdt dem i Ære. Saaledes har den til de sidste Tider holdt fast ved meget af det, som tilhørte Fortiden. Den er i denne Henseende en mere historisk By, end man i Regelen træffer i Norge. Men nu forandres ogsaa Trondhjem, der som Knudepunkt og Krydsningsstation for tre betydelige Jernbanelinier er kommet ind under Indflydelsen af det moderne Kommunikationsvæsen med dets Evne til at omdanne selv gamle, stærkt udprægede Samfund. I den Henseende kan ingen værge sig.

Over den sydlige Del af Trøndelagen breder der sig en stor Fjeldvidde,

som mod Syd atter gaar sammen med de østerlandske Fjelde. Dalene skærer som dybe Revner ind i denne, medens enkelte højere Fjeldtoppe hæver sig over den. Hen over Vidden er der tarvelig Trævækst, og undertiden findes der enkelte menneskelige Boliger. Engang har her været endnu mere øde, end der nu er. Thi det, som drog Folk herop, foruden Sæterdriften, var fra først af Haabet om at udvinde de Metaller, som var skjult i Fjeldenes Indre. Med Jord er det sparsomt, og Klimaet er oppe i Højden heller ikke meget indbydende. Isen smelter sent paa Vandene, medens Sneen lægger sig tidlig om Efteraaret.

Her ovenfra rinder de store Floder mod Syd og mod Nord. Mellem Glommen og Gulas Kilder er der kun nogle faa Skridt. Vandskellet er ikke udpræget som nogen skarp Ryg. Bækkene løber om hverandre, som om de var usikre paa, hvor de skulde vende sig for at finde Havet; saa vejrer de det, hver for sig i forskellige Retninger, og de kaster sig ned i Dalene, hvor de ved, at Vejen er dem banet, og at de vil naa deres Maal. De trækker andre Bække til sig, og de vokser hurtig. Her er det ikke saa meget de smeltende Snehobe og Bræer, der giver dem Næring, som de vidtstrakte Sumpe, skønt der rigtignok ogsaa er en Del Sne langt ud over Sommeren, som maa bort, inden Efteraaret kommer. De er vandrige, disse nordenfjeldske Floder, ofte langt ud over Sommeren. Men kommer der saa stærk og langvarig Tørke, da kan de ogsaa aftage ganske ordentlig.

Fjeldvidden er, som nævnt, den samme, som breder sig over den nordre Del af Østerdalen. Til Østerdalen hører ogsaa det øvre Parti af Orklas dybe Dal, der har samme Karakter som de andre Dale, men alligevel er henlagt til Hedemarkens Amt, til Hamar Stift, skønt den efter geografiske Hensyn skulde henhøre til Søndre Trondhjems Amt og til Trondhjems Stift. Kvikne er efter sin Natur og efter sin Beliggenhed en ægte nordenfjeldsk Dal. Historiske og etnografiske Forhold har imidlertid knyttet den til det søndenfjeldske, som den nordligste Forpost for Østerdalen.

I alle disse Dale er der ikke megen Plads for Bebyggelse. Her er

trangt og vildt. Undertiden kan Dalen vide sig ud, og da kan Gaardene ligge tæt paa hinanden, enten nede i en flad Dalbund eller op over en skraanende Li. Ofte vil Gaardene ses i lang Række oppe i Aasen, saa langt oppe, at Fjeldet hvælver sig indover mod den flade Vidde. I gamle Dage laa de store Færdselsveje gerne i denne samme Højde. Af og til bar det saa ganske brat ned i Dalbunden, for atter at stige lige saa højt op paa den anden Side og der fortsættes i Højden. Hvor Dalens Bund er altfor utilgængelig, kan Vejen endnu, som en moderne Chaussée, ligge langs Aasbrynet, med det bratte Fald lige ned i Floden, saadan som mellem Ussberg og Birkaaker. I Almindelighed er den dog, som i Guldalen, lagt ned i Dalbunden. Men siden er Jernbanerne kommet til, og de følger ligeledes begge Linier, snart oppe i Højderne med vide Fjernsyn, snart nede i den trange Dal, hvor Fjeldet til begge Sider lukker for Udsigten, og Dagen nærmest ses over den rejsendes Hovede som en smal blaa Stribe, indfattet i en grøn Ramme.

Allerede i det 17. Aarhundrede var det velbekendt, at der i Trøndelagens Fjeld var meget Malm, og at Vidden skjulte store mineralske Rigdomme. I de Dage var der ogsaa »Skjærpefeber«*). Kyndige Bjærgmænd færdedes omkring i Landet og spejdede med skarpe Øjne efter ethvert Spor af Metaller, som de vel forstod maatte findes nede i Dybet. Deres Søgen var ingenlunde unyttig. Ofte kunde ogsaa Tilfældet hjælpe, og da havde den kyndige kun den Opgave at undersøge, hvad der var fundet, og at forstaa, at Driften vilde blive lønnende. Alene ved Gulas og Orklas Vandløb kom der i hine Dage tre betydelige Værker i Stand. Først af alle det berømte Kobberværk ved Røros, som siden uden Afbrydelse har været i Gang. Det er et Værk, som har en lang, mærkelig Historie, og denne er atter meget lærerig for den, som ønsker at sætte sig ind i de norske Bjærgværkers Skæbne gennem vekslende Tider. Røros bestaar, og det har endnu foran sig en lang Virketid, forinden dets Gruber kan antages at blive tømt.

*) »skjærpe« = gennembryde Overfladen for at søge efter nyttige Metaller.

Røros har arbejdet langt ud over Vidderne. Dets Smeltehytter findes baade mod Nord og mod Syd i lange Afstande fra selve Værket og den lille Bjærgby, som er opstaaet omkring dette. Brændet til Smeltningen blev taget rundt om, og saa kørtes Kobberertsen ud i de Strøg, hvor der var god, gammel Skov. Ved Fæmunden, den store Indsø paa Grænsen mellem Guldalen og Østerdalen, laa Gammelhytten. En anden Hytte laa i Tolgen og en tredie helt nede i Lille Elvedalen, begge altsaa inden for Østerdalens Omraade. I Guldalen havde Røros en Hytte ved Eidet i Holtaalen. Paa Kvikne var der allerede i 1635 anlagt et Kobberværk, som havde vakt megen Interesse. Kong Kristian IV havde endog i den Anledning foretaget en hurtig Rejse gennem Østerdalen helt derop og atter ned ad den samme Rute. Værket blev drevet indtil 1789. Men i dette Aar blev det ødelagt af den store Vandflod, som da foraarsagede store Ødelæggelser i mange Dele af Norges indre Landskaber. Storgruben løb fuld af Vand, og senere har den ikke været i Drift. Men den Dag i Dag er det for den, som tager sig en Tur ned over Kviknes Dalføre, let at se, at der her har været et Bjærgværk. Bebyggelsen med de mange Smaapladser, som ligger samlet omkring Broen over Ya, er et af de Minder, som fremdeles er levnet fra den Tid, da Kvikne var en Værksbygd.

Et tredie Kobberværk fra det 17. Aarhundrede er Løkkens Værk i Meldalen. Driften har her undertiden været afbrudt. Men dog har der været lange Perioder, i hvilke Kobberet har været brudt ud af Fjeldet. Ogsaa her er det paa Bebyggelsens Art let at se, at her har været Bjærgværk i lange Tider, som har sat sine Mærker.

Foruden disse tre Værker har der til skiftende Tider været mange andre med mere eller mindre langvarige Driftsperioder. Oppe i Fjeldet træffes mange forladte Gruber, og i Dalene ses Spor af forladte Smeltehytter. Indtil den nyeste Tid er der optaget nogle Gruber. Saa kan de for en Tid være forladt. Men de er atter taget op, og paa denne Maade kan det vedblive at gaa i lange Tider. Thi Fjeldet skjuler mange Rigdomme, og hvad der til en Begyndelse ikke kan synes saa værdifuldt, kan senere blive det og blive værd at drive.

Men alt dette Liv paa Fjeldet og i Dalen er ikke gaaet sporløst hen. Mærkerne derefter har sikkerlig holdt sig længe. Der er mellem disse Landskaber og Gudbrandsdalen en hurtig iøjnefaldende Overensstemmelse i Kultur. Gudbrandsdalens store, brede Dalføre har haft større Velmagt end de smalle øverste Dalrevner i Trøndelagen, ned imod Dovrefjeldet, ligesom den har haft en større Kreds af gamle Slægter, som har kunnet holde deres Traditioner bedre i Hævd. Men Kulturen har dog paa begge Steder haft væsentlig de samme Former.

Dragterne var de samme. Det var det 17. Aarhundredes Moder, som var Forbilledet for det, man har kaldt Nationaldragter i Trøndelagen. Om Farverne kunde være forskellige, saa var Snittet det samme. Ligesaa var det med de Møbler, som anvendtes Norden for og Sønden for Dovrefjeldet. Udskæringer frembyder adskillig Overensstemmelse. Her er Grundtræk i den fælles Kultur, som tyder paa ensartet Oprindelse og Udvikling. For en Del kan det være berettiget, at man heri ser Virkninger af Overensstemmelser i Folkets Karakter. Men dette er ikke nok til at forklare Lighederne. Det har ogsaa været de samme Indflydelser udefra, som derved har grebet med ind og givet Udviklingen den samme Retning. Om disse Indflydelser, som bar de svundne Tiders fremmede Dragter ind i Dalene, kan det næppe benægtes, at Bjærgværkerne og deres udenlandske Personale har været med til at give Tonen an og til at skænke Mønstre og Forbilleder for den originale Behandling. Det gaar ikke an i de enkelte Træk at paavise, hvorledes det her er gaaet til; saadanne Indflydelser virker hyppig mest i det skjulte. Men det bliver derfor lige sandsynligt, at de endog har været meget kraftige, og at de har virket gennem mange Tider.

Et andet Spørgsmaal er det, hvorvidt der ikke gennem Bjærgværkerne er kommet adskilligt fremmed Blod i de norske Dales Befolkning og dermed ogsaa i enkelte Dele af Trøndelagen. Hist og her lever der endnu i Sagn og Tradition Minder om bosatte fremmede, som har stiftet nye Slægter i Norge. I flere Tilfælde kan det ogsaa formodes, at der ad denne Vej er opstaaet Blandinger, selv om ikke udtrykkelige Minder derom er beva-

ret. Men overvættes talrige har disse Blandinger ikke været uden for ganske enkelte Strøg, skønt det nok kan siges baade her og der, at ogsaa vore Landsbygder, hvor der har været Bjærgværker, har modtaget en udenlandsk Indblanding i deres Befolkning. Ogsaa ad den Vej har der været Anledning til at suge Kraft for norsk Folk og norsk Folkekultur.

Det er ikke alene den regelmæssige Tilgang af nyt Blod, som her har virket med. Ogsaa mere tilfældige og mere spredte Besøg har her spillet ind. Paa Skotgaarden i Brekkebygden, inden for Røros, har der saaledes — efter Sigende lige fra 1717 — levet en Familie, som var udvandret fra Skotland i en urolig Tid og saa for altid havde slaaet sig ned oppe i denne barske Egn. I Bygden lever Mindet om denne fremmede Herkomst med usvækket Styrke, og saa længe Slægten paa Skotgaarden holder sig, vil dette Minde ogsaa leve.

STAVANGER AMT.

AF JONAS DAHL.

Med *Stavanger Amt* begynder det egentlige *Vestland*, i Modsætning til Sørlandet, Østlandet o. s. v.

Og med Stavanger Amt slutter Kristianssand Stift. Det skulde for Resten med Historiens og Livets Ret hedde: *Stavanger Stift*, thi Stavanger er selv den gamle Stiftstad. Og Staden har endnu sin ældgamle Bispekatedral i god Behold, ja tilmed sit middelalderlige Bispekapel i komplet Stand, hvad ingen anden norsk Stiftstad kan rose sig af.

Dertil kommer, at Byen baade i materiel og religiøs Henseende er og har været Stiftets store Brændpunkt og Norges fjerde By.

En Enevoldskonges Bud flyttede Bispen til den nyanlagte Stad, som bar hans kongelige Navn, og de kongelige Embedsmænd har altid sagt Tak til, jo længere Vest paa de slap for at flytte.

Men nu er Vestlandet — som i de gamle Rygers Dage — fuldkommen lige saa godt som Østlandet. Og norsk Tradition og Livets Ret er stærkere end Dansketidens. Vor Tid kræver Opfriskning af de gammelnorske Traditioner og Genindførelse af de gamle norske Fanebærere der, hvor Nutidens Liv baade ejer og anviser Pladsen dertil, — og det er i høj og almindelig anerkendt Grad Tilfældet med Stavanger.

Bispen kommer nok igen til St. Svithuns Katedral.

Det eneste, som kunde indvendes, er, at Stavanger ikke ligger i Stiftets Midte. Men Nutidens lette Kommunikationer ophæver helt den Indvending.

Alt, hvad vi har af Adgang til ved levende Anskuelsesmidler at vække Fædrelandets store og gode Minder og alt, som kan knytte Slægternes Samfølelse særlig med gammel-norsk Selvstændighedstid, det vil nok komme til Hæder og Værdighed.

Stavanger Katedral staar der, beundret af Land og Udland, men hvor er Bispen? Ikke engang en Domprovst er tilbage.

Fig. 345. Stavanger Domkirke. (Efter Fot. af Wilse.)

»Det sukker end i Kirkekrog
ved Dage og ved Nætter.
Det standser ej, før Kongesprog
igen paa Ranet retter.«

* * *

Oven for Haukelidsæter ligger der en Fordybning, hvorigennem Færdsels- og Turistvejen gaar fra Østlandet og Sørlandet til Vestlandet.

Den hedder Dyrskar. Selv om Sommeren gaar Vejen i Tunnel under Snehoben.

Der er Vandskellet. Derfra udgaar de Strømme, der omskyller hele Stiftet, fra Langesund til Haugesund. Mod Syd løber Vandet til Telemarken, mod Nord til Ryfylke og Boknefjord.

Men der er Bække og Floder, som er længere og viltrere end dem, som Alfarvejen følger. Den vælger jo gerne de laveste Veje. Man maa helst hen til Nupseggen i Øst eller Sessnuten i Vest, om man skal komme helt op til den syvende Fader i Huset; helt op til disse Vanddraaber og

denne Vanddraabe, som først har ryddet Landet og drog ud for at male og male, først Bjærg til Muld og saa langt om længe Korn til Mel.

Det, du ser mod Sydvest fra Sessnuten, er Stavanger Amt.

De øverste store Fjelde kaldes *Meienfjeld.* Det har intet med »Meier« (Meder) at gøre. Det er selvfølgelig godt gammelt, forstenet Fjeldnorsk. Det er »megin fjǫll« = Storfjeldene, som sammen med Myklebustad'ene trofast har holdt fast paa deres oldnorske Navn.

Disse store Fjelde danner Toppunktet baade for Stiftets og Amtets Triangel.

Stavanger Amt har vistnok større Rigdom paa vekslende Naturforhold mellem Fjeld og Strand end noget andet Amt. I Triangelets Top ligger ægte vestlandsk Højfjeld med evig Sne. Saa kommer mod Vest dybe Dal- og Fjordrevner og den aabne Boknefjord med Øer, det er *Ryfylke* og *Karmøen*; mod Syd langagtige »Heier«*) og Bjærgtoppe og Bjærgknolde, der falder brat i det aabne Hav uden Skærgaard foran, det er *Dalene;* og endelig mod Sydvest, midt imellem begge, et Sletteland paa 8 Mils Længde og 1—2 Mils Bredde, som minder om Jylland, det er *Jæderen.*

Hermed er ogsaa de fire Sorenskriverier, hvori Amtet deles, angivet: *Ryfylkes*, *Karmsunds*, *Jæderens* og *Dalenes* — tilsammen omtrent 9000 Kvadratkilometer.

I Dalene ligger Ladestederne *Soggendal* og *Egersund*..

Ved *Jæderens* nordre Ende ligger den gamle Købstad Stavanger med 37,000 Indbyggere; med et Opland, som omfatter baade Amtet og adskillige af Naboamterne (Lister og Mandals Amt og Søndre Bergenhus); med Handel, Skibsfart og Fiskeri, i Fjorde og paa Hav, fra Norges Kyst til Islands; med Hermetikindustri og mange andre Slags; med Energi og Mod, som mere og mere tiltvinger sig Opmærksomhed og Respekt. Med en Domkirke, som i Skønhed kommer nærmest efter Trondhjems, og som i Ælde vistnok rager op over alle Landets Kirker og Huse; med *Havrsfjord* og Erling Skjalgssøns Tofter i sin Nærhed, Havet for sine Fødder og Jæderen i sin Ryg.

*) »hei« = højtliggende skovløs Jordstykke.

»Helt til Byen ind — Fredens stille Sus — staar af Bondens Hus.«

I *Ryfylke* ligger Strandstedet *Sand*, hvor Turistvejen gaar til Bratlandsdalen og Hardanger eller Telemarken.

Og saa til sidst i *Karmsund:* Ladestederne *Skudenes* og *Kopervik;* og endelig den amerikansk voksende, i Fiskeri og Fragtfart saa driftige Købstad Haugesund, i vor Barndom ikke stort mere end et Par Bøndergaarde og nu en Velstandsby paa 10,000 Mennesker.

* * *

Lad os saa tage Amtet med dets Natur, Folk og Levevis i nærmere Øjesyn, og lad os begynde Syd fra, med *Dalene.*

Det er straks iøjnefaldende, at vi her staar ved Overgangen fra Østland til Vestland. Her ses overalt kraftigere Konturer i Landskabet, her er større Fart i Floderne, her er stejlere op til »Hejene«. Og deroppe er der store Strækninger af Sump eller nøgent Fjeld, og nede i Dalbunden eller Dalsiderne er der mere stenet Dyrkningsland end egentlig Skov.

Forholdene er smaa. Der er Tarvelighed og Nøjsomhed. Ingen synderlig Rigdom samlet paa enkelt Haand. Ingen synderlig Forskel paa Selvejer, Fæster og Tjener. Alle spiser ved eet Bord og gaar Side om Side paa Arbejde. Og Arbejdet er Jordbrug med »Heie«-Slæt og »Heie«-Pasning af Kreaturerne. Desuden er hver Bonde helst sin egen Smed, Snedker og Skomager — og ude ved Søen Fisker. I Bækkene er der Møller og smaa Savbrug, hvor endnu gerne Enkeltmand forædler sin Skov, væsentlig til Tøndestave, thi dem trænger Stavanger og Haugesund til i ubegrænset Mængde.

Landskabet ser ofte forrevent eller bart, fattigt og smaat ud. Men der gror Kæmpefyrre hist og her, som ikke slipper Taget i Aarhundreder, og der er ædle Metalaarer ogsaa under disse Fjeldknolde, og her og der dejlige, flade Engmarker og smilende skovkransede Vande mellem dem. Der er Naturoverraskelser baade i Bjerkrem, Helleland og Lunde, som truer med at gøre Flekkefjordbanen berømt.

Og midt oppe i et Mylder af Fjelde ligger Ueland; derfra løber der blinkende Vand til Aaensire, Amtets Grænse. Og derfra brød sund Bondesans

og Frihedssans sig endda længere glitrende Vej — lige til Hjertet af Norges Ting og Raad — og skrev Uelandsnavnet gyldent ind i Norges Historie.

Saa naar Folk nu paa Jernbanen kommer ind over Højdedraget mellem Egersund og Flekkefjord og mellem sure Sumpe og halvnøgne Fjelde standser ved Ueland Station, da stikker de Hovedet ud og spørger, om det var herfra, han kom, den norske Bondehøvding, for hvem Kong Sverre rejste sig og gik frem med Haandslag, da han steg ind i Sagahallen.

Det skader ikke, at blanke Skinner fører vort Folk og vor Ungdom op til gamle

OLE GABRIELSEN UELAND.

Han var født i 1799 paa Skaaland, ude ved de skovrige Bredder af det to Mil lange Lundevand, som løber ud i Aaensire. Forældrene var jævne Bondefolk; men der havde længe været Sans for Oplysning i Slægten.

Om Oldefaderen sagde man: »Nej, den Jon! Han skal nu altid være aparte! Tænk, han lærer sine Døtre at læse!«

Farfaderen havde endog været i Amsterdam; og Faderen havde været baade Smed, Bødker og Tømrer og en velholden Mand. Men ved Pengereduktionen blev hans surt erhvervede Dalere til Toskillinger og Ole Gabrielsen Uelands Barndomskaar derved fattige.

Ingen af os kan forestille sig de Vanskeligheder, som den unge Bondedreng maatte kæmpe med for at kunne stille sin Kundskabstørst. Derfor aner vi ogsaa næppe den Begavelse og den Viljestyrke, som maatte til for at naa de Kundskaber, han absolut behøvede til sit Høvdingeværk. Han skriver selv:

»Min hele Skolegang indskrænkede sig hovedsagelig til, at min Moder lærte mig at læse A-B-C-Bogen igennem. *Siden hjalp jeg mig selv.* En gammel Graver blev vel i min Tid lejet til at holde Omgangsskole. Min Fader sendte mig enkelte Dage i hans Skole, ikke for at lære noget, men for ikke at støde Præsten og Klokkeren. Skolemesteren syntes, jeg var ham for klog, og lod mig derfor læse, hvad jeg vilde.

Efter en Forskrift, som min Fader havde faaet af *sin* Lærer, lærte jeg

mig at skrive. Da ingen i Sognet forstod Regnekunsten, fik jeg først nogle Dages Undervisning af en Dreng i Nabosognet. Og da jeg var 12 Aar, sendte min Fader mig en Uge til en Mand i Fjeldbygden Gyland. Han fik Betaling i Arbejde. Jeg maatte næsten hele Dagen hjælpe ham at trække Brænde hjem. Og den lille Undervisning om Aftenerne strakte ikke langt, især da vi maatte hjælpe os med lidt Lys af Kakkelovnen. Det eneste Udbytte, jeg fik, var, at jeg ærgrede mig og forskrev en Regnebog fra Kristianssand og for 3 »Mærker« Smør fik tilbyttet mig 3 Stykker af en Tavle — en saadan var ikke til at købe i vore Byer —, som jeg føjede sammen og lagde Ramme om. Og nu varede det ikke længe, før jeg var en god Regnemester«.

Adgangen til Bøger var ikke lettere. Han skriver:

»Begge mine Bedsteforældre havde Bibler — ogsaa en Sjældenhed —, men de gemte dem lige saa omhyggelig som Paven. Som en ægte Protestant stjal jeg mig alligevel til at læse i dem, og da Farfader døde i 1812, arvede min Fader hans Bibel«. Ueland husker aldrig, at han har oplevet Mage til Glæde.

18 Aar gammel blev han Skolelærer for 20—24 Kroner om Aaret. Hans Videbegærlighed trak og trak i ham — bort — bort, men Kærligheden kom til ham paa den anden Side og trak ham op til »Heis«, i Hæskestadsognet. Og deroppe blev han i 1825 gift med Marte Ueland, med hvem han fik Gaarden og Navnet. Deroppe blev han snart Pot og Pande. Blandt de blinde regerer den enøjede, skriver han selv humoristisk.

Han blev Kirkesanger og Lærer og tjente paa sit vidtløftige Arbejde paa slet Kost 80 Kroner om Aaret.

Fra disse jævne, tarvelige Kaar var det saa, at Ueland atter og atter Livet igennem drog ind til Norges Nationalforsamling for der at høres og agtes som en af Landets mægtigste og bedste Mænd og den voksende Bondemajoritets Høvding.

Det var ham, som fra 1833 samlede Bondepartiet og førte an mod det stolte Bondeprogram, hvis nationale Del kronedes i 1905, og hvis øvrige Dele med Guds og alle brave Nordmænds Hjælp ogsaa fuldt skal kro-

nes: »Sparsommelighed i Statshusholdningen, Udvidelse af Folkets Selvstyre, Overholdelse af Stortingets Ret over for Kongemagten, Nationens Ret i Forhold til Sverrig og Udvidelse af Næringsfriheden«.

Schweigaard, Embedsstandens samtidige ædle Fører, sagde, at Ueland vilde være en Pryd og Støtte for en hvilken som helst Nationalforsamling. Og Udlændinge, som kom i Stortinget, de vilde først og fremmest se Ueland.

Bønder, som første Gang kom paa Tinget, sagde, at de glemte at se paa Kongen og saa kun med Taarer i Øjet paa Ueland. »Saaledes« — siger en Udlændig — »bliver ingen Mand omtalt, uden han har rørt ved Samfundslivets Hjerterødder og talt og gjort meget, som har spredt Solskin og Velsignelse over vide Kredse«.

Og denne Stortingsmand, i sin Tid Norges mægtigste Mand, beholdt i Hovedstaden sine jævne vestlandske Bygdekaar, delte et tarveligt Logi med andre Stortingsbønder og — drog hjem til sin sædvanlige Levevis.

Folk, som kom til hans Gaard, skulde næppe tro, at det var den store Bondehøvding, naar de saa en uanselig, senestærk, mager Bonde, som i rød Pindhue og Træsko arbejdede med Gødningskørsel, Minering eller Graastensmuring.

Ueland døde 11. Januar 1870. Schweigaard i samme Maaneskifte.

Men ved Festen til Fædrenes Minde lige efter — det ved vi, som dengang var med —, da greb intet Navn som Uelands og ingen Sang som Bjørnsons:

Da han til Tinge mødte
og reiste Bondens Sag,
hvert Ord en Straale fødte
i Folkets unge Dag . . .
Skjønt Bonde bag om Ploven
og Sjømand i sin Baad,
han tænkte fint som nogen
i hele Kongens Raad.

Fra Vinternattens Gysning
han festlig ledtes ind
i Sagahallens Lysning
mod Høvdingbænkens Trin.

Saamangen gammel Herre
sig reiste og gik fram,
men først af dem Kong Sverre,
han var i Slægt med ham.

Det er ikke af Vejen, at Norges Tog gaar gennem Dalene og har en Station paa Ueland. Det er ikke blot Naturen, som byder paa Overraskelser gennem den vilde Drangsdal ned til det smilende Lundevand, også det jævne Bondefolk kan føre frem mod vinkende Udsyn, stolte Fjeldrygge og seje Kæmpefyrre.

Fig. 346. Ole Gabrielsen Ueland.
Fotografi efter Busten i Stortinget.
Ved Alfred Hellwig.

De Præstekald i Dalene, som ligger langs Havet, er *Soggendal* og *Egersund.*

Derude gaar Havet, raat og tungt, lige mod Fastlandets Fjeldvæg. Ingen Skærgaard. Kun nogle faa skumkransede Stene paa flere Mils Kyst.

Og Bedriften er, foruden Jordbrug, Søfart og Fiskeri efter Hummer, Laks og Makrel og har været det i Aarhundreder. Flaad ved Flaad gynger i Bølgedraget foran Fjeldvæggen og fortæller om Hummerruser. Og Baad paa Baad manøvreres mellem dem, baade af Mand og Kvinde, saa sikkert og saa rolig, uagtet et Par Aaretag for meget eller for lidt vilde knuse Baaden i Splinter.

I 60—70-erne drev et engelsk Selskab Titanjern-Gruberne i Soggendal; nu er de nedlagt. Men Titan-Tankerne følger en alligevel bestandig, naar man ser Egnene mellem Soggendals Havn — Rægefjord — og Egersund. Der er stejle, vilde nøgne Bjærge overalt. Saa glatskurede og rundskallede, at man forstaar, at Urhavet og Urisen har gjort sig en særlig Glæde af at

polere dem og pynte dem med Jættegryder nedentil og med Jættestene oventil. Stene som Huse; som ligger og vipper paa et eneste lille Hvilepunkt, paa øverste Top eller yderste Skrænt. Og som de rejsende fra Dampskibets Dæk eller Skydskærren ser forfærdet op paa og synes, at et Barn maatte kunne puffe ud med sin Pegefinger.

Egersund er Havn for Fiskerne Sønden om Jæderens Rev. Baade norske og svenske, som ofte ligger der i hele Flaader. Men denne Dalenes Hovedstad har i de sidste halvhundrede Aar fornemmelig vundet sit Ry ved sin Fajance-Industri. Den er blevet Norges Faenza eller Delft.

Egersunds Fabrik begyndte i 1847, og det er en graa Urtid i den norske Keramiks Historie. I 1845 kom

JOHAN FEYER

paa Tanken og studerede saa først Fabrikationen to Aar i England. Begyndte saa med 30 Mand og økonomisk Støtte af »den gamle Skriver«, hans Fader, og Stavangermatadorer. Og Tolden paa den finere udenlandske Vare hjalp dem.

Saa trak Stavangerne deres Penge ud for at sætte dem i den florerende Skibsfart. Og det kneb da haardt i 60-erne. Men Johan Feyer gik sin Gang, stiv og rank som sin trofaste Silkehat.

Ved Grubesalget i Soggendal tjente han i rette Øjeblik en hel Kapital og satte den uforsagt i sin gamle Fabrik, som udvidedes til fuldt moderne Fajancefabrik. — Saa slog man Tolden og dermed Virksomheden ned, men ikke Johan Feyers Tro paa den. Status var god. Et kapitalstærkt Interessentskab dannedes, — og Johan Feyer havde vundet sit Livs Slag og overlod Direktørstillingen til sin yngre Broder. I 1880 døde han, og 1906 afsløredes hans Billedstøtte paa Egersunds Torv under almindelig Erkendelse af, at ingen Egersunder har gjort sig fortjent til sine Medborgeres Taknemmelighed som Johan Feyer. »Retfærdig, godgørende og omsorgsfuld for sine Arbejdere, paa samme Tid som han vidste, hvad han havde Ret til at fordre af dem«.

Nu staar han paa Torvet, som han mindes af de gamle Egersundere:

med Frakken slængt løs over Skuldrene, et Greb i den over Brystet med højre Haand — og sin trofaste Silkehat. Hans Ansigt er vendt mod Fajancefabrikken.

Og den taaler hans Blik. Den har nu ca. 300 Arbejdere, Produktionen nærmer sig Millionen. Renommeet stiger stadig, og Aktierne med. Og Arbejdet adler Stedets Evner, her som alle Steder. Ollestads Navn vokser baade teknisk og kunstnerisk set. Hvem ved, om han eller den næste bliver Egersunds Kähler.

Nu drager vi fra Egersund til *Jæderen.*

Man har kaldt Jæderen Norges Holland, Jylland eller Skaane med Rette og Urette. Den hele Jæder er kun 1300 Kvadratkilometer, hvad forslaar det? Og regnes Fjeld og Vand fra, er der kun 900 Kvadratkilometer Jordsmon tilbage, som endda til Dels er Jøkelgrus. Men Regn har man altid nok af, og skadelig Frost har man aldrig, saa Avlingen er baade stor og sikker, naar der blot skaffes Gødning nok.

Endvidere har Jæderboen Stenen at slaas med. Naar undtages Moserne og et enkelt Sogn, er Jæderen oversaaet og underfyldt med Sten, som skal sprænges og ryddes. Men i den Krig gaar Jæderboen mandig frem. Han gaar af alle Landets Amter forrest baade i Jorddyrkningslaan og Jorddyrkningsareal. Det drøner Dagen igennem hele Vinteren af den Kanonade. Selv til Fest er dette blevet Landmandssaluten. I gamle Dage havde de en Ramse paa Jæderen, som lød saaledes: »Mandag er min Fridag, — Tirsdag gør jeg intet. Onsdag gaar jeg og ser mig om; Torsdag sidder jeg og tænker. Fredag gør jeg, hvad jeg vil; Lørdag stunder Helligdag til; Søndag gaar jeg i Kirke«. Men denne Ramse passer nu ikke længer.

Jeg kender to smaa Brødre paa 12 Aar, som i Vinter ganske alene har ryddet sig $^1/_2$ Td. Land. Og jeg kender to store Brødre, som i Fjor Vinter ryddede en ny Ager paa 15 Tdr. Land, hvorover Jæderhavren i Sommer bølgede. Og jeg saa en ung Gaardmand med sin Gaardsdreng oppe i Gjesdal holde 17. Maj paa den Maade, at de fyldte Jordsænkninger til jævn Jord hele Dagen og i Middagshvilen overgivent glade bortsaluterede

3 store Fjeldknolde, som Forfædrene havde ladet ligge i den gamle Græsmark. Jeg kender en anden Jæderbo, som, da han overtog Gaarden, fødte 3 Køer. Nu føder han 30, foruden 4 Heste, Faar og Grise. Men han har ogsaa arbejdet jævnt og støt.

Der er ingen Fjelde, som sætter Jæderboen i Fart hverken paa Foden eller Skien. Men han naar ogsaa længst i sin Kamp mod de stenede Volde ved at holde sig langsomt og jævnt i Selen fra Morgen til Aften og fra Januar til December. Mon det ikke er det jævne Arbejde, som forslaar bedst alle Steder? Sanitetskaptajn Arbo sagde engang i et antropologisk Foredrag ved Kristania Universitet: »Medens de blonde Langskaller paa Østlandet ofte gaar og drikker og fester lige til den trettende Dag, saa bryder de sorte Kortskaller paa Jæderen Sten tredie Juledag«. Og han sagde kun simpel Sandhed. Der er et stilfærdigt og beskedent, men kraftigt Arbejdsliv, med jævn, rask Fremgang uden Jobberi. Husbonden og hans Barn ordner det meste selv, og derfor er der stor »Jordfølelse« hos Folket.

Lad os tage Gaarden Jaatten midt imellem Stavanger og Sandnes som Eksempel paa, hvad Jæderen kan vokse op til, om Udviklingen gaar, som den er begyndt.

Jaatten hed i gamle Dage *Játún*, og dette igen vel oprindelig *Jóatún*, d. e. »Hestetunet«, af *jór*, »Hest«, i Gen. Flt. *jóa+tún*. Smlgn. Gaardsnavne som *Jaaberg*, Grd.-Nr. 139 Sandeherred, *Rosseland* i Soggendal og Time (af *hross* »Hest«), *Hestaasen*, *Hesthaug* o. s. v. Da jeg var Dreng, var der 5 Brug, nu er der 60. Jaatten er en meget stor Gaard; oprindelig maaske 1000 Tdr. Land eller 4 Kvadratkilometer; men der er fremdeles store Udmarksstrækninger, saa man mener, der til sidst kan blive 100 Brug. Brugene er der i Gennemsnit 10 Tdr. Land med et Kreaturhold paa 7—8 Køer og Heste. Men de 60 nuværende Indehavere lever vistnok baade lettere og bedre end de 5 i min Barndom.

Her er altsaa en Vækst paa det tolvdobbelte. Men derfor gaar det ikke an med enkelte Sangvinikere eller Chauvinister at multiplicere hele Jæderens Folketal paa 24,000 Mennesker med 12 for en nær Fremtid, for

Forholdene er ikke overalt lige gunstige, selv om Folket er sejt og nøjsomt og hjemmekært. Lige ved Jaatten ligger Stokkavandet, som nu udtørres; Kanal og Tunnel er sprængt til Havrsfjord. Der er 1250 Tdr. Land at vinde og altsaa Plads for en Provins til, for 125 saadanne Brug. Den, som lever 10 Aar, faar det at se.

Langs Havranden sætter Havet Kviksølv selv i den rolige Jæderbo. Der er han rask som en Fjeldbonde, baade paa Sø og Land. Hans urgamle Brug ligger paa Vikingens Toft; endnu altid som Havørnens Rede paa Toppen af Tuen, for Udsynets Skyld. Med den brede, gule Havsand som en Rand om Lyngkanten (Jæder = jaðarr = jar(e) eller Rand, Kant, Bort) og med det store aabne Hav som en blaa Silkerand uden om alt; Havet, Vikingernes Vej og Kolonisternes Vej. Vejen fra Jæderen til Island, Grønland og Vinland. Jæderboernes Erik Rødes og Leif Erikssøns Vej, aabent og frit fra Roth til Egerøen.

Paa Høj efter Høj mod Syd ser han de gamle Hovedgaarde som hele smaa Landsbyer, ragende over Landet som Bygdeborge. Randaberg, Visted og Udlandhaug; Sole, Sele, Hodne og Aarre; Vig, Skjeie og Nærland; Obrestad, Reime og Varhaug; Husvæg, Stabnheim og Haar; Kvalbei, Kvashei og Ogne. Overalt føres Tanken mod Oldtiden, ja mod Urtiden. I Kverneviken og paa Viste i Randeberg har man fundet Levninger af Køkkenmøddinger efter de allerældste Mennesker i Norge, dem, som ikke engang havde lært Kunsten at bygge Huse, men boede som Huleboere og ernærede sig af Jagt og Fiskeri. Lige over Møddingen er der en Hule, som har tjent til Hus. Der har de taget sig det bekvemt, disse Urmennesker. Efterhaanden som man har afgnavet Skaller og Ben, har man kastet dem lige ud af Hulens Aabning. Blandt disse Ben fandtes ogsaa Menneskeben, som gør det ret sandsynligt, at de har været Menneskeædere. Og hele Havbakken mod Syd er opfyldt af Hundreder af gamle Gravhøje, som giver Samfølelse med Vikingefærdene, medens Vestenvinden skvulper Saga og Sagn over Stendyngernes Rullestene. Hele Jæderen er rigere paa fundne Oldtidslevninger, fra den graa Stenalders Pilespidser, gamle Hovmurer med Hesteben i Grunden efter de hedenske Ofringer, og op til Middelalderens Runestene, end noget andet

Sted i Norge. Og særlig fra Stenalderen viser Køkkenmødding og rige Værkstedsfund, at her ikke blot krøb en og anden jagende Havgast ind over Kysten, men at Jæderen var Udgangspunkt for dem, som havde faaet den første faste Fod i Landet mod Vest — omtrent som Smaalenene mod Øst. Og kommer vi Syd paa til Varhaug og følger den gamle Vejlevning i Havstokken fra Varhaug til Kvashei, saa staar Gravhøjene saa tæt som en

Fig. 347. Fra Havrsfjord. (Efter Fotografi af Wilse.)

efterladt Teltrække; staar og stirrer i de samme glatskyllede, tangomkransede Rullestene, som det samme Hav brød over for halvandet Tusind Aar siden; tre-fire Hundrede Gravhøje paa denne Strækning af en god halv Mil.

Strandskade og Strandløber piber langs Stranden; Ederfuglen lærer sine Unger at fange Kryb i Brændingen. Ringgaasen pudser sine smukke Fjer. Stene, som har været usynlige i Maaneder, skyder roligt op af Søen i godt Vejr, og Sælen skyder sig op paa dem igen, soler sig og kaster

med Hovedet af Henrykkelse over al den Musik, som de tusind Lærker og Rødstilk og Spove fylder Luften med. Og udenfor ligger Havet og hviler, tungt som en Kæmpe efter Slagsmaalet — med den tykke graahvide Taagebanke langt ude i Kredsen som et stort graanende Haar over Havets kolde Pande.

Derover skriger Maagerne vildt og skarpt. Men inde over de brune Flader skriger Viben, Jæderens Kælebarn, ømt og saart. Ingen som helst Fuglesang vækker bedre Foraarsstemning i Brystet end det første Vibeskrig. Det har en uendelig Rigdom af saar og sart Moderfølelse, af Ve og Vemod; af Naturens Mesterhaand stemt lige saa fint sammen med Tonen i Jæderens store, øde Vidder som Brokfuglens. Men Brokfuglen hører jo ogsaa Højfjeldet til, medens Viben alene er Jæderens karakteristiske Fugl.

Naar den første Stær fløjter, naar Bogfinken kvidrer kælent, naar Solsorten pludrer højrøstet, og naar Rødkælken blæser Piccolo i Jæderens nyplantede Lunde — thi nu plantes der med Iver derude —, da er Vibens Foraarsbud allerede gamle. Da tumler den med ængstelig susende Vingeslag om Hovedet baade paa Fæ og Folk; den eneste Maade, hvorpaa »liden Vibe kan værge den Tue, som hun mon bygge paa«. Nøgen og bar som en tørret Tørv er Tuen, hvis aabne lille Skaal paa Toppen rummer Vibens 4—6 Æg. Blot deres brungrønne Farve, som gaar ganske i eet med Bundens, beskytter dem mod Kragers og Maagers og Menneskers Efterstræbelser. Og her er saa fladt, at Naturbarnets vante Øje paa lang Afstand kan se Viben lette og snige sig længe vildledende langs Jorden, før den hæver sig med sit bange Skrig.

Ja, her er fladt. Øjet sænker sig over alle disse tusind Vandhuller, som blinker blaat mellem alle de lyngklædte Tuer og smiler mod de Snepper, som vader deri; og over alle de Vande, som er himmelblaa fra Strand til Strand, fordi ingen bratte Bredder kaster Skygger over dem. Længere borte ligger Tørvemosen, brun og finsmuldret som Gartnerens Havejord; spættet med fyldige Lyngtuer, hvorfra Porsens Ris hæver sig bugnende af brunrøde Blomster. Vaarnattens døende Dis gør alle Linier i Landskabet bløde og fordobler samtidig det flade Lands anden holland-

ske Ejendommelighed: at forstørre alle Afstande og Genstande. Hvilke bedragelige, uendelige Distancer! Og hvilke fænomenale Størrelser paa alt og alle. Et Barn paa en Høj tager sig ud som Kæmpen Goliat. Faar som Køer, Køer som Elefanter. Og Lyngbakkerne hæver sig længere borte som fjerne, skovrige Aase. Det er disse Lynghøje, som ud paa Sommeren, naar Lyngen blomstrer, tager sig ud som Serbiens Rosenbakker.

Vestan veir!
Lyst og lindt over heilan Jær.
Barn i myren paa eggerov;
jentelatter bag nabos nov;
hól og hei — som en rosenvei;
sol paa sanddyner langan lei;
laksekarer i hver en os;
langt paa havet — en ensom lods.

heilan Jær = hele Jæderen; myr = Mose; nov = Hjørne; hól = lav Høj; dyner = Banker; karer = Karle; os = Flodmunding.

Men kommer Vinden igen, og det er den ikke længe om paa Jæderen, saa fejer den frit over Hav og »Hei«. Blot hvor en Bæk søger til Havs mellem Brinkerne, har denne gravet Fordybninger, hvori Solvarmen dirrende gemmer sig i klart Vejr, og Faarene i Uvejr gemmer sig ved et lille melet og mosset Kværnhus.

Bondens Hus ligger i Firkant for at værne Tunet mod Vejret. Og Væggene mod Vest er gerne tækkede med Tagsten for at beskytte mod Regnen, som driver med Havsmagt.

Lad saa Stormen hyle og rulle som Torden gennem Skorstenen; lad den tromme med Stenene i den sydvestlige Væg, haardt som en vred Haand. Jæderboen ryger rolig sin Pibe; inde i Stuen ved Bilæggerovnen er der varmt og tæt som i en Potte.

Og saa er der kun to-tre Skridt til Tørveskuden*), og den er stopfuld. Før Høslætten var de i Mosen og skar; satte i Stak og Geleder og mønstrede Hæren til Vinterens Krig. Efter Høslætten kørte de det tørt i Hus.

*) *Skut* m., Halvtag, Tilbygning, hvor Tørven anbringes for at lune paa begge Langender af Stuen.

Og over det lille Tun til Kostald og Lade kravler de af Sted, om det er baade Storm og Snefog. Det er da lige, at de kan vogte Bojet (Buet, Fæet) og passe Vármen i Brøndhuset. Staar der endnu en vaad Hest eller nogle forpjuskede Faar ude ved Ledet i Kløften, saa kaster Manden Olietrøjen over sig for at slippe dem hjem. Saa kan han rigge Tærskemaskinen op med det samme, om Stormen skulde lægge sig for Regnen. Naar bare ikke Numrene paa alle disse skarpe Brædeflader, som skal tjene til Sejl paa Vindmøllens Vinger, naar blot ikke de Numre havde været saa umulige at se i dette øsende Regnvejr. Og naar bare ikke Vinden med eet havde løjet saa voldsomt af, saa han maa opklæde hver mindste Brædestump, som kan hænge paa »Raaderne«*) (eng. rod; tysk Ruthe; i hver Samtale med de gamle derude møder man sproglige Oldtidslevninger, som er lige saa ærværdige og mærkværdige som Gravhøjenes og Elverdansenes og meget ældre).

Men inde i Laden staar hun allerede færdig, Pigen, som skal tage den tærskede Halm bort under Maskinen. Hun kigger i Væghullet og ler af ham, saa vaad og dryppende vred, som han staar der og slænger de umage Bræder ned i Marken.

Endelig kommer han rolig ind i Laden, slænger Oljetrøjen paa Gulvet, skubber Træskoerne af og gaar paa Strømpesokker op ad Stigen, lægger Ledningstovet paa og sætter Duren i Gang. Og Maskinen dirrer og brøler som et Rovdyr, der kun giver Taal, saa længe det har et Kornbaand i Halsen.

Vestan-veir!
Skaftestøvler og oljeklær;
vasne vaatter og gul sydvest;
lutt med ledet en vassblank hest.
Ruskje og raatt — ufyse vaatt;
svart og disent med dag og nott.
Hagelskurer og rennefog
— men bag ogen en terrekrog!

vasne = vaade; vaatter = Vanter; lutt = hængende med Hovedet; ruskje = rusket; ufyse = ubehageligt; hagelskur = Hagelbyge; rennefog = Snefog; ogen = Ovn; terrekrog = Tørrekrog.

*) Raade m., lang Stang; her en af Møllens fire Vinger.

Men inde i Køkkenet staar den lille Piges Moder og koger den salte Mad, med baade Gryn og Rødder og Timian. Og kommer hun i Bislagdøren, farer hele Hønseflokken paa hende, med Halen blæst skævt, og kagler gudsjammerligt i den enfoldige Tro, at hun ikke har andre end dem at tænke paa.

Er Vejret nogenlunde, saa er Sønnen og Drengen ved Stranden, hvor Baadeskurene (næsten kun Tag for Resten) bider sig fast i Bakken eller i de store Rullestene; prydet med forliste Skuders blaa og røde Skilte: Stormfuglen, Pauline o. s. v.; og hvor en halv Snes hvælvede, rødtjærede Baade skyder Ryg og kravler paa Krumtræ og Bukke op mod Sandrevlerne som andre Kæmpehummere. Strøet omkring ligger der fuldt op af svært Skibstømmer, med store, rustne Jernbolte struttende ud som Søm i et Kassebræt. Dernede er altid noget at finde, fange eller forberede. Er det ikke Tiden for Hummeren eller Laksen, saa er det for Kuller eller Hvidling eller Torsk. Baadeskurene er velforsynet baade med Hummerruser og Liner og Haandsnører. Jæderboen »potler« (pusler) ogsaa nok med dette. Men kun paa Jordbrugets Fyraften. Og er Vejret for slemt for Fiskeri, saa er det godt for Vrag eller Forlis. Og da griber selv den, som gaar hjemme, ja Moder med, Langkikkerten hver Gang, de er inde Stuen, og ser gennem Vinduerne, som vender ud mod Vest, om der er noget nyt paa Søen. Ens Død en andens Brød! De engelske Kobberstik paa Væggene og Mahognimøblerne og mange fine Ting er taget ufortoldet lige fra Havet. Men — saa er de ogsaa modigt betalt med mangen stolt Redningsdaad. Spørg de reddede, om Havboen ikke har fortjent dem. Og spørg Moder, hvad det er at staa med Langkikkerten i Vinduet om Dagen eller skælve nede ved Baadeskuret om Natten og stirre Sansen af sig, mens Fader og Søn lægger ud i Braadsø og Brænding for at bjærge Liv.

At besøge saadanne gamle 80—90-aarige Næssekonger som Cornelius Refve og Cornelius Kvalbei, Lodser og Redningsformænd, er en særlig Højtid. De har forkortet mangen Stund ved deres eventyrlige Fortællinger om Uvejr og Redning under farefulde Omstændigheder. De er mange, som mindes disse stolte Typer. I deres gæstfri Hjem kom Bymænd og

Bønder, Kunstnere og Videnskabsmænd, og de grebes af deres fyndige Tale om stærke Gerninger, fortalte paa en jævn og ligefrem Maade.

Vestan-veir!
Himmelsprøit over alle skjær;
himmelhav under bur og brag;
dumpe drømme om dommedag;
raske raad — rednings daad;
bergedes takke og enkers graad.
Taredynger i Fuglevig;
rev og rauner paa rekster rig.

bur = Brøl; tare = Tang; rauner = Stendynger; rekster = Vragstumper.

Ja, nu har Stormen slængt en Vare op, som Havboen er odelsbaaren Ejermand til; det er Tangen. Langt ude i Havet, under den norske Bakke, vokser denne Dybets Urskov, som Vestenstormen hærger. Vindfald i Hobe. Grene (tongler) saa tykke som et Haandled, og Løv som Ahorntræets og Palmernes. Det kastes en Stormnat op paa Stranden. Tusinder af Læs i en eneste Høj. Saa styrter man ned og kører ind, før en uheldig Strømnat kunde rive det bort igen, først til sin egen Jords Gødning og saa til Brænding. Baal paa Baal fra Tungeneset til Ogne. Tangen giver Mønt baade til Husbondsfolk og Tjenere, Drenge og Piger; thi Tangasken er i Pris. Jodfabrikkerne spørger efter den gennem mange vaagne Udsendinge.

Og Folkene ind over Jæderen, som ingen Havstrand har, de har i Aarevis kørt hjem af Vikingernes Overflod, indtil en Mil ind i Landet. For den giver Gødning paa Eng og Ager, saa det bliver Jordbrug, der har vadsket sig. Ja, Indlandsfolket staar endog nede ved Havet og brænder — og maa selvfølgelig tage til Takke med de Pladser, som er ubekvemmest og længst fra Husene og derfor mindst agtet af Grundejerne. Men nu maa de betale Afgift, for nu er Tangasken altfor højt i Pris til at gives bort. De betaler for Askevægten, og store Gaarde som Refve faar ind i Tusindvis for den Tang, som de selv ikke engang naaede at *se* efter.

Hele Revtangen ulmer. Heste og Kærrer, Mænd og Rivepiger bevæger sig som Skygger i Røgen, der ruller saa lavt over det flade Land, at end

ikke Ljoshaug er til at opdage. Og altsammen Indlandsfolk, helt oppe fra Tuv og saadanne Steder, en Mils Vej inde i Landet.

Her er de sandelig ikke langsomme, om de er langsomme, naar de slaas med Stenen. Og selv derinde, hvor de gør det, er de ikke derfor sløve for de ideelle Interesser. Der sidder Slægter paa Gaardene, som i alle Kulturens Retninger kan maale deres Navne med hvilken som helst

Fig. 348. Tangkørsel. (Efter en Skitse af Eilif Peterssen.)

Bygd i Norge. Jeg tænker nok, at Navne som Ueland, Garborg, Grude, Edland, Nielsen (Aalgaard), Aasland, Mossige og Hognestad repræsenterer saa megen baade Aands- og Haandsdaad, at baade Østlænding, Bergenser og Trønder godt kan tage Hatten af for Jæderboen. Det har de for Resten lært sig godt til i det sidste Tiaar.

Tag f. Eks. gamle *Torger Edland*, som kom ned til Haa Præstegaard fra den vindskibelige Gjesdalsbygd med to tomme Næver, men med Livet

fuldt af Mod og Hjernen fuld af Planer. Han købte en Udmark af Nærland og dyrkede hver Tomme op; han, som først fik Lensmand Grude og saa Staten til at hjælpe sig, og saa gik paa, sej og stærk, mod Havstorm og Sandflugt, saaede og plantede, Kvikgræs og Marehalm, Buskfyr og Gran, saa at han nu helt ude paa de yderste Sandbanker høster Sædekorn for andre sandplagede Egne baade af Strandrug og Marehalm; saa der er hele Granlunde mellem »Sandkulerne«, og indenfor — der, hvor hver Havstorm før lagde Bølger værre end den værste Vinterdags drivende Snefog, Bølger af Sand — der indenfor store, gode Enge og Agre med et rent Mønsterbrug. Forsøgsavl, Planteskoler og Urtehaver, Frugttræer og Racekøer; Vindmølle, som driver alting, lige til Savbrug; kort sagt, en Drift og Dygtighed i stort og smaat, saa Væggene ikke for intet er fulde af Diplomer for Frø og Frugt, Rødder og Smør, og Skænken fuld af Sølv, lige til Skovselskabets nye Pokal. Og hvor som helst Aand og Hjerte har haft sin Planteskole eller Forsøgsavl, der har Familien, ung og gammel, i Flok altid været at finde og aldrig været for træt for Vejen, selv efter de strengeste Krafttag paa Gaarden. En Række Sønner staar om den gamle som Njáls i Sagaen. To har købt den store *Nesheim* Gaard, Jæderens største. 110 Køer og 12 Heste. Har bygget en 100 Meter lang Udhusbygning uden Ladebro. For de har ikke alene Slaamaskiner, Høvendere og Høpaalæssere, men ogsaa mekanisk Aflæsser, som køres hen under Tagryggen til Døren, griber det hele Læs og fører det ind og lægger det ned paa det Sted i Laden, man vil have. Der er Turnipsagre paa 12 Tdr. og en Vinters nybrudt Havreager paa 15 Tdr., altsaa amerikansk.

Eller lad mig pege paa *Ingebret Gausland*, den flinke Konfirmand, som blev Lærer i Nærbø, men som frasagde sig Skolen af bare »Jordfølelse«, som købte sig en lille Gaard paa 6 Køer og saa dyrkede Udmark og gik foran baade i Svineavl og Faareavl og nu har en Gaard paa 40 Køer og 100 Faar, saa at han nu kan give sine Sønner en pæn Gaard hver til videre Dyrkning. Ja, der er nok af dem paa Jæderen, som fortjente at nævnes, om Visen ikke blev altfor lang; Mænd, som i den sidste Menneskealder har gjort en lille Gaard til en stor Gaard ved at lempe baade

Sten og Vand bort. — — Ja Vand, her er en sand hollandsk Udtørringskamp. Bøvandet i Randeberg, Stokkavandet i Højland, Skadsvandet i Klep, Højlandsvandet i Nærbø o. s. v.; alene i Aar 2500 Tdr. Land under Udtapning, hvoraf Stokkavandet alene dækker 1250 Tdr. Snart skal det store *Aarrevand* ogsaa under Pres, 6250 Tdr. omspænder nu vor Tids Sænknings- og Udtapningsarbejde i Stavanger Amt. Og Nyrydningen blot i det nye Aarhundredes første 6 Aar: 7500 Tdr! Det vil sige: *mindst 400 gode Gaardbrug* paa 6 Aar!

GAMLE BUDDE

paa Østraat fortjener mere end nogen anden Enkeltmand Æren for Landbrugets Opsving paa Jæderen i de sidste 50 Aar.

Jan Adolf Budde var født i 1811. Officersøn og Barnebarn af gamle General Arenfeldt, hos hvem han blev opdraget. Men han gik Fredens Vej, blev først teologisk Kandidat og ombyttede saa bogstavelig talt Sværdet med Hakken og Spaden. Efter flere Aars Forberedelse, baade i Danmark og andre Lande, begyndte han 1841 sit Livsarbejde i Stavanger Amt. Han var da 30 Aar gammel, men fik endda for sig en vestlandsk Arbejdsdag paa 65 Aar. For indtil sit 95nde Aar gik den gamle Hugaf trofast foran, baade hjemme og paa Møder, baade som Foredragsholder og Debattant, lige til i de nyeste Spørgsmaal, som vedrørte Landbruget og Bondens Uddannelse for sit Fag.

I 30 Aar styrede han Amtets nyoprettede Landbrugsskole og hamrede ind i Ungdommen, at et forbedret Jordbrug og en fornuftig Økonomi var Betingelsen for Fremgang, og uden denne Indhamring havde Jæderen næppe været, hvad den nu er. Han, den intelligente Mand, var ikke bange for at repræsentere *Sparetanken*, selv i et sparsomt Vestlandsamt.

Den Udmark, som Austraat Landbrugsskole indkøbte og med megen Møje kunde føde nogle Køer paa, indløste og opdyrkede Budde efterhaanden for sig selv.

Naar man nu ser den store Gaard, med Brugsskov, store Agre og Enge og tørlagte Moser, faar man en Fornemmelse af, at Jernflid og Om-

tanke endnu kan gøre os Jorden underdanig og omskabe dens Skikkelse. Her er *indvundet Land.* Og den, der kunde se alle de Landstykker, som andre har indvundet paa Grund af Buddes Virksomhed, vilde faa et nyt Regnestykke, som ikke var let: Hvad skal man sige, at en saadan Foregangsmand er værd, for Bygden og for Landet?

Signe Gud enhver
som sin Jord har kær,
mens sit Liv han saar
paa sin Grund og Gaard.

* * *

Her maa for Resten fra gammel Tid have været godt Jordbrug paa Jæderen, for her kunde Erling Skjalgssøn holde hele sin fyrstelige Hird med Sul og Mel og Malt og fylde Kornskuderne for Nordlændingene oven i Købet; ligesaa vore Bedsteforældre for Agderfolket i 1812.

Og Faarene kan gaa ude største Delen af den milde Vinter. Og fødes med fin »Aadelyng«*), gjort drøj med Stavangerfabrikkernes Sildeaffald. Men om Sommeren tripper de i Tusind- og Halvhundredtusindvis til Fjelds, til »Hejene« mellem Sætesdal, Siredal og Jæderen. Fjeldvejene er mærket af deres Hove som efter et Bakkelsejern og overstrøet med det bærfattige Jæderens eneste Blaabær — dem, som Faarene lægger efter sig.

Om Efteraaret kommer Fjeldboen, som har vogtet Kvæget, frem i Fjeldbrynet med dem igen, ser drømmende ud over den 8 Mils Jordflade og det uendelige Hav, ser ud over det med en Henrykkelse som Lots, da han opløftede sine Øjne og saa den ganske Slette ved Jordan — og skiller sukkende Faarene hver til sin Ejer, kendt med dem og sikker som en Moder paa sine Børn; ser endnu en Gang ud over Sodoma og Gomorras Egne — og gaar igen ensom mod Øst for at gemme sig tavs i sit trange Fjeldhjem.

Men nede paa Jæderen har man ikke Tid til at se efter ham, de bygger Lade og Kostald større, Mejeri paa Mejeri, større og større, hvor

*) D. e. Lyng, som ædes, bruges til Foder.

skal det ende? Osterier og Kartoffelmelfabrikker og Uldspinderier; de prøver engelske ayrshire og blackface mod de norske Husdyrracer og disputerer i Tørveluften om Aftenen, medens Moder slaar Væven.

Og de rigtig gamle Mænd, som er stivest i den *bibelske* Geografi, holder paa deres: de kan slet ikke med denne »assyriske« Race (ayrshire-Racen). Og de rigtig gamle Koner ryster ligeledes paa Hovedet af baade

Fig. 349. Kvalbei. (Efter Maleri af Kitty L. Kielland.)

sorte »Mazurka-Høns« og »hvide Tallienerar« og holder paa de brave brune Jæderhøns. Og maaske kan de gamle være værd at høre paa ogsaa i dette Stykke.

Blomsten af jædersk Fabrikdrift er skudt op i Gjesdal, som for Resten altid har været en vindskibelig Haandværksbygd. Smede paa en Hals, som i umindelige Tider har leveret Leer og Plove til høje og lave. Aalgaards Fabrikker er denne Industris Krans og Krone.

Saa væva vi va'mel, saa slaa vi tilsammel.
:|: Væva va'mel, slaa tilsammel, la saa skjeiane gaa. :|:

skjeiane = Skytterne.

Saaledes har syngende Leg højnet Hverdagens Husflid, Slægt for Slægt tilbage til den graa Urtid; ikke mindst i Jæderens store, tørveduftende Stuer. Spole og spinde, væve Vadmel og Verken (Stof); farve Stykke for Stykke potteblaat i en stor Krukke; valke med Hænderne paa et bugtet Valketræ — hver Fristund mellem Arbejdet, med Folk og med Fæ, paa Mosen og paa Blaamosen, blev brugt dertil. Selv Mændene maatte stampe med Træsko i en stor Balje for at filte og valke den vaade, varme Væv.

Saaledes gik forrige Aarhundrede ind paa Jæderen. Men ud gaar det med mekaniske Maskiner i store Fabrikker. En eneste Bygning paa Aalgaard har 80 Vævestole, som klaprer og snurrer. Store Fabrikker, hvor Hundreder af elektriske Lamper gør Aftenen lys som Dagen; som tager Ulden, ikke blot fra Jæderen, men fra hele Landet, ja fra andre Lande og Verdensdele; vadsker, skraber, spoler, spinder, væver, farver, valker, glatter — for saa at sende Jæderens Floneller, Dress- og Kjoletøjer o. s. v. Landet rundt og klæde høj som lav i Landets Dragt. Den Mand, hvem dette Kæmpeskridt paa Tekstilindustriens Omraade skyldes, er

OLE NIELSEN.

Født som Husmandssøn i Ryfylke havde han været i Lære hos en Farver i Stavanger; denne var en af Hans Nielsen Hauges Venner og delte hans Partis patriarkalske Sindelag i Huset og Vindskibelighed i Forretning. En Lærdom, som Nielsen tog med sig og føjede til sin elskede Husmandsarv: Nøjsomhed.

Han nedsatte sig saa som Farver i Sandnes, gik paa sin Fod til Stavanger efter Indigosækken og bar den paa sin Ryg tilbage de 15 Kilometer; og lige nøjsom og fordringsløs har han vandret hele sin Livsvej frem, og ingen, som mødte ham, skulde af hans jævne Ydre og Optræden ane den store Banebryder og Fabrikherre.

Der ligger mange Aars tunge Tag mellem denne beskedne Begyndelse og Aalgaards og Figgens store Fabrikker, med Produktion for Millionen om Aaret og en øvet Arbejdsstok paa 4—500 Mand, taget ud af de gemte Bygders Befolkning, som aldrig havde set en Maskine. Der skal Generationer til for at skabe en fuldblods Adelsmand, er der sagt med tvivlsom Ret. Sikrere er det, at der skal Generationer til for at skabe en overlegen Industri. Naar dette Under er sket paa 30 Aar, saa skyldes det først og fremmest Familien Nielsens Jernvilje. Fire Brødre styrer for længst Brugets Underafdelinger i Faderens Aand. Uvurderlig Bistand for det patriarkalske Husliv, som omslutter de ugifte Arbejdere, har de i deres Hustruer af de bedste gamle Jæderslægter, Aasland, Grude, Vig og Skadsheim. Og den ældste Søn, Nils, har for længst indført sine Sønner, med tredie Generations øvede Øje, Haand og Hjerte, men fremfor alt med Jernvilje. — Jeg spiste til Middag hos ham, ved det patriarkalske Bord. Til Grøden fik vi Saft med hele Kirsebær i. »Vil De se, hvorledes vi paa Aalgaard spiser Kirsebær?« spurgte Værten. Dermed tog han en Skefuld Bær, og uden en eneste fortrukken eller anstrengt Mine knasede han Bær og Stene mellem Tænderne, lige godt med Fortænder og Kindtænder, — knasede, saa det gnistrede. Knust blev de, og ned gik de, Ske paa Ske, som for en Maskines Tandhjul.

Saaledes har denne Slægt taget Arbejdet, baade dets Bær og Stene, saaledes har de roligt knaset de tusind Vanskeligheder under Udviklingen af den store Bedrift. Og nu sidder den gamle Nielsen i Ro paa Sandnes — lige over for sit første, lave, hvide Farveri —, taler i Telefonen med sine Sønner og følger endnu med sin arbejdsomme Tanke alle de hundrede Hjul, de tusind Spoler og Skytter og de mange Hundrede Arbejdere, der endnu forener patriarkalsk Levevis med moderne Centralopvarmning og elektrisk Belysning. Og ikke mindst glæder han sig over de gifte Arbejderes egne Smaabrug. For Lyngheden er forvandlet til en By, et Ideal af en By, med grønne Jordstykker eller Haver om hvert Hus, fri Sol og egen Vandledning.

Men i Bøndergaardene Jæderen rundt sidder alligevel Jæderboens Hu-

stru ved Væven og Datteren ved Rokken, medens Mændene ryger deres Aftenpibe. »Alle mone dra',« siger hun. Om saa blot nogle Ører hver Aften, saa øger Virksomhed baade Velstand og Velvære, medens Ledighed tærer paa begge. Derfor er det bedre at væve og valke med Hænderne end med Tungen.

Saa væva vi va'mel!

Og paa *Sandnes* passer gamle Nielsen godt i Omgivelserne. For det er en By af jæderske Indflyttere og industridrivende, som netop udmærker sig ved den samme Nøjsomhed og Vindskibelighed og derfor arbejder sig godt og jævnt fremad med alle deres Teglværk og andre Fabrikker og deres jæderske Udførsel og Indførsel.

De er Bylivets Banebrydere, som endnu har næsten alt af Bondens Jævnhed og Soliditet og næsten intet af Bylivets Bærme. For der er jo adskillige Trappetrin mellem Storbyens Usikkerhed og Jæderens rolige, trygge Forhold, med Landets sunde Søvn for aabne Gadedøre; med Afregning og Penge fra Mejeriet liggende paa Spanden ved Led efter Led paa Alfarvej, til Bonden har Tid til at hente dem hjem. Selv

STAVANGER

er jo kun, trods sin Ælde, nogle Trappetrin højere end Sandnes. Fuld af Parvenuer i god Forstand; Nymænd; Landets Slægter, som energisk arbejder sig op, og som dermed oparbejder deres By og deres Land — og fortjente at adles som Arbejdets Riddere.

Jeg kunde fristes til at sige: Hvad Norge er i Europa, det er Stavanger i Norge. Et lille Samfund, som ligger borte i et Hjørne, men som skubber sig frem med opsparet Kapital af Naturkraft; som maaske taler vel meget og bevidst om sig selv og sin lille Syssel, men som virkelig lægger ud, modigt, evnerigt og kraftigt, — som vover og vinder, saa de større Samfund maa beundre det. Nyt og dog gammelt, just som Norge. Gammel, overgroet Kultur, som dog endnu kan skyde rene Pragtblomster. Hvad siger det øvrige Norge f. Eks. om Alexander Kielland? Han er saa ægte Stavangermand, at han gerne kan være Byens Symbol. Selv pegede

han engang paa Stavangers ejendommelige »Sol og Nordenvind«. Dermed har han ogsaa, uden at ville det, tegnet sit eget, ægte Stavangerbillede; for Sol og Nordenvind, det var netop det, han var i sin Livsgerning, straalende blank og skarp; netop en stavangersk Foraarsdag, som det krøllede, gamle Bøgeløv endelig falder for. — Stavanger har været hugget i Grus, som dets Vaaben viser, af Ulykke og Enevælde, netop som Norge.

Fig. 350. Stavanger. (Efter Fot. af Wilse.)

Og dog — trods hugg og trods saar —
dets stamme den staar
med løv og med livde (Ly) de tusen Aar.

Saaledes synger Stavangers Nationalsang med Rette. Jeg siger atter: Stavanger er Norge i Miniature.

Stavanger har altid været et Centrum for Vestlandets religiøse Interesser, fra Hauges og Haugvaldstads Dage. Det er baade den norske Missions, Søndagsskolens og Ungdomsarbejdets Vugge; ligeledes Afholdssagens. Og Navne som Peter Hærems og Asbjørn Klosters lyser over Landet.

Stavangers Erhverv er Handel, Søfart, Fiskeri og en rigt opblomstrende

Industri, fornemmelig Hermetikindustri; den var en Sildeby og en Rederby, med Kongenavne som Jacob Kielland, Sundt Hansen, Berner o. s. v. og en Sildekonge som Peter Köhler; den er bleven Landets, ja Verdens *Sardinby*. Den lille foragtede Brisling har gjort Stavanger langt mere verdenskendt end baade Sild og Sejl tilsammen. De blanke Daaser ruller ud til alle Verdens Centrer og Hjørner, og det blanke Guld og Guldmedaljer ruller tilbage til Jæderens og Ryfylkes Hovedstad.

Langs Vaagen, Østervaag og Verket — fra Byende til Byende — stod Søhusenes Geled fra Sildefiskeriets Tid uhyggelig øde og tomme, da 70-erne oprandt. Men nu gaar alle Vindetove, Gitterdørene staar aabne, og Yachter og Skuder, for ikke at tale om Smaadampere og Motorskuder, lægger til med Fisk. — Ja, en Fiskerflaade kommer fra Island med fast Leverance paa 10,000 Tons Kuller og Torsk for Fiskebolle-Fabrikationen. Og medens i de gode gamle Sildedage Søhuset var et utæt, halvdunkelt Dyb, hvor Arbejderskernes sildeoliede og skælbedækkede Skikkelser kun oplystes af de løse Talglys, som gravedes ned i Salthøjen, saa sidder de nu hvidklædte i centralopvarmede Lokaler, fra hvis Hundreder af Vinduer det elektriske Lys kaster sin Glans, saa hele Vaagen vugger i Ildslanger. 5-etages Murbygninger med Elevatorer i Steden for Vindehuse.

Det store Opland og de mangfoldige fiskerige Fjorde gjorde det naturligt, at Stavanger særlig blev Stedet for Fiskeforædling; men der skulde sandelig ogsaa Foretagsomhed til, for Naturbetingelserne er jo mange Steder; og Stavangerne henter deres Fisk fra hele Vestlandet op til Aalesund og helt fra Island.

3 à 4000 Arbejdere har nu deres gode Dagløn paa de hermetiske Fabrikker, og mange flere paa alle de andre Fabrikker, som lever af dem: Maskinværksteder, Savbrug, Kassefabrikker, Bliktrykkerier, Vaadbrug, Dampskibsflaader i Timecharter paa Brislingfjordene o. s. v. Blot Fiskerne udgør 3—400 Vaadlag paa 12—16 Mand i Laget; det bliver 5—6000 Mand foruden Familier! Og den tekniske Opfindsomhed ægges stadig længere og længere frem i Byen. Maaned for Maaned finder Formænd og Arbejdere en forbedret eller ny Maskine, som kan indspare manuelt Arbejde

og forøge Produktionen i Sæsonen. Arbejdsnavne som *Lende* og *Opsahl* og Maskinfabrikantnavne som *Nesslers* har god Klang. Deres Stavangerarbejde og Stavangermaskiner søges fra England, Amerika, Frankrig, Portugal, ja Japan. Og allerede nu — et kvart Aarhundrede efter, at Hermetikindustrien begyndte — indtager de oprindelige Redskaber en Stilling til de nuværende som Flintelaasgeværet til Krag-Jørgensens Magasingevær, saa at Byen staar i Begreb med at anlægge et Hermetikmuseum, der kan vise vore Børn Industriens og Arbejdets Gang.

Fra Hugning og Lodning af et Par Hundrede Æsker om Dagen kan en Mand paa en Maskine nu paa en Dag slaa 12,000 Æsker. Og Loddebolten er totalt afskaffet; alt, lige til Laagets Lukning og Nøglens Paahængning, sker mekanisk, ved Falsning. Saadan gaar det til, at man nu i Efteraarssæsonen paa Byens 20 Fabrikker nedlagde 40 à 50 Millioner Æsker Sardiner, foruden hvad der er krydret til Ansjos.

Lad os af de 20 Fabrikker nævne nogle af de vigtigste: Stavanger Preservering Co. var Banebryderen (fra 1873), saa kom C. Houge Thiis, Chr. Bjelland & Co., Braadland & Co., Olsen & Kleppe, C. Andersens Enke, Nor o. s. v.

Og lad os saa se lidt paa en, helst en af de *selvgjorte* Konger, for nu har Byen Sardinkonger, som før Reder- og Sildekonger. Vi tager en af »Nymændene«, som har arbejdet baade sig selv og Byen og Landet frem, nemlig:

CHR. BJELLAND.

Hans Fader var Gaardarbejder en Mils Vej inden for Stavanger. Allerede 8 Aar gammel tænkte han som det ældste af 6 Børn paa at tjene noget. Og han fandt Udvej. Han huggede i Skoven, skar Birkeris og bandt Koste, to store Knipper, slæbte dem saa en Fjerdingvej til Riskekverven og tiggede sig Baadelag til Byen næste Dag. Kl. 5 næste Morgen var han der igen, kom med til Byen, stod Dagen igennem paa Bagerbryggen og fik endelig solgt alle sine Koste for 3 Ort (Kr. 2,40). Han vendte Ryggen til Kringler og Kager, som fristede fra Vinduerne, og

kom hjem sent om Aftenen med en skrigende Mave, men med Ortene lige hele.

Saa flyttede Faderen ind til en af Bymarkerne; fremdeles kun Arbejdsmand, som tjente 1 Ort og 16 Sk. (Kr. 1,32) om Dagen til 8 Menneskers Ophold. Men Drengen hjalp til, han fejede Gaden for Folk, bar Kul og Brænde, samlede de Ben og Klude, som laa tilbage efter Gødning paa Bymarkerne, vadskede og sorterede Kludene og gjorde det til en hel lille Forretning. Saa blev han konfirmeret og Bydreng for en Sømandsskrædder; endelig i en Butik, og saa 24 Aar gammel etableret med en Formue, som ved Laan og Gave var skrumpet ind til 450 Kroner. Købte lidt Hummer og Fisk og sendte til Hamborg og England. Helst i Smug, for den Handel var igennem Generationer i et godt engelsk Firmas Vold, som han maatte overbyde. Tre Gange kom han op til 1500 Kroners Formue og blev »poor« igen. Første Gang, da han maatte forlade sin Forretning og ekser-cere. Anden Gang kneb Hummeren ham. 8000 Hummer skulde til Hull, men maatte dengang endnu gaa over Kristianssand. Blev sendt derhen i flydende Kasser og laa der og ventede paa Hullbaaden; men at Vandet der, hvor store Floder flød ud, var ferskt ovenpaa, saa Ruser, der kunde sænkes, maatte til, det vidste Stavangerne ikke, — og Hummeren kom død og kassabel til Hull. Bjelland gik til Sengs i to Dage, men saa bed han Tænderne sammen, stod op og gik paa »med krum Nakke«. Tredie Gang var det Laksen. Prisfald i England tog for sidste Gang de 1500 Kroners Aarsindtægt.

Men nu havde han lært for mange 1500 Kroner. Hummerparker blev bygget, saa Varen kunde gemmes til bedste Pristid o. s. v., og inden 10 Aar havde han Vestlandets største Eksportfirma for Hummer, Laks o. s .v. Imidlertid var han ogsaa begyndt med Ansjos; først i smaa Tønder, saa i Daaser; fik som første Mand Falsemaskine fra Sverrig. Og da hans Kunder ogsaa ønskede Sardiner og anden Hermetik, byggede han hermetisk Fabrik. Og Fabrik lagdes til Fabrik, een ny for hvert Aar, hjemme og ude (hvor Tolden paa forfinet Vare stillede sig hæmmende), saa at inden det næste Tiaar var ude, var hans Firma Landets største i sin Branche, og norske Sardiner i Olie hans og Byens øvrige Fabrikkers Verdensspecialitet.

Ussel Skoleuddannelse, usselt Helbred, svært ved at lære; men han har været nøjsom og »holdt sig til Jorden«; han har taget fat fra Morgen til Aften paa Søhusene; var selv med om Bord paa Ansjosyachten i Jøsenfjorden og tog haardt fat; han har været klog og beslutsom ved Salg som ved Køb pr. Telegraf og pr. Telefon, naar Stængene gøres langt Nord paa i Farvandet. Og han har været sej, gaaet paa »med krum Hals«, lige fra han halede sit første Knippe med Koste til Bryggen, og til dette hans Valgsprog nu genlyder i hele hans store Forretning, hvor 1300 Mennesker arbejder saa hurtigt, Tanker og Fingre kan løbe.

Hvad Under, at en saadan Mand bød mig 500 Kroner for at skrive en økonomisk Katekismus i Almanakken, og da den var skrevet, sagde: »Gladere har jeg ikke udbetalt nogen 500 Kroner, for det er det, som maa læres, vil man frem i Norge. Og er vi mange, som arbejder os frem, saa arbejder vi Byen og Landet frem«.

Men nu er Sardinkongen udslidt og træt. Han sidder gerne ude paa Selestranden ved Figgenfjordens Laksemunding; sidder i sin gamle engelske Konkurrents Laksehytte; ser Laksen hoppe, Bølgerne rulle over Sandet og Himmelen blaane; sidder paa Altanen, plirer mod Solen og siger: »Her er Kanaans Land«. Han fisker sjældent, gaar hellere sagte Nord paa mod Baadeskurene og agerer gratis Kompagnon med gamle Taabias og hjælper til at brede og tørre Tangen ud over Rullestenene.

Der har han den Ro, han trænger til. Der kan ikke engang Telefonen komme. Og der er ingen anden Genbo end Feisteinens ensomme Fyrholme.

Derude sidder Fyrvogteren og gør det samme, plirer i Kikkerten efter Bjelland og hans. For dem derude er atter Livet inde paa den stille Selesand det samme som Verden, med dens Tummel og Afvekslinger; for derude er hverken Avis eller Gade, Gaard eller Nabo. Et Menneske inde paa Land, som gaar ud eller ind af en Fiskerhytte, endsige en Vogn med fremmede, som kommer, er en Begivenhed, som Fyrvogteren i Kikkerten følger med Iver og Taknemmelighed og nøjagtig rapporterer til en lige saa taknemmelig Hustru og Datter. — Men Nord for Feisteinen kommer

RYFYLKES

Øer, først *Roth*, Norges sydligste Fuglefangststed. Saa de 365 *Hvitingsøer* med et Mylder af Sunde, af Fisk og af Fiskere. Efter Smaatorsk helst i Ruser, for ikke at skade Fisken. Et Lag kan have 30. Og Kvaser kommer fra Kristiania maanedlig og henter mangfoldige Tusinde. 25 Øre Kiloet. Eller efter Rudskaller med Ruser. Om Efteraaret sendes Skudeladninger saltet ind til Stavanger, og Jæderboen forsyner sig med Vinterfisk og betaler fra 7—8, ja stundom 15—16 Kroner Tønden. Det var disse Rudskallelæs, Jæderboen i gamle Dage kogte Tran af, som han hældte i den urgamle Tranlampe, der hang ved Ildstedet i Køkkenet og i »Strydaa« inde i Stuen. Strydaa var et firkantet Lufthul i Taget, som slap baade Osen og Varmen op paa Loftet.

Derude paa Hvitingsø er der ogsaa Hummerparker, baade for Bjelland og Groom & Son. Opmuret i smalle, strømfriske Sunde, med Rist i begge Døre, hvor op til 20,000 Hummere gaar fornøjet om og lader sig made, til de sendes til Hamborg og Hull, som betaler bedst. Ja, der er endogsaa Hummerudklækning, hvilket er en baade indviklet og langsommelig Historie.

Og naar Hummerparkerne ligger der, er det ikke blot, fordi der er saa mange let anvendelige, strømfriske Sunde, men ogsaa fordi det er et naturligt Eldorado for Hummerne og dermed tillige for Hummerfiskerne.

Efter Høsten gør man Ruserne i Stand. Omtrent 100 pr. Mand; saa der er noget at fare over.

Og fra Januar til Juli glider saa, hver Eftermiddag, Baad efter Baad ud paa Sundene, med Forstavn og Bagstavn højt pakket med Ruser. Ved store Stene og Skær gøres Holdt; Rusen er »madet« med Brisling og større Fiskeaffald, og Maden er parfumeret med Lavendelolie, Annisolie eller helst Eddike. Den føres stille ned og føres frem og tilbage, indtil den faar den bedst mulige Stilling, saa Tangens store, brune Blade kan lægge sig om den sindrige Fælde og betage den dens Mistænkelighed.

»Naar saa Natten kommer med Hvile og Ro, da er det Hummerens Tur. Forsigtig famler den sig frem af sit Skjul. Den baade ser og lugter

efter Mad, medens de svære, gridske Kløer aabnes og knibes sammen med Kæmpekræfter. Det gaar helst løs paa Muslinger og Smaakrebs. Men pludselig skinner Rusens fede, blanke Brisling mod den, — og alle fem Par Fødder kommer i Fart. Først stikker den de lange Følehorn ind ad Maskerne og undersøger Varen, og er den efter dens Kogebog (det vil sige helst lidt lugtende), saa finder den snart Køkkendøren. Maaske er der to-tre sammen i Køkkenet, naar Fiskeren om Morgenen kommer for at drage. Men da vil de gerne gøre hverandre Skade. De har jo, som alle Krebsdyr, let ved at slippe en Klo fra sig, naar de er i Knibe. Derfor bliver alle Hummere, før de slippes i Parken, surret med Messingtraad. Med tre Omvindinger af den om Kloen maa den største Røver være god.«

Paa alle Hvitingsøs utallige Øer gaar der Faar, som er navnkundige for deres Uld og deres Kød og deres Vægt, og der vugger Lodser, som er lige saa navnkundige for deres Sømandskab, og som har set mere af Verden end Leif Erikssøn, før de slog sig til Ro hjemme.

Saa kommer *Karmøen*, Amtets største og Landets bedst befolkede Ø. Her gaar Jordbrug og Fiskeri Haand i Haand. Og naar det første altfor meget har været Binæring, saa er det forstaaeligt for den, som ved, hvorledes baade Sild, Torsk, Hvidling og Makrel kan stime om Øen og lokke. Men Karmøboen gør for Tiden ogsaa Fremskridt paa Jorden. Naturen er ligesom Jæderens, og Jæderboer hentes ind for at lære de indfødte, hvordan Jordarbejde skal udføres, baade godt og hurtigt og billigt. Der brydes, og der udtørres. 50 Tdr. store Moser er allerede indvundne mod Nord i Torvestad, lige saa store Syd paa i Skudenes; Jæderen smitter. Og Karmøen har faaet sine Mejerier, og disse har her som overalt givet Jordbruget et kraftigt Stød fremad. Saa forhaabentlig oplever vi ikke længe at høre de foragtelige Ord, som vi hørte af en Mand, der sidder med et godt lille Brug, rigt paa Opdyrkningsmuligheder: »Aa, hvad kan der blive af at grave i den sorte Jord; jeg er netop kommen hjem efter en 3 Ugers Fedsildetur, og mit Nettoudbytte af de 3 Uger er 800 Kroner Nej, Jorden maa ligge«.

Det hasardiøse ved Fiskeriet har en ganske anden dragende og spæn-

dende Magt over Sind og Tanker end Jordbruget, hvis Indtægter og Udgifter saa omtrent paa Forhaand kan slaas fast, og hvis Regnestykker ikke tilfredsstiller Havboens Fantasi. Og paa Karmøen er hver Mand helbefaren, baade Sømand og Fisker.

Er der ikke noget at gøre paa Søen — ugevis, ja maanedsvis —, saa sidder saadanne fiskende Jordbrugere helst nede i deres Søhuse, binder eller bøder Vaad ellér Garn eller slentrer Tiden bort saa godt, han kan, i Drømme om den Fangst, han kan faa. Det falder tungt at tage fat paa det kedelige Jordarbejde, og det bliver gjort efter Lysten.

Og dog kan et lille Jordbrug og Fiskeri godt forenes, hvad Karmøen leverer gode Beviser paa. Det gælder bare om, at Interessen for Jordbruget vækkes. Og Kystfiskeriet er periodisk og lunefuldt. Uden den Støtte, som et lille Jordbrug yder, vil Kystfiskeren ofte blive slemt stillet. Et Par Køer, nogle Faar, Kartofler, Grønsager, Tørvemose eller Skovstrimmel, det er noget, han trænger til; saa har ogsaa Hustru og opvoksende Børn noget at pusle med, mens Manden er paa Søen.

Anderledes er det med de Karmøboer, som er gaaet over til at være Storfiskere eller Havfiskere, som med Dampbaade eller store Motorkuttere forfølger Sildestimerne, hvad enten de staar under Kysten eller er gaaet til Havs igen — omtrent hele Aaret —, se, der maa man jo være eet af to og ikke begge Dele.

Men det Fiskeri, som optager alle Karmøens Folk, er Makrelfiskeriet omkring Utsire ved St. Hans-Tider og Foraarssildefiskeriet midtvinters.

Det første, Foraarssildefiskeren maa lære, det er at vente — vente og atter vente.

De ligger paa Fangststeder og i Udhavne og kryber mellem Bjærgknolde. Stormen fejer, Dag og Nat; den tunge Sø ruller ind mellem Holmene, og Fartøjer driver i Land i de bedste Havne. For der er lidet eller intet, som tager af og giver Beskyttelse mod et saadant Stormvejr. Imedens staar Silden og koger lige ind i Strandstenene, Hvalen blæser og blæser, og Maagehæren sejler og skriger over Sø og Skær.

Guldet ligger og blinker for ens Fod; men ingen kan bukke sig for

at faa det. De er triste, disse Ventedage. Mod og Penge og Redskaber slides.

Den, som engang har prøvet det, vil sent glemme den graa Tristhed, som rinder ind i Sindet, naar man ligger og længes ud, magtesløs paa en hivende Skude i Udhavnen, medens Stormen hviner og hyler i

Fig. 351. Foraarssildefiskeri.

Riggen, og Tungalden*) slaar Stortromme Vest paa i Skærene. Dette er en Fiskers egne Ord.

Men kommer der saa en Dag med godt Vejr, saa er alt forandret i et Øjeblik. Ud løber de af Havnen som Drenge fra en Skole; det vrimler og kryber over hele Søen. Skuder med deres brune Sejl i Top, Garnbaade og Vaadbaade, Motorfartøjer og Dampskibe, store og smaa omkring hver-

*) Landsmaal: tung-alda, »den tunge Bølge«, »Havbølgen«.

andre. Og alt, hvad der bor i Fiskerens Sind af Mod og Snedighed, Kraft og Energi, kommer paa saadanne Dage for Lyset. Vege er de ikke; for alt, hvad de da kan taale af Arbejde og Anstrengelse, Kulde og Væde, Sult og Tørst, det er næsten utroligt.

Og Kaproning og Kapsejlads og Konkurreren Lag mod Lag og Dans og Kamp, — saa Opsynschefen har sin fulde Hyre, det følger selvfølgelig med, hvor ti Tusind Fiskere skal høste den Blaamose, som ikke kan »udskiftes«.

Paa saadanne Dage bliver det velsignet godt, naar Aftenen kommer, at kunne krybe ned og lægge sig paa Logiskuden eller i Dæksbaaden, selv om Lejet er baade haardt og trangt og Luften nok saa mættet af Oljeklæder og Vandstøvler.

Men lad os forlade Tummelen, sætte os paa Udkigshøjen og se paa Livet fra det fjerne.

Det er kølige, fygende Januar- eller Februardage. Svag, men isnende østlig Fralandsvind. Saa længe Solen er oppe, lægger et let, riflet, hvidligt Skylag sig foran den, stundom lidt hullet og utæt, som graahvide Lammeflokke paa Himmelens Sletter. Den dæmpede Vintersol kaster et dobbelt blegt, sølvhvidt Skær over de smaakrusede Dønninger nedenunder, som stiger og falder mod Himmelens graahvide Horisont. Det er næsten en Maaneskinsstemning over Havet midt om Dagen. — Nærmere ind mod de afskyllede Bjærgknolde fortsættes og fortættes den sølvhvide Kolorit. Skær og Holme ligger ganske hviddækkede af stormavede, mætte Maager. Og de brydende Dønninger lægger en graahvid Skumkrave om hver Holmes opdukkende Hovede.

Bølgerne er saa høje, at Hvalerne ikke kommer ordentlig til Syne, men Skummet koger hvidt efter dem, og Sprøjtet fra deres Næse farer op som et Springvand og driver for Vinden ud over Vandet som en hvid Røgsøjle. Skuder, Yachter og Baade, ja selv Dampskibene er graahvide af Sildeskæl, baade over Dæk og Ræer. Og Vaadlaget, som sidder paa Bjærgknoldene og haler i Vaaddet for at lette Sildetyngden, saa deres Kammerater nede i Baadene kan komme til at øse den sprællende Sølvfisk op med deres svære

to Tønders Dragruser — ja, de skinner ogsaa, med samt deres Stalbrødre nedenunder, i Perlemor og Sølv, fra Sydvesten til Vantespids og Skaftestøvler. Selv de ubarberede, vaadlæbede, udvaagede Ansigter er indgnedet med Sølvstøv. Det eneste, som bryder denne fine, sølvgraa Tone, er alle de splinterny gule Olieklæder, der lyser op som Smørblomster.

Kællinger, Børn og Oldinge graver sig ud og gramser eller øser op af Havets uudtømmelige Sølvgruber. Først til nærmeste Husbehov. Alle Skorstenene ryger af stegt Foraarssild; og gennem alle aabne Gadedøre sprutter og suser det fra Stegepanderne. Saa — for lange Tider, til Røgeri og Spegeri. Mellem Ribsbuskene i Smaahaverne og hvor der kan hænges, hænger Stokken fuld af nyflækket Sild. Og saa paa Spekulation. Selv Kvinder er fremdeles med. Ja, jeg har endog hørt om en, som er Formand for et Vaadlag.

Søhusdørene kommer op. Vindehjulene knirker. Tovene piber. Førebaadene bugseres højtideligt frem, ladede, som skulde de synke, med Salt eller tomme Tønder i høje Pyramider. Kællingerne, som skal skære Hovedet og Indvoldene af Fiskene, sjobber atter i de gamle Olieklæder og de svære skrabende Mandfolkestøvler. Faar deres muhamedanske Tørklæder for Munden og deres Kniv i Haand. Bliver blodige og skællede over Hænderne og tørrer sig frejdig og rigelig ud over Bryst og Mave, saa hele Forsiden glinser i Farver som den fedeste Palet. De glider hen over det slibrige Søhusgulv, som er fuldt af Fiskeindvolde, og frem i Gitterdøren, sveddampende; skyggende over Øjnene med Albuen og spilende de dryppende Fingre. Hovede bag Hovede staar de der for at høre, naar Hurraerne skralder fra Bugten mellem begge Søhusrækkerne — fra Fiskere og Opkøbere, hvis Haab vokser, hver Gang en ny Lastdampbaad eller Passagerbaad med Storkøbere damper ind mellem dette Virvar og Mylder, ind ad det lange smalle Farvand, smalt og festligt som en Kanal. Et Korsoliv, paa sin Vis lige saa festligt og ejendommeligt som det paa Venedigs Kanaler.

Der løfter en de sprællende Sild op af Garnet for at syne, hvor stor og fed den er; næsten ikke til at faa brunet paa Panden.

Hurra! En behøver bare at begynde, saa er det som Lunte til Krudt, Hurraet lyder fra alle Kanter, selv fra de mest forvaagede, udsultede og forslidte, som maaske kun faar Slæbet og ringe Udbytte. For Prisen kan jo falde forfærdeligt i Styrtefiskeri. Baadlagene kan snart hænge mismodige over deres Sølvdynger. Maaske man til sidst ikke engang faar Arbejdspenge og Udlæg igen, selv om Silden løber dem i Hænderne.

Fig. 352. Haugesund.

Se, saadan er Livet paa *Haugesunds* Havn. Med et driftigt Skibsrederi oven i Købet. Med en Skibstonnage, som er $^2/_3$ af Stavangers og omtrent saa stor som Tønsbergs. Med »Nymænd«, som kunde være Millionærer. Som *Johan Thorsen*. En beskeden Bager fra Stavanger, som flyttede derop; som blev Sildesalter som alle; og Skibsreder som næsten alle; og som gik sin beskedne Vej frem i Skibe og i Formue; men som i levende Live har skænket sin Million bort i Hundredtusind-Summer i Veldædighedens og Oplysningens Tjeneste, medens han selv lever et lige beskedent Privatliv.

Og Haugesund har en hel Dampskibsflaade, som uafladelig løber over til England med fersk Sild paa Is. Tomme Kasser staar opstablet i Husform, hele Husrækker langs Sundet, færdige til at tages i Brug straks, naar Silden kommer.

Og Haugesund har et Jordbrug i Omegnen (i Skaare og Skjold), som bliver mere og mere jædersk. Der er Gaarde som Rossebø's, som paa 10 Aar har fordoblet deres Avling. Selv Skoven titter tappert frem. Der er Liv; der er ikke øde og dødt langs dette Landskab, hvor Harald Haarfagre boede paa Avaldsnes og højlagdes i Skaare.

Vi er kommet til *Holmrygerne*. Deres Æt er gammel og gæv i Landet. Deres Navn: Ryger, omfattede hele Stavanger Amt, Rogaland, ja, gik maaske i Urtiden lige til Rygjarbit (ved Risør), hvor de og Skirerne mødtes. De ældste latinske Historikere, som nævner Nordmænd, ved kun om Ryger og Skirer, ja, selv Navnet Holmryger nævnes paa Latin: Ulmerugii. De kæmpede med Goter og Longobarder. Og Rugerkongen Odoaker (Audvakr), med Skirer og Eruler i sit Lag, underkastede sig i Aaret 476 e. Kr. Italien og omstyrtede det vestromerske Kejserdømme. Det er et gammelt, modigt Folk!

De øvrige Holmrygers Øer danner en Overgang fra Jæderens til Ryfylkes Natur. Mere Fjeld og Skov og flere Viger og Indskæringer, Rennesø, Talgø, Finnø, Ombo o. s. v. Og Jordbrugets Udvikling hæmmes baade her og i Ryfylkes indre Fjorddistrikter: Høgsfjord, Hjelmeland o. s. v. ikke lidt af Fiskeriet, særlig Brislingfiskeriet, som Aar for Aar bliver mere indbringende. Man faar jo nu i Sæsonen op til 4 Kroner, ikke for Tønden, men for *Skæppen*. Og midtvinters 2 Kroner for Skæppen af mager og blandet Vare. Mangen en bliver herved i Hast Velstandsmand, køber sig en god Gaard i Stavangers Udkant og lever af Mejerileverance. Til stor Undskyldning for Ryfylkingen maa det ogsaa indrømmes, at han som Landmand arbejder under vanskeligere Forhold end Jæderboen. Terrænet er ofte saa brat skraanende, at han ikke kan anvende de nye arbejdssparende Jordbrugsredskaber. Dernæst er der mindre af Dyrkningsland end paa Jæderen og mindre af den milde Vinter til Dyrkningsarbejdet.

Og Kommunikationerne, som nutildags ogsaa spiller en stor Rolle i Landbruget, er ofte højst mangelfulde. Langt mellem Gaardene, ofte kun Fodsti fra Bygd til Bygd, det skal ikke hjælpe paa Landbrugets Opkomst. Medens Jæderboen har gode Veje overalt og en Jernbane, som Aaret rundt flere Gange om Dagen sætter ham i fast og hurtig Forbindelse med — om han vil — 4 Byer, der konsumerer alt, hvad han bare kan producere. Men — Mejerierne kommer nok i Ryfylke ogsaa, og Fremgangen med dem — trods de to store Hindringer: Usamdrægtigheden og Brislingen. Her var Foregangsmænd nok at nævne ogsaa her — som Selvaag og Ole Bjelland jun., Havedyrkere paa en Hals.

Ryfylke er Stavanger Amts Hardanger, Landliggernes og Turisternes Maal. Den bratte, vilde Lysefjord med det jomfruelige Fjeldhjem bag sig; den granskovrige Aardal med sin halvt østlandske Natur, — de smilende, løvkransede Jelsa- og Hjelmelandsfjorde, det lune Nærstrand og det rent hardangerske Søvde, med de evige Snefjelde bag sig. Det er det kendte vestlandske Panorama af grønblanke Fjorde og stejle, løvrige Bredder, som vækker alle besøgendes Beundring, skønt Ryfylkes Rigdom derpaa endnu er kendt af altfor faa. Anderledes med Ruten op til Suldal og Bratlandsdalen, den er jo verdenskendt. Der gaar den europæiske Strøm op fra Sand til Osen, Suldalsporten, Nes, Breifond og Odda eller Haukelid. Jo længere op man kommer, des mere bliver Driften Indlandsbondens, med Sæterdrift, Heiedrift, Savbrug og Jordbrug, foruden Jagt om Vinteren. Men nede ved de lune Fjorde lægger man sig mer og mer efter Frugt- og Bæravl, som tør have en stor Fremtid for sig, da Forbindelsen med England er saa let. Der er adskillige Foregangsmænd dukket op i den Retning, og det baade Mænd i deres bedste Alder, som *Ole Bjelland jun.* paa Fister og *Chr. Selvaag* i Hjelmeland, og lige til rørende Eksempler blandt Børn og Oldinge, der har gjort en Herrens Have af bare, stenede Strande.

Hvad siger man f. Eks. om de to gamle, *Tollef Thime* og hans Hustru Karen? Gaardsnavnet siger os, at vi atter her har Jordarbejdets jæderske Apostle; de to, som havde Guldbryllup for et Par Aar siden. Og som for fire Aar siden atter tog fra Byen til Landet og i deres høje Alder lagde

deres Kærlighed paa nogle Strand-Bjærgknolde i Jelsa. Naar undtages Husene og et Par gamle Frugt- og Bærtræer, var det bogstavelig talt lutter Sten og Strand, Købet drejede sig om. Og nu — efter 3 Aars Forløb — ligger der en smilende Idyl. Overflødig bærende Frugt- og Bærtræer, grøderige Jordbærenge og Græssletter ind imellem, foruden en velbefolket Hønsegaard. Det er i og for sig et Mesterværk. Alt er deres egne gamle Hænders Værk. Kun til de værste Dynamitsprængninger har der været søgt lidt Hjælp. Ellers har hun og han i Fællesskab først flyttet to Husbygninger nærmere Fjeldvæggen for at skaffe fri Plads og fri Sol. Og sammen har de lempet paa Stene, ofte store som hele Kærrelæs; fyldt ud i Stranden, saa Skær er blevet Fastland og Hønsegaard; videt ud og bygget Mur mod Søen; samlet Tang, Mos, Løv og Sand i Blandingsgødning til Jord- og Gødningsdannelse. Saa Bjærg og Strand er forvandlet til idel Frugtbarhed. En god ægte rygsk Hule er det ogsaa; med Beskyttelse for al Slags Vind og Solvarme i Overflod; netop en Frugtplads. Og lykkelige Hænder har ført Arbejdet, saa det snart sagt har spiret, om den tørre Kvist har været puttet i Jorden.

Og naar vi saa hører, at Tollef og Karen i yngre Dage har haft Tid, Mod og Hjertelag til — foruden at bringe deres egne 15 — femten — Børn frem i Verden — at tage sig af en hel lille Flok af Fosterbørn, ja, saa forstaar vi lettere det Kærlighedsværk, som de nu i deres Alderdom har ofret paa Bjærgknolderne inde i Jelsa.

Men — vi har Søfuglenaturen i os; vi maa ud paa Vandet til sidst og nyde Septemberdagens farverige Pragt og »se, naar Brislingen vaagner«. Næssene og al deres Løv- og Fyrreskov spejler sig i det stille, klare Vand. Brændefartøjernes Sejl hænger slappe; ikke et Vindpust føles. Hist og her slaar en Gople op gennem Vandfladen, og runde, uskyldige Bølgeringe gaar ud til alle Sider. Eller en Maage slaar ned efter en Fisk og kredser atter let videre.

Langs Landet ligger Vaadlag i hver eneste Bugt. Der stiger stille Røg op fra Logifartøjerne, og vi kan vejre Lugten af stærk Kaffe. Kun en Formand for et Vaadlag er paa sin Post. Han ligger paa Knæ bag i Baaden

og stirrer ned i Vandet med sin store grønne Vandkikkert. Stirrer efter den lille sølvblanke Fisk, som for nogle Aar siden kun var Fattigfolks Kost, men nu hører med til Delikatesserne paa alle Rigfolks Borde Verden over; som før høkredes ud saltet og dryppende i Nævevis for 2 Øre Næven, og som nu serveres i Olie og Tomatsovs, en Mundfuld i en Blikdaase for 35 Øre.

Pludselig giver Formanden et lille Signal. Om Bord i Skuden med Kaffeduften, dér forstaar de det straks, og de kommer styrtende hver paa sin Plads. Ved Aarerne sidder der senestærke Mænd, saa den tunge Vaadbaad glider frem. »Lad gaa!« Og Formandens Kommando bliver lystret bedre end nogen Obersts. Det tunge, tætte Garn langes ud, medens Baaden farer i en Bue om det Sted, hvor Formanden saa Glimtene nede i Dybet.

Mændene arbejder voldsomt, for Brislingen er gesvindt i Vendingen og lunefuld som selve Søen. Intet Sekund spildes. Nu trækker de allerede det dyre Garn sammen, medens Sveddampen staar af dem. Brislingen er dyr; der skal ikke være nogen stor Klat, før Arbejdet er godt betalt.

Imens er der blevet Liv rundt om i Lejren. Op af alle Logifartøjer myldrer det af Folk. Vaadlag efter Vaadlag kommer roende, saa Fossen staar for Boven. Og der kastes det ene Kast efter det andet. Og Fjeldene paa den anden Side af Fjorden giver Genklang af Formandens Kommandoraab og Aaretagenes regelmæssige Klik-Klak. Og graadige Maager og Terner vrimler frem fra alle Kanter og fylder Luften med hæse og iltre Skrig, Glædesskrig over den festlige Stund, »naar Brislingen vaagner«.

— — Og saa er vi færdige med vor Rundtur i Stavanger Amt og kan med bedre Forstaaelse synge med i Stavangers Nationalsang:

Og jærbuen rusler med jernspet til stav,
og øibuens mod er som maagens paa hav,
og fjordbuen god
er fole paa fod,
det amt skal forynge Stavangers blod.

